

12.325

5 1/3

TAINÉ

Jelenkori

FRANCZIAORSZÁG

ALAKULÁSA

OMZK

Országos Magyar Könyvtári Szövetség

30

N. M.

A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG ALAKULÁSA.

ÍRTA

TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

A MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVKIADÓ-VÁLLALATA.
A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG
ALAKULÁSA.

ÍRTA
TAINÉ HIPPOLIT ADOLF.

HARMADIK KÖTET.

BUDAPEST

1884.

A JELENKORI
FRANCZIAORSZÁG
ALAKULÁSA.

ÍRTA

TAINE HIPPOLIT ADOLF.

FORDÍTOTTA

DE TOLDY LÁSZLÓ.

HARMADIK KÖTET.

A FORRADALOM. II.

BUDAPEST, 1884.

A M. TUD. AKADEÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

12. 325 / 54 - 3 i

M. N. MÚZEUM KÖNYVTÁRA
Nyomtatv. Növekedéskönyvtára
1894. év. 95. sz.

ELŐSZÓ.

Ezen, valamint a következő, s az eddigi kötetekben, az olvasó csupán a nyilvános hatalmak történetét veszi. Írják meg mások a diplomacia, a háborúk, a pénzügyek, s az egyház történetét; az én feladatomban korlátolt vala. S mégis, nagy sajnálatomra ez újabb könyv (t. i. a jelen kötetet elfoglaló negyedik) egy teljes kötetet vesz igénybe, s az utolsó, mely a forradalmi kormányról fog szólni, szintén ily terjedelmű lesz.

Elszomorít azon előrelátásom is, hogy e munkám számtalan honfitársamnak nem fog tetszeni. Mentségem azonban, hogy ezek szerencsésebbek mint én, majd valamennyiöknek vannak politikai elveik, s ezek segélyével itélik meg a multat. Nekem nem valának ily elveim, s hogy e munkának megírására elhatároztam magamat, annak oka épen az volt, hogy ilyenek után kutathassak. Mindeddig csak egyre akadtam, s ez is oly egyszerű, hogy majdnem gyermekekesnek látszik, s alig merem kimondani. És mégis ki kell azt mondanom; mert mindazon ítéletek, melyekkel az olvasó munkámban találkozni fog, ebből vezettetek le, s ezek igazságának mértéke, épen azon

elvnek igaz volta. Ez elv mindössze csak azon megjegyzésből áll, hogy *az emberi társadalom, különösen a modern társadalom, sokoldalú és bonyolódott valami*. Következésképen nehéz azt megismerni és megérteni, s épen azért nehéz azzal jól bánni. Ebből ismét az következik, hogy kiművelt szellem képesebb azt kezelni, mint a ki-miveletlen, s a specialista ismét könnyebben, mint a ki nem az. E két utóbbi igazságból számos más következtetés származik; s ha a t. olvasó szíveskedik azokat figyelemmel kísé-
 rni, csekély fáradsággal meg fogja azokat találni.

A JELENKORI FRANCZIAORSZÁG ALAKULÁSA.

A FORRADALOM. II.

Cz. és Kir. Széchenyi Könyvtár

A FORRADALOM.

NEGYEDIK KÖNYV.

A JAKOBINUSOK HÓDÍTÁSA.

I. FEJEZET.

Az új politikai közeg keletkezése. — I. A forradalmi párt elve. — Alkalmazásai. — II. A jakobinus keletkezése. — Jellemének elemei az emberi faj sajátságainak szempontjából tekintve. — A gög és dogmatismus minden emberi társulatban elnyomatik és fellázad. — Miképen tartatnak ezek korlátok közt a jó módú társulatokban. — Miképen fejlődnek az új rend alatt. — Az eszköz hatása a képzelődésre és nagyravágyásra. — Az ábrándozásra való kihívás, a szavak dagálya, az eszmék összezavarodása. — Az állomások megüresedése, a kicsapongásra való izgatás, a kedélyek megzavarása. — III. A jakobinusok psychológiája. — Értelmi eljárásuk. — A formulák uralma és a tettek elnyomása. — Az értelmi egyensúly megzavarása. — E megzavarás jelei a forradalmi irányban. — A jakobinusok nyelvezete és gondolkozásmódja. — Miben kártékony eljárásuk? — Miben hatásos? — A csalódások, melyeket előidéz. — IV. Miket ígér az elmélet? — Miké-

pen hízeleg a sértett önszeretetnek. — A jakobinusok fő szenvedélye. — E szenvedély jelei irányukban és magokviseletében. — A jakobinus szemében egyedül ő erényes, ellenei mind gazok. — Ebből kifolyólag kötelességének tartja azt, hogy őket megsemmisítse. — A jakobinus jellem befejezettsége. — A józan ész veszendőbe megy, az erkölcsi érzés megromlik.

Ezen megbomlott társadalomban, melyben a nép szenvedélyei képezik az egyedüli tényleges hatalmat, az uralom azé, ki ama szenvedélyeknek hízelegni tud, és azokat felhasználni képes, a törvényes kormány mellett, mely azokat sem elnyomni, sem azoknak eleget tenni nem képes, egy törvénytelen kormány is támad, mely azokat felhatalmazza, felizgatja és vezérli. A mely mértékben az első felbomlik és megszűnik, azon mérvben szilárdul meg és szervezkedik a második, míg végre, ez is törvényessé válva, az elsőnek helyét elfoglalja.

I.

A nép minden merényletének és lázadásának igazolására, már kezdettől fogva találkozott egy elmélet, nem rögtönzött, nem is hozzáadott és felületes, de a közgondolkodásban mélyen gyökerező, s a megelőző bölcsészek hosszas munkája, mint élénk és maradandó gyökér által táplált elmélet, melyen az új alkotmány fája táplálkozott: s ez a népfenség dogmájának elmélete. E dogma szószerinti értelmében magyarázva annyit tesz, hogy a kormány kevesebb mint egy hivatalnok, valóságos cseléd.* Mi lép-

* Lásd e munka I. kötetének 382–384. ll. Az ottani idéze-

tettük őt hivatalba, s e beigtatás előtt és után egyaránt mi maradunk az ő urai. Közöttünk és ő között »nincs helye semmiféle«, akár ideiglenes, akár tartós szerződésnek, »melyet csupán közös megegyezés, vagy az egyik fél hűtlensége semmisíthetne meg.« Bárminő legyen ama hivatalnok, s bármit tegyen, mi neki semmivel sem, ő azonban nekünk mindennel tartozik; nekünk mindig szabadságunkban áll »a letéteményképen reá bízott hatalmat tetszésünk szerint megmásítani, korlátozni, visszavenni.« A közügyek eredeti és eltulajdoníthatlan jognál fogva a mi, egyedül a mi tulajdonaink, s ha mi azokat a hivatalnok kezeibe le is tesszük, ez csupán oly módon történhetik, mint a hogy a királyok egy időre valamely miniszterre bízzák hatalmokat; a miniszter, s így a mi hivatalnokunk is folyton azon kísértésben van, hogy hatalmával visszaéljen, s azért a mi dolgunk felette ellenőrködni, őt figyelmeztetni, leszidni, visszanyomni, s ha kell, elcsapni. Különösen óvakodjunk azon fondorlatoktól és alattomoságoktól, melyek által a köznyugalom fentartásának ürügye alatt, kezeinket szeretné megkötni. Egy törvény, mely felette áll mindazon törvényeknek, melyeket ő hozhatna, megtiltja neki, hogy a mi fenségi jogainkat megtámadja, s mégis megtámadja azokat akkor, midőn arra vállalkozik, hogy annak gyakorlásában minket meg-

Illés István: A törvényhatóságok működése. — A közigazgatás és a társadalmi szerződésből vannak véve. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 96. Az emberi jogok kijelentésében, melyet Robespierre olvasott fel a jakobinusoknak 1793 április 21-ikén, s a társulat magáénak fogadott, ez áll: »A nép souverain, a kormány a nép műve és tulajdona, a nyilvános tisztviselők az ő hivatalnokai. A nép, ha neki úgy tetszik, megváltoztathatja kormányát, és visszahívhatja megbízottait.«

előzön, zavarjon vagy meggátoljon. A gyűlés, még az alkotmányozó is, bitorol, midőn a néppel úgy bánik, mint egy renyhe királylyal, midőn a népet oly törvények alá veti, melyeket ez nem hagyott helyben, midőn, csupán megbizottjai által engedi meg neki a cselekvést; szükséges, hogy a nép maga, közvetlenül cselekedhessék, határozhasson a közügyekben, vitatkozzék, ellenörködjék, feddje meg választottainak tetteit, nyomást gyakoroljon reájok indítványai által, elkövetett hibáikat a maga józan eszének segélyével tegye jóvá, engedékenységeket erélyével pótolja, velök együtt fogja kezébe a kormány rúdját, néha tolja őket félre, ha kell, erőszakkal vesse ki őket a hajóból, és mentse meg a hajót, melyet azok zátonyra vezetnek.

És valóban ilyen a néppárt tana; 1789 július 14-ikén, október 5-ikén és 6-ikán, gyakorolta ezt, s a klubbokban, a hírlapokban, a gyülekezetekben, Loustalot, Desmoulins Camill, Fréron, Danton, Marat, Pétion, Robespierre, szüntelen hirdetik azt. Szerintök a kormány mindenütt, akár helyi, akár központi, jogtalanul terjeszkedik. Mit használ nekünk, hogy a zsarnokságot megdöntöttük, ha a helyett másikat léptetünk életbe? Akkor nem a szabadalmazottak, de »megbizottjaink aristocratiája« alatt nyögnénk.* Párizsban »a polgárok testülete már semmi, a helyhatóság minden.« A helyhatóság merényletet követ el a mi elévül-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. III. 324. Loustalot czikke 1789 november 8-ikáról. — *U. o.* 33 l. A Danton elnöksége alatt álló Cordeliers-kerület indítványa. — *U. o.* 239. Marat vádja a helyhatóság ellen. — *U. o.* V. 128. VI. 24–41 (1790 márcziusról). A kerületek többsége, a kerületek állandó együttlétét kívánja, azaz, souverain politikai gyülekezeteket.

hetlen jogaink ellen, ha megtagadja a kerülettől azon jogot, hogy kénye-kedve szerint visszahívhatta azon öt választottját, kik a városházán a kerületet képviselik, ha szabályokat alkot és azokat nem szentesítteti a választók által, ha meggátolja a polgárokat, hogy összegyülekezessenek ott, a hol jónak látják, ha megzavarja a Palais-Royalban a szabad ég alatt összegyűlt klubbokat. »A nemzetőrség testületi szelleme* elnyomja a hazafiságot«, és Bailly, a polgármester, »ki egyenruhában járhatja cseléségét, és 110,000 frank fizetést adhat magának«, ki kapitányi okleveleket osztogat, ki az ujságárusokat ismerető jelvény hordozására, a hírlapok szerkesztőit pedig arra kényszeríti, hogy a cikkek alá nevek legyenek írva, nem csupán zsarnok, de embernyúzó, tolvaj, »és a népfenség megsértője.« — A nemzetgyűlés még rosszabb bitorlásokat is követett el. Megesküdni az alkotmányra, a mint ezt ép az imént tevő, reánk erőltetni művét, tőlünk is esküt követelni arra, a nélkül, hogy a mi fensőbb jogainkat számításba venné, a nélkül, hogy a mi nyílt jóváhagyásunkat kikérné, annyi, mint: »félreismerni a mi souverainitásunkat«, annyi, mint »gúnyolódni a nemzet felségével«, annyi, mint a nép akaratának helyébe ezerkétszáz ember akaratát tenni; valóban, »a mi képviselőink nem viseltettek tisztelettel irányunkban.«** Ez nem először van, s nem is utoljára lesz így. A képviselők szám-

* *Patrouillotisme.*

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire.* IV. 458. Az 1790 február 24-iki ülés; Loustalot cikke. — *U. o.* III. 202. Robespierre beszéde az 1789 október 21-iki ülésben. — *U. o.* 214. A Saint-Martin-kerület határozata, melyben kijelenti, hogy a hadi törvényt nem fogja végrehajtani. — *U. o.* 222. Loustalot cikke.

talan esetben túlléptek megbízatásuk korlátain; ők lefegyverzik, meggyomrozzák, vagy megcsonkítják törvényes urokat; a nép nevében, a nép ellen intézett rendeleteket hoznak. Ilyen az ő hadi törvényök, melyet arra gondoltak ki, hogy »a polgárok felkelését elnyomják«, azaz, az egyetlen menekvést, mely számukra az összeesküvők, a gabonauzsorások és az árulók ellen fenmaradt. Ilyen pl. azon rendelet, mely megtilt minden falragaszt vagy tömeges kérvényt; ez »semmis, minden tekintetben semmis rendelet«, és »a nemzet jogai ellen a legborzasztóbb merényletet követi el.« * Ilyen, mindenek felett a választási törvény is, mely a választóktól csekély, de a választottaktól nagyobb censust követelvén, »a gazdagok arisztocráciáját szentesíti.« A szegényeknek, kiket a rendelet kizár a választásból, ezt, nem létezőnek kell tekinteniök, erőszakkal is be kell magukat iratniok és szavazniok kell minden aggályoskodás nélkül; mert a természeti jog elébb való az írottnál, s a szavazataiktól igazságtalanul megfosztott polgárok milliói csupán jogos »visszatorlást« gyakoroltak volna, ha, a bitorló többség vezetőihez az ülés végén, midőn azok kijönnek a teremből, őket torkon ragadva, így szólnak: »ti el akartok minket szakítani a társadalomtól, mert erősebbek vagytok ott benn; most rajtunk a sor, hogy titeket az élők közül kiküszöböljünk, mert az utczán mi vagyunk erősebbek. Ti minket polgárilag öltetek meg; mi titeket testileg ölünk meg.«

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. X. 124. Marat czikke. — *U. o.* 122. Robespierre beszéde az 1791 május 9-iki gyűlésen. — *U. o.* III. 247. Loustalot czikke. — *U. o.* 217. Robespierre beszéde az 1789 október 22-iki gyűlésen. — *U. o.* 471. Loustalot és Desmoulins czikkei 1789 novemberről. — *U. o.* VI. 336. Loustalot és Marat czikkei 1790 júliusból.

Ily szempontból tekintve azután minden lázadás törvényessé válik. Robespierre a szószéken menti ki a pór-háborúkat, ellenzi, hogy a kastélyok felgyújtói rablóknak neveztessenek, kimentti a soissons-i, nancyi, avignoni, s a gyarmatokban levő felkelőket.* A két douai-i felakasztottra nézve Desmoulins megjegyzi, hogy az összegyűlt nép és katonák által akasztattak fel: »Ez időtől kezdve, a csalódás félelme nélkül mondom, ők tették törvényessé a felkelést«; az illetők bűnösök voltak, s jól történt, hogy felakasztattak.** — A párt vezetői nem csupán kimenttik a gyilkolásokat, de elő is idézik azokat, Desmoulins »mint a lámpaoszlopok fő ügyésze, azt követeli, hogy mind a nyolczvanhárom megyében legalább egy-egy lámpa akasztassék alacsonyabban az oszlopokra fenyegetés jeléül«, és Marat, hírlapjában, az elvek nevében, szünet nélkül kongatja a vészharangot. »Midőn a közjó veszélyben van, a népnek kötelessége a hatalmat azon kezekből kivenni, melyekre azokat bízta volt . . . Zárjátok el az ausztriai és sógorát . . . Kerítsetek hatalmatokba valamennyi minisztert és ezek hivatalnokait, vessétek őket békóba, ejtsétek hatalmatokba a helyhatóság fejeit és a polgármester-helyetteseket; kísérvétek figyelemmel a vezért, fogjátok el a vezérkart . . . A trón örökösének nincs joga ebédelni, midőn nektek nincs kenyereitek. Egyesüljétek

* Lásd: Ernest Hamel. *Histoire de Robespierre*. I. 436. s más helyeken. Robespierre indítványozza, hogy a színeseknek is megadassanak a politikai jogok. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. IX. 264. 1791 márcziusáról.

** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* V. 146 1790 márcziusáról. VI. 436. 1790 július 26-ikáról. VIII. 247 1790 decemberéről. X. 224. 1791 júniusáról.

fegyveres csapatokba; jelenjétek meg a nemzetgyűlés előtt, és követeljétek, hogy a nemzeti javakra azonnal adjanak nektek utalványokat, hogy legyen miből megélnetek . . . Követeljétek, hogy a hazafias adó a királyság szűkölködőinek javára fordítottassék. Ha visszautasítanak, csatlakozzatok a hadsereghez, oszszátok fel magatok között azon gazok földjeit és pénzét, kik elásták aranyukat, hogy titeket éhség által kényszerítsenek visszatérni az iga alá . . . Íme, megérkezett a pillanat, hogy a minisztereknek és alantasaiknak, Lafayettenek, a vezérkar valamennyi gonosztevőinek, valamennyi hazaellenes parancsnoknak, Baillynak, s valamennyi forradalom-ellenes helyhatósági hivatalnoknak, a nemzetgyűlésben levő valamennyi árulónak fejei leütsessenek.« — Tényleg, a csak némileg felvilágosodott emberek Marat-t túlzónak, dühöngőnek tartják. De hát az elmélet végső szavai ezek: a politika épületében, a megbízott, rendes és törvényes hatalmak fölé egy névtelen, gyáva és borzasztó hatalmat igtat be, melynek zsarnoksága teljes, melynek beavatkozása gyilkos: ez a nép, a gyanakvó és kegyetlen szultán, ki, miután kinevezte vezéreit, kezeit mindig szabadon tartja, hogy ezeket vezethesse, és kardját mindig kézben, hogy fejöket leüthesse.

II.

Ha ez elméletet egy szobatudós faragta volna ki tanulószobájában, azt értenők; a papír türelmes, elvisel mindent, s elvont emberek, üres alakok, bölcsészeti bábok, mint a milyeneket az ily szobatudós kitalál, minden-

féle tervezgetést eltérnek. — Ha valamely agyrém által üldözött ember, a maga odvában, elfogadja és hirdeti ez elméletet, azt is meg lehet magyarázni: az illetőt megszállották az agyrémek, a valódi világon kívül él, s azután, ezen szünet nélkül lázadó democratiában, ő az, az örökös vádaskodó, minden zendülés létrehozója, minden gyilkosság szítója, ki »a nép barátjának« neve alatt minden életnek ura, s a valódi souverain lesz. — Ha a nép, melyet az adók elnyomtak, nyomorúttá, éhezővé tettek, s a szájhősök és sophisták tanaikkal félrevezettek, ujjongva fogadja és gyakorolja ez elméletet, még ez is érthető: midőn a szenvedések már elviselhetlenek, az emberek fegyvert kovácsolnak mindenből, és az elnyomottra nézve minden tan igaz, ha arra segíti, hogy megszabaduljon az elnyomástól. — De hogy politikusok, törvényhozók, államférfiak, sőt még miniszterek és a kormányzás fő emberei csatlakoznak ez elmélethez, és pedig annál szorosabban ragaszkodnak ahhoz, minél rombolóbb lesz az, hogy három éven át, mindennap részenként lássák leroskadni a társadalmi rendet annak csapásai alatt, és soha se ismerjék fel benne annyi romlás eszközét; hogy a legvégzeteljesebb tapasztalás világossága mellett, a helyett hogy annak rossz hatását felismerjék, jó tetteit dicsőítsék; hogy közölök többen, egy egész párt, majdnem egész gyülekezet, tiszteljék azt, mint valamely dogmát, és alkalmazzák mindvégig a hit lelkesülésével és rideg-ségével; hogy általa folyton, a mindig szűkülő zsákutczába tereltessenek, s ők mindig előrehaladjanak, egyik a másikat előre űzve és letaposva; hogy elérve a véghatárhoz, képzelt szabadságuk templomában, rögtön azon veszik észre magukat, hogy egy vágóhídon vannak; hogy ezen

nemzeti vágóhídon belül felváltva, ők hol vágólegények, hol levágandó marhák; hogy, az általános és tökéletes szabadságról szóló elvökkel oly zsarnokságot hoztak létre, mely még Dahomeynek is becsületére válnék, oly törvényszékeket, a milyenek az inquisitiói voltak, emberi hekatombákat, minőket a régi Mejiko mutat fel; hogy börtöneik és vérpadjaik közepette soha sem szüntek meg abban hinni, hogy mindebben teljes joggal járnak el, hogy ők emberségesek, erényesek, és hogy bukásukban vértanuknak tekintessenek; bizonyára ez nagyon saajtságos: az észnek ily eltévelyedése, s a gőgnek ily túlzása ritka dolog, s hogy mindez megtörténjék, ahhoz a körülményeknek oly összejátszása volt szükséges, a milyen csak egyszer történhetik meg.

Pedig, sem a túlzott önszeretet, sem a dogmatikus okoskodás nem ritkaságok az emberek közt. A jakobinus szellem ezen két gyökere minden országban létezik, elpusztíthatlanul, a föld alatt tovább fejlődve. A létező társadalom mindenütt korlátok közé szorítja. Ezek viszont mindenütt arra törekszenek, hogy a régi történelmi alaprétegeket, melyek teljes súlyukkal nehezednek reájok, lerontsák. Ma épen úgy mint azelőtt, találunk csirában levő Brissot-kat, Danton-okat, Marat-kat, Robespierre-eket, Saint-Just-öket a tanulók padlásszobáiban, a félreismert lángeszek hónapos szobáiban, a betegek nélküli orvosok, és felek nélküli ügyvédek irodáiban, de a levegő és napsugár híjában, nem nyílnak ki, nem fejlenek. Ha valamely ifjú húsz éves korában kilép a világba, értelme és büszkesége egyaránt sértve érzi magát. — Első sorban is, bármilyen legyen a társadalmi osztály, melyhez az illető számíttatik, annak létezése botrány a tiszta ész tekinte-

téből: mert nem bölcsész-törvényhozó alkotta azt egy egyszerű elv segélyével, hanem egymás után következő nemzedékek hozták létre sokféle és változó szükségleteik szerint. Nem a logika, hanem a történelem műve az, s a felcseperedő okoskodó vállait vonogatja ezen önkényes rétegeken felépült alkotmány láttára, melynek építésmódorában nincs összefüggés, és melynek tatarozásai szemmel láthatók. Másod sorban bármily tökéletesek legyenek is az intézmények, a törvények és szokások, miután ő előtte jöttek azok létre, ő nem járulhatott megegyezésével létrejövetelökhöz; mások, az ő elődei választották meg azokat az ő számára is, és őt már előre is beleszorították azon erkölcsi, politikai és társadalmi keretbe, mely nekik tetszett. Az, hogy ezek neki nem tetszenek, nem sokat határoz; el kell azokat viselnie, s kell, hogy mint a két rúd közé fogott ló, azon szerszámban járjon, melyet reája tettek.

— Különben, bárminő legyen a szervezet, miután az, lényegileg hierarchia, ő abban majdnem mindig alárendelt, szerepet játszik és fog játszani, közlegény, káplár vagy őrmester lesz. Sőt még a legszabadelvűbb uralom alatt is, mely alatt mindenki elérheti a legelső fokozatokat, őt-hat oly emberre, kik ezt elérik, kik parancsnokolnak, százezer olyan esik, ki alárendelt helyzetben marad és kinek parancsolnak, s hiába mondják minden egyes újoncznak, hogy Franciaország tábornagyi botját hordja történytáskájában, ezer közül kilencszázkilenczvenkilenczen keresvén azt táskájokban, csakhamar reájönnek, hogy az bizony nincs ott. Nincs tehát semmi ok a megdöbbenésre, ha az illető kísértetbe jó ellentállani azon kereteknek, melyekbe, akár tetszik neki, akár nem, beleerőszakolják, s melyekben az ő sorsa az alárendeltség lesz. Nincs semmi ok a meg-

döbbenésre, ha az illető oda hagyva a hagyományt, elfogadja azon elméletet, mely e kereteket az ő önkénye alá rendeli, és feljebbvalóival szemben minden hatalmat neki ad. És pedig annál inkább, mert nincs semmiféle más tan, mely az illetőre nézve, tapasztalatlanságával szemben, egyszerűbb volna és neki inkább megfelelné, mint ez; ez az egyedüli, melyet első hallásra megért és alkalmazni tud: s ebből következik, hogy a fiatal emberek legnagyobb része, elhagyva iskoláit, és pályát kezdve, többé-kevésbé jakobinus; ez a *serdülés* betegsége.* — A jól alakult társaságokban a betegség enyhe lefolyású, és hamar meggyógyul. A hol az állam épülete szilárd és gondosan őriztetik, az elégedetlenek rövid idő alatt észreveszik, hogy ők igen gyengék ahhoz, hogy azt megingassák, és hogy ha megtámadják annak őreit, ők veretnek el. Ők maguk pedig, miután elébb zúgolódtak, egyik vagy másik ajtón mégis csak belépnek oda, helyet foglalnak, s azt élvezik, vagy legalább is megadják magukat sorsukban. Végre azután, akár utánzásból, akár szokásból vagy számításból, saját akaratukból be vannak sorozva a helyőrség közé, mely a közérdekeket védelmezi, s ezzel egyszersmind az ő magán érdekeiket is megvédi. Majdnem mindig megtörténik, hogy az ifjú tíz év alatt, elfoglalva helyét a hosszú sorozatban, abban lépésről-lépésre halad előre a maga keretében, melynek szétrombolására már nem is gondol, a városi rendőrség sze-

* Flaubert Gusztáv »*Madame Bovary*« című regényében mondja: »Minden jegyző szultánnőkről álmodozott.« A »*L'éducation sentimentale*«-ban pedig így szól: »Frigyes azon hitben volt, hogy a szerencse, melyet lelkének kitünősége folytán megérdemelt, késett megjönni.«

mei előtt, melyet már eszébe sem jut megátkozni. Néha még hasznosnak is itéli a városi rendőrt és a kereteket, és látva azon millió és millió embert, kik, egyik a másikat löki félre, hogy a társadalmi lépcsőzeten felfelé haladhaszanak, végre azon meggyőződésre jut, hogy a korlátok és örök hiánya volna a legnagyobb baj. — Emitt a szüette korlátok mind egyszerre töredezték össze, s a kicsapongó, tehetetlen, megvénült örök hagytak történni mindent. Nemsokára azután a felbomlott társadalom valóságos chaoszá, oly falkává lett, mely lármáz és izgat, melyben mindenik lökdösi a másikat, s viszont maga is lökdösetik, s utóljára mindannyi felhevül, és egymásnak szerencsét kíván, hogy könyökeiket szabadon használhatja fel, s mindenik azt követeli, hogy az új korlátok legyenek a lehető legtörékenyebbek, az új örök a lehetőség szerint gyengék, fegyvertelenek. És ezt tevék, és mint természet-szerű következmény, azon emberek, kik az első helyeken állottak, az utolsókra kerültek, a verekedés közben sokat agyonütöttek, s azon állandóvá lett rendetlenségben, melyet végleges rendnek neveztek el, a piros sarkakat és finom cipős lábakat a durva lábbelivel és fapapucsos borított lábak eltiporják. — Most már a dogmatikus szellem és a mértéktelen önszeretet előtt nyitva áll az út, már nincs egyetlen régi intézmény sem, mely azoknak parancsolni, nincs physical erő, mely azokat elnyomni képes volna. Sőt ellenkezőleg, az alkotmány, elméleti kijelentéseivel és gyakorlati alkalmazásaival, felbátorítja azokat, hogy terjeszkedjenek. — Mert, egy részről, a jog tekintetéből a tiszta észre alapúlnak mondja magát, s elvont dogmák egész sorozatával lép fel, melyekből állítása szerint a pozitív rendszabályokat szigorúan levonja, és ez annyi, mint

valamennyi törvényt az okoskodók fecsegéseinek alávetni, kik azután azokat elveik szerint magyarázzák és szegik meg. — Másrészt, tényleg, valamennyi hatalmat a választásoktól tesz függővé, s a klubbokra bizza a tekintélyek feletti ellenőrzést, és ez annyi, mint a nagyravágyók elbizakodottságának ajánlani fel az elsőséget, azon nagyravágyóknak, kik előtérbe helyezkednek, mert hivatottaknak tartják magukat, s kik kormányzóiknak rossz hírét költik, hogy azoknak helyébe léphessenek. — Minden állami rendszer egy-egy eszköz, mely az emberi növényzetre hat, hogy annak némely fajtát kifejleszsze, másikat elnyomja. Ez a legjobb arra, hogy a kávéházi politikát, a klubbok szónokait, az utczasarkok indítványozóit, a közterek lázadóit, a bizottmányok dictátorait, szóval a forradalmárt és zsarnokot létrehozza és növelje. A képzelődés és merészség e melegházban óriási arányokban fognak megnövekedni, s néhány hónap lefolyása alatt, az agyvelők hevessége abban forrásba megy át.

Kövessük e túlzó és beteges vérmérséklet hatását a képzelődésre és nagyravágyásra. A régi épület lerontattott; az új még nem áll; arról van szó, hogy a társadalom alapjától tetejéig újra megalkottassék; minden jóakarátú ember meg van híva e munkához, és, mint valamely terv vázlatának elkészítésénél, elég egy egyszerű elvnek alkalmazása; annak mindenki végére tud járni. Ekkortól kezdve a városi kerületek * üléseiben, a klubbokban, a hírlapokban, röpiratokban, minden kalandos és elhamarkodó agyvelőben zsibong a politikai ábrándozás. »Nincs egyetlen kereskedőseged, kire a *Héloise* olvasása hatást tett, nincs

* Section.

egyetlen iskolamester, ki Titus Liviusból tíz lapot lefordított, nincs művész, ki Rollint lapozta, nincs oly szép szellem, ki publiczistává lett, kívülről tanúlva meg a *Társadalmi szerződés* szőrejtvényeit, — hogy ne készítene alkotmányt . . . . Minthogy semmi sem gátoltatik kevésbbé, mint a képzelődés tökéletesítése, a nyugtalan szellemek mind elszélednek, és forgolódnak ez eszményi világban. Az emberek kíváncsisággal kezdik és lelkesedéssel végzik. A köznép tolong ezen kísérlet látására, mint a zsugori azon bűvös játékokhoz, melyek neki kincseket ígérnek, s ezen gyermekes megbűvöltetésben, mindenik azt reméli, hogy találkozni fog azzal, a mit soha sem látott, még a legszabadabb elvű kormány alatt sem, a rendíthetetlen tökélyvel, az általános tesvérisüléssel, s azon hatalommal, melylyel mindaz megszerezhető, a minek még híjával vannak, és azon reménynyel, hogy éltök ezentúl csupa gyönyörűség lesz.« * S már ez is, t. i. az ilyen speculáció, egyike az ily gyönyöröknek; az emberek légius terveket szőnek: nyolcz-tíz teljesen kész hangzatos mondással, azon hat soubá kerülő káték egyikének segélyével, melyek ezrivel vannak elterjedve a falvakon és külvárosokban; ** a falusi ügyész, a vámhivatalnok, a

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 241.

** Ilyenek: *Entretiens du père Gérard* (Gérard apó beszélgetései) Collot d'Herbois-tól; *Les étrennes au peuple* (Újévi kívánat a néphez) Barrère-től; *La constitution française pour les habitants des campagnes* (A francia alkotmány magyrrázata a falusiak számára). stb. — Később: *L'alphabet des Sans-Culottes* (A sansculotte-ok abécéje); *Le nouveau catéchisme républicain* (Az új republikánus káté), *Les commendements de la patrie et de la république* (A haza és a köztársaság parancsai [versekben]), stb.

vámbárczák ellenőre, a kaszárnyabeli őrmester, törvényhozónak és bölcsésznek érzi magát; itél Malouet, Mira-beau, a miniszterek, a király, a nemzetgyűlés, az egyház, a külföldi kabinetek, Francziaország és Európa felett. Következésképen, ezen fensőbb természetű tárgyokról, melyek reá nézve mindenkorra tiltott gyümölcsöknek látszóttak, indítványokat tesz, feliratokat olvas, szónokol, megtapsolják érte, és csodálkozik önmagán, hogy oly jól és oly nagyhangzású szavakban tud okoskodni. Jelenleg foglalkozás, dicsőség és haszon oly kérdésekről szónokolni, melyekhez nem ért az ember. Egy szemtanú mondja: »Párizs egyik kerületében többet beszélnek egy nap alatt, mint Szejcz valamennyi politikai gyülekezeteiben egy esztendő alatt. Egy angol hat hónapon át tanulmányozná azt, a mit mi egy negyed óra alatt elhatározunk«; és mindenütt, a városházakon, a népies összejövetelekben, a városi kerületek gyűlésein, a korcsmákban, a nyilvános sétányokon, az utczasarkakon, a hiúság szószékét emel a szószaporításnak. »Vizsgáljuk csak az ily gépezet kiszámíthatlan tevékenységét egy fecsegő nemzetnél, melyben azon düh, hogy az ember legyen valami, uralkodik minden egyéb indulaton; melynél a hiúságnak több arczata van, mint a hány csillag az ég boltján ragyog; melynél a jó hír már nem kerül másba, mint annak folytonos ismétlésébe, hogy az meg van érdemelve; melynél a társadalom két részre oszlott, egyik a középszerű lényeké, másik azon szónokoké, kik azokat istenítik; melynek kebelében oly kevés ember van megelégedve helyzetével; melynek utczasarki boltosai nagyobb dicsőségnek tartják vállrojtjokat, mint a nagy Condé a maga parancsnoki botját; melynek tagjai örökös izgatottságban vannak minden ok

és czél nélkül; melyben a fürdőszolgától kezdve a színmű-
 írógig, az akademikustól az esti lapot búvárló tacsokig, a
 szépszellemű udvaroncztól ennek bölcsész inasáig, min-
 denik, az olvasni kezdő s ezért magát már tudósnak kép-
 zelő gyermek elbizakodottságával javítja Montesquieut;
 melynél a vitatkozás, a kicsiségek feletti feleselés és az
 álbölcselkedés önszeretete megölnék minden okos beszé-
 det; melynél az emberek csak azért beszélnek, hogy
 számítsanak. s eszökbe sem jut, hogy tanulás okáért
 hallgassanak, melynél, némely bolondnak diadala minden
 üres fejűt felbátorított, hogy kilépjen a nyilvánosság elé;
 melynél, ha az emberek egy meg nem értett könyvből két
 ostobaságot kieszeltek, ebből *elvetket* alkotnak maguk-
 nak; melynél a gazemberek az erkölcsről, a bukott nők
 a tisztességről, s az emberi nem legalábbvalói az emberi
 nem méltóságáról beszélnek, s a nagy úr felszabadult szol-
 gája Brutusnak nevezi magát!«* — S valóban ő Brutus
 a maga saját szemeiben; s ha megjő az alkalom, egészen
 Brutusszá lesz, különösen utolsó gazdájával szemben;
 hiszen csak egy lándzsaszúrásra van szüksége. E közben
 elkészül a szerepével járó tettekkel, s addig is beszél, s
 felhevül a nagy szavakon; józan eszének helyét a forra-
 dalmi nyelv röfögő szavai foglalták el, s a szónoklás,
 befejezván az utópia művét, leveszi agyvelejéről a legutolsó
 terhet is.

Az új uralom nem csupán az eszméket zavarta ösz-
 sze, hanem az érzelmeket is rendetlenségbe hozta. »A ver-
 saillesi kastélyból és az udvaroncok előszobáiból a hata-
 lom, minden közvetítés, minden ellensúly nélkül átment

* Lásd: Mallet-Dupan cikkét: »Résumé de l'année 1791«
 a *Mercure de France* 1792 ápril 7-iki számában.

a proletárok és ezek hízelgőinek kezébe.« * A régi uralom egész jelleme hirtelen megszüntettetett; az általános választás hirtelen mást hozott létre, s a hivatalokat épenséggel nem a tehetség, a szolgálatban eltöltött idő, s a szerzett tapasztalások tekintetéből töltötték be, hanem az elbizakodottság, fondorlatok és túlzások ragadták magukhoz. Nem csupán a törvényes jogok tétettek egyenlökké, de a természetes rangfokozat is felfordítottatott; a feldöntött társadalmi lépcsőzetet újra felállították ugyan, de alját tették felülre, s a megígért újjászületés első hatása az volt, hogy »a közügyek elintézésében a hatósági tisztviselők helyébe az ügyvédek, az állam miniszterei helyébe polgárok, az egykori nemesek helyébe az egykori jöttmentek, a katonák helyébe polgárok, a tisztek helyébe katonák, a tábornokok helyébe tisztek, a püspökök helyébe plébánosok, a plébánosok helyébe segédlelkészek, a segédlelkészek helyébe szerzetesek, a tőkepénzesek helyébe tőzsdeuzsorások, a gyakorlott közigazgatási tisztviselők helyébe az elmélet emberei, a publicisták helyébe újságírók, a törvényhozók helyébe szónokok, s a gazdagok helyébe szegények tétettek.« — E látványra valamennyi irigység felegyenesedett. A felajánlott hivatalok és a várt megüresedések sokasága »a legképtelenebb embereken felébreszté a parancsnoklás szomját, megfeszíté az önszeretetet, és felhevíté a reményeket. A vad és durva elbizakodottság megszabadítá az oktanokat és tudatlanokat semmiségök érzetétől. Mindenre képeseknek hitték magukat, mert a törvény kimondá, hogy a közhivatalok

* Lásd a *Mercure de France* 1791 december 30-iki, és 1792 ápril 7-iki számait.

viselésére egyedül a képesség irányadó. Mindenki belát-
hatta a nagyravágyása előtt megnyíló látkört: a köz-
katona csak arra gondolt, hogy a tisztet kivesse a nye-
regből, a tisztt, hogy tábornok legyen, a segédhivatalnok,
hogy a közigazgatás fejét helyettesítse, a tegnapi ügyvéd,
hogy bíborba öltözzék, a plébános, hogy püspökké legyen,
a legeggyűgyűbb tudós, hogy a törvényhozók padjain foglal-
jon helyet. A jöttmentek tömeges kinevezése által meg-
ürült helyek, hivatalok, viszont az alsó osztályok előha-
ladására nyitottak óriási tért.« — S így, a viszonyoknak he-
lyökből való erőszakos kimozdítása következtében, lassan-
lassan a kedélyek megbomlása is végbement. »És így Fran-
cziaországot játszóasztallá alakították át, melyen a legalsóbb
rendű hígvelejű ember fecsegéssel, vakmerőséggel és felhe-
vült fejjel, a működő polgár mellözésével elveti koczkáit
. . . Melyik azon csizmatisztító, kinek lelkét el ne fogná a
nagyratörekvés, midőn látja, hogy a nyilvános hivatalno-
kok így a semmiségből lépnek elő?« — Csak előre kell
tolakodnia, és könyökeit használnia, »hogy ez óriás né-
pies sorsjátékra, a cím nélküli előléptetések, tehetség
nélküli sikerek, erények nélküli dicsőítések, a nép által
tömegesen kiosztott és ugyan a nép által egyenként el-
foglalt vég nélküli hivatalok« sorsjátékára ő is kapjon egy
sorsjegyet. — Valamennyi politikai iparlovag megjelent;
első sorban azok, kik, őszinték lévén, hisznek szereik
erejében, és szükségök van a hatalomra, hogy szereiket
a közönségre erőltessék. Miután ők a szabadítók, vala-
mennyi hely őket illeti, és pedig leginkább a legelőke-
lőbbek. Lelkiismeretességéből és emberszeretetből ostrom
alá is veszik azokat: ha szükségök lesz rá, el is foglal-
ják, erőszakkal megtartják, és akár tetszik, akár nem,
panaceájokat ráerőszakolják az emberiségre.

III.

Ezek a mi jakobinusaink : úgy születtek meg a társadalom felbomlásának közepette, mint a gombák az erjedő ganajdombon. Vizsgáljuk belső alkatukat: mert van nekik az is, mint egykor a puritánoknak, és elég, ha úgy teszünk, mint a kutasz, ha alapjában követjük dogmájokat, leszállunk a lélektani alaprétegre, hol a tehetségek és érdemek rendes egyensúlya felbomlott.

Midőn egy államférfiú, ki nem egészen méltatlan e nagy névre, útjában egy elvont elvvel találkozik, a minő pl. a népfenség elve, ha azt elfogadja, ezt csak úgy teszi, mint a hogy minden elvvel szokás, t. i. a leltár jogkezezménye mellett. E végből azzal kezdi, hogy egész alkalmazásában, és gyakorlatban képzeletben azt magának. Erre ismét saját emlékei, s mindazon tudakozódások után melyeket összeszedni képes, elképzeletben magának egy-egy falut, mezővárost; valamely északi, déli vagy az ország közepén levő közép nagyságú várost, a melynek számára törvényt alkot. Azután, a mily jól csak képes, elképzeletben magának a lakosokat, a mint azon elv szerint működnek, azaz szavazva, őrségi szolgálatot végezve, beszédve adóikat és intézve ügyeiket. Azon tíz-tizenkét csoportról, melyekkel gondolatban foglalkozott, melyeket mintául vesz magának, az összehasonlítás útján következtet a többiekre, és az egész területre. Világos, hogy az ily eljárás nehéz és veszélyeztetéssel jár: mert, hogy csak némileg is pontos legyen, az észlelés ritka tehetségét, és minden lépésében kiváló tapintatot igényel, mert arról van szó, hogy *tökéletlenül észrevett és tökéletlenül fel-*

jegyzett mennyiségekkel helyesen számítson. * Ha ezt egy politikus eléri, az csupán finom divináció segítségével történik, mi a teljes tapasztalásnak a lángésszel való szövethézből származó gyümölcse. És újításában vagy reformjaiban mindig nagy elővigyázattal jár el; majd mindig kísérleteket tesz; törvényét csupán részenként, fokozatosan, ideiglenesen alkalmazza; meg akarja állapítani, minő hatással bír; mindig kész munkáját javítani, felfüggeszteni, összevonni, a kísérlet jó vagy rossz eredménye szerint, s az emberi anyagnak állapota, melyet kezel, csupán az egymást követő tapogatódzások folytán mutatkozik meg az ő elméje előtt, még ha ez emelkedett is. — A jakobinusoknál mindez ellenkezőleg történik. A jakobinus elve a politikai mértan egy tétele, mely önmagában hordja saját bizonyítékát; mert, mint a rendes mértan tételei, néhány egyszerű eszmecseréből származott és valósága első pillanatra feltűnik minden oly szellem előtt, mely a két tételt, melyek összegezéséből amaz származott, együtt gondolja el. Elemi ismeretei: az ember általánosságban, az emberi jogok, a társadalmi szerződés, a szabadság, egyenlőség, az ész, a természet, a nép, a zsarnokok, világosak-e ezek vagy nem, az mindegy, de betöltik az új felekezet hívének agyát; gyakran nem

* Fox, mielőtt valamely adandó rendszabályra nézve határozott, előre is arról tudakozódott, mit gondol arról H. . . úr, a legközépszerűbb, sőt a legkorlátoltabb eszű képviselők egyike. S midőn ezen elcsodálkoztak, azt felelé, hogy H. . . úr az ő szemeiben a *country-gentleman* (falusi nemes) legjellemzőbb típusa, s őt hőmérő gyanánt tekinti. — Így Napoleon is azt mondá, hogy mielőtt egy fontos törvényt alkotott, elképzelé magának, minő benyomást fogna az egy közönséges parasztemberre tenni.

egyebek, mint nagy és ingadozó szók; de ez mit sem változtat a dolgon. Mihelyt ismeretek halmozódtak fel benne, ezek reá nézve oly elvvé válnak, melyet rögtön alkalmaz, egészen, minden alkalommal és túlozva is. A valódi emberekkel nem törődik: nem is látja őket; szükségé sincs arra, hogy őket lássa; behúnyt szemekkel alkalmazza mintáját az emberi anyagra, melynek tetszése szerint gyúr alakot; azzal soha sem gondol, hogy a sokszerű hullámozó és összetett anyagot előre elképzelje magának, a parasztokat, kézműveseket, polgárokat, plébánosokat, a korabeli nemeseket, ekéjük mellett, műhelyökben, irodájokban, plébániájokban, palotáikban, meggyökerezett hiszékenységökkel, állandó hajlamaikkal, hatékony akaratukkal. Mindebből semmi sem hat be, és nem marad meg elméjében; ennek bejáratait az elvont elv, mely ott szétterpeszkedik és maga számára foglalja le az egész helyet, elzárta. S ha a fülek és szemek csatornáján át, a tényleges tapasztalás erőszakkal bejuttat valamely fontos igazságot, az nem maradhat meg ott; bárminő hangosan szóljon is, bármily kézzelfogható legyen is, kiűzi; ha kell, megkínozza és megfojtja, mint rágalmazót, mert oly elvet hazudtol meg, mely az ő szemeiben megtámadhatlan és igaz. — Világos, hogy az ily szellem nem egészséges: a két tehetség közül, melyeknek egyenlően és együttesen kellene működniök, az egyik elhal, a másik túlteng; a tettek ellensúlya, mely ellensúlyozhatná a formulák súlyát, hiányzik. Egy részről egészen megterhelve a másról egészen üres, erőszakosan arra dől a merre hajlik; ilyen a jakobinus szellem gyógyíthatlan gyengesége.

S valóban e meggyőződésre kell jutnunk, ha a jakobinus gondolkozásmód hiteles okmányait vizsgáljuk, minő

az alkotmány barátjai társaságának hírlapja,* továbbá Loustalot lapja, Desmouliné,** Brissoté,*** Condorceté, † Fréroné és Marat-éi, †† Robespierre és Saint-Just apró munkái és beszédei, a törvényhozó gyűlés és a Convent vitái, a girondisták és hegypártiak szónoklatai, feliratai és jelentései, vagy, mindezek helyett a Buchez és Roux által szerkesztett, negyven kötetnyi rövidlet. Soha emberek még oly sokat nem beszéltek, hogy oly keveset mondjanak; az üres fecsegés és a pöffeszkedő nagy szólamok minden igazságot eltemetnek egyhangúságuk és dagályosságukban. Egyetlen egy tapasztalás is döntő bizonyítékot nyújt erre nézve: e vég nélküli szóözönben a történetíró, ki világos tanulságot keres, alig talál valami böngészni valót; hasztalan olvas végig, hogy úgy mondjuk, egész kilométereket, alig találkozik egyetlen ténnyel, egyetlen tanulságos adattal, egy okmánynyal, mely szemei előtt egyéni arczatot nyerne, mely megmutatná előtte a falusi embernek vagy a nemesnek érzelmeit, mely élénken vázolná előtte valamely városház vagy laktanya belsejét, valamely helyhatóságot vagy zendülést. Hogy azon tizenöt-husz typust és helyzetet megkapjuk, melyben e kor története nyilvánul, azokat máshol kellett és kellend keresnünk, a helyi közigazgatás levelezéseiben, a fenytő törvényszékek jegyzőkönyveiben, a rendőrség bizalmas

* *Journal de la Société des Amis de la Constitution.*

** *Le vieux cordelier (Az öreg jakobinus).*

*** *Patriote français (A francia hazafi).*

† *Chronique de Paris (Párizsi krónika).*

†† *Ami du peuple (A nép barátja) és Journal de la République française (A francia köztársaság hírlapja).*

jelentéseiben,* az idegenek leírásaiban,** kik, másféle nevelésben részesülve, elhagyják a szavakat, hogy a dolgokról írjanak, s Franciaországot nem a *Társadalmi szerződés* szemüvegén át nézik. A jakobinus észre sem veszi az egész élő Franciaországot, s azon óriási tragédiát, melyet huszonhat millió ember játszik egy huszonhatezer négyszög mérföldnyi színpadon; fejében és irataiban nem találunk lényeg nélküli általánosságnál egyebet, a milyeneket ép az imént idéztünk; ezek, az elmetan játékának segélyével, néha mint erősen megfeszített fonal, bonyolódnak le, ha pl. az író hivatásos okoskodó mint Condorcet, legtöbbször össze-vissza zavart és rosszul kötögetett szálakban, laza és felbomló bogokban, ha a beszélő rögtönzött politikus vagy bölcsész-tanoncz, mint a közönséges képviselők és a klubok szónokai. A pedánsok scholasztikája ez, az őrjögők nagyszavú páthoszával vegyítve. A jakobinusnak egész szókincse vagy száz szóból áll, valamennyi eszméje egyetlen egyre vihető vissza, az emberre önmagában tekintve; az ő felfogása szerint a társadalom csupán emberi egységeket foglal magában, ezek mind egyenlők, hasonlók, függetlenek, és most első ízben lépnek egymással szerződésre. Ennél rövidebb képzetet nem gondolhatunk, miután, hogy ezt létre lehessen hozni, az embert a minimumra kellett visszavezetni; soha még politikai agyvelő ennyire és pedig

* Lásd: *Tableaux de la révolution française* par Schmidt, (s ebben különösen Dutard jelentéseit), 3 kötetben.

** Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington.* — *Mémoires de Mallet-Dupan.* — *A journal during a residence in France,* by John Moore, M. D. — *Un séjour en France de 1792 à 1795.*

saját akaratóból össze nem fonnyadt. Mert az egyszerűsítés okáért rendszeresen erőtlénítik magukat. E tekintetben századuk eljárását és Rousseau nyomdokait követik: az ő értelmi keretök a *klasszikai minta*, s ez, már az utóbbi idő bölcsészeinél is korlátolt vala, nálok pedig még inkább összezsugorodott, összeaszott és megcsontosodott. E tekintetben Condorcet* a girondisták, és Robespierre a hegypártiak között, mindkettő tiszta dogmatikus és egyszerű logikus, a jellem leghűbb képviselői, ez utóbbi a legmagasabb fokon, s az értelmi meddőség oly tökélyével, melyben őt senki felül nem múlta. — Nem szenved kétséget, hogy midőn tartós törvények hozásáról volt szó, azaz arról, hogy a társadalmi gépezet a jellemek, állapotok és körülményekhez alkalmaztassék, az ilyen szellem valamennyi közt a legtehetlenebb és legkártékonyabb; mert természeténél fogva rövidlátó; továbbá, az ő elveinek kódexe, szemei és a tárgyak közé levén helyezve, elzárja előle a kilátást: pártján és klubbján kívül nem képes megkülönböztetni semmit, s ezen zavart külvilágba helyezi utópiáinak üres bálványait. De, midőn arról van szó, hogy rohammal ragadja magához a hatalmat, vagy önkényesen gyakorolja a dictatúrát, gépies ridegsége használ neki, a helyett, hogy ártana. Őt nem lassítja, nem hozza zavarba mint az

* A *Progrès de l'esprit humain* című munkájának IX. könyvében látjuk, minő fensőbbiséget tulajdonít az 1793-iki köztársasági alkotmánynak. »Azon elvek, mondja ő, melyek szerint Franciaország alkotmánya és törvényei létesítették, sokkal tisztábbak, világosabbak, mélyebbek, mint azok, melyek után az amerikaiak indultak; sokkal teljesebben tudták magukat kivonni mindenféle előítéletek befolyása alól, stb.«

államférfiút azon kötelezettség, hogy kutasson, hogy az előzetes eseteket szem előtt tartsa, hogy a statisztikától kérjen tanácsot, hogy előre számítsa ki és kövesse munkájának közeli vagy távoli visszahatásait számtalan irányból, midőn az a különböző osztályok érdekeivel, szokásaival és szenvedélyeivel érintkezik. Mindez már elavúlt, felesleges dolog: a jakobinus azonnal tudja, melyik a törvényszerű kormány, melyek a jó törvények; az ő mértánias eljárása az építésben és rombolásban egyaránt a leggyorsabb és legerélyesebb. Mert, ha hosszas elmélkedés szükséges annak megtudására, hogy mi szükséges Franciaország huszonhat millió élő lakosának, elég egy szempillantás annak megtudására, hogy mit akarnak az elmélet elvont emberei. S valóban, az elmélet valamennyiöket ugyanazon egy mintára faragta, és csupán egy ős akaratot hagyott meg bennök; az elmélet meghatározása szerint a bölcsész-automata akarja a szabadságot, egyenlőséget, népfenséget, az emberi jogok megőrzését, a társadalmi szerződés megtartását. Ez elég: ezután a nép akarata már ismeretes lesz, és pedig már előre; következésképen: lehet cselekedni a polgárok megkérdezése nélkül; nem létezik kötelesség arra nézve, hogy az ő szavazatuk bevárassék. Az ő helybenhagyásuk minden esetben bizonyos; ha, véletlenül megtagadnák azt, ez az ő részökről tudatlanság, megvetés, vagy gonoszság volna, s ez esetben ellenzésök megérdemelné, hogy semmisnek tekintessék; azért is, elővigyázatból, s hogy mintegy kényszerítve legyenek kikerülni a helytelen válaszokat, legjobb lesz a helyeseket reájok parancsolni. — S ebben a jakobinus igen jóhiszeműen fog cselekedni, mert azon emberek, kiknek jogait ő visszavívni kívánja, nem azon

hús- és csontból álló francziák, kikkel az ember a falvakon vagy az utczákon találkozik, hanem az emberek általában, a milyeneknek lenniök kell, midőn a Természet kezeiből, vagy az Ész iskolájából kikerülnek. Az elsőkre nézve nincs ok semmi kicsinyes aggályoskodásra : ezek megrögzöttek az előítéletekben, és véleményök nem egyéb ostoba fecsegésnél. A második csoportra nézve éppen megfordítva áll a dolog ; a jakobinus, elméletének silány képzetei, okoskodó agyvelejének kísértetei iránt telve van tisztelettel, és mindig meg fog hajolni azon felelet előtt, melyet szájokba ad ; az ő szemeiben ezek valódiabbak, mint az élő emberek, és egyedül ezek szavazatának tulajdonít értéket. És a legrosszabb esetben is csupán az elvakúlt nemzedék pillanatnyi idegenkedése áll vele szemben. Viszonzás fejében az ő részén áll a magában vett emberiség, az ő tettei által újjá szült utódok, s azon emberek helybenhagyása, kik neki köszönik, hogy ismét azzá lettek, a minek nem lenni soha sem lett volna szabad. — S ezért a jakobinus, távol attól, hogy bitorlónak és zsarnoknak tartaná magát, megszabadító-
nak, a valódi nép megbizottjának, a közakarat felhatalmazott végrehajtójának fogja magát tekinteni ; biztosan fog járdalni azon kíséretben, melyet e képzelt nép alkot körülé ; azon metaphysicai akaratok milliói, melyeket ő a maga képére alkotott, egyhangú megegyezésökkel fogják őt támogatni, és saját hangjának belső visszhangját, mint diadalmaskodó karéneket fogja világgá kürtölni.

IV.

Midőn valamely tan elcsábítja az embereket, ez nem annyira azon álbölcsekedés segélyével történik, melylyel fellép, mint inkább azon ígéretek által, melyeket azoknak tesz; több hatása van érzékenységekre, mint értelmiségekre; mert, ha a szív néha rá is szedetik az ész által, a szív mégis gyakrabban szedi rá az észet. Nem azért fogadunk el valamely rendszert, mert azt igaznak itéljük, hanem azért itéljük igaznak, mert elfogadhatónak tartjuk, s a politikai vagy vallási fanatismusnak, bármilyen legyen azon theologiai vagy bölcészeti meder, melyben az folydogál, fő forrása mindig valamely mohó szükségesség, valamely titkos szenvedély, mély és hatalmas vágyak felhalmozódása, melyek előtt az elmélet ajtót nyit. Mind a jakobinusban, mind a puritánban találunk egy ilyenféle forrást. — A puritánnál a megriadt lelkiismeret aggályai táplálják azt; lelkiismerete a tökéletes igazságot képzei el magának, s ez által túlszigorúvá lesz és még inkább szaporítja azon parancsokat, melyeket hite szerint isten adott; s ha lelkiismeretét arra kényszeríténők, hogy azokat meg ne tartsa, az fellázadna, és, azoknak másokra való erőltetésében, a zsarnokságig parancsolólag lépne fel. De első műve, bár egészen benső, az önmagának, önmaga által való elnyomása, s mielőtt politikaivá válnék, erkölcsivé lesz. — Épen ellenkezőleg áll a dolog a jakobinusnál, az első parancs nem erkölcsi, hanem politikai; nem kötelességeit, hanem jogait túlozza, és tana, a helyett hogy ösztönzésül szolgálna lelkiismeretének, gőgjének hízeleg.*

* Desmoulins Camill, a forradalom enfant terrible-je, be-

Bármily óriási és ki nem elégíthető legyen is az emberi önszeretet, ez esetben jól lakott az, mert soha még ily gazdag legelője nem volt. — Ne keressük e felekezet programjában azon korlátolt előjogokat, melyeket a büszke ember azon jogos tisztelet nevében, melylyel önmagának tartozik, visszavív, ne a teljes polgári jogokat azon politikai szabadságok kíséretével, melyek azoknak előőrsei és őrei, a vagyon- és életbiztonságot, a törvény szilárdságát, a törvényszékek függetlenségét, a polgároknak az igazságszolgáltatás és adózás tekintetében való egyenlőségét, a szabadalmak és önkények megszüntetését, a képviselők választását és a közvagyon hovaforrását, szóval, azon értékes biztosítékokat, melyek által minden egyes polgár a maga korlátai között sértetlen souverain, melyek személyét és vagyonát megvédelmezik minden nyilvános vagy magán elyomatástól vagy zsarolástól, melyek megszerzik számára a nyugalmat és biztonságot versenytársaival és ellenségeivel szemben, melyek fentartják és tiszteletben tartják előljáróival és magával az állammal szemben is. Ám a Malouet-k, Mounier-k, Mallet-Dupan-ok, az angol alkotmány, a parlamentáris egyeduralom hívei megelégedhetnek ily cse-

bevallja ezen igazságot, valamint a többit is mind. Miután idézte a tizenötödik és tizenhetedik század forradalmait, »melyek erejüket az erényből meríték, és gyökereiket a lelkiismeretekben bírták, melyeket a fanatizmus és a jövő életbe vetett remény tartottak fenn«, így következtet: »A mi forradalmunk tisztán politikai, gyökerei csupán mindenünk önzésében és önszeretetében vannak, melyek összevetéséből alakult a közérdek.« (Lásd: *Brissot dévoilé*, par C. Desmoulins, janvier 1792.) — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 207.

kély ajándékkal; de a jakobinus elmélet nem sokat törődik vele, és ha szükséges, úgy fogja azt lábai alá tiporni, mint a hitvány sarat. Nem a magán élet függetlenségét és biztonságát igéri meg, nem azt, hogy joguk lesz minden két esztendőben szavazni, mi csak igen egyszerű befolyást, közvetett, korlátolt és szünetelő ellenőrzést enged a közügyekre; hanem a politikai uralmat, t. i. *Franciaországnak és a francziáknak teljes, egész birtoklását.* — Es e tekintetben nem létezhetik semmi kétség, magának Rousseaunak saját szavai szerint a társadalmi szerződés megköveteli, hogy a társadalom »valamennyi tagja teljesen, valamennyi jogával együtt a községbe beleolvadjon, mindenik önmagát egészen odaadván, azon állapotban, a melyben tényleg van, magát, minden erejét, melynek azon vagyon, melylyel bír, egy részét teszi«, úgy, hogy az állam mint elismert ura, nem csupán minden vagyonnak, de minden testnek és minden léleknek is, törvényesen rákényszeríthesse valamennyi tagjára a nevelést, isteni szolgálatot, hitet, véleményeket és rokonszenveket, melyek neki megfelelnek.* — Már most minden ember, már csak az által is, hogy ember, jogilag tagja ezen zsarnoki souverainnek. És így, bárminő legyen állapotom, illetéktelenségem, tudatlanságom, s azon szerepnek, melyben mindeddig görnyedeztem, semmisége, teljes rendelkezési jogom van huszonhat millió francia

* Rousseaunak, ezen, az állam mindenhatóságáról szóló eszméjét vallották XIV. Lajos és Napoleon is. Érdekes annak kifejlését látni egy ezen korbéli kis polgárban, ki félig irodalmár, félig a nép embere volt, t. i. Rétif de la Bretonneban. »Nem, nem, mondja ő, nem sajnálom ezen fanatikus papokat; ők nagyon sok rosszat tettek a hazának. *Midőn valamely társaság vagy annak*

javai, élete, lelkiismerete felett, s a czári és pápai hatalom egy bizonyos hányada bennem is megvan. — De, ha a tanhoz ragaszkodom, még ezen hányadnál fokozottabb mértékben is vagyok czár és pápa. Mert, ezt a fejedelemséget, melyet számomra kijelöl, csupán azokra ruházza, kik, mint én, minden pontjában aláírják a társadalmi szerződést; a többiek valamennyien, már csak az által is, hogy egyes záradékait elvetették, elveszítik azt; mert a szerződés jótéteményeiben azok nem részesülnek, kik annak feltételeit visszautasítják. — Sőt, miután a Társadalmi szerződés a természeti jog által jött létre, kötelező is, és így, mindenki, ki azt elveti vagy magát alóla kivonja, már az által gonosztevő, nyilvános gaz, a népnek ellensége. Egykor a felségsértés a királyok személyére vonatkozott; ma a népre vonatkozik, és elköveti mindaz, ki valamely tettel, szóval vagy gondolattal megtagadja vagy elvitatja

többsége akar egy dolgot, az okvetlenül igazságos. Az, ki ellene szegül, ki a nemzetre felidézi a háborút és boszút, szörnyeteg. A rend mindig a többség meggyőződéséből áll. A kisebbség mindig hibás, ismétlem, mindig hibás, még ha erkölcsileg igaza volna is. Ez igazság megértésére az egyszerű józan ész is elegendő. (Lásd: Rétif de la Bretonne. *Nuits de Paris*. XV. nuit 377. a szeptemberi vérengzésekről.) — *U. o.* 447-ik l. (XVI. Lajos kivégeztetéséről): »Elitélhette, kivégezhetette-e a nemzet? E kérdést gondolkozó lény nem teheti. *A nemzet mindent megtehet a maga házában, bír azon hatalommal, melylyel az egész emberi nem bírna, ha egyetlen nemzet, egyetlen kormány uralkodnék a földtekén. Ki merészelné akkor az emberi nemtől elvitatni hatalmát? Ez azon el nem vitatható hatalom, melyet átértek a görögök, s melylyel a nemzet bírva még az ártatlant is elvesztheti, melynek következtében Aristides száműzetik, Phocion halálra ítéltetik. Ó igazság! melyet kortársaink nem éreztek, mennyi bajt okozott az, hogy rólad megfeledkeztek!*«

a néptől azon, a királyi hatalomnál is nagyobb hatalomnak csak egy parányát is, mely a népé. És így azon dogma, mely a népfenséget hirdeti, tényleg némelyek diktatúrájában és mások proscribáltatásában végződik. A ki a felekezeten kívül áll, a tömegben is kívül áll. Mi, Párizs öt-hatezer jakobinusa, vagyunk a törvényes fejedelem, a családokozhatlan pápa, s jaj az ellenkezőknek vagy a lángháknak, legyenek azok akár a kormány, akár magán emberek, a papság vagy nemesség, gazdagok, üzletemberek, vagy közönyösek, kik ellenzékieskedésük állandósága, vagy engedelmeskedésük ingadozása által kétségbevonni merészelnék, a mi kétségbevonhatatlan jogunkat!

E következtetések lassanként, egyik a másik után lépnek napvilágra, és világos, hogy bárminő legyen azon logikai eljárás, mely azokat kifejti, egy közönséges magán ember, ha csak nem szenved határtalan gögben, sohasem fogadhatja el azokat összeségökben. Igen magas véleménynyel kellene bírnia önmagáról, hogy más tekintetből tartsa magát souverainnek, mint egyedül szavazata által, hogy a közügyeket ugyanazon aggályoskodás nélkül intézze, mint saját magán ügyeit, hogy azokba közvetlenül és erőszakosan befolyjon, hogy magát és pártját, irányadóul, bírálóul, kormányának tanítójául felvesse, hogy elhitesse magával, miszerint középszerű műveltségével és eszével, néhány betanult latin morzsalékkal és kölcsönkönyvtárban szerzett olvasottságával, a kávéházakban és hírlapokból meritett tájékozottságával, helyhatósági tanácsossága és klubokban való tagsága által, képes legyen azon óriási és bonyolódott kérdéseket, melyeket magas szellemű és szakértő férfiak csak habozva mernek tárgyalni, röviden ketté vágni. Ez elbizakodott-

ság kezdetben csak csirában volt meg benne, és rendszer időkben, ha táplálékot nem kap, megmaradt volna lopva terjedő penésznek, vagy elfonnyadt koraszülöttnek. De a szív nem tudja, minő sajtászerű magvakat hord önmagában, egyiknek, másiknak ezek közül, mely látszólag gyenge és jóindulatú, csak levegő és táplálék kell, hogy mérges kinövésé s óriás tenyészetűvé váljék. — A jakobinus, legyen bár ügyvéd, ügyész, sebész, hírlapíró, lelkész, harmadrendű művész vagy író, hasonlít azon pástorhoz, ki, kunyhójának zugában, egyszerre oly okmányokat fedezne fel, melyek őt a trónra hívják. Minő ellentét van állapotának nyomorúsága, s azon fontosság között, melylyel az elmélet felruhazza! Képzeltjük minő szeretettel fogadja azon dogmát, mely őt saját szemeiben is oly magasra emeli! Fáradhatlanúl, újra meg újra elolvassa az emberi jogok kijelentését, az alkotmányt, s mindazon hivatalos okiratokat, melyek neki dicső előjogait megadják; betölti velök képzelődését,* s rögtön azon hangon kezd beszélni, mely új méltóságának megfelelő. — Nincs felfuvalkodottabb, gögösebb hang, mint ez. Már kezdetben kitör a klubbok szónoklataiban, s az alkotmányozó gyűléshez intézett feliratokban. Loustalot, Fréron, Danton, Marat, Robespierre, Saint-Just soha sem

* Lásd Isnard beszédét az 1792 január 5-iki ülésben, a *Moniteur*-ben XI. 46. »A nép ismeri ma már méltóságát, mondja ő. Tudja, hogy az alkotmány értelmében minden francia jelszava ez: Szabadságban s egyenlőségben élni, és a souverainitás részének lenni.« — Guillon de Montléon. *Mémoires pour servir à l'histoire de Lyon*. I. 445 Chalier beszéde a lyoni központi klubban, 1793 márczius 21-ikén. »Tudjátok meg, hogy királyok vagytok és még ennél is több. Nem érzitek a souverainitást, mely ereitekben csergedez?«

hagyják el a tekintélyt sugárzó irályt: ez már a felekezeti irály, s végre utolsó szolgálóinak is nyelvává válik. Szavaikból és tetteikből az udvariasság vagy türelem, s minden, a mi a mások irályi kimélet vagy tisztelet nyomát viseli magán, ki van zárva: a bitorló és zsarnoki góg a maga képére teremtett magának nyelvet, és nem csupán az első rangú színészeket, de az egyszerű néma szereplőket is ott látjuk trónolni a nagy szavak emelvényén. Mindenik közölök, a maga szemeiben egy-egy római, egy megváltó, hős, nagy ember. Cloutz Anacharsis írja: »A Palais-Royal emelvényein ott állottam az idegeknek élén, mint az emberi nem nagykövete, s a zsarnokok miniszterei féltékeny és nyugtalan tekinteteket vetének reám.« * Midőn a troyesi klub megnyitattik, egy iskolamester azt ajánlja a nőknek: »hogy gyermekeiket, mihelyt gagyogni kezdenek, tanítsák meg arra, hogy mint szabadok, s a világ leghatalmasabbjaival egyenlő jogokban születtek.« ** Ha tudni akarjuk, mennyire mehet egy kicsinyes tudákos ember elbizakodottsága, és egy nyomorútnak ostobasága, akkor olvassuk el Pétion jelentését utazásáról a király hintájában, midőn Varennesből visszajöttek. *** Barbaroux, Buzot, Pétion, Roland és Roland asz-

* Lásd: *Moniteur*. V. 136. »Fête de la fédération du 14 juillet 1790.«

** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 436. (1790 ápril 10-ikéről.)

*** Lásd: Mortimer Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 353 (Pétion saját szerkesztésű elbeszélése.) Ez az ostoba tökfilkó még helyesen írni sem tud, *aisselle* helyett *eselle*-t ír, stb. Meg van győződve róla, hogy Erzsébet hercegnő, a király nővére el akarja őt csábítani és bátorítja is a közeledésre. »Azt hiszem, mondja ő, hogy, ha magunkban lettünk volna, karjainba omlik, és átten-

szony, emlékirataikban, sőt sírírataikban is folytonosan saját erényeiket dicsőítik, és, ha hihetnénk nekik, mindannyian valóságos plutarchusi személyiségek.* — A nevetséges elbizakodottság a girondistáktól a hegypárt

gedi magát a természet indulatainak.* — De Pétion erényébe burkolózik, és csak még durvább lesz a királylyal, a kis dauphin-nel, s azon nőekkel szemben, kiket visszavezet.

* Roland asszony Emlékiratai (*Mémoires*) a rejtőzni kívánó görög mesterműve, az író soha sem száll le a felsőbb régiókból. »Szép vagyok, van szívem, eszem, szerelmet tudok ébreszteni, s azt magam is érzem, de azért erényes maradok; értelmiségem emelkedett, bátorságom legyőzhetlen, bölcsész, politikus, író vagyok, és méltó a legnagyobb szerencsére; »íme, ezek szünteleni gondolatai, melyek szavain mindenütt áttetszenek. Valódi szerénységnek schol nyoma sincs; sőt ennek bójátóriási illetlenségekkel, melyeket nagy garral mond el, helyettesíti, és nemének fölébe helyezi magát. V. ö. Mistress Hutchinson Emlékiratait (*Mémoires*), melyek éppen ennek ellentétei. — Roland asszony írja: »Nem találok az egész világban nekem való szerepet, csupán a gondviselését.« — Ugyanezen elbizakodottság tűnik ki a többiekből, kik nem oly furfangosak követeléseikben. A vasszekrény iratai között egy levél található, melyet Rouyer képviselő intézett a királyhoz, s melyben így szól: »Mindent összehasonlítottam, mindent megfontoltam, mindent előreláttam. Nemes szándékaim végrehajtására nem kívánok egyebet, mint azon hatalom vezetését, melyet a törvény ruházott önre. Ismerem a veszélyeket, és szembe szállok velök: a gyengeség számba veszi azokat, a lángész lerontja. Bejártam tekintetemmel Európa valamennyi udvarait, s biztos vagyok, hogy azokat a békére kényszeríthetem. Szerencsésnek érzvén magamat mindnyájok boldogsága felett, egyedül önre fogom a köz hálát irányozni.« — Egy, Robert nevű, homályban élő újságíró Dumourieztől a konstantinápolyi nagykövetséget kéri, a Faublas szerzője Louvel, kijelenti Emlékirataiban (*Mémoires*), hogy a szabadság elveszett, mert őt nem nevezték ki igazságügyminiszternek.

híveiig növekedve halad, Saint-Just, egy egyszerű huszonéves magán ember, már dühöng, a miért nagyra-vágyása kielégítetést nem talál. Marat azt mondja: »Úgy hiszem, hogy kimerítettem az emberi szellemnek az erkölcstan, bölcsészet és politikáról szóló valamennyi okoskodásait.« A forradalom egyik végétől a másikig, Robespierre a maga szemeiben mindig megmarad az egyetlennek, az egyedül tisztának, csalatkozhatlannak, nem vétkezhetőnek; soha még ember oly egyenesen és oly állandóan nem tartotta saját orra alá a tömjénezőt, melyet öndicsőítésével rakott meg. — Ily fokozatig eljutva, a gőg egész fenékig ürítheti ki az elméletet, bármily undorító is legyen az alja, s bármily halálosak legyenek hatásai épen azokra, kik legyőzik az undort, hogy a mérget lenyelhessék. Mert, miután e gőg az erény, vétek nélkül annak ellentállani nem lehet. Az elmélet, a gőg által kifejtve, a francziákat két csoportra osztja: egy részen állanak az aristocraták, vakbuzgók, önzők, a megvesztegetett emberek, szóval a rossz polgárok; másikon, a hazafiak, a bölcsészek, az erényes emberek, azaz, a felekezeti hívei.* Ezen elkülönítésnek köszönhető, hogy az óriási erkölcsi és társadalmi világ, melylyel az elméletnek dolga van, egy teljesen kész ellentétel által meg van határozva, kifejtve, képviselve. Semmi sem világosabb már most, mint a kormány célja; arról van szó, hogy a gonoszak

* Lásd: *Moniteur*. XIV. 189. Collot-d'Herbois beszéde Lyon kartácsolása alkalmával. »És mi szintén érzékenyek vagyunk Valamennyi erény a jakobinusok birtokában van, ők résztvevők, emberségesek, nagylelkűek. De ők mindezen erényeket a hazafiak számára tartják fenn, kik az ő testvéreik, s az aristocraták soha sem lesznek testvéreik!« — Meillan. *Mémoires*. 4: »Robespierre egy

a jóknak vettessenek alá; ennek elérésére nagyban felhasználják az elkobzásokat, bebörtönözéseket, deportációt, vizbefulladásztást és a nyaktilót. Az árulókkal szemben minden szabad és érdemet szerző; a jakobinusok szentesíték gyilkolásaikat, és most csupa emberszeretetből ölnek. — Így fejlik ki véglegesen e jellem, hasonlóan azon theologuséhoz, ki inquisitorrá lesz. Rendkívüli ellentétek csoportosúlnak össze e jellem megalkotására: a jakobinus egy logikával bíró űrült, s oly szörnyeteg, mely azt hiszi magáról, hogy van lelkiismerete. Dogmájának és gögjének nyomása következtében két kinövést szerzett magának, egyik eszén, másik szivén támadt: elveszté józan eszét, s önmagában megrontá az erkölcsi érzületet. Ezen elvont formulák vizsgálása által végre megszűnt látni a valódi embert; önmagának folytonos bámulása által, végre oda jutott, hogy elleneiben, sőt versenytársaiban csupán büntetésre méltó gazokat lát. E lejtőn semmi sem képes őt feltartóztatni; mert a dolgokat épen ellenkezőknek jelelven ki, mint a mik azok valóban, meghamisítá önmagában azon becses ismereteket, melyek az igazsághoz és igazságossághoz vezethetnék vissza. Az oly szemekhez, melyek vakságukat világos látásnak nevezik, semmiféle világosság sem hat el többé; semmiféle lelkiismereti furdalás nem éri már azon lelket, mely barbárságát hazafiságnak hirdeti, és merényleteit kötelességnek nevezi.

napon, egy bizonyos Desfieux nevű embert dicsőített, ki becselenségéről volt ismeretes, és kit később ő maga feláldozott. „De hiszen az ön Desfieux-jét mint gazembert ismerik, mondám neki. — Sebaj, ő jó hazafi — De csalfa módon bukott meg. — Jó hazafi. — De hisz tolvaj. — Jó hazafi.” — Csupán e három szót voltam képes belőle kicsikarni.«

II. FEJEZET.

I. A jakobinus párt megalakulása. — Ujonczai. — A felsőbb osztályból és a nagy néptömegeből kevés hívet nyer. — Azonban számosakat a közép polgárságból s a nép felsőbb rétegéből. — A helyzetek s a nevelés, melyek az embereket e párthoz sorakoztatják. — II. Az ideiglenes politikai társulatok 1789 július 14-ike után. — Feloszlásuk. — A józan és elfoglalt emberek visszavonulása. — A választásoktól távol maradók mennyisége. — A jakobinus társulatok keletkezése és szaporodása. — Befolyásuk párthíveikre. — Fogásaik és önkényök. — III. Miképen értelmezik a sajtószabadságot? — Politikai szerepök. — IV. Egyesülési központjuk. — A párizsi társulat eredete és alkotó elemei. — Ez a vidéki társulatokat magához csatolja. — E társulat vezetői. — A fanatikusok. — A fondorkodók. — Céljok. — Eszközeik. — V. A jakobinusok csekély száma. — Hatalmok forrása. — Szövetséget képeznek. — Jóhiszemben cselekszenek. — Nincsenek lelkiismereti aggályaik. — A párt kebelében a túlsúly azon csoporté, melyben e feltételek leginkább megvannak.

I.

Oly jellemek, a minőket ép az imént vázoltunk, minden osztályban előfordúlnak: nincs állapot és foglalkozás, mely biztos óvszer volna a képtelen utópiák, vagy

esztelen nagyravágyás ellenében, s a jakobinusok között találunk Barras-kat és Châteauneuf-Randon-okat, két nemest a legrégebb családokból; ott van Condorcet, a ki marquis, mennyiségtudós, bölcsész, és tagja a két legjelesebb akadémiának; ott van Gobel, lyddai püspök, s a bázelinek társzüspöke; ott van Hérault de Séchelles, a királyné pártfogoltja s a párizsi parlamenti törvényszék ügyvédje; ott van Lepelletier de Saint-Fargeau, törvényszéki elnök, és Franciaország leggazdagabb birtokosainak egyike, ott Hesseni Károly, tábornagy, egy uralkodó család szülőtte; végre egy királyi herceg, az országban rangra nézve a negyedik ember, t. i. Orleáns herceg. — De kivéve e csekély számú szökevényeket, sem az öröklő aristocratia, sem a főhivatalnokok, sem a nagy polgárság, sem a helyben székelő földbirtokosok, sem az ipar, kereskedés vagy közigazgatás fejei, sem, általában azon emberek, kik vagy tekintélyek a társadalomban, vagy megérdemelnék, hogy azok legyenek, nem adtak híveket e pártnak: sokkal több érdek köti ugyanis őket az épülethez, még a megingotthoz is, semhogy azt óhajtánák, hogy az tetejétől aljáig leromboltassék, és, bármily rövid legyen is politikai tapasztalásuk, eleget tudnak arra, hogy igen gyorsan felfogják, miszerint egy gyermekes mértan elvei után papírra vetett terv szerint nem lehet lakható házat építeni. — Más részről, a legalsóbb néposztályból, a nagy, ésfalusi néptömegből, ez elmélet, ha csak legendává nem alakul át, még csak hallgatókat sem nyer. A bérlők, felesek, a röghöz kötött kisbirtokosok, a parasztok és kézművesek, kiknek gondolatait a gépies munka elnyomja, s így nem tudnak felül-emelkedni falujok láthatárán, csupán a mindennapi

kenyér gondjaival levén eltelve, reájok nézve minden tan elvont és érthetetlen. Ha meg is hallgatják az új káté dogmáit, azt csak úgy teszik, mint a hogy meghallgatták a réginek dogmáit, azaz, a nélkül, hogy megértenék azokat; azon értelemi szerv, mely felfogja az elvontságokat, bennök nincs kifejlődve. Ha a klubokba vezetik őket, ott elaluszhatnak; s arra, hogy felébredjenek, füleikbe kellene rivalni, hogy a tized és a hűbéri jogok vissza vannak állítva; őket legfeljebb támadásokra, parasztháborúra lehetne használni; és utóbb, midőn elfogják tőlök venni akarni gabonájokat, vagy azt megadóztatni, a köztársaság alatt épen úgy ellent fognak állani, mint a királyság alatt ellentállottak.

Máshonnan nyeri tehát az elmélet a maga híveit, t. i. a két véglet között, azaz, a polgárság alsóbb, és a nép felsőbb rétegéből. De még ezen két egymás mellé helyezett, s egymásnak mintegy folytatását képező csoportból is, el kell különítenünk azokat, kik hivatásukban vagy foglalkozásukban meggyökereztek, és így sem idejük, sem kedvök nincs a közügyekkel foglalkozni, azokat, kik a társadalmi rangfokozatban jó helyet kaptak, és megszerzett állásukat nem akarják kockáztatni; majd valamennyi, pályáján kész, jómódú és házas embert, az érett korúakat és megüledett gondolkozásúakat, kiket a valódi élet tanított meg arra, hogy ne bizzanak túlságosan önmagukba és az elméletbe. Az önhittség a közönséges emberben mindenkor csak középszerű maradt; s a speculatív eszmék, az emberek nagyobb részére csupán felületés, múló és gyenge hatással bírnak. Különben, ezen társaságban, mely több század óta, kormányzottakból áll, az átöröklött szellem nyárspolgáris, azaz, fegyel-

mezett, a rend barátja, békés, sőt félénk. — Marad tehát egy kisebbség, még pedig igen csekély kisebbség, * mely újítani vágyik és nyugtalan: egy részről a foglalkozásukhoz vagy hivatásukhoz nem igen ragaszkodó emberek, mert csupán másod vagy alárendelt rangot tudtak elérni, ** a most a világba lépők, kiknek még nincs foglalkozásuk, s a jelöltek, kik még nem léptek a világba; más részről az ingadozó jelleműek, mindazok, kik az általános felforgatás következtében lerántattak helyeikről, az egyháziak, kik a kolostorok kiürítése és a szakadás, a világiak, kik a bírói, közigazgatási, pénzügyi karban, a hadseregben, a különféle köz és magán életpályákon az in-

* Lásd alább az illető számadatokat.

** Lásd Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 491. Danton mondá egykor, 1793-ban, egyik elébbi kartársának, egy a királyi tanács-hoz tartozó ügyvédnek: »A régi uralom egy nagy hibát követett el. Általa neveltetem a plessisi kollégiumban, ennek egy ingyenes helyét kapván. Nagyurak társaságában, kik társaim voltak, és kikkel mint ugyanazon család tagja éltem. Bevégezvén tanulmányaimat, nem volt semmim, nyomorban sínlődtem, és kerestem magamnak foglalkozást. A párizsi ügyvédi sorompó elé állani majdnem lehetetlen volt, s a ki oda be akart jutni, nagy erőlködésre volt szüksége. Előkelő születés és pártfogás hiánya miatt a hadseregbe sem léphettem. Az egyház sem nyújtott nekem semmi mentőforrást. Nem lévén egy fillérem se, nem vásárolhattam magamnak semmi féle hivatalt. Egykori tanuló társaim hátat fordítottak. És így állás nélkül maradtam, és csupán hosszú évek multán sikerült a király tanácsában ügyvédi rangot vásárolnom. Eljött a forradalom; én, és mindazok, kik az enyémhez hasonló sorsban valónak, bele vetettük magunkat. A régi uralom kényszerített minket erre, miután jó nevelésben részesített, de tehetségeinknek nem nyitott semmiféle tért.« E megjegyzés alkalmazható Robespierre-re, Desmonlins Camillra, Brissotra, Vergniaudra, s másokra is.

tézmények újjá alakítása, a kilátások újsága, az ügyfelek és védenczek elmozdítása következtében állásukat veszítették. Ily képen számtalan oly ember, ki rendes körülmények között nyugodtan megmaradt volna a maga hivatalában, a politikában nomád és túlzó lesz. — Az első sorban olyanokkal találkozunk, kiket klasszikai neveltetésök képesít arra, hogy megértsék az elvont elvet, és levonják abból a következtetéseket, de kik, híjával lévén a különös előkészületnek, és bezárva helyhez kötött foglalkozásuk szűk korlátai közé, nem képesek egész világosan szemeik elé állítani a nagy, tömör társadalmat, s azon feltételeket, melyektől ennek élete függ; tehetségök abból áll, hogy el tudnak készíteni egy beszédet, egy hírlapi cikket, egy röpiratot, jelentést, többé-kevésbé nagyhangú és dogmatikus irályban; s ezen fajból néhányan, kiket a természet szép tehetséggel ruházott fel, ékesszólóak is lesznek: de semmi egyebet nem tudnak felmutatni. Ezek közé tartoznak az ügyvédek, közjegyzők, törvényszolgák, az egykori vidéki kisebb rangú bírák és ügyészek, kik a szót viszik, s a törvényhozó testület és a Convent tagjainak kétharmad részét szolgáltatják; a kisvárosi sebészek és orvosok, mint Bô, Lévasséur és Baudot; másod és harmad rangú írók, mint Barrère, Louvel, Garat, Manuel és Ronsin; kollégiumi tanárok, mint Louchet és Romme; tanítók, mint Bourdon, Leonard; hírlapírók, mint Brissot, Desmoulins és Fréron; színészek, mint Collot-d'Herbois; művészek, mint Sergent; oratoriánusok, mint Fouchet; kapuczinusok, mint Chabot; többé-kevésbé szabadéletű papok, mint Lebon, Chasles, Lekanal és Grégoire; tanulók, kik még alig verték le lábaikról az iskola porát, mint Saint-Just, Monet de Strasbourg, Rousselin de Saint-Albin, és Julien

de la Drôme ; szóval, a rosszúl mívelt, rossz maggal bevetett szellemek, melyekre, elég ha az elmélet magvai reájok hullanak, hogy a jó mag elnyomattassék, és élőködjék mint a csalán. Vegyük ezekhez a nyegléket és a szellem kalandorait, a beteges agyvelejűeket, a mindenféle ittasokat, Fauchet-től és Cloutz-tól kezdve Châlier vagy Marat-ig, és a hivatal nélkül járkáló szükölködők és fecsegők egész seregét, kik a nagy városok utczáin hirdetik üres eszméiket és megcsalódott igényeiket. — Második sorban azok vannak, kiket a kezdetleges nevelés azon helyzetbe juttatott, hogy az elvont elvet rosszúl értsék meg, és abból rosszúl vonják le a következtetéseket, de kikben az eldurvult ösztön helyettesíti a durva okoskodás hiányait: mohó vágyuk, irigységök, boszankodásuk az elméleten át legelőt szaglász, s a jakobinus dogma reájok nézve annál becsesebbé lesz, mert képzelődésök, annak ködében feneketlen kincset vél rejleni. Ezek képesek meghallgatni a klubok szónoklatait, a nélkül, hogy elaludnának mellettök, és a kellő helyen és időben tapasztolni meg azokat, képesek valamely nyilvános kertben indítványt tenni és a szószéken kiabálni, megírni egy elfogatási jegyzőkönyvet, szerkeszteni a nemzetőrség számára egy napi parancsot, tüdejöket, karjaikat és kardjokat oda kölcsönözni annak, a kinek erre szüksége lehet, de itt azután meg is feneklik tudományuk. E csoporthoz tartoznak a hivatalnokok, mint Hébert és Henriot, az irnokok, mint Vincent és Chaumette, a mészárosok, mint Legendre, a postamesterek, mint Drouet, az asztalosmesterek, mint Duplay, az iskolamesterek, mint azon Buchot, kit megtettek miniszterré, és számtalanon mások, ezekhez hasonlók, írni tudók, s bírva a

helyesírás némi fogalmával, s a szó kezelésének ügyességével, * segédtanítók, altisztek, egykori kolduló szerzetesek, vándorkönyvárusok, szállodatulajdonosok, kiskereskedők, a csarnokok teherhordói, ** városok munkásai, Gonchontól, a Szent Antal-külváros szónokától Simonig, a Temple foltozó vargájáig, és Trinchardig, a forradalmi törvényszék esküdtjéig, a királyi udvar fűszerkereskedői,

* Lásd: Dauban *La démagogie à Paris en 1793* és *Paris en 1794* című munkáit. Érdekesek Henriot tábornoknak a két munkában olvasható napiparancsai. — Compardon *Histoire du tribunal révolutionnaire de Paris*. I. 306 Trichard levelében írja (e sorok az eredetinek rosez helyesírásával idéztetnek): »Si tu nest pas toute seule et que le compagnion soit a travailier tu peux ma chaire amie venir voir juger 24 mesieurs tous si devient président ou conselier au parlement de Paris et de Toulouse. Je t'ainvite a prendre quelque choge aven de venir parcheque nous naurons pas fini de 3 hurres. Je tembrase ma chaire amie et epouge.« (Helyesen így volna: »Si tu n'es pas toute seule, et que le compagnon soit à travailler, tu peux ma chère amie, venir voir juger 24 messieurs tous çi-devant présidents ou conseillers au parlement de Paris est de Toulouse. Je t'invite à prendre quelque chose avant de venir, parceque nous n'aurons pas fini de 3 heures. Je t'embrasse, ma chère amie et épouse.«) »Ha nem vagy egészen egyedül, s a legény maga is dolgozhatik, akkor kedves barátném eljöhetsz, hogy meglásd 24 úrnak, kik ezelőtt mind parlamenti elnökök vagy tanácsosok valának, elítéltetését . . . De, miután 3 óra előtt nem fogtuk dolgunkat elvégezni, tanácslom, hogy elébb egyél valamit. Csókollak kedves barátném és hitvesem!« — Wallon. *Histoire du tribunal révolutionnaire*. I. 316. Simon varga egy leveléből idézi e szavakat, szintén az eredetinek írásával: »Je te coitte le bonjour mois est mon est pousse.« (Helyesen így volna: »Je te coitte le bonjour, moi et mon épouse.«) »Jó napot kívánunk neked, én és a feleségem.«

** Így nevezgették magukat: »*les forts pour la patrie*«, »a hazáért erősek.«

szabói, czipészei, borkereskedői, fodrászai és egyéb kereskedői s mesterembereiig, kik majd sajátkezüleg fognak dolgozni a szeptemberi mészárlásokban. Vegyük ezekhez valamennyi népfelkelés és népdiktatúra szennyes kíséretét, a ragadozó állatokat, minők Jourdain d'Avignon és Fournier l'Américain, a nőket, kik, mint Théroigne, Lacombe Róza, s a Convent harisnyakötői, levetkeztek nemöket, a megkegyelmezett rablókat, s mindazon rendőri vadakat, kik rendőrök hiányában szabadon használhatják könyökeiket, a járdataposókat, az engedelmesség és munka ellen felzendülő csatangolók seregét, kik a polgárisúltság közepette is megtartják vad életöknek ösztöneit, s a zabolátlanság, tétlenség és vadság iránti velök született szomjoknak kielégítésére a népfenségére hivatkoznak. — Így toboroztatik össze e párt, oly gyűjtés segélyével, mely minden állapotból böngész ugyan híveket, de melyet azon két csoportból, melyben a dogmatismus és elbizakodottság természetes dolgoknak tekintetnek, nagyban gyűjtenek össze. Itt a nevelés az embert az általános eszmék küszöbéig vagy központjáig elvezette; következképpen, kényelmetlenül érzi magát azon körben, melybe őt hivatása, vagy foglalkozása zárja, s vágyai azon túl vonják. De neveltetése felületes vagy kezdetleges maradt; és így a maga szűk körén túl nincs a maga helyén. Észreveszi vagy keresztüllátja a politikai eszméket, s ezért képesnek tartja magát arra, hogy a politikával foglalkozzék. De csak egy bizonyos formulában, vagy, egy bizonyos felhőn keresztüllátja azokat, s ezért képtelen reá, hogy igazi politikus legyen belőle, és értelmének hiányai, úgy, mint ismeretei egyaránt hozzájárulnak, hogy jakobinussá legyen.

II.

Az ily hangulatú emberek nem állhatják meg, hogy ne közeledjenek egymáshoz, meg ne értsék egymást, és ne társúljanak; mert ugyanazon dogmát vallják, t. i. a népfenségét, s ugyanazon célra törekszenek, t. i. a politikai hatalom megszerzésére. A cél közössége által pártot, a dogma közössége által felekezetet képeznek, és szövetezések annál könnyebben létrejő, mert egyidejűleg felekezetet és pártot is képeznek.

Kezdetben a sok más féle társaság között, az övéket nem igen lehet megkülönböztetni. A Bastille bevétel után, mindenféle alakúttak politikai társulások: mert hiszen szükséges volt, hogy a nyeregből kivetett, tehetlenné lett kormány hiányai pótoltsanak, gondoskodni kellett a legsürgősebb közszükségletekről, fegyverkezni a rablók ellen, gabonával ellátni, s az udvar lehető vállalatai ellen óvni magukat. A városházákba bizottmányok állítottak be; önkéntesek honvédséggé alakúttak; a majdnem teljesen lerontott központi hatalom helyébe önkényűleg ezer meg ezer, csaknem független helyi hatalom lépett.* Fél esztendőn át mindenki a közügyek után látott, és minden magánember, nyilvános emberré levén, viselte a kormányzás terhének reá eső részét: súlyos teher ez mindig, legsúlyosabb a fejtelenség korában; ez a nagy többségnek, de nem egyeseknek véleménye. Így azután, azok között, kik e terhet vállalkra vették, szakadás történik, és két csoport alakúl, az egyik nagy, tétlen, felbomlott, a másik kicsiny, tömör,

* Lásd e munka II. kötetének 99–100-ik lapjait.

tevékeny, mindenik a maga útján jár, s ott áll, a hol a két út kezdődik, s ezek mindinkább távolodnak egymástól.

Egyik oldalon állanak a közönséges emberek, az elfoglaltak, és helyes érzékkel bírók, kikben van egy kis lelkiismeretesség, és nem túlságosan sok önszeretet. Ők felszedték a hatalmat, mert az a földön, az utcán elhagyatva hevert; ők csak ideiglenesen tartóztatják azt le; mert már előre rájöttek, vagy gyorsan felfedezték, hogy nem igen alkalmasak annak kezelésére. Máról holnapra nem igen lesz az emberből törvényhozó vagy kormányzó, ugyanazon oknál fogva, a miért nem lesz az emberből hirtelen sem orvos, sem sebész. Ha azonban valamely véletlen erre kényszerítene, bár akaratom ellen, megadnám magamat; csak a lehető legkevesebbet tenném meg, csak annyit, hogy betegeimet megóvjam attól, hogy egymást csonkítsák meg; nagyon félnék, hogy megölném őket, ha rajtok műtétet hajtanék végre, és rögtön visszavonódnék, mihelyt mást tennének helyemre.* — Ezen másiknak megválasztásához örömmel fogok szavazatommal járúlni, legjobb belátásom szerint azt fogom kijelölni, kit leglelkiismeretesebbnek és legügyesebbnek tartok. De, ha egyszer az illető meg van választva, és hivatalába beigtatva, soha sem fogok arra vállalkozni, hogy őt tanítgassam; dolgozószobájában ő van otthon, s nekem nincs jogom őt folytonosan azzal zaklatni, hogy mint a gyermeket vagy gyanus egyént, mindig vallatás alá vegyem. Nem az én dolgom neki megszabni, hogy mikép

* V. ö. erre nézve a becsületos Bailly vallomásait, Emlék-iratainak (*Mémoires*) több helyén.

rendelkezzék; valószínű, hogy ő többet tud mint én; s hogy keze biztos legyen, legalább is arra van szüksége, hogy ne legyen fenyegetve, s hogy feje nyugodt, szabad legyen; ezért nem szabad őt megzavarni. De viszont engem se zavarjanak meg: nekem is megvan irodám, megvannak irataim, vagy üzletem és rendes vásárlóim. Mindenkit meg kell hagyni foglalkozása, üzlete mellett: a ki másét és a magáét is el akarja intézni, megrontja a másét is, a magáét is. — 1790 elején így gondolkozott a józan eszűek legnagyobb része, mindazok, kiknek agyvelejét a nagyravágyó és okoskodó mania nem borítá ködbe; annál inkább, mert már fél esztendei gyakorlattal bírnak, és tudják, minő veszélyeknek, minő csalódásoknak, s minő kellemetlenségeknek teszik ki magukat, ha arra vállalkoznak, hogy egy felizgatott és éhező népet vezessenek. — Épen 1789 decemberében készült el a helyhatósági törvény, s majdnem azonnal megválasztják egész Franciaországban a polgármestereket és helyhatósági tisztviselőket, azután, a következő hónapokban a megyék és kerületek közigazgatási hivatalnokait. Az interregnum végre be van fejezve: íme, megvannak a törvényes és törvényszerű hatóságok, melyeknek teendői meg vannak határozva. Az okos, becsületes emberek sietnek a hatalmat annak kezébe adni, a kit az megillet, s bizonyos, hogy nem gondolnak arra, hogy azt visszavegyék. Ideiglenes társulataik meg is szűnnek rögtön, a cél híjában, s ha még egyet hoznak létre, ez csak azért van, hogy a törvényes intézmények védelmét lehetővé tegyék. E célból szövetkeznek, és újabb hat hónapot azzal töltenek el, hogy esküt tegyenek és össze ölelkezzenek. — Ezek megtörténvén, 1790 július 14-ike

után visszatérnek a magán életbe, s merem mondani, hogy ez időtől kezdve, a francziák igen nagy többségére nézve a politikai nagyravágyás ki van elégítve: mert, tulajdonképen, bár ismételtetik Rousseau-nak a társadalmi rangfokozatok elleni hangzatos szavait, ők nem igen kívántak mást, mint a közigazgatási visszaéléseknek és a kegyelmek osztogatásának megszüntetését.* Mindezt, és ezen felül még számos más dolgot elértek, névleg pedig a souverain magasztos czímét, a közhatalmak részéről a tiszteletet, minden útszéli szónok és firkász köszöntését, sőt a tényleges souverainitást, valamennyi központi és helyi hatóság megválasztásának jogát. Az ő dolguk megválasztani nem csupán a képviselőket, de minden rangú és rendű tisztviselőt, a község, kerület és megye igazgatóit, a nemzetőrség tisztjeit, a polgári és fenyítő törvényszéki bírákat, püspököket és plébánosokat; és mindezekhez, hogy a választottak még inkább alá legyenek rendelve választóiknak, a törvény csak igen rövid időre szabja hivataloskodásukat;** úgy, hogy a választási gépezet körülbelől majd minden negyedik hónapban megindul, és a souveraint jogainak gyakorlására meghívja. — Ez sok, és maga a souverain is hamar reá jön, hogy igen

* Lásd: Rétif de la Bretonne. *Nuits de Paris*. XI. nuit. 36-ik l. »Huszonöt éven át éltem Párizsban szabadabban mint a levegő. Két eszköz elég volt az embereknek, hogy itt oly szabadok legyenek, mint magam: becsületesnek lenni, s a miniszterek ellen semmiféle röpiratot nem írni. Minden egyéb meg volt engedve, s az én szabadságomat soha sem zavarták meg. Csupán a forradalom kitörése óta történt, hogy egy gazembernek sikerült engem kétszer bezáratnia.«

** Lásd e munka II. kötetének 325-ik lapját.

sok: elviselhetetlen dolog oly gyakran szavazni; ennyi szabadalom végre is robotmunkává lesz, s már az 1790-iki év első hónapjaitól kezdve a többség ki is vonja magát alóla, s a távollevők száma óriási lesz. Chartresben, 1790 májusban, 1551 működő polgár közül 1447-en nem jelennek meg az első-választói gyülekezetekre.* Besançonban a polgármester és a helyhatósági tisztviselők megválasztásáról, 1790 januárban 3200 beírt választó közül 2141-en elmaradnak, s a rá következő novemberben 2900-an.** Ugyanez év augusztusában és novemberében Grenobleban 2500 beírt választó közül 2000-nél többen távol maradnak.*** Limogesben, körülbelől ugyanennyi beírt választó közül csak 150-en jelennek meg a szavazásra. Párizsban 1790 augusztusában, 81,200 választó közül 67,200-an nem szavaznak, és három hónappal utóbb az elmaradók száma 71,408. † És így egy szavazó válasz-

* Lásd: *Moniteur*. IV. 495. Lettre de Chartres, 27 mai 1790.

** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 147, 195, 218, 711.

*** Lásd: *Mercure de France* 1790 augusztus 7, 14, 28, és december 18-iki számok.

† Lásd: *U. o.* 1790 november 26-iki szám. Pétion 10,632 szavazat közül 6728 szavazattal választatott meg Párizs polgármesterévé. »Azon választókra, kik a törvényhozó gyűlésbe küldendő képviselőket megválasztották, csupán 7000-en szavaztak. A helyhatósági vagy első-választói gyülekezeteket mindenfelé ugyanily irányban hanyagolják el.« — *Moniteur*. X. 529. az 1791 december 4-iki szám. Manuel 5311 szavazat közül 3770-nel választatott meg — *U. o.* XI. 378. Párizsban 1792 február 10 és 11-én, a helyhatósági tisztviselők választására csupán 3787 szavazó jelenik meg; Dusault kapja a legtöbb szavazatot, 2588-at, Sergent 1648-at. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XI. 238. 1791 augusztus 12-iki ülés. Chapelier beszéde. — *Archives Nationales*. F¹ 6, a 21-ik cso-

tóra, négy, hat, nyolcz, tíz, sőt tizenhat olyan esik, a ki nem szavaz. — Ugyanez történik a képviselő-választásoknál. Párizsban, az 1791-ben összehívott elsőd-választói gyülekezetekből, a beírt 81,200 választó közül 74,000-en távolmaradnak. Doubs megyében a szavazó polgárok három negyed része elmarad. Côte-d'Or egyik kerületében, midőn a szavazás vége felé közeledik, a szavazó edény körül a választóknak csupán nyolczad része marad meg, s a második választói gyülekezeteknél nem csekélyebb az elmaradók száma. Párizsban, a 946 megválasztott választó közül csak 200-an jelennek meg a szavazásra; Rouenben 700 közül csak 160-an, s a szavazás utolsó napján csak 60-an. Szóval, »valamennyi megyében, mondja egyik szónok a szószéken, a másod-választóknak alig egy ötöd része felel meg megbízatásának.« — S ezzel a többség beadja lemondását, és, tétlenségből, előrelátás hiányából és fáradtságból, a választási rajongástól és a politikától való idegenkedésből, valamennyi jelentkező jelölt iránti undorból, kivonja magát azon feladat alól, melyet az alkotmány tett vállaira. — S ezt nem azért teszik,

mag. Assemblée primaire du 13 juin 1791, canton de Bèze (Côte-d'Or). 460 szavazó polgár közül csupán 157-en vannak jelen, az utolsó szavazásnál már csak 58-an. — *U. o.* F' 3235, 1792 január-ból, Lozère-ből jelentik: »Az elsőd-választói gyülekezetekben 25,000 polgár közül legfeljebb 1000-en jelentek meg. Saint Chélyben, a kerület főhelyén, néhány fegyveres rablónak sikerült egyedül megalkotni az elsőd-választói gyülekezetet, s a maguk választásait tenni azon nyolcz községé helyébe, melyeknek megrémült polgárai visszavonultak . . . Langogne-ban, a járás és kerület székelyén, 400-nál több szavazó polgár közül legfeljebb 22-en vagy 23-an jelennek meg, s miután ezek jelenléte a többieket mind visszatérni kényszeríté. egyedül ezek képezék a gyülekezetet.«

hogy egy új, ugyanilyen terhet vállaljanak, mely még nyomasztóbb, még feleslegesebb, akarom mondani, azon folytonos munkát, mely egy szövetkezés létrehozatalával járna. Az oly emberek, kiknek nincs idejük évenként négyszer egy-egy szavazó czédulát a szavazó edénybe vinni, nem fognak hetenként háromszor a klubb üléseire eljárni. Eszökbe sem levén a kormányzásba avatkozni, lemondanak, és nem vállalkoznak annak vezetésére, miután tartózkodnak annak még megválasztásától is.

Egészen ellenkezőleg járnak el a gőgösek és dogmatikusok, kik királyi czímöket komolyan vették: ők nem csupán szavaznak a választásoknál, de módját találják annak is, hogy az általok a megválasztottakra ruházott hatalmat is maguknak tartsák meg. Az ő felfogásuk szerint minden hivatalnok az ő teremtményök, s így az ő ítéletök alá esik; mert jog szerint a nép fenségét a nép nem idegenítheti el, és tényleg, a hatalom élvezete oly édes dolognak látszik reájok nézve, hogy, miután azt már egyszer gyakorolták, nem egyeznek többé abba, hogy az tőlök elvétessék.* Azon fél esztendő alatt, mely

* E hatalomnak, s a vele járó kielégítéseknek példáját lásd: Beugnot. *Mémoires*. I. 140, 147. »Az augusztus 4-iki rendeletek kihirdetése után, a montigny-i felügyelő bizottság, a vidék valamennyi hazafia által megerősödve, rohanó árhoz hasonlóan özönlük a choiseuli uradalomra . . . ., kipusztítja a nyulakat és foglyokat . . . . A tavakat kihalászszzák . . . . Mandreben, a korcsma első szobájában, egy palaczkokkal és poharakkal borított asztal körül vagy tizenkét parasztot találtunk, ezek között egy téntartó, tollak, s valami olyas hevert, a mi jegyzékhez hasonlított. — Nem tudom, mit csinálnak, mondá a korcsmárosné, de estétől reggelig ott vannak, isznak, káromkodnak, szidják a világot, s azt mondják, hogy ők *bizottmány*.«

a rendes választásokat megelőzte, megismerkedtek; megvizsgálták és kiválogatták egymást; zugszerűléseket tartottak; megegyeztek egymással,* és ezentúl, a mely mértékben a többi társulások megszűnnek, mint az egy napig élő tiszavirág, az ő életerős egyleteik burjánként kelnek ki az elhagyott talajból. Még 1789 vége előtt van egy ilyen Marseilleben; s 1790 első hónapjaiban minden nagy városnak megvan a magáé; februárban Aix, márcziusban Montpellier, áprilban Nîmes, májusban Lyon, júniusban Bordeauxban van ilyen.** — De különösen a szövetkezési ünnepély után szaporodnak. A mikor valamennyi helyi csoport a közhazában elmerül, a pártoskodók tábort ütnek, és egy külön szövetséget alkotnak. Rouenban, 1790 július 14-ikén, két sebész, egy nyomdász, a fogház egy lelkésze, egy özvegy zsidó asszony, és négy nő vagy gyermek, összesen nyolcz egyén, külön társulás útján szövetkeznek egymással:*** ők tiszták, nem akarnak a tömegbe keveredni. Hazafiságuk emelkedettebb, ők a társadalmi szerződést a maguk módja szerint értelmezik:† ha meg is esküsznek az alkotmányra, ezt az

* Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I, 206, 242. Première réunion du comité révolutionnaire de Troyes au cimetière Saint-Jules août 1789. Huez polgármesternek (1790 szeptember 10 én történt) meggyilkoltatása után, e bizottmány volt az egyetlen hatalom a városban.

** Lásd e munka I. kötetében a 372—373, 385—386 és 395—396 lapokat. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. VI. 179. — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 87. — Guadet. *Histoire des Girondins*.

*** Lásd: Michelet. *Histoire de la révolution française*. II. 47.

† A párizsi társulat szabályai azt rendelik, hogy a tagoknak »közre kell működniök az alkotmány megállapítása- és megszilárdításában, a társulat szellemének értelmében.«

emberi jogok fentartásával teszik, és számítanak arra, hogy a megtörtént reformok ne csak megmaradjanak, de hogy a megkezdett forradalom is befejeztessék. — A szövetkezés idejében a hozzájuk hasonlókat befogadták és betanították. Ezek után, elhagyva a fővárost vagy a nagy városokat, a maguk kisebb városaikba elvívék utasításait és a nyert tanításokat. Megmondatott nekik, mire való a klubb, miképen kell azt megalakítani, és ugyanazon terv szerint, ugyanazon czéllal és név alatt, mindenfelé alakúlnak ily népies társulatok. Egy hónappal utóbb számuk már 60; három hónap múlva 122; 1791 márcziusában 229; 1791 augusztusában már majd 400.* Azután hirtelen óriási mértékben szaporodnak el, mert két, egyidejű lökés, magvaikat az egész talajon szétszórja. — Egyik az, hogy 1791 július végén a mérsékeltek, a törvény barátjai, kik a klubbokat még korlátok között tudták tartani, az alkotmánypártiak vagyis a feillant-ok, valamennyien visszavonódnak, s átengedik a klubbokat az indítványozók túlzásainak vagy oktalanságainak: a politika ennek következtében rögtön le is aljasodik annyira, hogy a csapszékek és nemzetőrök hangján beszél; s így, mindenütt keletkezhetik politikai társulás, a hol egy nemzetőrcsapat vagy csapszék van. — Másik az, hogy ugyanekkor a választók összehivattak, hogy egy más nemzetgyűlést válaszszanak, és újítsák meg a helyi hatóságokat: a vad tehát láttávolba jött, s minden felé ala-

* Lásd: *Mercure de France*. 1790 augusztus 11-iki szám. — *Journal de la société des Amis de la Constitution*. 1790 november 21-iki szám. — *U. o.* 1791 márcziusi számok. — *U. o.* 1791 augusztus 14-iki szám. Roederer beszéde. — Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XI. 481.

kúlnak vadásztársulatok annak elfogására. — Két hónap alatt 600 új egylet keletkezik, s így 1791 szeptember végén számuk már megüti az 1000-et; 1792 júniusban már 1200 van, azaz annyi, a hány város, és kapuval bíró mezőváros.* A trón összeomlása után, a porosz invázió által felidézett páni félelemben, és az 1789 júliusi-hoz hasonló fejetlenség idejében majdnem annyi lesz mint 1789 júliusában, majdnem annyi, mint a hány község van; 26,000 mondja Roederer, t. i. minden oly faluban, mely öt-hat heves fejű, lármás fővel, és egy, kérvényt megírni képes tollrágóval bír.

1790 november óta, mondja egy igen elterjedt hírlap, »minden városnak minden utcájában, minden tanyán, kell klubbnak lennie. Egy-egy becsületes kézműves gyűjtse maga köré szomszédait; közköltségen szerzett lámpa világánál olvassa fel nekik a nemzetgyűlés határozatait, és fűszerezze az olvasást saját vagy szomszédainak elmékedéseivel, és a gyűlés végén, a Marat lapjainak egyik száma által megrémített hallgatóság felvidítésére adja elő *Duchesne* apó hazafias káromkodásait.«** — A tanácsot követték: az ily gyűléseken hangosan olvassák fel a Párizsból szétküldött röpiratokat és kátékat: a *Falusi ujságot*,*** az *Esti lapot*,† a *Hegypártiak lapját*,†† *Du-*

* Lásd: Michelet. *Histoire de la révolution française*. II. 407. — *Moniteur*. XII. 347. 1792 május 11-ikéről, Chénier Mária cikke. Szerinte ez időben 800 jakobinus társaság volt. — *U. o.* XII. 753. Delfaux beszéde az 1792 június 25-iki ülésen. — Roederer *Előszava* Hobbesnek általa készített fordításához.

** Lásd: *Les révolutions de Paris*, par Prudhomme, 173-ik szám.

*** *Gazette villageoise*.

† *Journal du soir*.

†† *Journal de la Montagne*.

chesne apót,* a Párizsi forradalmakat,** Laclos Hírlapját,*** és forradalmi dalokat énekelnek. † Ha azután találkozik egy-egy szépen beszélő ember, egy egykori oratoriánus. törvényszéki ember, vagy iskola-mester, mondatainak egész özönét kiárasztja, beszél a görögökről és rómaiakról, hirdeti az emberi nem újjászületését; az egyik a nőkhöz fordulva azt kívánja, hogy »az emberi jogok kihirdetésének egy-egy példánya legyen lakásaik legszebb díszje, és hogy, ha háború talál támadni, az erényes honleányok, mint újkori bacchansnők, bomlott hajjal, s kezeikben koszorúzott pálczával járjanak a csapatok élén.« Az emberek tapsolnak, kiabálnak; a folytonos nagy szavak lengedezésében felhevülnek a kedélyek, s egyik a másikkal érintkezve, tüzet fognak: rosszul égő parázsok, melyek kialudnának, ha el volnának egymástól különítve, de így, összetéve, lobogó lánggal égnek. — Ezzel egyidejűleg megszilárdúlnak a meggyőzések is: ezeknek meggyökerezésére semmi sem hat annyira, mint a pártoskodás. A politikával úgy vagyunk, mint a vallással, s ha a hit szüli az egyházat, viszont az egyház táplálja a hitet; a klubokban épen úgy, mint a felekezeti zsinatokban, mindenik felhatalmazva érzi magát a

* *Père Duchesne.*

** *Révolutions de Paris.*

*** *Journal.*

† Lásd Constant. *Histoire d'un club jacobin en province*, több helyen. (Club de Fontainebleau, fondé le 5 mai 1791). — Albert Babeau. *Histoire du Troyes pendant la révolution*. I. 434 és köv. lapokon. Fondation du club de Troyes, octobre 1790. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 206 és köv. lapokon. Fondation du club de Besançon, 28 août 1790. — U. o. 214. Fondation du club de Pontarlier, mars 1791

többiek egyértelműsége által, s a többieknek minden tette vagy szava arra szolgál, hogy bebizonyíttassék, miszerint igaza van. Annál is inkább, mert a meg nem támadott dogma végre megtámadhatlannak látszik; már pedig a jakobinus szűk és gondosan elzárt körben él, melybe semmi féle ellentmondó eszmét nem enged bejutni. A jakobinus kétszáz embert már a közönségnek néz; ezek véleménye, ellensúly nélkül nehezedik reá, és ezek véleményén kívül, mely az övé is, minden más véleményt képtelennek, sőt vétkesnek ítél. Különben, ezen folytonos beszédekből, tulajdonképen hízelgésekből álló uralom mellett azon felfedezést tevő, hogy ő hazafi, felvilágosult, erényes; s ebben nem kételkedhetik; mert, mielőtt a társulatba befogadták, igazolnia kellett polgári érzületét, s ennek nyomtatott bizonyítékát hordja zsebében. — Ő tehát egy válogatott seregnek tagja, s e válogatott sereg, a hazafiságot egyedárúsítván, hangosan beszél, külön szövetséget alkot, hanglejtésével és modorával különbözteti meg magát az egyszerű polgároktól. A pontarlier-i klub már első üléseiben megtiltja tagjainak az udvarias szólamok használatát. »Mindenki tartózkodjék alapját levenni, midőn hasonlóit üdvözli; beszéd közben mindenki gondosan kerülje az ily, és ehhez hasonló kifejezéseket: *van szerencsém.*« Különösen, mindenki érezze fontosságának jelentőségét. »Párizsban a jakobinusok híres szószéke egymaga rémületet kelt a gazok és árulók között. Ennek egyedül fellépése elegendő arra, hogy a forradalom ellenei mind a porba térjenek vissza.« * — S ez igaz, a vidéken úgy mint a

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 214. 1791 ápril 2-ikáról.

fővárosban ; mert a klubbok, mindenütt, alig hogy megalkultak, rögtön a népség megdolgozásához fogtak. Több nagy városban, Párizsban, Lyonban, Aixben, Bordeauxban, kettő is van, melyek egymással összetársulnak ; * egyik többé-kevésbé illedelmes, parlamenti módú, »részben, különböző közigazgatási testületek tagjából alakult, és kiválóan közhasznú tárgyakkal foglalkozik«, a másik működő, gyakorlati, melyben a korcsmái okoskodók és kávéházi szóukok a munkásokat, zöldségárusokat és kispolgárságot tanítgatják. A második az elsőnek segéde, és, sürgős esetekben, a zendülés kolumposait szedi össze annak számára. »Mi a nép között vagyunk, írja ezen alárendelt klubbok egyike, mi felolvassuk neki a rendeleteket, olvasmányok és tanácsok segélyével óvjuk meg az aristocraták fondorlataitól és csábításaitól, kikutatunk és kikémelelünk minden összeesküvést és fondorkodást. Befogadjuk és tanácsokat adunk mindazoknak, kik azt hiszik, hogy joguk van panaszokra ; felszólalásaikat, ha azok jogosultak, támogatjuk ; végre, bizonyos tekintetben a részletek elintézését is magunkra vesszük.« — A párt, ezen durva, de erőteljes tüdőkkal és karokkal rendelkező segédek által befolyást nyer ; birtokában levén az erő, azt fel is használja, és elleneitől megtagadván minden jogot, valamennyi szabadalmat visszaállít a maga előnyére.

* Lásd : *Journal des Amis de la Constitution*. I. 534. Lettre du club du »Café National« de Bordeaux, 29 janvier 1791. — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 88. — E munka II. kötetének 207 és 336-ik lapjait.

III.

Lássuk e párt eljárási modorát egyetlen példában, korlátolt téren, t. i. az írók szabadságában. — 1790 decemberében, egy Étienne nevű mérnök, kit Marat és Fréron, lapjaikban bevádoltak és rendőr-kémnek neveztek, panaszt nyújt be ellenök, lefoglaltatja az illetők lapjainak ama két számát, s a nyomdászt feljelentvén a rendőrségnél, azt követeli, hogy az illetők vagy nyilvánosan visszavonják vádjaikat, vagy neki 25,000 frankot fizeszenek kártérítés fejében. E felett a két hírlapíró felpattan: szerintök ők családokozhatlanok és sérthetlennel. »Igen fontos, írja Marat, hogy a denuncziálót soha semmi féle törvényszék se kutassa, miután ez csupán a közönségnek felelős arról, a mit hisz, vagy mit a nép javára tenni állít.« — Ezért, mondja erre Étienne, Languedoc áruló. »Languedoc úr, ajánlom, hogy hallgasson:..... ígérem, hogy felakasztatom, mihelyt ezt megtehetem.« * Étienne mindamellet megmarad panasza mellett, s az elsőbírósági ítélet odaitéli neki a mit követel. Marat és Fréron azonnal tüzet okádnak. »Thorillon mester, mondja Fréron a bírónak, a nép ítélete szerint önt példás büntetéssel kell megfenyíteni; e gyalázatos ítéletet meg kell semmisíteni.« — »Polgárok, írja Marat, menjetek el tömegesen a városházára: ne tőrjete egyetlen katonát sem a törvényszéki teremben.« — Rendkívüli engedékenység következtében, a tárgyalás napján, csupán két gránátos rendeltetett a terembe; de még ez is sok; a jakobinus tömeg elkiáltja magát: »Ki az örök-

* E helyen okvetlenül értelemzavaró tollhibát követett el a szerző. — Ford. jegyzete.

kel! Itt mi souverainek vagyunk«, s a két gránátos visszavonúl. Ellenben, mondja Fréron diadalmas hangon, a teremben jelen volt »a Bastille hatvan legyőzője, élökön a rettenthetlen Santerre, kik elhatározták, hogy a tárgyalásra befolyást fognak gyakorolni.« — És valóban, közbe is járnak, még pedig legelőször a panaszló ellen: Étiennet a törvényszéki terem ajtajában megrohanják, majdnem agyonverik, s oly galádul bannak vele, hogy az őrség szobájába kell menekülnie; össze-vissza köpdösik, »azt indítványozzák, hogy le kell vágni füleit«; barátjait »összerugdossák«, ő megszalad, s az ügy el van intézve. — Azonban a tárgyalás többször megújíttatik, s most arról van szó, hogy a bírák félemlíttessenek meg. Egy Mandart nevű ember, egy *A nép felség** című röpirat szerzője, feláll a környezetben, és kijelenti Baillynak, Párizs polgármesterének, a törvényszék elnökének, hogy ez ügyben neki vissza kell vonúlnia. Bailly, az ekkori szokás szerint, enged, gyengeségét tisztességes ürügygyel takarva: »Bár a pártoknak nem szabadna a bírót visszautasítaniok, reám nézve elég egyetlen polgárnak kifejezett óhajtása, hogy az előtt meghajoljak, s így elhagyom széket.« A többi bírák, gyaláztatva, fenyegettetve, végre szintén meghajolnak, s a kort híven jellemző álbölcsekedéssel azon elnyomásban, melynek az elnyomott ki van téve, törvényes mentséget találnak a maguk igazolására, a miért megtagadják az igazság kiszolgáltatását. Étienne kijelentéte nekik, hogy sem ő, sem védője nem jelenhetnek meg a tárgyaláson, mert éltek forogna veszélyben: erre

* *La souveraineté du peuple.*

azután a törvényszék kijelenti, hogy Étienne »nem jelenvén meg sem személyesen, sem védője által képviselve, keresetével elutasítottatik, és a költségek megfizetésében elmarasztaltatik.« * — A két hírlapíró rögtön diadaléneket zengedez, és czikkeikben, melyek egész Franciaországban el vannak terjedve, kijelentik, hogy az első ítéletben kimondott határozat megdőntetett. Ezentúl minden jakobinus büntetlenül vádolhat, gyalázhat, rágalmazhat bárkit; hozzá a törvényszék nem fér; ő a törvények felett áll.

Lássuk már most, minő szabadságot engednek a jakobinusok ellenfeleiknek? — Két héttel ezelőtt Mallet-Dupanhoz, a nagy íróhoz, ki ezen kor legelső hírlapjában minden héten megbeszéli a fenforgó kérdéseket minden személyes vonatkoztatások nélkül, e mindannyiok közt független, egyenes lelkű és becsületes emberhez, a valódi szabadság és közrend ékesszóló, jóítéletű és bátor védelmezőjéhez a Palais-Royalból egy küldöttség állít be.** Tizenketten vagy tizenöten vannak, jól ruházott, elég udvarias, nem igen rossz akaratú emberek, de meg vannak győződve arról, hogy beavatkozásuk törvényszerű, és beszédeikből látható, minő mértékben zavarja meg fejöket a felszínen lebegő politikai dogma. »Egyikök, hozzám fordúlva kijelenté, írja Mallet-Dupan, hogy ők a Palais-Royal hazafias társaságainak küldöttei, azon czélból, hogy engem rábírijanak, miszerint elveimet változ-

* Lásd: Eugène Hatin. *Histoire politique et littéraire de la presse*. IV. 210. (E helyen le vannak nyomtatva Maratnak az »Ami du peuple« és Fréronnak az »Orateur du peuple« című lapjaikban megjelent támadásaik.)

** Lásd: *Mercure de France*. 1790 november 27-iki szám.

tassam meg, és hagyjak fel az alkotmány ellen intézett támadásaimmal, *mert különben a legvégső erőszakoskodásokat fogják ellenem alkalmazni.* — Én nem ismerem el más tekintélyt, válaszolám, mint a törvényét és a törvényszékét. Egyedül a törvény az önök és az én parancsolóm: s az alkotmány sérelme volna, megtámadni a szólás és sajtó szabadságát. — Az alkotmány a közakarat: felelé az első szóvivő. *A törvény a legerősebbnek uralma.* Ön a legerősebbnek uralma alatt áll, és ennek alá kell magát vetnie. Mi ön előtt a nemzet akaratát jelentjük ki, s ez a törvény.« — Mallet-Dupan erre kifejti a küldöttség előtt, hogy ő a régi uralomnak ellene, de a királyi tekintélynek híve. — »Ó! felelék a küldöttek egyhangúlag, mi nem szeretnénk király nélkül lenni. Mi szeretjük a királyt, és védeni fogjuk tekintélyét. De önnek meg van tiltva az uralkodó nézetek ellen, s a nemzetgyűlés által törvénybe iktatott szabadság ellen küzdenie.« — Világos, hogy Mallet-Dupan, a svejczy születésű férfiú, ki húsz évig élt a köztársaságban, többet ért e tárgyhoz mint ők; de hasztalan, ők tovább is megmaradnak kivánságuk mellett, öten-hatan beszélnek egyszerre, s így nem hallani, mit beszélnek, mindnyájan ellentmondanak egymásnak, midőn a részletek megbeszélésére kerül a sor, de mindnyájan megegyeznek abban, hogy hallgatást parancsoljanak reá. »Ne álljon ellent a nép akaratának, mert ez annyi volna, mint a polgárháborút hirdetni, megsérteni a rendeleteket, és *felingerelni a nemzetet.*« — Világos, hogy ez emberek szemeiben a nemzet ők maguk; vagy legalább is ők képviselik azt; saját maguk tették meg magukat hatóságnak, bíráknak, rendőrtiszteknek, s a megszidott hírlapíró még boldognak érezheti magát, ha vele szemben megelégessenek a fenye-

getéssel. — Három nappal előbb figyelmeztették, hogy egy, szomszédságában alakult csoportosulás »azzal fenyegeti, hogy az ő háza is oly sorsra jut, minő Castries úrét érte«, hol mindent szétromboltak és kihánytak az ablakokon. Máskor ismét, az abszolút vagy felfüggesztő veto tárgyalásának alkalmából »négy dühöngő jött hozzá lakására, s megmutatván neki pisztolyaikat, tudtára adták, hogy életével lesz felelős azért, a mit Mounier úr érdekében írna.« — És a forradalom első napjaitól kezdve »alig hogy a nemzet visszanyerte a gondolat- és sajtószabadságnak megbecsülhetlen jogát, a pártok zsarnoksága sietett azt elragadni a polgároktól, valamennyi polgárra, ki ura akart maradni lelkiismeretének, így kiáltott: *Reszkess, halj meg, vagy gondolkozzál mint én.*« E pillanattól kezdve a párt, hogy a neki nem tetsző hangozat elnémítsa, magán hatalmával * kutatásokat, elfogatásokat, végrehajtásokat, végül gyilkosságokat határoz és követ el. 1792 júniusában »három elfogatási rendelet, száztizenöt feljelentés, két foglalás, négy, saját házában történt polgári támadás, valamennyi, Francziaországban levő birtokainak elkobzása« volt Mallet-Dupan sorsa; négy

* Lásd a *Mercure de France* 1791 szeptember 3-iki számában Mallet-Dupan cikkét, hol ezt mondja: »Egy feljelentés folytán, melynek szerzőit ismerem, a luxembourgi-kerület június 21-ikén, a király elutazása napján, egy katonai csapatot és biztosokat küldött lakásomra. E küldetést semmi féle bírói hatóság, semmi féle törvényes rendelet, sem a rendőrség, sem a törvényszék, sem valamely békebíró részéről, sem pedig bármi néven nevezendő vizsgálat nem előzte meg . . . A bizottság hivatalnokai megvizsgálták írásaimat, könyveimet, leveleimet, ezek közül néhányat lemásoltak, elvittek másolatokat és eredetieket, s a mit ott hagytak, azt lepecsételték, és két fegyveres ember őrizetére bízta.«

évet töltött oly állapotban, »hogy midőn estve nyugalomra hajtá fejét, nem tudta, mint szabad ember fog-e felébredni, vagy megéri-e a más napot?« S hogy később megmenekül a nyaktilótól vagy lámpaoszloptól, ezt csak annak köszönheti, hogy száműzetik. Egy másik hírlapíró, Suleau, augusztus 10-ikén az utczán gyilkoltatik le. — Így értelmezi a párt a sajtószabadságot; az ezen téren való jogtalan beavatkozásaiából következtethetünk a többiekre. A mely törvény őt fészélyezi, vagy ellenfeleit óvja, az az ő szemeiben semmis; s ezért, nincs azon kihágás, melyet magának meg nem engedne, és nincs az a jog, melyet mástól meg ne tagadna.

A klubok önkényét semmi sem kerülheti el. »A marseillei klubb kényszeríté a helyhatósági tisztviselőket, hogy adják be lemondásukat; maga elé idézte a helyhatóságot; nem ismerte el a megyei hatóságot, meggyalázta a közigazgatás közegeit. Az orléansi klubb tagjai felügyeletet gyakoroltak a nemzeti főtörvényszék felett, és megjelentek ülésin. A caeniek sértegették a bírákat, elvették és megégették azon per iratait, melyet a XIV. Lajos szobrát szétromboló egyének ellen indított. Az alby-iak erőszakkal vitték el a törvényszéki irodából azon per okmányait, mely egy gyilkos ellen intéztetett, és megégették azokat.« A coutances-i klubb a kerület képviselőinek tudokra adja, miszerint megtiltatik nekik »a népszerű törvények ellen csak egy szót is szólani.« A lyoni feltartóztat egy, tűzér felszerelésekből álló szállítmányt, azon ürügy alatt, hogy a hivatalban levő miniszterek nem bírják a nép bizalmát.* — Így tehát mindenütt a

* Lásd a *Mercure de France* 1791 augusztus 27-iki számában Duport-Dutertre igazságügyminiszter jelentését. — V. ö. ugyan e lap 1790 szeptember 8-iki és 1791 márczius 12-iki számait.

klubbok uralkodnak, vagy legalább készülődnek az uralkodásra. Egy részről a választásoknál mellőzik a nekik nem tetsző, és pártfogolják a nekik tetsző jelölteket, és majdnem egyedül szavaznak; vagy legalább szavaztatnak; végre is a választás tőlök függ, és, ha nem is jogilag, de tényleg a politikai aristocratia valamennyi előjogaival ők bírnak. Másrészt ismét, önkényűleg, rendőri bizottságnak teszik meg magukat, összeállítják és köröztetik a rosszakaratúak, gyanusak vagy lanyhák névjegyzékét, feljelentik azon nemeseket, kiknek fiai kivándoroltak, az esküt nem tett papokat, kik tovább is megmaradtak egykori plébániájokban, a »nem alkotmányos viseletű« szerzetesnőket; izgatják, irányozzák vagy szidalmazzák a helyi hatalmakat; a párt maga pótló, fenső, mindent felölelő hatalom. — E jellemvonás az értelmes és bátor embereket azonnal megdöbenté, és ezek több helyen óvást is tettek. »Egy ilyképen alakúlt testület, mondja egy kérvény, csak arra való, hogy a polgároknak egymás ellen adjon fegyvert kezökbe . . . E testületekben vitakoznak és egyesekről feljelentéseket tesznek, mindezt a legsérthetlenebb titok pecsétje alatt . . . E testületekben a legbecsületesebb polgár ki van szolgáltatva a legkegyetlenebb rágalmaknak, s védelem nélkül ölik meg. Valóságos *inquisitioi törvényszék* ez; tüzhelye valamennyi lázító iratnak; fondorlatok és furfangok iskolája. Valahányszor a polgárok, méltatlan választások miatt voltak kénytelenek pirúlni, az ily választásokat mind az ilyen fajta társulatok követték el . . . A klubbok hevesfejű és pusztítani vágyó emberekből állván, midenütt arra törekszenek, hogy a nép szellemét a maguk részére vonják, ellensúlyozzák a helyhatóságokat,

ezek és a nép közé helyezték magukat«, bitorolják a törvényes hatalmakat, s az »önkény szörnyetegei« akarnak lenni.* — De hasztalanul panaszkodnak: a nemzetgyűlés, mely önmaga miatt is folytonos aggodalomban van, e népies társulatokat elnézésével vagy kegyeivel védi. A párt egyik lapja mondja: »A népnek apró csoportokba kell egyesülnie«, két év alatt a csoportok egymás után létre is jöttek; most már valamennyi helységben van ilyen falusi oligarchia, egy-egy összetartó és uralgó banda. Hogy e szétszórt bandák egy sereget képezzenek, ahhoz nincs egyébre szükség, mint hogy az egyesülés számára központot, és egy vezérkart leljenek. E központ már régóta megalakult, a vezérkar egészen megvan; mindkettő feltalálható Párizsban *az alkotmány barátjainak* társulatában.

IV.

És tényleg nincs Franciaországban egyetlen társulat sem, mely nagyobb hatalommal bírna, s régibb keletű volna; a forradalom előtt jött létre, 1789 április 30-ikán

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. I. 208. Pétition des officiers de la garde nationale de Besançon, et observations de la municipalité, 15 septembre 1790. — Pétition de 500 gardes nationaux, 15 décembre 1790. — Observations du directoire du district. Ezen directórium, mely a klubbnak hatalmat adott, bevallja, hogy a nemzetőrség »három negyed része«, és a többi polgárok egy része »minden tekintetben ellenségei.« — Hasonló kérvényeket írtak Dax, Chalon-sur-Saône, s más helyek, a helyben levő klubbok ellen.

született. * — Quimper, Hennebon és Pontivy képviselői, alig hogy Versaillesbe értek, miután a bretagnei rendek gyülekezetében tapasztalták, mennyire szükséges, hogy szavazataikban egység legyen, közösen kibéreltek egy termet, és Mouniervel, a Dauphiné rendcinek titkárával, és több, más tartományokból való képviselővel, rögtön egy maradandó egyesületet alkottak. Tagjai október 6-ikáig csupán képviselők. Utóbb, Párizsba, a Saint-Honoré utczába. a jakobinus zárda könyvtárába tétetvén át, más tekintélyes és ismert egyéneket is befogad; első sorban Condorcet-t, utóbb Laharpe-ot, Chéniert, Chamfort-t, Davidot, Talmát, írókat s művészeket, nemsokára ezernél több neves embert. — Nem képzelhetünk komolyabb jelenséget, mint e társulat, látszatra; két-háromszáz képviselő van benne, s alapszabályai, látszólag úgy szerkesztvék, hogy csak valóságos válogatott sereg gyűlhessen össze. Csupán tíz tag ajánlatára és titkos szavazat útján vehető fel új tag. A gyűléseken való megjelenés csakis belépti jeggyel van megengedve, s egy alkalommal megtörtént, hogy a belépti jegyek felülvizsgálatára az ajtónál álló két biztos egyike az ifju Chartres herczeg volt. E társulatnak irodája és elnöke is van. A vitatkozásokon parlamentáris komolyság ömlik el, s az alapszabályok értelmében, ugyanazon kérdések képezik a vitatkozás tárgyát, melyek a nemzetgyűlésben is tárgyalatnak; **

* Lásd: *Lettres* (manuscrits) de M. Boullé, député de Pontivy, à ses commettants. (1-er mai 1789.)

** A társulat egyik szabálya így szól: »A társulat célja előre meghányi azon kérdéseket, melyek felett a nemzetgyűlésnek határoznia kell . . . és levelezésben állani az ugyanily társulatokkal, melyek a királyság területén a jövőben alakúlhatnak.«

külön órákban, egy alsó teremben a munkások nyernek oktatást, t. i. megmagyarázzák nekik az alkotmányt. Ha távolról nézzük a dolgot, azt kell mondanunk, hogy nincs egyetlen társulat sem, mely méltóbb volna a közvélemény vezetésére; közelről tekintve azonban, másképp áll a dolog; de, a megyékben csupán távolról látják azt; és, a központosítás által gyökeret vert régi szokás szerint, vezérnek is tekintik, mert a fővárosban székel. Kölcson is veszik tőle az alapszabályokat, házi rendjét, szellemét; ez lesz az anyatársulat, a többiek valamennyien a fióktársulatok. E miatt azután az anyatársulat, hírlapjának élén nyomtatásban közli amazok jegyzékét, nyilvánosságra hozza feljelentéseiket, támogatja panaszait; s ezentúl, még a legrejtettebb mezővároskában is, minden jakobinus hatalmasnak, támogatottnak érzi magát, nem csupán a helybeli klub által, melynek tagja, de azon óriási társulat által is, melynek felszaporodott tagjai elborították az egész területet, s mely híveinek legcsekélyebbikét is mindenható védelmével oltalmazza. Viszont, minden fióktársulat engedelmeskedik a Párizsban kiadott jelszónak, s a megállapított összhangot a központ és a kiágazások, s a kiágazások és a központ közötti folytonos levelezés tartja fenn. Ez által egy óriási politikai eszköz, egy ezer és ezer karú gépezet jó létre; e karok mindannyian, egyszerre, egyetlen behatás következtében működnek, s a kéz, mely azokat mozgásba hozza, néhány vezetőnek keze a Saint-Honoré-utczában.

Nincs ennél hatásosabb gépezet; nem volt még soha olyan, mely jobban lett volna kieszelve a mesterséges és erőszakos közvélemény megteremtésére, hogy ennek azon látszat adassék, mintha a nemzet önkéntes akarata

volna, hogy az elnémúlt többség jogai a zajos kisebbségnek jussanak hatalmába, s hogy a kormány kezei megköttesenek. Grégoire írja: * »Taktikánk egyszerű volt. Megegyeztünk, hogy egyikünk megragadja a kedvező alkalmat, hogy indítványát a nemzetgyűlés valamely ülésében szőnyegre hozza. Az illető biztos volt arról, hogy igen kevesen fogják érte megtapsolni, a többség pedig le fogja püsszegni. Se baj. Az indítványozó ekkor azt kívánta, hogy indítványa bizottsághoz utasíttassék, ez megadatott, s az ellenzék remélte, hogy ott el fogja temetni. Ekkor a párizsi jakobinusok vették kezökbe az ügyet. Körlevélben vagy lapjaikban való felszólítás folytán, három-négyszáz fióktársulatban tétetett az tanácskozás tárgyává, s három héttel utóbb csak úgy özönlöttek a kérvények a nemzetgyűléshez, oly rendeletet kérve, melynek javaslatát nem rég elveté, s melyet most a nagy többségnek megadott, mert »a vitatkozás folyamában a közvélemény megérett.« — Más szavakkal: a nemzetgyűlésnek az ő szájizök szerint kell mennie, máskülönben magukkal ragadják, s e célra a legrosszabb kisegítő eszköz is jó; e tekintetben a klubok valamennyi vezetői, akár fanatikusok, akár fondorkodók legyenek, egy véleményen vannak.

E vezetők élén áll Duport, egykori parlamenti tanácsos, ki, 1788-tól kezdve vezette már a zendüléseket; az első forradalmi pártgyűlések nála tartattak; ő »mélyen akar szántani«, s tervei, melyek szerint az ekét a földbe akarja bocsátani, olyanok, hogy Sieyès, a ki pedig oly radikális volt, a milyen valaha csak létezhetett, »rablóbarlangi

* Lásd: Grégoire. *Mémoires*. I. 387.

politikának« nevezte el. * Duport volt az, kinek indítványára 1789 július 28-ikán a nyomozó bizottság alakítatott; ennek következtében, valamennyi jó akaratú feladó és kém, az ő kezei alatt felügyelő rendőrséget képez, melyből nemsokára provokáló rendőrség lesz. A jakobinusok földszinti terméből, hol minden reggel a munkások nyernek oktatást, veszik ők ujonczaikat, és Duport két segéde, a Lameth testvérek, onnan könnyűszerrel szerzik meg buzgó személyzetöket, válogatott ügynökeiket.** »Naponként tíz odaadó ember jelent meg, rendeleteik átvételére; s e tíz közül mindenik ismét, a számára kijelölt tíz embernek adja tovább, kik Párizs különböző zászlóaljaihoz tartoznak. Ily módon azután valamennyi zászlóalj és kerület egyszerre kapja meg ugyanazon zendülési rendeletet, a törvényes hatalmak, Párizs polgármestere, a megye elnöke, a nemzetőrség főparancsnoka ellen intézett ugyanazon feljelentést«; mindezt titokban; a sötétség munkája ez; még a vezetők is »boszorkányok szombatjának« nevezik, s a felbevültekkel együtt a rablókat is szolgálatukba fogadják. »Elterjesztik azon hírt, hogy ezen és ezen napon nagy rendetlen-

* Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 248. »Hallottam, midőn Duport tanácsos, ki fanatikus, de épen nem gonosz ember volt, és még két-három ugyan ily ember kiálták: „A rémuralom! a rémuralom! ah mily nagy szerencsétlenség, hogy azt szükségessé tévék!“

** Lásd: Lafayette. *Mémoires*. (Sur MM. de Lameth et leurs amis.) — E kor szójárása szerint: »a mit Duport gondol, azt kimondja Barnave, és megteszi Lameth.« — E háromságot *triumvirátusnak* nevezték. Mirabeau, a kormány embere, ki borzadott a durva zabolátlanságtól, a *három gazembernek* (triumguesat) nevezte őket.

ség, gyilkolások, fontos rablások lesznek, melyeket megelőzőleg az alsóbb főnökök, a biztos egyének között adományokat fognak kiosztani; ezen híresztelések után a rablók, harmincz-negyven mérföldnyi kerületből összegyűlnek.* — Egy alkalommal, a zendülés felidézése czéljából, »hat egymást értő ember, először is egy kis csoportot képez, melyben egyikök hevesen szónokol, hatvan más egyén összegyűl; azután a hat első izgató egyik helyről a másikkra megy, más csoportok alakítására, s azon czélból, hogy izgatásuknak a népies mozgalom jellegét adják meg. — Egy más alkalommal, »negyven, hatalmas tudóval bíró fanatikus, és négy-ötszáz fizetett ember«, kik a Tuileriákban elszéledtek, »irgalmatlan lármát« csapnak, s a nemzetgyűlés ablakai alá jönnek, »gyilkosságokat indítványozni.« — Az önök küldöttei, mondja egy képviselő, kiknek önök megparancsolták, hogy a zajongást

* Lásd: *Moniteur*. V. 212, 583. Az 1790 július 31-iki és szeptember 7-iki gyűlésekről Dupont de Nemours jelentése és beszéde. — A kóborlók és rablók szerepe Párizsban 1789 ápril 27-ikén kezdődik (a Réveillon-ügnél). — Rivarol már 1789 július 30-ikán írja: »Jaj annak, ki valamely nemzet seprejét felzavarja! A csöcselék számára nem létezik a világosság százada.« — Ugyanő *Petit dictionnaire des grands hommes de la révolution, par un citoyen actif, et devant rien* című munkájának Előszavában, egykor írt czikkeiről szólva, mondja: »Az olvasó tapasztalni fogja, mennyire óvakodom, nehogy Európa Franciaországnak tulajdonítsa azon borzalmakat, melyeket a forradalom, és egy magas állású egyéniség pénze által a fővárosba csábított rablók csoportja vitt véghez.« — *Lettre d'un député à ses commettants*, megjelent Dupresnél Párizsban, 1790 elején. (Ségur, a *Revue de France* 1880 szeptember 1-i számában idézi.) Az író azon fondorlatokat mondja el, melyeket arra használtak, hogy a papság javainak elkobzását megszavaztassák. Így szól: »Mindenszentek napján (1789 november 1-én) egész nap szó-

lecsendesítsék, hallották azon többször ismételt fenyegetéseket, hogy elhozzák önöknek azok fejeit, kiket pro-scribálni akarnak . . . . Ugyanazon nap este, hallottam a mint a Palais-Royalban ezen alsóbb rendű vezetők egyike dicsekedett, hogy az önök küldötteit megbízta, hogy vigyék meg önöknek ez üzenetet, s hozzá tévé, miszerint még van idő arra, hogy a jó polgárok az ő tanácsát kövessék.« — Az izgatók jelszava ez: *Biztos ember vagy-e?** a válasz erre: *Biztos ember vagyok!*** Naponként 12 frankot kapnak, s a mozgalom alatt, helyben ugyanazon összeg fejében fogadnak fel másokat. »A nemzetőrség tisztjei s a polgármesteri hivatal előtt letett több tanuskodás által« be van bizonyítva, hogy »becsületes embereknek is felajánlottak 12 frankot, hogy kiál-

lott a dob, hogy az úgynevezett *forradalom segédeinek* csapatja összecsesdítettessék. November 2-ikán reggel, midőn a képviselők a nemzetgyűlésbe mentek, látták, hogy a székesegyház előtti tér, s az utak, melyek az érseki palotához vezettek, hol az ülések tartattak, megszámlálhatlan néptömegtől valának ellepve. E hadsereg 20—25,000 emberből állott, kiknek legnagyobb része mezítláb jelent meg; gyapotsipka és rongyok képezték egyenruhájokat; fegyvereik botok valának . . . . Az egyházi képviselőket útjokban elhalmozták szidalmakkal, és hangosan mondogatták, hogy irgalom nélkül fognak mindenkit leölni, a ki nem fog a papság kifosztására szavazni . . . . Majd háromszáz képviselő, kik elleneztek amaz indítványt, nem mert megjelenni a gyűlésen . . . . A rablónak a gyűlésterem közelében levő sokasága, szándékaik és fenyegetéseik félösszé tévék, hogy kegyetlen szándékukat végre is fogják hajtani. Mindazok tehát, kik nem éreztek annyi bátorságot magukban, hogy feláldozzák magukat, nem mentek el a gyűlésre.« Az illető javaslat 578 szavazattal 346 ellenében elfogadtatott.

* *Êtes-vous sûr?*

** *Un homme sûr.*

tásaikkal csatlakozzanak azokhoz, a kiket önök hallanak, és hogy vannak olyanok, kiknek a 12 frankot kezökbe nyomták.« — A pénzt Orléans herczeg pénztárából merítik, még pedig bőven; halálakor 114 milliónyi vagyonán 74 millió adósság volt;* a párt híve lévén, ő is hozzájárúl a költségekhez, s miután ez ország leggazdagabb embere ő, gazdagságának arányában teszi azt. Nem, mintha ő volna annak valódi feje, ehhez jelleme nagyon lágy, elpuhult; de az ő »kis tanácsának«,** és különösen kabinet-titkárának, Laclosnak, nagy tervei vannak vele; az ország helytartójának, végre regensnek, sőt még királynak is meg akarják tenni,*** hogy az ő nevében uralkodhassanak, és »megosztzkodhassanak a nyereségen.« — Egyelőre puhatolódznak szándékai után, különösen Laclos, olyan alsóbbbrangú Macchiavelli-féle, és mindenre képes romlott ember, ki, hosszú idő óta szörnyűséges okoskodásokban tetszeleg magának: talán senki sem tetszett magának oly hidegen abban, hogy az emberi gonoszság és kicsapongás kifejezhetlen vegyülékét annyira kövesse; politikában és regényben egyaránt

* Lásd e munka I. kötetének 89-ik lapját.

** Lásd: Malouet. *Mémoires*. I. 247, 248. — *Correspondance* (manuscrite) de M. de Staël, ambassadeur de Suède, avec sa cour, copiée aux archives de Stockholm, par M. Léouzon le-Duc. Lettre de M. de Staël, 21 avril 1791. »Laclos úr, e nyomorúlt herczegnek titkos ügynöke, ügyes, és fondorlatokban igen jártas ember . . . « Ápril 24-ikéről pedig írja: »Ügynökei félelmesebbek mint ő. Ő ügyetlen vezetése által többet árt az ügyeknek, mint használ.«

*** Különösen a királynak Varennesbe való menekülése, s a Mars-mezei esemény után. A jakobinusok kérvényét Laclos és Brissot szerkesztették.

a »veszedelmes viszonyok« * képezték az ő terét. Egykor mint műkedvelő regényíró az előkelő világ kétes hölgyeivel és rablóival, most, mint a gyakorlat embere, az utcza rimáival és rablóival foglalkozik. 1789 október 5-ikén »barna ruhába öltözve« ** látták őt azon nők első csoportjában, kik Versailles felé indultak, s az ő kezének nyomaira akadunk a Réveillon-ügyben, a vámsorompók, a kastélyok felgyújtásában«, s azon általános páni félelemben, mely egész Franciaországot felkelésre bírta a képzelt rablók ellen. *** »Mindezen műveleteket, mondja Malouet, Orléans herczeg fizette; ő a maga, és a jakobinusok a maguk érdekében járultak azokhoz.« — Most már, szövetségök mindenki előtt világos, 1790 november 21-ikén Laclos a társulat titkára, a levelezések vezetője, a párt hírlapjának címzetes vezetője, valamennyi titkos cselekvéseinek titkos, tényleges és állandó vezetője lesz. A nagyravágyók és demagógok, fizetett ügynökök és meggyőződésök szerinti forradalmárok, a két csoport mindenike dolgozik a maga számára; de mindenki összhangzóan, ugyanazon úton, ugyanazon művön munkálkodik, mi nem egyéb, mint a hatalomnak minden áron való elérése.

* Szerző itt egy regény címét felhasználva szójátékkal él; ama cím: *liaisons dangereuses*.

** Lásd: *Enquête du Châtelet*; Absac de Terray gróf valamomása.

*** Malouet. *Mémoires*. I. 247, 248. Malouet tanuskodása döntő. »Függetlenül attól, a mit magamnak volt alkalmam megfigyelni, mondja ő, Montmorin és Delessart urak közölték velem a rendőrség valamennyi jelentéseit 1789 és 1790-ből.«

V.

Első pillanatra kétesnek látszik, lesz-e sikere működésöknek; mert csak kisebbséget, és pedig igen csekély kisebbséget képeznek. — Besançonban 1791 novemberében, minden árnyéklatú és fokozatú forradalmárt, girondistát és hegypártit, háromezernél több választó között legfeljebb öt-hatszázat találunk, és 1792 novemberben hat-hétezer választó között is alig többet.* — Párizsban 1791 novemberében, nyolczvanezernél több beírt választó között csak hatezerhatszáz ilyen van; 1792 októberben százhatvanezer beírt választó között tizennégyezernél kevesebben vannak.** — 1792-ben, Troyesben hétezer, Strasburgban nyolcezer választó között, alig találkozik négy-ötszáz.*** — Következésképen, a

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. II. 79. A helyhatóság választása 1791 november 15-ikén. — *U. o.* II. 221. A polgármester választása 1792 novemberben. A félig mérsékelték jelöltje 237, a sansculotteké 310 szavazatot nyert.

** Lásd: *Mercur de France*. 1791 november 26-iki szám. November 17-ikén Pétion 6728 szavazattal választatott meg 10,682 szavazat közöl. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 95. 1792 október 4-ikén Pétiont 14,137 szavazat közöl 13,746-tal választották meg polgármesternek, de nem fogadta el. — Október 21-ikén Ormesson mérsékelt, ki bemutatni sem akarja magát, mégis 4910 szavazatot kap. Vetélytársa Lhuillier, tiszta jakobinus, csupán 4896 szavazatot kapott.

*** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. II. 15. Troyes 32,000 lakosa között valószínűleg 7000 volt választó. 1792 decemberben 555 szavazat közöl Jacquet 400-zal választatott meg. Meglepő összetalálkozás, hogy a troyesi klub

választóknak legfeljebb tized részét teszik, s ha a girondistákat, és a félig mérsékeltet is kiveszszük, még ezen szám is felényire olvad le. 1792 vége felé Besançonban, huszonöt-harminczezer lakos között alig találunk háromszáz valódi jakobinust, és Párizsban, hétszáz ezer között csupán ötezret: bizonyos, hogy a fővárosban, hol sokkal hevesebbek és számosabbak, mint más helyeken, számuk még a válság napján, midőn a csavargókat fizetik és a rablókat toborozzák, sem emelkedik tízezernél többre.* Egy oly nagy városban, minő Toulouse, a nép képviselője legfeljebb négyszáz hívővel bír.* Vegyük, hogy minden kis városban vagy ötven, minden nagy mezővárosban vagy tizenöt-húsz, minden faluban öt-hat jakobinus van, tehát középszámítással tizenöt választóra és nemzetőrre jut egy, s egész Franciaországban a jako-

ekkor 400 taggal bírt. — Carnot. *Mémoires*. I. 181. »Bollmann orvos, ki 1792-ben Strasburgon átutazott, beszéli, hogy 800 szavazó polgár közül csak 400-an jelentek meg.«

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VI. 21. 1793 februárban Pache 11,881 szavazattal választatott meg Párizs polgármesterévé. — *Journal de Paris*. 185-ik szám. 1793 július 2-ikán Henriot 9084 szavazattal választatott meg, ellenjelöltje Raffet 6095 szavazatával szemben, a párizsi nemzetőrség főparancsnokává. A nemzetőrség pedig ekkor a 10,000 csendőrön és szövetségesen kívül 110,000 beírt taggal bírt. Ehhez járult, hogy Henriot számos párthive kétszer is szavazott. (A választásokra, és a párizsi jakobinusokra nézve v. ö. a jelen kötet XI. és XII. fejezeteit.)

** Lásd: Michelet *Histoire de la révolution française*. VI. 95. hol ezt írja: »Majdnem valamennyi képviselő csak igen csekély kisebbségre támaszkodhatott. Így pl. Baudotnak Toulouseban, 1793 júniusban csak négyszáz embere volt.«

binusok összes száma nem tesz háromezerezeret.* Ez bizonyára csekélység, midőn arról van szó, hogy hat-hét millió ember leigáztassék, és hogy huszonhat millió lakossal bíró állam az ázsiai fejedelmekénél is önkényesebb zsarnokság alá hajtassék. — De az erőt nem a szám szerint kell mérlegelni: a jakobinusok a nagy tömegben egy bandát alkotnak, s a szervezetlen, tétlen tömegben a mindenre elhatározott banda úgy nyomul előre, mint a vas ék a laza törmelék közé.

Oka ennek az, hogy befelé a bitorlás, kifelé az ostrom ellen, a nemzet csupán kormánya segítségével védelmezheti magát. A kormány a közös cselekvés nélkülözhetlen eszköze; mihelyt megszűnik, vagy elgyengül; a más felé elfoglalt többség, mely különben is mindig határozatlan és lanyha, megszűnik egy testületet képezni, s eloszlik mint a por. — Azon két kormány közül, melyek a nemzetet magok köré gyűjthették volna, az első, 1789 július 14-ike óta tehetetlen, és fokozatosan megsemmisül. *Hazajáró* kísértő szelleme, gyűlöletesebb mint e kormány maga; mert nem csupán a képtelen visszaélések és elviselhetlen terhek régi kísérete jár nyomában, de a visszavívások és boszúk ugató falkája is; 1790 óta megjelenik

* Lásd pl.: *Archives nationales*. F¹ 6. 3-ik csomag. Pétition des habitans d'Arnay-le-Duc au roi (avril 1792); e kérvény igen bántó, tegeznek benne a királyt. Körülbelül ötvenen irták alá. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 35 és 33-ik fej. A helyi választásokra vonatkozó részletek. — *U. o.* VII. 607. Grégoire levele 1796 december 24-ikéről. — Malouet. *Mémoires*. II. 531. Malouet levele 1799 július 22-ikéről. — Malouet és Grégoire egybevágóan 300,000-ról tesznek említést. Chénier Mária József (*Moniteur*. XII. 695. 1792 ápril 20.) 400,000 re teszi.

a határon, önkényesebben mint valaha, háborúra felfegyverkezve, mohó idegenek és dühöngő kivándoroltak közeli invázióját hozva magával. — A másik kormány, az, melyet az alkotmányozó gyűlés hoz létre, oly rosszúl van kigondolva, hogy a többség nem veheti hasznát; nem áll kezéhez; soha még oly egyaránt nehézkes és tehetetlen politikai eszköz nem létezett mint ez. Hogy fel lehessen emelni, ahhoz óriási erőmegfeszítés kell, t. i. minden polgárnak hetenként legalább két napi munkát kell erre szánnia. * S miután ily fáradsággal félig-meddig felemelik, rosszúl végzi mindazon teendőket, melyekre felhasználják, az adók behajtását, a közbiztonság fentartását, az élelmi szerek forgalmát, a lelkiismereti szabadság, az élet és vagyon védelmét. E kormányt saját működése semmisíti meg és hoz létre egy mást, törvénytelen, hatásost, mely ennek helyét elfoglalja és megtartja. — A nagy, központosított államban azé a testület, kié annak feje; a francziák, kényszerítve levén arra, hogy vezettessék magukat, meg is szokták magukat vezettetni. ** A vidék lakói mintegy öntudatlanúl is a főváros felé tekintenek, s a válság napján az országutakon a futárok elé mennek, hogy megtudják tőlök, minő kormányt kaptak. S a többség elfogadja, vagy elviseli ezen központi kormányt, bárminő kezek közé került legyen az. Mert, első sorban is, az elszigetelt csoportok nagyobb része, mely szeretné azt megdöntve látni, nem mer küzdelmet felidézni: a kormány *igen erősnek látszik előttök*; meggyökerezett tapasztalásnál fogva, azt képzelik, hogy az

* Lásd e munka II. kötete II. könyvének 3-dik fejezetét.

** Lásd e munka I. kötetének 618—619-ig lapjait.

egész, távoli, nagy Franciaország áll mögötte, mely, a kormány által előre tolatva, tömegével fogja őket eltiporni.* Másod sorban, ha valamely elszigetelt csoport vállalkoznék is annak megdöntésére, nem képes a küzdelmet fentartani, mert a kormány *velök szemben nagyon erős*. S valóban, e csoportok még nincsenek szervezve, a kormány pedig azonnal szervezkedett, azon tanulékony személyiségek segítségével, kiket a megbukott kormánytól kapott örökségben. Legyen monarchia vagy köztársaság, a hivatalnok minden reggel eljár hivatalába, elvégezni a reá bízott teendőket.** Legyen monarchia vagy köztársaság, a csendőr minden délután megteszi körútját, azon egyének elfogására, kik ellen erre parancsot kapott. Csak az kívántatik, hogy a parancs felsőbb helyről, és hiva-

* Lásd: *Mémoires de Mme de Sapinaud*. 18-ik l. Sapinaud úr a vendéi parasztnak, kik eljöttek hozzá, hogy vezérökké legyen, így felelt: »Barátim, ez annyi volna, mintha a cserépfazék a vas-fazék ellen akarna küzdeni. Mit tegyünk? egy megye nyolczvankettő ellen! Összezúznának minket.«

** Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 241. írja: »Ismertem egy irodatisztet, ki ama gyásznapok alatt is (1792 szeptemberben), soha sem mulasztá el, hivatalba menni, úgy mint azt rendesen tenni szokta, hogy ott számolásait elvégezze és lemásolja; a miniszterek levelezései a hadsereggel, tartományokkal, rendesen folytak, a szokásos formák között; s mielőtt az utcákon patakokban folyt a vér, a párizsi rendőrség örködött az élelmi szerek, s a gazemberek felett.« E gépies szükségességre, s azon mélyen gyökerezett szokásra nézve, melynél fogva minden rendeletet a központi hatalomtól vártak, v. ö. Mallet-Dupan *Mémoires* című munkáját, hol a 490-ik lapon ez áll: »Ördögbe tábornok papa, mondák Dumourieznek katonái, szerezzen a Conventtől rendeletet, hogy Párizs ellen menjünk, s majd meglátja, hogyan fogjuk rendre tanítani a nemzetgyűlés e gazembereit.«

talos úton jőjön, s ekkor végrehajtatik, s a terület egyik végétől a másikig, a százezernyi kerékből álló gépezet hatásosan működik azon kéz nyomása következtében, mely azt a központon megragadta. Nincs másra szükség, mint hogy e kéz határozottsággal, erővel és furfanggal éljen, és valóban, sem a furfang, sem a határozottság, sem az erő nem hiányzik a jakobinusokban.

Első sorban is, a jakobinusnak van hite, s a hit minden időben »elmozdítja a hegyeket« is. Nézzünk csak egy-egy ujonczát e pártnak, egy ügyészt, egy másodrangú ügyvédet, egy boltost, egy kézművest, és, ha képesek vagyunk, számítsuk ki azon rendkívüli hatást, melyet a tan, az illetőnek oly kevéssé előkészített, oly korlátolt s az őt elfoglaló óriási eszméhez olyannyira arányban nem álló agyvelejére gyakorol. Az illető a maga hivatásában szükséges gyakorlottságra és rövidlátásra neveltetett, s íme, egyszerre. egy egész bölcsészet, a természetről és az emberről, a társadalomról és a valásról, az egyetemes történelemlről szóló elmélet ragadja meg őt,* az emberiség multjára, jelene és jövőjére vonat-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 55. Brun-Lafond nemzetőr pattantyús levele 1793 július 14-ikéről egy vidéki barátjához, melyben május 31-ikét akarja kimenteni. Az egész levél méltó az elolvasásra. A közönséges jakobinusnak a történelemre vonatkozó eszméit tükrözi az vissza. »Lehet-e tagadni, hogy Párizs népe, zúgolódása és királyaink többjei által gyakorolt elnyomási rendszere elleni igazságos felkelései által kényszeríté ezeket, hogy a francia nép, és különösen a falusiak irányában szelídebben érezzenek? . . . Párizs erélye nélkül Párizs és Franciaország lakói jelenleg csupán rabszolgák lennének, s e szép föld kétségtelenül csak oly vad és kietlen volna, mint Törökországé, mint Németországé.« Ez vezetett minket arra, »hogy e

kozó következtetések, az abszolút jog elvei, a teljes és meghatározott igazság rendszere, mindez néhány rideg mondatba foglaltatik, mint pl.: »A vallás babona; a monarchia bitorlás; valamennyi pap gazember; minden aristocrata vérszopó; minden király szörnyeteg és zsarnok.« Az ily gondolatok, az ily szellemben kiárasztva, óriási rohamú patak, mely szűk mederben száguld tova, s megbontja a medret; már nem ő kormányozza gondolatait, hanem azok ragadják őt magával. Az ember kikél magából: az egyszerű polgárból vagy közönséges munkásból nem válhatik büntetlenül az emberi nem apostola és megszabadítója. — Mert nem csupán hazáját akarja az illető megmenteni, hanem az emberi nemet. Roland »könyes szemekkel« mondá néhány nappal augusztus 10-ike előtt: »Ha a szabadság meghal Franciaországban, mindenkorra elveszett a világ többi részére nézve is; a bölcsészek minden vívmányai csalódások lesznek akkor, s a legkegyetlenebb zsarnokság fogja az egész földet elnyomni.« * — Midőn Grégoire, a Convent első ülésén keresztülvitte, hogy a királyság megszűntnek nyilvánított, majdnem eszméletlennek látszott azon gondolat következtében, hogy minő megmérhetlen jótéteményt

forradalmat még fényesebbé tegyük az által, hogy Athén és Görögország egyéb régi köztársaságait egész tisztaságukban visszaállítsuk a földön; a föld első népei között nem létezett semmiféle rangkülönbség; az első családi kötelékek egyesíték azon népeket, melyeknek törzse és eredete nem volt régi; köztársaságaikban és egymás között nem voltak más törvényeik, mint azok, melyeket, hogy úgy mondjuk, azon testvériség érzelme sugalmazott nekik, a melyet ők az első népek bölcsője mellett éreztek.«

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. (Dauban-féle kiadás.) 336.

köszön neki az emberiség. »Megvallom, mondja ő, hogy az öröm túláradása, több napon át elvette étvágyamat és álmomat.« * — »Istenekből álló nép leszünk!« kiálta fel egy nap a szószéken egy jakobinus. — Ily ábrándok örültté, vagy legalább is beteggé teszik az embert. Saint-Just egy társa mondá: »Az emberek lázban voltak huszonnégy órán át; én tizenkét évig voltam e lázban.« ** Később, »érettebb korban, midőn elemezni akarják azt, már nem értik meg.« Egy másik elbeszéli, »hogy nála, a válság perczében az észet az örülettől csupán egy hajszál választá el.« — »Midőn Saint-Just és én, mondja Baudot, elsütöttük az ágyúkat Weissenburgban, azt nagyon megköszönték nekünk; nos, pedig ebben semmi érdemünk sem volt; mi teljesen bizonyosak voltunk abban, hogy a golyók nekünk nem árthatnak.« — Az ember ily végletes állapotba jutva, már nem ismer akadályt, és a körülmények szerint vagy felemelkedik ön-

* Grégoire. *Mémoires*. I. 410.

** Lásd: *La révolution française*, par Quinet, hol Baudot kiadatlan emlékirataiból (*Mémoires*) II. 209, 211, 421, 620 lapokon idéztetnek a szövegek. — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 445 Chalier beszéde a lyoni központi klubban, 1793 márczius 23-án: »Mondják, hogy a sansculotte-ok véreket fogják ontani. Ez az aristocraták szójárása. Lehet-e elérni egy sansculotte-ot? Nem sérthetetlenek-e ők, mint az istenek, kiket a földön helyettesítenek? David, Barra és Vialaról, a Conventben tartott beszédében így szól: »Ily szép kormány uralma alatt a nők fájdalom nélkül szülnek.« — Mercier. *Le nouveau Paris*. I. 13. »Bizonyítom, hogy hallottam (egy szónokot) az egyik kerületben, ki így kiáltott fel: Igen, megragadnám fejemet hajamnál fogva, levágnám, s e szavakkal nyujtanám a zsarnoknak: *Ime egy szabad ember tette.*«

maga fölé, vagy lesüllyed önmaga alá, elpazarolja a maga és mások véréért, hős mint katona, kegyetlen mint polgár: sem az egyik, sem a másik állapotában nem állhat ellene senki; mert ittassága százszorossá tevé erejét, és mint őrjöngő száguldozva az utczákon, a járókelők messziről kitérnek előle, mint a kiszabadúlt, vérszemet kapott bika elől.

S ha ki nem térnek előle, elgázolja őket: mert ő nemcsak őrjöngő, de a lelkiismeret sem aggasztja. — Minden politikai küzdelemben vannak tiltott cselekvények; legalább a többség, ha csak kissé becsületes és okos, önmagának tilt meg bizonyos dolgokat. A többség tartózkodik megszegni a törvényt, mert egyetlen törvény megsértése, a többiek sérelmét is maga után vonja. Tartózkodik a szilárdul álló kormányt megdönteni; mert minden interregnum visszatérés a vadság állapotába. Tartózkodik a nép zendülését felidézni; mert ez annyi volna, mint a közhatalmat az állati szenvedélyek oktalanságának kiszolgáltatni. Tartózkodik a kormányt elkobzó és gyilkoló gépezetté tenni, mert a kormánytól természetszerű kötelesség gyanánt a vagyon és élet védelmét kívánja meg. — S azért, a jakobinussal szemben, ki mindezt megteszi, a többség olyan mint a fegyvertelen ember, ki a fegyveres ember kényére van bízva.* A jakobinu-

* Lásd: Lafayette. *Mémoires* I. 467. (hol a jakobinusokról, 1792 augusztus 10-ikének hatása alatt írja): »E pártnak feloszlását Franciaország tizenkilencz huszad része kívánja . . . « — Durand-Maillane. *Mémoires*. 49. A jakobinusok elleni általános gyűléstől 1792 június 20-ika után mondja: »Franciaország községei a népies egyletekkel mindenütt annyira beteltek és elégedetlenek voltak, hogy szerettek volna azoktól megszabadulni, és tőlök függetlenekké lenni.«

sok elvből fittyet hánynak a törvénynek, miután reájok nézve csak egy törvény létezik: a nép önkénye. Habozás nélkül mennek a kormány ellen, mert a kormány az ő szemeikben nem egyéb mint az oly hivatalnok, kit a népnek joga van bármikor az ajtó elé tenni. A felkelés ínyökre van; mert általa a nép visszanyeri elidegeníthetetlen souverainitását. A dictatúra megfelel céljaiknak, mert általa a nép gyakorolhatja határtalan souverainitását. Különben, épen úgy mint a casuisták, ők is azt vallják, hogy a cél szentesíti az eszközt.* »Inkább veszszenek a gyarmatok, mint az elv!« mondá egyikök az alkotmányozó gyűlésen. »Az nap, melyen arról fogok meggyőződni, mondá Saint-Just, hogy lehetetlen a francia népnek szelíd, erélyes, érzékeny, a zsarnokság és igazságtalansággal szemben kérlelhetetlen erkölcsöket adni, megölöm magamat.« E közben pedig lenyaktilózza a többieket. »Inkább temetővé változtatjuk Franciaországot, mondá Carrier, semhogy ne a mi nézetünk szerint alakítsuk újjá.« ** Hogy a kormányrudat hatalmokban

* Leclerc, a lyoni bizottmány tagja a párizsi jakobinusokhoz. 1793 május 12 ikén így szólt: »Életbe kell léptetni a népies macchiavellismust; Franciaország felszínéről el kell törölni mindazt, a mi tisztátalan . . . . Bizonyosan úgy fognak velem bánni mint rablóval, de van egy mód, hogy a rágalom fölé helyezzük magunkat, s ez a rágalmazás kiirtása.«

** Buzecz et Roux. *Histoire parlementaire*. XXXIV. 204. Lameyrie Ferencz vallomása. — *Recueil de pièces authentiques pour servir à l'histoire de la révolution à Strasbourg*. II. 210. Baudot, a II. év frimaire havának 19-ikén többi közt így szólt a strasburgi jakobinus klubban: »Az önzök, gondtalanok, a szabadság ellenei, kik az egész természet ellenei is, nem számíthatók ennek gyermekei közé. Vajjon nem tartoznak-e össze mindazok,

kerítsék, mindig készek a hajót elsüllyeszteni. Kezdetben az utcai zendüléseket és a falusi pórlázadásokat, a prostituáltakat és rablókat: a tisztátalan és a vad állatokat uszították a társadalomra. Az egész küzdelem tartama alatt kiaknázták a legrombolóbb és legdurvább szenvedélyeket, az éhség, a rablótól való félelem, az összeesküvés híre, az invázióval fenyegetés következtében magán kívüli nép elvakultságát, hiszékenységét és őrjöngését. Végre, a felfordulás által hatalomra jutván, a rémület és kegyetlenségek segítségével fentartják magukat annak birtokában. — Két erő van, melyekkel a kisebbség féken tarthatja a többséget, a végletekig meg-

kik ellentétbe helyezik magukat a közjával, vagy kik nem járulnak ahhoz? Irtasuk ki tehát ezeket teljesen... Még ha egy millióian volnának is, mert nem-e áldozók fel önmagunknak egy huszonnegyed részét, hogy kiirtsunk oly rákfenét, mely egész testünket megmételyezhetné?« Ez elmélkedések után a szónok azon következtetésre jut, hogy »mindenkit, ki nem ragaszkodik szívvel-lélekkel a köztársasághoz, meg kell ölni. Azt hiszi, hogy a köztársaságnak egy pillanat alatt, s egyetlen csapással ki kellene irtani a királyok és hűbériség valamennyi barátjait.« — Baulieu, *Essai sur la révolution française*, V. 200. írja: »Antonelle úr a forradalmi egyletek legtöbbszörével, azt gondolá, hogy a köztársaság létrehozhatására a tulajdon hozzávetőleges egyenlőségét kellene megállapítani, s e célból a nép egy harmadát kiirtani.« — »Ez volt a forradalom fanatikusainak általános gondolata.« — La Revellière-Lepaux. *Mémoires*. I. 150. »Jean-Bon Saint-André... azt állítá, hogy ha a köztársaságot Franciaországban meg akarnák szilárdítani, a népet féltényire kellene olvasztani.« — Midőn erre La Revellière-Lepaux hevesen félbeszakítja, határozottan megmarad állítása mellett. — Guffroy, pas-de-calaisi képviselő hírlapjában még gyökeresebb orvosszert ajánl, azt t. i., hogy Franciaország lakossága öt millióra szállíttassék le.

feszített és semmi korlát által nem zabolázható akarat, s a saját jogába vetett megingathatlan hit, s a mások jogának teljes megvetése, vagyis: a fanatikus erélye, s a gazok kiségitő eszközei. És ez annyira igaz, hogy még e pártban is, a győzelem mindig azon csoport részén lesz, mely számban kisebb, de nagyobb hittel, és kevesebb lelkiismereti furdalással bír. 1789—1794-ig négy ízben ülnek le a politikai játékosok azon asztalhoz, melyen mint legfőbb betét a főhatalom fekszik, és négyszer egymás után veszi el a többség, a pártatlanok, a feuillant-ok, a girondisták és a dantonisták, a játszmat. Oka ennek az, hogy az illetők, négyszer egymás után, követni akarják a játék rendes szabályait, vagy legalább nem akarják megszegni azon néhány szabályt, melyek általánosan ki valának kötve, nem akarnak teljesen engedetlenek lenni a tapasztalás tanúságaival, vagy a törvénnyel, vagy az emberiség parancsaival, vagy az irgalom sugalmazásával szemben. — Ellenben a kisebbség már előre elhatározta, hogy minden áron nyerni fog; nézete szerint ehhez joga van; ha a szabályok ezt ellenzik, az csak a szabályok baja. És a kisebbség a döntő pillanatban pisztolyt szegez az ellenfél homlokára, és, feldöntvén a játzó asztalt, zsebre rakja a betétet.

III. FEJEZET.

A jakobinusok hatalomra vergődnek. — Az 1791-iki választások. — Minő arányban nyerik el a jakobinusok az állásokat. — I. Ostromlási eszközeik. — Minő módokat használnak fel arra, hogy a mérsékelt választókat és jelölteket kizárják. — A választások gyakori volta. — Az eskü kötelező volta. — II. A közhivatalok iránti utálat, és az azokkal járó veszélyek. — Az alkotmányozó gyűlés tagjai kizáratnak a törvényhozó gyülekezetből. — III. A rend barátaitól elvonatik a gyülekezési jog. — Az egyleteik ellen végbevitt erőszakoskodások Párizsban és a vidéken. — A conservatív társulatok törvény általi betiltatása. — IV. Az 1790-iki választásoknál elkövetett erőszakoskodások. — Az 1791-iki választások. — A király menekülésének hatása. — A házmotozások. — Mortagne a választási időszakban. — V. A mérsékelték megfélemlítése és visszavonulása. — Népzendülések Burgundban, Lyonaisben, Provençeban és a nagy városokban. — A jakobinusok eljárása a választásoknál. — Példák erre Aixben, Daxban és Montpellierben. — Az izgatók büntetlensége. — Névszerinti feljelentések. — A parasztokkal való bánásmód. — A jakobinusok általános taktikája.

A szavazó polgárok 1791 júniusban, s a következő öt hónapban összehivatnak,* hogy válaszszaak meg a vá-

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 május 28—29-iki törvényt. A hivatalos kimuta-

lasztásokra küldendő képviselőiket; tudjuk, hogy a törvény értelmében, ezek között mindenféle fokozatú és rangú képviselve van; választani kell először is 400,000 másodválasztót, kiknek azután 745 képviselőt kell választaniok; azután a 83 megye közigazgatási tisztviselőinek felét, az 544 kerület közigazgatási tisztviselőinek felét; végre, minden egyes helyhatóság területén a polgármestert és a községi ügyészt; minden megyében a fenyítő törvényszék elnökét és a közvádlót; egész Franciaországban a nemzetőri tiszteket: szóval, a törvényes hatalom majdnem valamennyi letéteményesét és ügynökét. Arról van szó, hogy az állami fellegvár őrsége megújíttassék: s ez 1789 óta másodszer, sőt harmadszor történik már. — A jakobinusok minden egyes alkalommal becsúsztak az állásokba; most azonban már nagy csoportokban özönlének be. Párizsban Pétion lesz a polgármester, Manuel a község ügyésze, Danton, ennek helyettese; Robespierre közvádlónak választatik meg. Mindjárt az első hetekben 136 új képviselő iratta be nevét a klub jegyzékébe. * A nemzetgyűlésen a párt mindegy 250 tagot számlál. Ha az erőd valamennyi állomásán végig tekintünk, azt mondhatjuk, hogy az ostromlók egy harmada vagy még több belőlök áll. Két esztendőn át, biztos ösztönnel vezették

tások szerint a szavazó polgárok összes száma 4.288,360. — *U. o.* az 1791 július 23, szeptember 12 és 29 iki törvényeket. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 310.

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 33. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 205, 348. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. II. 18-ik fej. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 20-ik fejezet.

az ostromot, és így azon sajátságos látványnak vagyunk tanui, hogy egy nemzetet, a pártoskodók egy csoportja törvényes módon hódít meg.

I.

Legelőször is felseperték a tért, és azon rendeletek által, melyeket az alkotmányozó gyűléstől kierőszakoltak, a többséget eltávolították a szavazástól. Egyrészt, azon ürügy alatt, hogy a népfenség annál inkább biztosításék, a választások oly sokfélék és oly gyorsan következnek egymás után, hogy minden szavazó polgártól idejének egy hatodrészét megkivánják. Óriási követelés ez oly munkás emberektől, kiknek van foglalkozásuk, vannak elintézendő ügyeik;* és ez épen a nagy tömegre, a népség hasznos és egészséges részére vonatkozik. S ezért ezek, mint láttuk, nem jönnek el a szavazásokra, s a tért a foglalkozás nélkülieknek, vagy a fanatikusoknak engedik át. — Másrészt, az alkotmány erejénél fogva, valamennyi választótól megköveteltetik a

* Desmoulins Camillnak következő, 1792 ápril 3-ikán kelt levele felvilágosítást nyújt, mind a közélet által igénybe vett időről, mind azon vonzerőről, melyet az gyakorolt, s az emberek fajáról, melyet foglalkozásaiktól eltérített. »Újra megkezdtem egykori foglalkozásomat, az ügyvédi, és szabad időmet, t. i. azon kevés időt, melyet közigazgatási, választói és a jakobinismus terjesztése körüli teendőim meghagynak, erre használom fel. Nagy lemondásomba kerül az, hogy polgári perek képviselésére vállalkozzam, miután Európa szemeláttára oly nagy érdekeket, s a közügyet képviseltem.«

polgári eskü, s ez magában foglalja az egyháziak esküjét is; mert ha valaki az első esküt leteszi, a másodikat nem, úgy az illetőnek szavazata semmisnek jelentetik ki; novemberben Doubsban, harminczhárom község helyhatósági választásai csupán ezen ürügy alatt semmisítettnek meg.* És így nem csupán 40,000, esküt nem tett egyházi férfiú, de egyszersmind valamennyi lelkiismeretes katolikus is elveszti szavazati jogát; az ilyenek száma a legnagyobb Artoisban, Doubsban és Jurában, a Felső- és Alsó-Rajna megyében,** Deux-Sèvresben és Vendée-

* Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. II. 83—89, és 123. Chalèze lakóinak határozata, kik a közigazgatási hivatalnokokkal élőkön, egyhangúlag kijelentik, hogy ők »non-conformisták«, és azon engedélyt kérik, hogy »vallási véleményeik gyakorlására egy templomot használhassanak, mely az övék, s az ő költségeken épült.« — Erre azután a kerületi hatóság hevesen megdorgálja a chalèzei közigazgatási tisztviselőket, és így fejezi ki nézetét: »A magán ember szabadsága korlátlan, de a nyilvánosság terén működők nézeteiket a törvényhez tartoznak alkalmazni; ha ezt nem akarják... lépjenek vissza a közügyek teréről.«

** Lásd: *Archives Nationales*. F^o 3253. Lettre du directoire du département, 7 avril 1792. Ebben olvassuk: »Január 25-ikén jelentést tettünk a nemzetgyűlésnek, azon majdnem általános elenzésről, melylyel a papságot illető törvények e megyében találkoztak... A katolikusoknak legalább tíz tizenegyed része nem akarja elismerni az esküt tett papokat. Az egykori plébánosaik és segédlelkészeik által elcsábított tanítók hajlandók ugyan letenni a polgári esküt; de vonakodnak elismerni törvényes lelkészeiket, és nekik ténykedéseikben segíteni. Kénytelenek vagyunk tehát őket elmozdítani, és helyettesítésökről gondoskodni. Számos község polgárai, még mindig amazokba helyezvén bizalmokat, semmiképen sem akarnak ez újak megválasztásához járulni; ennek azután az a következése, hogy a tanítók megválasztásában oly

ben, Alsó-Loireban, Morbihanban, Finistèreben és Côtes-du-Nordban, Lozèreben és Ardècheben, nem is említve a déli megyéket.* És így a jakobinusok, egy részről a törvény segélyével, melyet kivihetlenné tettek, már előre is megszabadultak az értelmes szavazóktól, s ezek száma milliókra megy; más részről pedig, ugyancsak a törvény által, melyet türelmetlenné tettek, előre is megszabadultak a katolikus szavazóktól, s e szavazatok száma százezerekre megy. E kettős kizárásnak köszönhetik, hogy midőn a választási porondra lépnek, ott csak igen csekély számú választó jelenik meg.

II.

Már most nincs egyéb hátra, mint ezek ellen dolgozni, s erre az első kisegítő eszköz, hogy az illetők ne találjanak jelölteket. — Erről részben már gondoskodott a jakobinusok pártja az által, hogy az esküt kötelezővé

egyénekre kell tekintenünk, kiket alig ismerünk, s kiket a kerületi directóriumok is aligha ismernek jobban mint mi. S miután a polgárok akarata ellenére választattak meg, nem nyelik meg ezek bizalmát sem, s a községek pénztárai fizetik ugyan őket, a nélkül azonban, hogy ezzel a közoktatás valamit nyerne.«

** Lásd: *Mercure de France*. 1791 szeptember 3-iki szám »Minden polgárnak, ki 3 livre adót fizet, joga van az elsőd-választói gyülekezetekben részt venni; azonban a véleményekre gyakorolt erőszak a *franczia polgárok felénél többet* kényszerít arra, hogy ezen, a közrend s a törvények szilárdsága iránt legkevesebb érdeklődő, a legcsekélyebb vagyonnal bíró, a legkevesebb közterhet viselő emberek által elfoglalt gyülekezésektől távol maradjon.«

tétette: így Lozèreben, a hivatalban levők inkább beadják lemondásukat, * sem hogy megesküdjenek; ezek tehát a jövő választás alkalmával már nem lesznek jelöltek; mert senki nem keresi az oly állást, melyben nem maradhat meg, s általában, hogy valamely párt jelöltségei elnyomassanak, arra elegendő, ha a jelöltekkel megutáltatják a hivatalokat. — Ez elvből kiindulva a jakobinusok nagy sikerrel dolgoztak a számtalan zendülés segélyével, melyeket ők idéztek fel, vagy vezettek a király, a hivatalnokok és tisztségek, a nemesek és papok, a gabonakereskedők és földbirtokosok, a mindenféle nemű és eredetű közhatalmak ellen. A hatóságok kénytelenek valának mindenütt eltérni vagy kimenteni a gyilkosságokat, rablásokat és gyujtogatásokat, vagy legalább is a felkeléseket és engedetlenséget. Két év óta a polgármezterek azon veszélyben forognak, hogy felakasztják őket, ha a hadi törvényt kihirdetik; a katonai parancsnok nem bízhatik meg legénységében, ha valamely adó beszédésének védelmére kivonúl; a bírót bírói székében gyalázzák és fenyegetik, ha az állami erdőket pusztítókat elítéli. A hatóság, melynek kötelessége volna az igazságszolgáltatásnak tiszteletet szerezni, minduntalan kénytelen megsérteni az igazságot, vagy engedni, hogy az megsértessék; ha ellentáll, a helybeli jakobinusok egy csapása elég arra, hogy az illető törvényes tekintélye, az ő törvénytelen dictatúrájok előtt meghajolni kényszerüljön, és az illető kénytelen, vagy arra szánni magát, hogy bűntársuk, vagy arra, hogy játékszerök legyen. Az ily szerepet a bátor szívű vagy lelkiismeretes emberek el

* Lásd e munka II. kötetének 291. és köv. lapjait.

nem viselhetik. Ezért azután 1790 és 91-ben, majdnem valamennyi tekintélyes és tiszteletben álló ember, kik, 1789-ben még ott ültek a városházakon, vagy a nemzetőrségben parancsnokoltak, vidéki nemesek, Szent-Lajos-rendi lovagok, egykori törvényszéki tagok, előkelő polgárok, vagy nagybirtokosok, visszavonólnak a magánéletbe, s lemondanak a nyilvános hivatalokról, melyekben már nem tarthatják fenn magukat. A helyett, hogy a szavazásoknál fellépnének, elvonólnak, s a rend pártja, nem csak hogy nem választ többé hivatalnokokat, de még jelölteket sem talál.

A rendpárt természetszerű vezetőit az elővigyázat túlzásából a törvény segélyével tették tehetetlenné. Azon férfiakat, kik bírják ama csekély politikai okosságot, melyet a francziák két év óta megszerezni tudtak, a legmagasabb hivataloktól már előre elütötték, különösen a képviselői és miniszteri székektől. — 1791 júniusában, még akkor is, midőn a jobboldal engesztelhetlenei eltávolítottak, még mindig maradt a nemzetgyűlésben vagy 700 oly tag, kik, ragaszkodva az alkotmányhoz, de ellevén határozva elnyomni a rendetlenséget, ha újra megválasztatnának, észszerű törvényhozó testületet képezhettek volna. Mindezeknek, kivéve a forradalmárok alig észrevehető csoportját, a tapasztalás hasznukra vált volna, és, az ülésszak utolsó idejében, két fontos esemény, a király menekülése, s a Mars-mezején végbement zendülés, megmutatták nekik ama hiányokat, melyekben a kormánygépezet szenved. Három hónapon át kezeik között levén a végrehajtás eszköze, mebizonyosodtak a felől, hogy az összetört, hogy minden összedől, hogy a fanatikuskok és a népsöpredék őket magukat is elsodorta. Erre

azután iparkodnak megállítani a gépezetet; sőt többen közölök arra gondolnak, hogy visszaállítsák a régi intézményeket.* Elválnak a jakobinusoktól, azon három-négy-száz képviselőtől, kiknek nevei a klubb jegyzékében foglaltatnak, csupán heten maradnak meg a Saint-Honoré-utczában;** a többiek, a feullant-kolostorban külön ellenzéki klubbot alkotnak, s élőkön az első alapítók állanak, Duport, a két Lameth, Barnave, az alkotmány szerzői, az új uralom valamennyi létrehozói. Az alkotmányozó gyűlés utolsó rendeletével, hangosan elítélik a népegyletek bitorlásait, és megtiltják nekik nem csupán azt, hogy bármiképen beavatkozzanak a közigazgatásba és politikába, de a tömeges kérvényeket, vagy küldöttségeket is.*** — És így megvolnának a jelöltek a rend barátjai számára, és pedig oly jelöltek, kiknek volna kilátásuk a megválasztatásra; mert két év óta, sőt azon

* Lásd: *Correspondance* (manuscrite) de M. de Staël, ambassadeur de Suède avec sa cour, 4 septembre 1791: »Bámulatos változás állott be a demokraták gondolkozásmódjában; úgy látszik, most meg vannak győződve, hogy lehetetlen az alkotmányt keresztülvinni. Biztosan tudom, hogy Barnave úr úgy nyilatkozott, miszerint a jövő nézetgyűlések csupán oly befolyással bírhatnak, mint a notabelek tanácsa, s hogy a hatalomnak kizárólag a kormány kezeiben kell lennie.«

** *U. o.* 17 juillet 1791: »A nemzetgyűlésnek valamennyi, a jakobinus klubbhoz tartozó tagjai, három-négynek kivételével elhátározták, hogy elválnak a jakobinusoktól; számuk 300.« — A jakobinusok között megmaradó hét képviselő: Robespierre, Pétion, Grégoire, Buzot, Coroller, Prieur és Royer abbé.

*** Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 szeptember 29–30-iki törvényt, az alkotmányozó bizottság jelentésével és utasításaival.

felül, az illetők mindenike, a maga kerületében, oly ember, kinek legtöbb kilátása van, ki iránt legtöbb bizalommal viseltetnek, ki a legjelentékenyebb; választóinak szemeiben az általa létrehozott alkotmány népszerűsége tartja őt fenn, és igen valószínű, hogy a parasztok többségét össze tudná gyűjteni maga körül. — De a jakobinusok előre látták a veszedelmet; négy hónappal előbb,* az udvar segélyével, mely soha sem mulasztott el semmiféle alkalmat, hogy mindent, még önmagát is elvezzítse,** kiaknázták a jobb oldal nehezteléseit és a nemzetgyűlés kimerültségét; ez ugyanis, kimerülés és undor következtében, meglepetve és előre tolatva, a rosszul értelmezett önzetlenség felhevülésében határozattá emelte, hogy tagjai közül a legközelebbi gyűlésre senki sem választathatik meg, és így előre is kizárta a becsületes emberek táborának vezérkarát.

III.

És ha ezek, a többség, annyi hátrány daczára is megkísértik a küzdelmet, mindjárt az első lépésnél megállítják őket. Mert, a választási küzdelem létrehozására

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 május 17-iki rendeletet. — Malouet. *Mémoires*. XII. 161. »Csupán az volt még hátra, hogy egy nagy hibát kövessünk el, s ezt nem is mulasztottuk el.«

** Néhány hónappal utóbb, midőn Párizs polgármestere választatott meg, az udvar Lafayette ellen, és Pétion mellett harczolt.

szükséges mindenekelőtt, hogy az illetők összegyűljenek, tanácskozzanak, megegyezzenek, de a gyülekezési szabadságot, melyet a törvény jog szerint megád nekik, elleneik tényleg megvonják tőlök. — A jakobinusok azzal kezdték, hogy a jobboldalnak a Rue-Royaleban levő Salon-françaisben összegyűlt tagjait lepisszegték és »kövekkel dobálták«, s a rendőri törvényszék szokás szerint, tekintetbe véve, »hogy ezen gyülekezet zavarok okozója, hogy csoportosulásokat idéz elő, hogy csupán erőszakos rendszabályok segélyével oltalmazható«, megparancsolja, hogy oszolják el.* 1790 augusztusa felé egy második társaság alakult, a legszabadabb elvű és legokosabb emberekből. Malouet és Clermont-Tonnerre gróf állanak élén; »a monarchikus alkotmány barátjai«** nevet vesznek fel, s a már megszerzett reformok megtartásával, vissza akarják állítani a közrendet. Az ő részökről minden külsőség pontosán megtartatott; Párizsban már 800-an vannak; az aláírt pénzek özönlenek pénztárukba; a vidék minden részéből jönnek csatlakozási kijelentések, és leszállított árú kenyerek kiosztásával, talán sikerülend nekik keresztülvinni azt is, hogy a nép is hozzájuk csatlakozzék. Van tehát központja nézeteiknek, és befo-

* Lásd: M. de Montlosier. *Mémoires*. II. 309: »A mi engem illet, így szól az író, tartozom az igazságnak annak kijelentésével, hogy csupán három sárga répát és két káposztafejet vágtak fejemhez.« — *Archives de la préfecture de police de Paris*. Jugement du tribunal de police, de 15 mai 1790. — *Moniteur*. V. 427. »Azon pontosság, melylyel a képviselők a kitűzött órákban megjelentek a gyűlésen, meggyőzni látszék a népet arról, hogy ismét összeesküdtek a szabadság ellen.

** *Amis de la constitution monarchique*.

lyásuknak, mely hasonlít a jakobinusokéhoz, de épen ez az, mit ezek nem bírnak elviselni.* Clermont-Tonnerre gróf szerződésileg kivette a Vauxhall** termét, a nemzetörség egy századosa azonban megjelenik a tulajdonosnál, és kijelenti, hogy, ha átadja a termet, a palais-royali hazafiak testületileg jönnek el, hogy azt bezárják; s így a tulajdonos, félve a netaláni rombolásoktól, megszerzi a szerződést, s a helyhatóság, félvén a meggondolatlan zavargásoktól, az egylet üléseit függeszti fel. A társaság panaszt emel, követelőleg lép fel, s a törvény szavai oly világosak, hogy végre ismét megadatik a hatósági engedély. Erre azután a jakobinus szónokok és hírlapok rögtön féket vesztve támadják meg leendő versenytársaikat, kik azzal fenyegetődznek, hogy a hatalmat visszavívják tőlök. 1791 január 23-ikán, a nemzetgyűlésben, Barnave oly képes kifejezésekkel, melyek a gyilkolásra való kihívásnak is beillenének, azzal vádolja az új klub tagjait, »hogy mérgezett kenyereket adnak a népnek.« Négy nappal ezután Clermont-Tonnerre házáat fegyveres csoportok fogják ostrom alá; Malouet, a házból kijöven, majdnem kiragadtatik kocsijából, s ezt kiáltják körülötte: »nézzétek a k . . . . t, ki a népet bevádolta!« — Az alapítók végre, kik a helyhatóság iránti tekintetből két hónapig várakoztak, a Petites-Écuries-utczában egy más

* Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 50. — *Mercure de France*. 1791 január 7, február 5, ápril 9-iki számok. Lettre d'un membre du club monarchique.

** Vauxhall d'été = a nyári Vauxhall. Vauxhall tulajdonképen London egyik mulató helye, mely nevét Vaux Janetól, egy Vaux nevű falu birtokosnőjétől vette. Párizsban a Vauxhall csupán nyári mulatóhelyet jelent. — Fordító jegyzete.

termet bérelnek, és márczius 28-ikán megnyitják gyűléseiket. »Megérkezve, írja egyikök, részegekből, lár-mázókból, rongyokba burkolt nőkből, s az ezeket izgató katonákból, különösen pedig azon borzasztó, két láb hosszú derék fütykösökkel, melyek pompás fejbeverő eszközök, fegyverzett* csaholókból álló csoportot találunk ott.« A dolog jól el van készítve: eleinte csak három-négyszázan vannak, tíz percz múlva már öt-hatszázan; negyedóra múlva már talán négyezren, szóval a zendülések rendes közönsége, mely minden irányból összesereglett. »A városrész lakói biztosan állíták, hogy egyetlenegy sem ismertek közlők.« Gúnyolódások, azután szitkozódások, ökölcsapások, bot- és kardütések hullanak, s a társaság tagjai, »kik megegyeztek, hogy fegyvertelenül jönnek el«, szétkergettetnek, többeket a földre taposnak, hajoknál fogva meghurczolnak, tizen-tizenöten megsebesülnek. Hogy a támadást kimentsék, fehér jelvény-rózsákat mutatnak fel, azt állítván, hogy azokat a tagok zsebeiben találták; Bailly, a polgármester, csak akkor érkezik a helyszínére, midőn már mindennek vége van, s »a közrend« érdekében, a városi hatóság véglegesen feloszlatja az alkotmányos monarchisták klubját.

A párt e merényletei és a hatóságok e pártoskodása következtében, a többi hasonló klubok is ily módon oszlattattak fel. Volt pedig sok ilyen, különösen a főbb városokban, »*A béke barátjai*«,** »*A haza barátjai*«,***

* Lásd: Ferrières. *Mémoires*. II. 222: »A jakobinusok öt-hatszáz, botokkal fegyverzett csatlósukat küldék el«, továbbá »vagy száz nemzetőrt, s a Palais-Royal néhány kéjhölgyét.«

** *Amis de la paix*.

*** *Amis de la patrie*.

»A király, a béke és a vallás barátjai«, * *A vallás, a személy és vagyon védelmezői*** nevek alatt. Rendesen tisztek, hivatalnokok, a legmíveltebb és legfinomabb emberek, szóval a városok válogatott lakói valának ezeknek tagjai. Egykor az ilyenek összegyűltek, hogy együtt vitatkozzanak és beszélgessenek, s köreik, melyek régen fennállottak, az irodalmi kérdések teréről természetesen a politikai kérdések terére is átesaptak. A Saint-Honoré-utczai pártból mindezen vidéki társulatok ellen kiadatott a jelszó. »Ezek az összeesküvés tűzhelyei; folyton fel kell ügyelni reájok«, és rögtön feloszlatásukhoz kell látni.*** — Majd úgy tőnek velök, mint Cahorsban, hol a nemzetőrök egy csapata, mely a szomszéd nemesség elleni expedícióból jött vissza, be akarva ezt fejezni, megrohanja a kört, »a bútorokat kidobálja az ablakon, s a házat lerontja.« † — Majd úgy, mint Perpignanban, hol a felázított söpredék körülveszi a kör helyiségét, s a farandole-t tánczolja kiabálja: »*A lámpaoszlopra!*« A ház kiraboltatik, és a kör nyolczvan tagja, miután ütésekkel elhalmoztattak, saját biztonságuk miatt a fellegvárba záratnak. †† — Majd úgy, mint Aixben, hol a jakobinusok

* *Amis du roi, de la paix et de la religion.*

** *Défenseurs de la religion, des personnes et des propriétés.*

*** Lásd: *Journal des Amis de la Constitution.* Lettre du club du »Café National« de Bordeaux, 20 janvier 1791. — Lettre des »Amis de la Constitution« de Brives et de Cambrai, 19 janvier 1791.

† Lásd e munka II. kötetének 513 és 387-ik lapjain.

†† Lásd: *Mercure de France.* 1790 deczember 18, 1791 január 17, június 18 és július 14-iki számait. — *Moniteur.* VI. 697. — *Archives nationales.* F⁷ 3193. Lettre du directoire du département de l'Aveyron, 20 avril 1792. Récit des événemens à partir de la

klubbja a másik kört saját helyiségében keresi fel, ott szidalmazza, és veszekedést idéz elő: erre azután a hatóság, haladék nélkül befalaztatja a megtámadt körhelyiség ajtóit, s tagjai ellen elfogatási parancsokat bocsát ki. — Az illetők mindig azon erőszakoskodások miatt büntetnek, melyek rajtok követtetnek el; egyedül létezésök is bűnnek tekintetik; Grenobleban, alig hogy összegyűltek, szétkergettetnek. Arról gyanúsítják őket, hogy nincs bennök »polgári érzület«; lehetnek rossz szándékaik; mindenképen pedig két pártra osztják a várost, s ez elég. — Gardban, a megye rendelete által valamennyi ily társulat feloszlattatik, mert ezek »a rosszakarat központjai.« Bordeauxban a hatóság, tekintetbe véve, »hogy nyugtalanító hírek terjednek, hogy a papok és a szabadalmazottak visszajönnek a városba«, megtilt minden összejövetelt, a jakobinusokét kivéve. S így, »a legeslegkorlátlanabb szabadság uralma alatt, az emberi jogok híressé vált kijelentésével szemben, mely törvényesít mindent, a mit a törvény el nem tilt«, s az egyenlőséget a francia alkotmány alapjának jelenti ki, mindenki, ki nem jakobinus, ki van zárva a közjogokból. Egy türelmetlen társulat a szentséges egyház polczára emelkedett és proscribál minden oly társulatot, mely nem tőle vette »az ortho-doxia kereszttségét, a polgári sugalmaztatást, és a nyelvek adományát.« Egyedül e társulat foglalja le a gyülekezés és terjeszkedés jogát. Az ország valamennyi városában meg van tiltva a meggondolt és mérsékelt embereknek, hogy

fin de 1790. — 1791 május 22-én a *rend és béke barátjainak* (*Amis de l'ordre et de la paix*) klubbhelyiségét a jakobinusok felgyűjtják, a tűz egész éjen, s a hajnal egy részén át tart. (Procès-verbal du directoire de Milhau, 22 mai 1791.)

választási bizottságot alakítsanak, hogy szószékök, pénztárok, aláíróik és híveik legyenek, hogy nevök és összetartásuk súlyát a közvélemény mérlegébe vessék, hogy a szilárd központ köré sorakoztassák az értelmes emberek elszórt sokaságát, kik a forradalomból úgy szeretnének kigázolni, hogy a régi uralomhoz vissza ne térjenek. Sugdossanak maguk között zárt ajtók mögött, ha tetszik, ezt még eltűrik; de jaj azoknak, kik kilépnek elszigeteltségökből, hogy szövetkezzenek, hogy valamely jelöltséget támogassanak. A szavazás napjáig, egyesült, tevékeny és rajongó elleneikkel szemben szétszórtan, tétlenül és némán kell maradniok.

IV.

De vajjon legalább a választás napján szavazhatnak-e majd szabadon? Ez nem bizonyos, és a megelőző év példái után ítélve, lehet kétkedni rajta. — 1790 áprilisben, Bois-d'Aisyben Burgundban, Bois-d'Aisy képviselőt, ki visszajött Párizsból hogy szavazzon, * nyilvánosan fenyegették; értésére adták, hogy a nemesek és papok semmiképen se vegyenek részt a választásokban, és sokan mondogták előtte, hogy bizonyosan fel fogják őt akasztani, hogy meggátolhassák a szavazásban. Egészen közel Bois-d'Aisyhez, t. i. Sainte-Colombe-ban, egy Niteaux nevű urat ki-dobták a választási gyülekezetből, s miután három órán át megkínozták, meg is ölték. Ugyanily dolgok történnek Semurben, hol két nemes botütésekkel és ködöbálásokkal

* Lásd e munka II. kötetének 486, és 406—407 lapjait.

üttetett agyon, egy másik csak nagy nehezen tudott menekülni, s egy plébános hat késszúrással öletett meg. — Ez figyelmeztetés az egyháziak és a nemesek számára; bölcsen fognak cselekedni, ha nem jönnek szavazni, s ugyane tanácsot lehet adni a gabonakereskedőknek, földbirtokosoknak, és minden gyanús egyénnek. Mert e napon a nép souverainitását nyeri vissza, s az erőszakoskodók feljogosítva érzik magukat mindazt megtenni, a mi inyökre van; nincs tehát annál természetesebb, mint már előre kizárni azon jelölteket, kikhez nincs bizalmuk, és azon választókat, kik rosszul szavaznak. — Villeneuve-Saint-Georges-ban, Párizshoz közel, a kerület választói egy erélyes és tiszta jellemű ügyvédet akarnak bíróvá választani; de a söpredék bizalmatlansággal viseltetik az olyan bíró iránt, kiről felteszik, hogy el fogja itélni az erdőpusztítókat, s negyven-ötven csavargó, az ablakok alá gyűlve kiáltja: »Nem akarjuk, hogy megválasztassék.« Hasztalan figyelmezteti őket a crosnei plébános, a választás elnöke, hogy az összegyűlt választók kilenczven községet képviselnek, tehát majd százezer lakost, és hogy »nem járja, miszerint negyven ember diadalmaskodjék százezer felett.« A zaj azonban csak nagyobbodik, s a választók lemondanak jelöltjokről.* — Pauban a honvédek erőszakkal szabadítják meg egyik bebörtönözött főnöküket, egy proscscriptionális jegyzéket köröztetnek, ökölcsapásokkal, utóbb kardokkal rontanak a szavazatszedőkre; a proscribáltak elrejtőznek, és másnap »senki sem akar a választási gyűlésre eljönni.«** — 1791-ben még rosszab-

* Lásd a *Mercure de France* 1790 december 14-iki számát. Lettre de Villeneuve-Saint-Georges, du 29 novembre.

** Lásd: *Archives nationales*. II. 1453. Correspondance de M. de Bercheny. Lettre de Pau du 7 février 1790: »Nincs senki-

búl áll a dolog. Júniusban, épen akkor, midőn az elsőválasztói gyülekezetek megnyílnak, a király Varennesbe fut, s a forradalom veszélyezettnek látszik, a polgárháború és a külháború, mint két kísértet jelenik meg a láthatáron, a nemzetörség mindenütt fegyvert ragad, s a jakobinusok a maguk hasznára aknázzák ki az általános megrémülést. Már nincs arról szó, hogy a szavazatokat elhódítsák előlük; e pillanatban nem jó, ha az ember mutatkozik; annyi zajos csoportosulás közepette a nép igen hamar tetlegességekre vetemedik. A rend és törvény barátjai, király- vagy alkotmánypártiak, conservatívek vagy minden fajú mérsékelték már nem gondolnak egyébire, mint hogy otthon maradjanak, sőt boldogoknak érzik magukat, ha ezt nekik megengedik, de a fegyveres népség csupán egy feltétel alatt tűri el ezt is, hogy t. i. gyakran tarthasson nálok motozást.

Vizsgáljuk ezek helyzetét az egész választási időszak alatt, egy nyugodt kerületben, és ítéljük meg Franciaország e csekély pontjának állapota után a többieket. Mortagneban, egy hatezer lakossal bíró kis városban, a varennesi utazásig, még uralkodott az 1789-iki jó szellem. Az itt lakó negyven-ötven nemesi család kebelében sok szabadelvű ember volt. Itt, mint másutt, a nemesek, a papság, a polgárság körében, a tizennyolczadik század bölcsészeti irányú nevelése, újra feléleszté a régi, vidéki kezdeményezést, s az egész fensőbb osztály buzgalommal ajánlkozott a közügyek ingyenes vezetésére, s erre

nek fogalma ezen egykor oly kedves város jelenlegi helyzetéről: most egyik ember a másiknak tekeri ki nyakát. Két nap alatt négy párbaj vívatott, s tiz-tizenkét derék polgár már három nap óta kénytelen elrejtőzni.*

csupán ez osztály volt képes. A kerületi előljáró, a polgármester és a helyhatósági tisztviselők, az egyházi és nemesi rendből választottak vala; a nemzetőrség három főtisztje a Szent-Lajos-rend lovagja volt, s a többi fokozatokat az előkelőbb polgárok töltötték be. Így azután a szabad választás a társadalom fejeire bízta a hatalmat, s az új rend az állapot, nevelés és tehetség törvényszerű hierarchiájára támaszkodott. De hat hónap óta, a klubb, melyet »vagy tizenkét heves és zavargó ember, egy bizonyos Rattier nevű ember elnöksége alatt, ki azelőtt szakács volt« megalapított, megdolgozta a népséget és vidéket. Egyszerre, midőn híre terjedt a király szökésének, a jakobinusok, »elhiresztelék, hogy a nemesek és a papok adtak neki pénzt, hogy elutazhassék, és hogy ellenforradalmat támaszthasson.« Ez a család ennyit, a másik annyit adott: nincs kétség, az illetők még a számokat is pontosan megmondják, és pedig minden családról, azok »ismert vagyoni állapotához mérten.« »A klubb főbb tagjai, a nemzetőrség kivetni való részével egyesülve« azonnal, csoportonként járnak körül az utczákon, a gyanus nemesek és polgárok házait megtámadják; elrabolnak minden fegyvert, »puskákat, pisztolyokat, kardokat, vadászkéseket, bottőröket«; felkutatnak mindent; kinyittatják vagy kifeszítik a szekrényeket és íróasztalokat, hogy töltényeket keressenek; a kutatás még a »hölgyek öltöző asztalaira« is kiterjed; elővigyázatból »széttörik a viasz-kenőcs rudacskákat, azon feltevéseben, hogy azokban golyók rejthetnek, még a hajport is elviszik, azon ürügy alatt, hogy az bizonyosan festett vagy más módon készített lőpor.« Ezután a banda rögtön a környéken, a falvakban széled el, s ugyanazon gyorsá-

sággal működik a kastélyokban, úgy »hogy egyetlen napon valamennyi becsületes polgár, mindazok, kiknek legtöbb védelmezni való bútoraik és tulajdonuk van, fegyvertelenül maradtak, a legelsőben megjelenő rablók kegyelmére bízva.« Mindazok lefegyvereztetnek, kik aristocraták hírében állanak. Aristocratáknak tartatnak pedig mindazok, »kik nem helyeslik a divatban levő őrző-gést, vagy nem járnak el a klubba, vagy kik néhány esküt nem tett egyházi személyt fogadnak maguknál«, első sorban pedig »a nemzetőrség nemesi származású tisztjei, kezdve a parancsnokon, s végig az egész vezérkaron.« — Ezek ellentállás nélkül viselik, hogy elveszik kardjaikat; oly hosszútűréssel és hazafiséggel, milyenek hasonlóik mindenütt példáit adják; »oly szolgálatkészek, hogy megmaradnak helyökön, nehogy a fegyveres erő szétbomoljék; remélik, hogy ez eltévelyedésnek is vége lesz«, s megelégesznek azzal, hogy a megyéhez fellebbeznek. — De a megye hasztalan parancsolja meg, hogy fegyvereik visszaadassanak; a klubbisták ezt megtagadják, míg a király el nem fogadja az alkotmányt; addig is pedig, nem titkolóznak, »hogy a legelső ágyúlövésre, mely a határon történnék, leöletnek valamennyi nemest és esküt nem tett papot.« — Miután a király esküt tőn az alkotmányra, a megye megújítja rendeletét, ők azonban nem törődnek ezzel. Sőt ellenkezőleg, a nemzetőrség ágyúkat vonszolva elé, fenyegetések és szitkozódások között foglal állást a lefegyverzett nemesek házai előtt. Nejeiket az utczai suhanczok az utczákon üldözik, s füleikbe harsogják a *Ca ira*-t, és a végsorokba az illetők neveit szövik be, a lámpaoszlopot igérve nekik. »Nincs közöttök egy sem, ki barátait vacsorára hívhatná

meg a nélkül, hogy zendülés felidézésétől ne kellene tartania.« — Erre azután a nemzetőrség régi fejei elhagyják állásaikat, s a jakobinusok felhasználják ez alkalmat. A törvény megvetésével az egész tisztikar megújittatik, s miután a békés emberek nem mernek szavazni, az új tisztikar »őrjöngő emberekből áll, kiknek nagyobb része a legalsóbb néposztályból vétetett.« Ezen megrostált milícia segélyével a klubb elüzi a szerzetesnőket, kidobja az esküt nem tett papokat, eljár a szomszédságba expedíciókra, s annyira megy, hogy a gyanus hatóságokat is megrostálja.* Ennyi a városban és környékén elkövetett erőszakoskodás következtében, a város és vidéke lakhatatlanná válik, s a földbirtokosok és művelt emberek válogatott serege számára, nincs egyéb menedékhely mint Párizs. Az első lefegyverzés után már hét-nyolcz család menekült oda; az öldökléssel való fenyegetés után újában tíz-tizenkét család költözött oda; a vallási üldözés után, az esküt nem tett papok, a még ott maradt nemesek, számtalan polgár, »még kevésbé vagyonosak is« tömegesen vándorolnak a fővárosba. Ott legalább eltűnnek a tömegben; incognitójok által a csőcselék merényletei ellen biztosak; ott élhetnek mint egyszerű magán emberek. Vidéken még polgári jogokkal sem bír-

* 1791 augusztus 15-ikén a Hôtel-Dieu nevű kórház főnőknőjét erőszakkal elviszik, s a várostól fél mérföldnyire fekvő csapszékben helyezik el; azután a többi apácát úzik el, és a városból való nyolcz fiatal leánynyal helyettesítik őket. Egyéb indokok közül különösen megemlítenő, két, a klubbhoz tartozó gyógyszerész ellenségeskedése, ugyanis a hôteldieui apácáknak is volt gyógyszeráruk, mely a gyógyszerek eladásából tartatott fenn, s ez által a másik két gyógyszerész károsodott.

nak, hogyan gyakorolhatnák tehát politikai jogaikat? »Az elsőd-választói gyűlésekről valamennyi becsületes polgár fenyegetések, vagy rossz bánásmód által eltávolítottak... A küzdter azon emberek számára marad, kik 45 sou adót fizetnek, s kiknek felénél több a szegények névjegyzékébe van felvéve.« * — Íme, így készítettnek el előre a választások; egy volt szakács az, ki a jelöltségeket helybenhagyja vagy életbe lépteti, és tényleg a mikor majd a székhelyeken megválasztják a megyék képviselőit, valamennyi másod-választó jakobinus lesz, mint ő.**

V.

Ilyen nyomás alatt történnek a szavazások Franciaországban 1791 nyarán és őszén. A házmotozások, fegyverek elkobzása, a naponként megújuló veszélyek, a

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3249. Mémoire sur l'état actuel de la ville et district de Mortagne, département de l'Orne (novembre 1791).

** Lásd: *Archives nationales*. D. XXIX. 13. Lettre des officiers municipaux et des notables de Champceuil aux administrateurs de Seine-et-Oise, à propos des élections, 17 juin 1791. — Egyéb hasonló levelek más községekből, többi közt a charconi, június 16-ikáról, melyben mondatik: »Van szerencsénk önnek jelenteni, hogy az épen elmúlt elsőd-választói gyülekezések alkalmával nagy veszedelemben forogtunk, hogy a charconi plébános, a mi lelkészünk, több szuronydöfést kapott, melynek nyomait örökké fogja viselni. A polgármester úr, és Charcon több lakosa, csak nagynehezen menekülhettek meg hasonló veszedelemből.« — *U. o.* Lettre des administrateurs des Hautes-Alpes à l'Assemblée nationale (septembre 1791), sur les troubles de l'assemblée électorale de Gap, le 29 août 1791.

nemeseket és papságot, a földbirtokosokat és művelt embereket mindenütt arra kényszerítik, hogy odahagyva székhelyeiket, nagy városokba meneküljenek, kivándoroljanak, * vagy legalább elrejtőzzenek, a legszorosabb magán életbe vonúljanak, hogy tartózkodjanak minden propaganda csinálástól, jelöltségtől és szavazástól. Örültség volna tőlök mindazon kerületekben csak mutatkozni is, melyekben a motozások pórlázadásokban végződnek; Burgundban és Lyonnaisban, hol a kastélyokat kirabolják, hol az öreg nemeseket megkínózzák és félholt állapotban ott hagyják, hol Guillin urat meggyilkolják és darabokra vagdalják; Marseilleben, hol a mérsékelt párt fejei börtönre vettetnek, hol egy fegyverben álló svejczy ezred alig képes végrehajtani a törvényszék azon rendeletét, mely megparancsolja ezek szabadon bocsátását, hol, ha néhány meggondolatlan ember ellentáll a jakobinusok indítványainak, azon fenyegetéssel hallgattatják el, hogy élve fogják eltemetni; Toulonban, hol a jakobinusok puskákkal lövöldöznek a mérsékeltre és a katonákra, hol egy hajóskapitányt Beaucaire urat, hátba lövéssel megölnék, hol a klubb, a nyomorban levők, a tengerészek, a kikötői munkások, s »a foglalkozás nélküli külföldiek« által támogatva, dictatúrát gyakorol a győzelem jogánál fogva; Brestben, Tulleben, Cahorsban, hol ugyanekkor az utczákon kínozzák agyon a nemeseket és tiszteket. Valóban nincs ok azon csodálkozni, hogy a becsületes emberek úgy kerülnek a szavazó helyiséget, mint

** Lásd e munka II. kötetének 255, 257, 501, 513—515-ik lapjait. — Lauvergne. *Histoire du département du Var*. 104. (1791 augusztus 23-ikáról).

valamely rablóbarlangot. Különben, ha jónak látják, ám jelenjenek meg ott: az illetők majd tudják módját annak, hogy megszabaduljanak tőlök. Aixben, azon ülnöknek, ki meg van bízva a választók névsorának felolvasásával, kijelentik, hogy »a névszerinti felolvasást tiszta szájú embernek kell végeznie, hogy miután ő aristocrata és fanatikus, sem nem beszélhet, sem nem szavazhat«, és minden további eljárás nélkül kidobják az ajtón. * Kitűnő eljárás ez ahhoz, hogy a kisebbségből többség legyen; de azért van még ennek ennél hatásosabb módja is. — Daxban pl. a feuillant-ok, »a franczia alkotmány barátjai**« név alatt elváltak a jakobinusoktól, sőt még azt is követel-

* Lásd: *Archives nationales*. F' 3198. Déposition de Verand Icard, électeur d'Arles, 8 septembre 1791. — U. o. F' 3195. Lettre des administrateurs du district de Tarascon, 8 décembre 1791. Barbantaneban a helyhatósági választások alkalmával két párt jelenik meg; egyiket Chabaud abbé, az egyik avignoni rabló fivére vezeti; három-négy polgárból, s »a vidék valamennyi legszegényebb emberéből« áll; a másik háromszor ekkora, és magában foglalja »az összes nagybirtokosokat, a jóra való falusi és városi munkásokat és iparosokat, s mindazokat, kiknek érdekében áll, hogy a közigazgatás jó legyen.« Arról van szó, vajjon Chabaud abbé megválasztassék-e polgármesternek. A választás 1791 december 5-ikén tartatik meg. A hivatalban levő polgármester jegyzőkönyvében ezt olvassuk: »Mi, Pierre Fontaine, polgármester, felszólítottuk e lázadókat, hogy viseljék magukat békeségben. E pillanatban a nevezett Claude Gontier, más néven Baoque, balszemünkre ütött öklével, oly erővel, hogy ezt jelentékenyen megsértette és majdnem megvakítá, erre azután a többiek is reánk rohantak, földhöz vágta minket, és folytonos ütlegelések között, hajunknál fogva hurezoltak a templom ajtajából a község házának ajtajáig.«

** *Amis de la constitution française*.

lik, hogy »a birtok és foglalkozás nélküli idegenek«, a nem választóképes polgárok, kik a törvény ellenére oda betolakodtak, kik bitorolják a szavazás jogát, és kik »naponként gyalázzák a nyugodt lakókat,« a nemzetörségből kizárassanak. * Ennek következtében, a választás napján, a templomban, hol az elsőd-választói gyülekezet tartatik, két feuillant-párti, Lauréde, azelőtt a huszadok ellenőre, és Brunache, üveges, egy bérben álló betolakodott cselédnek, kizáratását indítványozzák. Erre a jakobinusok azonnal felugrálnak; Lauréde-et egy szentelt viztartóba taszítják, s ő fején megsebesül; menekülni akar, de hajánál megfogják, ütlegelik és szuronynyal megsebezik karját, börtönbe vetik, s vele együtt Brunachet is. Egy héttel utóbb a másod-választói gyülekezeten már csak jakobinusok vannak; természetes, hogy ezek »mind megválasztattak«, s ők alkotják az új helyhatóságot, mely, a megye parancsai daczára, megtagadja a két fogoly szabadon bocsátását, sőt azokat vasba vereti. — Montpellierben eljárásuk kissé lassúbb ugyan, de azért annál alaposabb. A szavazatok beadattak, a szavazatok ládája bezáratott, lepecsételtetett, s a többséget a mérsékeltek nyerték el. Erre azután a jakobinusok klubbja, s »a vasalt fűtykösök társasága«, ** mely maga nevezi magát a végrehajtó hatalomnak, erőszakkal berontanak a városi kerületek gyü-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3229. Lettre de M. Laurède, 18 juin 1791; du directoire du département, 8 juin, 31 juillet et 22 septembre 1791; de la municipalité, 15 juillet 1791. A helyhatóság hat hónapig »függőben tartja a foglyok szabadon bocsátását«, mert, mint mondja, a nép kész »fellázadni szabadon bocsátatásuk ellen.« — Több nemzetőr azt hangsúlyozza leveleiben, hogy a lázadók a nemzetőröknek csak egy részét képezik.

** *Société des gourdins ferrés*.

léseibe, elégetnek egy szavazatszedő ládát, puskákkal lövöldöznek, és megölnek két embert. A béke helyreállítására, a hatóság a nemzetőrség mindenik csapatát, illető századosaik ajtaja elé rendeli, a mérsékeltek természetesen engedelmeskednek, de az erőszakoskodók nem. Mintegy nyolcz-ezeren beszáguldozzák a várost, bemennek a házakba, három embert az utcán vagy lakásán megölnek, s a hatóságot kényszerítik, hogy a választási gyülekezeteket függeszsze fel. Sőt, tovább menve, azt követelik, hogy »az aristocraták lefegyvereztessenek«, s ezt nem nyervén meg elég hamar, megölnek egy kézművest, ki anyjával sétálgat, levágják fejét, azt diadallal körülhordják és háza előtt felakasztják. A meggyőzött hatóság erre rögtön elrendeli a lefegyverzést, s a győzők csoportosan díszelgének az utcákon, vidámságból vagy elővigyázatból, sétájok közben puskáikat belövöldözik a gyanus házak ablakain, és így, félig meddig véletlenül, még egy férfit és nőt ölnek meg. Az ezeket követő három nap alatt hatszáz család vándorol ki, s a közigazgatási tisztviselők azt írják, hogy minden jól megy, s hogy a béke helyreállott; »a választások most a legnagyobb csendben folynak, mert a rossz szándékúak valamennyien önként távolmaradnak, nagy részök el is hagyta a várost.«* A szavazati helyiségeket kiürítették, s ezt ők egyhangú szavazásnak nevezik. -- Az ily eljárásnak nagy a ha-

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 deczember 10-iki szám. Lettre de Montpellier du 17 novembre 1791. — *Archives nationales*. F^o 3223. Extrait des lettres sur les événemens du 9 au 12 octobre 1791. Pétition par MM. Thuéri et Devon, 17 novembre 1791. Lettre des mêmes au ministre, 25 octobre. Lettres de M. Dupin procureur-syndic du département au ministre, 14 et 15 novembre,

tása, és nincs szükség rá, hogy az gyakran ismételtessék; néhány ilyen elegendő, ha szerencsésen sikerült és büntetlen maradt, a mi mindig így van. Ezentúl elég az is, ha a jakobinusok csak fenyegetődznek, nem áll már nekik ellent senki, az emberek tudják, hogy drágán fizetnék meg, ha szembe szállanának velök, és nem vágyódnak a választási gyülekezetekbe, jól tudván, hogy csupán bántalmazásoknak és veszélyeknek tennék ki magukat; előre is beismerik, hogy le vannak győzve. Nincsenek-e ellentállhatatlan érveik, nem is számítva a csinyeket? Párizsban, Marat, hírlapjának három egymás után következő számában, névleg vádolja be »a gazokat és hunczfutokat«, kik választókká akarják magukat megválasztatni,* s ezek nem is nemesek vagy papok, de egyszerű polgárok, ügyvédek, építészek, orvosok, ékszerészek, papírgyárosok, nyomdászok, kárpitások és más gyárosok; a nevezett hírlap kiírja mindeniknek nevét, foglalkozását, lakhelyét, a következő elnevezések valamelyikének kíséretében: »szenteskedő, erkölcs és becsület nélküli ember, csődbe jutott, rendőr-kém, uzsorás, czégyeres gazember«, nem is említve más jelzőket, melyeket le sem írhatok. S jegyezzük meg, hogy az ilyen becsuteltető névjegyzék proscriptiónális jegyzékké válhatik, hogy Franciaország valamennyi városában és mezővárosában folytonosan állítanak össze és köröznek ilyeneket a helybeli klubok, és ekkor ítélhetünk a felett is, egyenlő-e a kö-

26 décembre 1791 (a jegyzőkönyvekkel együtt). — A november 14 és 15-ikén meggyilkoltak között volt egy aranyműves, egy ügyvéd, egy asztalos és egy festő. — »E kínos események, írja a megyei ügyész, visszaadták a város nyugalalmát.«

* Lásd Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. X. 223. — *L'ami du peuple* 1791 június 17, 19, és 21-iki számok.

zöttök és ellenségeik között levő küzdelem? — Különösen a falusi választókkal szemben alkalmaztatnak igen sikeres meggyőzési módok, legkivált a pórlázadások által pusztított vagy fenyegetett számtalan kerületben, pl. Corrézeben, hol »a zendülés és pusztítás az egész megyére kiterjedt, és hol az emberek azzal fenyegetődznek, hogy a hatóságok rendeleteit végrehajtani megkísértő törvényszolgákat felakasztják.« * A választási művelet egész tartama alatt, a klubbok állandósítva valának; »nem is szüntek meg választóikat a gyűlésekre meghívni«; de soha sem volt »azokon másról szó, mint a tavak szétrombolásáról, a bérletfizetések megszüntetéséről, s a nagy szónokok végre is abba foglalták össze mondókájokat, hogy nem kell fizetni semmit.« — A választók többségére, falusi emberekből állván, volt hatása az ily ékesszólásnak; valamennyi jelöltjöknek a tavak és a bérletfizetések ellen kelle nyilatkoznia; csupán ezen hitvallás fejében választották meg a képviselőket és a közvádlót; más szóval: a jakobinusok, hogy megválasztassanak, a bírvágyó földmíveseknek, a birtokosok tulajdonát és jövedelmét ígérték oda. — Már azon műveletekben, melyek segítségével a jakobinusok 1791-ben elnyerik a közhivatalok harmad részét, csirájokban felismerjük azon műveleteket, melyek segítségével 1792-ben valamennyi állást magukhoz ragadnak, s ezen első választási csatározástól kezdve, tetteik nem csupán elveiket és politikájokat mutatják meg, de egyszersmind azon emberek állapotát, neveltetését, szellemét és jellemét, kiket ők a központi vagy helyi hatalom vezetésével megbíznak.

* Lásd: *Archives nationales*. F' 3204. Lettre de M. Melon Pradon, commissaire du roi à Tulle, 8 septembre 1791.

IV. FEJEZET.

I. A törvényhozó gyűlés alkatrészei. — A képviselők társadalmi fokozata. — Tapasztalatlanságuk, tehetetlenségök, előítéleteik. — II. Értelmiségök és műveltségök fokozata. — III. Gyűléseik képe. — A klubban általok előidézett jelenetek és komédiák. — A nézők közreműködése. — IV. A pártok. — A jobb oldal. — A centrum. — A bal oldal. — A girondisták nézetei és érzelmei. — Szövetségeseik a szélső balon. — V. Cselekvésök eszközei. — A feuillant ok klubbjának feloszlata. — A karzatok nyomása a gyülekezetre. — Külső csoportosulások. — VI. Parlamenti fogások. — Visszaélés a sürgősség kimondásával. — Az »elv« feletti szavazás. — Névszerinti szavazás. — A centrum megfélemlítése. — Az ellenzékiek tartózkodása. — A többség végleges elnyomata.

I.

Ha igaz az, hogy a nemzeteket kiváló egyéneiknek kell képviselniök, úgy azt kell mondanunk, hogy Franciaország sajátságosan volt képviselve a forradalom alatt. Egyik gyülekezettől a másikig látjuk a politikai felszín süllyedését; különösen mély azon bukás, mely a törvényhozó gyülekezeten az alkotmányozó gyűléssel szemben észlelhető. A névleges cselekvők visszavonúltak

azon pillanatban, midőn kezdék megérteni a szerepet, melyet játszaniok kellett volna; sőt ők maguk zárták ki magukat a színpadról, s ott most csupán kisegítők gazdálkodnak. »Az előbbi gyülekezetben, írja egy nagykövet, nagy tehetségek, nagy birtokok, nagy nevek voltak képviselve; s az, ezek egyesülése által, tekintélyt parancsolt a népnek, bár ez elkeseredetten gyűlölt minden személyes megkülönböztetést. A gyülekezet jelen állapotában alig egyéb, mint Franciaország összes városainak és falvainak ügyvédi kara.«* — S valóban 745 képviselő között »van 400 ügyvéd, kik nagyobb részt a francia ügyvédi kar legalsóbb rétegeihez tartoznak«, vagy száz alkotmányos pap, »ugyanannyi igen csekély hírvű költő és irodalmár, mindezek körülbelől vagyon nélküliek«,** miután legnagyobb számuk harmincz évnél fiatalabb, hatvanan huszonhat évnél fiatalabbak, »s majd mindannyian a klubbokban és népgyűléseken nyerték kiképeztetésök et.« A régi uralom egyetlen nemese vagy főpapja, egyetlen nagybirtokosa,*** egyetlen főhivatalnoka,

* Lásd: *Correspondance* (manuscrite) du baron de Staël avec sa cour, 6 octobre 1791.

** Lásd: *Souvenirs* (manuscrites) de M. X. . . . — Dumouriez. *Mémoires*. III. 5-ik fej: »A jakobinusok társasága, mindenfelé kiágazva arra használta fel a vidéki klubbokat, hogy a választásokat kezei közé kerítse. Valamennyi heves fejű, valamennyi lázadó firkász, és valamennyi bujtogató megválasztatott.« — *Moniteur*. XII. 199. Az 1792 ápril 23-iki ülésről. Lecoingte-Puyravaux többi között így szólt: »Nem kell tagadnunk, sőt büszkeséggel mondhatjuk, hogy e törvényhozó testület oly emberekből áll, kik épenséggel nem gazdagok.«

*** Lásd: Mathieu Dumas. *Mémoires*. I. 521: »Óriási izgatás folyt a választói gyülekezetekben; az aristocraták, nagybirtoko-

a diplomataék, pénzügyi tudomány, közigazgatás és hadászat képviselői közül egyetlen kitűnő és szakember sincs benne. Csupán három fő tiszttel találkozunk, de ezek is a legalsóbb rangúak,* s egyikök három hónap előtt nyerte állását, a másik kettő pedig teljesen ismeretlen. — A diplomacziái bizottság feje Brissot, egy vándorló újságíró, kiről, mivel Angliában és Északamerikában kóborolt, azt hiszik, hogy jártas a két világrész ügyeiben; valóságban azonban azon túlzó és kopott fecsegők egyike, kik padlásszobájokból igazgatják az udvarokat, és alakítják újjá Európát; azt hiszik, hogy a dolgokat ép oly könnyű alakítani, mint a mondatokat; így pl. Brissot egy alkalommal, hogy az angolokat Franciaországgal való szövetkezésre lehessen bírni, azt indítványozza, hogy két biztos helyet, Dunkerquet és Calaist át kell nekik adni; egy más alkalommal »Spanyolországba intézendő betörést akar megkísérteni«, s ugyanakkor hajóhadat küldeni Mejiko elfoglalására.* — A pénzügyi bi-

sok távol maradtak.« — *Correspondance de Mirabeau et du comte de la Mark*. III. 246. Itt, 1791 október 10-ikéről olvassuk: »E törvényhozó testület tagjai tizenkilencz huszad részének egész pogyásza a sárcezipő és esernyő. Kiszámították, hogy mindezen új képviselők együttesen, nem bírnak 300,000 livre jövedelemnél többet földbirtok után . . . . E gyülekezet tagjainak legnagyobb része semmiféle neveltetésben sem részesült.«

* Ezek tábornagyok, mely rangfokozat körülbelől a dandártábornokénak felel meg. Névszerint: Dupuy-Montbrun (meghalt 1792 márcziusban), Descrots-d'Estree, gyöngé és tehetetlen agg, kit gyermekei kényszerítének a képviselőségre, és Dumas Máté, ez mérsékelt, s az egyetlen előkelő ember közöttök.

** Lásd: *Correspondance du M. de Staël ambassadeur de Suède*. 1792 január 19-ikéről. — Governor Morris. *Correspondance*

zottságban Cambon, egy montpellier-i kereskedő a főember, ki jól tud ugyan számolni, s ki utóbb a hivatalos irány egyszerűsítésén dolgozik, s ő készíti el az adóságek főkönyvét, azaz, az állami tönk könyvét, a közben pedig a tönk felé evez teljes erővel, s bátorítja a gyülekezetet, hogy azon romboló és borzasztó háborút viselje, mely huszonhárom évig tart; szerinte »több a pénz, mint a mennyi kell!« * Az igazság pedig az, hogy az assignáták alapja elfogyott, az adók nem folynak be, az állam csupán azon papírokból él, melyeket kibocsát, az assignáták 100-ról 60-ra szállanak alá, s az 1792-re előirányzott hiány 400 milliót tesz; de a forradalmi pénzügyér számít azon elkobzásokra, melyekre Franciaországban izgat, s melyeket Belgiumra is ki akar terjeszteni: íme, ez az ő egész találmánya, a rendszeres, nagyban űzött lopás, bent és a külföldön. ** — A törvényhozás

with Washington. II. 162. Február 4-ikéről: »Warville úr azt indítványozá a diplomaciai bizottságban, hogy Dunkerque és Calais engedtesse át az angoloknak, zálogául a Franciaország által elfogadandó kötelezettségeknek. Ebből megítélheti ön azon pártnak bölcsességét és erényességét, melyhez Warville úr tartozik.« — Buhez et Roux. *Histoire parlementaire.* XXX. 89. Brissot védelme. Mint minden meggondolatlan és lármás nagyravágyó, Brissot is magas röptű, botrányos képtelenségekkel kezdette pályáját. 1780-ban *Recherches philosophiques sur la droit de propriété* című munkájában így írt: »Ha negyven tallér elég életünk fentartására, akkor 200,000-rel bírni világos lopás, igazságtalanság . . . A kizárólagos tulajdon valóságos vétek a természet ellen . . . Intézményeink büntetik a lopást, s ez erényes dolog, melyet maga a természet parancsol.«

* Lásd a *Moniteur*-ben Cambon beszédét az 1792 február 2 és ápril 20-iki ülésekben.

** Lásd: *U. o.* Az ápril 3-iki ülésről szóló jelentésben

és az alkotmánygyártás dolgában ott találjuk Condorcet-t, egy hidegvérű fanatikust, rendszeres egyenlősítőt, ki meg van győződve arról, hogy a mennyiségtudósok módszere megfelel a társadalmi tudományoknak, ki elvontságokkal táplálkozik, kit a leghamisabb úton járó szellemek legképzeltlenebb formulái elvakítanak. Talán nem volt még ember, ki oly olvasottság mellett, annyira nem ismerte az embereket; soha még a tudományos pontosság kedvelője nem érte el annyira azt, hogy a tények jellemét annyira kivetkőztesse természetességökből, mint ő. Ő volt az, ki két nappal június 20-ika előtt, a legva-

Cailhasson beszédét: »A már eladott és még eladandó nemzeti javak 2195 millióra becsültettek, s a kibocsátott assignáták már 2100 millióra rúgnak.« — V. ö. *Mercur de France* 1791 december 17-iki szám, 201-ik lap, 1792 január 28-iki szám, 215-ik lap, 1792 május 19-iki szám, 205-ik lap. — Dumouriez. *Mémoires*. III. 296, 339, 340, 344 és 346-ik lap. E munkában olvassuk: »Cambon egy örült bolond, nincs semmi nevelése, nincsenek emberies és a közbeesületességet illető elvei; veszekedő, tudatlan és nagyon meg gondolatlan... Azt mondta nekem, hogy csak egyetlen eszköze van, és ez az, hogy el kell kobozni a Belgiumban levő összes készpénzt, a templomok és valamennyi pénztár összes ezüst készletét... hogy a belgák, ha egyszer tönkre vannak téve, ha egyszer oly nyomorúttak lesznek, mint a francziák, szükségképen ezekéhez fogják kötni sorsukat; akkor azután befogadtatnak mint a köztársaság tagjai, s azon reményök lesz, hogy hasonló politika segítségével folytonosan, hasonló hódításokat fognak tehetni; hogy az 1792 december 15-iki rendelet kiválóan alkalmas e czél elérésére, mert általános feldúlásra vezet, és Franciaországra nézve az volna a legnagyobb szerencse, hogy valamennyi szomszédait ily felbomláshoz vezetve, a fejtelenség ugyanily állapotára juttathatná.« (E beszélgetés Cambon és Dumouriez között 1793 január közepe táján volt.) — *Moniteur*. XIV. 758. Az 1792 december 15-iki ülésről szóló leírásban Cambon jelentése.

dabb felhevülésben bámulta a sokaság »nyugalmát« és helyes okoskodását. »Azon módból, melylyel a nép számot ad magának az eseményekről, *kísértetbe jöhetnénk azt hinni, hogy minden nap néhány órát szentel az elemzés tanulmányának.*« És ő az is, ki két nappal június 20-ika után, ünneplé a veres sipkát, melyet XVI. Lajosnak fejére tettek. »E korona bizonyára ér annyit mint egy más, és Márk Aurél sem vetette volna meg.« * — Ilyen a kolomposok belátása és gyakorlati érzéke; rólok megítélhetjük a nyáját is; ez újonczokból áll, kik a vidékről összesereglenek, magukkal hozva a hírlapok elveit és előitéleteit. Az új képviselők távol a központtól, és soha sem levén alkalmok a közügyeket együttességökben áttekinthetni, az alkotmányozó gyűlésen szerepelt tagtársaik mögött két évvel elmaradtak. »A legtöbben közölők, mondja Malouet, a nélkül hogy a monarchia ellen nyilatkoztak volna, az udvar, az aristocratia, a papság ellen voltak, szüntelen, csupán összeesküvésekről álmodtak, és azt hívék, hogy ezek ellen csakis támadással

* Lásd: *Chronique de Paris*. 1792 szeptember 4-iki szám, hol ezt olvassuk: »Szerencsétlen és borzasztó állapot az, midőn egy természeténél fogva jó és nemeslelkű nép jelleme *kénytelen* hasonló boszúállásokra vetemedni!« — V. ö. Saint-Beuvenek Condorcetről *Causeries du Lundi* című munkájában (III. 245) írt szellemes tanulmányát. — Hua (Condorcet tagtársa a törvényhozó gyülekezetben) *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris* című munkájában (89-ik lap) írja: »Condorcet hírlapjában időnként oly szemtelenséggel hazudozott, minővel azóta soha senki. A jobb oldal véleményeit megcsonkítá, elferdíté, és pedig oly módon, hogy mi, kik azokat kímondottuk, másnap lapjában olvasva, nem ismertünk azokra. Ezt szemére vetették neki, hűtlenségről vádolták, s a bölcse férfiú minderre csak mosolygott.«

védhetik magukat. Volt ugyan még ezek között is tehetőség, de tapasztalás nélküli; még azon tapasztalással sem bírtak, melyet mi szereztünk volt meg magunknak. A mi hazafi képviselőink legalább meggyőződésből hibáztak; ezek nem, és *készek valának újra kezdeni a dolgokat.* * — Különben a politikai irány meg van bennök; mert ők majd valamennyien az új uralom jöttmentjei. 264 megyei, 109 kerületi közigazgatási tisztviselő, 125 békebíró és köztisztviselő, 68 polgármester és helyhatósági tisztviselő, s ezeken felül vagy 20 nemzetőrségi tiszt, alkotmányos püspök és plébános, egészben 566 oly választott hivatalnok van köztök, kik húsz hónap óta vezetik a közigazgatást választóik felügyelete alatt; azt, hogy mily módon, mily feltételek alatt, minő szíveskedések és büntársi viszonyban, minő előzékenységgel a zajos közvélemény iránt, minő tanulékonyossággal a zendülésekkel szemben, minő engedelmességgel a csöcselék parancsaival szemben, s az érzelgős mondások és elvont közhelyek minő árja között — már láttuk. A klubok választása vagy elnézése következtében Párizsba küldetve, elviszik oda a klubok politikáját és szónokiasságát, s az eredmény, hogy korlátolt, meghamisított, elhamarkodott, nagyszavú és tehetetlen szellemű gyülekezetet alkotnak; minden ülésben vagy száz beszélő malom csépli az üres szalmát, s az első nyilvános hatalomból azonnal ostobaságok gyára, túlzások iskolája, és szavalatok színháza lesz.

* Lásd : Malouet. *Mémoires*. II. 115. — Dumouriez. *Mémoires*. III. 5-ik feje. »Azért választattak, hogy a nemzetet képviseljék, s mint mondták, hogy a nemzet érdekeit a hitetlen udvar ellen megvédelmezzék.«

II.

Lehetséges-e, hogy komoly emberek végig hallgassák az ily ízetlen unalmasságokat? — Én földműves vagyok, mondá egy képviselő; merem most ekém régi nemességét dicsőíteni. Nehány ökör volt azon tiszta és megvesztegethetlen törvényszéki irnok, kik előtt derék őseim szerződéseiket megkötötték; s ezek hitelessége, mely jobban bele van vésve a földbe, mint a hogy mulandó okmányokban lehetne, meg nem támadható semmiféle forradalom által.* — Képzeltető-e, hogy azon törvény indítványozója, mely negyvenezer papot száműz és hajt a börtönökbe, érvek gyanánt ilyenféle dagályos ostobaságokat fecsegjen össze? »Láttam, hogy Hymenaeus fáklyája a falvakon már csak halvány és szomorú világosságot áraszt, vagy fúriák szövétneke lett, láttam, hogy a babonaság rémítő váza még a jegyesek fekhelyére is oda tolakodik, s a természet és a hitvesek közé ékeli magát, s meggátolni törekszik a legtermészetesebb hajla-

* Lásd: *Moniteur*. X, 223. Az 1791 október 26-iki ülésről szóló jelentésben, Duval Ferencz beszéde. — A nagy szavak már az első gyűléstől kezdve napirenden voltak. 1791 október 1-én, a nemzetgyűlés tizenhét legidősebb tagja, körmenetben megy az alkotmány-okmányért. »Camus úr, a levéltárnok, ünnepélyes arcz kifejezéssel, lesütött szemekkel, lassú lépésben lépdél előre«; két kezében és keblére szorítva, hozza a szent könyvet, s valamennyi képviselő feláll, fedetlen fővel. »Francia nép, mondja egy szónok, Párizs polgárai, nemeslelkű francziák, és ti erényes és tudós polgárnok, kik a törvény szentélyébe a legédesebb befolyást hozátok el, íme a béke záloga, melyet a törvényhozó gyűlés nektek ajánl dékoz.« — Azt hihetnök, hogy valami dalmű végjelenetét látjuk.

mot . . . Ó Róma! meg vagy-e elégedve? Olyan vagy-e mint Saturnus, ki naponként új holocaustumokat követel? . . . Távozzatok, ti egyenetlenség szolgái; a szabadság földje elfáradt abban, hogy titeket hordjon. Nem akarjátok az Aventin levegőjét szívni? A haza hajója már készen áll; hallom a parton a tengerészek türelmetlen kiáltásait, a szabadság szellője fel fogja dagasztani a vitorlákat; ti majd elmentek mint Telemach a tengerekre atyátokat keresni, de nem lesz okotok megremülni sem Sicília szirtjeitől, sem Eucharis kísértéseitől.« * Az uralkodó hang e gyülekezetekben a tudákosok udvariaskodása, a szónokok hasonlatai, őrvongók támadásai. Még a legjobb beszédekből is kirí mindig ugyanazon hiba, az agyvelő felhevülése, a nagy szavak kórsága, hatásvadászat, s a tehetetlenség, a létező dolgokat úgy látni, és úgy előadni, mint a milyenek azok valóban. A tehetséges embereket, Isnard-t, Guadet-t, magát Vergniaud-t is, elragadják a pöffeszkedő, üres mondások, mint a teher nélküli hajót a túlságosan széles vitorla. Iskolai emlékeik felhevítik őket, s a modern világot csupán latin

* Lásd: *Moniteur*. XII. 230. Az április 26 és május 5-iki ülésről szóló jelentésben, Français de Nantes jelentését és beszédét. Erdemes volna az egész beszédet idézni, mely valóságos kincsbányája a komikumnak. »Mondd meg nekem Róma főpapja, minő érzések fognak megindítani, midőn méltó és hű munkatársaidat fogod fogadni? . . . Látom, miképen ragadják meg rögtön felszentelt újjaid a pápai villámokat, melyek, stb . . . Hozzák ide Scaevola tüzes szénttartóját, kezeinket a parázsba dugjuk, és bebizonyítjuk, hogy nincs kín és faggatás, melynek következtében csak szemöldökeiket is összeráncoznák azok, kiket a hazaszeretet az emberiség fölé emelt!« — Ugyan mit tett volna ez az ember, ha e pillanatban égő gyertyát tartottak volna keze alá!?

visszaemlékezések szemüvegén át látják. — Français de Nantes a pápa ellen pattog, »ki szolgaságban tartja a Cátók és Scaevolák utódait.« — Isnard azt indítványozza, hogy utánozzák a római senátust, mely, hogy a belső egyenetlenséget lecsendesítse, külháborút visel, s valóban a régi Róma, s az 1792-iki Franciaország között megdöböntő a hasonlatosság. — Roux azt követeli, hogy a német császár márczius 1-je előtt adjon elégtételt. »Hasonló esetben a római nép határidőt tűzött volna ki; miért ne tenné ugyanazt a francia nép? . . . . Az ingadozó apró német fejedelmeket »Papilius körébe« kell beszorítani. — Midőn nincs pénz arra, hogy Párizs és a nagy városok körül táborok állíttassanak fel, Lasource azt indítványozza, hogy a nemzeti erdőségek adassanak el, és csodálkozik azon, hogy szavai ellentállásra lelnek. »Caesar katonái, mondja, szentnek tartván a gallok egy régi erdejét, nem merték azt kivágni; vajjon mi is követjük ezen babonás félelmet?« * — Ezen iskolai tanultsághoz vegyük hozzá azon bölcsészeti maradékot, melylyel a nagy, divatos bölcsész ihlette a szellemeket. Larivière a szószéken felolvassa a *Társadalmi szerződés* azon helyét, melyben Rousseau kimondja, hogy a souverain száműzetheti a »társadalom-ellenes vallás« tagjait, és halállal büntetheti azt, »ki, bár nyilvánosan elismerte a polgári vallás dogmáit, mégis úgy viseli magát, mint ha azokban nem hinne.« Erre azután egy másik betanított szajkó, Filassier, ezt fütyöréski: »Én Rousseau tételét indítványnya emelem, s kívánom, hogy szavazat alá

Lásd: *Moniteur*. XI. 179. 1792 január 20-iki ülés. — *U. o.* 216. január 24-iki ülés. — *U. o.* XII. 426. május 4-iki ülés.

bocsáttassék.« * — Így indítványozzák azt is, hogy a leányoknak, szüleik ellenére engedjék meg egész fiatalon férjhez menni, felhozván azt, hogy az *Új Héloïse* szerint »a tizenhárom-tizennégy éves leány kezd már oly egyesülés után vágyódni, mely a természetben gyökeresik, hogy küzd a szenvedélylyel és kötelességeivel, hogy, ha diadalmaskodik, vértanu, hogy a természetten ritkán lehet erőszakot elkövetni, s hogy megtörténhetik, miszerint az ifjú nő az elbukás békés szégyenét eléje teszi »nyolcz esztendeig tartó küzdelem fáradságainak.« — Behozzák az elválást is, hogy ez által »megtartsák a házasságban azon boldog nyugalmat, melynek következtében az érzelmek sokkal élénkebbek lesznek . . .** A házasság ezentúl már nem lesz békó, hanem oly kellemes adósság kielégítése, melylyel minden polgár tartozik a hazának . . . Az elválás a házasság védő istene.« *** — Az új törvényhozók értelmisége mythologiai fátyolozott ocsmányságokból, a klasszikai pedanteria háttéréből, a középszerű nevelés ködös és tökéletlen ismereteiből áll, nem találunk semmi alapos és biztos tudásra, hanem a dagályos fecsegők semmit mondó, könnyedén odavetett közhelyeire, kik forradalmi kézikönyvök nagy mondásait

* Lásd: *Moniteur*. XII. 479. 1792 május 24-iki ülés. — *U. o.* XIII. 71. 1792 július 7-iki ülés. Lasource beszéde. — V. ö. *Moniteur*. XIV. 301. Az 1792 július 31-iki ülésről szóló jelentést. Voltaire egy, a kolostorok feloszlatására vonatkozó idézete van itt felhozva.

** Lásd: *U. o.* Az 1792 augusztus 30-iki ülésről szóló jelentésben Dubayet Albert beszédét.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 408. Chaumette, a községtanács ügyészének beszéde az új házasságokhoz.

hosszú lére eresztik, szóval, a felületes műveltség és szószaporítás; e közönséges és veszedelmes alkatrészek képezik az új törvényhozók szellemi értékét.*

III.

Ezek után elképzelhetjük, minők lehetnek az ülések. »Sokkal szaggatottabbak és különösen sokkal szenvedélyesebbek mint az alkotmányozó gyűlései valának«; ** ugyanazon vonásokat mutatják, de durvább alakban. Érveléseik sokkal gyengébbek, támadásaik hevesebbek, dogmatizmusuk sokkal mértéktelenebb. A zordság itt szemtelenséggé fajult. Az előítélet fanatismussá, a rövidlátóság vaksággá. A rendetlenség zavargássá növekedik, a láрма ordítózássá. Képzeljünk el, mondja egy gyakori szemtanu »egy iskolai termet, hol több száz tanuló veszekszik, s minden pillanatban várható, hogy egymással hajba kapnak. A képviselőknek az elhanyagoltnál is rosszabb öltözetök, heves mozdulataik, a lármából a pisszegésbe való gyors átmenet... oly je-

* Royer-Collard élénken vázolta azon osztályt, melyhez ezek tartoztak (lásd: Sainte-Beuve, *Nouveaux Lundis*, IV. 263.). Royer-Collard »fiatal párizsi ügyvéd, ki kezdetben az Ile-Saint-Louis néhány családjába bevezettetett, csakhamar visszavonult e másodrangú jogászok és ügyészek társaságából, mert az itt uralkodó hangulat majd megfojtá őt. E kedveskedő közepszerűség és mindennapi közönségesség benyomása, ha csak gondolt is rá, az utálatot ébreszté fel benne. Szívesebben társalgott a kikötőbeli teherhordókkal, mint e negédes jogászokkal «

** Lásd: Étienne Dumont. *Mémoires*. 40. — *Mercure de France*. 1791 november 19-iki és 1792 február 11 és márczius 3-iki számában Mallet-Dupan czikkeit.

lenetek, melyeket sem leírni, sem lefesteni nem lehet.« Mi sem hiányzik, hogy egy silány klubbnak legyen nevezhető. Itt már előre gyakorolják magukat a leendő forradalmi inquisitió eljárásában; tréfás feljelentéseket fogadnak el, közönséges rendőri kihallgatásokat tartanak; az ajtonállók fecsegéseit és a szolgálók pletykáit fontolgatják, s egy éjjeli ülést arra használnak, hogy egy részeg ember bizalmaskodásait meghallgassák.* Ellentmondás nélkül veszik fel a jegyzőkönyvbe »Huré úr, Pont-sur-Yonne egyik lakosának kérelmét, ki, sajátkezüleg aláírt folyamodványban ajánl fel 100 frankot, és karját, hogy engedtessek meg neki, zsarnokgyilkosságot elkövetni.« Ismételt és gyakori »helyes«-kiáltásokkal, az elnök szerencsekivánataival szentesítik a magán örjöngések botrányát vagy nevetséges voltát, melyek a nyilvá-

* Lásd a *Mercur de France*. 1791 december 17-iki számát. Egy Rauch nevű, állítólag lélekvásárló, hallgattatik ki a korlát előtt, kit kénytelenek feloldani és elbocsátani. Rauch így szól hozzájuk: »Nincs pénzem, és 6 sounál alább nem kapok fekhelyet, mert az ágyba szoktam vizelni.« — *Moniteur*. XII. 574. A június 4-iki ülésről szóló jelentés. Chabot jelentése: »Egy mortagnei házaló mondja, hogy egy Koblentzből jövő inas beszélte neki, miszerint egy csapat el fogja rabolni, vagy meg fogja mérgezni a királyt, hogy e tett gyűlöletességét a nemzetgyűlésre hárítsa.« Bernassais így ír Poitiersből: »Egy derék polgár mondá nekem tegnap: Tegnap egy leányt, ki egy nemesembernél szolgál, látogattam meg; ez határozottan állítá, hogy gazdája még ez éjjel utazik Párizsba, hogy ott ama 30,000 emberhez csatlakozzék kiknek egy hónap lefolyása alatt a nemzetgyűlés tagjait ki kell pusztítaniok, és Párizst mind a négy sarkán felgyújtaniok.« — »Gérard úr, egy amiensi nyerges azt írja nekünk, hogy XVI. Lajos szökéséről beszélnek, mely célra 5000 előfogatos ló fog szolgálni; ezután pedig golyókkal fognak a nemzetgyűlésre lövöldözni.«

nos tekintély leple alatt terjeszkednek ott szét. Köszönetet szavaznak Cloutz Anacharsisnak, a »megbolondúlt Mascarillnak«, és őt a gyűlésterem egyik padjára ültetik, a miért általános háborút hirdet, és oly térképeket köröztet, melyeken Európa már előre megyékre van osztva, kezdve Savoyától, Belgiumtól, Hollandtól, »és így tovább egész az Északi-Jeges-tengerig.« * Bókokkal fogadnak és nejevel együtt helyet foglalni késztetnek a gyűlésterem padján egy a Szent-Margit plébániához tartozó segédlelkészt, ki bemutatja »új családját«, és menydörög a papi nőtlenség ellen. ** Eltűrik, hogy férfiakból és nőkből álló

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 november 5-iki szám. Az október 24-iki ülésről szóló jelentés. — *U. o.* a december 23-iki szám. — *Moniteur*. XII. 192. Az 1792 ápril 21-iki ülésről szóló jelentés. XII. 447. Cloutz felszólítása a francziákhoz: »Isten az ési chaosból alkotott rendet; a francziák a feudalismus chaosából fognak rendet alkotni. Isten hatalmas, és akart, mi is hatalmasok vagyunk, és akarunk . . . Minél nagyobb lesz a háború színpada, annál gyorsabban és sikeresebben fog elintéztetni a plebejusok pere a nemesek ellen . . . Szükségünk van ellenségekre . . . Savoya, Toscana, gyorsan, gyorsan!«

** V. ö. *Moniteur*. XI. 192. Az 1792 január 22-iki ülésről szóló jelentést. »Burnet úr, a nemzetőrség alamizsnása egy Kirkam Lydda nevű angol nővel, és három kis gyermekkel, kiknek egyikét karján tartja, jelenik meg a korlát előtt. Burnet úr kijelenti, hogy e nő az ő neje, és hogy a gyermek, kit karján tart, szerelmök gyümölcse! Miután a természeti érzelmek erejére hivatkozik, melyeknek nem tudott ellentállani, így folytatja: »Egy nap találkoztam egyikével ama szent inquisitoroknak. — Szerencsétlen, mondá ő nekem, mit csinált ön? — Gyermeket, uram, s nőül vettem ezt az asszonyt, ki protestáns ugyan, de vallása nem árt az enyémnek. . . . Vagy a halált, vagy nőmet, ez ama kiáltás, melyet a természet sugalmaz nekem, és fog is mindig sugalmazni.« — A kérvényező ezután az ülés tiszteletnyilvánításaiban részesül. (Lásd *U. o.* XII. 369.)

csapatok politikai kiáltások közepette keresztülvonuljanak a termen. Megengednek mindenféle illetlen, gyerekes vagy lázító komédiákat.* Ma »párizsi polgárnők« kérelmezik, hogy a katonai gyakorlatokban részt vehessenek, és hogy parancsnokaik az »egykori francia testőrök« legyenek;** holnap gyermekek jönnek, kik »megindító gyermekdedséggel« fejezik ki hazafiságukat, és sajnálatukat a felett, hogy »gyenge lábaik nem engedik meg, hogy a zsarnokok ellen kivonuljanak? nem, hogy repüljenek«; azután a châteaueux-i gályarabok jönnek lármás tömeg által kísértetve; egy más alkalommal ismét a párizsi tüzérek, vagy ezren, dobosaikkal; továbbá, szünet nélkül, vidéki, külvárosi, egyleti küldöttségek, dühös szavalatokkal, parancsoló kifogásaikkal, felszólításaikkal, fenyegetéseikkel. — Az időközökben folytonos zajongás, lárma, a karzatok kaczagása uralkodik; »a képviselők valamennyi gyűlésen leszidatnak a hallgatók által; a karzatok népe ítél a teremben lent levő nép felett«, bele avatkozik a határozatok meg-

* A komikum néha a valóságos komédiázásba csap át. Piorry úr szegény, de erényes polgárok nevében, a következő jelszóval tesz le a gyűlés asztalára két pár csatot: Mostanig arra szolgáltak, hogy czipóm szíját összetartsák lábaimon; jövőre pedig arra szolgáljanak, hogy az igazság kinyomatával és jelle gével leigázzanak valamennyi, az alkotmány ellen szövetkezett zsarnokot.« (Lásd: *Moniteur*. XII. 457. A május 21-iki ülésről szóló jelentést.)

** Lásd a *Moniteur*-ben XIII. 249, hol a július 25-iki ülésről szóló jelentésben ez áll: »Egy ifjú polgárnő ajánlkozik, hogy személyesen fog küzdeni a haza ellenségei ellen«, s az elnök udvariasan így felel neki: »Bár ön alkalmasabb a zsarnokok megszelídítésére, mint a velök való küzdelemre, mégis«, stb.

hozatalába, elhallgattatja a szónokokat, gyalázza az elnököt, s az előadóknak megparancsolja, hogy szálljanak le a szószékről.* Nem egyszer, s nem is egyszerű mozgással, de óránként, hússzor, negyvenszer, ötvenszer, és pedig ordítózsoltásokkal, dobogással, lármával és személyes szidalmakkal zavarják a szónokokat. Száz és száz hasztalan kérés, a rendre való számtalan felszólítás után, mikre »pisszegés a válasza«, daczára »a folyton megváltoztatott, ismételt és kifüggesztett szabályrendeleteknek«, e betolakodók bitortlása csak még inkább növekszik, mintegy annak bizonyítására, hogy a törvény, a tekintély, s maga a gyülekezet is tehetetlen. Tíz hónapig kiálták: »Le a civillistával! Le a miniszterekkel! Le a hunczfutokkal! Csend rabszolgák!« Július 26-ikán már Brissot-t is lanyhának tartják, s két szilvával dobják meg arcját. »A törvényhozó gyűlésnek három-négyszáz cím, vagyon, tisztességes életmód nélküli ember . . . lőn segítőtársa, ura és bírása«, és ezeknek megvásárolt dühöngése lerontja még azt a csekély belátást is, melyet a gyülekezet képes volt eddig még megóvni.**

IV.

Előre látható merre fog hajolni a mérleg az ily elemekből álló és ilyképen környékezett gyülekezetben. — Azon

* Lásd a *Moniteur*-ben XI. 576, a márczius 6-iki ülésről szóló jelentést. XII. 237, 314, 368, az ápril 27, május 5, és 14-iki ülésekről szóló jelentéseket.

** Lásd a *Mercure de France*. 1791 szeptember 19, 1792 február 11 és márczius 3-iki számait. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 185. 1792 július 26-iki ülés.

választási hálózat bogai között, melyet a jakobinusok az egész ország fölött kiterjesztettek, keresztül bújhatott néhány száz becsületes, középszerű tehetséggel bíró ember, kik elég eszesek és határozottak is valának; ilyenek Dumas Máté, Dumolard, Becquet, Gorguereau, Vaublanc, Beugnot, Girardin, Ramond, Jaucourt, s ezek alakították a jobb oldalt. *

Ezek ellentállanak, a mennyire csak képesek reá, s úgy látszik, mintha a többség biztosítva volna számukra. — Mert a középben ülő 400 képviselő közül 164-en velök együtt a feillant-ok közé iratkoztak, s a többiek *a függetlenek* neve alatt, saját állításuk szerint, semmiféle pártot sem képeznek; ** különben is, monarchikus hagyományaik folytán e négyszázan valamennyien tiszteletben tartják a királyt; féltékenységükönél és józanságuknál fogva borzadnak az erőszakoskodástól; bizalmatlansággal viselkednek a jakobinusok iránt, szeretnék az alkotmányt tiszteletben tartani és nyugodtan élni. De a forradalmi káté nagy hangú dogmái még mindig éreztetik velök teljes dicsfényüket; nem értik meg, hogy azon alkotmány, melyet szeretnek, azon fejtelenséget idézi elő, melyet utálnak; elég »oktalanok, hogy sopánkodnak annak hatásai felett, s e mellett esküdöznek, hogy annak okait fentartják, mert a jellemszilárdság, egyértelműség és szerény-

* Lásd: *Mémoires de Mallet-Dupan*. I. 433. A három párt táblázata, bizalmas felvilágosításokkal.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 348. Chéron képviselőnek, a feillant-pártiak elnökének levele. A törvényhozó testület képviselői közül e pártba 264-en iratkoztak volt be, s ezeken kívül az alkotmányozó gyűlés igen sok tagja is. Mallet-Dupan szerint a magukat függetleneknek vallók száma 250.

ség teljesen hiányzik belőlök« ; ellentmondó vágyak között ingadoznak, és a rend után való gyenge vágyódásaik csupán egy erős akarat meghatározott lökésére várnak, hogy ellenkező irányba csapjanak. — A baloldal e tanulékony anyagot igen hathatósan dolgozhatja meg. A baloldal tényleg csupán 136 bejegyzett jakobinusból és vagy száz másból áll, kik azonban majd mindig a párttal szavaznak ; * de a vélemények ridegsége pótolja a szám elégtelenségét. Első sorban vannak Guadet, Brissot, Gensonné, Vergniaud, Ducos, Condorcet, a girondisták leendő vezérei, mindannyian ügyvédek vagy írók, kik szerelmesek a levezető politikába, meggyőződésükben határozottak, és büszkék politikai hitvallásukra ; szerintök, mihelyt az elv igaz, kötelességök azt habozás nélkül alkalmazni ; ** bárki féluton megállana, bátorság vagy értelem hiányát mutatná. A mi őket illeti, tudják hogyan

* E szám döntő szavazások által van megállapítva. Lásd : Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 205, 348.

** Lásd : *Moniteur*. XII. 393, a május 15-iki ülésről szóló jelentést. Isnard így szólt : »Az alkotmányozó gyűlés, bár mindent tehetett volna, csak félig mert cselekedni. Meghagyta a szabadság mezején, az alkotmány fiatal fája gyökereinek kellő közepén az önkény és aristocrazia régi gyökereit . . . Mint tehetetlen, az ellenségek dühének kitett áldozatokat lánczolt minket az alkotmány fájának törzséhez.« — Dumont István igen jól felismerte a párt sajátosságát képező neveléshiányt ; Roland asszonyról mondja : »Nagy mértékben tapasztaltam benne a bizalmatlansághoz való hajlamot, mi a világ nem ismerésével jár karöltve . . . Értelmi fejlettsége a világismeret nagy fokú hiányában szenvedett, s ő nem is állott összeköttetésben oly emberekkel, kik nálánál erősebb itélettel bírtak volna. Roland asszonyban csekély felfogási képesség volt, s azok, kikkel érintkezett, épen nem emelkedtek felül a közönséges előítéleteken.«

kell a végletekig menni ; az ifjú emberek és az elmélet híveinek bizalmával vonják meg következtetéseiket, és teljesen meg vannak elégedve azzal, hogy oly szilárdan hisznek azokban. »Ez urak, mondá egy mély elméjű megfigyelő, szinte kötelességöknek tartották, hogy elődjeik, az alkotmányozó gyűlés tagjai iránt mély megvetéssel viseltessenek ; úgy bántak velök mint korlátolt nézetű elfogúlt emberekkel, kik nem tudták a körülményeket hasznukra fordítani.« * »A bölcsesség, és pedig az elfogulatlan bölcsesség észrevételeire, gúnyos mosolylyal feleltek, a lelki meddőség jele ez, mely az önszeretetből származik. Hasztalan merítették ki mások minden érvet arra, hogy emlékezetökbe visszaidézzék a viszonyokat, és levezessék azok okait ; sorban, az elméletről a tapasztalásra, s a tapasztalásról ismét az elméletre mentek vissza, hogy bebizonyítsák nekik azok ugyanazonosságát, s ha adtak, feleletet, tagadásba vették a leghitelesebb tényeket, és megezáfolni iparkodtak a legvilágosabb észleleteket, az által, hogy *ezekkel néhány, igaz, nagy ékesszólással elmondott általános elvet állítottak szembe.* Egymást olybá vették, mintha ők egyedül volnának méltók arra, hogy megértsék egymást, és bátoríták egymást azon eszme által, hogy kislelkűség azoknak ellentállása, kik nem akarják a dolgot úgy tekinteni mint ők.« ** — Saját szemekben egyedül ők a tehetségesek és a hazafiak. Mivel olvasták Rousseaut és Mablyt, mivel jól tudnak beszélni és folyékonyan írni, mert tudnak bánni elméleti formu-

* Lásd : *Souvenirs* (manuscrits) de M. X . . .

* Lásd : Mme de Staël. *Considérations sur la révolution française.* III. r. 3-ik fej. Staël asszony beszélgetett velök, s a nagyvilági hölgy finomságával itéli meg őket.

lálkkal és kényők szerint alkalmazni elvont okoskodásokat, államférfiaknak tartják magukat. * Miután olvasták Plutarchot s *Az ifju Anacharsis utazását*,** miután metaphisicai felfogásokra akarnak egy tökéletes társadalmat alapítani, mert felhevülnek a közeli milléniumon, azt hiszik, hogy nagy lelkek. E két tárgyra nézve soha legcsekélyebb kétségek se lesz, még azután sem, miután saját hibájok folytán minden össze fog omlani felettök, még azután sem, miután szolgálatra kész kezeik be fognak mocskoltatni azon rablók szennyes kezei által, kiknek ők voltak első izgatóik, s a hóhérok véres kezeitől, kiknek félig meddig ők valának büntársaik.*** E vég-

* Lásd: Louvet. *Mémoires*. 32: »Azon bátor bölcsészek közé tartoztam, kik 1791 vége előtt megsiratták azon nagy nemzet sorsát, mely kénytelen volt a szabadsághoz vezető út felén megállani.« — *U. o.* 38: »Igazságügyminiszterre volt szükség. A négy miniszter (Roland, Servan stb.) reám vetették szemeiket . . . Duranthont tették azonban élém. Ez volt a republikánus párt első hibája; drágán fizette meg, hazámnak sok vérébe, és sok könnyébe került az.« Valamivel később Louvet már képesnek hiszi magát a konstantinápolyi nagyköveti állás viselésére.

** Barthélemy J. J. munkáját: *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce, vers le milieu du quatrième siècle avant l'ère vulgaire*.

*** Lásd: Buzot. *Mémoires*. (Dauban-féle kiadás.) 31. és 39-ik lapon. »Hogyan tudtam volna elviselni azon eszmét, hogy létezik sérthetetlen ember, én, a kívül a függetlenség, és a soha, senki parancsa előtt meg nem hajló büszkeség együtt született? Agyam és szívem telve levén a görög és római történelemmel, s a régi köztársaságok azon nagy embereinek emlékével, kik legnagyobb díszére váltak az emberi nemnek, már gyermekkoromtól fogva ezek elveit vallottam, s erényeik tanulmányozásával táplálkoztam . . . Az egyeduralkodó állítólagos szüksége . . . gondolataimban nem tudott összeforrtani azon nagy és nemes képekkel, melyeket ma-

leten az önszeretet a legrosszabb álbölcs. Tehetségeik fölényéről és érzelmeik tisztaságáról meg levén győződve, elvnek tekintik azt, hogy a kormánynak az ő kezeikben kell lennie. Következésképen a törvényhozó gyűlésben magukhoz ragadják azt, oly eljárással, melyet azután a Convent ellenök fog felhasználni. Szövetségeselek gyanánt fogadják a szélsőbal leggonoszabb demagógjait, milyenek Chabot, Couthon, Merlin, Bazire, Thuriot, Lecointre, kívülről Danton, Robespierre, maga Marat, valamennyi rombolót és egyenlősítőt, kikről azt hiszik, hogy azok szolgálják őket, pedig ők amazoknak eszközei. Indítványaiknak minden áron el kell fogadtatniok,

gannak az emberi nem méltóságáról alkottam. Bevallom, a remény felnyitá szemeimet; de *tévedésem sokkal szebb volt, sem hogy képes lettem volna a felett bánatot érezni.*« — Az önbámulás volt Rolandnak, Roland asszonynak, Pétionnak, Barbarouxnak, Louvetnek, s másoknak is alapvonása. (Lásd irataikat.) Igen jól mondja Mallet-Dupan: »Ha Roland asszony emlékiratait olvassuk, igen könnyen észreveszszük a közönség számára jászó színésznőt.« — Roland maga nem egyéb, mint fecsegő kormányzói báb felesége kezeiben; az ő egyéni sajátsága csupán az, hogy néha komikus és ízetlen képzelődéseknek engedi át magát. Így pl. 1787-ben indítványt tett a lyoni akadémiában, hogy a hullákat is hasznosítani kellene, az által, hogy olajat és vilanysavat kellene belőlök kivonni. 1788-ban a villefranchei akadémiában azt indítványozá, tanácskozzanak a felett »nem volna-e hasznos a közjóra, ha az egyiptomiak példája szerint törvényszékek állíttatnának fel a halottak feletti itélethozatalra.« (Lásd Guillon de Monthléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la Révolution*. I. 58.) — Roland 1793 január 5-iki jelentésében »a spartaiak módjára« rendezendő nyilvános ünnepek tervét ismerteti, és jelszóul e szavakat választja: *Non omnis moriar*. (Lásd: Baron de Girardot. *Roland et Mme Roland*. I. 83. 185.)

s hogy azokat elfogadtassák, a csaholó, durva tömeget uszítják ellenfeleikre, kiket mások, náloknál is pártoskodóbbak, holnap ellenök fognak uszítani.

V.

S így a szabadság állítólagos hívei másod ízben jutnak erőszakos módon a hatalom birtokába. — Azzal kezdték, hogy a feillant-oknak megtiltatott összegyűlni a rendes csoportosulásokat lázítják fel ellenök; erre azután zavargás, feleselések, ökölcsapások következnek; a polgármester, Pétion, panaszkodik, hogy »a közvélemény és a törvény« két tüze közé jutott, s engedi a dolgokat törteni, végre is a feillant-ok kénytelenek ott hagyni a termet. — Benn a törvényhozói gyűlés termében a karzatok szemtelenségének vannak kitéve. Hasztalan méltatlankodnak és tesznek óvást. Ducastelt, ki felemlíti az alkotmányozó gyűlés azon rendeletét, mely eltilt minden helyeslést vagy helytelenítést, zúgolódással fogadják; s midőn megmarad azon követelése mellett, hogy azon rendelet minden gyűlés megnyitása előtt olvastassék fel, erre »a zúgolódások ismétlődnek.«* — »Nem botrányos dolog-e,

* Lásd: *Moniteur*. XI. 61. Az 1792 január 7-iki ülésről szóló jelentést. — *U. o.* 204, a január 24; 281, a február 1; 310, a február 4; 318, a február 6; 343, a február 9; 487, a február 26-iki ülésekről szóló jelentéseket. — *U. o.* XII. 22, az ápril 2-iki ülésről szóló jelentést. El kell olvasni mindezen ülésekről szóló jelentéseket, hogy megítélhessük e nyomás túlzásait. Különösen figyelemre méltók az ápril 9 és 16, május 15 és 29, a június 8, 9, 15, 24, 25, a július 1, 2, 5, 9, 11, 17, 18 és 21-iki ülések, s ez utóbbtól kezdve

mondja Vaublanc, hogy a nemzet képviselői, a karzatokhoz beszélve, püsszegéseknek legyenek kitéve, mint a színpadon szavaló komédiások?« S erre a karzatok három ízben lepüsszegik. — »Fogja-e hinni az utókor, mondá Quatremère, hogy azon ügyek, melyek a polgárok becsületét, életét, vagyonát érdeklik, mint a látványos játékok, alá lettek légyen vetve a nézők tapsainak, füttyeinek?« »Dologra!« kiáltják neki a karzatok. »Ha, folytatja Quatremère, a legfontosabb bírói ügy (főbenjáró vádról volt szó), kitehető a tapsok és fenyegetések e botrányos meggyalázásának...« A zúgolódások megújulnak. — Valahányszor arról van szó, hogy valamely vérengző vagy lázító rendszabály keresztülvitessék, az ellenzéki szónokok hangját az ilyes örült és hosszan tartó kiabálások megakasztják: »Le a szónokkal! Az Abbayeba kell vinni az előadót! Le vele, le vele!« Néha alig van ott több képviselő húsznál, hogy a karzatokkal tapsoljanak vagy püsszegjenek, s így ilyenkor majdnem az egész gyülekezet meggyaláztatik. Ökleiket tartják az elnök arca elé; s nem marad egyéb hátra, mint hogy a karzatok közönsége lehívassék a terembe és törvényeket hozzon, s ezt a jobb oldal egyik tagja gúnyosan, egyenesen indítványozza is.* — De bármily óriási is legyen a hatalommal való

a többi mind. — Lacretelle. *Dix ans d'épreuves.* 78–81-ik lapok. »A törvényhozó gyűlés a jakobinus klub szolgálatában állott, s a függetlenségnek csak némi, halvány látszatát őrizte meg. A félelem, épen akkor, midőn szavakkal mindenki a büszkeség lehangzatosabb szavait hordozá ajkán, óriási tért foglalt a francia jellemben... Akaratra nézve a többség a conservatívek, tényleg a köztársaságiak részén állott.«

* Lásd: *Moniteur.* XIII. 212. A július 22-iki ülésről szóló jelentést.

visszaélés a többség megfélemezésére, a kisebbség helyesli azt, s a gyűlésterem jakobinusai a karzatok jakobinusai-
val egy célra működnek. A zavargókat kiűzni nincs
joga senkinek, »ez annyi volna, mondja Grangeneuve,
mint tárgyalásainkból kizárni azokat, kik lényegileg a
népet képezik.« Egy képviselő oly rendszabályokat kérve,
melyek által a lármázók lecsendesíttetnének, »Torné az
indítványt a portugali inquisícióhoz kívánja küldetni.«
Choudieu »kijelenti, hogy ilyen kívánság csupán oly kép-
viselőktől származhatik, kik megfélemeznek a népnek,
mint souverain bírójoknak tiszteletéről.« * »A karzatok
morgásai, kiáltja Lecointe-Puyraveaux, a hazafiság sugal-
mai.« Végül, ugyanazon Choudieu, valamennyi jogot ha-
sonlíthatatlan vakmerőséggel átruházva a jelenlevő közön-
ségre, ennek törvényhozói szabadalmat követel, és egy
rendeletet azon képviselők ellen, kik, mint a népfenség
megsértői, panaszkodni merészelnek szidalmazóik ellen.

Az elnyomásnak egy más eszköze még erélyeseb-
ben működik a gyűléshelyiség bejáratainál. A jobb oldal
tagjai, mint elődjeik, az alkotmányozó gyűlésen, »nem távoz-
hatnak a nélkül, hogy a dühöngő csoportok szidalmait és
fenyegetéseit ne kellene elszenvedniök. Dumolard, Vau-
blanc, Jaucourt, Lacretelle épen oly gyakran hallják e
kiáltást: *A lámpaoszlopra!* mint azt Cazalès, Maury abbé
és Montlosier hallották.« ** Miután az elnököt, Dumas
Mátét megrótták, nejét is szidalmazták, kit egy külön

* Lásd: *Moniteur* XII. 22. Az ápril 2-iki ülésről. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 95. — *Moniteur*. XIII. 222. A július 22-iki ülés.

** Lásd: Lacretelle. *Dix ans d'épreuves*. 80.

karzaton vettek észre.* A Tuileriákban, folytonosan ott lézengő csoportok hallgatják a lármázókat, kik névszerint vádolják be a gyanus képviselőket, és jaj annak közölők, ki erre véve útját megy az ülésre; ha meglátják, szidalmak özönével halmozzák el. Ha az illető földmíves, így kiáltanak: »Nézzétek csak ezt a furcsa aristocratát; ez egy hunczfut paraszt, ki otthon teheneket őrzött.« Egy napon, Hua képviselőt, a Tuileriák lépcsőjén felmenve, egy vén banya hajainál fogva megragadta s így kiáltott: »Hajtsd le a fejedet k . . . . képviselő, a nép a te urad.« Június 20-ikán a hazafiak egyike, ki a termen átmegy, ezt kiáltja fülébe: »Te nagy gazember, az én kezeim által fogsz elveszni.« Egy más alkalommal midőn ő Larivière békebírót védelmezte, az ajtónál, éjfélkor »egy csoport gazember várja, kik ökleikkel és botjaikkal rohannak reá«; szerencséjére, két katona barátja, Dumas és Daverhault, kik előre látták a veszélyt, kirántva pisztolyaikat, kiszabadítják őt »bár csak nehezen.« — A mely mértékben közeledik augusztus 10-ike, annál nyiltabb lesz a támadás. Vaublanc, a miért Lafayettet védelmezte, a gyűlésből távozva három ízben volt kitéve az összekonczoltatás veszélyének; hatvan képviselővel bánnak el ugyanígy, s ezeket elverve, sárral dobálják, s halállal fenyegetik, ha a gyűlésbe visszamenni meré-

* Lásd: Mathieu Dumas. *Mémoires*. II. 88. (február 23-ikáról). — Hua. *Mémoires d'un avocat au Parlement de Paris*. 106, 121, 134, 154. — *Moniteur*. XIII. 212. A július 21-iki ülésről szóló jelentés. M . . . úr beszédében mondja: »Az e teremhez vezető ajtókat naponként egész csoportja állja el azon embereknek, kik a nép képviselőit szidalmazzák.«

szelnének.* — Ily szövetségeseikkel igen erős a kisebbség is: a kényszer e két eszközének segélyével, el fogja ragadni a többségtől a neki még hiányzó szavazatokat, és rémitéseinek vagy furfangjainak majd mindig sikerülni fog oly rendeleteket megszavaztatni, a melyekre szüksége van.

VI.

Megtörténik az is, hogy rögtön fogadtatnak el valamely rendeletet. Miután »nincs előre kitűzött napirend, s ha van is, nem tartják magukat kötelezve annak követésére« ** a gyűlés ki van téve a meglepetéseknek. »A baloldalon felálló Jegelső gazficzkó (nem vonom vissza e kifejezést, mondja Hua, mert ez urak között van több ilyen), fellép valamely egészen kész indítvánnyal, melyet előtte való nap valamely pártgyűlésen készítettek. Senki sem volt reá elkészülve; mi tehát azt kívántuk, hogy a bizottsághoz utasíttassék. De ezt semmiképen sem lehetvén keresztülvinni, megszavaztaták annak sürgősséget, s akár tetszett akár nem, még azon ülésben kellett az illető kérdésben határozni.«** — »Van egy más,

* Lásd: De Vaublanc. *Mémoires*. 344. — *Moniteur*. XIII. 368. Augusztus 9-iki ülés. Lettres et discours des députés.

** Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris*. 115. — *U. o.* 90. Seine-et-Oise 14 képviselője közül 3 volt jakobinus. »Hetenként egyszer összegyűltünk, hogy a megye ügyei felett tanácskozzunk. Kénytelenek voltunk e gazembereket kidobni, mert még az asztalnál sem beszéltek másról mint öldöklésről.«

*** Lásd: *Moniteur*. XII. 702. Pl. 1792 június 19-ikén Condorcetnek meglepő indítványa, melynél fogva »minden megye fel

használ. Ez a nagy kópé indítványozott nem egy törvényjavaslatot, hanem mint ő nevezé, egy elvet; pl. ki kellene mondani, hogy a kivándoroltak jószágai zár alá tétetnek . . . vagy hogy az esküt megtagadó papok különös felügyelet alá helyeztetnek . . . Erre azt felelték neki: De hol marad az ön elve? Erre ő viszont így válaszolt: Ez a törvény lelke, maga az egész törvény. Utasíttassék tehát a dolog bizottsághoz, hogy ez tegyen jelentést. — Ezt azonban semmiképen sem fogadják el, kimondják az indítvány sürgösségét; a bizottság azután majd elintézteti azon czikkeket, melyek ugyan semmit sem érnek, ha az elvnek nem lesz értelme. »Ezen sürgető eljárás által lehetlenné teszik a vitatkozást: a jakobinusok, előre el levén határozva, megfosztják a gyülekezetet a gondolkozás lehetőségétől, és számitanak annak kábultságára; a mennyire csak tehetik, lerontják az ész az ész nevében, és sürgetik a szavazást, mert javaslataik nem állanak ki a vizsgálatot. — Máskor, különös fontos alkalmaknál kicsikarják azt. Rendesen felállással szokás szavazni, s a centrum négyszáz képviselője számára az elkeseredett karzatok zúgolódása közben nehéz e próba. »Egy részök nem áll fel, vagy csupán a baloldallal áll fel«; ha véletlenül a jobboldal részén van a többség, »azt rosszhiszeműleg megtámadják, és névszerinti szavazást kívánnak.« Már pedig, »túrhetetlen visszaélés folytán, a névszerinti szavazás eredménye mindig kinyomatott; a jako-

lenne hatalmazandó, hogy a nemesleveleket elégesse, melyek különféle letétekben valának elhelyezve.« — Ez indítvány, miután kimondták sürgösségét, egyhangúlag elfogadtatott.

binusok azt mondák: jó, ha a nép megismeri barátait és ellenségeit.« * Ez annyit jelent, hogy az ellenzékiek névjegyzéke nemsokára proscriptióális névjegyzékké lesz, s a félénkek nem jönnek azon kísértetbe, hogy neveiket oda hagyják jutni. S valóban ilyenkor rögtön beüt az elpártolás a centrum soraiba. »Ez bizonyos, mondja Hua, mindnyájan tanúi voltunk ennek, valahányszor névszerinti szavazás volt, elveszítettünk száz szavazatot.« — A gyűlések vége felé már egészen elhagyják magukat, és csupán azáltal emelnek óvást, hogy tartózkodnak a szavazástól; június 14-ikén, midőn arról van szó, hogy a földbirtokhoz csatolt hűbéri szolgálmányok kártalanítás nélkül eltöröltessenek, csupán a szélső baloldalon ülnek képviselők; a terem hátsó része majdnem egészen üres«; 497 jelen volt képviselő közül 200-an eltávoztak a gyűlésből. ** — Egy pillanatra neki bátorodva, a megvédelmezés lehetőségének látszatától, két ízben mentik fel Lafayette tábornokot, ki mögött ott látják seregét, *** és

* Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au Parlement de Paris*. 114.

** Lásd: *Moniteur*. XII. 664. — *Mercure de France*. 1792 június 23-iki szám.

*** Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au Parlement de Paris*. 141. — Mathieu Dumas. *Mémoires*. II 399: »Nevezetes, hogy Lafond-Ladébat, leghívebb barátaink egyike választatott meg elnöknek 1792 július 23-ikán; de ez csak úgy történhetett, hogy e gyűlés többsége akkor még józan volt; de e józanság is csak akkor mutatkozott már, midőn személyek választása *titkos szavazással* történt. Ugyanazon emberek, kik lelkiismeretök szavának engedelmességek, az igazságosság és szemérem érzetéből nem voltak képesek szembe szállni azon személyes veszélyekkel, melyekkel őket a lázongók fenyegetései megfélemlíték, midőn nyíltan, felállással vagy ülve maradással kellett szavazni.«

nyíltan szembe szállnak a gyűlés, a klubok és az utczák zsarnokaival. De a látható többségnek, vezető és katonai támasz hiányában kétszer kell meghajolnia, hallgatnia, menekülnie, vagy pedig meggörnyednie a győztes párt dictatúrája alatt, mely meghamisítá, és erőszakot követett el a törvényhozói gépezeten, míg azt össze nem zavarta vagy össze nem törte.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

V. FEJEZET.

I. A törvényhozó gyűlés politikája. — Franciaország állapota 1791 vége felé. — A törvény tehetetlensége. — II. A gyűlés ellenséges érülettel viseltetik az elnyomottak, kedvezővel az elnyomók iránt. — A nemesség és papság ellen kibocsátott rendeletek. — A szökevényeknek, gályaraboknak és rablóknak megkegyelmezése. — Fejetlenségi és egyenlősítési elvek. — III. A háború. — A külföldi hatalmak hangulata. — A király idegenkedése. — A girondisták kihívásai. — A szakadás kelete és okai. — IV. A vezetők titkos indokai. — Befolyásukat a béke compromittálja. — A jólétben élő és művelt osztály elégedetlensége. — A király és a párt egymáshoz való közeledése. — V. A háború hatása a népre. — Ennek félelme és dühe. — A forradalom második rohama és jellemvonásai. — A girondisták és a népség szövetsége. — A veres sipka és a szuronyok. — Az erőszak kormánya mindenütt a törvény kormányának helyét foglalja el.

I.

Ha a képviselők, kik 1791 október 1-én oly ünnepelesen és lelkesedéssel megesküdtek az alkotmányra, látni akartak volna, akkor tapasztalhatták volna, hogy az alkotmány folytonosan, mindenütt, betűjében és szellemében egyaránt megsértetett. Az alkotmányozó gyűlés

utolsó elnöke, szokásból is, és a szerzők önszeretetéből is kiindulva, végjelentésében, hangzatos és csalóka szavak leplébe burkolá a nem tetsző igazságot; de elég volt a hónap eseményeit átfutni, hogy abból látni lehessen, vajjon igaz-e, hogy, mint ő állítá, »a rendeletek teljesen végrehajtottak az egész országban.« — Mallet-Dupan erre azt kérdi: »Vajjon hol tapasztalható a teljes végrehajtás? Talán Toulonban, azon halottak és sebesültek között, kik a helyhatóság s a megdöbbsent directórium szemeláttára, lövöldöztek egymásra? Talán Marseilleben, hol két magán embert, mint aristocratákat megkínóztak és agyonverték«, azon ürügy alatt, »hogy a kis gyermekeknek mérgezett czukrokat adtak el, hogy így az ellenforradalmat megindítsák? Talán Arlesben, mely ellen a klubb által feluszított 4000 marseillei épen most indult meg? Talán Bayeuxben, hol egy bizonyos Fauchet, ki ellen ki van adva az elfogatási parancs«, és ki politikai jogainak elvesztésére ítéltetett, választatik meg a törvényhozó gyűlésbe képviselőnek? »Talán Bloisban, hol a megöletésre szánt parancsnok, a miért megkísérté a rendeletek végrehajtását, kényszerítettett visszautasítani egy hű ezredet, és magát egy zabolátlan csapatnak alávetni? Talán Nîmesben, hol a dauphinéi ezred, a miniszter parancsára elhagyva a várost«, a klubbtól »és a néptől parancsot vett, hogy legyen engedetlen a miniszter ellen, és maradjon? Talán azon ezredek körében, melyeket tisztjeik, miután a pisztoly mellökre szegeztetett, kénytelenek valának elhagyni, hogy kontároknak adjanak helyet? Talán Toulouseban, hol, augusztus vége felé a közigazgatási hatóságok megparancsolták valamennyi, esküt megtagadott papnak, hogy három nap alatt hagyják el a várost,

és attól négy mérföldnyire távozzanak? Vagy talán Toulouse környéken, hol, augusztus 28-ikán, egy helyhatósági tisztviselőt a lámpaoszlopra akasztottak, egy veszekedés után, melyben lövések is dördültek el?« * Talán Párizsban, hol szeptember 25-ikén az írországiak iskolája, melyet nemzetközi szerződés nem volt képes megoltalmazni, a népsöpredék által megtámadtatott, hol a katolikusok, kik egy orthodox pap miséjét hallgatták, kidobattak a templomból, és a szomszédos, esküt tett pap miséjére hurczoltattak, hol egy nőt kiragadtak a gyóntatószékből, s egy mást teljes erővel elverték? **

E zavarok, mondák, mulandók; mihelyt az alkotmány ki lesz hirdetve, a rend magától helyre áll. — Nos, lássuk csak; az alkotmány elkészült, a király elfogadta, ki van hirdetve, a törvényhozó gyűlés őrizetére van bízva; tekintsen csak a törvényhozó gyűlés azon képre, melyet az az első hetekben nyújt: — a Párizst körülvevő nyolcz megyében, majd minden vásár alkalmával

* Lásd: *Mercure de France*. 1791 szeptember 24. — V. ö. Alquier jelentését a szeptember 23-iki ülésen.

** Lásd: *Mercure de France*. 1792 október 15-iki szám. (Az Angliával kötött szerződés 1786 szeptember 26-ikán kelt.) — *U. o.* Lettre de M. Walsh, supérieur du collège des Irlandais à la municipalité de Paris. E levélben elmondatik, hogy az ütlegetők egy szomszédos csapszékéből jöttek. A nemzetőrséggel megérkező rendőrbiztos »a néphez beszédet intéz, és elégtételt ígér neki«, és felszólítja Walsh urat, hogy minden jelenlevőt takarítson ki a kápolnából, nem várva be a mise végét. — Walsh úr a törvényre és a szerződésekre hivatkozik. — A biztos azt feleli, hogy ő nem ismeri a szerződéseket, és a nemzetőrség parancsnoka így szól a kápolnából kijövőkhöz: »Az igazság nevében felszólítalak titeket, kövessetek a Szent-István-egyházba, vagy kiadlak a népnek.«

zendülések vannak napirenden, a csavargók és rablók megrohanják a bérletjóságokat, megsarczolják a földműveseket, a meluni polgármestert elhalmozzák ütlegekkel, és vérbe borúlva lehet csak őt a csőcselék kezeiből kiszabadítani;* Belfortban felkelés támad egy pénzszállítmány letartóztatására, s a Felső-Rajna megyei biztosa halálos veszélyben forog; Boxvillersben, a szűkölködő nemzetőrség megtámadja a földbirtokosokat, s a Salm-Salm ezred katonái erőszakkal berontanak a házakba, és kirabolják a pinzéket; Mirecourtban az asszonyok, dobpergéssel összehivatva, összecsoportosúlnak, és három napon át tartják ostrom alatt a városházát. — »Ma Rochefort van zendülésben, s a kikötő munkásai kényszerítik a helyhatóságot, hogy göngyöltse be a veres zászlót.** Holnap Lille lakossága az, mely nem akarja elcserélni ezüstjét és az assignátákat azon papírrongyo-

* Lásd e munka II. kötetének 415 és köv., 419 és köv. lapjait. — *Archives nationales*. F^o 3185 és 3186. E csomagokban számtalan, Aisne-megyében elkövetett falusi erőszakoskodásról szóló okmány van. — *Mercure de France*. 1791 november 5, 26, és december 10-iki számai. — *Moniteur*. X. 426. 1791 november 22-ikéről.

** Lásd a *Moniteur* X. köt. 449-ik lapján (1791 november 23). Procès verbal de l'équipage de l'*Embuscade* en date du 30 septembre. Orléans úr, a kapitány, ki a szélen-túli szigeteken horgonyoz, kényszerítették, hogy Rochefortba térjen vissza, és ott hajóján letartóztatják. »A hajósnép, tekintetbe véve küldetésének bizonytalanságát, és félve, hogy testvérei ellen oly ellenségeskedések elkövetésére fog vezettetni, a milyenekért már az ország valamennyi jakobinus-klubbja előtt bevádoltatott, azt követelte, hogy a kapitány vezesse vissza Franciaországba.« — A *Mercure de France* december 17-iki számában a gyarmatosok felirata a királyhoz.

kért, melyeket *bizalmi jegyeknek* * neveznek, összecsoportosúl, fenyegetődzik, s az egész helyőrség kénytelen kivonúl ni a zendülés meggátlására.« Október 16-ikán Avignon van a rablók hatalmában, s ekkor történik a glacière-i utálatos mérszárlás is. November 5-ikén Caenben, 82 nemes ember, polgár, kézműves, agyonkínóztatik, megöletik vagy a börtönökbe vettetik, a miért ajánlkoztak a hatóságnak, hogy önkéntes rendőrök lesznek. November 14-én Montpellierben a *tape-dur*-ök diadalmaskodnak, 8 férfi és nő megöletik az utczákon vagy lakásaikban, a mérsékeltek mind lefegyvereztetnek vagy menekülőben vannak. Október végétől kezdve az Atlanti-oczeánon túl, hirtelen óriási füst- és lángoszlop emelkedik fel, és hétről-hétre nagyobbodik, ez a San-Domingón kiütött rabszolga-háború ; e vadállatok, t. i. 50,000 fekete, őreik ellen feluszítva, táborba szállanak, s első kísérletül 1000 fehér, és 15,000 néger öletik meg, 200 cukortermelő telep lerontatik ; az okozott kár 600 millióra becsültetik, »egy gyarmat, mely magában felért tíz tartománynyal, majdnem egészen megsemmisítettik.« Párizsban, Condorcet azt írja hírlapjában, hogy »e hírek hamisak, és nincs egyéb céljok, mint hogy Franciaország király aszámára egy tengeren-túli birodalmat alkossanak, hol azután lesznek urak és szolgák« ; egy nemzetőrségi káplár saját hatalmából a királynak szobafogságot ad, attól való félelmében, hogy el talál menekülni, és megtiltja az őrtálló katonának, hogy a királyt esti kilencz óra után kibocsássa ;** a Tuileriákban szabad ég alatt

* *Billets de confiance.*

** Lásd : *Moniteur*. XIII. 200. Rapport de Sautereau, 20 juillet, sur l'affaire du caporal Lebreton (11 novembre 1791).

nagy hangú szónokok vádaskodnak az aristocratákra és papokra; a Palais-Royalban a nyilvános kicsapongás pokoli tanácsa ül együtt, és lázító beszédeket tart;* valamennyi külvárosban van fészke a lázadásnak, »annyi lopás történik, a hány negyed óra elmúlik, de egy tolvaj sem bűnhődik; rendőrség nincs; a törvényszékek túl vannak terhelve; a börtönök már nem képesek befogadni a vétkeket; majdnem valamennyi szálloda be van zárva; egyedül a Saint-Germain külvárosban a fogyasztás évi 250 millióval kevesbedik; húszezer gazember, kik váluken viselik a fegyencz bélyeget, a napot játékbarlangokban, színházakban, a Palais-Royalban, a nemzetgyűlésen és kávéházakban tölti; az utczákon, utczasarkakon, köztereken ezernyi ezer koldus alkalmatlankodik; mindenütt a legnagyobb, de egyszersmind a legkevésbé elszomorító nyomor képe, mert a szemtelenséggel szövetkeznek; rongyos ficzkók egész csoportja abból él, hogy mindenféle bélyegekkel ellátott, s bárki által tetszés szerint kibocsátott, apró darabokra szaggatott, már ismételtelen kiadott, eladott, és ismét visszavásárolt papírpénzeket adogatnak el, melyek már csak rongyokból állanak, és még a »velők üzérkedőknél is piszkosabbak«;**

* A fő szóvivő Saint-Huruge. *Justine* 1791 közepe táján jelenik meg a Palais-Royalban; két állítólagos vad embert muto-gatnak itt belépti díj mellett, kik a közönség előtt az otahaitii szokásokat mutatják be. (Lásd: *Souvenirs de M. X. . .*)

** Lásd a *Mercure de France* 1791 november 5-iki számát. — Buechez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 338. Pétion polgármesternek itt közölt 1791 deczember 9-iki jelentésében ez áll: »A rendőrség valamennyi elemei a teljes lázadás állapotában vannak. Az utczák piszkosok és tele vannak szeméttel; a tolvajlás és mindenféle kihágás rémületes módon szaporodik.« — *Correspondance*

700,000 lakosra 100,000 szegény jut, kik közül 60,000-en a megyékből sereglettek össze; * közöttök 31,000 szü-
kölködő a nemzeti munkatelepekről, kiket az elmúlt jú-
nius havában bocsátottak haza, de kik három hónappal
utóbb visszakerülvén, újra a kóborlás és féktelenség nagy
csatornájában tolnak össze, hogy ott, hullámzó tömegök-
kel a közhatalmak rossz alappal bíró épületét megingas-
sák, és a lázadásnak karjaikat felajánlják. — Párizsban
úgy mint vidéken, a hivatalnoki rangfokozat minden lép-
csőjén engedetlenséggel találkozunk: itt a directóriumok
gátolják meg a miniszter rendeleteinek végrehajtását,
amott a helyhatóságok állanak szembe a directóriumok
parancsaival; távolabb ismét oly községekkel találkozunk,
melyek karddal kezökben kényszerítik polgármesteröket
arra menni, a merre ők kívánják; másutt katonákkal
és tengerészekkel, kik tisztjeiket tömlöczbe vetik, vád-
lottakkal, kik bírójokat bírói székén gyalázzák, és kény-
szerítik, hogy kimondott ítéletét visszavonja; csoportosu-
lásokkal, melyek a vásárokon meghatározzák a gabona
árát, vagy elrabolják azt, nemzetőrökkel, kik megaka-
dályozzák a gabona forgalmát, vagy azt lefoglalják; a
vagyonnak, az élet és lelkiismeretnek semmiféle biztonsága
sem létezik; a francziák többsége tényleg meg van
fosztva azon jogátói, hogy régi isteni tiszteletét gyako-
rolja, és hogy szavazhasson a választásoknál; a nemzet

(manuscrite) de M. de Staël avec sa cour. Ebben, egy 1792 január
22-ikén kelt levélben olvassuk: »Miután a rendőrség úgy szólván
semmit sem ér, a nyomorral karöltve járó büntetlenség az embe-
reket rendetlenségre viszi.«

* Lásd: *Moniteur*. XI. 517. Az 1792 február 29-iki gyűlés.
Lacépède és Mulot beszédei.

színe-java, egyháziak és nemesek, a szárazföldi és tengeri haderő tisztjei, nagykereskedők és birtokosok, se éjjel, se nappal nincsenek biztonságban, hasztalan fordulnak a törvényszékekhez, nincs jövedelmök földjeik után, ki vannak téve a denuncziációknak, kiüzetésnek, fogságnak, a házaikban való ostromoltatásnak, meg van tiltva, hogy társúljanak, meg ha ezt azért akarnák is tenni, hogy a törvényes hatalmak vezérlete alatt fegyveres kézzel a törvényt védelmezzék;* s mindezzel szemben, és mindezzel ellentétül egyetlen felekezet szabadalma és büntetlensége, e felekezeté, mely politikai testületté alakult, »mely fiókjait az egész országra, sőt a külföldre is kiterjeszti, melynek megvan pénztára, megvannak birtokmányai, szabályai, mely kormányozza a kormányt, itél a törvényszékek felett«,** és a fővárostól kezdve a mezővárosokig bitorolja, vagy vezeti a közigazgatást. — Szabadság, egyenlőség, a törvény souverainitása, mindez csak szavakban létezik. Az alkotmányozó gyűlés által hozott háromezer rendelet közül a legbámultabbak is, még azok is, melyek a bölcsészeti keresztséget kellőképpen megkapták, mind halvaszülött idétlenségek, melyeknek temetője Franciaország. A mi a kihirdetett és százszoros esküvel megerősített jogból valósággal fenmaradt, nem egyéb, mint egyrészt a fensőbb és mívelt osztály

* Lásd: Lacreteille. *Dix ans d'épreuves*. »Nem ismerek komorabb és kétségbeejtőbb látványt, mint azon időközt, mely a nemzetgyűlés távozása, és a szeptember 2-ika által bevégzett augusztus 10-ike között van.«

** Lásd: *Mercure de France*. 1791 szeptember 3-iki szám. Mallet-Dupan cikke.

elnyomása, melytől minden emberi jogot elvesznek, másrészt a fanatikus és durva tömeg zsarnoksága, mely a souverain valamennyi jogait magának bitorolja.

II.

A gyűlés tisztességes tagjai hasztalan szólalnak fel e felforgatás és botrányok ellen; a gyűlés, melyet a jakobinusok vezetnek, és kényszerítenek, ha törvényeket megváltoztat, ezt csupán azért teszi, hogy azokkal az elnyomottakat még inkább elnyomja, s az elnyomókat bátorítsa. — Nem téve különbséget a büntetésre méltó koblenzi fegyveres csoportosulás és az ennél háromszorta számosabb menekülők, asszonyok, öregek, gyermekek, annyi közönyös és ártalmatlan emberek közt, kik pedig nem csupán nemesek, hanem nem-nemesek is,* és kik csak azért távoztak, hogy a nép merényletei elől meneküljenek: elkobozza a kivándoroltak javait, és elrendeli, hogy azok eladassanak.** Az útlevél kötelező voltának

* Lásd: *Moniteur*. XI. 317. Az 1792 február 6-iki ülésről szóló jelentést. Cahier miniszter ez alkalommal többi között így szól: »Sok kivándorló azon osztályhoz tartozik, melyet egykor a közép osztálynak neveztek. Nem tehető fel, hogy kivándorlásuknak más oka legyen, mint a vallási nyugtalankodások.«

** Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1791 november 9-iki rendeletet. Ez első rendelet úgy látszik, csupán a határon előforduló fegyveres csoportosulásokra vonatkozik, de a törvényhozó gyülekezet vitáiból kitűnik, hogy valamennyi kivándoroltról van szó. Az 1792 február 9 és márczius 30-iki rendeletek valóban mindannyit, kivétel nélkül illetik. — *Correspondance de Mirabeau et du comte de la Mark*. III.

behozatala által, a honmaradtakat lakhelyeikhez köti, és még az ország belsejében teendő utaikat is, a jakobinus helyhatóságok kényére bizza.* Befejezi tönkretételöket is, kárpótlás nélkül szüntetve meg földjövedelmeik maradványát, s valamennyi földesúri jogot, melyeket az alkotmányozó gyűlés, törvényeseknek jelentett ki.** A mennyire kitelik tőle, megszünteti családjaik történetét és multját, az által, hogy a nyilvános letéteményi helyeken levő leszármazási okmányaikat elégetteti.*** Valamennyi, az esküt megtagadott egyházi személytől, Franciaország

264. Pellene 1791, november 12-iki — itt közölt levelében — írja: »A (kivándoroltak elleni) rendelet a bizottságokban készítettetett elő; várták, hogy e rendelet folytán a kivándoroltak visszatérnek, de féltek is egyszersmind ettől. Tartottak tőle, hogy a nemesek szövetkezve a vidéki, eskütagadó papokkal, nagyobb nyomatékot adhatnak egy végzetes ellentállásnak. A rendelet tehát azon alakban, melyben meghozatott, legalkalmasabbnak ítéltetett arra, hogy a kivándoroltakat künn marasztassa.«

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1792 február 1-i rendeletet. — *Moniteur*. XI. 412. A február 17-iki ülésről szóló jelentést. Goupilleau többi között mondá: »Mióta a nemzetgyűlés az útlevelekről szóló rendeletet meghozta, a kivándorlók száma megkétszereződött.« Kézzelfogható, hogy az emberek úgy menekültek Franciaországból, mint a börtönből.

** Lásd: Duvergier id. munkájában az 1792 június 18 és augusztus 25-ikéről szóló rendeleteket.

*** Lásd: *U. o.* a június 19-iki rendeletet. — *Moniteur*. XIII. 331. »A törvény végrehajtásául, . . . kedden, augusztus 7-ikén, a Vendôme-téren két órakor el fog égettetni: 1-ször körülbelől 600 csomag, melyek a nemesek leszármazási tábláinak, okmányainak és jogcímeiknek gyűjteményéből az utolsó részt képezik; 2-szor 200 csomag, melyekben a Szentlélek-rendre vonatkozó 263 kötetnyi munka egy része foglaltatik.«

papságának két harmadától, elveszi a kenyeret, azon csekély éllemezési díjat, mely elkobzott javaik váltságdíja; * »a törvények elleni lázadásról és a haza iránti rossz szándéklatokról gyanusoknak« jelenti ki őket; különös felügyelet alá helyezi őket; felhatalmazza a helyi közigazgatási hatóságokat, hogy, zavarok kitörése esetén ítélet nélkül kiűzhesse őket; és kimondja, hogy ily esetben deportáltatni fognak. ** Feloszlat »minden egyházi társulatot, legyenek bár tagjai férfiak vagy nők, egyháziak vagy világiak, még azokat is, melyek egyedül a kórházak, a betegek felsegélésének szolgálatára alakultak«, még azokat is, melyek az elemi tanítást végzik, és melyeknek megszüntetése következtében »600,000 gyermektől vétetik el az alkalom, hogy írni és olvasni tanuljon.« *** Megtiltja egyenruhájok viselését; eladatja a püspökök palotáit, sőt azon házakat, melyekben szerzetesek és szerzetesnők tényleg még laknak. † Helyeslő felkiál-

* Lásd az 1791 november 29-iki rendeletet. (E rendelet hiányzik Duvergier munkájából.) — *Moniteur*. XII. 59 és 247. Az 1792 ápril 5 és 28-iki ülésről szóló jelentést.

** Legendre a jakobinus klubban a papoktól való megmenekülésre még gyorsabb hatású eszközt ajánl. »Brestben oly hajók vannak — mondá —, melyeknek neve *Marie-Salope*; ezek úgy vannak alkotva, hogy, mikor megtöltetnek piszokkal, a nyílt kikötőbe küldetnek. Tegyük így a papokkal, de a helyett, hogy a nyílt kikötőbe küldenők, küldjük őket a nyílt tengerre.« (Lásd a *Journal des Amis de la Constitution*, 1792 május 15-iki 194-edik számát.)

*** Lásd: *Moniteur*. XII. 560. (Décret du 3 juin.)

† Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a július 19 és augusztus 4-iki rendeleteket, melyek az augusztus 16 és 19-ikekkel egészítették ki.

tásokkal fogad egy nős papot, ki feleségét mutatja be neki. És nem csupán rombol, de gyaláz is, és mint valamennyi elfogadott rendelet szerzője, haragjának villámaihoz még szidalmi és bántásai jégesőjét is lezúdíttja a szegényekre. »Az egyházi társulatok, mondja egy képviselő, a gyermekek szívébe csepegtetik az aristocratiát és vakbuzgóság csiráit.«* — »Tisztítsátok meg a falvakat e férgektől, melyek azokat megemésztik.« — »Mindenki tudja, kiált fel Isnard, hogy a pap ép oly gyáva, mint a mily boszúálló . . . Küldjétek el e pestiseseket Róma és Olaszország kórházaiba . . . Minő vallás az, mely természeténél fogva társadalomellenes, és elveinél fogva lázadó?« — Az esküt megtagadottak, a tényleg kivándoroltak, s a kivándorlókkal összetartók, »a nagybirtokosok, gazdag kereskedők, hamis mérsékeltek«** mind vagy nyílt összeesküvők, vagy titkos ellenségek. Valamennyi közszerencsétlenséget nekik tulajdonítanak. »A gyarmatokat elpusztító zavarok oka, mondja Brissot, a fehérek pokoli hiúsága, kik, három ízben sértették meg a szerződést, melynek megtartására megesküdtek.«*** Az ő kiszámított rosszakaratukból fejtik meg a munka hiányát és az éhínséget. »Számptalan gazdag ember, mondja Français de Nantes, értéktelenül hagyja heverni birtokát, és parlagon földjét, hogy meg legyen azon gyönyörűsége, miszerint a nép jajkiáltásait hallja.« † Franciaországot

* Lásd: *Moniteur*. XII. 59, 61, az ápril 3-iki ülés. X. 374. a november 13-iki ülés. XI. 230, az ápril 26-iki ülés. — Az utolsó idézett mondat Français de Nantes-é.

** Lásd: *U. o.* XI. 43, január 5-iki ülés. Isnard beszéde.

*** Lásd: *U. o.* XI. 356, február 10-iki ülés.

† Lásd: *U. o.* XI. 230, ápril 26-iki ülés.

két részre osztják, egyik oldalra állítják az aristocratákat, s minden vétket ezekre hárítanak, másokra a népet, kit minden erénnyel felruháznak. »A gazdagok, mondja Lamarque, az egykori nemesek, kik csupán azért ölték fel a hazafiság álarczát, hogy minket megcsaljanak, minden nap gyáván elmulasztják a szabadság védelmét. Nem ezen osztályban, hanem csupán a polgárok közt, kiket megvetőleg a népnek neveznek, lehet tiszta, lángoló, s a szabadságra valóban érdemes lelkeket találni.« * — Még csak egy lépést kell előre tenni, s a jóknak mindent meg fognak engedni a gonoszak ellen; annál nagyobb baj lesz az aristocratákra, ha veszedelem éri őket. Azon tiszték, kiket megköveznek, Jaille és a többiek, »nem cselekednének-e helyesebben, ha nem szereznének érdemet arra, hogy a nép dühének áldozataivá legyenek?« **

* Lásd: *Moniteur*. XII. 730, június 22-iki ülés.

** Brissot szavai, (lásd a *Patriote français* 887-ik számában). — A *Mercure de France* február 4-iki számában egy január 5-ikén kelt levél olvasható, melyet Cavalier és Malassis urak a nemzetgyűlés tagjai írtak a bresti jakobinusok klubbjához; e levélben többi között ez mondatik: »A mi de-la-Jaille úr esetét illeti, daczára annak, hogy részt veszünk sorsában, ki kell mondanunk, hogy mint főfő aristocrata, azt nagyon is megérdemelte... Előbb nem nyugszunk meg, míg ki nem irtjuk az árulókat, esküszegőket, kiket nagyon is sokáig megkíméltünk.« — Ez a de-la-Jaille-féle eset egyike a legtanulságosabbaknak, és a legmegbízhatóbb okmányok vannak róla. (Lásd a *Mercure de France* december 10 és 17-iki számait. — *Archives Nationales*. F^o 3215. Procès-verbal des administrateurs du district et des officiers municipaux de Brest, 27 novembre 1791. — Lettre de M. de Marigny, commissaire de la marine à Brest, 28 novembre. — Lettres de M. de-la-Jaille, stb). De-la-Jaille úr Brestbe küldetett a *Dugay-Trouin* nevű hajó parancsnokságának átvételére; november 27-ikén érke-

És Isnard, a szószerk magaslátáról kiáltja: »A vétkesek hosszan tartó büntetlensége volt képes a népet hóhérrá tenni, igen, a nép haragja, mint az isten haragja, igen gyakran nem egyéb, mint a törvények elnézésének helyre-
 ütése.« * — Más szavakkal: a vétkek helyeseltetnek, s

zett oda. Midőn ebédnél ül, húsz ember lép a szobába, és »számos másoknak nevében« kijelenti neki, hogy jelenléte Brestben zavargást idéz elő, hogy el kell utaznia, s »hogy nem tűrik, mi-
 szerint hajóparancsnokságot vegyen át.« — Ő azt feleli, hogy mi-
 helyt megebédelt, távozni fog a városból. — Erre egy más, sokkal
 nagyobb számú küldöttség jelenik meg, azon követeléssel, hogy
 rögtön, és pedig fedezet alatt távozzék. — Ő enged; a város ka-
 pujához kísérik, a hol a fedezet visszavonul. Erre egy csapat
 ember rögtön reá rohan, »s teste pillanat alatt számos sérüléssel
 van borítva.« Hat bátor ember, kik közül az egyik hentes, és
 azért hivatik oda, hogy ott helyben ereit vágja fel, menti meg.
 »E felkelés egy, előttevaló nap az alkotmány barátjainak klub-
 jában a színházban, nyilvánosan tartott rendkívüli ülésnek ered-
 ménye.« — S jegyezzük meg, hogy de-la-Jaille nem gögős aris-
 tocrata, hanem Florian és Berquin hőseihez hasonló érzelmes
 ember. A kapott ütlegektől összeesztottan is, azt írja »az alkot-
 mány barátjainak bresti elnökéhez, hogy a klubb kebelébe akart
 repülni, hogy részvétének és hálájának adóját lerója. A hajó pa-
 rancsnokságát csupán a Párizsban tartózkodó amerikai urak, s
 a San-Domingóból nem rég megérkezett hat megbízott kérelmére
 fogadta el.« — Lásd még a *Mercure de France* ápril 14-iki szá-
 mában Mallet-Dupan cikkét, melyben ez áll: »Hasztalan köve-
 tettem, hogy a törvény szigora boszúlja meg de-la-Jaille úr gyil-
 kosait; Brestben mindenki megnevezi azon merénylet szerzőit,
 kik fényes nappal vitték azt végbe, s ezer és ezer ember te-
 hetne arról tanuságot. A vizsgálat elrendeltetett és megkezdő-
 dött, de a rendelet végrehajtása késik. Az indítványozók, kik
 egyszersmind a gyilkosok pártfogói, hatalmasabbak levén a tör-
 vénynél, megrettentik vagy megbénítják a rendelet végrehajtóit.«

* Lásd a *Mercure de France* november 12-iki számában, az
 1792 október 31-iki ülésről szóló jelentést.

azok ellen, kik két év óta legyilkoltatnak, újra felidézik a gyilkosságot.

Erőltetett következtetésből kiindulva, azt kell mondani, hogy, ha az áldozatok büntetésre méltók, úgy a gyilkosok becsületes emberek, s a gyűlés, mely azokat egész szigorával üldözi, ezek számára elnézésének egész teljességét fentartja. Rehabilitálja azon számtalan szökevényt, kik 1789 január 1-je előtt elhagyták zászlójokat; * mérföldenként 3 sout engedélyez nekik, és visszavezeti őket lakhelyökre vagy ezredökhöz, hogy ott társaikkal, kiknek, elpártolása újabb keletű, a lázadás fejeivé vagy újonczaivá legyenek. Kihozza a gályarabságból azon negyven châteaueux-i szejczit, kiket saját kerületök akart ott tartani; eltűri, hogy »a szabadság e vértanúit« Párizsban diadalszekéren hordják körül; ** sorompói elé bocsátja őket, és ünnepélyes szavazattal hívja meg a gyűlésben való részvételre. *** Végre, mintha célul tűzné ki magának, hogy a legkegyetlenebb, a legszennyesebb söpredéket bocsássa a közönségre, megkegyelmez Jourdannak, Mainviellenek, Dupratnak, Raphelnek, a fegyenczeknek, megszökött gályaraboknak, minden országbeli zsoldosoknak, kik önmagukat nevezték ki »Avignon derék rablóinak«, és kik másfél esztendőn át rabolták a Com-

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a február 8-iki rendeletet, és más, ehhez a részletekben hasonlókat, pl. a február 7-ikit.

** 1792 ápril 9-ikén, a jakobinusok klubbjában, Vergniaud, az elnök, fogadja és szerencsekívánatokkal halmozza el a châteaueuxi gályafegyenczeket.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. köt. I. könyv. (Különösen az 1792 ápril 15-iki ülés leírását.)

tat-t; megszünteti a glacière-i gyilkosok ellen indított, és már majdnem befejezett pert; eltűri, hogy azok mint győzők visszatérjenek,* hogy az elmenekült hatóságoknak helyét elfoglalják, és hogy Avignon, melylyel meghódított város gyanánt bánnak, ezentúl az ő zsákmányok, az ő sarczuk legyen. Ez annyi, mint a társadalom testébe szándékosan visszavinni az emésztő férget; nem is mulasztanak el semmit, hogy e lázbeteg testben a láz megkétszereztessek. A gyűlés kebeléből emelkednek ki, mint mindmegannyi fertőző légnemek, a leganarchikusabb és legüdüklőbb elvek. Az általános egyenlősítést emelik ott elvvé. »A jogok egyenlősége, mondja Lamarque,** csupán a javak egyesítésére irányuló folytonos haladás által érhető el«;*** s ez elmélet átvitetik a gyakorlatba, miután a proletárok mindenfelől zsákmányolják a birtokosokat. — »Oszszátok fel a községi javakat, mondja Français de Nantes, a körülfekvő falvak polgárai közt, vagyonukhoz megfordított arányban, úgy, »hogy kinek legkevesebb öröklött birtoka van, az osztás alkalmával a legnagyobb részt kapja.« Képzeljük el ez indítvány hatását a parasztságra, melyet esti mulatozásai alkalmával olvasnak fel neki, s mely épen ekkor követeli vissza illető községe számára földesurának erdejét. — Corneille megtiltja a kincstárnak, hogy a kézi munka jövedelméből valamit levonjon, mert nem a társadalom, hanem a természet ad nekünk »jogot a megélésre«; † viszont pedig

* Lásd: *Moniteur*. XII. 335. Márczius 20-iki rendelet. — (Jourdan és társainak diadalmas visszatérése a jövő hónapra esik.)

** Lásd: *U. o.* XII. 730, a június 23-iki ülés.

*** Lásd: *U. o.* VII. 230, az ápril 12-iki ülés.

† Lásd: *U. o.* XII. 6, a márczius 31-iki ülés.

jogot ad a kincstárnak, hogy elvegyen minden, ingatlanok utáni jövedelmet, mert a társadalom, nem pedig a természet léptette életbe a földjövedelmet, miből, szerinte az következik, hogy minden teherfizetés alól fel kell menteni a szegény többséget, s azzal a gazdag kisebbséget megróni. Alkalmas rendszer, jól kigondolt érv ez, hogy általa a szűkölködő, kevés jövedelmű adókötelezettek, azaz, a makacs többség meggyőzessék arról, miszerint igazságosan van reá a teher kiróva, és hogy nem szabad megtagadni az adót. — »A szabadság uralma alatt, mondja Daverhoul elnök, a népnek joga van nem csupán a megélhetést, de a bőséget és boldogságot is megkövetelni.« * Világos tehát, hogy meg van csalva, mert nyomorban van. — »Azon magaslaton, mondja egy másik elnök, melyre a francia nép fel van emelve, már csak azon viharokat láthatja, melyek lábai alatt dühöngenek.« ** A vihar meg is jó, és a nemzet fejére szakad; a háború, mint valamely sötét felhő, felszáll a láthatáron, az ég mind a négy sarkára kiterjed, mennydörgés és villám özönével fogja körül egész Franciaországot, mely telve van robbanó anyaggal, és a törvényhozó gyűlés hibáinak legóriásabbjával, e villámokat a nemzetre levonja.

III.

Pedig csak némi belátással is elodázhatta volna a vihart. — Két fő kifogás támasztatott, egyik Franciaország,

* Lásd: *Moniteur*. XII. 123, a január 14-iki ülés.

** Lásd a *Mercure de France* december 23-iki számában, a december 13-iki ülésről szóló jelentést, 94-ik l.

másik a német birodalom által. — Egy részről, és pedig teljes joggal, Franciaország felszólalt a kivándoroltak gyülekezései ellen, melyeket a császár és a választó fejedelmek, Franciaország ellenére tűrtek területökön. De különben, néhány ezer nemes, katonák, hadi készletek és majdnem pénz nélkül,* nem igen lehetett félelmes, annál inkább nem, mert jóval a döntő óra bekövetkezése előtt szétszórattak, a császár által rögtön saját államai-ban, és két hét alatt a trieri választó fejedelem által, a

* Lásd: *Moniteur*. X. 178. Az 1791 október 20-iki ülésről szóló jelentést. Haut- és Bas-Rhin képviselői ez ülésen a következő felvilágításokat adják. Koch képviselő így szól: »Emigráns-hadsereg nem létezett soha, ha csak ennek nem akarnók nevezni az Ettenheimban, néhány mérföldnyire Strasburgtól létrejött csekély csoportosulást . . . (Ez a csapat) sátorok alatt táborozott, de ennek oka csupán az volt, mert házak és laktanyák nem állottak rendelkezésére.« — M. . . bas-rhini képviselő mondja: »Ez az ettenheimi sereg 5—600 rosszul öltözött, rosszul fizetett emberből, mindenféle nemzethez tartozó szökevényekből állott, kik, épületek híjában sátrak alatt táboroztak, fegyverek híjában csak botokkal valának felfegyverkezve, s miután a pénz fogyni kezdett, naponként elszökdöstek. A második, wormszi hadsereg, mely felett egy Condé parancsnokolt, 300 nemesből és ugyanannyi inasból és lovászból állott. Meg kell még jegyeznem, hogy Strasburgból hozzám jött levelek, melyek a Frankfurtban, Münchenben, Regensburgban és Bécsben megjelent újdonságok kivonatai, a különböző udvarok legbékésebb szándékait tolmácsolják, mióta hivatalosan értesültek, hogy a király elfogadta az alkotmányt.« — A fegyveres emigránsok száma növekedik, de azért csekély marad. — *U. o.* X. 678, áll Delatouche szemtanu egy levele december 10-ikéről, melyben ez áll: »Úgy hiszem, hogy a badeni herczegnél, a speyeri püspöknél, a választófejedelmeknél s egyébütt tartózkodó emigránsok száma alig négy ezer.«

maga fejedelemségében. * — Másrészt, az Elsassban birtokos német fejedelmek, szerződéseik értelmében visszakövetelték azon hüberi jogokat, melyek franciaországi birtokaikon megszüntették, a német birodalmi gyűlés pedig megtiltá nekik a felajánlott kárpótlás elfogadását. De mi sem volt szokottabb és könnyebb annál, mint a birodalmi gyűléssel hosszas alkudozásokba bocsátkozni, s a késlekedésben nem volt sem veszedelem, sem hátrány, miután addig, míg a dolog függőben volt, a panaszlók különben sem kaptak volna semmit. — Ha most, e felhozott kifogások mögött, valódi szándékatokat keresünk, bizonyos, hogy 1792 január végeig Ausztria szándékai békések valának. A mire Artois gróffal szemben a pillniti nyilatkozatban, reá állott, az nem volt egyéb szentelt víznél, csalóka ígélet látszatánál, egész Európa bele-

* Lásd: *Moniteur*. X. 418. Az 1791 november 15-iki ülésről szóló jelentést. Delessart miniszter jelentésében mondja, hogy a császár augusztusban parancsot adott ki, mely megtiltja a toborzásokat, és elrendeli a gyanus francziák eltávolítását; októberben pedig megparancsolta, hogy az Athban és Tournai-ban levő igen sok francia eltávolíttassék. — *Buchez et Roux. Histoire parlementaire*. XII. 395. Réclamation du roi, 14 décembre. — *U. o.* XIII. 15, 16, 19, 52. közöltetik a trieri választófejedelemtől 1792 január 1-én adott teljes elégtétele, mely a nemzetgyűlésen január 6-ikán jelentetik be; a választófejedelemtől az ő területén január 3-ikán hirdettetnek ki. Franciaország küldötte bejelenti azok teljes végrehajtását, mindezen novellák és okmányok a nemzetgyűléssel január 8, 16 és 19-ikén közöltetnek. — *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. III. 287. Mercey-Argenteau levele 1792 január 9-ikéről: »A császár segélyt ígért a választófejedelemtől, azon világosan kifejezett feltétellel, ha Franciaország kívánságainak eleget tenni hajlandó, a mi nélkül, ha megtámadtatnék, semmiféle segélyben sem fog részesülni.«

egyezésétől feltételezett segélynél, mely már a bizonytalan időre való halogatásnál fogva is annyi volt, mint a semmi, s a fejedelmek úgynevezett szövetségét »a politikusok, a felséges komédiák közé sorolták« azonnal. * Lipót császár és minisztere Kaunitz nem hogy az új Franciaország ellen fegyverkeztek volna, de sőt el valának ragadtatva, mikor tapasztalák, hogy az alkotmány végre befejeztett, és a király elfogadta azt, ez »kimenté őket a zavarból«, ** valamint Poroszországot is. Az államok vezetésében a nagy indok mindig a politikai érdek, és a két hatalmasságnak szüksége volt teljes erejére más felé, t. i. Lengyelországban, az egyiknek azért, hogy késleltesse, a másíknak, hogy siettesse annak felosztását, mindeniknek azért, hogy az osztás esetén annál többet kapjon, és hogy meggátolhassa, miszerint Oroszország nagyon sokat vegyen magának. — És így sem Poroszország, sem Ausztria fejedelmei ekkor még sem arra nem gondoltak, hogy XVI. Lajost kiszabadítsák, sem arra, hogy a kivándoroltakat visszavezessék, sem hogy francia tartományokat elfoglaljanak; ha lehetett is azt várni, hogy a

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 254. (1792 február.) — *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. III. 232. lap. (Bacourt jegyzéke.) Ugyanazon napon és órában, melyben a pillniti egyezmény aláíratott, esti 11-kor, Lipót császár azt írta első miniszterének, Kaunitz-nak, »hogy azon egyezmény, melyet az imént aláírt, őt épenséggel semmire sem kötelezi; s hogy az nem tartalmaz egyebet, mint fontosság nélküli kijelentéseket, melyeket Artois gróf kérelmére tett.« Levelét azon biztosítással végzi, hogy »ez egyezmény által sem ő, sem kormánya nincs lekötve semmiben.«

** Kaunitz szavai, 1791 szeptember 4-ikén. (Lásd: *Recueil de Vivenot*. I. 242.)

forradalom iránt nem viseltetnek jó akarattal, fegyveres beavatkozásuktól még sem kellett tartani. — Franciaország részéről bizonyára nem a király mozdítja elő a szakadást; ő igen jól tudja, hogy a háború esélyei, halálos veszedelmek képében hullhatnak vissza az ő és övéi fejére. Ha a kivándoroltaknak akár titkon, akár nyíltan ír, ezt vagy azért teszi, hogy őket visszahívja, vagy hogy nyugalomban tartsa. Magán leveleiben a hatalmaktól nem tényleges segílyt kér, hanem erkölcsi támogatást, egy oly kongresszus kívülről jövő támogatását, mely a mérsékelt embereknek, a rend híveinek, a birtokosoknak lehetővé tenné, hogy fejeiket felemelhessék, és egyesülhessenek a trón és a törvények körül felcsirázó fejtelenség ellenében. Hivatalos levelezésében — miniszterei útján — felhasznál minden óvakodást, nehogy a lőpor fellobbanjon, vagy mások által fellobbantassék. A válságos elhatározás pillanatában, Delessart, a külügyek minisztere által, esedezik a képviselőknek, hogy mérsékeljék szavaikat, és különösen, hogy ne tegyenek »időhöz kötött« követeléseket.* Ő mindvégig ellentáll, oly mértékben, a mint ez csak az ő szenvedőleges akaratótól kitelik. Midőn végre kénytelen megüzenni a háborút, ezt megelőzőleg valamennyi miniszter által aláírva ezek véleményét kéri,

* Lásd: *Moniteur*. XI. 142. A janár 17-iki ülésről szóló jelentést, s ebben Delessart beszédét. — Az ellene hozott vád alá helyezési határozat márczius 10-ikéről való. — A hadüzenet ápril 20-ikán történt. — A király valódi szándékaira nézve lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 199—209. — Lafayette. *Mémoires*. I. 441-ik lapon a 3-ik jegyzetet. — Bertrand de Molleville. *Mémoires*. VI. 22. — Governor Morris. *Correspondance with Washington*. II. 242. Az 1792 október 23-iki levelet.

s a végzetes szavakat csupán a legutolsó pillanatban, »könnytelt szemekkel« a gyűlés által szorongattatva mondja ki, azon gyűlés által, mely Dellessart-t az orleáns-i főtörvényszék elé idézi főbenjáró vétség miatt, annak mérséklési hajlamait árulásnak bélyegezvé.

A törvényhozó gyűlés löki tehát az elhagyott, kormányrúd nélküli és mindenfelé kilyukasztott hajót az ismeretlen tenger zúgó mélyeibe; a nemzetgyűlés egy maga metszi el a kötelet, mely e hajót a kikötőben visszatartá, s melyet a külhatalmasságok nem mertek, de nem is kívántak elmetszeni. És most is még a girondisták a kormányosok, az ő kezeikben van a fejsze: október végén ők ragadták azt kezeikbe, és most kettőzetett csapásokat mérnek a kötélre.* — Kivételképen, a túlzó jakobinusok, Couthon, Collot-d'Herbois, Danton, Robespierre, nincsenek velök; Robespierre, ki legelőször is azt indítványozá, hogy a császárt »Popilius körével« kell bekeríteni,** attól fél, hogy a király túlságos hatalmat nyerne, és bizalmatlanságot prédikál. — De a párt nagy zöme, a zajos közvélemény, követi a merészeket és előre tolja az előtte járókat. Mindabból, mit ismerniök kellene, hogy ily bonyolódott és kényes ügyet illetékesen

* Lásd: *Moniteur*. X. 172. Az 1791 október 20-iki ülésről szóló jelentést, s ebben Brissot beszédét. — Lafayette. *Mémoires*. I. 441. mondja: »Ez időben a girondisták voltak, kik minden áron akarták a háborút.« — Malouet. *Mémoires*. II. 209. mondja: »A mint azóta Brissot dicsekedett vele, a republikánus párt akarta a háborút, és azt valamennyi külhatalmasság bántalmazásával előidézni akarta.«

** Lásd: Roux et Buchez. *Histoire parlementaire*. XII. 402. A jakobinusok ülése 1792 november 28-ikán.

vezethessenek, nem tudnak semmit; nem ismerik sem a külföldi udvarokat, sem a kabineteket, sem a szerződéseket, sem az előzetes eseteket, sem az illő külsőségeket, sem az udvarias irályt. A külföldi viszonyok terén kaulauzuk és tanácsosuk, jobbnak hiányában, Brissot, ki elsőségét az ő tudatlanságukra alapítja, és ki, miután megtették államférfiúnak, több hónapon át Európának legmegfigyeltebb embere lesz. * Ha lehet egyetlen embernek tulajdonítani egy európai szerencsétlenséget, ez minden esetre neki tulajdonítható. Ez azon szerencsétlen ember, ki egy pástétomsütő boltjában született, egy ügyész irodájában nevelkedett, egykor rendőrügynök volt havi 150 frank fizetéssel; társa volt az irodalmat mások hírneve ellen fegyverül használó kontároknak és zsarolóknak, ** a toll kalandora, veszekedő és mindenbe beleavatkozó ember, ki nomádszerű féltanultságával, az ujságírók korlátolt eszméivel, a kölcsönkönyvtárban szerzett tudományával, *** rossz íróhoz illő mázolásával, a klubokban tartott szavalataival, dönt Franciaország sorsa felett, és

* III. Gusztáv svéd király, midőn őt Ackerström meggyilkolta, így szólt: »Nagyon szeretném tudni, mit fog ehhez Brissot mondani.«

** Brissot multjára nézve lásd Biré Edmond *La légende des Girondins* című munkáját. Brissot egyénileg becsületes ember volt és szegény maradt. De sok szemétpocsolyán lábalt keresztül, és ezekben nem egy szennyfolt tapadt reá. A *Le diable dans un bénitier* című trágár könyvet segített elterjeszteni, és, 1783-ban 13,355 frankot kapván azon célra, hogy Londonban lyceumot állítson fel, sem ezt nem tévé, sem a pénzt nem tudta visszaadni.

*** Lásd: *Moniteur*. XI. 147. Brissot január 17-iki beszédét. E beszédben XII. Károly, XIV. Lajos, Blake tengernagy, II. Frigyes és mások példáira hivatkozik.

oly háborút idéz fel Európára, mely hat millió életet olt ki. Padlásszobájának szegletéből, hol felesége ingeket mos számára, igen jól érzi magát a hatalmasok szidásában, s ennek kezdetéül, október 20-ikán, a szószéken harmincz külföldi fejedelmet gyaláz. * Válogatott és benső élvezet ez, mely az új fanatismusnak naponkénti tápláléka, s melyet Roland asszony maga is látható gyönyörrel szürcsöl azon két hirhedt levelében, melyekben durva hangon leczkérteti elébb a királyt, azután a pápát. ** Brissot magát tulajdonképen XIV. Lajosnak képzei, s a jakobinusokat nyíltan felszólítja, hogy utánozzák a nagy fejedelem merészsegeit. *** — A betolakodott ember ügyet-

* Lásd: *Moniteur*. X. 174. Brissot szavai: »Ez a velencei kormány nem egyéb bohózatnál . . . . Ezek az apró-cseprő német fejedelmek, kiknek elbizakodását a mult században a zsarnokság leverte . . . Genf, e parány-köztársaság . . . Ez a lüttichi püspök, kinek ígája súlyosan nehezedik azon népre, melynek szabadnak kellene lennie . . . Nem tartom érdemesnek, hogy a többi fejedelmekről beszéljek . . . Ez a svéd király, kinek csak 25 milliónyi jövedelme van, melynek két harmadát rosszúl fizetett tábornokok seregére, és csekély számú elégedetlen katonákra költi . . . A mi pedig azt a fejedelemnöt (II. Katalint) illeti, kinek a francia alkotmány iránti gyűlölete ismeretes, és ki némi szépségei által Erzsébethez hasonlít, ő nem várhat több sikert, mint a mennyit Erzsébet a holland forradalomban nyert.« (Brissot ez utóbbi mondatban láthatólag arra törekszik, hogy könnyednek és tudományosnak tekintessék.)

** Lásd: Rolandnak 1792 június 10-ikén a királyhoz, s a végrehajtó bizottságnak 1792 november 25-ikén a pápához írt levelét. — Roland asszony 1791 január 7-ikén írja Brissotnak: »Egész röviden: isten önnel. Cátó neje épenséggel nem tölti idejét azzal, hogy Brutusnak bókokat mondjon.«

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 410. A jakobinusok 1791 december 16-án tartott ülésében így szolt-

lenségéhez, a jöttment érzékenykedéséhez csatlakozik benne a pártember zordsága. A jakobinusok az elvont jog nevében tagadják a történeti jogot; a magaslatról, melyre állottak, kényszerrel ráerőltetik az emberekre azon igazságot, melynek ők apostolai, és megengednek maguknak minden kihívást, melyet másoknak megtiltanak. »Mondjuk meg Európának, kiált fel Isnard, hogy tiz millió, karddal, tollal s észszel és ékesszólással felfegyverzett franczia, ha ingerlik, egy maga képes megváltoztatni a világ arczatát, és megreszkettetni valamennyi zsarnokot agyag trónusán.« * — »Mindenütt, a hol trónus van, van ellenségünk«, teszi hozzá Hérault de Séchelle.** — »A zsarnokság és a szabadság között nincs őszinte kibékülés . . . mondja Brissot. A ti alkotmányotok egy örökös anathéma az önkényes királyokra . . . Pert indít ellenök, s ítéletet mond felettök; azt látszik mondani mindeniknek közölök: holnap már nem leszesz, vagy csupán a nép által leszesz . . . Jelenleg a háború nemzeti jótétemény, s az egyetlen szerencsétlenség, mely miatt bánkódni lehet, az, hogy nincs meg a háború.« ***

Brissot: »Egy XVI. Lajos háborút izent Spanyolországnak, mert követe Spanyolország követe által megsértetett. És mi, kik szabadok vagyunk, ingadozzunk csak egy pillanatig is!«

* Lásd: *Moniteur*. X. 503, november 29-iki ülés. A gyűlés e beszédet kinyomatni rendeli, s elküldi a megyéknek.

** Lásd: *U. o.* X. 762, december 28-iki ülés.

*** Lásd: *U. o.* XI. 147, 149, a január 17-iki ülésről szóló jelentést. X. 759, a december 28-iki ülésről szóló jelentést. — Brissot már a jakobinusok december 10-iki ülésében így szólt: »A népnek, mely egy ezredévig tartó rabszolgaság után kivívta a szabadságot, háborúra van szüksége. A háború azért kell neki, hogy megszilárduljon.« (Lásd: Buchez et Roux. *Histoire*

— »Mondjátok meg a királynak, kiált fel Gensonné, hogy a háború szükséges, hogy a közvélemény kívánja, hogy a birodalom üdve a király kötelességévé teszi azt.« * — »Az állapot, melyben vagyunk, így végzi Vergniaud, valóságos rombolás állapota, mely a gyalázathoz és halálhoz vezethet minket. Fegyverre tehát, fegyverre! Polgárok, szabad emberek, védelmezzétek szabadságtokat, biztosítsátok az emberi nem szabadságának reményét is. . . . Ne veszítsétek el helyzetetek előnyét; támadjatok, addig, míg minden körülmény szerencsés sikert jósol nektek . . . Úgy rémlik előttem, mintha a letűnt nemzedékek szellemei sietve jönnének e templomba, hogy azon bajok nevében, melyeket a rabszolgaság szenvedtetett el velök, kérjenek titeket, miszerint óvjátok meg azoktól a jövő nemzedékeket, melyek sorsa a ti kezeitekben van. Hallgassátok meg e kérést; legyetek a jövőnek új gondviselése; társuljatok az örök igazságossággal.« ** — Ily forradalmi szónoklatok között a komoly vitatkozásnak már nincs helye. A német császár azon felszólítására, melyet az Elsassban birtokos fejedelmek nevében tesz, Brissot azt feleli, hogy »a nép souverainitását a zsarnokok szerződésai semmiképen nem kötik meg.« *** Miután a császár engedett a kivándoroltak

parlementaire. XII. 410. — Január 17-ikén pedig a nemzetgyűlés szószerékén is ismétli: »Csak egytől félek, hogy nem lesz háborúnk.«

* Lásd: *Moniteur*. XI. 119. A január 13-iki ülésről szóló jelentésben Gensonné beszédét a diplomaciai bizottság nevében, melynek ő előadója.

** Lásd: *U. o.* XI. 158. a január 18-iki ülés. A törvényhozó gyűlés megszavazza e beszéd kinyomatását.

*** Lásd: *U. o.* X. 760, december 28-iki ülés.

összegyűlésére nézve, hasonlóképen engedni fog a többi pontokban is. * Azt kívánják, hogy határozottan mondjon le minden, Franciaország ellen intézendő szövetezésről. »Február 10-ikére, mondja Brissot, akarom a háborút, ha a lemondás addig hozzánk el nem érkezik.« Semmi magyarázatot, ez oly elégtétel, melyre szükségünk van; »elégtételt kérni annyi mint a császárt a mi kényünkre bízni.« ** A törvényhozó gyűlés annyira siet a szakítással, hogy a királynak fentartott kezdeményezési jogot bitorolja, és rendelet alakjában szerkeszti meg időhöz kötött követelését.*** — E pillanatban a koczka el van

* Lásd: *Moniteur*. XI. 149, január 17-iki ülés. Brissot beszéde.

** Lásd: *U. o.* XI. 718, a január 20-iki ülésről szóló jelentést. Fauchet a következő rendeletet indítványozza: »Valamennyi jelenleg létező külön szerződés semmis. A nemzetgyűlés ezek helyébe az angol, angol-amerikai, svejczy, lengyel és holland nemzetekkel, a mennyiben ezek szabadok, kötendő szövetséget tesz... Ha a többi népek is szövetségre akarnak velünk lépni, hogy azt megnyerjék, csupán szabadságukat kell kivívniok. Addig is azonban ez nem akadályoz minket, hogy velök, mint *szelid vadakkal* összeköttetésbe lépünk... Szálljuk meg a szomszéd városokat, melyek elleneinket közelebb hozzák mihozzánk... Mainzot, Koblentzet, Wormsot, ez elég lesz.« — *U. o.* 215. A január 25-iki ülésről szóló jelentésben olvassuk, hogy a nemzetgyűlés egy tagja, Gelon, syracusai királyra hivatkozva, ily tartalmú pótindítványt tesz: »Kijelentjük, hogy elébb nem teszszük le a fegyvert, míg valamennyi nép szabadságát ki nem vívtuk.« — E nagy oktalanságok tanuságot tesznek a jakobinus párt értelmi állapotáról.

*** E rendelet január 25-ikén kelt; a Poroszország és Ausztria közötti szövetség pedig február 7-ikén kötöttetett. (Lásd: De Bourgoing. *Histoire diplomatique de l'Europe pendant la révolution française*. I. 457.)

vetve: »Ők akarják a háborút, mondja a császár, meglesz«, és rögtön szövetkeznek Poroszországgal, melyet a forradalmi propaganda épen úgy fenyeget, mint őt. * A jakobinusok, a gyűlésnek urai, a vészharang kongatásával elérték, hogy »e szörnyszövetség« megköttetett, és vészharangjok napról-napra hangosabban szól. Még egy év telik el, s ez idő alatt, Franciaország e politikájának köszönheti, hogy egész Európa ellensége, egyetlen barátja Algir kormányzóság lesz, melynek belső kormányzata körülbelől épen olyan, mint a milyen az övé.

IV.

Forradalmi őrjöngéseik mögött oly furfang rejlik, melyet ők később maguk is be fognak vallani. — »Mindúntalan az alkotmányt állíták velünk szembe, így szól

* Lásd: Albert Sorel. *La mission du comte de ségur à Berlin* (a »Temps« 1878 október 15-iki számában). Ségur sürgönyében Delessarhoz, 1792 február 24-ikén, mondja: »Schulenburg gróf ismételen kijelenté előttem, hogy épenséggel nem akarnak a mi alkotmányunkba avatkozni. De, mondá sajtószerűen élénkséggel, a ragálytól jól óvakodni kell. Poroszország talán azon állam, melynek attól legkevesebbet kell tartania; különben bármi távol legyen tőlünk az elüszkösödött tag, jobb azt lemetszeni, mint éltünket kockáztatni... Mit gondol ön, hogyan legyen lehetséges a nyugalmat fentartani, ha mindennap ezernyi író, ... polgármester, hivatalnok sértegeti a királyt, és azt hirdeti, hogy a keresztény vallás mindig a zsarnokságot támogatta, és hogy az emberek csak akkor lesznek szabadok, ha azt lerontják, hogy ki kell irtani valamennyi fejedelmet, mert azok mindannyian zsarnokok?«

később Brissot, s az alkotmány csupán a háború által bukhaték el.« * S így a diplomaciai kifogások, melyekkel ők hetvenkednek, reájok nézve csupán ürügy; ha ők a háború ügyét mozdítják elő, az csak azért van, hogy a törvényes rendet, mely reájok nézve alkalmatlan, felforgassák; az ő valódi czéljok a hatalom megszerzése, egy második, belső forradalom, rendszeröknek alkalmazása, végleges egyenlősítés. — Mögöttök rejtőzik a legpolitikusabb, legtökéletesebb theoretikus, egy oly ember, »kinek nagy művészete az, hogy czélja felé megy, a nélkül, hogy ez rajta meglátszanék, hogy az embereket oly távol fekvő dolgokra készítse elő, melyekre azok nem is gondoltak, hogy a nyilvánosságban keveset beszél, és titokban cselekszik.« ** Ez ő, Sieyès, »ki mindent vezet, azon látszattal, mint ha semmit sem vezetne.« Ép oly elfogúlt önmaga iránt, mint Rousseau a maga speculatív fogalmai iránt, de ép oly kevésbé bántja őt a lelkiismeret aggodalma, és ép oly átható tekintetű a gyakorlati eszközök megválasztásában mint Macchiavelli, ő volt, és a döntő pillanatban is ő lesz a radikális democratia tanácsadó

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 203. Az 1793 ápril 3-iki ülésről szóló jelentésben, Brissot beszéde. — *U. o.* XX. 127. *Brissot, Franciaország valamennyi republikánusaihoz* 1792 október 4-ikén intézett irata, hol ez mondatik: »Midőn a háború megizenését sürgettem, a királyság megszüntetése lebegett szemeim előtt. »Azután az 1791 december 30-ikán mondott beszédére hivatkozik, melyben így szólt: »Csak egytől félek, s ez az, hogy talán nem fogunk elárultatni. Szükségünk van árulásokra; mert Franciaország kebelében még erős méregadagok vannak, s ezeknek kiküszöbölésére erős kitérések kellenek.«

** Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 260. 1792 áprilisáról, és *u. o.* I. 439. 1792 júliusáról.

ügyvéde. »Büszkesége nem tűr maga fölött senkit; ő megszüntetteti a nemességet, mert ő nem nemes; s miután nem minden az övé, mindent leront. Alaptétele az, hogy a forradalom megszilárdítására nélkülözhetetlen »a vallás és a dynastia megváltoztatása.« — Már most, ha a béke nem zavartatott volna meg, mindez nem vált volna lehetővé, sőt, a párt befolyása is kudarczot vallott volna. Egész osztályok, melyek követték őt akkor, midőn a szabadalmazottak ellen lázított, most, midőn a zendülés ellenök irányúlt, elváltak tőle, s a gondolkozó és birto-
kos emberek legnagyobb része, megutálva a fejtelenséget, megutálták annak előmozdítóit is. Számtalan megválasztott közigazgatási, hatósági, s egyéb tisztviselő, hangosan panaszkodott, hogy hatalmok a csőcseléknek alá rendeltett. Számtalan földműves, iparos és kereskedő, egész csendben méltatlankodott a miatt, hogy munkájok és takaré-
kosságuk gyümölcse, a szűkölködők és tolvajok kegyelmétől függ. Kemény dolog volt az étampesi lisztárusokra nézve, hogy gabonát nem szerezhettek be, hogy vevőiket csupán éjnek idején fogadhatták, hogy házukban is remegniök kellett, tudva, hogy ha onnan kilépnek, éltök forog veszélyben.* Keserves dolog volt a párizsi nagy fűszerárusokra nézve, midőn látták, hogy raktáraik megtámadtattak, ablakaik beverettek, kávé- és czukorkészletöket a vén banyák silány áron eladták, elosztották, vegy elvitték, vagy azon gazemberek ellopták. kik az utcza másik végére siettek azt eladni.** Keserves dolog

* Lásd e munka II. kötetének 417 s köv. lapjait.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 92—99 (1792 januárról); 225 (1792 februárról). — *Lettres inédits de Coraï au protopsalte de Smyrne*, par Queux de Saint-Hilaire. 33. (Coraï e na-

volt mindenfelé a régi polgári családokra, minden város vagy mezőváros egykori előkelőire, minden művészet, foglalkozás vagy mesterség fő képviselőire, a jólétben és tiszteletben élő egyénekre, szóval azon emberek többségére nézve, kiknek volt tisztességes hajlékuk és jó ruhájok, néhány száz, vagy néhány tuczat szónok és gyujtató által vezetett nép törvénytelen uralmát eltűnri. — Az elégedetlenség már 1792 elején oly látható volt, hogy azt a szószéken és a sajtóban hirdették. Isnard mennydörgött »a nagybirtokosok, gazdag kereskedők, vagyonos és gögös emberek tömege ellen, kik, a társadalmi állapotok amphitheátrumában kedvező helyekre tétetve, nem akarják engedni, hogy üléseik felcseréltesse nek.« * — »A polgárság, írja Pétion, e számos és jólétben élő osztály, elszakad a néptől; ennek fölébe helyezi magát, . . . a nép egyetlen tárgya bizalmatlanságának. Egyetlen eszme üldözi mindenfelé, az, hogy a forradalom most azok harca, kik bírnak valamivel, azok ellen, kiknek semmijök sincs.« ** — S valóban a polgárság tartózkodott a választásokban való részvételtől, nem akart eljárni a hazafias társulatokba; maga köré gyűjté »a mérsékelt és félnék

pon kíváncsiságból a Lombards-utczáig hatolt előre): »Tanúja levén az ily kiáltó igazságtalanságnak, méltatlankodván, hogy e gazficzkók közül, kik czukorral és kávéval megrakodva futkároztak az utczán, hogy azt ismét eladják, egyet sem ragadhattam torkon, hirtelen egész testemben érzem, miként rázott ki a hideg.« (E levélnek nincs kelte; a kiadó, összevetésekből azt 1791-re teszi, én valószínűbbnek tartom, hogy 1792-ből való.)

* Lásd: *Moniteur*. XI. 45 és 46, január 5-iki ülés. Isnard egész beszéde figyelemre méltó.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 177 Lettre de Pétion, 10 février.

emberek sokaságát, kikre nézve a nyugalom az első szükséglet«, és különösen, legnagyobb vétke az volt, hogy a zavarokat a zavarok valódi okozóinak tulajdonítá. Egy bátor szívű ember, Chénier András, elfojtott méltatlankodással és megdönthetlen érvek erejével lépett elő a néma tömegből, és rántotta le nyilvánosan a jakobinusok álarczát.* Napnál világosabban semmisíté meg azon mindennapi álbölcsekedést, mely szerint egy-egy csoport,

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 252. Chénier András levele a »Journal de Paris« február 26-iki számában. — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 76. Rajnamegye directóriumának felelete Roland egy, 1792 június 12-ikén kelt körlevelére. A két osztály közötti ellentét e válaszban igen jól van jelezve: »Nem mentünk a nép véleményét ezen, *nagyobb-részt idegenekből* álló csoportosulások között keresni; mert ez emberek a munkának és békének egyaránt ellenségei, a közérdekkel semmit sem törődnek, s kiket már a renyheség is hajlandókká tesz a bűnökre, kik a rendetlenség által ígért változandóságot eléje tenni látszanak a szegénység segédforrásainak. Az emberek ez osztálya minden nagy városban mindig igen nagy számú; ez emberek nagy hangú beszédeitől a főváros utczái, terei, és közkertjei igen gyakran visszhangzanak, ez azon osztály, *mely minden lázadó csoportosulást létrehoz*, ez az, mely folyton az anarchia és a törvénynek megvetése felé hajlik, végre ez azon osztály, melynek lármázása, távol attól, hogy a közvéleményt jelezze, azon rendkívüli erőlködéseket mutatja, melyeket arra tesz, hogy meggátolja a közvélemény nyilatkozhatását. — Párizs népének közvéleményét azon hasznos és munkás emberek között észleltük, kiket létezésök minden szála, és vonzalmok minden tárgya az államhoz köt, a birtokosok, földművesek, kereskedők és munkások között... Körülbelől valamennyinek egyhangú érzése... az alkotmányhoz és főkép a nemzeti souverainitáshoz, a politikai egyenlőséghez, s az alkotmányos monarchiához, mint az alkotmány legfőbb elemeihez való rendületlen ragaszkodás.«

»nehány száz, valamely kertben, vagy színházban összegyűlt tétlen embert, szemtelenül a népnek neveztek el.« Vázolta a nemzeti souverainitás azon két-háromezer bitorlóját, kiket szónokaik és a legrosszabb zsarnokokkal szemben használt hízelgéseknél is durvábban tömjénező íróik naponként ittasokká tettek«; e gyülekezeteket, melyekben a francia nép egy rendkívül csekély száma nagy számúnak látszik, mert összegyűltek és kiáltoznak«; e párizsi klubbokat, melyből a tisztességes, munkás és tanult emberek egyenként vonódnak vissza, hogy helyet adjanak az eladósodott fondorkodóknak, a romlott embereknek, a hazafiság képmutatóinak, a lárma kedvelőinek, az időtlen tehetségeknek, a megbomlott agyvelőknek, minden rangú és rendű állásukat elhagyott egyéneknek, kik, nem lévén képesek magán ügyeiket elintézni, a közügyekbe való avatkozásban keresnek kárpótlást. Megmutatta, hogy a központi lázító gyárnak ezerkétszáz segéde van, ezerkétszáz fióktársulat, melyek »kezeiknél fogva egymást, Franciaország körül egy bizonyos villanyos lánczot képeznek« és megrázzák az országot a központból kiható minden lökésre; megmutatta, hogy szövetkezésök megtörtént, és a trónra ültettetett, hogy ezek nem csupán államot képeznek az államban, de úgy lépnek fel, mint egy souverain állam egy jobbágyi államban; megmutatta, hogy e szövetkezés a közigazgatási hivatalokat sorompóik elé idézi, hogy beavatkozása által a bíróság ítéleteit megsemmisíti, hogy a magánosoknál kutatásokat rendel, azokat megadóztatja, és önkényűleg elítéli; rámutatott az engedetlenség és a zendülés szünet nélküli dicséretére; megmutatta, hogy a »gabnauzsoráskodás és egyedáruság neve alatt a kereskedés és ipar úgy állittat-

nak oda, mint vétkek«; hogy minden tulajdon megingott, minden gazdag gyanus, hogy »a tehetség és becsületesség elhallgattattak«, szóval, hogy a társadalom nevében, maga a társadalom ellen nyilvános összeesküvés forraltatik, és »a szabadság szent ábrázatával arra élnek vissza, hogy némely zsarnok büntetlenségét megpecsételjék.«

Az ily óvás egész hangosan mondotta ki azt, mit a francziák legnagyobb része halkán rebesgetett, és a hónapról hónapra mindig nagyobbodva növekedő kihágások erősebb feddést is idéztek elő. »A fejetlenség majdnem példátlan fokozaton áll, írja az Egyesült-Államok nagykövete. A féktelen társulatok által mindenfelé létrehozott borzalom és félelem oly nagy, hogy van ok azt hinni, miszerint a franczia nép nagy tömege még a zsarnokságot magát is jótéteménynek tekintené, ha azon személy- és vagyónbiztonság járna vele, mely még a legrosszabb európai kormányok uralma alatt is megvan.«* — »Bebizonyítva látom, mondja egy másik, nem kevesebbé illetékes figyelő, hogy XVI. Lajosnak sokkal több híve volt, midőn elbukott, mint egy évvel elébb, Varennesbe való futása alkalmával.«** — S valóban, a király 1791 és 1792 vége felé, több ízben tanácskozást tartott e tárgyban.*** »18,000, az alkotmány hívei által megválasztott

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. Az 1792 június 20-iki levelet.

** Lásd: *Souvenirs* (manuscrits) de M. X . . . .

*** Lásd: Malouet. *Mémoires* II. 203. »A tartományokból beérkező valamennyi jelentés azt hozá hírül (a királynak és a királynénak), hogy a napról napra elkorcsosuló közvélemény érezhetőleg javúlni kezd. De ez befolyástalan volt, míg a klubbok, csapszékek és utczasarkok véleménye oly óriási hatalomra vergődött, hogy közeledett már azon pillanat, melyben előreláthatólag más hatalom mint ez, már nem is lesz.«

minden rangú tisztviselő, * 82 megyei közigazgatási testület közül 71, a törvényszékek legnagyobb része, a kereskedők, gyárosok, a párizsi nemzetőrség valamennyi tisztjei és a legénység nagy része, ** szóval, a nemzet válogatott része, és a polgárok közül azok, kik nem napról-napra éltek, az ő részén, s a gyűlés jobb oldalán állottak a baloldal ellenében. Ha a belső zavarokat a külveszedelem nem fokozta volna még inkább, a közvélemény megfordult volna, a király számított is erre. Midőn az alkotmányt elfogadta, úgy ítélte, hogy a gyakorlat ki fogja mutatni annak hiányait, és reformokra fog alkalmat nyújtani. Addig azonban ő lelkiismeretesen megtartá azt, és, érdekből épen úgy, mint lelkiismeretességéből, betűhíven megtartá esküjét. »Az alkotmány legpontosabb végrehajtása, mondá a király egyik miniszteréhez, legbiztosabb eszköze annak, hogy a nemzet észre vegye, minő változtatásokat kell azon tenni.« *** — Más szavakkal, ő számi-

* Az itt közölt számokat Mallet-Dupantól vettük, *Mémoires* czímű muokjából, II. 120.

** Lásd: *Moniteur*. XII. 776. A június 28-iki ülésről szóló jelentést. Lamarque képviselő, és egy kerületi törvényszék bírása mondja: »Ismeretes dolog, hogy a kerületi törvényszék tagjaiból hiányzik a polgári érzület.«

*** Lásd: Bertrand de Molleville. *Mémoires*. VI. 22. — Miután Bertrand megkapta a fentebbi szavakban utasításait, a királyné fogadta őt, ki ugyanazt mondá neki. »Nem gondolja ön, kérdé tőle a királyné, hogy az egyedüli út, melyen a királynak járnia kell, az, hogy esküjéhez hű maradjon? — Bizonyára, asszonyom. — Nos tehát, legyen ön bizonyos abban, hogy semmi sem fog megingatni. Legyünk bátrak, Bertrand úr; reméllem, hogy határozottsággal, türelemmel és kitartással bírván, még nem vesztettünk el mindent.«

tott e tapasztalásra, és valószínű, hogy, ha a tapasztalást meg nem zavarják, számítása helyesnek bizonyúl. A nemzet, a rend védelmezői, s a rendetlenségre való izgatók között végre is választott volna; a hatóságok részére állott volna a klubbok, a rendőrség részére a zendülés, a király részére a csöcselék ellenében. Egy vagy két esztendő leforgása alatt megértette volna, hogy a törvény végrehajtásának biztosítására, elmaradhatlan a végrehajtó hatalom visszaállítása, hogy a rendnek legfőbb őre, kezei meg levén kötve, nem végezhetette el kötelességét, hogy, kétségtelenül helyes ugyan neki utasításokat adni, de hogy, ha sikeresen akarják őt felhasználni az örültek és gazok ellen, elébb fel kellene oldani kezeit.

V.

Egészen ellenkezőleg áll a dolog a háborúval; a dolgok arculata hirtelen megváltozik, s az alternatíva megfordíttatik. Már nem arról van szó, hogy a rend és rendetlenség között, hanem az, hogy az új és régi uralom között történjék választás: mert a külföldiek mögött a határon a kivándoroltak tűnnek fel. A megrázkódás borzasztó, különösen az alsó rétegben, mely egykor majdnem egyedül hordá a régi épület egész terhét, azon emberek milliói között, kik fáradtsággal küzdve élnek kezeik munkájából, a kézművesek, apró földmívelők, bérlők, napszámosak, katonák, valamint a dugárusok, sócsempészek, vadorzók, kóborlók, egész és félkoldusok között, kik századok óta megbírságot, kifosztva, durva bánásmódban részesülve, atyáról fiúra örökölték a nyomort,

elnyomatást és megvetést. Ők, saját tapasztalásukból ismerik, jelen, új állapotuk, és a régi közötti különbséget. Csak gondolkozniok kell, hogy újra feltűnjék előtök képezetökben, a királyi, egyházi és földesúri adók óriási volta, a 81 % egyenes adó, a beszállásolásra kiküldött katonák, az elfogatások és a robot, a sóvámhivatalnok, a borkóstoló, a vadászati csősz kutatásai, a vadak és galambok pusztításai, az adószedő és behajtó önkénye, az igazságszolgáltatás lassúsága és részrehajlósága, a rendőrség elhamarkodása és durvasága, a csendőrök által való összefogdosztatás; nem feledték el, hogy a nyomorúttak, mint a sár és piszokhalom szedettek össze és vettettek tömlőczre, s hogy a fogházak túl valának tömve, dohosak valának, és hogy ott gyakran igen vegyes társaság volt együtt, s nem ritkán bőjtölniök kelle. * Csak sze-

* Lásd: M. de Lavalette. *Mémoires*. I. 100.—Lavalette 1792 szeptember elején felcsap önkéntesnek, és két barátjával, és batyuvál hátán, jakobinus zubbonyban s tábori sapkában útnak indul. A következő esemény jellemző a parasztság érzelmeinek tekintetéből. Egy faluban, melynek lakosai faczipő-készítéssel foglalkoznak, Vermantonhoz közel (Autun környékén), »megérkezésünk előtt két nappal, egy püspök és két főhelynöke, kik hintóban menekülnek, megállíttatnak általuk; az emberek kikutatják a hintót, néhány száz louis-d'ort találnak, s hogy ne kelljen azt visszaadniok, arra nézve legegyszerűbbnek tartják azt, hogy a szerencsétleneket legyilkolják. Ezt az új mesterséget jövedelmezőbbnek találták, mint az eddigit, s e becsületes emberek mostantól kezdve minden utasra lesbe álltak.« A hatósági irnok, egy kis púpos emberke, megállítá a három önkéntest, és a község házához vezette, mely árúcsarnokhoz hasonlított; itt elolvasták útlevelüket, kikutatták pogyászukat. »Úgy látszék, hogy végünk van, folytatja Lavalette, midőn az igen magas termetű d'Aubonnes hirtelen az asztalra ugrott... Beszélt; káromkodások-

meiket kell felnyitniok, hogy lássák helyzetök javulásának óriási voltát: valamennyi egyenes és közvetett fizetményeknek három év óta jogilag vagy tényleg történt megszüntetését; hogy a sör kancsója két soura, a boré hatra szállott alá, hogy a galambok ott függnek éléskamráikban, a vad nyársaikon sül, az állami erdőségek fája fészereikben van felhalmozva, hogy a csendőrség félénk, a rendőrség nem mutatkozik, hogy sok helyen az egész termés az övék, mert a földbirtokos nem meri követelni a maga részét, hogy a bírák nem merik őket elmarasztalni, a törvényszolgák nem üldözni, hogy a szabadalmak az ő javukra állítottak vissza, hogy a közhatalom megalázza magát csoportosulásaik előtt, tanulékonynak mutatkozik követeléseik, tétlennek vagy fegyvertelennek gonoszságaik ellenében, hogy merényleteik kimentetnek vagy eltűretnek, hogy magasztos gondolkozásuk és nagy szívők ezer és

kal és oly kofálgodással, hogy a hallgatóság meg volt lepetve; de nem sokára magasabb irányban kezdett szólani, a haza, szabadság, népfeltség szavakat pazarúl használta, és oly hévvel, oly átható hangon szólott, hogy bámulatós hatást idézett elő, egy szívvel lélekkel tapsolták meg. De az oktalan még tovább ment, parancsoló hangon szólítá fel Leclerc de la Ronde-ot, hogy lépjen fel az asztalra... s így szólt a gyülekezethez: „Mindjárt meg fogtok győződhetni, párizsi republikánusok vagyunk-e. Te pedig felelj a republikánus kátéből. Mi az isten? mi a nép? mi a király?” — Leclerc bánatos arczczal, orrhangon, s harlekinhoz hasonló hajlongások között így felel: „Isten az anyag; a nép a szegények; a király az oroszlány, tigris, elefánt, mely a szegény népet széttépi, elnyeli, agyon tiporja.” — Erre az emberek nem voltak már képesek magukon uralkodni; a megdöbbenés, a kiáltások, a lelkesültség elérték tetőpontjokat; a rögtönzött színészeket átölelik, kebleikre szorítják, körülhordják; mindenki azt akarta, hogy vendégei legyünk, kellett is innunk derekasan.◀

ezer szónoklatban dicsőítetik, hogy a kabátot és zubbonyt a hazafiság jelvényének tartják, hogy az államban a fennhatóság a sansculotte-ok számára vívatott vissza, érdemeik és erényök nevében. — És íme most azt hirdetik nekik, hogy minden meg fog döntetni, külföldi királyok szövetsége, a fegyverben álló kivándoroltak, a készen álló invázió, a horvátok és pandurok tábora, zsoldosok és barbárok hordái uszítatnak rájuk, hogy őket ismét békóba verjék! — A műhelyektől a gunyhóig óriási harcz hullámszik végig, nemzeti dalok kíséretében, melyek a zsarnokok összeesküvését vádolják, és a népet fegyverre szólítják.* Ez a forradalom második hulláma, mely felemelkedik és zúg, nem oly széles ugyan mint az első, miután csaknem kizárólag a csőcseléket viszi előre, de magasabbra emelkedik és nagyobb mértékben rombol.

S valóban, a mozgásban levő tömeg nem csupán a legdurvább, de egy új érzelem is izgatja, melynek ereje kiszámíthatatlan; a plebejus, az alattvaló, a szegény ember gőgje, ki, százados elnyomatás után, hirtelen felegyenesedve, minden várakozáson felül és mértéken túl izlelé meg az egyenlőség, függetlenség és uralkodás gyönyöreit. »Tizenöt millió fehér néger«, mondja Mallet-Dupan,** kik rosszabbúl vannak táplálva, szerencsétlenebbek, mint a san-domingóiak, s mint azok fellázítva és felszabadítva a zendülés által, mint azok, harmincz hónapig tartó féktelenség által megszokva azok felett uralkodni, a kik régi

* A »Veillons au salut de l'empire« (Virraszszunk az állam üdve felett) kezdetű ének 1791 végéről való. A *Marseillaise* 1792 áprilben készült.

** Lásd a *Mercure de France* 1791 november 23-iki számát.

uraikból még fenmaradtak, mint azok, büszkék, hogy kasztjok rehabilitáltak, és dicsekesznek kérges kezeikkel: el bírjuk-e képzelni dühök túláradását a trombita harsogására, mely felébreszti őket, hogy megmutassa a láthatáron, visszatérő ültetvényeseiket, kik új vesszőket és még súlyosabb nyakbilincseket hoznak számukra? — Nincs gyanakvóbb érzelem, mint az ily lelkek érzelmei; nincs semmi, a mi gyorsabban jönne nyugtalanságba, gyorsabban volna kész az ütlegelésre, az erőszak minden túlzásaira, a mi vakabb volna hiszékenységében, könnyebben és erőszakosabban menne neki mindennek, nem csupán valódi külellenségeinek, de egyszersmind, és pedig először képzelt belellenségeinek,* a királynak, minisztereknek, papoknak, parlamentaristáknak, orthodox katolikusoknak, közigazgatási és hatósági tisztviselőknek, kik elég esztelenek a törvényre hivatkozni, az iparosoknak, földbirtokosoknak, kik korholják a rendetlenséget, a gazdag polgároknak, kik elég önzők honn maradni, a jólétben élő, mívelt és jól öltözött embereknek, kik mind-

* Lásd: Philippe de Ségur. *Mémoires*. I. (Fresnes, Párizstól 7 mérföldnyire fekvő faluban, 1792 szeptember 2-ika után): »Egy, demagógokból álló banda üldözőbe vett egy ide való nagy bérlőt, kit, mert gazdag volt, a király iránti barátságról gyanúsítottak, és mint gabnauszorást denunziáltak. Ez örvongók megragadták őt, és minden előleges eljárás nélkül már agyonütéséhez készültek, midőn atyám sietve odaért. Beszélt hozzájuk s oly szerencsével, hogy a gyilkosok egy csapásra átalakulva, rögtön, a borzalmas dühöngésből, nem kevesebbé végzetes emberséges lelkesülésbe csaptak át. Ez új indulatokban a még halotthalvány és remegő szerencsétlen bérlőt kényszeríték, hogy igyék, és táncoljon velök a szabadság fája körül, mely néhány pillanattal előbb az ő bitófájának volt kiszemelve.«

annyian gyanúsak, mert az új uralom által veszteségeket szenvedtek, vagy nem fogadták el 'annak modorát. — Ilyen azon óriás vad állat, melyet a girondisták bevezetnek a politikai porondra;* hat hónapon keresztül lobogtatják előtte a veres zászlókat, megsarkantyúzzák, megvadítják, előre űzik, rendeleteikkel és kiáltványaikkal, elleneik és azok őrei, a nemesség és papság, a belföldi aristocraták, mint a koblentziek büntársai, az »ausztriai bizottság«, mint Ausztria büntársa, a király, kinek okosságát árulásnak bélyegzik, s az egész kormány ellen, melynek az általok szított fejetlenséget és háborút tulajdonítják, pedig azt ők hívták ki.

A népségnek, melyet a girondisták így felizgattak és megrémítettek, már csak az egyesülés jelének megadása, és fegyverek kellenek: s e fegyvereket és az egyesülés e jelét, rögtön meg is adják neki. Meglepő összehatalálkozás által, mely előre kifőzött tervre mutat,** ugyanegy csapással három politikai gépezetet hoznak mozgásba.

* Lásd: Lacretelle. *Dix ans d'épreuves*. 78. »A girondisták Romulus szemetjéből, s a mi még rosszabb, az október 5-iki rablóból akar római népet újra feltámasztani.«

** Lásd: Lafayette. *Mémoires*, I. 442. A girondisták a háborúban alkalmat kerestek arra, hogy az 1791-iki alkotmány létrehozóit, és az általok életbe léptetett intézményeket, sikeresen megtámadhassák.« — Brissot. *Adresse à mes constituants*. »Mi a háborúban alkalmat kerestünk arra, hogy a királynak gáncsot vessünk, hogy így rosszhiszeműsége, és a kivándorolt hercegekkel való összekötötése kiderüljön.« — *Moniteur*. Az 1793 április 3-iki ülésről szóló jelentés. Brissot beszéde. »A jakobinus klubban kijelentém és bebizonyítam azon véleményemet, hogy a háború azon egyetlen eszköz, melylyel XVI. Lajos hűtlenségei leálczázhatók. Az események igazolták véleményemet.«

A kellő pillanatban, melyben, szándékos szószaporításuk által a háborút elkerülhetlenné tevék, megállapítják a népies egyenruhát, és felfegyverzik a szűkölködőket. Majdnem ugyane héten, 1792 január végén, tudósítják Ausztriát, a meghatározott napon lejárandó ultimatum-jokról, elfogadják a veres gyapot sipkát, s megkezdik a lándzsák kovácsolását.* — Világos, hogy lapályon, rendes hadsereg és ágyú ellen, e lándzsákat nem használhatják; ezek csupán bent és a városokban találhatnak munkát. Legyen meg a jólétben élő nemzetörnek, a működő polgárnak, ki 3 franknyi egyenes adója következtében szabadalmazott, a maga puskája; a kikötőbeli munkás, az árúcsarnok teherhordója, az albérletben lakó mesterlegények, a nem választó képes polgár, kit szegénysége kizár a választásokból, bírjon ily lándzsával, s e felkelések idejében, a szavazó czédula nem ér annyit, mint egy jó lándzsa, melyet meztelen karok forgatnak. — Lépjen most elő a jelvényével diszített hatóság annyi követelésekkel, a mennyit csak akar: torkára fogják azt neki forrasztani, s nehogy meglepessék, előre figyelmeztetik reá. »A lándzsák kezdték meg a forradalmat, azok fogják befejezni is.« »Ah, mondják a Tuileriák kertjének taposói, ha a mars-mezei jó hazafiaknak lettek volna ily lándzsáik, akkor a kék kabátosoknak (Lafayette testőrei) nem lett volna ily jó napjuk!« — »A lándzsák mindenhova el fognak érni, a hol a népnek ellenségei vannak, a királyi

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. VIII. 216, 217, 60. A törvényhozó gyűlés e rendelete január 25-ikén kelt; január 31-ikén szavazta meg egy klub az első pénzt a lándzsák gyártására; és Brissot első czikke a veres sipkáról február 6-ikán jelent meg.

kastélyba is, ha ott vannak.« Általok el fog bukni a veto, és a nemzetgyűlés jó rendeletei fognak keresztülmenni. E célból a Saint-Antoine külváros felajánlja a magáéit, s hogy ezek feladatát érthetően jelezze, arról panaszkodik, hogy »a *pénzaristocrátiát* akarják a születési hatalom helyére tenni«; »a képmutató gazok ellen, kik az alkotmányjal kezökben megfojtják a népet, kegyetlen rendszabályokat« követel; kijelenti, hogy »a királyok, a miniszterek és a civillista el fognak múlni, de hogy az emberi jogok, a nemzeti souverainitás és a lándzsák nem fognak elmúlni«; s a nemzetgyűlés, elnöke által megköszöni a kérelmezőknek azon figyelmeztetéseket, melyeket buzgalmuk ád neki.« * — A nemzetgyűlés vezetői, s a lándzsával fegyverzett csőcselék között, megkötött a szövetség a gazdagok, az alkotmány hívei, a kormány ellen, s ezentúl, a girondisták mellett a legszélső jakobinusok haladnak, kiengesztelődtek egymással, a támadás céljából, elhalasztva egymás iránti ellenségeskedéseket a győzelem utánra. »A girondisták terve nem a névszerinti, de a tényleges köztársaság az által, hogy a civillistát 5 millióra csökkentik, hogy a királynak meghagyott attribútumok közül a legtöbbet eltörlik, hogy dynastia-válto-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 217. Proposition d'une citoyenne au club de l'Évêché, 31 janvier 1792. — A *Gazette universelle* február 11, s a *Patriote Français* február 13-iki cikkei. — *Moniteur*. XI. 576. A márczius 6-iki ülésről szóló jelentés. — Buchez et Roux. *U. o.* XV. A június 10-iki ülésről. A 8000 párizsi nemzetőr kérvénye: »E párt, mely a nép boszuját ingerli, . . . a munkás sapkáját a katona sisakjával, a lándzsákat a puskákkal, a paraszt ködment az egyenruhával akarja ellentétbe helyezni . . .«

zást akarnak, hogy az állam új feje a köztársaságnak mintegy tiszteletbeli elnöke lesz, s melléje a nemzetgyűlés, azaz saját maguk által kinevezett, végrehajtó tanácsot fognak adni.« A mi a legszélső jakobinusokat illeti, velök szemben nem fedezhetni fel más elvet, »mint az emberi jogokhoz a végletekig menő és pedáns alkalmazkodás elvét. Ezen alkotmány segítségével, a törvényeket és a közhivatalnokokat minden félévben megváltoztatni iparkodnak; egyenlősítésüket ki akarják terjeszteni minden rendes tekintélyre, a törvényes rangkülönbségekre, a tulajdonra. Az egyetlen kormány, mely után vágyódnak, a határozó népsöpredék democratiája . . . közös hadseregök a legsilányabb ügynökök, a hivatásszerű lázítók, a rablók, a fanatikusok, minden rendű gazemberek, a vakmerő és felfegyverzett szükölködők, kik a rablók élén« támadják meg a tulajdont és a »közvagyont«, szóval a *városok és falvak barbárjai*, »és bizonyos, hogy ezek nem fognak egy napot sem tétlenségben elmulasztani.«* — Ezeknek előre megbeszélte, általános és növekvő bitorlása alatt a hatalom egész lényege elolvad a törvényes hatóságok kezeiben; lassanként hiú bálványok állapotára jutnak, és Franciaország egyik végétől a másikig, még jóval a végleges összeomlás előtt, a párt, a tartományokban úgy mint Párizsban, a közveszedelem nevében, az erőszak kormányát teszi a törvények kormányának helyére.

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 429 (az 1792 júliusi jegyzetet). — *Mercure de France*. 1792 márczius 10-iki szám, Mallet-Dupan czikke.

VI. FEJEZET.

A megyék. — I. Példa: a Provence 1792-ben. — A jakobinusok korai uralma Marseilleben. — A párt alkatrészei. — A klubb és a helyhatóság. — Az Ernő-ezred kiűzése. — II. A marseilleiek expedíciója Aixbe. — A lefegyverzett ezred. — Az elűzött directórium. — Az új directóriumra gyakorolt nyomás. — III. Az arlesi alkotmányhívek. — Kihágásaik a városban és annak környékén. — Apt inváziója. a klubb és önkéntesei. — IV. Az avignoni jakobinusok. — Miképen ujonczoztatott ezek hadserege. — A rablás a Comtatban. — Az avignoni helyhatóság menekül vagy tömlöczben van. — Lécuyer meggyilkoltatása s a glacièrei mészárlás. — A marseillei szövetségeseik által támogatott mészárlók visszatérése. — A jakobinusok dictatúrája Vaucluse és Bouches-du-Rhôneban. — V. A többi megyék. — A jakobinus foglalás egyöntetű eljárása. — A jakobinus állam alapjai.

I.

Ha látni akarjuk a forradalom fájának első, teljes kivirágzását, a Bouches-du-Rhône megyében kell azt szemügyre vennünk; sehol másutt nem volt az oly korai, mint itt; sehol másutt a helyi körülmények, és a lakosok vérmérséklete nem volt oly alkalmas annak sietteté-

sére. — »Izzó ég; tropikus égalj, száraz sétat helyek, sziklák . . . rohamos patakok, vagy semmi vagy kiáradó vizek«, vakító por, a mistral folytonos vagy a sirocco szakadozott rohamai által izgatott idegek; érzéki, epés, durva, értelmi és erkölcsi súly nélküli emberfaj, kiben a gall és latin faj keveréke előlte a keltának kellemes jellemét, a rómainak mély komolyságát; »jól kifejlett, erős, durva, nyugtalan emberek«, * s mindamellettkönnyedek, rögtönzők, fecsegők, saját nagy szavaik rászédettjei, a dühöngő szavakat és felületes lelkesedés által rögtön magasabb régiókba ragadtatva; fővárosuk egy százhuszezer lakossal bíró kereskedelmi és tengeri város, hola kereskedelem és hajózás esélyei a szellemet újításokkal és kalandokkal táplálják, hol a jellem jóra valósságát a gyorsan megszerzett, és durva gyönyörökben elharácsoló vagy példája minden nap megingatja, hol a politika, úgy mint a spekuláció valószínű lottójáték, mely a bátornak ígér nyereséget; szabad kikötő, sőt, a kalózhajósok, foglalkozás, törvények, rendes hivatás nélküliek, ** zsványok, úton-

* Lásd: De Loménie. *Les Mirabeau*. I. 11. Mirabeau marquis levele.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 7171, 7915-ik szám. Rapport sur la situation de Marseille, par Miollis, commissaire du directoire près le département, 15 nivôse an V. Ez okmányban olvasuk: »A nyereszkedés vágya, a mulatozás iránti hajlam, a munka szükségessége, a rossz magaviselet végzetes következményeitől való szabadulás vágya, Francia- és Olaszországból sok idegent vonzott ide (t. i. Marseillebe) . . . Családi és hazai kötelek, hivatás, vélemény nélküli minden nemű és korú emberek, szorítottatva a mindennapi, s a kicsapongás megszokása által fokozott szükségletektől, melyeket hosszas fáradozások nélkül akarnak kielégíteni, s miknek élvezetét egykoron a kereskedelem által nyújtott gyakori

állók találkozó helye, kik, mint a gyökereiktől elválasztott habarczok, rothadva úszkálnak egyik parttól a másikig a Földközi-tenger egész területén; valóságos csatorna, melybe vagy húsz megromlott és félbarbár polgárisúltság sepreje beömlik, hol »a génuai, piemonti, sicciliai, szóval egész Olasz- és Spanyolország, az Archipelagus, és Berberia * börtöneiből kiokádott vétkek« felhalmozódnak és erjedésbe mennek; — valóban nincs ok csodálkozni azon, ha egy ily városban, a csöcselék uralma hamarabb gyökeret ver, mint bárhol másutt. — Ez szám-

kézi munkával szerezték meg: a forradalom alatt azonban letértek a jó útról, s lassanként a gyengébb párt rémei lettek, és szerencsétlenségre megszokták, hogy fizetést kaptak a politikai küzdelmekben való részvételökért; most, hogy megélhessenek, az ingyenes kenyérsztoztatásokra, különböző élelmi szerek eladására, a pillanat szükségéi által nyújtott, de ritkán előforduló alacsony munkákra, végre a gazságra vannak szorítva. A szemlélő ilyenek tapasztalja Marseille népességének legfeltűnőbb részét, mely lesi az eseményeket, melyeket hasznára fordíthat, könnyen elesábítható, szükségletei következtében tevékeny, mindenütt ott van, és igen nagy számúnak látszik. . . . Escalon hazafi naponként húsz. Féri hírlapíró hat adagot kapott, stb. . . . A polgári tisztviselők és a negyedes biztosok nagyobbrészt még mind oly emberek, kiket a forradalom rászoktatott a munka nélküli megélésre, a nemzet jótéteményeinek azokra fordítására, kik az ő elveiket osztják, végre arra, hogy a hírhedt házak és játékbarlangoktól hallgatásukért sarczot kapjanak. Ezen biztosok a szóvivőket, sőt még a gazembereket is figyelmeztetik, mikor az ellenök kiadott elfogatási parancs végrehajtása küszöbön áll.

* Lásd: Blanc-Gilly. *Réveil d'alarme d'un député de Marseille* (a Barbaroux *Mémoires* című munkájának 40—41-ik lapjain idézve). Blanc-Gillynek ismernie kellett e gazembereket, mert az 1789 augusztusi lázadásban felhasználta őket, s e miatt vád alá is helyeztetett. — V. ö. Fabre. *Histoire de Marseille* II. 422.

talan felrobbanás után, 1790 augusztus 17-ikén Lieutaudnak, egy félig-meddig polgári és mérsékelt második Lafayettnek letételével, ki a nemzetőrség parancsnoka volt, megalapított. A nép nagyobb része, valamennyi »becsületes vagy nem becsületes ember, kinek nem volt valami veszteni valója« köréje sereglett.* Miután azonban ő letétellett, utóbb proscibáltatott, végre börtönbe vettetett, ők elcsüggednek, és Marseille a csőcselék, a klubb által vezetett negyvenezer szükölködő és kalandor kezébe kerül.

A helyhatóság, hogy ezek uralmát annál jobban biztosítsa, egy hónappal Lieutaud kiűzetése után, minden oly polgárt, kinek foglalkozása vagy mestersége van, választó polgárnak jelentett ki.** Ennek következtében, az alkotmányos törvény megvetésével, a sansculotte-ok eljönnek a városi kerületek gyülekezeteibe. Ennek megtorlására a birtokosok és kereskedők visszavonólnak, ezt okosan teszik; mert a demagogia rendes gépezete nem késett működésének megkezdésével. »Valamennyi városi kerület gyülekezetét vagy tizenkét pártember, a klubb tagjai, képezik, kik kidobják a becsületes embereket, botokkal és szuronyokkal fenyegetvén őket. A határozatok

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3197. Correspondance de MM. Debourge, Gay, et Laffitte, commissaires envoyés en Provence, par décret de l'Assemblée nationale, pour rétablir la paix. — Lettre du 10 mai 1791, s más helyeken.

** Martin polgármester, kit az Igazságosnak neveztek, egy Pétion-féle ember volt, hiú és bárgyú. — Barbaroux, a helyhatóság titkára és irnoka Lieutaud úrnak fő ellensége. — Azon helyhatósági határozat, melyről itt szó van, 1790 szeptember 10-én kelt.

a helyhatósággal együttesen a klubban készülnek, és jaj annak, ki azokat e gyűlésekben el nem fogadná! Anyyira mentek, hogy néhány polgárt, ki észrevételeket akart tenni, azzal fenyegettek, hogy rögtön élve temetik el a templom kriptájába.« * Ez érvet az illetők ellenállhatatlannak találták, s »most a legtisztességesebb, legszámosabb osztály annyira megrémült, s oly félénk«, hogy az elnyomottak közül egyetlen egy sem merne megjelenni a gyűléseken, ha csak azokat nyilvános hatalom nem védelmezi. »Nyolczvanezernél több lakos nem képes nyugodtan aludni«, s valamennyi politikai jog csupán »öt-hatszáz egyénre nézve« érvényes, épen azokra, kiktől a törvény azokat megtagadta. Ezek mögött jár »a felfegyverzett söpredék«, a hazátlan rabok hordája,** mely mindig kész a zsákmányolásra, öldöklésre, akasztásra. Előtök járdalnak a helyi hatóságok, melyek, ezek befolyása által megválasztva, ezek igazgatása alatt vezetik a közigazgatást. A védők és védenczek, a klub tagjai és ezek csatlósai, szövetséget képeznek, mely a souverain állam mintájára viselkedik, s még szavakban is alig ismerik el a központi kormány tekintélyét.*** Mint »népgyilkost« vá-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettres des trois commissaires, 17 avril, 18 avril, 13 avril et 10 mai 1791.

** Lásd: Blanc-Gilly. *Réveil d'alarme d'un député de Marseille* (a Barbaroux *Mémoires* című munkájának 40—41-ik lapjain). »Valahányszor a marseillei nemzetőrség a város falain kívül ment valahová, a hazátlan rablók bandája soha sem mulasztá el nyomába vetni magát, s valamerre csak megfordult, mindenütt pusztítást vinni végbe.«

*** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Correspondance des trois commissaires. Lettre du 10 mai 1791. »A marseillei hely-

dolja azon rendeletet, melylyel a nemzetgyűlés teljhatalmat adott a biztosoknak a rend helyreállítására; »dictátoroknak« nevezi ezen minden tekintetben lelkiismeretes és tartózkodó mérséklőket; a megye valamennyi helyhatóságaihoz és az ország valamennyi jakobinus társulataihoz küldött körlevelekben bevádolja őket.* A klubban azon indítvány felett vitatkoznak, hogy Aixbe menjenek ezeknek fejőket venni, melyeket azután bepakolva Párizsba küldenének a nemzetgyűlés elnökéhez, azon fenyegetéssel, hogy ő, és valamennyi képviselő, ki vissza nem vonja amaz új rendeletet, ugyan így fognak bűnhődni. Nehány hónappal utóbb, négy városi kerület közjegyző előtt állit ki okmányt azon elhatározásáról, melyet azon czélból hozott, hogy Aixbe hatezer felfegyverzett marseilleit küldenek, hogy a három betolakodót megöljék. A biztosoknak lehetetlen bejutniok Marseillebe: »bitófákat állítottak ott fel számukra, és fejeikre díjat tűztek ki.« A legtöbb, a mit tehetnek, hogy a párt kezeiből kiragadják Lieutaud urat, és barátjait, kik a nemzet sértésével vádoltatva, a bizonyítékoknak még csak árnyéka nélkül is le vannak tartóztatva,** s oly bánásmódban része-

hatóság csupán azon rendeleteknek engedelmeskedik, melyek neki tetszenek, s másfél év óta egy fillért sem fizetett a kincstárba. — Proclamation du 13 avril. — Lettres des 13 et 18 avril.

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettre des officiers municipaux de Marseille au ministre, 11 juin 1791. — Ebben a három kiküldött biztos visszahívását követelik; egyik érvök, melylyel ezt támogatják, így szól: »Khinában minden oly mandarint, ki ellen a közvélemény fellázad, letesznek, oly tanítónak nézik az ilyet, ki nem ért ahhoz, hogy az atyának gyermekei szeretetét biztosítsa.«

** Lásd: U. o. Lettre des commissaires, 25 mai 1791. »Az

sülnek mint a veszett ebek, lánczra verve, gödrökbe zárva, víz hiányában saját vizeletök ivására kényszerítve, a kétségbeesés által az öngyilkosság szélére kergetve, s kik már számtalanszor voltak kitéve annak, hogy a törvényszéki teremben, vagy börtöneikben megölessenek.* A hatóság, a nemzetgyűlésnek azon rendeletével szemben, mely megparancsolja, hogy szabadon bocsáttassanak, óvást tesz, halogat, ellentáll, s végre rendes segédeit

Aixben és Marseilleben történtek elolvasása világosan bizonyítja, hogy egyedül a vádlók és bírák hibásak.« — Az elfogottak február 1-i kérvényében olvassuk: »A helyhatóság, kétségbeesve ártatlanságunk miatt, s nem tudva, hogyan igazolja eljárását, pénzért keres ellenünk tanukat. Nyíltan hirdeti, hogy inkább egy ártatlant kell feláldozni, mint egy testületet beszenyenezni. Így beszélt Rebecqui, és Elliou helyhatósági tisztviselő neje, Rousset úrnál.«

* Lásd: *Archives nationales*. F7 3197. Lettres de M. Lieutaud aux commissaires, 11 et 18 mai 1791. »Hogy nem vesztem el a gyilkosok kezétől, azt egyedül azon utasítások bölcseségének és szigorának köszönhetem, melyeket ön a nemzetőrségnek és a sorscsapatoknak adatott... A ma tartott tárgyalás alkalmával a helyhatóság képviselője annyira ment, hogy a törvényszéket a közvéleménnyel és a nép boszuló dühével fenyegeté... Az odacsődített és fellázított nép így szólt: Lieutaud-t erőszakkal kell hatalmunkba kerítenünk; ha nem akar feljönni, levágjuk a fejét.« — »A tárgyalási terem, a nagy előterem és a lépcsőzet, foglalkozás nélküli és mezítlábas emberekkel valának tele.« — Lettre de Cabrol, commandant de la garde nationale, et des officiers municipaux aux commissaires, 21 mai: »Vajjon azon 50 emberből álló csapat a főtéren, nem-e inkább felidézi, mint elnyomja a lázadást? Azon felszólítás, hogy a börtönépületbe éjjeli és nappali szolgálatra négy nemzetőr küldessék, nem kigúnyolása-e a polgárkatonáknak, kiknek feladata nem az, hogy börtönőrök legyenek, hanem hogy a törvények megtartása felett örködjenek?«

lázítja fel. Azon perczben, midőn a foglyok kijönnek, »egyenruha és vezetők nélküli« fegyveres emberek sokasága, folyton »nagyobbodva foglalkozás nélküli és idegen emberekkel«, azon magaslatra gyűl, mely a palota felett uralkodik, és puskákkal készül lövöldözni Lieutaudra. A helyhatóság, felszólítatva, hogy a haditörvényt hirdesse ki, ezt megtagadja; kijelenti, hogy »a nyilvános gyűlölet nagyon is világos a vádlottak ellen«, és azt követeli, hogy a svejczy ezred vonúljon vissza laktanyájába, és hogy a letartóztatottak maradjanak börtönükben; mindaz, a mibe az ő javukra beleegyeznek, az, hogy megengedi nekik, miszerint titokban, a vétkesek módjára szökjenek meg: titkon, álruhában meneküljenek.* — A svejczy ezred azonban, mely kényszeríté a hatóságokat, hogy ne sértsék meg a törvényt, viselni kénytelen szemtelenségének büntetését, s miután nem tudták elcsábítani, elhatározták, hogy elűzik. A hatóság négy hónapon át faggatja őket mindenféleképen,** és 1791 október 16-ikán, a jakobinusok a színházban veszekedést kezdetnek tisztjeivel. Ugyanazon éjjel, a színházon kívül, négyet közölők fegyveres bandák támadnak meg; kicsibe múlik, hogy az őrtanyát, a hová menekülnek, rohammal be nem veszik; saját biztosságuk miatt börtönbe vezetik őket; öt nap múlva még mindig ott tartóztatják őket, »ámbátor ártatlanságuk el van ismerve.« E közben »a köznyugalom« biztosítására, a helyhatóság felkéri a kikötő parancs-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettre de M. d' Olivier, lieutenant-colonel du régiment d'Ernest, 28 mai. — Extrait du secrétariat de la municipalité, 28 mai. (Barbaroux volt a titkár és tollnok.) — Lettre des commissaires, 29 mai.

* Lásd: *U. o.* Lettre des commissaires, 29 juin.

nokát, hogy a svejcieket azonnal helyettesítse minden állomáson nemzetőrökkel; ez enged az erőszaknak, s az ezrednek, mint hasztalannak, meggyaláztatva, fenyegettetve, nem marad egyéb hátra, mint hogy megszökjék.* — Ennek megtörténtével, az új helyhatóság, mely még inkább jakobinus mint az előbbi,** Marseillet elszakítja Franciaországtól, a várost katonai és rabló köztársasággá emeli, expedíciókat intéz, sarczol, szövetségeket köt, és fegyveres kézzel kezdi meg a megye meghódítását.

II.

Mindenek előtt elhatározza, hogy a székvárosra, Aixre, hová a svejczy ezred ment helyőrségre, s hol a fő hivatalok székelnek, ráteszi kezeit; ez eljárást annál szükségesebbnek tartja, mert a megye directóriuma hangosan dicséri a svejcziek hűségét, és bátorságot vesz magának a helyhatóságot a törvény iránti tiszteletre figyelmeztetni. De az ily ellentállás valóságos meggyaláztatás, és a helyhatóság gőgös hangon követeli a directóriumtól, hogy vagy álljon helyt leveléért, vagy vonja azt vissza.

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettre de M. Laroque-Dourdan, commandant de la marine à Marseille, 18 octobre 1791 (a svejczy ezred távozásának alkalmából), melyben többi közt ezt mondja: »Valamennyi birtokos polgár fájdalmasan sohajt fel e változás miatt.«

** A választások 1791 november 13-ikán történnek. Martin, a régi polgármester, félénknek látszott, s helyébe Mouraille-t választották meg.

»Ha önök nem írták, úgy az rágalmat tartalmaz, melyet kötelességünk megtorolni; ha igen, úgy az, az önök részéről Marseillenek küldött hadizenet.« * — A directórium udvarias szavakkal, nagy kímélettel bebizonyítja, hogy igaza van, és hogy állításai valóságok, megjegyzi, hogy az 1791-iki részleges adófizetési jegyzék Marseilleben még nem készült el«, hogy a marseillei helyhatóság inkább el van foglalva az állam megmentésével, mint az adók fizetésével; szóval, fentartja korholását. — Miután a directórium nem akar meghajolni, el fogják tiporni, és 1792 február 4-ikén a helyhatóság, titkárát, Barbaroux Párizsba küldi, hogy ott szépítgesse azon merényleteket, melyeket a helyhatóság előkészít. A február 25-ike és 26-ika közötti éjjel megszólal a nagy riadó, és háromnégyezer marseillei ember hat ágyúval Aix ellen indul. Elővigyázatból azt színlelik, mintha semmiféle vezérok, sem parancsnokuk, sem századosuk, sem hadnagyaik, de még káplárjaik sem volnának; ha őket hallja az ember, mindannyian egyenlők, mind önkéntesek, kik saját maguktól vállalkoztak a támadásra: s így, mindannyian felelősek levén, egyik sem az. ** Délelőtti tizenegy órakor

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettre (imprimée) du directoire au ministre de la guerre, 24 janvier 1792. — Lettre de la municipalité de Marseille au directoire, 4 janvier, et réponse du directoire. — Barbaroux. *Mémoires*. 19. (Ez emlékiratok felvilágosítást nyújtanak Barbaroux marseillei szerepléséről; ehhez hasonlót játszott Guadet Bordeauxban. Ez első politikai időszak lényeges a girondisták megismerésére.)

* Lásd: *U. o.* F⁷ 3195. Procès-verbal de la municipalité d'Aix (sur les événements du 26 février) 1-er mars. — Lettre de M. Villardy, président du directoire, datée d'Avignon, 10 mars. (Villardyt kis híja hogy meg nem gyilkolták Aixben.) —

Aix elé érnek; a város egyik kapuját a csöcselék sorai-
ban és a külvárosiak között levő hívek megnyitják, s így
ők röviden felszólítják a helyhatóságot, hogy az egész
örséget szolgáltatassa ki. Ugyanez idő alatt küldön-
czeik azon hírt terjesztik a szomszéd községekben, hogy
a svejci ezred fenyegeti a várost, ennek következtében
Aubagneból nagy sietve érkezik négyszáz ember; óráról
órára látni, mint szaporodik a körülfekvő falvakból oda
sereglő nemzetörség; az utczák megtelnek fegyveresekkel,
mindenfelé hangos beszédek hallhatók, a zaj növekszik,
s a helyhatóság, a közrémületben fejét veszti. Megriad
attól, hogy éjjeli csatározás találna kifejlődni »a sorkato-
naság, polgárok, nemzetőrök és fegyveres idegenek kö-
zött, melyben senki sem ismerné fel a másikat, és nem
tudná, ki voltaképen az ellenség.« Visszaküld egy három-
százötven svejcziből álló csapatot, melyet a directórium
egélyére küld, s az ezredet lakásá ra parancsolja. — Erre
a directórium menekül; valamennyi katonai csapat le-
van fegyverezve, s a marseilleiek, felhasználva előnyü-
ket, hajnali két órakor kijelentik a helyhatóságnak, hogy
»akár megengedi, akár nem« rögtön meg fogják támadni
a laktanyákat. S valóban, az ágyúkat készen tartják a
czélozásra, több lövést elsütnek, megölnek egy őrt, s az

U. o. F⁷ 3196. Rapport des administrateurs du district d'Arles,
28 février (aixi és marseillei magán levelek nyomán). — Barba-
roux. *Mémoires* (Berville és Barrière gyűjteményében). 106. (Wat-
teville, Ernő-ezredbeli őrnagy jelentése.) — *U. o.* 108. (Barbantane
parancsnokló tábornok emlékirata.) E két okmány a felsőbbségek,
különösen a katonai felsőbbségek rendes szabadelvűségét, lanyha-
ságát és határozatlanságát bizonyítja. — *Mercure de France*. 1792
márczius 24-iki szám. (Lettres d'Aix).

ezred, körülvétetve, kénytelen távozni a városból, a legénység löfegyver, a tisztek kard nélkül. Fegyvereik elraboltatnak, a gyanúsakat a nép megragadja, leszedi a lámpákat, s hozzá lát azoknak az oszlopokra való felkötéséhez. Cayol virágárúsnő felakasztatik. A helyhatóság nagy nehezen ment meg egy embert, ki kötéllel, már két lábnyira húzatott fel a földtől, s három más ember számára sikerül neki a börtönben »ideiglenes menhelyet« kieszközölni.

Mostantól kezdve azután a székhelyen megszűnt a felsőbbség, vagy, helyesebben mondva, a tekintély más kezekbe ment át. A menekülő directórium helyébe egy mást, kezelhetőbbet, állítanak. A tanácsot képező harminczhat közigazgatási tisztviselő közül csak tizenketten jelentek meg a választásra. A megválasztott kilencz közül csupán hatan készek működni, s gyakran, a gyűléseken csupán hárman vannak jelen, s ezek is, hogy társakat szerezzenek maguknak, kénytelenek azokat megfizetni.* — És, bár állásukra nézve ők az elsők a megyében, jobban megkínóztatnak, szerencsétlenebbek mint az alattuk álló teremszolgák. Sőt, a mellettök levő klubb-küldöttek, a marseillei helyhatósági tisztviselők, elhallgattatják őket, ezek beszélnek, és reájok parancsolják határozataikat. »Kezeink kötvék, írja egyikök, és telje-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3196. Lettres du nouveau directoire au ministre, 24 mars et 4 avril 1792. »A directórium elutazása óta a mi közigazgatási tanácsunk csupán hat tagból áll, daczára annak, hogy a tanács valamennyi tagjához egymásután küldöttünk meghívókat . . . A tanácsnak csupán három tagja csatlakozik hozzánk; oka ennek az, hogy nem kapnak pénzbeli kárpótlást.« — Ennek következtében az új directórium egy határoza-

sen« e betolakodottak »igája alá vagyunk vetve. Egymásután kétszer voltunk tanui annak, hogy háromszáz embernél többen, kik közül sokan szuronyos puskával voltak felfegyverkezve, tolakodtak be a terembe, és halállal fenyegettek minket, ha megtagadnók azt, a mit tőlünk követelnek. Láttunk dühöngő lázítókat, majd mind avignoniakat, kik a directórium emelvényére állottak, s onnan izgaták társaikat, s a felkelésre és vétekre hevíték.« — »Választanotok kell élet vagy halál között, kiálták nekünk, már csak egy negyed órátok van az elhatározásra.« »A rettenetes hőség miatt kinyitott ablakokon keresztül a nemzetőrök kardjaikat kínálták oda a körülöttünk állóknak, s oly mozdulatot tettek, melylyel azt akarták mondani, hogy ezek vágják el nyakunkat.« * — Az így összeállított, megcsonkított és porázon vezetett directórium, már nem egyéb mint eszköz a marseillei demagógok kezeiben. Camoïn, Bertin, Rebecqui, a leggonoszabb izgatók és bitorlók uralkodnak ott ellenőrzés nélkül. Rebecqui és Bertin, az arlesi ügyek elintézésére

tot fogadott el, melynek értelmében a tanács tagjai kárpozlást nyerjenek. Igaz, hogy ez ellenkezik a királynak egy, január 15-ikén kelt kiáltványával, de »e kiáltványt kierőszakolták a királytól; ön el fogja ismerni, hogy szabad nemzetnél a polgárnak a kormányra való befolyása nem állhat arányban vagyonosságával; ez elv a jogegyenlőséggel ellenkezne és azt lerontaná; reméljük, hogy a király jó szívvel vissza fogja vonni e kiáltványt.«

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3196. Lettres de Borelly, viceprésident du directoire, au ministre, 10, 17 et 30 avril 1792. — Lettre d'un autre administrateur, 10 mars: »Az emberek minden áron Arles ellen akarnak indulni, s minket arra kényszeríteni, hogy ezt rendeljük el.« — *U. o.* F⁷ 3195. Lettres d'Aix, du 12 et 16 mars, adressées à M. Verdet.

kiküldetve, felhatalmaztatták magukat védelmök czéljából csapatok szerzésére: ezt rögtön meg is teszik, de támadásra, s a directórium hasztalan szólal fel ez ellen, kijelentik neki, hogy most »nincs semmiféle felügyelete, hatalma felettök, hogy ők függetlenek, nem tartoznak semmiféle parancsot elfogadni, semmiféle számot adni tetteikről.« Annál rosszabb a directóriumra nézve, ha megkísérti, a nekik adott felhatalmazás visszavonását, mert Bertin kijelenti a directórium alelnökének, hogy ha ezt megtenni merészelnék, ő levágja fejét. A miniszter felszólalására a legnagyobb szemtelenséggel válaszolnak;* erőszakoskodásukhoz szerencsét kívánnak maguknak, s egy másodikra készülnek, és Aix ellen való indulásuk nem más, mint első állomása azon már régen előkészített háborúnak, melynek segélyével Arlest akarják birtokukba ejteni.

* Lásd: *Archives nationales*. F7 3195. Lettre des administrateurs du conseil du département au ministre, 16 mars. »Uram, a közigazgatási tanács meg van lepetve azon helytelen benyomások felett, melyeket Marseille városára nézve önben ébresztettek; e várost a hazafiság dolgában a megye erősségének kell tekinteni. . . . Ha a párizsi nép nem tudta bevárni a parancsot a Bastille lerombolására és a forradalom megkezdésére, lehet-e csodálni, hogy ez égető égálg alatt a jó polgárok türelmetlensége megelőzi a törvényes rendeleteket, és hogy nem tudja megszokni az igazságszolgáltatás lassú menetét, midőn személyes biztonságukról és a haza megmentéséről van szó?«

III.

Tényleg nincs város, melyet a marseilleiek jobban gyűlölnének, mint Arlest. — Polgármestere, Antonelle által vezetettve vagy kényszerítve, két esztendőn át velök egy úton haladt, vagy legalább készítették, hogy velök menjen. Antonelle, egy túlzó forradalmár, több ízben személyesen ment az avignoni rablók közé, azokat bátorítani; hogy nekik ágyúkat és lőkészletet adhasson, kivonta a Szent-Lajos toronyból a tüzérséget, bár ezzel azon veszélyt idézhette elő, hogy a Rhône torkolata a berber rablókalózok birtokába jut.* A Comtatban levő szövetségeseivel, a marseillei klubokkal, a szomszédos mezővárosokban levő segédcsapataival, ő uralkodott Arlesben »a rémület segélyével«, és a de-la-Monnaie városrész 300 embere, kézművesek és tengerészek, mindannyian erős karú és durva tenyerű emberek, képezték az ő csatlósait. Ezek 1791 június 6-ikán, önhatalmúlag kiűzték azon esküt megtagadó papokat, kik a városba menekültek.** — De erre azután »a birtokosok és becsületes emberek«, kik számosabbak is valának, s már régóta méltatlankod-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettres des trois commissaires, több helyen, különösen az 1791 május 11, június 10 és 19-iki levelekben (az arlesi dolgokról). »A birtokos osztály Arlesben már régóta el van nyomva . . . Nehány lázító a rettegetés segélyével uralkodott a tisztességes emberek felett, kik titkosan sopánkodtak.«

** Lásd: *U. o.* Lettre des commissaires, 19 juin. »A Monnaie-csapat egy tagja nyilvánosan osztatott szét (az eskümegtagadókhöz intézett) ily tartalmú czédulákat: ha el nem hordjátok magatokat, a Monnaie-csapattal gyűlik meg bajotok.«

tak, felemelték fejüket; 1200-an közölők összegyűltek a Saint-Honorat-templomban, és ott »megesküdtek, hogy fentartják az alkotmányt és a köznyugalmat«, * s erre a klubba mentek. A klubb alapszabályainak megfelelően tömegesen vétették fel magukat, mint nemzetőrök és szervező polgárok. Ezzel egyidejűleg, a helyhatósággal egyetértve, átalakították a nemzetőrséget, és a csapatokat újlag megalakították: minek következtében a de-la-monnaie-i csapat feloszlott, s a párt elveszíté egész erejét. — Ettől kezdve, minden törvénytelenység és erőszakoskodás nélkül, a klubb és a nemzetőrség többsége monarchista alkotmánypártiakból állott, s az 1791 novemberi választások a községek és kerületek majd minden közigazgatási hivatalaira a rend híveit választották meg. Antonelle helyére egy erélyes ember, Loys orvos választatott meg polgármesterré, kiről tudták, hogy képes a zendülők ellen fellépni »egyik kezében a hadi törvényt, másikban a kardot tartva.« — Ez sok volt, Marseille, »hogy jóvá tegye azon gyalázatot, hogy Arlest megalapítá«, ** most már kénytelen volt annak leigázásához fogni. Ezen, régi váro-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3198. Relation (imprimée) de ce qui s'est passé à Arles les 9 et 10 juin 1791. — Lettre de M. Ripert, commissaire du roi, 5 août 1791. — *U. o.* F⁷ 3197. Lettre des trois commissaires, 19 juin. »Ezóta számtalan földműves ugyanezen esküt tévé; ez a polgárok azon osztálya, mely leginkább vágyódik a rend helyreállása után.« — Ugyanazoktól más levelek is találhatóak e csomagban 1791 október 24, 29, és december 14-ikéről. — V. ö. e munka II. kötetének 476—478-ik lapjait.

** Lásd: *U. o.* Lettre des membres du directoire d'Arles et des officiers municipaux au ministre, 3 mars 1792 (a marseillei helyhatóság egy nyomtatott értekezésének kíséretében).

sokból álló tartományokban, a politikai ellenségeskedéseket a helyhatóságok közötti gyűlölet csak még inkább elmérgesíté, hasonlóképen a Thaebe és Platea, Róma és Veji, Florencz és Píza közötti viszonyokhoz, s a marseillei guelfek már csak az arlesi ghibellinek eltiprására gondolnak. — Antonelle, az 1791 novemberi választások alkalmával, mint ezek elnöke, már felszólíttatá a megye valamennyi egyéb községét, hogy fogjanak fegyvert a jakobinus-ellenes városra;* 600 marseillei önkéntes rögtön megindult, és Salonba bevonult, hatalmokba ejtették az ellenséges kerület ügyészét, s a hozzájuk intézett felszólításra, nem akarták őt kiadni; ők előőrsei a párt negyven-ötven klubbjá által megígért 4000 embernyi seregnek.** Ezek visszatartására, három biztos parancsára, a még érintetlen directórium határozataira, a király kiáltványára, az alkotmányozó gyűlés egy rendeletére, a még engedelmes csapatok szilárd magatartására, az arles-iak még szilárdabb magatartására volt szükség, kik elnyomták a de-la-Monnaie városrész egy felkelését, kitatarozták sáncaikat, lerontották hidaikat, s az őrsé-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3198. Lettres du procureur-syndic du département au ministre, Aix, 14, 15, 20 et 23 septembre 1791. A választói gyülekezet kijelenté permanenciáját, »az alkotmányos hatóságok békóba vannak verve és megvettetnek.« — Lettre des membres du bureau militaire d'urgence et de correspondance au ministre, Arles, 17 septembre 1791.

** Lásd: *U. o.* Lettre du commandant du détachement marseillais au directoire du département, 22 septembre 1791: »Érzem, hogy eljárásunk nem egészen törvényes; de az okosság megkivánta azt, hogy a zászlóalj közóhajtásának engedjek.«

get töltött puskákkal felfegyverezték.* — De ez erélyes fellépés a dolgot csak elhalasztá, nem szünteté meg. Most, hogy a birtokosok elutaztak, hogy a király tekintélye már csak agyrém, hogy az utolsó, híven maradt ezred lefegyvereztetett, hogy az újra megalkotott és megrémített directórium úgy engedelmeskedik mint egy inas, és hogy a törvényhozó gyülekezet megengedi, hogy a jakobinusok az alkotmány híveit mindenütt elnyomhassák, büntetlenül lehet ezek ellen egy új jakobinus támadást intézni, és 1792 márczius 23-ikán, a 4500 emberből álló marseillei hadsereg, 19 ágyúval meg is indul ellenök.

Hasztalan bizonyítják a szomszédos megyéknek a miniszter által küldött biztosai, hogy Arles most már megadta magát, letette a fegyvert, hogy egy sorkatonasági csapat van ott helyőrségen; a marseilleiek azt követelik, hogy e helyőrség visszahívattassék. — Hasztalan vonúl vissza a helyőrség; Rebecqui és csatlósai erre is csak azt válaszolják, hogy »vállalatuktól nem tántorítja el őket semmi, hogy csak ők maguk tehetik meg azon óvrendszabályokat, melyeket a déli megyék biztonsága megkíván.« — Hasztalan ismétli a miniszter parancsait és

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3198. Procès-verbal des officiers municipaux d'Arles sur l'insurrection des Monnaidiers, 2 septembre 1791. — Lettres de Ripert, commissaire du roi 2 et 8 octobre. — Lettre de M. d'Antonelle aux Amis de la Constitution, 22 septembre: »Nem akarok azon ellenparancsnak hinni, melylyel minket fenyegetnek. Ily rendszabály a jelenlegi válság közepette nagyon embertelen és nagyon veszedelmes volna: megfosztaná azon munkásainkat, kiknek volt bátorságuk az új törvényért feláldozni magukat, a hajléktól és kenyértől . . . A király kiáltványa magán viseli az elhamarkodás jeleit, meglátszik rajta, hogy sietve készült.«

ád ellentétes rendeleteket; a directórium szentelen hazugsággal azt válaszolja, hogy nem tud semmit, és megtagadja a kormánytól segélyét. — Hasztalan ajánlja fel magát a Dél főparancsnoka, Wittgenstein a directóriumnak, azon czélból, hogy a támadókat visszanyomja; a directórium oly értelmű megkeresést intéz hozzá, »hogy csapataival ne lépjen a megye területére.« * — E közben, márczius 29-ikén, a marseilleiek ágyúikkal réseket lőttek a védtelen Arlesen; erődítményei leromboltattak; a birtokosokon 1.400,000 livrenyi sarcz hajtattott be. A nemzetgyűlés rendeleteinek gúnyára a de-la-Monnaie külvárosi csapat, a kikötő emberei, s az egész népsöpredék ismét fegyvert fog, és zsarnokoskodik a lefegyverzett lakosságon. Bár »a királyi biztos és a bírák legtöbbjei elmenekültek, a távollevők ellen esküdtek által indíttatnak pert«, az esküdtek pedig a de-la-monnaie csapat tagjai. ** A győzők kényök-kedvök szerint börtönöznek, büntetnek és ölnek.

* Lásd: De Dammartin (szemtanu). *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. II. 60—70. — *Archives nationales*. F⁷ 3196. Lettres des deux commissaires délégués au ministre, Nîmes 25 mars 1792. Lettre de M. Wittgenstein au directoire des Bouches-du-Rhône, 4 avril 1792. Réponse et arrêté du directoire, 5 avril. Rapport de Bertin et Rebecqui aux administrateurs du département, 3 avril. — *Moniteur*. XII. 379. Rapport du ministre de l'intérieur à l'Assemblée nationale, 4 avril.

** Lásd: *Moniteur* XII. 481. A május 10-iki ülésről szóló jelentésben, Fossin, arlesi képviselő kérvénye. — *Archives nationales*. F⁷ 3196 Pétition des Arlésiens au ministre, 28 juin. — Lettres de M. Lombard, commissaire provisoire du roi, Arles, 6 et 10 juillet. »Három hónapnál hosszabb idő óta ez emberek, kik a hazafiság álarczával takaródnak, senkit és semmiféle tulajdont nem tartottak tiszteletben.«

Számtalan békés magán ember ütlegekkel kínoztatik, börtönbe vettetik. Sokan halálosan megsebesülnek; egy nyolczvan éves régi katona, ki három hónap óta visszavonult falusi lakába, húsz napi bebörtönöztetés után, egy, puskaagygyal gyomrára intézett ütéssel öletik meg; nők megvesszőztettetnek; »a törvény végrehajtásában érdekelt valamennyi polgár«, majd ötezer család, kivándorol; városi és falusi házaik kiraboltnak, s a szomszédos mezővárosokban, az Arlestől Marseilleig vezető egész út mentében, a marseillei sereg magvát képező rabló és tolvaj népség úgy viseli magát, és oly dorbézolást visz véghez, mintha valamely elfoglalt államban volnának.*

Ez emberek esznek-isznak, kifeszítik a szekrényeket, elhordják a fehérneműeket és élelmi szereket, elviszik a lovakat, ellopják az értékes tárgyakat, szétrombolják a bútorokat, szétszakgatják a könyveket, megégetik az okmányokat: ez az az aristocraták igazságos büntetése; ** különben is, méltányos dolog, hogy a hazafiak kárpótlásban részesüljenek fáradságukért, s néhány csa-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3196. Lettre de M. Borelly, vice-président du directoire au ministre, Aix, 30 avril 1792: »Bertin és Rebecqui urak magatartása okozta mindazon rendetlenségeket, melyek e szerencsétlen vidékeken elkövették... Nekik nincs egyéb céljuk, mint sarcolni, a mint ezt Arlesben tevék, és meggazdagodni, s az egykori Venaissin grófságot elpusztítani.«

** Lásd: *U. o.* Déposition du garde-champêtre du sieur Coye, propriétaire à Mouriez-les-Baux, 4 avril. — Pétition de Peyre, notaire à Maussane, 7 avril. — Exposé par Manson, bourgeois de Mouriez les-Baux, 27 mars. — Pétition d'Andrieu, 30 mars. — Lettre de la municipalité de Maussane, 4 avril: »Kilesik a kedvező alkalmat, hogy minden ingatlant, különösen mezei lakokat elpusztíthassanak.«

pással több vagy kevesebb, nem épen felesleges arra, hogy a »jó párt« uralma biztosíttassék. — Így pl. azon álhirre, hogy Château-Renardban a rend megzavartatott, Bertin és Rebecqui egy csapatot küldtek oda, s a helyhatósági tisztviselők hivatalos szalagjaival diszítve, s a nemzetőrség által kísértetve, zászlók elővitele mellett és zeneszóval vonóznak ki fogadására. A marseilleiek, a nélkül hogy egy szót szólnának, reájok rontanak, leverik a zászlókat, lefegyverzik a nemzetőrséget, lerántják a tisztek vállrojtjait, a polgármestert vállszalagjánál fogva a földre rántják, a tanácsnokokat, a polgármestert, kardot rántva üzőbe veszik, és a községi ügyészt börtönbe vetik, és az éjen át négy házat kirabolnak, mindezt a helység három oly jakobinusának vezérlete alatt, kiknek vád alá helyezettése elkövetett gáztetteik vagy vétségeik miatt csak nem rég határoztatott el; Château-Renardban ezután kétszer is meg fogják magukat gondolni, mielőtt a hazafiakat vád alá helyeznék.* — Vélauxban »az eddigi földesúr falusi lakát kirabolják, s még a házfödél cserepeit és a köveket is elhordják«; egy, 200 emberből álló csapat »keresztül-kasúl száguldozva a falun, sarczot követel, s a jobb módú polgárok által jelentékeny összegekről szóló kötelezvényeket

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3196. Réclamation présentée aux administrateurs du district de Tarascon par les gardes nationaux de Château-Renard, au sujet de l'invasion marseillaise du 6 avril. — Pétition de Juliat d'Eyguières, administrateur du district de Tarascon, 2 avril, à propos d'une réquisition de 30,000 livres par Camoin sur la commune d'Eyguières. — Lettre de M. Borrelly, 30 avril: »Bertin és Rebecqui nyíltan pártfogolták és szabad lábra helyezték a gyalázatos Camoïnt.«

irat alá.« A marseilleiek feje, Camoïn, a megye egyik új közigazgatási hivatalnoka, mindenre ráteszi kezeit, a mi elvehető, s néhány nappal utóbb pogyásza közt 30,000 frankot találnak. — Csak természetesnek mondható, hogy az ily példákat mások is követik, s a megrendülés terjed, mert minden mezővárosban és kisebb városban a klubb utánozza ezeket, nagyravágyásának, bírvágyának és személyes boszújának kielégítésére. Az apti klubb szomszédaihoz fordul, és Gordes-ból, Saint-Saturninból, Gouls- és Lacoste-ból 1500 nemzetőr érkezik egy nap reggelén a város elé, vagy ezer nővel és gyermekkel, kik botokkal és vellákkal vannak felfegyverkezve. Megkérdeztetve, hogy minő rendeletnél fogva jönnek így, azt felelik, hogy »hazafiságuk parancsolta ezt nekik.« »A vakbuzgók«, vagyis az esküt nem tett papok párthívei »idézték elő az ő utazásukat«, s ennek következtében »ők csakis a vakbuzgók költségére kívánnak elszállásoltatni.« Ez, három napi tartózkodás alatt, a fanatikuskoknak és a városnak 20,000 livre költséget okozna.* Kezdetül mindent szétrombolnak a recollectusok templomában, és befalazzák annak kapuit; azután kiűzik a városból az esküt nem tett papokat, és lefegyverzik ezek-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3195. Lettre de M. Mérard, commissaire du roi, près le tribunal du district d'Apt, 15 mars 1792 (az apti helyhatóság jegyzőkönyvével, s a kerület márczius 13-iki határozatával). — Lettre de M. Guillebert, procureur-syndic du district, 5 mars. (Az ügyész elmenekült.) — Lettres du directoire du district, 23 et 28 mars: »Gondolni sem lehet arra, hogy e pillanatban a törvényszék és a békebíró a legcsekélyebb vizsgálatot is indíthassa e dologban, mert egyetlen lépés ez irányban, egy hét lefolyása alatt 10,000 embert hozhatna nyakunkra.«

nek híveit. E három nap alatt az apti klubb, az egyetlen hatalom, folyton ülésezik. »A szomszédos helyhatóságok eljönnek a klubb elé, nyilvánosan bocsánatot kérni, biztosítani őket polgári érzületekről, és azon kegyelemért esdeni, hogy ne küldjön hozzájuk csapatokat. Magán emberek oda idéztetnek kihallgatásra«; sokan proscibáltatnak, ezek között közigazgatási tisztviselők, a törvényszék és ügyészi hivatal tagjai; számtalan polgár menekült, a város meg van tisztítva, és számos helyen, a kerületben és azon kívül, hasonló tisztítások vitetnek végbe.* S valóban ez az eljárás is csábító. A rosszakaratúak zsebeit kiüríti, s a hazafiak gyomrát megtölti; kellemes dolog jó ellátásban részesülni, kivált ha ez az ellenség költségére történik, s a jakobinus megelégszik azzal, ha dínomdánommal megmentheti a hazát. Különben is, azon gyönyörűségben részesül, hogy szomszédai között úgy működhetnek, mint valami király, s ezen szolgálataért nem csak etetik, de még meg is fizetik.** — Mindez vidámságra

* Lásd: *Archives nationales*. F' 3195. Lettre du directoire du district d'Apt, 28 mars: »Márczius 26-ikán (60), Apt, Viens, Rustrel, s más községekből jövő ember jött Saint-Martin-de-Castillonba, és, a rend helyreállításának ürügye alatt megsarczolták a lakosokat, kiknek költségére étkeztek és laktak.« — E betörések a szomszéd megyékre is kiterjeszkedtek; márczius 23-ikán pl. Saultba csaptak, Forcalquier mellett, Hautes-Alpes megyében.

** Lásd: *U. o.* Arrêté de l'administration du département. Az 1792 márczius 22-ikén Arlesbe menő kérvényező katonáknak, a megye (1792 szeptemberben) fejenként 45 livre kárpoztást engedélyez. Ezerkilencszáztizenhatan vannak, s így az összeg 86,200 livrere rúg, mely összeg »a magánemberek vagyonaából ésbirtokain veendő meg, mint a kik szerzői, előmozdítói azon zavaroknak, s így vétkesek azon zavargásokban, melyeket a rongyszédők (azaz a csöcselék) pártja

hangolja őt, s a kirándulás, mely valóságos boszorkánytáncz volt, végén farsanggá lesz. A két marseillei csapat közül az egyik, Aixbe visszavezettetve egy nagy »hazafias« lakomához ül, azután a farandole-t járja, melyben »az előtánczosok a polgármester és a parancsnok úr«;* a másik csapat ugyanaz napon, még nagyobb vígsággal és pompával tartja meg bevonulását Avignonba.

IV.

Nincs ehhez hasonló rablófészek Franciaországban: nem azért, mintha itt nagyobb nyomor uralkodnék mint máshol, és ez által vált volna itt a parasztháború kegyetlenebbé, sőt ellenkezőleg, a Comtat a forradalom előtt valóságos eldorado volt; a pápa semmiféle adót sem szedett innen; az igen enyhe adók ott helyben költettek el; »egy vagy két souért kaptak itt az emberek kenyeret, bort, húst.«** — De az olasz legátusok elnéző és rom-

Arles községben előidézett.* Az arlesi helyhatóság ötvenegy magánembert jelöl meg, kiknek e 86,200 livret, s ezenfelül foglaló fejében 2785, s tartózkodás és késedelmi költségek fejében 300 livret kell fizetniök. — *Pétition des rançonnés*, 21 novembre 1792.

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3195. Procès-verbal du directoire sur les événemens arrivés à Aix les 27, 28 et 29 avril 1792.

** Lásd: Michelet. *Histoire de la révolution française*. III. 56. (Öregparasztok elbeszélései nyomán.) — *Mercure de France*, 1791 ápril 30-iki szám. Lettre d'un habitant du Comtat. Az összes közterhek (községi adók és adósságok kamatai) 126,684 lakos után nem múlták felül a 800,000 livret. Sőt ellenkezőleg, midőn a Comtat Franciaországgal egyesítettett, különféle adói 3.793,000 livrere szapo-

lott kormányzása alatt a vidék »Francia-, Olaszország és Genua valamennyi gazembereinek biztos menhelyévé lőn, kik a pápai hivatalnokoknak fizetett csekély díj fejében itt oltalmat és büntetlenséget nyertek.« A csempészek és ezek orgazdái ide sereglettek, hogy a francia vámörök övén keresztültörjenek. »Tolvajok és gyilkosok csoportjai alakultak itt, melyeket az aixi és grenoblei fő-törvényszékek szigorúsága teljesen nem volt képes kiirtani. A tétlenek, kicsapongók, hivatásszerű játékosok«, * az eltartott cicisbeók, a fondorkodók, ingyenélők, kalandorok itt a legszorosabb érintkezésbe jutottak a vállukon megbélyegzettekkel, a bűn és véték régi híveivel, »a touloni és marseillei gályák szökevényeivel.« A kegyetlenség itt a kicsapongás mögé rejtezett, mint a kígyó odvába, és csupán alkalomra volt szükség, hogy e gonosz hely gyilkosok barlangjává változzék.

A jakobinus vezetők, Tournal, Rovère, a két Duprat,

rodtak. — André. *Histoire de la révolution avignonnaise*. I. 61. A Comtatnak képviseleti intézményei voltak; évenkénti közgyűlése, mely három püspökből, a nemesek képviselőjéből és a fő városok tizenhárom konzulából állott. — *Mercure de France* 1791 október 15-iki szám. (Lettre d'un comtadin.) A Comtatban semmiféle katonaság sem volt; a nemesi kiváltságok száma csekély volt, senkinek sem volt kizárólagos vadászati és halászati joga; azoknak is, kiknek nem volt földbirtokuk, szabadott lőfegyvert tartani, és mindenféle vadászni.

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3273. Lettre de M. Pelet de la Lozère, préfet de Vaucluse au ministre, an VIII, 30 germinal. — *U. o.* DXXIV. 3. Lettre de M. Mulot, l'un des commissaires médiatiseurs au ministre, 10 octobre 1791: »Hová küldött ön engem! ez a hamisság országa. Az italianismus itt mély gyökereket vert, s félek, hogy azok életképesek lesznek.«

a két Mainvielle, Lécuyer, igen könnyedén halászhatták ki újonczaiukat a szenny e csatornájából. — Kezdetben, a város és környéke leggonoszabb csöcselékének, a községi adókat gyűlölő parasztoknak, a minden rendet gyűlölő csavargóknak, a kaszákkal, lándzsákkal és bunkósbotokkal fegyverzett teherhordóknak és tengerészeknek segélyével, hét-nyolcz zendülést idéztek elő, kiűzték a pápai legátust, a községi tanácsnokokat állásuk otthagására kényszeríték, a nemzetőrség és a conservatív párt fejeit * felakasztották s a helyhatósági tisztségeket elfoglalták. — Azután, bandájukból egy sereget alkottak, melynek jelszava a kicsapongás, zsoldja a préda volt, épen úgy mint a Tilly és Wallenstein katonáié, »valóságos vándorló Szodoma, mely előtt a régi Szodoma elszé-

* Ez események részletei feltalálhatók André és Soulier *Histoire de la révolution avignonnaise* című munkájokban. A hét fő ellenzékinek, nemeseknek, papoknak, kézműveseknek meggyilkoltatása 1790 június 11-ikén történt. — *Archives nationales*. DXXIV. 3. A felkelés kiinduló pontja, a jansenista Camus, alkotmányozó gyűlési képviselő ellenségeskedése. E csomagban találunk több, Mainvielle, Raphel, Richard, s más avignoni főjakobinusok által 1790 ápriltól kezdve hozzá intézett levelet. Egyebek között egy, 1790 júliusi levélben ez áll: »Esedezünk (sic!) ne hagyja cserben saját művét. Ön uram, volt az első, ki azon vágyat lehelte belénk, hogy szabadokká legyünk, és hogy visszakövetljük azon jogokat, hogy egy nemes nemzettel egyesüljünk, melytől csak a család szakított el minket.« A politikai segédeszközök és családok mindig ugyanazok maradnak. Erről egy Camus által pártfogolt avignoni embernek, 1791 július 13-ikán hozzá intézett levele tesz tanuságot: »A község épen most engedélyezett nekem a palota belsejében lakást, hogy abban korcsmárosi hivatásomat teljesíthessem . . . Az ön jósága alapította meg szerencsémét . . . Minő távolság van ön között és közöttem!«

gyellte volna magát.« 3000 ember között csak 200 avignoni van; a többiek szökött francia katonák, csempészek, fegyenczek, foglalkozás nélküli idegenek, útszéli zshiványok és gonosztevők, kik zsákmányt szagolva igen messziről, még Párizsból is ide siettek; * velök járnak nőtényeik is, kik még hímeiknél is tisztátlanabbak és vérszomjasabbak. Hogy jól megértessék, miszerint náluk a gyilkolás és tolvajlás napirenden vannak, mint árulót halálra kínozták Patrix-et, első vezéröket, ki az által vétkezett, hogy egy foglyot szabadon bocsátott, s helyére egy egykori utonállót választottak, kit a valence-i törvényszék halálra ítelt, s ki az ítélet végrehajtására kitűzött napot megelőző napon megszökött; neve Jourdan volt, s melléknevül *Coupe-têtes* ** adatott neki, mert mint mondják,

* Lásd: *Archives nationales*. DXXIV. 3. Rapport sur les événements de 10 octobre 1791. — *U. o.* F^o 3197. Lettre des trois commissaires à la municipalité d'Avignon, 21 avril, et au ministre, 11 mai 1791: »Az orangei képviselők kimutatták nekünk, hogy az avignoni hadseregben legalább 500 francia szökevény van.« — *U. o.* Lettre des trois commissaires au ministre, 21 mai et 8 juin: »Nem lehet eltérni, hogy szervezett rablóbandák e kis, mindenfelől Franciaországtól körülvett országban iskoláját állítsák fel azon legveszedelmesebb rablásnak, milyen az emberi nemet valaha lealjasítá és megfaggatá.« — Lettre de M. Villardy, président du directoire des Bouches-du-Rhône, 21 mai: »2 millió érték-nél több nemzeti vagyon van kitéve e szerencsétlen országot pusztító új Mandrinek rombolásának.« Lettre de Méglé, sergent recruteur du régiment de La Marck, arrêté avec deux de ses camarades, 21 mai. »A minket elfogó Mandrinek testülete visszaadta szabadságunkat... Elfogtak azért, mert visszautasítottuk azon meghívást, hogy bandájukhoz csatlakozzunk, és e visszautasításunk miatt naponként fenyegettek a bitófával.«

** Fejvágó.

október 6-ikán, Versaillesben, a királyi őrség két tagjának fejét vágta le.* — Ily parancsnok alatt azután a csapat annyira felszaporodik, hogy 5—6000 emberből álló hadtestet képez, mely útjokban megállítja a járókelőket, és erővel besorozza azokat. *Mandrin*-eknek nevezik őket, de ez elnevezés bántó Mandrinre, mert Jourdan és emberei, nem csupán mint az, a nyilvánosság személyei és a közvagyon ellen intéznek háborút, hanem a magánosok javait, szemérmét és életét is megtámadják. E sereg egyetlen csapata Cavailonban egyszerre 25,000, Baumban 12,000, Aubignonban 15,000, Piolineben 4800 livret zsarolt, és Caumont-t, hetenként fizetendő 2000 livreig sarczolja meg. Sarriansban, melynek kulcsait a polgármester átadja nekik, a házakat fedelőktől az alapokig kirabolják, harminczhárom nagy szekér zsákmányt hordanak el, gyujtogatnak, s a huron-indiánusok kegyetlenségével bántalmazták és öldöklök az embereket; egy nyolczvan éves, béna hölgyet, a puskát mellére téve lőnek agyon, s a tűz közepette ott hagyják vérében fetrengeni; egy ötesztendősz gyermekket ketté vágják, anyját lefejezik, nővérét megcsönkítják; a plébánosnak füleit vágják le,

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 379. (Faure képviselő jegyzéke Jourdanról.) — Barbaroux. *Mémoires* (Dauban féle kiadás). 392: »Patric halála után szóba került egy tábornoknak megválasztatása; senki sem akarta e helyet elfoglalni oly seregben, mely csak az imént adta jelét a legnagyobb fegyelmetlenségnek. Végre Jourdan feláll, és kijelenti, hogy ő kész azt elfogadni. Semmi válasz; erre ő maga választja meg magát, s megkérdi a katonáktól, akarják-e őt? A részeges embereknek okvetlenül tetszhetett a részeges, tapsokkal fogadják, s így ő kiáltott ki vezérnek.«

és jelvényrózsák gyanánt homlokára tűzik, azután egy sertéssel együtt megölik, kitépik az ő és a sertés szivét, és azok felett tánczolnak.* Ezután, a hasztalan ostromolt Carpentras körül, a kicsapongó kegyetlenség ösztönei, melyek később a lábpörkölőknél kifejlődnek, az emberévés vágya, mely néha a gályaraboknál jelentkezik, s az őrjöngőknél néha tapasztalható gaz és felizgatott érzéki-ség, ötven napon át szabadon garázdálkodnak.

Avignon, meglátva az általa felnevelt szörnyeteget, segélyért kiáltoz; ** de a vad, érezve erejét, egykori dé-

* V. ö. André és Soulier, több helyén. — *Mercure de France*. 1791 jún. 4. — *Archives nationales*. F^o 3197. Lettre de Mme de Gabrielli, 14 mars 1791. (E nő házát Cavaillonban január 10-ikén rabolták ki, ő maga komornájával együtt, a háztetőn át menekült). — Lettre des officiers municipaux de Tarascon, 22 mai: »A kerületbe becsapó banda mindent elrabol, a mit útjában talál.« — Lettre du procureur-syndic d'Orange, 22 mai: »Múlt szerdán egy, Châteauneufből Courthesonba menő tíz éves leánykán ez emberek egyike erőszakot követett el; a szegény gyermek haldoklik.« — Lettre des trois commissaires au ministre, 21 mai: »Minden tisztességes ember tudja, hogy ez állítólagos hazafiak, kikről az mondatott, hogy Sarriansban annyi dicsőséget szereztek, kannibálok, kiket Avignonban és Carpentrasban egyaránt utálnak.«

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 3197. Lettre du directoire des Bouches-du-Rhône, 21 mai 1791. — Délibération de la municipalité d'Avignon, avec adjonction des notables et du comité militaire, 15 mai: »A csapatok zsoldja és eltartása óriási költségeket okoz . . . . Kényszeradók szedetnek . . . Leglázítóbb a dologban az, hogy azon emberek, kik ez adók beszédésével bíztattak meg, a lakosokat önkényüleg adóztatják meg, a szerint, hogy jó vagy rossz hazafiaknak tartják őket . . . . A helyhatóság, a katonai bizottmány, s az Alkotmány barátjainak társasága merészelték felszólalni, s a francia alkotmányhoz való ragaszkodásuknak jutalma az ellenök intézett proscriptió volt.«

delgetői felé fordul, kimutatja fogait és megköveteli mindennapi takarmányát. Avignonnak, akár tönkre megy ez által, akár nem, ki kell adnia a reá eső részt. »A választási gyülekezetben az ifjabb Mainvielle, ki, bárcsak huszonkét esztendő, választónak választatott meg, fenyegető arcczal, övéből két pisztolyt vonva elő, sétálgat fel s alá.« * Duprat, az elnök, hogy jobban uralkodhassék társai felett, azt indítványozza nekik, hogy hagyják el Avignont, és menjenek Sorguesbe; ők vonakodnak, erre ő ágyúkkal véteti őket körül, igéri, hogy megfizeti a vele menőket, rábírja a félénkeket, s a többieket egy nemzeti főtörvényszék előtt vádolja be, melynek valamennyi tagjait ő jelölte ki. Húsz, ily módon bevádolt választó elítéltetik és proscibáltatik; Duprat fenyegetődzik, hogy erőszakkal betör Avignonba, s az illetőket ott helyben kivégezteti, és a Mandrinek serege, az ő vezérlete alatt meg is indul Avignon felé. — E sereg, a franczia közbenjáró biztosok által eleinte feltartóztatva, utóbb, két hónapon át visszatartóztatva, s általok elbocsáttatva, már odáig jutott, hogy feloszolják, de egy csapással visszragadja zsákmányát, mely már-már kisiklott kezeiből. Jourdan, híven maradt gazembereinek kis csapatával hatalmába ejti a palotát; kiűzi a helyhatósági tisztviselőket, a polgármester csak álöltözetben képes menekülni, Tissot titkárt karddal ölik meg, négy helyhatósági tisztviselőt és negyven más egyént börtönbe vetnek, a menekülők és papok számtalan házait kirabolják, s ez képezi

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3197. Lettre de M. Boulet⁹ ancien médecin des hôpitaux militaires de France, membre de l'Assemblée électorale, 21 mai.

a rablók zsákmányának első részletét. * — Ezután kezdődik a nagy pénzügyi művelet, mely meg fogja tölteni zsebeiket. Duprat és társai által kiválasztott öt néma szereplő, Lecuyer-vel mint titkárával élőkön, képez egy ideiglenes hatóságot, mely a városra 300,000 livre sarcot vet ki, és a kolostorokat megszüntetvén, a templomokban összegyűjtött zsákmányt áruba bocsátja. Leszedik a harangokat, s egész nap hallani az azokat szétzúzó kalapácsok csengését. A zálogház igazgatójától elvesznek egy nála letétbe elhelyezett, s ezüstművekkel, gyémántokkal és arany keresztekkel megtöltött szekrénykét, és azt a község házára viszik; erre azután szárnyra kél a hír, hogy a szegények által elzálogosított valamennyi értéktárgyat a helyhatóság elloponi készül, s hogy a rablók »már tizenhatsz ládával vitettek el ezekből.« Most azután, a templomok üressége által elkeserített asszonyok, a kenyér és munka nélküli munkások, az egész alsó néposztály dühössé lesz, önmagától összegyűl a Cordeliers-templomban, oda hivatja Lecuyert, s lerántja a szószék-ről és agyonveri. **

* Lásd: *Archives nationales*. DXXIV. 16—23. 3-ik szám. Récit de ce qui s'est passé hier, 21 août, dans la ville d'Avignon. — Lettres du maire Richard et de deux autres, 21 août. — Lettre au président de l'Assemblée nationale. 22 août (a Bartelasse szigetére menekült 200 család nevében e levelet öten írják alá).

** Lásd: *U. o.* Lettre de M. Laverne, pour M. Canonge dépositaire du mont-de-piété. (Mind a vauclusei választói gyülekezet, mind a békebíró megtilták Canongenak, hogy e szekrénykét bárkinek átadja.) — Lettre de M. Mulot, commissaire médiateur, Gentilly-les-Sorgues, 14, 15, 16 octobre 1791. — Lettre de M. Laverne, maire, et des officiers municipaux,

Most az egyszer a rablók ügye veszve látszik lenni; mert az egész város, a nép és polgárok egyaránt, ellenök vannak, s a falvakban a parasztok, kiket megsarczoltak, ha valamelyikökkel találkoznak, helyben lelövik. — De, a számbeli hiányt a rémítéssel is lehet pótolni, s a jakobinusok, a nekik megmaradt 350 gyilkossal vállalkoznak a 30,000 lakossal bíró város megzabolázására. Az idősebb Mainvielle, két ágyúval, s egy portyázó őrcsapattal odaér, találomra belő a félig üres templomba, és megöl két embert. Duprat összegyűjt vagy harmincz polgárt, kiket augusztus 31-ikén börtönbe vettetett, s ezen felül a katolikus társulatokhoz tartozó vagy negyven kézművest, teherhordót, péket, bodnárt, napszámost, két parasztot, egy koldust, találomra és bizonytalan vádaskodásokra elfogott nőket, egyiket azért, »mert sértőleg nyilatkozott Mainvielle asszonyról.« A hóhérokról Jourdan gondoskodik, Menale gyógyszerész, Duprat sógora, erős italokkal itatja őket; Tournal újságírónak egy segédje azt mondja nekik, hogy »öljenek meg mindenkit, hogy senki se tanuskodhassék ellenök.« Erre azután, Main-

Avignon, les 16, 17 et 18 octobre (aláírás nélkül, de ott helyben rögtönösen írt levél). — Procès-verbal des administrateurs provisoires d'Avignon 16 octobre. — Copie certifiée de l'affiche trouvée, en différens endroits d'Avignon, aujourd'hui 16 octobre (e falragaszt valószínűleg egy, a néphez tartozó nő írta, s igen jól jelzi a nép izgatottságát). — Egy, Mulothoz írt, október 13-ikán kelt levél már ezen mondást tartalmazza: »Ha ez emberek lopásai és rablásai csak a legrövidebb ideig is türetnek még, a nyomor megmarad, s megmaradnak a nyomorúltak is.« — Déposition de Joseph Sauton, chasseur de la garde soldée d'Avignon, 17 octobre (Sauton, szemtanuja volt mindannak a mi a Cordeliers-templomban történt).

vielle, Duprat, Jourdan, Tournal ismételt parancsaira október 16-ikán megkezdődik a leírhatatlan trágárság kíséretében, * végbevitt öldöklés, ezen és a következő napokon, hatvanhat órán keresztül; két pap, három gyermek, egy nyolczvan éves aggastyán, tizenhárom nő, kik közül kettő viselő, összesen hatvanegy embert megfojtanak, agyonütnek, s azután egyiket a másik után ledobják a Glacière vermeibe, egy anyát gyermekének, egy fiút atyjának holttestére, s mikor már mindannyian lenn vannak, köveket dobálnak rájuk, s a szag miatt oltatlan meszet.** E közben vagy száz más, kik az utczákon ölettek meg, a Sörgues folyócska csatornájába dobatnak; ötszáz család elmenekül. Az elbocsátott rablók csapatostól visszatérnek, s a fő gyilkosok, kiket a gyilkolás ültetett trónusra, újra megalakult bandájok hasznára törvényesítik a rablást, mely ellen már senki sem védelmezi magát.***

* Lásd: André. II. 62. Déposition de la Ratapiole. — Mort de la fille Ayme, de Mmes Niel et Crouzet. — De Dammartin. *Des évènements qui se sont passés sous mes yeux.* II. 2.

** Lásd: *Archives nationales.* DXXIV. 3. Rapport sur les évènements du 16 octobre: »Két esküt letett papot megöltek, mi azt bizonyítja, hogy nem ellenforradalomról van szó . . . A meggyilkolt helyhatósági tisztviselők száma hat. Ezek a törvény értelmében választattak meg, a nép akaratának kifolyásából a forradalom pillanatában: tehát hazafiak voltak.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire.* XII. 420. Procès-verbal de la commune d'Avignon, sur les évènements du 16 octobre.

*** Lásd: *Archives nationales.* DXXIV. 3. Lettres des commissaires civils députés par la France (MM. Beauregard, Lecesne et Champion) au ministre, 8 janvier 1792. (E hosszú és szép levél adatokkal fejtegeti a két párt közötti különbséget, és czáfolja Duprat rágalmaid. Az elnyomott párt nem királypártiakból, hanem alkotmányhívekből állott.)

Ezek az arlesi és marseillei jakobinusok barátjai; ezek azon tiszteletreméltó emberek, kiket Antonelle úr az avignoni székesegyházban szónoklatával lelkesített; * ilyenek a tiszta hazafiak, kiket egy francia sereg tetten kap, midőn kezeik a mások zsebeiben, lábaik a vérben gázolnak, s bekeríti őket, kikről az álarcz lelkiismeretes vizsgálat következtetésben lerántatott, kik a felszabadult választók általános felkiáltásával, s az új, közbenjáró biztosok meggondolt ítéletével elítéltettek, ** s kik most ez utolsó gáztettök előtt egy hónappal a törvényhozó gyűlés által kihirdetett megkegyelmezésbe befoglaltattak. — De a bouches-du-rhônei souverainek nem fogják fel azt, hogy testvéreik, szövetségeseik szabadon bocsátása kegyelem, a glacièrei fojtogatóknak jobb kell, mint a bocsánat és feledés. Rebecqui és Bertin, Arles legyőzői, 1792 április 29-ikén, három marseillei csapattal bevonóznak Avignonba; *** a csapatok élén a fő gyilkosok közül vagy

* Lásd: *Archives nationales*. F¹ 3197. Lettres des trois commissaires, 27 avril 4, 18 et 21 mai 1791.

** E perben százharminczöt tanu hallgattatott ki. — De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. I. 266. A francia sereg 1791 november 16-ikán vonult be Avignonba: ez alkalomból írja Dammartin: »Valamennyi gazdag ember, igen kevés kivétellel, vagy mekekült, vagy elpusztult. A szép házak általában vagy üresek, vagy elzárva valának.« — Az új helyhatóság megválasztása 1791 november 26-ikán történt. 2287 szavazó polgár közül Levieux de Lavernere 2227-en szavaztak mint polgármesterre, a névjegyzéken álló utolsó hivatalnokra 1800-an. Valamennyien alkotmányhívek és mérsékeltek.

*** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3196. Procès-verbal d'Augier et Fabre, administrateurs des Bouches-du-Rhône, Avignon, 11 mai 1792. — *Moniteur*. XII. 313. Rapport du ministre de la justice,

harmincz-negyven ember jár, kiknek újból való fogságba vettetését maga a törvényhozó gyűlés parancsolta meg: Duprat, Mainvielle, Tournal, Menale; utánok jó Jourdan babérral koszorúzottan, főparancsnoki egyenruhában, fehér paripán, végre Duprat, Mainvielle és Tournal nejei, amazoni jelmezben, diadalszekéren; az egész menet alatt hallani e kiáltást: »Most a Glacière tele lesz.« — Közeledésük hírére a közhivatalnokok menekülnek; 1200 ember elhagyja a várost. A marseillei szuronyok védelme alatt a terroristák mindenike rögtön visszatér helyére, mint a tulajdonos, házába; az egykori bíró Raphel, és irnoka, mindketten börtönre ítétek, nyilvánosan gyakorolják hivatalukat, s az október 16-ikán megölt szerencsétlenek szülői, s azon tanuk, kik a vizsgálatnál tanuskodtak, az utczákon fenyegettetnek; egyikök meg is öletik, és Jourdan, a megyének egy álló esztendőn át királya, eddig kicsiben gyakorlott foglalkozását, — midőn t. i. a régi uralom alatt, tizenkét »felfegyverzett és mindennel felszerelt« rablóval az országutakon dolgozott, s éjjelenként tört be a magányosan álló házakba, s egyetlen kastélyban 24,000 livret lopott, — most, a nemzetőrség, majd a csendőrség élén, nagyban újra megkezdi.

5 mai. — *U. o.* XII. 324. Pétition de 40 avignonnais, 7 mai. — *U. o.* XII. 334. Procès-verbal de Piret, commissaire de la Drôme, envoyé à Avignon. — *U. o.* XII. 354. Rapport de M. Chassaing et autres discours, 10 mai. — *U. o.* XI. 741. Lettre des commissaires civils et de la municipalité d'Avignon, 23 mars.

V.

Így működik a jakobinusok hódítása; már 1792 ápril havában, majdnem oly erőszakoskodások által, melyeket leírtunk, húsznál több megyére terjed ki, s valamivel csekélyebb erőszakoskodásokkal más hatvanra.* — A pártok majd mindenütt ugyanazon elemekből állanak. Egy oldalon vannak a mindenféle osztályokból kicsapottak, »a pazarlók, kik örökségöket elharácsolva, nem képesek elviselni azok létezését, kiknek van valamijök, a semmi emberei, kik előtt a rendetlenség utat nyit a gazdagságra és nyilvános hivatalokra, az irígyek, a hálátlanok, kik a forradalom egy napja alatt teljesen leszámolnak jöteveikkel, a heves fejűek, a lelkesülő úji-

* V. ö. e munka II. kötetének 547—560-ik lapjait, a jakobinusok által vezetett hatodik pórlázadásról. Nehány vonás feltünteteti annak szellemét és eljárását. — *Archives nationales*. F⁷ 3202. Lettre du directoire du district d'Aurillac, 27 mars 1792; a jegyzőkönyvekkel együtt: »Március 20-ikán vagy negyven rabló, kik magukat hazafiaknak és az alkotmány barátjainak adták ki, la-Capelle-Viscampban kilencz-tíz házban erőszakkal kényszeríték a tisztességes, de szegény polgárokat, hogy pénzt adjanak nekik, átlag fejenként 5 frankot, de néhol 10—20, sőt 40 frankot is.« — Mások Rouesque, Rode, Marcolés, Vitrac kastélyokat rontják le vagy rabolják ki, s magukkal hurczolják a helyhatósági tisztviselőket. — »Mi, Vitrac község polgármestere és helyhatósági tisztviselői, tegnap, március 22-ikén összegyűltünk, hogy a szomszédságunkban levő községek példáját kövessük a kastélyok lerombolásának dolgában. Nemzetőrségünk és a salvetati nemzetőrség élén átmentünk a nevezett kastélyba. Azzal kezdtük dolgunkat, hogy a nemzeti zászlót kitűztük, és azután hozzáfogtunk a romboláshoz . . . . A boisseti nemzetőrök, nem mérsékelve magukat sem az evésben, sem az ivásban, bementek

tók, kik az észt, törrel kezökben prédikálják, a szükölködők, a vad és nyomorúlt népsöpredék, melyet a fejtelenség főeszméi, a büntetlenség példái, a törvény és fegyver tétlensége felizgat, hogy mindent merjen.« Másik oldalon állanak a nyugodt, komoly emberek, kik el vannak foglalva magán ügyeik vezetésével, szellemre és szívre nézve polgárok vagy kispolgárok, »kik a biztonság és élvezetek megszokása által elgyengülve, megriadnak az előre nem látott felforduláson, és egymást felismerni törekszenek, kik érdekeik különfélesége által megvannak oszolva, kik a folytonos vakmerőséggel és a törvényes eszközök megvetésével csupán tapintatot és okoságot tudnak szembeállítani, kik nem tudják magukat elhatározni, hogy tétlenek maradjanak-e vagy nem, kik fájdalmasan mérlegelik áldozataikat azon perczben, midőn

a kastélyba, s ott a legdurvábban viselték magukat, mert, az órákat, tükröket, ajtókat, szekrényeket, ablakokat, iratokat, s bármi kezökbe került, mindent elpusztítottak. Sőt vagy negyvenen elváltak a többiektől, azon czélból, hogy egy igen hazafias faluba menjenek; ezek minden házban egy bizonyos összeg pénzt adtak maguknak, s a ki nem akart adni, azt halállal fenyegették.« — Sőt a boisseti nemzetőrőség még a kastély bútorzatát is magával viszi. — Tréfás benyomást tesz a helyhatóságok zavara a jakobinus expedíciókkal szemben. (Lásd *u. o.* Lettre des officiers municipaux de Cottines au directoire de Saint-Flour, 26 mars): »Örülünk, hegy tudtára adhatjuk önnek, miszerint községünkben egy csoportosulás van, melyben a szomszédos helyhatóságok lakosaiból is többen vannak itt, és hogy az emberek Tassy úr házához mentek, kitől pénzt kívánnak, mennyit, azt még nem tudjuk, és hogy az emberek ezen összeg nélkül nem akarnak visszavonulni, hogy a csoportot élelmezni lehessen. Ez emberek tehát csupán azért gyűltek össze, hogy az alkotmányt fentartsák, és a törvényeknek nagyobb nyomatékot adjanak.«

az ellenség elragadja tőlök az alkalmat, hogy jövőre áldozatokat hozhassanak, szóval, kik lanyhasággal és önzéssel küzdenek a szenvedélyek, a kegyetlen szegénység, és vakmerő erkölcstelenség ellenében.« * — Az összeütkezés vége mindenütt ugyanaz. Minden városban vagy kerületben, a lelkiismeretlen fanatikusok, az elszánt kalandorok és bírvágyó csavargók támadó csapata uralodik a birkatürelmű többség felett, mely, megszokva a régi polgárisúltság szabályosságát, nem meri megzavarni a rendet még azon czélból sem, hogy a rendtelenségnek véget vessen, nem mer felkelést szervezni a felkelés ellen. — A jakobinusok elve mindenütt ugyanaz. »A ti rendszeretek, mondja nekik egy megyei directórium, az, hogy minden alkalommal rettenthetlenül cselekedjete, még az alkotmány elfogadása után is, még azután is, hogy a hatalmak korlátai kijelöltettek, mintha csak az ország folyton felkelésben állana, mintha ti az állam üdvére

* Lásd: *Mercure de France*. 1792 január 1 és 14-iki számok. (Mallet-Dupan cikkei.) — *Archives nationales*. F⁷ 3185 et 3186. Lettre du président du district de Laon (Aisne) au ministre, 8 février 1792: »A mi a nemeseket és a papokat illeti, az annyi volna, mint félni tőlök, ha azt állítanók, hogy ők csupán azon dolgoznak, miszerint közöttünk a békétlenség magvait hintsék el. Valamennyien csak a béke után vágyódnak, hogy fizetésöket pontosan kikapják.« — De Dammartin. *Événements qui se sont passés sous mes yeux*. II. 63. (Arles kiürítésére vonatkozólag, 1792 áprilban.) Midőn a marseillei hadsereg törvénytelenül közeledik Arles felé, Dammartin, katonai parancsnok, megparancsolja a lakosoknak, hogy tömegesen keljenek fel. De senki sem jelentkezik; éjjel a nők elhordják férjeik puskáit; mindössze csak 100 önkéntes találkozik, kik készek a sorcsapatokkal együtt működni.

szükséges dictatúrával volnátok felruházva, mintha a közjó nevében, minden hatalom rátok volna bízva.* — A jakobinusok taktikája mindenütt ugyanaz. Kezdetől fogva maguknak tulajdoníták a hazafiság egyedúróságát, s a többi társulatok durva lerohtása által ők lettek a közvéleménynek látszólag egyedüli közegei. Pártjuk szava azonnal a nép szavának látszott is lenni; befolyásuk a törvényes hatalmak felett megállapított, folytonos és ellentállhatlan beavatkozásuk által mentek előre, s a büntetlenség szentesíté bitorlásukat.

»Valamennyi tényező közül, legyenek azok jók vagy rosszak, illetékesek vagy illetéktelenek, egyedül az kormányozhat mely sérthetetlen. A klubok azonban már régóta nagyon is megszokták a parancsolást, faggatást, üldözést, boszúállást, s így nem csoda, hogy a helyi közigazgatás közegei bátorságot vesznek maguknak azokat nem tartani sérthetetleneknek.«** Kormányoznak tehát, s ha

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3224. Discours de M. Saint-Amour, vice-président du directoire de Lot-et-Garonne au maire de Tonneins, 20 avril, et lettre du procureur général syndic à M. Roland ministre, 22 avril: »A tonneinsi polgármester általában azon elvet vallja, hogy mindenki, a ki neki ellenáll, aristocrata, és tana, hogy minden földbirtokos aristocrata. Ön uram, ebből azonnal reá jön, hogy ő nem földbirtokos.« — Neve Dubois, azelőtt benedekrendű pap volt, később protestáns pap lett. — Ápril 13-ikán a directórium rendeletet ad ki a tonneinsi helyhatóság ellen; ez a törvényhozó gyűléshez fellebbez; a polgármester és egy helyhatósági tanácsos (május 19-ikén) a helyhatóság nevében személyesen jelenik meg a törvényhozó gyűlés sorompója előtt panaszt tenni.

** Lásd: *U. o.* F⁷ 3198. Lettre de M. Debourges, l'un des trois commissaires envoyés par l'Assemblée nationale et le roi, 2 novembre 1791. Ebben a marseillei klubbra vo-

ezt elérték, közvetett befolyásuk gyorsan válik közvetlen hatalommá. — A jakobinusok, egyedül vagy majdnem egyedül szavaznak az erőszakot szenvedett és elhagyott elsőd-választói gyülekezetekben, s így könnyen választhatják meg a helyhatóságot és nemzetőrség tisztjeit. * Erre azután, az irántuk alázatos, vagy büntársi szerepet játszó polgármester közege által, törvényes jogot nyernek a fegyveres haderőt visszatartani vagy működésbe bocsátani, s azt meg is teszik. — De két akadály áll még útjukban. Egy részről, a directóriumok, bármily engesztelékenyek és félénkek legyenek is, miután a másod-választók által választattak, rendesen elég nagy számmal tanult, jólétben élő, a rend fentartása iránt érdeklődő ember van bennök, és így kevesbbé hajlandók a törvény durva megsértéseit elviselni, mint a helyhatóságok. Ennek következtében a jakobinusok a directóriumokat bevádolják a nemzetgyűlés előtt, mint »a polgári aristocratia« polgári érület nélküli és forradalomellenes központjait. És így, majd mint Brestben, szemtelenül engedetlenkednek a directórium legtörvényesebb, legjózanabb, a legtöbbször megismételt, leghatározottabb rendeleteinek; s ezután, még szemtelenebbül azt kérdik a minisztertől, vajjon, »szabadott e nekik ingadozniok akkor, midőn azon kínos

natkozólag mondatik: »A megye directóriuma a klubbnak szánelomraméltó indokaira felszólítá Coinceyt, a Toulonban levő altábornagyot, hogy a derék Ernő-ezred kivonúljon Marseilleből, és Coincy úr engedett.«

* Pl. Lyonban, e nagy városban, a nemzetőrség főparancsnoka 1792-ben Juilliard, a Grande-Côte külváros egyik szegény selyemmunkása, egykor katona. (Lásd: Guillon de Montléon. *Mémoires pour servir à l'histoire de Lyon*. I. 109.)

helyzetbe jutottak, hogy vagy a közt kellett választaniok, hogy megsértsék a hatalom viselőit, vagy hogy a közügyeket veszedelemben hagyják?« * Majd ismét, mint Arrasban, az ülésező directóriumot kényszerítik, hogy törvénytelen jelenlétüket elviselje, és oly bántó szemrehányásokat vágnak arczába, hogy ezt, a becsületézés agályoskodása készteni, hogy a saját maga felfüggesztését kérelmezze. ** Majd ismét, mint Figeacban, egy közigazgatási főhivatalnokot maguk elé idéznek, s három negyed órán át tartó kihallgatás alatt állva maradni kényszerítik, hatalmukba ejtik irományait, és kényszerítik, hogy gonoszabb dolog elkerülésére, hagyja el a várost. ***

* Lásd : *Archives nationales*. F⁷ 3215. Affaire de Plabennec (az ez ügyre vonatkozó adatok rendkívül jellemzők a jakobinusok zsarnoki lelkületére, és a katolikus parasztságnak, alapjában jó akaratára nézve). — Brest községe Plabennec ellen 400 embert, 2 ágyút, és a klubb tagjai közül választott biztosokat küld. — Szám-talan okmány van ez ügyre vonatkozólag ; névleg a következők : Pétion de 150 citoyens actifs de Brest, 16 mai 1791 Délibération du conseil général de la commune de Brest, 17 mai. Lettre du directeur du district, 17 mai (ez igen ékesszóló okmány). Délibération de la municipalité de Plabennec, 20 mai. Lettre de la municipalité de Brest au ministre, 21 mai. Délibération du directoire du département, 13 juin.

** Lásd : Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 376. (A pas-de-calaisi directórium 1792 július 4-iki üléséről). A 127 arrasi lakos által aláírt kérvényt az ifjabb Robespierre és Guffray nyújtották át a directóriumnak. Abban a közigazgatási tisztviselőket gazembereknek, összeesküvőknek, stb mondják el, és az elnök, hallva e nyájaskodásokat, így szól társaihoz : »Uraim, ülünk le, ülve épen úgy meghallhatjuk e sértéseket, mint állva.«

*** Lásd : *Archives nationales*. F⁷ 3223. Lettre de M. Vallery, procureur-syndic du département, 4 avril 1792.

Majd meg, mint Auchban, berontanak a directórium termébe, torkon ragadják a közigazgatás vezetőit, ököl- és botütésekkel bántalmazzák, az elnököt hajánál fogva meghurczolják, és csak nehezen kegyelmeznek életének.* — Más részt, a zendülés leverésével megbízott csendőrség és katonai csapatok, a zendülések létrehozóira nézve mindig kényelmetlenek. Következésképen elűzik, elcsábítják, különösen pedig megtisztítják a csendőrséget és csapatokat. Cahorsban a csendőrség dandárnokát kergetik el, »okúl adván, hogy az illető csupán az aristocratákkal érintkezik.« ** Toulouseban, mellőzve az alezredest, kit névtelen levelekben halállal fenyegetnek, és kényszerítnek, hogy távozzék a városból, az egész csendőrséget egy más kerületbe küldik azon ürügy alatt, »hogy elvei ellenkeznek az alkotmánynyal.« *** Auchban és Rennesben, azon engedetlenség által, melyet a csapatokban előidéznek, kicsikarják a tisztektől, hogy adják be lemondásukat. Perpignanban, egy általok szított zendülés segé-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3220. Extrait des délibérations du directoire du département et lettre au roi, 28 janvier 1792. — Lettre de M. Lafiteau, président du directoire, 30 janvier. (A csoportosulás öt-hatszáz emberből állott. Az elnök homlokán kardsérüléseket kapott, és kénytelenített a várost elhagyni.) A következő február hónap 20-ikán, a megye egyik képviselője a directóriumot a »polgári érület hiányáról« vádolta.

** Lásd: *U. o.* F⁷ 3223. Lettre de M. de Riolle, colonel de le gendarmerie, le 19 janvier 1792. »A szabadság barátjai klubbnak száz tagja« eljő hozzá a dandárnok elbocsátását követelni. Másnap, ugyanezen klubb egy ülése után »négy száz ember megy a laktanyába, hogy a dandárnokot elküldjék vagy megöljék.«

*** Lásd: *U. o.* F⁷ 3219. Lettre de M. Sainfal, Toulouse, 4 mars 1792. Lettre du directoire du département, 14 mars.

lyével hatalmokban ejtik, megverik és börtönbe vetik a parancsnokot és a vezérkart, melyet azzal vádolnak, »hogy a várost öt font lőporral akarták bombázni.« * -- Ugyanekkor, a parasztháború által, melyet Dordognetól Aveyronig, Cantaltól a Pryenaeusokig és Var-ig felidéznek, azon ürügy alatt, hogy a kivándoroltak szülei és az esküt megtagadott papok pártolói megbüntettessenek, egy, tolvajokból és szükölködőköl álló saját hadsereget képeznek maguknak, mely, megelőzve a leendő forradalmi sereg hőstetteit, teljes szabadsággal öli, gyűjtögetja, rabolja, sarczolja, a mindenféle osztály- és fokozathoz tartozó védtelen nyájat s annak vagonát.**

Ezen működésben, minden klubbnak szövetségesei

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3229. Lettre de M. de Narbonne, ministre, à son collègue M. Cahier, 3 février 1792: »Az auchi helyhatóság elhitette az első zászlóalj altisztjeivel és legénységével, hogy főnökeik visszalépni szándékoznak.« — Ugyanígy tesznek Navarreins klubbjá és helyhatósága. »Háromnak kivételével valamennyi tiszt kényszerülve látta magát eltávozni, és beadni lemondását.« — *U. o.* F⁷ 3225. Lettre de M. de Narbonne, ministre, à son collègue M. Cahier, 8 mars 1792. Rennes helyhatósága elrendeli Savignac ezredes és más négy tiszt börtönre vetetését. — *Mercur de France*. 1792 február 18-iki szám. — De Dammartin. *Événements, qui se sont passé sous mes yeux*. I. 230. II. 70 (a Landau-, Lauterburg- és Avignon-ügy).

** Lásd e munka II. kötetének 547 s köv. lapjait. Az ezen kötetben felhozott tényekhez számos mást is csatolhatnánk. — *Archives nationales*. F⁷ 3219. Lettre de M. Niel, administrateur de la Haute-Garonne, 27 février 1792: »Az alkotmányos papok, és Montastruc kerület klubbjá intést adtak a lakosoknak, hogy az esküt megtagadó papok valamennyi védőit, és az aristokratákat meg kell sarczolni és adóztatni.« — *V. ö. U. o.* F⁷ 3193 (Aveyron). F⁷ 3271 (Tarn), stb.

vannak szomszédaiban, és vagy ezek neki, vagy azoknak ő embert és pénzt ajánlgat fel. A caeni a bayeuxinek segítséget ígér az esküt megtagadottak kiűzésére, és arra, hogy a helybeli hazafiakat megsegíti, »hogy közigazgatási tisztviselőik zsarnokságától megszabadíthassák magukat.« * A besançoni kijelenti, hogy Strasburg három közigazgatási testülete »méltatlan azon bizalomra, melylyel megtiszteltettek«, és mind Haut-Rhin mind Bas-Rhin valamennyi társulataival szövetkezik, hogy egy jakobinus, ki mint a lázadás felidézője elfogatott, szabadságát visszanyerje.« ** A puy-de-dôme-i és a szomszédos megyék klubbjai Clermontba küldenek megbizottakat, és ott a vezetés és terjesztés céljából, egy központi társulatot alapítanak. *** A bouches-du-rhône-iak, alkura lépnek a

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3200. Lettre du procureur-syndic de Bayeux, 14 mai 1792, et lettre du directoire de Bayeux, 21 mai: »A kluboknak a hazafiság iskoláinak kellene lenniök, és annak rémei lettek. Ha a törvényes hatalom és a törvény ellen intézett e botrányos küzdelem hamar meg nem szűnik, úgy nincs többé szabadság, nincs alkotmány, és Franciaország lakosai számára nincs oltalom.«

** Lásd: *U. o.* F⁷ 3253. Lettres du directoire du Bas-Rhin, 26 avril 1792, et de Dietrich, maire de Strasbourg, 8 mai. (A strasburgi klub nyilvánosan felszólítja a polgárokat, hogy ragadjanak fegyvert és »dühöngjenek a papok és közigazgatási tisztviselők ellen.«) — Lettre du club de Besançon à M. Dietrich, 3 mai. »Ha az alkotmány néhány megyei tisztviselő, pl. a bas-rhiniek hazafiságától vagy hűtlenségétől függene, akkor fordíthatnánk önökre némi figyelmet, és az ország valamennyi szabad embere lealázná magát arra, hogy önöket eltiporja.« — Erre azután a Haut- és Bas-Rhin megyei jakobinus társaságok, egy három tagból álló küldöttséget menesztenek a párizsi egylethez.

*** Lásd: *Moniteur*. XII. 558. 1792 május 19-ikéről. »Lettre

drôme-iakkal, gard-iakkal és hérault-iakkal, a spanyol határ felett való felügyelet céljából, és küldötteik által győződnek meg Figüières erődítményeinek állapotáról.* — Nem fordulhat senki a fenyítő törvényszékekhez; negyven megyében ezek még nincsenek is berendezve; a többi negyvenháromban meg vannak félemlítve, hallgatnak, vagy nincs pénzök és emberök, hogy határozataikat végrehajthatassák.** — Ilyenek a jakobinus állam alapkövei; ezerkétszáz oligarchia szövetkezése, melyek proletáriusokból álló védenceiket a Párizsból kiadott jelszó szerint tanítják, ez egy teljes, szervezett, működő, központi kormány, fegyveres haderővel, hivatalos lappal, rendes levelezéssel, kijelentett politikával, megállapított hatalommal, képviselőkkel és helyi ügynökökkel bíró állam; tényleg az utóbbiak viszik a közigazgatást, a megsem-

adressée par la voie des journalistes patriotes à toutes les sociétés des Amis de la Constitution par l'assemblée patriotique centrale formée à Clermont-Ferrand.« (Ugyanily központosítások vannak Lyonban és Bordeauxban.)

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3198. Rapport des commissaires Bertin et Rebecqui, 3 avril 1792. — V. ö. Domouriez. *Mémoires*. II. könyv. V. fejezet. A nantesi klubb biztosokat akar kiküldeni, hogy ezek az Indrette szigeten levő olvasztó hámorokat megvizsgálják.

** Lásd: *Moniteur*. X. 420. Rapport de M. Cahier, ministre de l'intérieur, 18 février 1792: »A vallás szabadsága többekévesbbé minden megyében megsértetett... A hatalom hordozóit, mint a nép ellenségeit, ennek ítélőszéke elé vonszolták.« — A királynak és minisztereinek teljes és növekedő tehetetlenségére nézve v. ö. *Moniteur*. XI. 11. (1791 december 31-ikéről). — Lettre du ministre des finances. — *U. o.* XII. 200 (1792 ápril 23-ika). Rapport du ministre de l'intérieur. — *U. o.* XIII. 53 (1792 július 4-ike). Lettre du ministre de la justice.

misített közigazgatási közegek mellett, vagy a leigázott hatóságok segélyével. — Hasztalan kísérlik meg az utolsó miniszterek, kik jó hivatalnokok és becsületes emberek, kötelességüket teljesíteni: parancsaik és felszólalásaik csak annyit érnek, mint a beténtázott papiros.* Kétségbeesésökben kijelentve, hogy »minden rendnek felforgatásában, . . . a politikai hatalom és a törvényes tekintélyek tehetetlenségének ez állapotában, . . . lehetetlenség reájok nézve azon óriási test életét és mozgását fentartani, melynek tagjai megbénultak«, lemondanak. — Midőn a fa gyökerei ki vannak tépve, igen könnyű azt ledönteni, s most, hogy a jakobinusok elmetszették annak valamennyi gyökerét, egy a központon adott lökés elegendő arra, hogy a törzs ledőljön.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 369. Lettre du directoire des Basses-Pyrénées, 25 juin 1792. — *Archives nationales*. F⁷ 3200. Lettre du directoire du Calvados au ministre de l'intérieur, 3 août: »Mi nem vagyunk sem a király, sem a miniszterek ügynökei.« — *Moniteur*. XIII. 103. Déclaration de M. de Joly, ministre, au nom de ses collègues (az 1792 július 10-iki ülésben).

VII. FEJEZET.

Párizs. — I. A törvényhozó gyűlés nyomása a királyra. — Ennek veto-joga megsemmisítettik vagy kijátszatik. — Miniszterei meggyaláztatnak és elűzetnek. — Girondista minisztereinek bitorlásai. — A király visszautasítja ezeket. — A zendülésre való előkészületek. — II. Párizs hullámzó és szűkölködő lakossága. — A munkások hangulata. — A munkahiány és a nyomor hatása. — A jakobinusok izgatásainak hatása. — A forradalmi hadsereg. — Ujonczainak minősége. — Első szemléje. — Tényleges állománya. — III. Fejei. — Bizottmányuk. — Eljárásuk az izgatásban. — IV. Június 20-ika. — A programm. — Az összegyűlés. — A törvényhozó gyűlés előtti felvonulás. — A királyi kastélyba való berontás. — A király a nép jelenlétében.

I.

Előbb a fát oly erősen megrázták, hogy már aljában ingadozik. — Bármily korlátoltak már is a király előjogai, a jakobinusok nem szűnnek meg azokat is elvitatni tőle, és a látszatot kivéve el is veszik tőle. Már az első üléstől kezdve nem adják meg neki a Sire és Felség megszólítást, az ő szemeikben ő nem az, a minék az alkotmány akarja, t. i. a francia nép öröklő képvi-

selője, hanem az »első tisztviselő«, azaz, egyszerű hivatalnok, ki igen boldognak érezheti magát, ha a törvényhozó gyűlés elnöke mellett, kit »a nemzet elnökének« neveznek, ezével egyenlő karszékben ülhet.* Az ő szemekben a törvényhozó gyűlés az egyetlen souverain. »Míg a többi hatalmak, mondja Condorcet, törvényesen csak úgy működhetnek, ha erre, nyílt törvény által különösen fel vannak hatalmazva, a törvényhozó gyűlés megtehet mindent, a mit a törvény határozottan meg nem tilt neki«,** más szóval, magyarázhatja az alkotmányt, következésképen megmásíthatja, megszüntetheti, eltörölheti azt. Ebből következtetve, a gyűlés az alkotmány megvetésével, magának bitorolta a háború kezdeményezését,*** s azon ritka alkalmaknál, melyeknél a király veto-jogával él, napirendre mennek felette vagy egészen mellőzik. Hiába volt, hogy törvényes jogánál fogva elveti azon rendeleteket, melyek az esküt megtagadó papokat üldözik, elkobozzák a kivándoroltak va-

* Lásd: *Moniteur*. X. 39 és köv. lapokon, az 1791 október 5 és 6-iki ülésekről. Chabot, Couthon, Lequinio, Vergniaud beszédei. — *Mercure de France*, október 15-iki szám. — Robespierre 1790 május 17-iki beszédében mondá: »A király nem képviselője, de hivatalnoka a népnek.« — V. ö. Ernest Hamel *Vie de Robespierre* című munkáját.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 97. Az 1792 július 6-iki ülésről.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 61. Az 1792 január 28-iki ülésről. A király, szokott szelídségével figyelmezteti a nemzetgyűlést, elkövetett bitorlására: »Az önök által elfogadott forma igen fontos megjegyzéseket enged; ma nem akarom azokat kifejtteni: a körülmények komolysága azt kívánja, hogy inkább érzelmeink összhangban tartásával foglalkozzam, mint hogy folytonosan jogaimat védelmezzem.«

gyonát, és Párizs alatt tábort állítanak fel. A jakobinus képviselők biztatására,* az esküt megtagadók a helyhatóságok és directóriumok által belebbeztenek, elűzetnek és fogságba vettetnek; a kivándoroltak és ezek rokonainak földjei és házai minden korlát nélkül a pórlázadások kényére vannak bízva; s a Párizs alatti tábort a szövetségesek felhívására visszahelyezik. Szóval, vagy kijátszszák az uralkodó szentesítését, vagy mellőzik azt. — A mi pedig minisztereit illeti, »ezek csupán a törvényhozó gyűlésnek királyi megerősítés által feldiszített hivatalnokai.«** Nyílt ülésben bántalmazzák őket, gorbáskodnak velök, elhalmozzák faggatásokkal, nem csupán mint a rossz hírű inasokat, de mint nyílt gonosztevőket. Kihallgatják őket a nemzetgyűlés sorompói előtt, megtiltják nekik, hogy Párizst elhagyják, mielőtt számot adtak volna, megvizsgálják irományaikat, bűnül róják fel nekik legmérsékeltebb kifejezéseiket és legérdemesebb tetteiket, vádaskodásokat idéznek fel ellenök, alantasaitkat fellázítják ellenök,*** egy felügyelői és rágalmazói

* Lásd : Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. II. 99. Vernerey képviselő írja a doubsi directóriumnak : »A megye directóriuma a lázadók ellen mindig érvényesítheti a legnagyobb szigort, és, eltekintve ezek járandóságaitól, követheti azon eljárást, mely a rendeletben ki van jelölve. Ha a végrehajtó hatalom meg akarná gátolni a directórium működését . . . ez a nemzetgyűléshez folyamodhatik, mely, minden valószínűség szerint, a kormány támadásaitól meg fogja védeni.« — *Moniteur*. XII. 202. Az ápril 23-iki ülésről. Rapport de Roland, ministre de l'intérieur. Ekkor már 42 megye üzte ki, vagy zárta el az esküt megtagadó papokat.

** Lásd : *Mercure de France*, február 25-iki szám.

*** Lásd : *Moniteur*. X. 440. Az 1791 november 22-iki ülésről.

bizottmányt léptetnek életbe ellenök, minduntalan a távolban kimagasló vérpadot mutatják meg nekik, bevádolják őket vagy fenyegetik ezzel, őket és ügynökeiket oly ingadozó ürügyek, oly nyomorúlt okoskodások,* tet-

Felolvastatik Southon, pau-i pénzverde-igazgató levele, ki »a belügyminiszter egy rendelete miatt, melyben neki meghagyatik, hogy elcsapatás terhe alatt jelenjék meg e hó 25-ikén Pauban, mint önkényes rendelet ellen panaszt emel.« — Isnard támogatja e panaszt, és így szól: »Southon úr azért van itt, hogy egy, a belügyminiszter ellen intézendő, alaposan részletezett denuncziáczióon dolgozzék. (Taps a karzatokon.) Ha azon polgárokat, kikben van annyi buzgóság, hogy a visszaéléseknek hadat üzenjenek, visszaküldjük a megyékbe, akkor vád alá helyezés soha sem fog előfordúlni. (A taps ismétlődik).« — *U. o.* X. 504. A november 29-iki ülésről. Isnard, beszédében így szól: »Mondjuk meg minisztereinknek, hogy nem igen vagyunk megelégedve magatartásukkal (ismételt tapsok), hogy jövőben csupán a közhála és a törvények boszúja között lesz választásuk, és hogy mi e szót *felelősség* egyértelműnek vesszük a halállal. (A taps megújul).« — A nemzetgyűlés elrendeli e beszéd kinyomatását, és a megyékhez való megküldését. — *V. ö. U. o.* XII. 73, 138 stb.

* Lásd: *Moniteur*. XI. 630). Márczius 10-iki ülés. Brissot beszéde, melyet azon czélból tartott, hogy Delessart külügyminiszter vád alá helyeztessék. Ő Delessart-t »hütlén embernek« nevezi, mert egy jegyzékében azt írja, hogy »az alkotmány a nemzet nagy többségére nézve úgyszólván vallás lett, hogy ezt a nemzet lelkesedéssel fogadta el.« Brissot a két kifejezést, mint elégtelent és hazafiség-ellenest denuncziálja. — *U. o.* XII. 438. Május 20-iki ülés. Guadet így szól beszédében: »Larivière békebíró önmagára bizonyítá valamennyi szenvedély legaljasabbját és legkegyetlenebbjét, azt t. i., hogy az alkotmány által, a nemzetgyűlés kezébe letett hatalmat akarta bitorolni.« — Alig hiszem, hogy akár Laubardemont mondott volna olyasmit, a mi e két beszéddel dühöngés dolgában kiállaná a versenyt. — *V. ö. U. o.* XII. 462. Május 23-iki ülés. Ebben Brissot és Gensonné az ausztriai bizottmányról tartanak beszédet; érvelésök gyengesége és nevetséges volta hihetetlen.

teik és beszédeik oly kézzelfogható meghamisítása alapján, hogy a gyűlés, kényszerítve az igazság világossága által, két ízben visszavonja elhamarkodott ítéletét, és ártatlanoknak nyilvánítja azokat, kiket előtte való nap elítélt.* Nem használ nekik sem az, hogy a törvényt pontosan megtartják, sem az, hogy a törvényhozó gyűlés bizottságainak alárendelik magukat, sem az, hogy a törvényhozó gyűléssel magával szemben alázatosak, »már nem is gondolnak egyébre, mint hogy a gyűlésnek bókoljanak és kikerüljék a gályarabságot.«** De ez nem elég: még azt is megkövetelik tőlök, hogy jakobinusok legyenek; ha nem, úgy az orléansi főtörvényszék reájok ép úgy mint Delessart-ra nézve, a gálya vagy a nyaktiló előszobája lesz. Vergniaud újjával a Tuileriákra mutatva így szólt: »E hirhedt palotából a régi időkben gyakran lépett elő a félelem és rettegés a zsarnokság nevében: térjenek azok ma oda vissza, a törvény nevében!«***

De a félelem és rettegés még a jakobinus miniszterium mellett is állandóan megmarad. Roland, Clavières és Servan nem csupán nem fedik, de sőt kiszolgáltattják a királyt, és, az ő védszárnyaik alatt, az ő egyetértésök folytán, ő még inkább áldozat, jobban faggattatik és még kevesebbe vétetik, mint azelőtt. Párthíveik a törvényhozó gyülekezetben egymásután gyalázzák őt, és Isnard a legdurvábban szemtelen feliratot indítványoz ellene.† Pa-

* Lásd Duport-Dutertre miniszter, és a bécsi nagykövet Noailles ügyét.

** Lásd: *Mercure de France*. 1792 márczius 10-iki szám

*** Lásd: *Moniteur*. XI. 607. A márczius 10-iki ülésről.

† Lásd: *U. o.* XII. 396. Május 15-iki ülés. Isnard ezen felirata vázlata Roland híres levelének. V. ö. a nemzetgyűlés ülésain

lotája előtt halálfenyegetéseket hall minduntalan; majd egy papot vagy katonát halmaznak el ütlegekkel, és hurczolják a Tuileriák medenczéjébe; majd egy az őrséghez tartozó tüzér oly módon szólítja meg a királynét, mintha halárus kofa volna: »Ah, de szeretném fejedet szuronyom végébe tűzni.« * — Felteszik, hogy e kettős nyomás, t. i. a törvényhozó testület és az utcza nyomása által kellően meg van alázva; számítanak tapasztalt tanulékonyására, vagy legalább is alapvonását képező renyhességére; hiszik, hogy már azzá tevék, a mit egykoron Condorcet kívánt, t. i. aláíró géppé. ** Ennek következtében, a nélkül, hogy őt értesítenék, mintha csak trónüresség volna, eljő Servan, és saját szakállára indítványozza a törvényhozó gyűlésnek, hogy Párizs alatt tábor állíttassék. Roland pedig, teljes ülésben, egy gögös tanító szemrehányásával támadja meg, vizsgálja érzelmeit, megtanítja kötelességeire, s felszólítja, hogy térjen az új »vallásra«, szentesítse az esküt megtagadó egyháziak elleni rendeletet, azaz, ítéljen koldusbotra, fogságra, deportációra 70,000 papot és szerzetesnőt, kik orthodoxiájok által vétkeznek, adjon engedélyt egy, Párizs alatt felállítandó táborra, azaz, trónját, személyét és családját bizza 20,000, a klubbok és gyülekezetek által különösen azon czélból választott dühöngőre, hogy vele erőszakos-

történeteket a girondista miniszterium alatt, több helyen, különösen a május 19, 20, június 5-ikeket stb.

* Lásd: Doumouriez. *Mémoires*. III. könyv, 3-ik fej.

** *Lettre d'un jeune mécanicien*. (Egy ifju gépész levele), ki ajánlkozik egy alkotmányos király elkészítésére, a ki »egy rugó segélyével a nemzetgyűlés elnökének kezéből átvenné azon miniszteri névsort, melyet a többség összeállítana.« (1791.)

kodjanak ; * szóval, hogy egyszerre mondjon le lelkiismeretességéről és józan eszéről. — Sajátságos tünet: a gerenda-herceg most az egyszer nem engedi, hogy megingassák ; nem csupán visszautasítja a követeléseket, de minisztereit is elküldi. Annál rosszabb reá nézve ; ő alá fog írni, és vissza fogja őket venni, kerüljön bármibe ; miután makacsul megmarad az úton, keresztül fognak rajta járni. — Nem mintha ő veszedelmes volna, vagy törvényszerű mozdulatlanágából ki akarna lépni. Augusztus 10-ikéig, részben a cselekvéstől való borzadálytól, részben, hogy a polgárháború tüzeit meg ne gyújtsa, vissza fog utasítani minden oly tervet, mely nyílt szakadást idézne elő. Az utolsó napig, saját java és családja biztonságának tekintetéből ragaszkodik az alkotmányos törvényekhez és a nép okosságára bízta magát. Mielőtt Servan-t és Roland-t elküldé, csattanós jelét akarta adni békés szándékainak, szentesíté saját testőrségének feloszlását, lefegyverezte önmagát nem csupán úgy, hogy nem támadhatott, de úgy, hogy nem is védelmezheté magát : most már saját házában várhatja a zendülést, melylyel napról-napra fenyegetik ; el van határozva mindenre, kivéve azt, hogy kardot rántson, és magatartása hasonlít a circusban sorsára várakozó üldözött keresztényéhez. **

* Lásd : *Moniteur*. XI. 426. Május 19-iki ülés. Lasource mondja beszédében : »Nem lehetne-e a dolgot úgy intézni, hogy jó közel a fővároshoz elég tekintélyes haderő állana készen, hogy az a lázítókat, árulókat, bujtogatókat, kik a főváros kebelében oly hűtlen terveket kovácsolnak, melyek a külellenség terveivel összhangzanak, tétlenségre és remegésre kárhoztatná ?«

** Lásd : Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 303. Malouet levele június 29-ikéről : »A király nyugodt, el van készülve mindenre ;

De azon indítvány, hogy Párizs alatt tábor állittassék fel, 8000 párizsi nemzetőr óvását idézte fel; Lafayette táborából jelenti fel a törvényhozó gyűlésnek a jakobinus párt bitorlásait; s a párt látja, hogy a rend barátainak felébredése és egyesülése fenyegetik uralmát. Államcsínyre van tehát szüksége: erre már egy hónap óta készül, s nincs híjával azon anyagoknak, melyek segélyével október 5-ike és 6-ika ismétlődnek.

II.

Párizsnak mindig megvan bujkáló és váltakozó lakossága, vagy százezer szükölködő; ezeknek egy harmada a megyékből érkező nomád »fajbéli koldusok«,* azok, kiket már 1789 július 13-ikán Rétif de la Bretonne a Bièvre-utczában kapuja előtt látott elvonulni, hogy a Saint-Antoine külvárosban levő társaikhoz csatlakozzanak;

19-ikén azt írta gyóntatójának: „Jöjjen uram; soha még ennyire nem volt szükségem az ön vigasztalásaira; az emberekkel végeztem, most már csak az ég felé tekintek. Holnapra nagy szerencsétlenségeket hirdetnek; bátor leszek.« — *Lettres de Corai au protopsalte de Smyrne* (traduites par M. de Queux de Saint-Hilaire). 145. A május 1-jéről szóló levélben ez áll: »Az udvar minduntalan nagy veszélyben forog. Ne csodálkozzék tehát, ha néhány nap múlva ismét írok önnek, hogy jelentsem, miszerint e szerencsétlen király és felesége meggyilkoltattak.«

* Lásd: Rétif de la Bretonne. *Nuits de Paris*. XVI. (Lacroix »*Bibliographie de Rétif de la Bretonne*« című munkájában ennek magyarázata feltalálható.) — Rétif azon párizsiak egyike, ki leginkább az utczán élt, és többnyire a nép között forgolódott.

velök a »fausztatással foglalkozó borzasztó munkások«, a favágók és tutajosok, kik a nièvrei és yonne-i erdőkben nevedtek fel, valóságos vadak, kik megszokták a fejsze és kampó használatát, s kik, ha alkalom kínálkozik, emberevő sajtóságokkal lépnek fel,* s kikkel a szeptemberi napokon az első sorokban fogunk találkozni; mellettök nejeik, »a hajós asszonyok, kik, a szenvedéstől elkeseredve, hasonlóan az állatokhoz mit sem látnak, mint a mi épen előttök van«, és kik három hónappal ezelőtt a fűszerkereskedők boltjait rabolták ki.** Ezek »egy félelmes sereget képeznek, mely, midőn megmozdul, azt látszik mondani: ma van a gazdagok és jólétben levők utolsó napja; holnap reánk kerül a sor, holnap mi fogunk lágy párnákon aludni.« — A valódi munkások magatartása még nyugtalanítóbb, különösen a külvárosiaké. Mert, bár a kenyér nem oly drága mint október 5-ikén, a nyomor mégis nagyobb. A fényüzési ipar három év óta szünetel, és a munka nélküli kézmű-

* Lásd: *Archives nationales*. F: 3276. Lettre du directoire de Clamecy, 27 mars, et procès-verbal des commissaires civils, 31 mars 1792, sur l'émeute des flotteurs. E tutajosok vezetője Tracu, egy tíz láb hosszú bunkós bottal felfegyverzetten kényszeríté a békés embereket, hogy vele menjenek, máskülönben, azzal fenyegeté őket, hogy agyon fognak üttetni, s minden áron Peyniernek, a párizsi fakereskedők ügynökének fejét akarta. »Ma este, mondá, jó vacsoránk lesz; mert ennek a hunczfut Peyniernek igen kövér feje van, s azt megfőzöm húsos fazekamban.«

** Lásd: *Lettres inédites de Coraï au protopsalte de Smyrne* (Queux de Saint-Hilaire fordításában). 126. »E rablás három napig tartott, 1792 január 22, 23 és 24-ikén, s el voltunk készülve, hogy óránként újabb ilyen, s még borzasztóbb események fognak bekövetkezni.«

ves felemészti csekély megtakarításait. San-Domingo romlása és a fűszerkereskedések kirablása óta, a gyarmatárúk megfizethetlenné lőnek, az asztalos, a kőműves, lakatos, a teherhordó, már nem ihatnak reggelire kávé,^{*} és mindennap reggel, újból zúgolódnak, arra gondolván, hogy hazafiságuk jutalma, nélkülözéseik fokozódása.

De főképp az a baj, hogy jakobinusokká lettek, és a népfelség dogmája, tétlen agyukban, harminczkét hónapig tartó hirdetés után, mélyen meggyökerezett. »A csoportok véleménye, írja egy rendőrbiztos, az, hogy az alkotmány felesleges, és hogy a törvényt egyedül a nép készíti. Párizs polgárai a köztérekken azt hiszik, hogy ők a nép, *populus*, az, mit mi a polgárok egyetemességének nevezünk.^{**} — Ne mondjátok nekik, hogy Párizs mellett még van Franciaország is, Danton bebizonyítá előttök, hogy a főváros »oly polgárokból áll, kik bizonyos tekintetből mind a 83 megyéhez tartoznak, hogy a főváros sokkal inkább megítélheti, mint bármely más város, a miniszterek magaviseletét, hogy a főváros a nemzet első előőrse«;^{***} s így ők bizonyosak jogaik felől. — Ne mondjátok nekik, hogy vannak illetékes és náluknál jobban értesült tekintélyek, mert Robespierre arról biztosítja őket, »hogy a szellem és polgári érzület dolgában a nép

* Mercier, *Tableau de Paris* című munkájában, már a forradalom előtről megemlíti, hogy a párizsi munkások, kivált a legdurvább munkával elfoglaltak, kávé szokat reggelizni.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 346. 1792 június 21-ikéről szóló levél.

*** Lásd: Buzot et Roux. *Histoire parlementaire*. VIII. 25. A nemzetgyűlés 1790 november 10-iki üléséről. A 48 párizsi városi kerület nevében Danton által benyújtott kérvény.

csalatközhatlan, míg kivüle minden más, nálánál sokkal inkább ki van téve nagy tévedéseknek«; * s így ők bizonyosak képességeik felől. — Saját szemeikben ők Franciaország törvényes és illetékes képviselői, és, az egyetlen tárgy, melyet három év óta udvaronczaik a sajtóban, klubokban és szószékekről folyton ismételtnek előttök, Villeroi herczeg azon mondása, melyet ez a még gyermek XV. Lajoshoz intézett: »Lássa, Uram, ezt a nagy országot. Mindez az öné, mindez önnek tulajdona; ön annak ura.« — Bizonyos, ily durva valótlan-ság lenyeléséhez és megemésztéséhez, félőrültek és félbaromnak kell lenni; de hisz félőrültek és félbarmok mindazok, kiket csalódási képességek elválaszt az okos vagy tétlen nyájtól, és oly bandába gyűjt, melynek befolyása ellentállhatatlan lesz. Egyedül ezek levén meggyőződve arról, hogy az utczai csoportosulások ép oly jogezímnél fogva souverainek mint a nemzet, gyűléseiben, ők az egyedüliek, kik az utczákon csoportosúlnak, és királyoknak tartják magukat, mert esztelenségök és túlzásaik által, tudtak hinni királyságukban.

Ilyen azon új hatalom, mely 1792 első hónapjaiban a törvényes hatalmak mellett felemelkedik. Az alkotmány ezt nem látta előre; de létezik, mutatkozik, látható, meg lehet számlálni harczosait. Ápril 29-ikén, a törvényhozó gyűlés beleegyezéséből, de a törvény ellenére, a Saint-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIV. 26. (1792 májusról). Robespierre ezikke, melyben ő Simonneau, étampesi polgármesternek, ki egy lázadás alkalmával meggyilkoltatott, tiszteletére elrendelt ünnepély ellen nyilatkozik. »Simonneau, mondja Robespierre, vétkes volt, mielőtt áldozat gyanánt elesett.«

Antoine külváros 3 zászlóalja, körülbelől 1500 ember,* három oszlopban felvonúl a teremben, az egyik sor lőfegyverrel, a másik kettő különféle lándzsákkal van fegyverezve; »e lándzsák 8—10 láb hosszúak«, rémitők és mindenféle alakúak, »vannak olyanok, melyek vége babérlóherlevélhez, négyszegű tűhöz, nyárshoz, szívhez, kigyónyelvhez, vellaághoz, bottórhöz, hadi szekerczéhez, sarkantyúhoz, éles szélű és felálló vas tövisekkel bíró dárdához hasonlít.« A Szajna másik oldaláról, a Saint-Marcel külvárosi 3 zászlóalj hasonlóképen van fegyverezve. Ezek egy 3000 harczosból álló seregmagvat képeznek, s Párizs egyéb városrészeiben van talán más 3000. Vegyük hozzá, hogy a nemzetőrség 60 zászlóaljának mindenikében a tüzérek valamennyien kovácsok, lakatosok, patkoló kovácsok, s a csendőrök többsége, régi, fegyelmetlenségök miatt elbocsátott katonák, kik természetöknél fogva is a zendülésre hajlanak: összesen, nem számítva a csavargókból és egyszerű rablókból álló rendes kíséretet, körülbelől 9000 tudatlan, felhevült ember, de mindannyian a tettek emberei, jól fegyverzetek, csapatokká alakultak, készen megindúlni, készen támadni. Íme, a szóvivő tekintély mellett ott van a valódi, erővel bíró; mert ezek cselekszenek, s kívülök nincs is senki, a ki cselekednék. Mint egykoron Rómában a caesarok

* Lásd: *Moniteur*. XII. 254. — Az *Almanach royal de 1792* szerint a párizsi, 60 zászlóaljra osztott nemzetőrség 32,000 emberből áll, ezekhez kell még számítani az önként szervezkedett, és nem választó polgárokból alakult lándzsás csapatokat. — V. ö. Prudhomme *Les Révolutions de Paris* című hírlapjában a képeket, melyek az ilyen felvonulásokat mutatják.

praetoriánusai, mint régente Bagdadban a kalifák török testőrsége, ezentúl ez a fővárosnak s a főváros által az államnak ura.

III.

A minő a csapat, olyanok vezetői; a bikát mézszároslegényeknek kell vezetniök, kik egy fokkal, de csak egygyel állanak fölötte, t. i. foglalkozásuk öltönyével, hangjával és modorával; mentteknek kell lenniök a szelidségtől és kicsinyes aggódásoktól, s vagy természetök-nél vagy akaratuknál fogva durváknak, találékonyaknak a lócsiszár furfangjaiban és a vágóhidi legények eszközeiben; a néphez kell tartozniök, vagy úgy tenniök, mintha ahhoz tartoznának. Ilyenek voltak Santerre, egy Saint-Antoine külvárosi serfőző, az Enfants-Trouvés zászlóalj parancsnoka, nagy és kövér, díszcsapatba való, stentori hangú ember, ki az utcán kezét szorít minden vele találkozóval, és otthon, Orléans herczeg pénzéből itat mindenkit; * Legendre, egy haragos természetű mézszáros, ki még a Conventben sem tudja leszokni gyilkos mozdulatait; két vagy három idegen kalandor, kik jók a gyilkolás mesterségéhez, s kik forgatják a kardot vagy szuronyt, a nélkül, hogy az ellenséget figyelmeztetnék reá. — Az első egy olasz, az angol nyelv mestere, Ro-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 389. Santerre kijelenti, hogy az 1789, 1790 és 1791-ben főzött sörreit nem adta el, hanem hogy az a népnek ajándékozott, s ebből következőleg azon 49,603 frankot, mely összeget a pénzügyi főbélő hivatal tőle e sör után követel, törölteti.

tondo nevű, hivatásszerű zendülő, kire a gyilkosság és tolvajlás reá bizonyodván, később Piemontban a bitófára kerül. — A második egy Lazowski nevű lengyel, egykori divatfi, csinos, unalmas ember, ki a szlávok könnyedségével, a legrongyosabb sansculotte-ok egyikévé lőn, egykor sinecurát élvezett, azután hirtelen kidobtatván, a klubokban régi pártfogói ellen lármázott, kiket most bukottaknak látott; megválasztották a saint-marceli század tűzéreinek kapitányává, s ő lesz egyike a szeptemberi fojtogatóknak; de szalonias vérmérséklete nem elég erős azon utczai szónok szerepéhez, melylyel felruházták, egy év múlva a láz és pálinka felemészti. — A harmadik, a szeptemberi gyilkosok egy másik feje, Fournier, kit az »amerikainak« neveztek, egykori ültetvényes, ki San-Domingóból az emberi élet iránti megvetést hozta el magával, »halavány és baljóslatú arcza, bajusza, háromszoros, pisztolyokkal telt öve, durva beszédje, káromkodásai, valóságos tengeri rabló kinézését adják neki.« * Ezek oldalán egy kis, púpos ügyvéddel találkozunk, neve Cuirette-Verrières, kifogyhatlan beszélő, ki 1789 október 6-ikán egy nagy fehér paripán pompázott, s azóta, Marat mellett tört lándzsát: e két oknál fogva, báb-arcza megmarad a nép képzeletében; különben is, azon durva vigadozóknak, kik éjjelenként Santerrenél gyűlnek össze, szükségök van tollforgató emberre, s valószínűleg ő tölti be e szerepet. — A gyülekezetben még alsóbb rendű szövetségesek is vannak: »Brière borkereskedő, Nicolas, árkász az *Enfant-Trouvés* nevű csapatnál, Gonor, ki ma-

* Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 38.

gát a Bastille legyőzőjének nevezte el.« * Rossignol, egykori katona, azután egy aranyműves üzlettársa, ki, miután a la-forcei gyilkosságoknál elnökölt, rögtönözve tábornok lőn, és tehetetlenségét, korhelységét, és rablásait Vendéeban mutogatta ; ** »s még többen«, köztök kétség kívül Huguenin, egy tönkre jutott ügyvéd, utóbb karabélyos, ezután szökevény katona, végre vámhivatalnok, most a Saint-Antoine-külváros szóvivője, vegre pedig a szeptemberi községtanács elnöke ; kétség kívül a Palais-Royal nagy előcsahosa is, Saint-Huruge, kinek *Ádám apó* *** volt mellékneve, egy, a csatornába bukott marquis, ki most a házalókkal együtt iszik, teherhordónak öltözködik, s egy óriás bunkósbottal jár, és lépten-nyomon gézengúzok követik. † — Íme a vezetők ; a helyhatóság

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XV. 122. Déclaration de Lareynie, soldat volontaire du bataillon de l'Île-Saint-Louis. — Az, ez okmányban megnevezett hívek jegyzékét még Huguenin nevével pótolom, mert ő bízott meg június 20-ikán a lázadók kérvényének felolvasásával, és Saint-Huruge-ével, mert Santerre-rel együtt ő vezette a csoportosulást.

** Rossignolra nézve lásd: Dauban. *La démagogie à Paris*. 369. (Mercier du Rocher kiadatlan *Mémoires*-jai után). Rossignol 1793 augusztus 21-ikén, Bourbotte képviselővel, Momoro főbiztossal, három hadsegéddel, Moulins-szel, Hasard ex-pappal, Grammont ex-színésszel és több leánynyal Fontenaybe jő. »A leányok közül a legszebbik Bourbottenak és Rossignolnak osztogatá kegyeit.« Egy palotában szállásoltattak el, melyben minden le volt pecsételve. »A pecsétek feltörtetek, s az ékszerek, ruhák, női öltözködési czikkek a tábornok és kísérete javára elkoboztattak. Nem volt semmi, még a porcellán edények sem, a mi nem került volna a rablók kezébe, kik magukat republikánusoknak nevezték.«

*** Père-Adam.

† Lásd: Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des évé-*

és a törvényhozó gyülekezet jakobinusai ezek vállalatait csupán bátoritással és egyetértéssel támogatják; * jobb, ha a zendülésnek oly szinezete van, mintha magától támadna; a girondisták, Pétion, Manuel, Danton maga, okosságból vagy mert szégyellik magukat, a háttérben maradnak; nincs szükségök, hogy onnan kilépjenek. — A többiek, oly közel állván a néphez, és annyira össze levén keveredve a tömeggel, képesebbek csapataik számára oly mesét kovácsolni, mely megfelel nekik; e mesét az illetők értelmiségének korlátozottsága, alakja és izgatottságához mértén készítik el, komor, egyszerű mese az, a milyen a gyermekek számára kell, vagy jobban mondva, egy vásári színház számára készült melo-

nements qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792. 23. (Mathon de la Varenne személyesen ismerte Saint-Huruge-t.) Saint-Huruge 1778-ban Lyonban egy színésznővel lépett házasságra; visszatérve Párizsba, a rendőrség által megtudta, hogy felesége közönséges kéjleány, s ezért e szerint bánt vele. Ez viszont, e felett feldühödve, férje multját kezdé kutatni, s felfedezte, hogy két gaztettet követett el; egy vándor kereskedőt kirabolt és meggyilkolt és egy gyermeket gyilkolt. Erre azután titkos elfogatási parancsot eszközölt ki ellene. Charentonban vettetett börtönbe, s 1781 január 14-ikétől 1785 december 7-ikéig volt itt; ezután egy más börtönbe vitetett, majd birtokaira száműzetett, honnan Angliába szökött. A forradalom kitörésekor tért vissza Franciaországba.

* Ez egyetértésre nézve lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur* című munkájának I. köt. 132 s köv. lapjait. — Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 300. Pradt abbé levele 1792 június 21-ikéről. »A lázadást több nap óta híresztelték . . . Egy nappal annak kitörése előtt, százötven képviselő, mindannyi jakobinus, a Champs-Élysées-n nyílt lakomát adott, mely alkalommal bor és étel bőven osztatott szét.«

dráma, melyben az egyik oldalon a jók, a másikon a rosszak állanak, s középen látjuk a vad emberevőt, a zsarnokot, néhány gyalázatos árulót, kiknek a darab végén okvetlenül le kell álcáztatniok, és érdemeik szerint bűnhödniök, s mindez pöffeszkedő nagy szavakkal, végül pedig egy rimes kardalban történik. A felizgatott munkás durva agyveléjében a politika csupán olyképen foglalhat helyet, mint valamely otrombán elrendezett és színezett kép, a milyeneket a *Marseillaise*, a *Carmagnole* és a *Ça ira* szolgáltatnak. E csoport számára, az ő értelméhez alkalmazott mesét elkészítik; s ennek nagyító és eléktelenítő üvegén átnézve, a legbékésebb arcz is ördöginek látszik. XVI. Lajost mint »oly szörnyeteget vázolják előtte, ki hatalmát és kincseit arra használja fel, hogy Franciaország újjászületésének ellentálljon. Mint egy új IX. Károly, a pusztulást és halált akarja Franciaországra hozni. Menj te kegyetlen, gaztetteidnek is végök lesz! Damiens nem volt oly vétkes mint te. Őt a legborzasztóbb kínzásokkal büntették, a miért Franciaországot egy szörnyetegtől akarta megszabadítani. És téged, kinek merénylete huszonötmilliószorta nagyobb, téged büntetlenül hagynak!* . . . Tiporjuk el

* Lásd: *Moniteur*. XII. 642. Az 1792 június 12-iki ülés. Del-faux képviselő elbeszélése. — A Damiens kivégeztetésén jelen voltak közül még ekkor éltek néhányan Párizsban, és Marie Chénier *Charles IX.* című darabja ez időben a legnépszerűbb szomorújáték volt Párizsban. — »Párizs népe (mondja Ferrières *Mémoires* című munkájának I. köt. 35-ik lapján), boszúvágyó és vérszomjas hangulatban távozott a színházból, valahányszor e darabot adták. Midőn a negyedik felvonás végén megkondúlt a harang szomorú szava, mely a vérfürdő kezdetét jelzé, észre lehetett venni, hogy

a királyság e bálványképét! Reszkessetek, zsarnokok, vannak még közöttünk Scaevolák!« — Mindez a színpadra kerül, mindezt elszavalják, vagy jobban mondva ellármázzák, nyilvánosan, világos nappal, a király ablakai előtt, a szószékekre fellépő izgató szónokok, s a Santerrenél összegyűlő bizottság kebeléből, naponként hasonló kihívások indulnak ki, majd mint falragaszok, melyek a külvárosok falaira jutnak, majd mint kérvények, melyek a kerületi gyűlésekben és klubokban hordoztatnak körül, majd ismét mint indítványok, melyek »a Tuileriák, a Palais-Royal, a Grève-tér és kivált a Bastille-téren összegyülekező csoportok előtt« vitattatnak meg. Június 2-ika óta a vezetők az *Enfant-Trouvés*-templomban egy új klubot rendeztek be, hogy legyen külön műhelyök, és hogy mindjárt helyben működhessenek.* Mint Pláto demagógjai, ők is értenek mesterségökhöz, ők felfedezték, minő kiáltásra reszket meg a nép-állat, minő szí-

a hallgatóság összeszedve magát, komor dühkiáltásokba tör ki, azután hangosan kiálták: *Csend! csend!* mintha attól féltek volna, hogy a halál-harang kongása nem hat le szívök mélyéig.« — *Les Révolutions de Paris*, Prudhomme lapja 1792 június 23-iki szám. »A szabad ég alatt beszélő szónokok kioszták maguk között a szerepeket«, egyik a vezérkar, másik a papság, ismét mások a bírák, a megyék, a miniszterek, s kivált a király ellen beszélnek. »Vannak, s ebbben igazat adhatunk Delfaux úrnak, kik túlmennek a határon, és mozdulatokkal, a szem és hang játékával izgatnak gyilkolásra.«

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur* I. 133. — A Saint-Marcel külvárosban is állítanak ily számításra épített műhelyet. Saint-Prix a val-de-grâce-i zászlóalj parancsnoka így szól jelentésében: »Mindaddig, míg a Saint-Marcel kapu mellett egy klubot nem nyitottak, a szellemek békések valának; most

nekkel lehet feldühíteni, minő csalétekkel vonzani, minő útra csalogatni: ha egyszer oda vonzották és érdeklődését felkelték, vakon, akaratlan lendületétől elragadtatva fog előre menni, és tömegével el fog tiporni mindent, a mi útjába kerül.

IV.

A csalétek jól van megválasztva, jól van feltálalva: arról van szó, hogy a Labdaházban tett eskü évfordulója ünnepeltessék meg. A Feuillants-kolostor előtti emelkedésen a szabadság fáját fogják felállítani, s a törvényhozó gyűlésnek, azután a királynak, »a körülményekhez alkalmazott kérvényeket fognak benyújtani«; elővigyázatból, s hogy a rosszakaratúakkal szemben tekintélyt szerezzenek maguknak, a kérvényezőket el lesznek látva fegyverekkel.*

valamennyien fel vannak izgatva és meghasonlottak. Ez a klubb, mely levelezésbe lépett Santerre-rel, arra hívja fel a polgárokat, hogy holnap (június 20-ikán) az alkotmányos hatóságok tilalma ellenére, menjenek felfegyverkezve a nemzetgyűlésbe és a királyhoz.«

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 136. E programot legelőször is a község főtanácsához nyújtotta be Lazowski és más kilencz egyén (június 16-ikán). A főtanács, a törvényre való hivatkozással elveti azt. »A kérvényezőket, e határozat hallatára hangosan kijelentik, hogy az nem fogja őket gátolni a fegyveres összegyülekezésben.« (Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XV. 120. Procès-verbal de M. Borie.) — Lásd a június 20-ikára vonatkozó okmányok jegyzékét Mortimer-Ternaux *Histoire de la Terreur* című munkája. I. köt. 397 s köv. lapjain. A fő okmányok feltalálhatók Mortimer-Ternaux, Buchez és Roux idézett munkáikban és a *Revue rétrospective*-ben.

— Egy népies menet vonzó dolog, s nagy azon munkások száma, kik nem tudják mit tegyenek szabad napjokkal. Ehhez járúl, hogy kellemes dolog egy hazafias színdarabban szerepelni, és sokan, különösen nők és gyermekek, vágnak látni Veto urat és asszonyt. * Meghívták a környékbeli falusiakat is; ** a vidéki csavargók és sansculotte-ok bizonyára szintén ott lesznek, Párizs nagy számú járdataposóira is lehet számítani, azon kóborlókra, kik minden látványosságon megjelennek, a kíváncsiakra, kik még ma is, százanként futnak össze a rakodó partok hosszában, hogy egy, a Szajnába esett kutyát tekinteteikkel kísérjenek. Mindezek egy oly testet fognak képezni, mely minden gondolkozás nélkül követni fogja fejét. Június 20-ikán, a Saint-Antoine és Saint-Marcel külvárosokban már hajnali öt órakor megalakultak a csoportok, nemzetörök, lándzsások, pattantyúsok, ágyúkkal, kardokkal vagy botokkal felfegyverzett emberek, gyermekek és nők. — Tény, hogy a falakra egy hirdetés ragasztatik, mely megtiltja a csoportosulásokat, s a helyhatósági tisztviselők is megjelennek jelvény-vállszalagjaikkal, a tömeget határozottan felszólítva, vagy esdeklően kérve, hogy ne sértse meg a törvényt. *** De a nép agyvelejében az eszmék ép oly maka csak mint korlátoltak. Az emberek számítottak már e polgári körmenetre, korán reggel felkeltek, hogy ezt megtarthassák;

* A királyt és királynét.

** Lásd: *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. III. 319. Montmorin gróf 1792 június 21-iki levelében írja: »A párizsi rablók nem levén elegenden, a szomszédos falvakéit is meghívták.«

*** A helyhatósági tisztviselők jelentése, Perron-é reggel 7, Sergent-é reggel 8, Mouchet, Guiard és Thomas-é reggel 9 órakor.

az ágyúk be vannak fogva, a májusfa egy kocsira fel-téve; minden el van készítve a szertartásra; az emberek elbucsúztak hazúlról, s nem akarnak időnek előtte vissz-
 zatérni. Különben is csak jó szándék vezérli őket; ők ép oly jól ismerik a törvényt, mint a helyhatósági tiszt-
 viselők; csupán »azért fegyverkeztek, hogy annak tiszt-
 teletet szerezzenek és megtartassák.« Azután, már más
 fegyveres kérelmezők is vonúltak fel a nemzetgyűlés
 előtt; ők is érnek annyit, mint azok, s »miután a tör-
 vény mindenki számára egyenlő«, miután azokat is be-
 bocsátották, őket is be kell bocsátani. Annyit minden
 esetre megtesznek, hogy engedelmet kérnek reá a tör-
 vényhozó gyűléstől, hiszen épen e miatt mennek oda.
 Utolsó, és legfontosabb valamennyi érv között arra nézve,
 hogy ők nem akarnak zendülést előidézni, az, hogy a
 tisztviselőket felkérlik, miszerint menjenek velök.

E közben az órák telnek, s a várakozás követke-
 zésében boszankodó tömegben a legtürelmetlenebbek, leg-
 durvábbak, tette legkészőbbek azok, kik a többieket
 vezetik. — A val-du-grâce-i főhadiszálláson* a lándzsások
 az ágyúkra vetik magukat, és elviszik azokat; a nem-
 zetőrök hagyják őket; fejeik, Saint-Prix és Leclerc ha-
 lállal fenyegettetve, nem tehetnek egyebet, mint hogy
 kövessék őket, de óvást tesznek. — Ugyanez történik a
 Montreuil-kerületben;** hat zászlóalj-parancsnok közöl

* Saint-Prix, a val-de-grâce-i zászlóalj parancsnokának jelen-
 tése (reggel 10 órakor). — Alexandre, a saint-marceli zászlóalj
 parancsnoka így szól jelentésében: »Még sok kell ahhoz, hogy
 mondhassuk, miszerint az egész zászlóalj kiindult.«

** A Montreuil-kerület jegyzőkönyve szerint, Bonneau pa-
 rancsnok csupán óvás mellett, és azért határozza el magát a meg-
 indulásra, hogy a vérontás elkerültessek.

négynek ellentállása csak azt eredményezte, hogy a teljhatalom a zendülésre való izgatóra ruházott, és ezentúl Santerre egyedüli feje a csoportosulásnak. — Féltyenkettő táján kijön sörfűződjéből, és, az ágyúk, a zászló, a jegenyefát vivő szekér által követtetve, a menet élére áll, mely körülbelől »ezerötszáz emberből áll, belefoglalva a kíváncsiakat is«; * de e csapat menetközben úgy növekszik, mint a hógörgeteg, s a nemzetgyűlés elé érve, hétnyolczezer ember követi már. ** — Guadet és Vergniaud indítványára a kérvényezők bevezettetnek, szónokuk, Huguenin, egy nagyszavú fenyegető beszédben bevádolja a minisztereket, a királyt, az orléansi vádlottakat, a jobboldali képviselőket, »vért« kíván, és kijelenti, hogy a »vátrakozó« nép készen áll igazságot szolgáltatni. *** Ezután egy óránál tovább tartó dobpergés és zeneszó mellett, San-

* Lareynie, az Ile-Saint-Louis-zászlóalj egy önkéntesének vallomása.

** Wittinghof altábornagy vallomása. — *Correspondance de Mirabeau et de M. de la Marck*. Montmorin gróf levele június 21-ikén: »Két órakor már 8—10,000 ember volt együtt.«

*** Lásd: *Moniteur*. XII. 717. »Minő szerencsétlenség az, így szól Huguenin, szabad emberekre nézve, kik hatalmukat önökre ruházták, ha azon kegyetlen szükségességbe látják magukat sodortatva, hogy kezeiket az összeesküvők vérében kell megfürösztetniök!« stb. — Ez irány mutatja a vezetők minőségét. Azon oktalan firkász, ki a kérvényt fogalmazta, még a szók jelentését sem ismeri. »A nép akarja ezt így, és feje bizonyára felér a koronás zsarnokokéval. *E fej a nemzet leszármazási fája, s ez erőteljes fej előtt meg kell hajolnia a gyöngé nádznak.*« Ez az ember valamikor hallotta a tölgyről és a nádról szóló mesét; ismeri Demosthenes, Cicero, Catilina neveit. Oly iskolamesternek lehetne őt tartani, kiből nyilvános irnok lett, és ki kuczkójában egy souért ír meg egy lapot.

terre és Saint-Huruge felügyelete alatt a sokaság keresztülvonúl a termen, itt-ott néhány csapat nemzetőr is feltűnik a tömegbe vegyülve, s »a lándzsák mozgó erdejében« eltűnve; a többi mind csupa csőcselék, »borzasztó arcok«, * mondja egy képviselő, melyeken a nyomor és rossz magaviselet rajtuk hagyta bélyegét, rongyos, »ruhátlan«, ingújjas emberek, mindenféle fegyverekkel ellátva, milyenek a simító fa, bicska, bot végére tűzött késpenge; egyiké egy tíz láb hosszú rúd végére tűzött fűrész; s ezek között gyermekek, nők, némelyök kardot suhogtatva; ** s e menet közepén egy lándzsán egy ócska nadrágot visznek e felirattal: *Éljenek a sansculotte-ok!* s egy villán egy borjúszívet ezen felirással: *aristocrata szív!* jelentőségteljes, komor vígságú jelvények, melyet egy zsibárus vagy mészáros képzelő tehetsége gondolhat csupán ki egy politikai farsang számára. — S ez valóban nem is más; az emberek ittak, sokan részegek is. *** Diszelegni, az kevés, az emberek mulatni is akarnak: a termen keresztülmenve a *Ça ira*-t éneklik, s közbe-közbe tánczolnak. Ugyanekkor polgári érzületökről is tanúságot tesznek, kiáltják: *Éljenek a hazafiak! le a vetóval!* Mellesleg a derék baloldali képviselőkkel fraternizálnak; a jobboldaliakra gúnyt szórnak, ökleiket mutogatják nekik; egyet, ki magas termetéről ismeretes, azzal fenyegetnek, hogy nemsokára reá kerül a sor. † Ily módon bemutat-

* Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris.* 134

** Lásd: *Moniteur.* XII. 718.

*** Lásd: *Chronique des cinquante jours*, par Roederer, procureur-syndic du département.

† Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris.* 134. — Bourrienne. *Mémoires.* I. 49. (Bourrienne Bonapartéval egy

tatnak a törvényhozó gyűlés előtt a teljesen kész és mindenre, még a gyűlés ellen is, kész munkatársak. — Mindezek mellett, kivéve azt, hogy a tolongás következtében a kert egyik rostélyos ajtaja benyomatott, s a tömeg a Feuillants-kolostor előtti emelkedésre rontott, semmiféle erőszakoskodás sem követtetett el; a párizsi nép, a düh pillanatait kivéve, inkább fecsegő és bámész, mint kegyetlen; különben eddig még nem is állott ellene senki. Egészen ittas a díszelgéstől és kiabálásoktól; többen unalomtól és fáradtságtól ásítognak; ** már négy óra van, tehát az emberek tíz-tizenkét óra óta vannak talpon. Az emberi áradat, mely a törvényhozó gyűlés terméből kijövet a Carrousel-térre özönlött, ott megállapodott, és késznek látszott visszatérni rendes medrébe. — De nem ezt akarják a vezetők. Santerre, Sainte-Huruge-zsel odaérve, észreveszi, hogy egy utolsó, döntő lökésre van szükség; s így kiált embereire: »Miért nem mentetek

Saint-Honoré-utczai vendéglőben volt a Palais-Royal közelében.) »Kijövén, az árúcsarnok felől egy csoportot láttunk közeledni, melyet Bonaparte 5—6000 emberre becsült. Ez emberek rongyosak és bolondul valának fegyverkezve, lármázva és a legdurvább szitkokat szórva mentek a Tuileriák felé. Bizonyos, hogy a külrárosok legsilányabb, legelvetemültebb söpredéke volt ez. — Kövessük e söpredéket, mondá nekem Bonaparte. — (A folyampartnál levő lépcsőzetre mentek most.) — Alig tudnám leírni a meglepetés és méltatlankodás azon érzetét, mely őt e látványon elfogá. Nem tudta megérteni ezt a gyengeséget és hosszú türeést. . . . *Che coglione!* (Minő oktalanság!) kiálta fel elég hangosan. Hogyan lehetett megengedni, hogy e rongy nép belépjen! Négyötszázat ágyúkkal kellett volna elseperni, a többi majd szétfutott volna magától.«

* Lásd: *Chronique des cinquante jours*, par Roederer. — Lareynie vallomása.

be a kastélyba? Be kell oda menni, csupán e miatt jötünk ide!« * »A Carrousel-tér el van foglalva, kiáltja a val-de-grâce-i tüzérek egyik hadnagya, a kastélyt is el kell foglalni. Ez az első alkalom, hogy a val-de-grâce-i tüzérek kivonultak, ezek nem gazemberek. Ide hozzám, tüzérek, egyenest az ellenségre!« ** — E közben az ajtó másik oldalánál, a Pétion által, a tanácsból kiválasztott legforradalmibb helyhatósági tisztviselők, szónoklataikkal és parancsaikkal elosztatják az ellentállást. »Végre is mondá az egyik, Mouchet nevű, a kérvényezés joga szent.« — »Nyissátok fel a kaput, kiáltják Sergent és Boucher-René, senkinek sincs joga azt bezárni; minden polgárnak van joga azon bemenni.« *** — Egy tüzér fel emeli a kapu rúdját, s az megnyílik; az udvar egy pillanat alatt tele van, † a tömeg oly gyorsasággal lepi el a boltozatokat és a nagy lépcsőzetet, hogy egy val-de-grâce-i ágyú, melyet kezeikkel felkaptak, az első emelet

* Lásd: *Chronique des cinquante jours*, par Roederer, — Lareynie vallomása.

** Lásd: *Rapport de Saint-Prix*.

*** Lásd: *Rapport de Mouchet*. — Lareynie vallomása. (Sergent és Boucher-René közbeléptét sokan tagadják, de Roederer nagyon valószínűnek hiszi.)

† Pinon, az 5-ik légió vezére, és Vannot, egy zászlóalj parancsnoka, be akarták zárni a boltozat rácsajtáját; de visszalökték őket, s azt mondák nekik: »Hogy egy embert megmenthessenek, ezeket akarnak elveszteni?« — E jelentőségteljes jelszót minduntalan használják a forradalomban, s ez magyarázza meg a lázadások sikerét. — »Mire való volna, mondja jelentésében Alexandre, a saint-marceli zászlóalj parancsnoka, az oly ellentállás, mely a közügynek épenséggel semmit sem használhatna, de sőt annak csak inkább árthatna?...«

harmadik szobájáig sodortatik. Az ajtók recsegnek a fejszék csapásai alatt, s az Oeil-de-Boeuf nagy termében a sokaság egyszerre a királylyal áll szemben.

Hasonló körülmények között a közhatóság képviselői, directóriumok, helyhatóságok, katonai előljárók, és október 6-ikán maga a király is, mindeddig, mindig engedtek; vagy engedtek, vagy elvesztek. Santerre, biztos levén a dolog kimeneteléről, nem akar jelen lenni, mint okos ember visszatartja, kivonja magát, és a tanácssterembe engedi magát sodortatni, hová a királyné, a kis Dauphin, és a nők menekültek.* Ott, magas termetével, széles vállaival védpaizsúl szolgál nekik, megakadályozza a felesleges és compromittáló gyilkosságokat. Az Oeil-de-Beufben azonban hagyja a dolgokat lefolyni; bizonyos, hogy ott, az ő távollétében mindaz meg fog történni, a minek történnie kell, és minden látszat szerint, helyesen számított. — Egy részt, az egyik ablakmélyedésben, egy, támla nélküli széken ott ül a király, majdnem egyedül, és előtte, összes védelem gyanánt négy-öt nem-

* Lareynie vallomása. — Ebben Santerre magatartása igen jól van jelezve. Az udvaron, a lépcső alján, egy csoport polgár megállítja őt, s fenyegeti, »őt tevén felelőssé minden bajért, a mi be fog következni«, s így szólnak hozzá: »Ön egyedüli okozója ez alkotmány ellenes csoportosulásnak, egyedül ön vezette tévútra e derék embereket; ön gazember.« — »Santerre elhalaványodott azon hangon, melyen e tisztességes polgárok hozzá beszéltek; de Legendre egy szemhunyorítására neki bátorodva, képmutató kifogást talált, és csapatához fordulva így szólt: »Uraim! vegyék jegyzőkönyvbe azon kijelentésemet, hogy én nem megyek önökkel a király lakásába.« — A csoportnak, mely megszokta Santerre szándékait eltalálni, összes válasza abban állott, hogy a tisztességes polgárokat félre lökdöste.«

zetőr; másrészt, a termekben egy óriási tömeg, mely óráról-órára azon mértékben szaporodik, a melyben a betörés híre tovább terjed a szomszédos külvárosokban, tizenöt-húszezer ember, bámulatos tolongás, össze-visszaság, mely örvényzik, testek nyugtalan tengere, melyek egymáshoz súrlódnak, s melynek egyszerű előre vagy hátra tolulása a falhoz lapítaná a nálánál tízszer erősebb akadályt, oly éktelen lárma, melytől majd szétrepednek az ablakok, »borzadalmas ordítások«, szitkozódások, átkozódások. »Le Veto úrral! Ördögbe a Vetóval! Vissza kell híni a hazafi-minisztereket! Alá kell ezt írnia, nem távozunk innen, míg azt meg nem teszi!« * — Valamennyiök előtt, Legendre, határozottabb Santerrenél, magát a souverain nép szónokának és meghatalmazottjának jelentve ki, így szól a királyhoz, látva, hogy ez a meglepetés mozdulatát teszi: »Uram! igen uram, hallgasson reánk, ön azért van, hogy meghallgasson minket. Ön egy hitszegő ember, ön mindig megcsalt minket, és még most is csal; de vigyázzon, a mérleg betelt, a nép megúnta, hogy az ön játékszere legyen.« — Sire, Sire, kiáltja egy másik őrjögő, százezer ember nevében, kik körülöttem vannak, kérem öntől, hogy a hazafi-minisztereket

* Négy nemzetőr, Lecrosnier, Gossé, Bidault, Guiboult valamása. — Acloque és Lachesnaye légió-parancsnokok jelentései. — *Chronique des cinquante jours*, par Roederer. — U. o. 65.: »Ki kell mondanom, hogy Legendre a mézszáros, a Convent uralma alatt kijelenté Boissyi-d'Anglasnak, kitől ez adatot tudom, hogy az volt a szándék, miszerint a királyt megöljék.« — Prudhomme. *Crimes de la révolution*. III. 43. »A királyt meg kellett volna gyilkolni. Hallottuk, a mint egészen rongyos polgárok mondák: ez mégis kár volna; ez az ember olyan jó ficzkónak látszik.«

hívja vissza . . . . Kivánom a papok, és a 20,000 ember dolgában kiadott rendelet szentesítését. Szentesítse azt, vagy elvész.« — Kis híja, hogy a fenyegetés meg nem valósúl. Az első csapatok, »elől a lándzsák«, odaértek, ezek között egy »rabló«, végén rozsdás, de »igen éles« kardpengével ellátott bottal, mely egyenesen a király felé »irányúlt.« Ezután, és pedig több ízben, a gyilkolási kísérletek csökönösen megújultak, három vagy négy dühöngő által, kik el voltak tökéelve az ölésre, s kik ezt mozdulattal mutatják is; az egyik egy himlőhelyes, rongyokba burkolt ember, ki a »legpiszkosabb szándékokkal« ingerli önmagát, a másik »a Bastille egy úgynevezett legyőzője«, egykor Foulon és Berthier fejének körülhordozója, ki azóta zászlóaljából kicsapatott, a harmadik egy teherhordó, ki karddal fegyverkezve »egy óránál tovább« a legborzasztóbb erőlködéseket viszi végbe, hogy a királyig előnyomúlhasson.* — De mindez nem használ; a király mindezen fenyegetésekkel szemben érzéketlen marad. Egy gránátosnak, ki őt bátorítani akarja, megfogja kezét, és azt keblére vonván mondja: »Nézd csak, így dobog-e a félelemtől izgatott szív?« ** Legendrenek és a többi felhevülteknek, kik őt követelőleg felszólítják a szentesítésre, megindulás nélkül mondja: »Soha sem tértem el az alkotmánytól. . . . Azt fogom tenni, a

* Lásd: Mue Campan. *Mémoires*. II. 212. »Vannot úr, zászlóalj-parancsnok lökte félre egy gonosztevőnek fegyverét, mely a király személyére volt irányozva. A Filles-Saint-Thomas-zászlóalj egy pattantyúsa pedig egy, ugyane cél felé suhintó kardcsapást fogott fel.«

** Lásd: Déclaration de Lachesnaye, chef de légion — *Moniteur*. XII. 719. A június 20-iki esti ülésben Alos, szemtanu

mit az alkotmány és a rendeletek meghagynak, hogy tegyek . . . Ti tértek el a törvénytől.« — És, majd három órán át, mindig állva, és egy fülkében ostromoltatva,* szilárdan tartja magát, a gyengeségnek és haragnak legcsekélyebb jele nélkül. — E hidegvérűség végre is megteszi hatását, s a jelenlevők által érzett benyomás épen séggel nem az, melyet az illetők vártak. Mert, nagyon világos, hogy azon egyén, ki előttök áll, nem azon szörnyeteg, melyet előttök lefestettek, nem parancsoló, komor zsarnok, nem azon vad és furfangos IX. Károly, kit a színházban kifütyölnek. Egy kissé kövér embert látnak, szelíd és jó indulatú arczczal, kit, ha a kék szalag nem volna rajta, békés polgárnak tartanának,** mellette miniszterei állanak, három vagy négy, feketébe öltözött férfi, becsületes emberek és jó hivatalnokok, s azoknak látszanak, a mik; egy másik ablakmélyedésben a király nővére, Erzsébet hercegnő, egy kedves, tiszta alak. Ez az úgynevezett zsarnok csak olyan ember mint mások, nyugodtan beszél, azt mondja, hogy a törvény

beszéde. — (A király kétszer tette e mozdulatot, körülbelől mindkét alkalommal ugyanazon szavak kíséretében, először, mindjárt a tömeg berohanása, másodszer valószínűleg Vergniaud lázító beszéde után.)

* Prudhomme *Les Révolutions de Paris* című hírlapjának képe a királyt ülve, s a tömegetől üres tér által elválasztva ábrázolja; ez azonban a párt hazugsága.

** Ugyanígy hat azon benyomás, melyet a királyné tesz reájok. Prudhomme »az ausztriai párduczna« nevezi őt lapjában, s e szó jól fejezi ki a külvárosok véleményét. — Egy leány oda áll a királyné elé, és elhalmozza szitkaival: »Tettem-e önnek valaha személyesen valami rosszat? — Nem, de ön a nemzet szerencsétlensége. — Félrevezették önt, mondá a királyné; én Fran-

kötelező reá nézve, és senki sem mondja az ellenkezőt; talán inkább van igaza, mint ezt gondolták. De ha legalább hazafi akarna lenni! — Az ottlevők közül egy nő kardot emelget, melynek hegyén egy jelvényrózsa van; a király mozdulatot tesz, odaadják neki a kardot, s ő azt magasra emeli, a tömeggel együtt kiáltva: *Éljen a nemzet!* Nos, ez már jó jel. — Egy rúd végén veres sapka mozog a levegőben; egy valaki odanyújtja neki, s ő azt fejére teszi, a tömeg hangosan tapsol és kiáltja: *Éljen a nemzet! éljen a szabadság!* sőt ezt is: *Éljen a király!* — A legnagyobb veszély most már megszűnt. Nem mintha az ostromlók lemondának. »Átkozottúl jól tette, mondják, hogy feltette a sapkát; mert szerettük volna látni, mi történik különben, és, a f... egye meg, ha nem szentesíti a papokra s a táborra vonatkozó rendeletet, mert mi mindennap visszajövünk; ezzel fogjuk őt elfárasztani, és teszszük magunkat félelmesekké. — De a nap alkonyodik; a hőség elviselhetlen, a fáradtság igen nagy, a király már nem oly elhagyott, és jobban meg van védelmezve; öt-hat képviselő, három helyhatósági tisztviselő, néhány nemzetőri tiszt egészen hozzá jutottak; maga Pétion is megérkezik, s egy karszékre állva rendszeres hízelgéseivel kecsegteti a népet. Ugyanekkor San-

cziaország királyához mentem férjhez, a Dauphin anyja vagyok, és francia nő; hazámat soha sem fogom viszontlátni, csupán Franciaországban lehetek boldog vagy boldogtalan, s boldog voltam, a mikor önök szerettek. — Erre a leány sírva fakad: Ó asszonyom, bocsásson meg, mondá, én nem ismertem önt, de látom, hogy ön igen igen jó.« — De Santerre meg akarja gátolni a megindulást és így kiált: »Ez a leány részeg!« (Lásd: Mme Campan. *Mémoires*. II. 214. — Rapport de Mandat, chef de légion.)

terre, megértve, hogy most a jó alkalmat elszalasztották, szabadítóként viseli magát, s így kiált durva, erős hangján: »Én felelek a királyi családeért; hagyjanak engem cselekedni.« A nemzetörökből egész élő sövény keletkezik a király körül, s a sokaság lassan, nehezen, a polgármester esdekléseire, esti nyolcz óra felé elszéled.

VIII. FEJEZET.

I. Az alkotmány-pártiak méltatlankodása. — Gyengeségök oka. — A girondisták újra kezdik a támadást. — Kettős tervök. — II. A királyra gyakorolt nyomás. — Pétion és Manuel visszahelyeztetnek hivatalukba. — A miniszterek kénytelenek lemondani. — Jakobinus izgatás a király ellen. — A törvényhozó gyűlésre gyakorolt nyomás. — A párizsi községtanács kérvénye. — A kérvényezők és a karzatok fenyegetései. — Augusztus 8-iki ülés. — A girondisták fondorlatának kettős veresége. — III. A girondisták a jakobinusok számára dolgoztak. — A hadsereg el van távolítva vagy felbomlott. — A szövetségesek fellebbezése. — A brestiek és marseilleiek. — A községi tanácsok gyűléseinek nyilvánossága. — A községi tanácsok és városi kerületek állandósíttatnak. — E rendszabályok hatása. — A városi kerületek központi irodája a városházán. — A forradalmi községtanács eredete és alakulása. — IV. A girondisták hasztalan erőlködnek az akadályok elhárítására. — A jakobinusok nyugtalankodása, felhevülése és programja. — V. Augusztus 8-ikának estéje. — Az augusztus 9-iki ülés. — Augusztus 10-ikén reggel. — A törvényhozó gyűlés megrostálása. — VI. Az augusztus 9 és 10-ike közti éj. — A kerületek. — A városi kerületek biztosai a városházán. — A forradalmi községtanács a törvényesnek helyére áll. — VII. Augusztus 10-ike. — A király ereje. — Az ellentállás megszűnése. — A király a nemzetgyűlésen. — Veszekedés a királyi kastélyban és a svejzekiek csatározása. — A kastély a király parancsára ki-

ürítettetik. — Az öldöklések. — A rabszolga-nemzetgyűlés és rendeletei. — VIII. Párizs állapota az interregnum alatt. — A nép-ség nagy tömege. — Az alárendelt jakobinusok. — A jakobinus-vezetők.

I.

Miután a csapás nem talált, ismételni kell azt. S ez annál sürgősebb, mert a párt önmagát leálcázta, s mert a »becsületes emberek« * mindenfelé méltatlankodnak azon, hogy az alkotmány a legalsóbb népsöpredék önkényének van alávetve. Majdnem valamennyi felsőbb közigazgatási közeg, hetvenöt megyei directórium,** kijelenti Lafayette leveléhez való csatlakozását, vagy bátorításukkal felelnek azon annyira mérsékelt és nemes irányú kiáltványra, melyben a király, elmondva a rajta elkövetett erőszakoskodásokat, szomorú és hajthatatlan szelídséggel jelenti ki, hogy törvényes jogáról le nem mond. Számtalan, kis és nagy város köszönetet mond neki szilárdságáért, s a kik e feliratokat aláírják, az illető hely előkelői,*** Szent-Lajos rendi lovagok, régi tisztek, bírák, kerületi igazgatók, orvosok, közjegyzők, ügyészek, igtatók, postaigazgatók, gyárosok, kereskedők, rendes viszonyokban élő emberek, egy szóval a legtekintélyesebb és legnagyobb tiszteletben élő emberek. Párizs-

* Lafayette kifejezése a törvényhozó gyűléshez intézett iratában.

** Lásd: Lafayette. *Mémoires*. I. 452. — Malouet. *Mémoires*. II. 213. 70 directóriumot említ.

*** V. ö. pl. *Archives nationales*. AF. II. 116. Pétition de 228 notables de Montargis.

ban egy hasonló kérvényhez, melyet a volt alkotmányozó gyűlés két tagja szerkesztett, 247 lapon vannak az aláírások mellékelve, melyeket 99 közjegyző igazolt.* Még a községi főtanácsnak többsége is nyilvánosan feddi meg Pétion polgármestert és Manuel községi ügyészt, a rendőrség vezetőit, Panist, Sergent-t, Viguert és Perront.** A megyei tanács még június 20-ikán este indít vizsgálatot, azt erélyesen viszi keresztül és sürgeti, és hiteles adatok alapján mutatja ki a községi ügyész és a polgármester szándékos tétlenségét, képmutató engedékenységet és kétszinű eljárását;*** felfüggeszti őket hivataluktól, feljenti a törvényszékeknek, ép így Santerret és büntársait is. Végre Lafayette, véleményének súlyához csatolva jelenlétének befolyását is, maga jő el a nemzetgyűlés sorompói elé, »hathatós« rendszabályokat követelni a jakobinus »párt« bitorlásai ellen, és azt követelni, hogy a június 20-iki izgatók büntetessenek meg »mint a népfelség megsértői.« Utolsó és még jelentőségteljesebb jelenség, hogy eljárását a nemzetgyűlés száz szónyi többséggel helyeselte.†

* Ez az úgynevezett húszezerek kérvénye, melyet Guillaume és Dupont de Nemours nyújtottak át. — V. ö. Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 278. — Buchez és Roux szerint a kérvény alá csupán 7411 név volt írva.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 277.

*** Lásd: *Moniteur*. XIII. 89. A (július 7-iki) határozatot bámulatra méltó pontossággal és erővel indokolják. Ha ezzel összehasonlítjuk az ellenség ködös és dagályos hosszadalmasságát, képet alkothatunk magunknak a két párt értelmisége között levő távolságról.

† 339 szavazattal 224 ellen. — Lásd: Roederer. *Chronique des cinquante jours*. 79. »Párizs lakossága többségének véleményé-

Az alkotmányos mozgalom mindezen jeleit pedig el kell tiporni, s el is fogják tiporni. Mert, az alkotmánypártiak részéről, bár kik legyenek azok, királyok, képviselők, miniszterek, tábornokok, előkelők, nemzetőrök, az akarat csupán szavakban áradozik, s ennek magyarázata az, hogy az illetők *polgárisült* emberek, kik már régóta megszokták a rendes, társadalmi modort, atyáról fiúra átmenőleg érdekekben áll a törvény megtartása, mindig gondolnak az előrelátható következményekre, sokféle eszmével foglalkoznak, nem képesek megérteni, hogy azon természeti állapotban, melybe Franciaország visszaesett, csupán egy hatásos eszme van, azon emberé, ki elfogadva a megízent háborút, a támadásra támadással felel, s az emberi társadalom vad lerombolói ellen töltött fegyverrel leszáll az utczára is. Lafayettet, ki egyedül bírt annyi bátorsággal, hogy előtérbe álljon, nem támogatja senki; azon általános találkozásra, melynek helyéül az elyséi mezőket tűzte ki, legfeljebb száz ember jön el. Ezek megegyeznek abban, hogy ha másnap 300-an összegyűlnek, a jakobinusok ellen fognak menni, és bezárják azok klubbját; azonban másnap csak 30-an jelennek meg. Lafayette nem tehet mást, mint hogy elhagyja Párizst, és egy újabb levélben tesz óvást. — Csakhogy ez oldalról sohasem találkozunk egyébbel, mint óvásokkal, az alkotmányra, a jogra, a közérdekre, a közérzületre való hivatkozásokkal, mindezek helyesen

ben a király javára nagy változás történt.« — *C. Desmoulins*, par Jules Claretie. 191. Desmoulins C. cikke. »A kiskereskedők és boltosok ez osztálya, mely jobban fél a forradalmároktól, mint a dsidásoktól. . . .«

levezetett érvekkel történnek. De csupa beszéd és irka-firka az egész; már pedig, a kifejlődő küzdelemben a beszéd és írás nem sokat használnak. — Képzeljünk magunknak két ember közötti vitatkozást, az egyik helyesen érvel, a másik, ki csupán nagy szavakkal dobálódik, de útjában egy hatalmas szelindekkel találkozik, ennek hízeleg, magához csalogatja, és mint segédjét magával viszi. A szelindek számára a szép okoskodás nem egyéb mint téntás papiros, vagy értelmetlen zaj; tüzes szemeit ideiglenes gazdájára szegezve, csupán annak intését várja, hogy a kijelölt ellenségekre ugorják. Ezek közül egyet június 20-ikán majdnem megfojtott, és nyálával elborított. Június 21-ikén készül ennek ismétlésére.* A következő ötven nap lefolyása alatt, folytonosan morog, elébb halkán, utóbb rémületes csaholással. Június 25-ikén, július 14 és 27-ikén, augusztus 3 és 5-ikén ismét ugrásra készül, és csak nagy bajjal lehet visszatarítani.** Egyszer, július 29-ikén, karmait már az ellenség húsába meríté.*** — A védelem nélküli alkotmánypártiak, a parlamenti vitatkozások minden fordulóján látják tátott száját; nem csodálkozhatunk, ha a szelindeknek koncz gyanánt oda vetik, vagy oda vetni engedik mindazon rendeleteket, melyeket a girondisták követelnek. —

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. I. 236. Roederer, a nemzetgyűlés elnökéhez, június 25-ikén írt levelében mondja: »Elnök úr, van szerencsém tudósítani a nemzetgyűlést, hogy a királyi kastély felé fegyveres csoportosulás siet.«

** Lásd: *U. o.* I. 245, 246, II. 81, 131, 148, 170.

*** Azon esetre vonatkozik ez, midőn Duhamel, a nemzetőrség egyik alhadnagya, a marseilleiek által az élyséi mezőkön meggyilkoltatott.

A girondisták, biztosaknak érezvén magukat erejük érzetében, újra kezdik a támadást, és hadi tervök ügyesen látszik kigondolva lenni. Ők szívesen eltűrik ugyan a királyt trónusán, de csak azon feltétel alatt, hogy üres báb legyen, hogy hívja vissza a hazafi-minisztereket, hogy bizza reájok a Dauphin nevelőjének megválasztását, hogy tegye le Lafayettet.* Ha ezt nem teszi meg, a gyűlés kimondja letételét, és magának igényli a végrehajtó hatalmat. Ilyen azon két kijárással bíró szoros út, melybe a gyűlést és a királyt becsalogatják. Ha a sarokba szorított király nem lép ki az első ajtón, a sarokba szorított nemzetgyűlés fog a második ajtón kimenni, és mindkét esetben, akár mint az alávetett király mindenható miniszterei, akár mint az alávetett nemzetgyűlés végrehajtó küldöttei, ők lesznek Franciaország urai.

II.

E cél elérésére, először is a királyt támadják meg, és iparkodnak reá a félelem által gyakorolni erőszakot — Visszavonatják a Pétion és Manuel ellen kiadott felügyesztési rendeletet, s mindkettőt visszavezetik a városházára. Ezentúl ezek fognak Párizsban, ellenmondás és felügyelet nélkül uralkodni; mert a megyei directórium leköszönt; már nincs felsőbb hatalom, mely meggátolná

* Lásd: Vergniaud és Guadet leveleit Boze festőhöz (Dumouriez *Mémoires* című munkájában). — Roederer *Chronique des cinquante jours*. 295. — Bertrand de Molleville. *Mémoires*. III. 29.

a helyhatóságot abban, hogy a hadsereget tetszése szerint behívja vagy összevonja, s minden engedelmességtől és ellenőrzés alól egyaránt fel vannak mentve. Íme, mily jó kezekben van Franciaország királya, azok kezében, kik június 20-ikán visszautasíták azon hozzájuk intézett felszólítást, hogy a nép-szelindekre tegyenek szájkosarat, sőt kijelentik, hogy az jól cselekedett, hogy jogosan tett, s hogy joga van újra kezdeni eljárását. Szerintök az uralkodó palotája a nép tulajdona; abba mindenki be-mehet, ép úgy mint bármely kávéházba; s annyi leg-alább áll, hogy, ha a helyhatóság másfelé van elfoglalva, nem köteles azt meggátolni; »vajjon csak a Tuileriákat és királyt kell-e Párizsban őrizni?« * — Egy

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 155. A július 16-iki ülésről. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 69. »Az önök jóakarata által megtisztelve, mondja Manuel, a polgároknak jogczímök volt a nemzet legelső hivatalnoka előtt megjelenni... A fejedelem házá-nak nyitva kell lennie, mint a templomnak. A néptől félni annyi, mint azt meggyalázni. Ha XVI. Lajos Mark Aurél lelkével bírna, lejött volna kertjeibe, hogy százezer embert megvigasztaljon a forradalom lassúsága miatt... Soha a Tuileriákban nem lett volna kevesebb tolvaj, mint e napon; mert az udvaroncok megszöktek onnan... A veres sipka megtisztelvé XVI. Lajos fejét; ennek kellett volna az ő koronájának lenni.« Ez ünnepélyes pil-lanatban a király fraternizált a néppel, és »másnap ugyanez a király elárulja, rágalmazza, megbecsteleníti a népet!« — Azon badarságok, miket Manuel össze-vissza beszélt, felülmúlnak minden képzeletet: »A Louvre falburkolatai között a civillista összefolyásánál ez időtől kezdve egy másik csatorna képződik, mely a sötétben Pétion számára börtönt ás... A megye, midőn a helyhatóságot megtámadja, kifejti, miképen jelképezte a Törvényt, a Törvény-ünnepély alkalmával, krokodil alakjában«, stb. — (E zagyvalékok gyakoriak a francia forradalomban; legtréfásabb kép-

másik furfang az, hogy szétzúzzák a király kezei közt levő eszközöket. Bármily tiszteletreméltók és sérthetlenségűek legyenek is új miniszterei, úgy szólván csak azért jelennek meg a nemzetgyűlésen, hogy a karzatok lepisszegjék őket. Isnard az elsőre közölök újjal mutatva kiált: »Íme egy áruló!« * A nép valamennyi merénylete nekik rovatik fel bűnül, és Guadet kijelenti, hogy »mint a király tanácsosai, ők együttesen felelősek azon zavarokért«, melyeket a kettős veto felidézhet. ** A párt nem csupán azon erőszakoskodásokban jelenti ki őket vétkeknek, melyeket maga idéz fel, de élteket is követeli, az általa elkövetett gyilkosságok váltságául. »Mondjátok meg Franciaországnak, mondja Vergniaud, hogy ezentúl a miniszterek fejeikkel lesznek felelősek minden rendetlenségért, mely a vallás ürügye alatt követtetik el.« — »Azon vérnek, mondja Ducos, mely az imént Bordeauxban ontatott, a végrehajtó hatalom fejére kell visszahullania.« *** Lasource azt indítványozza, hogy nem

viselőjök Prudhomme, ki az öntelt, nagy garral beszélő emberek typusa. Az ő szájába adja Monnier a »Mémoires de Joseph Prudhomme« című munka szerzője e mondásokat: »Ez véleményem, s én osztozom abban. . .« »Az állam szekere egy vulkán tetején vitorláz. . .« »Ez a kaland életem legszebb napja. . .« A francia az ilyeneket »galimatias prudhomme«-nek nevezi. Ezekhez hasonló érthetlenség, s más nyelvben gyakran vissza sem adható mondás a fentebbi, Manueltól idézett. — Fordító jegyzete.)

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 93. Július 9-iki ülés. — *U. o.* 27. július 2-iki ülés.

** Lásd: *U. o.* XII. 751. Június 24-iki ülés. — *U. o.* XIII. 33. Július 3-iki ülés.

*** Lásd: *U. o.* XIII. 224. Július 23-iki ülés. Nem régebben Bordeauxban két esküt megtagadó papot gyilkoltak meg, és

csupán azon miniszter »büntettség halállal«, a ki rögtön nem parancsolná meg a szentesített rendelet végrehajtását, de azon hivatalnokok is, kik a miniszter rendeletét nem hajtanák végre. Mindig és minden alkalommal a halállal lépnek elő, mindenki iránt, ki nem tartozik az ő pártjokhoz. E folytonos rémület következtében a miniszterek csapatosan lépnek vissza, s a király felszóltatja rögtön újakat találni; hogy pedig állásuk még veszedelmesebbé tétessék, a nemzetgyűlés elhatározza, hogy ezentúl »együttesen lesznek felelősek.« Világos, hogy a miniszterek kerülő útján tulajdonképen a királyt akarják megtámadni, s a girondisták nem mulasztanak el semmit, hogy lehetetlenné tegyék reá nézve a kormányzást. S a király még ez új rendeletet is aláírja; nem tesz óvást ellene; az üldözéssel, melylyel őt bántalmazzák, hallgatását állítja szembe, vagy néha a becsületes, jó szív kiadását, * megható és jó indulatú panaszt, mely hasonlít az elnyomott sohajtáshoz. ** De a dogmatikus ön-

fejeiket lándzsán hordozták körül. Ducos ehhez hozzá teszi: »Mióta a végrehajtó hatalom a fanatizmus büntető törvényei ellen vetőt mondott, a népigazságszolgáltatás újra megkezdé kivégzéseit. Ha a törvényszékek nem szolgáltatnak igazságot... de nem mondom tovább.« — *U. o.* XIII. 301. Július 31-iki ülés.

* Lásd: *Moniteur* XIII. 72. Július 7-iki ülés. A király, miután Lamourette-et megcsókolta, a nemzetgyűléshez tartott beszédében így szólt: »Megvallom elnök úr, hosszúnak tetszék nekem azon idő, míg a küldöttség megjelent nálam, úgy vágytam a nemzetgyűlésbe sietni.«

** Lásd: *U. o.* XIII. 323. Augusztus 3-iki ülés. A király nevében felolvasott nyilatkozatot mondatonként kell megfontolni; magában foglalja az az ő egész magaviseletét a legnagyobb pontossággal, és így végződik: »Mit törődik az a király a személyes

fejűség és a türelmetlen nagyravágyás süket marad a legfájdalmasabb, legmeggyőzőbb hangra is; a király őszinteségét újabb hazugságnak veszik; Vergniaud, Brissot, Torné, Condorcet, a szószerk magasztaláról vádolják őt árulással, visszakivánják a nemzetgyűlésnek azon jogot, hogy őt felfüggeszthesse,* és jelt adnak jakobinus segédeknek. — Az anya-társulat meghívására a vidéki segéd-társulatok megindúlnak, s a forradalmi gépezet, egyszerre, valamennyi izgató eszközt mozgásba hozza, a köztéren való összegyülekezéseket, a kifüggesztett gyilkos falragaszokat, a klubokban tett lázító indítványokat, a karzatok ordítzásait, a nemzetgyűlés sorompói elé menesztett szitkozódó feliratokat és lázadó küldöttségeket.** Harminczhat napig tartó ily uralom után a girondisták azt hiszik, hogy a királyt megfékeztek, és július 26-ikán Guadet, azután Brissot a szószerken, utoljára szó-

veszedelmekkel, kitől népének szeretetét akarják elrabolni? Ez kszívemne valódi sebe. Valamikor talán meg fogja tudni a nép, mennyire drága nekem az ő boldogsága, mennyire ez volt mindig egyedüli gondoskodásom, legfőbb szükségletem. Mennyi szomorúságot semmisíthetne meg e boldogság visszatértének legcsekélyebb jele!»

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 33, 56, 85, 97. Július 3, 5, 6 és 9-iki ülések.

** Lásd: *U. o.* XIII. 26, 170, 273. Július 12, 17, 18-iki ülések. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 122. Július 23-iki ülés. A marseillei helyhatóság, a szövetségesek, az angersi kérvényezők, a charentei önkéntesek, s mások feliratai. »Az öröklő monarchia ellenkezik az emberi jogokkal. Mondjátok ki a detronizációt, és Franciaország meg van mentve... Legyen bátorságtok a hitszegő és összeesküvő hivatalnokot a törvény pallosával sújtani... Lafayette a népgyilkosok közt a legmegvetendőbb«, stb.

lítják fel őt, s legeslegutóljára nyújtják feléje kezeiket.* De nagyban csalódnak! épen úgy, mint június 26-ikán, most is visszautasítja őket: »Girondista minisztereket soha!«

Miután a király eltorlaszolja az egyik ajtót, a másikon át fognak kimenni, s a girondisták, ha nem uralkodhatnak vele, nélküle fogják azt tenni. Pétion a községtanács nevében, személyesen jön el, az új tervet indítványozni, s a király letételét követelni. »Ha e fontos rendszabály elfogadtatik, mondja ő, miután nagyon kétséges, hogy a nemzet bizalommal viseltethetik a jelenlegi dynastia iránt, kívánjuk, hogy a végrehajtó hatalmat ideiglenesen együttesen felelős miniszterek gyakorolják, kiket a nemzetgyűlés válasszon és pedig az alkotmány-törvény szerint, a gyűlés kebelén kívül levőkből, a *szabad emberek által, fennhangon kijelentett szavazat alapján.*« ** Ezen, fennhangon való szavazás által biztosan remélik a szavazást vezérelhetni; s ha ez elfogadtatik, csak egy rendelettel fognak többet kicsikarni, mint annyi mást, s a többség hosszú idő óta ugyanazon nyomásnak van alávetve, mint a király. »Karjaink már fel vannak emelve! mondá már egy június 23-iki falragasz, ha ti ellentállotok a mi kívánságainknak, az árulókra mindenütt le fogunk csapni, a hol csak lesznek, még közöttetek is.« *** — Egy augusztus 6-iki kérvényben mondatik: »Az udvar kegyencei közöttetek ülnek; veszszén az ő sérthetlenségök, ha mindig azon végzetes hatalommal bír, hogy bün-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 126.
— Bertrand de Molleville. *Mémoires*. II. 294.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 325. Augusztus 3-iki ülés.

*** Lásd: *U. o.* XII. 738. 340.

tetlenül gátolhassa meg a nemzeti akarat érvényesülését!« — A karzatok fecsegése már borzasztóvá lesz a nemzetgyűlésben, a király letétele ellen beszélő szónokok szava elnyomatik; a püsszegések elűzik őket a szószékről.* A jobb oldal néha lemond a vitában való részvételtől, és kimegy a teremből. A karzatok szemtelensége annyira megy, hogy többször megtörténik, hogy mialatt ezek tapsolnak, majdnem az egész gyűlés zúgolódik: szóval, a többség hangosan fejezi ki méltatlankodását rabszolgasága felett.** — S vigyázzon a többség, mert a karzatokon s az épület bejáratainál ott állanak a szövetségesegek, erős markú emberek; s ezek majd rákényszerítik őt, hogy megszavazza a döntő rendszabályt, azon rendeletet, melynek súlya alatt az alkotmány és a király felfegyverzett bajnokának kell elbuknia, — t. i. Lafayette vád alá helyeztetését. Hogy a dolog annál hatásosabb legyen, a girondisták névszerinti szavazást követelnek; ily módon, a felhívott és nyomtatásban megjelenendő nevek-ből a csöcselék meg fogja tudni, kik az ellenzékiek, s ezek közül aztán egyik sem lesz biztos, ép tagokkal tér-e majd haza. — De a szabadelvű, democrata, királypárti Lafayette, ki ép annyira ragaszkodik a forradalomhoz,

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 170, 171, 187, 208, 335. Július 17, 18, 23-iki és augusztus 5-iki ülések.

** Lásd: *U. o.* XIII. 187. Július 18-iki ülés. »A karzatok tapsolnak, a nemzetgyűlés zúg.« — *U. o.* 208 (július 21-iki ülés). »Zúgás, püsszegés, kiáltások: *Le vele!* (t. i. a szónokkal), kiáltják a karzatok.« Az elnök ötször, de mindig hasztalan utasítja azokat rendre. — *U. o.* 224 (július 23-iki ülés). »A karzatok tapsolnak, a gyűlésteremben azonban hosszas zúgások hallatszanak.«

mint a törvényhez, ez időben azon egyéniség, ki szellemének csekély horderejével, politikai eszméinek összefüggéstelenségével, egymással ellentmondó érzelmeinek nemességével, a legjobban képviseli a nemzetgyűlés és Franciaország véleményét.* Különben, népszerűsége, bátorsága és katonái az utolsó menedéket képezik. A többség érzi, hogy ha őt kiszolgáltatja, önmagát is kiszolgáltatja, és 400 szavazattal 224 ellen felmenti őt. — A girondisták hadi művelete tehát ezen oldalról is hibásnak tűnt ki. A hatalom másodszor is kisiklik kezeik közül; sem a király, sem a gyűlés nem állottak reá, hogy az nekik engedtessek át, ők pedig azt már nem hagyhatják továbbra is a levegőben függeni, jobb alkalomra nem halaszthatják, nem várakoztathatják tovább is jakobinus csatlósait. Azon könnyen szakadó fék, melylyel a forradalmi szelindeket megkötve vezették, kezeik közt elszakadt: s a szelindek kiszabadult és az utcákra került.

III.

Soha még jobban, mások számára nem dolgoztak az emberek; minden eszköz, melynek segélyével azt hitték, hogy a hatalmat maguk számára biztosítják, csak arra szolgált, hogy az a csőcselék kezei közé jusson. —

* Lásd: Buzot. *Mémoires*. (Dauban-féle kiadás.) 83 és 84. »A francia nép többsége a királyság és az 1790-iki alkotmány után epedett... E vágy különösen Párizsban volt egészen általános, és ott félt legkevesebbé a magán beszélgetésekben és magán társaságokban nyilatkozni. Csak kevés oly ember volt, kiknek nemes és magasztos lelkülete érezte, hogy ők méltók arra, hogy

Egy részről, a törvényhozói rendeletek és helyhatósági határozatok egész sorozata által, a rendes hadsereget, mely a csőcseléket még visszanyomhatta, vagy megfélemlíthette volna, mellőzték vagy feloszlatták. Május 29-ikén elbocsáták a királyi testőrséget. Július 15-ikén elküldik Párizsból az egész sorkatonaságot. Július 16-ikán »a gyalogos csendőrség összeállítására, az előbbeni francia testőrség tagjait válogatják ki, kik az 1789 június 1-i időben a forradalmat szolgálták, a tiszteket, altiszteket, patantyúsokat és közlegényeket, kik ugyanazon év július 12-ike óta a szabadság zászlai alatt egyesültek«, * azaz, a fő felkelőket és szökevényeket. Július 6-ikán valamennyi, 50,000 és azon felül levő lakossággal bíró városban, a nemzetőrséget, vezérkarának elbocsátásával megsemmisítik, mert e vezérkarok »aristokratikus testületek, a modern hűbériség egy neme, áruelőkből áll, kik úgy látszik arra törekszenek, hogy kényök-kedvök szerint vezéreljék a közvéleményt«, mondja egy kérvény.** Augusztus első napjaiban a nemzetőrséget szíven szúrják, midőn a külön századokat, melyek gránátosokból és vadászokból állanak, megszüntetik, ezek ugyanis jómódú emberekből állva, valóságos válogatott csapatokat képez-

republikánusok legyenek. A többiek nem kívántak, nem akartak mást, mint az 1791-iki alkotmányt, s a republikánusokról csak úgy beszéltek, mint a hogy igen tisztességes örültekről szokás beszélni.«

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1792 május 29, július 15, 16—18 és 6—20-iki rendeleteket.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 25. A július 1-i ülésről. Pétition de 150 citoyens actifs de la section Bonne-Nouvelle.

tek, s most, egyenruhájok elvesztése által, a többiekkel egyenlőkké tétetve, a nagy tömegben eltűnnek, s látják, hogy soraik betolakodott szövetségesek és lándzsások által vannak megzavarva.* Végre, hogy a zavar teljes legyen, elrendeltetik, miszerint a királyi kastély őrsége zentúl naponként, a hatvan zászlóaljából választott polgárokból állíttassék össze,** úgy, hogy a főnökök már ne ismerjék embereiket, s ezek a főnököket, hogy senkinek se legyen bizalma a főnökökhöz, az alárendeltekhez, szomszédjához, önmagához, hogy az eleven gátnak valamennyi kövei már előre meglazúljanak, s a védelem az első rohamra megsemmisüljön. — Másrészt ismét gondjuk volt arra, hogy a lázadás rendes hadsereggel és előőrsekkel bírjon. Törvényhozási rendeletek és helyhatósági szabályok egy másik sorozata által, hatalommal ruházzák fel a szövetségeseknek Párizs körüli csoportosulásait, zsoldot és katonai laktanyát engedélyeznek nekik,*** megengedik nekik, hogy egy központi bizottság vezetése alatt szervezkedjenek, mely a jakobinusok helyiségében székel, és ezektől kapja a jelszót. Ez újon jöttek két harmada, valódi katonák és valódi hazafiak, a soissons-i táborba és

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 194. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 253. A végelbocsátási rendelet csak augusztus 12-ikén fogadtatott el; de a helyhatóság már július 31-ikén követelte azt, s az ezután következő napokon több jakobinus szellemű gránátos jött a nemzetgyűlésbe, hol prémes fővegöket lábbal tiporták, és a veres sapkát tették fejökre.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 192. (Az augusztus 6-iki helyhatósági rendelet.)

*** Lásd Duvergier. *Collection des lois et décrets* című munkájában a július 2-iki rendelet.

a határra utaznak; de egy harmad részök Párizsban marad,* talán 2000-en, zendülők és politikusok, kik ünnepeztetve, etetésben és itatásban részesülve, betanítatva, s mindenik egy-egy jakobinushoz beszállásolva, még jakobinusabbakká lesznek mint gazdáik, s a forradalmi csapatokba vétetik fel magukat,** hogy a jó ügyet puska-lövésekkel szolgálják. — Két, későbbben érkező csapat, külön marad, s ezek még rémületesebbek, mindegyikök azon tengeri városokból küldetett, melyekben már négy hónappal ezelőtt »huszonegy nagyobb zendülés fordult elő, s ezek mindenike büntetlen maradt, még pedig többen, a tengerészeti esküdtszék ítélete alapján.«*** Az egyik, 300 emberből álló, Brestből jő, hol a helyhatóság, mely épen oly izgatott, mint a marseillei, és avignoni, ezek példáján indulva, szintén rendez fegyveres kirándulásokat szomszédjai ellen; hol a nép gyilkolásai szintén

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 129. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XV. 458. A hadügy-miniszternek a július 30-iki esti ülésben felolvasott jelentése szerint. Párizsból július 14 és 30-ika között 5314 megyei szövetséges utazott el; július 17-ikén pedig azt írta Pétion, hogy a Párizsban levő szövetségesek száma 2960-ra rúg, »kik közül 2031-en kijelenték készségöket a soissonsi táborba való menetelre.« — E három szám összehasonlításából megkapjuk azon hozzávetőleges számot, melyet én vettem fel.

** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XVI. 120, 333. A jakobinusok augusztus 6-iki ülése. A szövetségesek elhatározták, hogy a királyi kastélyt szemmel tartják, és hogy azon városi kerület zászlóaljába soroztatják be magukat, a melyben laktak; sokan a Szent-Antal külvárosi zászlóaljába léptek.«

*** Lásd: *Mercure de France*. 1792 ápril 14-iki szám. — E munka II. kötetének 527-ik lapját.

elnézetnek, és hol de-la-Jaille urat kis híja hogy meg nem ölik. hol Patry úr fejét egy lándzsán körülhordják, hol a lázadás főbbjei a hadi tengerészet katonáiból kerülnek ki, hol »az állam zsoldjában levő munkások, a hivatalnokok, főnökök, az altisztek, indítványozókká, izgatókká, politikai szónokokká, a közigazgatás megbírálóivá alakulva át«, csak azt várják, hogy egy könnyebben áttekinthető színpadon használhassák fel karjaikat. A másik csapat, melyet Marseilleből Rebecqui és Barbaroux girondisták * hívtak meg, 516 emberből áll; ezek, rettentetlen és vad, mindenféle eredetű kalandorok, marseilleiek és idegenek, »hazájokból kiűzött savoyaiak, olaszok, spanyolok«, majd valamennyien a nép legalsóbb söpredékéből valók, s a legundokabb foglalkozásból élők, »verekezők, és a rossz hírű helyekkel vannak összekötetésben«, megszokták a vért, gyorsak a támadásra, ügyes gyilkosok, s egyenként vannak kiválasztva azon rabló csapatokból, melyek Aix-t, Arlest és Avignont megtámadták, salakjai azon salaknak, mely a Comtatban és Bouches-du-Rhôneban három év óta döntögeti le a törvény felesleges korlátait. — Még ugyanaz nap, melyen Párizsba érkeztek, július 30 ikán, megmutatták, hogy mire képesek. A jakobinusok és Santerre által nagy pompával fogadtatva, szándékosan az élyséi-mezőre kísértettek egy korcsmába, melynek szomszédságában egy másik vendéglő volt, hol a filles-saint-thomasi kerület gránátosai,

* Lásd: Barbaraux. *Mémoires*. 37—40. — Laurent Lautard. *Marseille depuis 1789 jusqu' à 1815*. I. 134. »Muraille polgármester«, ki ez embereket felfogadta, »talán igen megörült, hogy az utcákat megszabadíthatta tőlök.« — E csapat összeállításáról, és Rebecqui előbbeni szerepléséről lásd e kötet VI. fejezetét.

bankárok, váltóügynökök, előkelő, és a monarchikus alkotmányossághoz való ragaszkodásukról ismert férfiak, közös lakomát tartának, mely már több nap óta volt bejelentve. A csőcselék, mely a marseillei csapatok kíséretét képezte, e vendéglő előtt csoportosult, kiabált, sárral, utóbb kövekkel dobálódzott; a gránátosok kivonják kardjaikat. Nemsokára, ezeket meglátva, e kiáltás hallatszik: »Ide marseilleiek!« Ezek, a déliek fürgeségével beugrálnak az ablakokon, megmászszák az árkokat, és kivont karddal csapnak a gránátosokra, egyet megölnek, tizenötöt megsebesítenek.* — Ennél fényesebb fellépés nem is képzelhető; a pártnak vannak tehát végre tevékeny emberei;** ezeket közelben kell tartani. Az oly

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 197 és következő lapjain. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 148. (A gránátosok csak 166-an voltak). — *Moniteur*. XIII. 310. Augusztus 1-i ülés. A gránátosok felirata. Ebben ők »becsületökre esküsznek, hogy csupán egy negyed óráig tartó fenyegetések, szitkok, megaláztatások után rántottak kardot, s hogy kényszerítették életüket a pisztolyokkal és karabélyokkal felfegyverzett rablók ellen védelmezni.« — »Az elnök figyelmeztetése daczára ez emlékirat felolvasása gyakran félbeszakíttatik a karzatok pisszegése által.« — Midőn a gránátosok elvonódnak, megújul a pisszegés.

** A tett embereiben való hiány nagy zavarokat okozott a jakobinusoknak. (*Correspondance de Mirabeau et du comte de la Marck*. II. 326.) Montmorin gróf. 1792 július 13-ikán kelt levelében a túlzások következtében elfáradt és elbágyadt párizsi nép hangulatáról így ír: »A nép nem fog semmit tenni, sem a király érdekében, sem ellene... Már semmiért sem mozdul meg; a lázadások csupán mesterséges módon hozatnak létre; és ez oly igaz, hogy az illetők kénytelenek voltak délről hozatni embereket, hogy a lázadást létrehozhassák. Majd valamennyien azok közül

embereket, kik ily gyorsan és ily jól tudnak dolgozni, jó helyre kell állítani, a Tuileriák közelébe. E miatt a polgármester, saját hatalmából, a nélkül, hogy a főparancsnokot értesítené, a Blanche-utczában levő laktanyájokból kiszállásoltatja őket, hogy fegyvereikkel és ágyúikkal együtt a Cordeliers-laktanyába helyezze el őket.*

Íme a katonai erő a jakobinus csőcselék kezeiben; már most nincs egyéb hátra, mint hogy a polgári hatalom is az ő kezeikbe adassék, s a girondistákon, kik amaz első ajándékot adták a népnek, nem múlik, hogy e másodikkal is meg ne ajándékozzák azt. — Július 1-én elhatározták, hogy a községi tanácsok ülései ezentúl nyilvánosak legyenek: ez annyi, mint a helyhatóságokat, a kerületi és megyei tanácsokat, úgy mint a nemzetgyűlést magát, a jelenlevők zajongásainak, bántalmazásának, fenyegetésének, uralmának kitenni,** kik, emitt épen úgy, mint a nemzetgyűlésen, mindig jakobinusok lesznek. Július 11-ikén, annak kijelentésével, hogy a haza

kik június 20-ikán erőszakkal betörték a Tuileriákba, idegenek vagy oly kíváncsiak valának, kiket e lándzsás, veressapkás bandának látványa csalt oda, stb. Oly gyávák is voltak mindannyian, hogy midőn a nemzetörség egy része, a nemzetgyűlés küldöttségének odaérkezésére fegyverbe állt, elfutottak, és a vezetőknek kellett őket megnyugtattniok, hogy senkinek sincs szándéka reájok löni.«

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 447. — *Chronique des cinquante jours*, par Roederer

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 378. — Guffroy és az ifjabb Robespierre által vezetett 127 arlesi jakobinus kijelenti a directóriumnak, hogy meg fognak jelenni ülésein azon czélból, hogy határozatait figyelemmel kísérik. . . »Elérkezett az idő, hogy az úr szeme örködjék megbizottai felett.« Erre azután

veszélyben van, a községi tanácsok állandókká tétettek, azután a párizsi negyvennyolcz városi kerület, s ez annyi volt, mint a községi tanácsokat és a negyvennyolcz párizsi kerületet a jakobinus kisebbség alá rendelni, mely, buzgósága következtében mindig jelen lesz az üléseken, és majd fogja tudni módját ejteni annak, hogy többségre vergődjék.* — Mert, figyeljük csak meg a kettős rendelet következményeit és célját. Ugyanis, az elfoglalt, és rendes viszonyok közt élő emberek nem fognak minden nap eljönni a gyűlésekre, és nem is fogják ott tölteni az egész napot. Először is azért, mert irodáikban, üzletükben, boltjukban sokkal több teendőjük van, semhogy idejüket így elvesztegessék. Továbbá, sokkal józanabbak, tanulékonyabbak és becsületesebbek, semhogy arra vállalkoznának, miszerint a városházán levő tisztviselőiket kormányozni akarnák, vagy pedig azt hinnék, hogy kerületükben ők képezik a souverain népet. Különben is utálják a felesleges szószátyárkodást; végre, Párizs utczái épen ez időben, különösen az esti órákban nem biztosak; a levegőt eltöltő politika gyakori veszekedéseket és

a directórium lemond (1792 július 4-kén). — *U. o.* 462. (Leroux helyhatósági tisztviselő jelentése). Augusztus 9 és 10-ike közötti éjjel a párizsi községtanács tárgyalásai a karzatok halállal való fenyegetései és dühöngő kiáltozásai közben folynak.

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a július 4, 5—8, 11—12, 25—28-iki rendeleteket. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 250. A Théâtre-Français-kerület (melynek elnöke Danton, titkárai Chaumette és Momoro) következőképen értelmezi azon nyilatkozatot, hogy a haza veszélyben van: »Miután a nép képviselői kijelentették, hogy a haza veszélyben van, természetes, hogy a nép ismét fel van ruházva a legfőbb felügyelet kötelmével.«

titlegeléseket idéz elő. S már régóta nem is láthatni őket sem a klubbokban, sem a nemzetgyűlés karzatain; épen így nem lesznek láthatók sem a helyhatósági, sem a városi kerületi gyűléseken. — Ellenkezőleg azonban, a munkátlanokra, a kávéházak támogatóira, a csapszékek szónokaira, a járdataposókra és fecsegőkre, kik »bútorozott szobákban« laknak,* a társadalmi hadsereg önfelújára és ingyenélőire, s mindazokra nézve, kik kilépven azon keretből, melyhez tartoztak, vagy oda többé vissza nem mehetvén, ezt összezúzni akarják, s magánéletpálya hiányában, nyilvános életpálya után vágyódnak, ennél vonzóbb dolog nincs. Nekik, a tétlen szövetségeseknek, a megzavart agyvelőknek, a valódi fanatikuskok kis csapatának, az állandó ülések, még az éjjeliek sem igen hosszadalmasak. Ők azokban, vagy tényezők, vagy tapsolók, a zaj nem bántja őket, miután ők maguk csinálják azt. Hogy mindig kellő számban legyenek jelen, vagy felváltják egymást, vagy vadságuk és bitorlásaik által pótolják a számbeli hiányt. A Théâtre-Française-kerület, Danton által vezetettve, a törvény megvetésével, megszünteti a szavazó és nem szavazó polgárok közötti különbséget, s valamennyi, kerületéhez tartozó egyénnek jogot ad jelen lenni és szavazni. Más kerületek, minden jóakarátú nézőt bebocsátanak üléseikre, nőket, gyermekeket, kóborlókat, izgatókat és izgatottakat, kik, épen úgy mint a nemzetgyűlésen, a kiadott jelszóra tapsolnak vagy püsszegnek. Azon kerületekben, melyek nem akarnak a névtelen közönség kegyétől függeni, ugyanily ör-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 99—100. Rapport à Roland, 29 octobre 1792.

jöngők csoportja a bejáratok előtt zajong, és szidalmazza a belépő választókat.* — A jakobinusok, a betolakodottak és munkatársak ezen vándorló hadseregének segélyével uralkodnak a kerületekben és a nemzetgyűlésen; a kerületekben és a nemzetgyűlésen egyaránt kidobják vagy elhallgattatják a mérsékelteteket, s midőn a terem már félig üres vagy néma, akkor indítványuk elfogadtatik. Az ily indítvány, a szomszéd kerületekben körülhordatva, mindenütt elfogadtatik, néhány nap múlva bejárta Párizst, és visszatér a nemzetgyűlésbe, mint az egy véleményű nép hiteles akarata.**

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 199. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 250. — *Moniteur*. XIII. 336. Augusztus 5-iki ülés. Collot-d'Herbois beszéde.

** Lásd: *Moniteur*. XI. 20. Február 4-iki ülés. Gorguereau, a törvénykészítő bizottság előadója már ezen ülésen így szólt: »E számos felirat szerzői nem annyira kérni, mint parancsolni látszanak... Mindig ugyanazon városi kerületek vagy helyesebben, ugyanazon egyének szedik rá önöket, midőn saját eszközeiket a fővárosi gyanánt kürtölik. (A karzatokon: *le az előadóval!*)« — *U. o.* XIII. 93. Július 11-iki ülés. Gastelier így szól: »A nép nevében szünetlenül oly feliratokat olvasnak fel önök előtt, melyek még csak egy kerületének sem mondhatók. Láttuk ugyanazt az egy embert egy hét alatt háromszor e helyen megjelenni, s mindig a souverainitás nevében emelt kifogásokat. (Kialtások a karzaton: *Le vele! le vele!*)« — *U. o.* 203. A július 21-iki ülésben mondja Dumolard: »Önök különbséget tudnak tenni Párizs népe és ezen alárendelt fondorkodók között, ... a kávéházak és piacok e szónokai között, kiknek kétes létök már jó idő óta a rendőrség felügyeletének és szigorúságának tárgya. (A karzaton zúgás, pisszegetés, *le a szónokkal!* kialtások.)« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 398. Az Arsenal kerületnek Lavoisier (vegyész) által felolvasott óvásában ez áll: »Egy maréknyi polgár szeszélye lesz (így) egy óriási népesség óhajává.«

Most azután, hogy ez utólagos akarat végrehajtásék, szükség van egy központi végrehajtó bizottságra, s épen Pétion, a girondista polgármester az, ki a legnagyobb elvakultság által vezetettve, magára veszi azt, hogy elhelyezi, szervezi, s meghatalmazással ruházza fel. Július 17-ikén a községházának üléstermében »egy, a kerületek közti levelezésre szolgáló központi irodát« nyit meg; mindennap eljő oda egy megválasztott biztos, ki elhozza a maga kerületének határozatait, s elviszi a többi negyvenhétnek határozatait. * Természetes, e választott biztosok egymás közt fognak tanácskozni, elnökkel, titkárral, jegyzőkönyvvel, s a valóságos községi tanács minden külsőségeinek megtartásával. Természetes az is, hogy miután ma, és pedig különös meghatalmazással választattak meg, sokkal törvényesebbeknek kell magukat tartaniok, mint a négy vagy nyolcz hónappal ezelőtt, és csak határozatlan megbízatással megválasztott községi tanácsot. S végre az is természetes, hogy miután a városházán, a községi tanács közvetlen közelében helyeztetek el, kísértetbe fognak jönni, hogy annak helyét foglalják el; hogy ezt tehessék, arra elég, ha a működés termét felcserélik: csak egy folyosón kell átmennök.

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 251. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 239 és 243. A központi iroda kezdetben a Szentlélek-rendjének épületében a második emeleten, azon átjáró közelében van berendezve, mely a városházával tartja fenn az összeköttetést.« Ezentúl a kerületek biztosai egy más termet foglalnak el, mely majdnem a Trón-terem mellett van, a hol a község-tanács székel, és augusztus 9 és 10-ike közötti éjjel a két tanács, négy órán át egyidejűleg üléséz, csak néhány lépésnyire egymástól.

IV.

A girondisták által kiköltetve, így fejlődik ki a borzasztó párizsi község tanács, az augusztus 10-iki, szeptember 2-iki, s a május 31-iki; még a vipera nem bújt ki odvából, melyben már pisszeg; augusztus 10-ike előtt két héttel* azonban már kezd kigyűrűzni, s azon bölcs államférfiak, kik oly gondosan óvták és táplálták, borzadva pillantják meg lapos, rettenetes fejét. Vissza is tántorodnak azonnal, s az utolsó pillanatig erőlködnek, hogy meggátolják a marásban. Augusztus 7-ikén Pétion személyesen keresi fel Robespierret, hogy szemei elé állítsa a felkelés veszélyességét, és hogy kinyerje tőle, miszerint a törvényhozó gyűlésnek idő engedessék arra, hogy a király letétele felett vitatkozassék. Ugyanaz nap, Vergniaud és Guadet, Thierry komornyik közbenjárásával azt ajánlják a királynak, hogy a béke megkötéséig bízsa a kormányzást egy kormánytanácsra. Augusztus 9 és 10-ike közti éjjel, Pétionnak egy sürgős körlevele felszólítja a kerületeket, hogy maradjanak nyugodtan.** — De már késő. A beteges képzelődések eltévelyedését, az ötven napig tartó izgatás és zaj az őrjöngésig fokozták. — Augusztus 2-ikán, férfiak és nők sokasága a törvényhozó gyűlés korlátaihoz rohan, így kiáltva: »Boszút!

* Lásd: Robespierre. *Septième lettre à mes commettants*. »A városi kerületeket . . . több mint két héten át az utóbbi forradalom előkészítése tartá elfoglalva.«

** Lásd: *U. o.* — Malouet. *Mémoires*. II. 233, 234. — Roederer. *Chronique des cinquante jours*.

boszút! testvéreinket mérgezik meg!» * A dologban, mint bebizonyúlt, csak annyi igaz, hogy Soissonsban, hol a katonaság kenyerét egy templomban kezelték, néhány darab eltörött ablaküveget találtak a sütőkemenczében; erre azután azon hír keletkezett, hogy 170 önkéntes meghalt, és 700 a kórházakban fekszik. — A kegyetlen ösztön a maga képe szerint kovácsol magának ellenségeket, és oly terveket sző ez ellenségek ellen, a milyenek táplálásáról azokat vádolja maga ellen. A jakobinus vezetők bizottmányában az emberek biztosak a felől, hogy az udvar meg fogja őket támadni, s az összeesküvésnek »nem csupán jeleit, de legvilágosabb bizonyítékait« is bírják. ** »Ez a trójai ló, mondá Panis; el vagyunk veszve, ha nem sikerül azt kiürítenünk . . . . A bomba augusztus 9 és 10-ike közti éjjel fog szétpattanni . . . . Tizenötezer aristocrata el van határozva megölni valamennyi hazafit«; következésképen, a hazafiak feljogosítva

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 318, 319. A kérvényt, úgy látszik, örült emberek készítették. »Ha nem számítanánk önmagunkra, nem felkelhetnénk önnek azon túlzásokról, melyekbe a kétségbeesés sodorhatna minket: elvesznénk szívesen a polgárháború borzalmaiban ha tudnók, hogy meghalva magunkkal ragadhatnánk néhányat azon gyávák közül, kik minket meggyilkolnak.« — Jegyezzük meg, hogy a képviselők is ily hangon beszélnek. Lasource így szól: »Az itt levő tagok boszút követelnek épen úgy mint önök.« — Thuriot pedig így: »A gaztett rémítő.«

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIX. 93. Az 1792 szeptember 23-iki ülés. Panis így szól: »Számptalan kitünő polgár bírói bizonyítékokat kívánt, de mi megelégedtünk a *politikai bizonyítékokkal*.« — Július vége felé a belügyminiszter felszólította Pétiont, hogy küldjön két községi hivatalnokot a Tuileriák megvizsgálására; de a községtanács ezt megtagadta, hogy ürügye legyen aggodalmainak fentartására.

érik magukat az aristocraták legyilkolására. — Június utolsó napjaiban, a Minimes-kerületben »egy francia testőr már vállalkozott, hogy megöli a királyt«, ha ez megmarad vetőja mellett; a kerület elnöke ki akarva zárni a királygyilkolást, ennek következménye az, hogy a királygyilkolás elve mellett megmaradnak, és kizárják az elnököt.* Július 14-ikén, a szövetség ünnepén, Louvel és Fieschi egy másik elődje, rövid széles szablyával felfegyverkezve, ugyanezen szolgálatra beszegődik; a szertartás alatt a tömeg ordított, s volt oly percz, melyben a király, életét kísérete szilárd magatartásának köszönhető. Július 27-ikén, a Tuileriák kertjében, Esprémenil, az egykori alkotmányozó gyűlés tagja, megveretve, megkardlapozva, testéről letépett ruhákkal, mint a szarvas vétezik üzőbe a Palais-Royalon keresztül, s vértől borítva a kincstár kapuja előtt összeroskad.** Július 29-ikén, mi alatt Lafayette egy hadsegéde, Bureau de Pusy, a nem-

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 303. Malouet levele június 29-ikéről. — Bertrand de Molleville. *Mémoires*. II. 301. — Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris*. 148. — Weber. *Mémoires*. II. 208. — Mme Campan. *Mémoires*. II. 188. A királyt már 1791 vége felé figyelmeztették, hogy azon veszélyben forog, miszerint a kastélyban levő fősütő, egy jakobinus meg fogja mérgezni. Három vagy négy hónapon át, titokban máshol vásárolt kenyeret és tésztaneműeket volt kénytelen enni. 1792 július 14-ikén szolgálai annyira veszélyeztetve gondolák életét, hogy kényszeríték, miszerint ruhája alá pánczélinget öltjön.

** Lásd: *Moniteur*. VIII. 271, 278. Egy képviselő, hogy az ostromlókat mentegesse, azt állítá, miszerint Esprémenil izgatta a népet a Tuileriák kertjébe való berontásra. De ezzel szemben megjegyzendő, hogy Esprémenil az alkotmányozó gyűlésen a szélső jobb legkiválóbb tagjainak egyike volt. — Duc de Gaëte. *Mémoires*. I. 18.

zetgyűlés sorompója előtt áll, »a Palais-Royalban azon indítványt kísérlik meg, hogy fejét egy lándzsa hegyén hordozzák körül.« * — A düh és félelem ily fokra hágva, a felhevült durva szellemek már nem képesek várakozni. Augusztus 4-ikén kijelenti a Mauconseil-kerület »a törvényhozó gyűlésnek, a helyhatóságnak, és Párizs valamennyi polgárának, hogy XVI. Lajost már nem ismeri el Francziaország királyának.« ** E kerület elnöke egy szabómester, és titkára, a sörcsarnok egy hivatalnoka, kiáltványukat egy szomorújátéknak három verssorára alapítják,*** mely emlékezetökben megmaradt, és valamennyi jóakarató embernek találkozót adnak a következő vasárnapra a Madeleine-Saint-Honoré-boulevardre-on. Augusztus 6-ikán, Varlet, postatiszt, a mars-mezei kérvényezők nevében tudtára adja a törvényhozó gyűlésnek a párt programját, melynek pontjai ezek: a király letétele, Lafayette vád alá helyeztetése, bebörtönöztetése és gyors elítéltetése, az elsőd-választói gyülekezetek rögtöni összehívása, általános szavazat, valamennyi táborkari tisztnek elbocsáttatása, valamennyi megyei directórium megújítása, valamennyi nagykövet visszahívása, a diplomacia feloszlatása, a természet állapotára való visszatérés. — Most

* Lásd: Lafayette. *Mémoires*. I. 465.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 327. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 176.

*** Lásd: *Moniteur*. XIII. 340. — A kérvények irálya igen tanuságos; felismerjük benne a kérvényezők értelmi állapotát és műveltségi fokozatát; majd a *Társadalmi szerződés* okoskodásait ismételni megkísérlő tudákost, majd a nagyszavú tanulót, ki Raynal frázisait mondja el, majd az utczasarki irnokot, ki benne frázisainak tárházát mutogatja.

halaszthatják a girondisták a dolgot, alkudozhatnak, ide-oda ingadozhatnak, tetszésök szerint: habozásuknak nem lesz egyéb hatása, mint az, hogy ők, mint lanyhák és félénkek hátratulatnak. Nekik köszönhető, hogy a pártnak most már megvannak határozó gyűlései, végrehajtó hatalma, központi kormányi székhelye, nagyobbodott hadserege, mely ki van próbálva, teljesen készen áll, s akár akarják, akár nem, programját keresztül fogja vinni.

V.

Mindenekelőtt arról van szó, hogy a törvényhozó gyűlés kényszeríttessék a király letételére, s az obscurus zuggyülekezetek, melyekben ismeretlenek döntenek Franciaország sorsa felett, már több ízben, július 26 és 31-ikén, s augusztus 4-ikén, megadták a jelt a lázadásra.*

* Lásd: Carra. *Précis historique sur l'origine et les véritables auteurs de l'insurrection du 10 août.* — Barbaroux. *Mémoires.* 49. — A szövetségesek központi bizottmánya által kinevezett végrehajtó directórium első ülését az »*Arany naphoz*« (*Soleil d'or*) címzett korcsmában tartja a Bastille-téren. a másodikat a »*Kék napóránál*« (*Cadran bleu*), a boulevard-on, a harmadikat Antoine szobájában, ki akkor Robespierre-rel egy házban lakott. Ez ülésen Desmoulin Camill is részt vett; a directórium főtagjai Santerre, Westermann, Fournier, az amerikai, és Lazowski voltak. Egy másik felkelési tervezetet egy charentoni csapszékben, Barbaroux, Rebecqui, Pierre Bayle. Héron és Fournier, az amerikai, készítettek július 30-ikán. — V. ö. Jules Claretie. *Camille Desmoulin.* 192. Valamivel augusztus 10-ike előtt így írt Desmoulin: »Ha a nemzetgyűlés azt hiszi, hogy nem képes a hazát megmenteni, legalább jelentse ki, hogy az alkotmány alapján, s mint a

— Nagy nehezen visszatartva beleegyeztek, hogy augusztus 9-ikének »esti« 11 órájáig várakoznak,* e napon kelle ugyanis a törvényhozó gyűlésnek a király letételét tárgyalnia, s az illetők számítanak arra, hogy ily világos fenyegetés nyomása alatt azt meg is fogja szavazni; a gyűlés ellenkezése nem fog megállhatni annak biztos tudata előtt, hogy fegyveres csapatok körülzárolva tartják.

— De, a törvényhozó gyűlésnek két harmadnyi többsége, augusztus 8-ikán visszautasítja azon követelést, hogy Lafayette, a nagy ellenség, vád alá helyeztessék. Magán a törvényhozó gyűlésen kell tehát megkezdeni a közjóra szükséges kétszeres csonkítást.

Azon perczben, midőn Lafayette felmentése kimondatik, a karzatok, melyek máskülönben oly zajosak, »halálos csendbe« vannak merülve;** ez onnan van, mert azt a jelszót kapták, hogy az utcára tartsák fenn egész dühöket. Az ajtó előtt álló csoportosulásoknak egyenként adják tudtára azon képviselők neveit, kik Lafayette mellett szavaztak, s e kiabálások hallhatók: »ezek koldusok, gazemberek, a civillista által fizetett árulók. Fel kell őket akasztani, meg kell őket ölni.« — Sarat, vakolatot,

rómaiak, a hazát minden egyes polgár gondoskodására bizza. Erre azután meg fog kondúlni a vészharang, az egész nemzet összegyűl, s mindenki, mint Rómában, fel lesz ruházva azon hatalommal, hogy az elismert összeesküvőket halállal büntesse meg.

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur* II. 182, Arrêté de la section des Quinze-Vingts. 4 août. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 402–410. Histoire de la section des Quinze-Vingts.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 367. Augusztus 8-iki ülés. — *U. o.* 369 és köv. lapokon. Az augusztus 9-iki ülés. A megkínzott képviselők levelei és beszédei.

köveket, törmeléket dobálnak reájok, s elhalmozzák őket ökölcsepásokkal. A Dauphin-utczában egy Mézières nevű urat gallérjánál fogva megragadnak, s egy nő feléje üt, de ő elkerüli a csapást. A Saint-Honoré-utczában, veres sipkás emberek veszik körül Regnault-Beauceron urat, és elhatározzák, »hogy a lámpaoszlopra akasztják«; egy ingújjas ember már megragadta őt hátulról és felemelte, midőn a Sainte-Opportune-kerület gránátosai épen jókor érnek oda, hogy őt kiszabadítsák. A Saint-Louis-utczában, Deuzy nevű urat hátba vágják, kavicsokkal többszörösen megdobálják, s ő két ízben látja, mint emelnek kardot fejére. A Feuillants-csarnokban egy Desbois nevű urat elhalmoznak ütlegekkel, s ellopják tőle »sétapálczáját, tárczáját és szelenczáját.« A törvényhozó gyűlés folyosóin Girardin urat kis híja, hogy le nem gyilkolják.* Nyolcz más üzőbe vett képviselő, a testőröknek a Palais-

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 371. Girardin így szól: »Bizonyos vagyok benne, hogy azok, kik engem bántalmaztak, többnyire idegenek voltak.« — *U. o.* 370. Frouvières így ír levelében: »Számos, boltjaiból kijövő polgár így kiáltott: Hogyan lehet így bántalmazni a képviselőket? Meneküljenek, meneküljenek!« — Jolivet, ki ugyanaz nap megjelent a jakobinusok esti gyűlésén, kijelenti, »hogy a karzaton levő jakobinusoknak eszök ágában sem volt ez örjögésben résztvenni«, ő hallotta, »a mint egy, ezen karzaton levő magán ember, azon indítványra, hogy a képviselők lakásai jegyzékbe vétessenek, kijelenté, hogy ez borzalom.« — Számtalan más részlet is bizonyítja, minő csekély számmal voltak, és mily értelmi képzettségűek a nyugtalankodást szítók. — *U. o.* 374. D'Aubert Dubayet beszédében így szól: »Láttam embereket, kik a nemzetörség ruháját viselték ugyan, de arcuk magán viselte a legborzasztóbb gonoszság kinyomatát.« »A szövetségesek között igen nagy a gonosz indulatúak száma.«

Royalban levő őrszobájába menekül; egy szövetséges is belép oda velök, »s ott, dühtől villogó szemekkel, s mint egy őrjöngő az asztalra ütve« a legismertebbnek közölök, Dumolardnak mondja: »ha oly szerencsétlen leszesz, hogy visszamész a gyűlésterembe, kardommal vágom le fejedet.« A mi Lafayette fő védelmezőjét, Vaublanc urat illeti, ez háromszor vétetve ostrom alá, azon elővigyázattal élt, hogy nem ment haza; de a dühöngők megrohanják házát, azt kiabálva, hogy »nyolczvan polgárnak kell elvesznie kezök alatt, s azok elseje ő lesz; »tizenkét ember felmegy lakásába, ott mindent kikutat, a motozást megkezdik a szomszédházakban is, s őt magát nem bírva kézre keríteni, családját keresik; figyelmeztetik, hogy ha haza talál menni, meg fog öletni. — Estve, a Feuillants-zárda előtti emelkedésen más képviselőket ugyanígy bántalmaznak; a csendőrség hasztalanul fáradozik, hogy őket megvédelmezze; sőt »a nemzetőrség parancsnokát, ki az őrállomásról jó, megtámadják és karddal összevagdadják.« * — E közben a jakobinusok klubbhelyiségeinek folyosóin »a nemzetgyűlés többségét átokkal sújtják«; egy szónok kijelenti, hogy »a népnek joga van proscritionális jegyzékeket állítani össze«, s e célból a klubb elhatározza, hogy mindazon képviselőknek, kik Lafayette felmentésére szavaztak, neveit kinyomatja és közhírré téteti. — A physicali kényszer soha ennél nyíltabb szemtelenséggel nem pöffeszkedett, s nem alkalmaztatott.

Lásd: *Moniteur*. XIII. 370. Lettre de M. de Joly, ministre de la justice. — *U. o.* 371. Déclaration de M. Jolivet. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 370. A jakobinusok augusztus 8-iki esti ülése. Goupilleau beszéde.

Másnap augusztus 9-ikén, a törvényhozó gyűlés ki-
járatait fegyveres emberek veszik körül, s a kardokkal
fegyverzett emberek még a folyósókba is behatolnak.*
A karzatok, parancsolóbb hangulatban vannak mint va-
laha, és, a mely mértékben az előttevaló napon történt
merényletek a szószékről kihirdettetnek, tapsviharban
vagy helyeslő és diadalmi ordításokban törnek ki. Az el-
nök a zavargókat számtalanszor rendre utasítja; az ő és
a csengetyű hangját a folytonos zaj elnyomja. Lehetetlen
véleményt nyilvánítani; az előttevaló nap megkínzott
képviselők nagy része írásban jelenti, hogy nem jönnek
el többé a gyűlésekre; mások, kik megjelentek, kimond-
ják, hogy nem szavaznak többé, »ha nem biztosíttatik
számukra az, hogy lelkiismeretök szerint lesz szabad ta-
nácskozniok.« — E szóra, mely »majdnem az egész gyű-
lekezet« titkos ohajtását fejezi ki,* »a jobboldal vala-

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 370. — V. ö. u. o. Chapron levelét.
— U. o. 372. Vaublanc beszéde. — Moore John. *A journal during
a residence in France*. I. 25. (augusztus 9-ikéről). »A nép és a kar-
zatok szemtelensége türhetetlen « . . . »Valamennyi karzat zajos
és általános kacajban tört ki«, midőn egy képviselőnek levele
felolvastatott, melyben az illető azt írja, hogy fejének levágásával
fenyegették. — »Ötven képviselő ordítóz egyszerre; oly vihar ez,
melyhez képest az angol alsóház legzajosabb ülése, melyen jelen
voltam, csendesnek mondható . . . «

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 371. — Lafayette *Mémoires* I.
467. »A mint az a *Logographe* meg nem csonkított példányaiból
kitűnik, augusztus 9-ikén az egész gyülekezet felállott annak ki-
jelentésére, hogy nincs szabadsága.« — U. o. 473. »Augusztus 9-ikén
a gyűlés egy határozatot fogadott el, melyben kijelenti, hogy nincs
szabadsága. E határozat augusztus 10-ikén szétszakított, de
azért nem kevesbbé tény, hogy meghozatott.«

mennyi tagjai, s a baloldalon ülők nagy része, egyszerre emelkednek fel és kiáltják: igen, igen, nem tanácskozunk addig, míg szabadok nem leszünk!« — De a többség, szokása szerint, azon pillanatban, midőn hatásos rendszabályokat kellene elfogadnia, visszalép; mint mindig, most sincs bátorsága magát védelmezni, és, egymás után, három hivatalos nyilatkozat, felfedve előttök a veszedelem közeli voltát, még mélyebbre dönti őket féltékenységbe. Ugyanezen ülésben, a megyei ügyész kijelenti, hogy a felkelés készen áll, hogy 700 fegyveres épen az imént vonúlt be Párizsba, hogy éjjel meg fogják húzni a vészharangot, s hogy a helyhatóság eltűri a zendülést, sőt elő is mozdítja. Ugyanezen ülésben az igazságügy-miniszter levele olvastatik fel, melyben ez kijelenti, hogy »a törvények tehetetlenek«, és hogy a kormány már semmire nézve sem vállal felelősséget. Ugyanezen ülésben Pétion, majdnem bevallva bűnrészességét, odalép a sorompóhoz, hogy egész nyíltan kifejezze, miszerint kerülni fogja a katonai erő alkalmazását, mert ez annyi volna, »mint a polgárság egyik részének kezébe a másik ellen fegyvert adni.«* — Világos, hogy minden támpont elveszett; a törvényhozó gyűlés, érezve elhagyatottságát, elhagyja önmagát, s kisegítő eszköz gyanánt oly gyengeséggel vagy naivitással, mely igen jól jellemzi e kor törvényhozóit, egy bölcsészeti feliratot, »egy, a néphez, souverainitásának gyakorlásáról szóló utasítást« fogad el.

Már másnap láthatja, miképen gyakorolja azt a nép. Reggeli 7 órakor, egy jakobinus képviselő, bérkocsiban

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 370, 374, 375. Discours de Roederer; lettre de M. de Joly; discours de Pétion.

jöve, megáll a Feuillants-zárda kapuja előtt; körülveszik, ő megmondja nevét: Delmas. A tömeg Dumasnak érti, ki ismert alkotmánypárti; rögtön dühöngeni kezd, kirántja a kocsiból, leüti; el volna veszve, ha más képviselők, oda sietve nem világosítanak fel, hogy ő Delmas hazafi Toulouseból, nem pedig »Dumas Máté az áruló.«* Delmas nem akar mindenképen bejutni a gyűlésterembe, s a Vendôme-téren egy másik, nem kevesebb tanulságos figyelmeztetéssel találkozik. Nehány nyomorúlt ficzkó, a rendes csőcselék által kísértetve, ott lándzsa hegyére tűzött fejeket hord körül, valószínűleg Suleau hírlapíróét és más háromét, kik egy negyedórával elébb gyilkoltattak le; »igen fiatal emberek, gyermekek játszadoztak e fejekkel, a levegőbe feldobva, s botjaik hegyével felfogva azokat.« — Világos, hogy a jobboldali, sőt a centrumhoz tartozó képviselők is igen helyesen cselekszenek, ha otthon maradnak, vagy haza mennek; s tény, hogy ezentúl nem láthatók a törvényhozó gyűlésben.** Az előttevaló nap még 630 jelen volt képviselő közül délután 346-an már nem felelnek a névszerinti szavazásnál, s vagy harmincz más, már elébb vonult vissza vagy mondott le.*** Teljesen meg van tehát rostálva a törvény-

* Lásd: Mathieu Dumas. *Mémoires*. II. 461.

** Lásd: *Chronique des cinquante jours*, par Roederer. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 260. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 458. — (A gyűlésből jövő két miniszter tanúsága szerint) reggeli fél nyolcz óra tájban nem volt több képviselő a gyűlésben 60—80-nál.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 205. A július 12-iki szavazás alkalmával, nem számítva a betegeket, a szabadságon, vagy hivatalból távollevőket, s nem számítva az

hozó gyűlés, hasonlóan ahhoz, a miképen Cromwell 1648-ban a hosszú parlamentet megrostálta. A törvényhozó testület, mely most 224 jakobinus vagy girondista, és 60 közönyös vagy tanulékony képviselőből áll, ezentúl minden nehézség nélkül fog engedelmeskedni az utczák parancsainak; alkatrészeinek megváltoztával ugyanis szelleme is megváltozott; már nem egyéb mint eszköz a zendülők kezeiben, kik azt megcsonkították, és kik, egy első gaztettök által uraivál evén, fel fogják azt használni, hogy ezentúl elkövetendő merényleteiket is törvényesítsék.

VI.

Kormányuk az augusztus 9-ikéről 10-ikére való éjjel megalakult a tevékenységre, s elhatározta azt is, hogyan fog cselekedni, erőszakoskodás és alattomoság által. — Hasztalan dolgozták meg és fárasztották el két hét óta a kerületeket; ezek még most sem vetették magukat alájok, s a mondott órában, esti 11 órakor, a negyvennyolcz közül csak hat olyan találkozott, melyek elég

elhaltakat, kiknek helye még nem volt betöltve, már 27-en nem szavaztak, s azóta ismét más 3 adta be lemondását. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 310. Az 1792 szeptember 2-iki ülés. 257 szavazó közül Hérault-de-Séchelles 248 szavazattal választatott meg elnökké. — Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris*. 164. (Augusztus 10-ike után) írja: »Már csak annak bebizonyítására mentünk az ülésekre, hogy nem tartottuk magunkat egészen távol; a tanácskozásokban már nem vettünk részt, s midőn felállással történt a szavazás, ülve maradtunk; ez volt óvásunknak egyedül lehetséges módja.«

hevesek és megrostáltak, hogy teljhatalommal felruházott biztosaikat rögtön elküldjék a városházára. Nehány még követni fogja ezeket; de a többség tétlen vagy szilárd marad. * — Ezeket tehát rá kell szedni vagy kényszeríteni, s e célra a sötétség, a késői óra, a rendetlenség, a jövő naptól való félelem, az elvégzendő munka határozatlan volta, becses segédeszközök. Sok kerületben ** az ülés már eloszlott vagy elhagyatott; csupán az állandó iroda tagjai maradtak meg a gyűlésteremben, s talán néhány ember, kik a majdnem üres padokon elaludtak. Megérkezik a fellázadt kerület egy küldötte, a városrészben levő szövetségesekkel, kiabálva, hogy a hazát meg kell menteni: az alvók felnyitják szemeiket, nyújtózkodnak, felemelik kezöket, és megnevezik azt, kit megneveztek előttök, néha idegeneket, ismeretleneket, kiket másnap az összegyűlt kerület mellőzni fog; nincs jegyzőkönyv, nincs szavazás; sokkal gyorsabban megy a dolog így; az Arsenal-kerületben hat jelenlevő választó, maguk közül hármat választ, 1400 szavazó polgár képviselésére. Másfelé megaerák, foglalkozás nélküli emberek és éjjeli tivornyázók rontanak a terembe, kidobják a rend barátait, és keresztül viszik a maguk jelöltjeit. *** — Más

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 229. 233, 417 és köv. lapokon. Mortimer-Ternaux volt az első, ki a forradalmi községtanács megalakulását bizonyító adatokkal és a bíráló vizsgálódásával kifejtette. — Azon hat városi kerület, melyekről itt szó van, a Lombards-, Gravilliers-, Mauconseil-, Gobelins-, Théâtre-Français- és Faubourg-Poissonnière-kerületek.

** Pl. az Enfants-Rouges-, Louvre-, Observatoire-, Fontaine-Grenelle-, Faubourg-Saint-Denis-, Thermes-de-Julien kerületek.

* Pl. a Montreuil-, Popincourt-, Roi-de-Sicile-városi kerületekben.

kerületek beleegyeznek a választás megtételébe, de nem adnak teljhatalmat; többen nyílt megszorításokat tesznek, kikötik, hogy küldötteik a törvényes helyhatósággal egyértelműleg cselekedjenek, bizalmatlanok a leendő bizottmány iránt, s előre kijelentik, hogy nem fognak annak engedelmeskedni; némelyek csupán azért választják meg biztosaikat, hogy általuk a történendők-ről értesüljenek, s ugyanakkor egész világosan kifejezik azon szándékukat, hogy a lázadást meggátolják.* Végre, legalább húsz kerület tartózkodik vagy helyteleníti az eljárást, és nem küld képviselőket. — De ez mit sem változtat, ha nem küldenek, nélkülök fognak cselekedni. Hajnali három órakor tizenkilencz, hétkor huszonnégy-huszonöt kerület** van úgy a hogy a városházán képviselve, s ezek egy központi bizottságot alakítanak; legalább, a hatvan-nyolczvan fondorkodót és alárendelt vakmerőt, kik oda besompolyogtak vagy besodortattak, mi sem akadályozza, hogy magukat az egész párizsi lakosság***

* Ilyenek a Ponceau-, az Invalides- és a Saint-Genève-kerületek.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 240.

*** Lásd: *U. o.* II. 446. Tableau des commissaires qui ont siégé avont 9 heures du matin. Megjegyzendő, hogy a 48 városi kerület biztosainak, kik 1792 augusztus 10-ikén a párizsi község főtanácsát képezték, általános táblázata csupán három vagy négy hónappal utóbb jelent meg, és pedig minden szükséges hamisítással. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire* című munkájának XVI. köt. 450-ik lapján megtalálható Sicard abbé jelentése (*Relation de l'abbé Sicard*) »Ez időben a kerületek teljes ülése után egy maroknyi gazember az egész gyülekezet nevében hozott határozatokat, s ezeket végrehajtották, a nélkül, hogy azok, kik azokat megalkották, s azok, kik azoknak szerencsétlen áldozataivá levének, ismerték volna azokat.« (A bizonyító adatok is meg vannak e helyen.)

törvényes; rendkívüli, teljhatalmú küldötteinek ne mondják, és ennek megfelelően ne cselekedjenek. — Alig hogy Huguenin elnöksége és Tallien titkársága alatt beigtattak, magukhoz hívnak »kerületenként huszonöt fegyveres embert«, ötszáz derék, vidám ficzkót, kik az ő testőreik és végrehajtóik lesznek. — Az ily banda ellen a szomszéd teremben székelő községi tanács nagyon gyenge, különben is ennek legmérsékeltebb és legszilárdabb tagjai szandékosan eltávolíttatva, mint küldöttek járnak a törvényhozó gyűlésben, a királyi kastélyban, a különféle városrészekben; végre a karzatok is tömve vannak akasztófavirág-arczokkal, felbérelt csaholókkal, s a gyülekezés halállal való fenyegetések között tanácskozik. — S ezért, a mint az éj előrehalad, észreveszszük, miképen zavartatik meg az egyensúly a két gyülekezet között, melyek egyike törvényes, másika törvénytelen, s melyek együtt, egyik a másikkal szemben üléseznek, mint a mérleg két serpenyője egymás mellett. Egy oldalon a fáradság, félelem, bátortalanodás és szökések, másikon a szám, a vakmerőség, az erő és bitorlás folyton növekednek. Végre is a második kicsikarja az első-től mindazon határozatokat, melyekre szüksége van, hogy a felkelést megindítsa, és a védelmet ellensúlyozza. — Mindezek betetőzésére, a betolakodott bizottság, reggeli hat óra felé a nép nevében felfüggeszti a törvényes tanácsot, s kiúzi helyéről, és maga foglalja el annak székeit.

Az új souverainek legelső tette rögtön megmutatja, hogy mit tudnak. A nemzetőrség főparancsnoka, Mandat, a városházára hivatván, megjelenik a tanács előtt, hogy intézkedéseit és rendeleteit igazolja. Megragadják, egy-

más után kikérdezgetik, * leteszik, helyére Santerret nevezik, és, hogy az ő elfogatásának teljesen hasznát vegyék, foglyukat felszólítják, hogy azon csapatoknak felét, melyeket a kastély körül felállított, vonja vissza. Ez, nemesen, és tudva minek teszi ki magát e rablóbarlangban, visszautasítja a követelést; rögtön börtönbe is vetik, azután az Abbayebe küldik »az ő saját, nagyobb biztonsága okáért.« Ezen, Danton által kimondott jelentőségteles szóra** Danton egy csatlósa Rossignol a

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 270, 273. A Mandat kihallgatása alkalmával felvett jegyzőkönyvben öt lényeges pont részint kihagyások, részint beszúrások által meg van hamisítva.

** Lásd: Jules Claretie. *Camille Desmoulins*. 467. (Topino-Lebrun jegyzete Danton perére vonatkozólag.) Danton, védbeszédében így szól: »(Hajnali) egy órakor mentem ki, elmentem a forradalmivá lett község tanács ülésére, s én készítettem el Mandatnak, kinek parancsa volt, hogy a népre lövessen, halálos ítéletét.« Ugyanitt mondja Danton: »Én készítettem elő augusztus 10-ikét.« — Nincs kétség benne, hogy hajnali egy órától hétig (mikor Mandat meggyilkoltatott), Danton volt fővezetője a lázadó község tanácsnak. Nem volt senki, a ki nálánál hatalmasabb, parancsolóbb, physicalag olyannyira képes lett volna ily züggyülekezetben uralkodni, tegyük hozzá, hogy az itt levő ujoncok között ő volt az egyetlen ember, kit mindenki ismert, kinek mindenki előtt tekintélye volt, már csak az által is, hogy községi ügyész-helyettes volt. Ebből ered az ő befolyása a győzelem után, és igazságügyminiszterré történt kineveztetése is. Az ő, rangfokozatban feljebbvalója, Manuel községi ügyész, ki szintén ott volt és aláírta az ítéletet, kimutatta lelki szegénységét, mert émelységös dühöngő, és nevetséges nagy beszédű ember volt. Ezért hagyták meg községi ügyésznek, mint ilyen eszköz, és valóságos inas volt. — Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. III. 454. »Rossignol maga dicsekedett, hogy e gyilkosságot ő követte el.«

kimenetnél, egy mellére szegzett pisztolylövessel megöli. — A szomorújáték után következik a komédia. Pétionnak, ki nem akarja, hogy őt a lázadás elnyomására felszólítsák, * ismételt kérelmeire 400 emberből álló őrséget küldenek, hogy ez őt látszólag saját akarata ellenére, benn maradni kényszerítse. — A lázadás, melyet egyrészt az árulás, másrészt a gyilkosság pártfogolt, most azután teljes biztonsággal garázdálkodhatik, mert sem azon utálatos képmutató, ki ünnepélyesen panaszt emel szándékos fogsága ellen, sem a városháza előcsarnokában, szétzúzott koponyával heverő holttest nem vetnek gátat útjába. A jobboldalon a Saint-Antoine külváros, a balparton pedig a Saint-Marcel külváros csapatai, a bretagneiak és a marseilleiek megindúlnak, s épen oly szabadon mennek előre, mintha csak díszőrségre mennének. A védelmi munkálatokat a főparancsnok megöletése és a polgármester kétszínűsége megsemmisíték, s az őrizet alá vett helyeken, a Saint Jean boltívek alatt, a hidak átmeneténél, a rakpartok hosszában, a Louvre udvarában, nyoma sincs az ellentállásnak. A csöcselék egy előcsapata, nők, gyermekek, késekkel, bunkós botokkal és lándzsákkal fegyverzett férfiak lepik el az elhagyott Car-

* Lásd: *Pièces intéressantes pour l'histoire*, par Pétion. 1793.

»Én kívántam a felkelést, de remegtem, hát ha nem sikerül. Az én helyzetem válságos volt; meg kelle tennem polgári kötelességemet, a nélkül, hogy hivatalos kötelességemet elmulasztanám; szem előtt kelle tartanom a látszatot, és a mellett nem volt szabad eltérnem a hivatalos formáktól. Bár szó volt róla, hogy házi fogságban tartsanak, megfeledeztek erről vagy halogatták. Tudja ön, ki volt az, ki gyakrabban sürgette e rendszabály végrehajtását? *Én, igen, én magam.*«

rousel-tért, és nyolcz óra felé, az első, Westermann által vezetett hadoszlop a királyi kastély előtt felvonúl.

VII.

Ha a király akart volna megütközni, megvédelmezhetette, megmenthette volna magát, sőt győzhetett volna. — A Tuileriákban 950 svejczy és 200 nemes kész volt az utolsó emberig meghalni érte. A Tuileriák körül kéthárromezer nemzetőr, a párizsi nép válogatott része, épen az imént azt kiáltották, midőn arra ment: * »Éljen a király! éljen XVI. Lajos! ő a mi királyunk, más nem kell nekünk, őt akarjuk! Le a pártoskodókkal! le a jakobinusokkal! Védelmezni fogjuk őt mindhalálig! álljon a mi élünkre! éljen a nemzet, a törvény, az alkotmány és a király, mindezek csak egyet képeznek!« S ha a tüzérek hallgattak, és rossz hangulatban látszottak lenni,** elég lett volna őket hirtelen lefegyverezni, és ágyúikat

* Napoleon, ki épen e pillanatban volt a Carrousel-téren Bourrienne egy fivérénel, így szólt: »Kényelmesen figyelhettem meg a nap valamennyi eseményeit . . . A királynak legalább is annyi csapat állott védelmére, mint a mennyivel ezóta a Convent bírt vendémiaire 13-ikán, ennek ellenségei pedig egészen másképp valának fegyelmezve és sokkal félelmesebbek voltak. *Azt meg kell adni a nemzetőrségnek, hogy legnagyobb része a király iránt jó érzelműnek mutatá magát.*«

** A Leroux-val felvett jegyzőkönyvben áll: A kert felől, s a vízpart mentében vonuló emelkedésen, s visszamenet alkalmával »kevés *Éljen a király* kiáltás hallatszott, de sok ilyen: *Éljen a nemzet! Éljenek a sansculotte-ok! Le a királylyal! Le Vetőval! Le a kövér disznóval!* stb. — De bizonyíthatom, hogy mind e szidalma-

hű kezekre bízni. Négyezer puska és tizenegy, a palota udvarai és vastag falazata által védett ágyú igen könnyen felülkerekedhettek volna Párizs kilencz-tízezer jakobinusán, kiknek nagyobb része csak lándzsával volt fegyverezve, s a rögtönzött és akaratos csapatparancsnokok által rosszul is vezetettet, * és új tábornokuk, Santerre által, ki, mindig okos ember levén, az ütlegektől távol, a városházában tartózkodott, még rosszabbul vezéreltetek. Csupán a Carrousel-téren álló nyolczszáz bresti és marseillei ért valamit, a többiek, a július 14-iki, október 5-iki és június 20-iki csöcselékhez voltak hasonlók.** »A királyi kastélyt, mondja Bonaparte Napoleon, a legsilányabb csöcselék támadta meg«, a hivatásszerű lázadók, Maillard, Lazowski, Fournier, Théroigne bandája, a tegnap, a ma és holnap valamennyi gyilkosai, s mint a tény megmutatta, az ily támadók az első lövésre szétszóródtak volna. De az állam fogalmát, mind a kormányzók, mind a kormányzottak elveszíték, egyikök a kötelesség rang-

kat, a forgó hídtól a Tuileriák bejáratáig elterülő úton csupán 10-12 ember ismételteté, s ezek között volt öt-hat tüzér, kik a királyt követék, mint a hogy a legyek követik az állatot, melyet megkínozni elhatározott akaratuk.«

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 223, 273. — Bonneaud, a Sainte-Marguerite zászlóalj vezére így ír egy levelében: »Semmiféle ürügy alatt sem kerülhetem el, hogy élökre álljak... Sohasem sérténém meg az alkotmányt, hacsak erőszakkal nem kényszerítenének reá.« — A Grevilliers- és Faubourg-Poissonnière-kerületek letették parancsnokaikat és másokat neveztek ki helyökbe.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *U. o.* IV. 342. Fabre d'Églantine 1792 november 5-ikén így szólt a jakobinus klub ülésén: »Nyíltan ki kell jelentenem, hogy ugyanazok vették be a Tuileriákat, kik betörték az Abbaye-börtönbe, s az orléansiba és versaillesibe.«

jára emelt emberségesség, a többiek, a jog rangjára emelt engedetlenség által. A tizennyolczadik század vége felé, a mívelt, sőt még a közép osztály is borzadt a vértől;* az erkölcsök szelídsége, és az idylli ábrándozás megsem-

* E tekintetből igen tanulságos az 1791 július 17-ikén történt felkelés a Mars-mezőn. »A nemzetőrség nem akarta letenni a fegyvert, midőn ezt a tömeg, szokás szerint, megparancsolta; ennek következtében a tömeg, szokás szerint, kövekkel kezdé a nemzetőrséget dobálni.... Az pedig egy kissé túlságos követelés volt volna a nemzetőrségtől, hogy meg legyen fosztva vásárnap mulatozásaitól, hogy a nap égető hevében kelljen dísz gyanánt ácsorognia, hogy ott kelljen állania, mint nyilvános ünnepélyen a pulykák, (vonatkozás egy francia szokásra vásárok alkalmával — fordító jegyzete.) és hogy cserépdarabokkal üttessék agyon; és így, nem várva be a parancsot, lőttek, s egy-két tuczat rongyházat eltaláltak. A többiek, mint bátor ficzkókhoz illik, megfutottak. Ha a nemzetőrség parancsra várt volna, azt hiszem, mielőtt ilyet kapott volna, az utolsó emberig agyonütötték volna.... Kis híja volt, hogy az nap reggel meg nem ölték Lafayettet; a gyilkos pisztolya, melyet mellére szegzett, csőtörtököt mondott. A gyilkost azonnal elfogták, de Lafayette szabadon bocsátatta.« Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1791 július 20-ikáról. — 1792 augusztus 29-ikén hasonló sorsa volt Rouenben a városházat védő nemzetőrségnek, mely több mint egy órán át hagyta magát kövekkel dobáltatni; többen megsebesültek. A hatóság megád a népnek minden engedményt, felhasznál minden kíméletet; a polgármester ötször-hatszor ismétl a nyugalomra való felhívást. Végre a nemzetőrség, mikor már kényszeríték, felkiált: »Ha nem engedik meg nekünk, hogy az erőszakot erőszakkal verjük vissza, elmegyünk.« Erre azután lő, négy ember holtan, kettő sebesülten marad ott, s a tömeg eloszlik. (Lásd: *Archives nationales*. F7 2265. Procès-verbal de la municipalité de Rouen, 29 août; adresse de la municipalité, 28 août, lettre du lieutenant-colonel de la gendarmerie. 30 août, stb.)

misítik a harcziás akaratot. A hatóságok mindenfelé megfeledkeznek arról, hogy a társadalom és a polgárisúltság megőrzése véghetetlenül magasabban álló jó, mint egy maroknyi gazembernek és örültnek élete, hogy a kormánynak és a csendőrségnek eredeti célja, a rendnek a hatalom segélyével való fentartása, hogy a csendőr nem philantrop, hogy, ha állomásán megtámadják, kardjának hasznát kell vennie, és hogy elmulasztja kötelességét, ha attól való félelmében, hogy a támadót bántathatná, kardját visszateszi hüvelyébe.

A Carrousel udvarán jelenlevő hivatalnokok »felelősségüket elviselhetetlenek tartják még most is; csak arra gondolnak, hogy »elkerüljék a vérontást«; csak sajnálattal, és pedig sajnálatukat bevallva olvassák fel »remegő hangon« a csapatok előtt a hadi törvényt.* Megtiltják nekik, hogy támadjanak, csupán »arra hatalmazzák fel őket, hogy erőszakot erőszakkal verjenek vissza«; más szavakkal, azt parancsolják nekik, hogy az első tüzet tűrjék el: »ti csak akkor fogtok lőni, ha reátok lőnek.« — Sőt, az egyik csapattól a másikhöz mennek »egész hangosan mondván, hogy örültség volna ellentállani az ily tekintélyes és ily jól fegyverzett csoportosulásnak, és igen nagy szerencsétlenség volna azt meg is kísérteni.« — »Ismétlem, mondá Leroux, örültségnek tartanám az önvédelmet.« — Lássuk, hogyan bátorítják egy egész órán át a nemzetőrséget. »Csak arra kérem önöket, mondá még Leroux, tartóztassák magukat még egy ideig; remél-

* Lásd: Procès-verbal de Leroux. — *Chronique des cinquante jours*, par Roederer. — *Détails particuliers sur la journée du 10 août*, par un bourgeois de Paris, témoin oculaire (1822).

lem, miszerint reá bírjuk a királyt, hogy megjelenjék a nemzetgyűlésen.« — Mindig ugyanazon taktikát látjuk: inkább feladni a várat s a vezért, mint lőni a zendülőkre. E szándéktól vezetettve visszamennek, és Roedererrel élőkön megkettőzik kérelmeiket a király megingatására. »Sire, mondá Roederer, az idő sürget, s mi engedelmet kérünk öntől, hogy elvihessük.« — A király néhány perczig, a monarchia végső és legünnepélyesebb percei ezek, habozik.* Valószínű, hogy józan esze belátja, miszerint az engedés egyértelmű a lemondással; de lassan működő értelme nem látja át rögtön az összes következményeket; optimismusa különben sem vizsgálta soha a nép butaságának határtalan voltát, s az emberi gonosz-ságnak mélyeit: nem tudja elképzelni, hogy a rágalom, azon szándékát, hogy vér ne ontassék, azon szándékká fogja elferdíteni, hogy vér ontassék.** Mi több, multja, azon szokása, hogy mindig engedett, kimondott, azon, és három év óta fentartott szilárd eltökélése, hogy polgárháborút soha nem idéz fel, megátalkodott emberséges-sége, és különösen vallásos szelidsége kötve tartják őt.

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. 69. »Semmi sem vehette volna el az udvartól a győzelmet, ha a király megmarad helyén . . . Ha mutatkozott volna, ha lóra szállt volna, a párizsi csapatok többsége az ő részére állott volna.«

** Lásd a *Les Révolutions de Paris* című hírlap 1792 augusztus 11-iki számát. »1792 augusztus 10-ike még sokkal rettenetesebb nap, mint a milyen 1572 augusztus 24-ike volt, és XVI. Lajos sokkal nagyobb szörnyeteg, mint IX. Károly volt.« — »A pinczékben több ezer fáklyát találtak, melyek bizonyára csak azon célra voltak ott felhalmozva, hogy az újkori Nero által adott jelre Párizs velök felgyújtassék.« — E lap augusztus 18-iki számában pedig így szól: »Nem a Temple tornyaiban van helye

Rendszeresen oltá ki önmagában az ellentállásnak állati ösztönét, a haragnak még azon szikráját is, mely az igazságtalan és durva megtámadtatásra mindnyájunkban lángra lobbanik; a keresztény férfi lépett a király helyébe; már nem tudja, hogy kötelessége a kard emberének lenni, már nem azt, hogy önmagát megadván feladja az államot is, és hogy midőn úgy elszánja magát, mint az áldozati bárány, magával együtt mézárszékre vezet valamennyi becsületes embert. — »Jól van, mondja felemelve jobb kezét, miután kell, adjuk meg az odaadás ezen végső jelét is.« * Családja és miniszterei által kísértetve, a nemzetőrök és a svejcziek által képzett két sorfal között megindul, ** és a nemzetgyűlésbe érve, mely küldöttséget

Nero Lajosnak és Medicis Antoinettenek; még augusztus 10-ikének estéjén le kellett volna fejeiknek hullani a nyaktiló alatt. — (Erre azután a király egy tervének körülményes leírása következik, mely szerint a hazafi-képviselőket le kell mézáróztatni, Párizst a nagy szabású kizsákmányoltatással, és az állandósított nyaktilóval megfélemlíteni.) — »A koronázott dühöngő, és ausztriai párducza . . .«

* Joly miniszternek (az esemény után negyed napra megírt) elbeszélése. A király fél kilencz óra tájban indult meg. — V. ö. Mme Campan. *Mémoires* és *Moniteur*. XIII. 378.

** Lásd a *Les Révolutions de Paris* című hírlap 1792 augusztus 18-iki számát. Egy sansculotte lép elé a sorból, s meg akarja gátolni, hogy a király odább menjen; az őrtálló tiszt kérdőre vonja ezért, s erre a sansculotte e szavakkal nyújtja kezét a király felé: »Fogja meg, maga gazember, s egy becsületes ember kezét fogja érinteni. De én nem engedem, hogy a maga k . . . felesége magával menjen a nemzetgyűlésre; nincs szükségünk ily sz . . . ra.« »XVI. Lajos folytatja útját, a nélkül, hogy ez ember szép indulata meglepte volna«, mondja Prudhomme. — Ez, úgy hiszem, a jakobinus magyarázgatások remekműve.

menesztett éléje, így szól: »Ide jöttem, hogy egy nagy vétek elkerültessék.« — S valóban, az összekocczanás minden ürügye el van most távolítva. A felkeltek részéről a támadásnak már nem lehet célja, mert az uralkodó, valamennyi hozzátartozóival s a kormány összes személyzetével elhagyta a kastélyt. Másrészt pedig, a helyőrség senmi esetre sem fogja a küzdelmet megindítani: számuk megcsökkent azon 150 svejczival, s majd valamennyi Filles-Saint-Thomas-kerületi gránátossal, kik a királynak a nemzetgyűlés terméig kíséretül szolgáltak, s mindössze csak néhány nemesből, 750 svejcziből, s vagy száz nemzetőrből áll; a többiek ugyanis, megtudva, hogy a király eltávozott, azon véleményben vannak, hogy szolgálatuk megszűnt, s így szétoszlanak.* — A királyság által hozott áldozat következtében minden befejezettnek látszik lenni, s a legrosszabb, a mit XVI. Lajos képzel, az, hogy a nemzetgyűlés őt fel fogja függeszteni ténykedéseitől, s ő mint egyszerű magán ember fog visszatérni a Tuileriákba. S valóban, midőn onnan távozott, komornyikának azon megbízást adta, hogy ott szolgálatát folytassa mindaddig, a míg ő maga vissza nem tér a nemzetgyűlésből.**

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 311, 325. A lépcső alján a király így szólt Roedererhez: »Mi lesz azokból, kik fenn maradtak? — Sire, a mint láttam, nincsenek egyenruhában; a kinek kardja van, elég, ha azt ott hagyja, önt követi és a kerten át távozik.« S tényleg így távozott a nemesek egy része; a többiek nagyobb részt a másik oldalon, a Louvre csarnokain át menekültek.

** Lásd: Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des évènements qui ont eu lieu en juin, juillet août et septembre 1792*. 109. Lorimier de Chamilly komornyik vallomása, ki Mathonnal együtt volt a La-Forceban elzárva.

De a király a zendülés követelései, vaksága és rendetlensége nélkül számított. — A kapusok, az ágyúikkal a belső udvarokban maradt jakobinus tüzérek fenyegetéseinek engedve, megnyitják a kapukat. A felkelők berontanak, fraternizálnak a tüzerekkel, elérkeznek az előcsarnokig, felrohannak a nagy lépcsőzeten, és kereken felszólítják a svejczieket, hogy adják meg magukat.* — Ezek nem ellenséges érzelműek, többen, a jó barátság jeléül, egész csomag töltényeket dobálnak le az ablakokon; sőt némelyek eltűrik, hogy megöleljék és elvezesék őket. De az ezred, híven a kiadott parancshoz, nem engedi, hogy kényszerítsék. »Mi svejcziek vagyunk, feleli Blaser altiszt, s a svejcziek csupán életökkel együtt hagyják el fegyvereiket. Nem hiszszük, hogy ily sértést megérdemeltünk volna. Ha már nem kell a mi ezredünk, bocsáttassék el törvényes úton. De őrhelyeinket nem hagyjuk el, és nem engedjük magunkat lefegyvereztetni.«** — A két csapat háromnegyed órán keresztül áll így szemben egymással, majdnem összevegyülve a lépcsőzeten és az előcsarnokban; az egyik csendes, a másik izgatott, zajos és heveskedő, a népies csoportosulás he-

* Lásd: De Lavalette. *Mémoires*. I. 81. »A fölépcső ott egy keresztben fekvő gerenda-félével volt elzárva, s több svejczyi tiszt védelmezte azt, kik udvarias hangon zárták el az utat vagy ötven dühöngő előtt; ezek negédlett öltözéke nagyon hasonlított a melo drámáinkban előforduló rablókéihoz. Részegek is voltak, s durva beszédeik, sajátos kiejtésű káromkodásaik Marseillere vallottak, mely őket kiokádta.«

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 314, 317, 487 (Diesbach kihallgatása). »Azon parancsot kapták, hogy addig ne löjjenek, míg erre rendeletet nem kapnak, és csak, miután erre a nemzetőrség fogott példát adni.«

veskedésének és fegyelmetlenségének egész teljességével; minden egyes zendülő külön-külön, a maga módja szerint iparkodik a svejczieket elcsábítani, megfélemlíteni vagy kényszeríteni. A marseillei Granier, a lépcsőzet legfelső fokán, kettőt tart közlők karon fogva, és megkísérti őket barátságosan rábirni, hogy vele menjenek.* A lépcsőzet alján a tömeg szájaskodik és fenyegetődzik; a fahordók kampókkal fegyverkezve megragadják az őrtállókat kardjaik szíjánál fogva; s mint a halakat, hangos hahota kíséretében, ötöt magukhoz rántanak közlők. — E perczenben egy pisztolydurranás hallatszik, a nélkül, hogy bárki tudná, mely oldalról jött az.** A svejcziek most búsasan tüzelnek felülről lefelé, megtisztítják a csarnokot és az udvarokat, a Carrousel-térre rohannak, elvesznek két ágyút; a felkelők eszeveszetten futnak odább, hogy lőtávolban legyenek. A legbátrabbak azonban, a Carrousel-téren levő házak megett összegyűlnek, s az udvar apró épületeibe lövegeket vetnek, s azokat meggyújtják. Még vagy félóráig, az első lövöldözés és a tűz sűrű füstje között mindkét oldalról találomra lövöldöznek, s a svejcziek, távol attól, hogy lefegyvereztettek volna, alig veszettek néhány embert, ekkor megérkezik a király küldötte Hervilly, s a király nevében parancsolja meg, hogy hagyják abba a tüzelést, és vonúljanak vissza lakanyáikba.

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 443. Récit de Pétion. — Peltier. *Histoire du 10 août*.

** Nicolai így ír másnap, augusztus 11-ikén: »A szövetségesek először löttek; erre azután a kastély ablakaiból egy perczig igen élénk lövöldözés következett.« (Lásd: *Le comte de Fersen. et la cour de France*. Publié par Klinkowström. II. 347.)

A svejcziek lassan, szabályosan, szokott rendbe sorakoznak, s a kert nagy faszorán keresztül távoznak. De, a lépcsőzeteken elhelyezett csapatok puskái, ezen veresruhás idegenek láttára, kik ép az imént lőttek francziákra, maguktól elsülnek, s a svejczy hadoszlop széteszlik. Egy 250 emberből álló csapat jobbra fordul, a nemzetgyűlés elé érkezik, a király parancsára leteszi a fegyvert, s a Feuillant-templomba engedi magát bezáratni. A többiek vagy a kerten át vett útban vesznek el, vagy a lovas csendőrség által a XV. Lajos-téren hányatnak kardélre. Kegyelemről szó sincs. Az olyan háború, a melyet a tömeg szokott viselni, nem a polgárisült háború, de a kezdetleges, a barbároké. Az elhagyatott kastélyban, hová a felkelők csupán az őrség távozta után öt perczczel léptek be, * megölik a sebesülteket, megölik azon két svejczy sebészt, kik azokat kötözgették, ** megölik azon

* Lásd: Mortimer Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 491. Az, hogy a Tuileriák el valának hagyatva, kitűnik abból, hogy az ostromlók közül csak kevesen veszték el. (Lásd: *État des morts et blessés marseillais, des morts et blessés brestois, dressé le 16 octobre 1792. — État des secours accordés aux Parisiens blessés, aux veuves, orphelins et ascendans des Parisiens tués, octobre 1792 et juin 1794.*) — Összesen 74-en haltak meg és 54-en kaptak súlyos sebeket. Leginkább a marseilleiek és brestiek szenvedtek, amazoknak 22 halottjok és 13 sebesültjök, ezeknek 2 halottjok és 5 sebesültjök volt. A legtöbb veszteséget szenvedett városi kerületek a Quinze-Vingts (4 halottal, 4 sebesülttel), a Faubourg-Montmartre (3 halottal), a Lombards (4 sebesülttel), a Gravilliers (3 sebesülttel). — Azon 21 városi kerület közül, mely e tárgyban a kivánt felvilágosítást megadta, 7-en kijelentik, hogy egyetlen halottjok sincs. — Viszont pedig a svejczy ezred 760 katonát és 26 tisztet veszített.

** Napoleon elbeszélése.

svejczieket is, kik nem lőttek, a kik most, a kert felőli folyosóra felmenve ledobják a tölténytáskákat, kardokat, egyenruhákat és kalapokat e kiáltásokkal: barátim, mi hozzátok tartozunk, mi francziák vagyunk, mi a nemzettel tartunk!« * Megölik a svejczieket, a fegyvereseket és lefegyverzetteket, kik megmaradtak állomásaikon a királyi lakosztályokban. Szobáikban öletnek meg a kapus szolgálatot ellátó svejcziek. Megöletnek valamennyien a konyhákban, a főszakácstól kezdve az utolsó kuktáig.** Ha a nők megmenekülnek ez nagyon helyén van; Campan asszony, térdén állva, hátban megragadtatva, már látja az ellene emelt kardot, midőn, a lépcső aljáról e kiáltás hangzik: »Mit csinálsz te ott fenn? — Mi? — Az asszonyokat nem szokás megölni. — Állj fel te gaz, a nemzet megkegyelmez neked.« — Kárpótlásul azonban, a nemzet jó napot szerez magának és tele szedi zsebeit a palotában, mely az övé. Tény, hogy néhány becsületes ember elhozza a nemzetgyűlés elé a pénzt és értékes tárgyakat, melyeket ott összeszedett; de a többiek zsákmányolnak, és elrombolnak mindent.*** Összezúzzák a tükröket, szétrombolják a bútorokat, az órákat ledobják az ablakokon, egy nemzetőr zongorához ül, s kíséri a tömeg által énekelt *Marseillaiset*, † lemennek a pin-

* Pétion elbeszélése.

** Lásd: Prudhomme. *Les Révolutions de Paris*. XIII. 236 és 237. — Barbaroux. *Mémoires*. 73. — Mme Campan. *Mémoires*. II. 250.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 258. — John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 59. Nehány tolvaj megöletett; Moore látta, a mint egyet a nagy lépcsőn ledobtak.

† Lásd: Michelet. *Histoire de la Révolution française*. IV. 289.

czékbe és ott teleiszszák magukat. »Két hétnél tovább, mondá egy szemtanu, a kastély körül megszámlálhatlan palaczkok cserepein jártak az emberek.« Különösen a mi a kertet illeti, »azt lehetne mondani, üveggel taposott utakat akartak csinálni.« * Teherhordók ülnek a trónra királyi jelmezben; egy pajzán nő a királyné ágyába feküdt; valóságos farsangi komédiát játszanak, melyben a kegyetlen és aljas ösztönök, megszabadulva zabláiktól, féktelenül dühöngenek. A győzelem után visszatérő futam-lók a halottakat lándzsáikkal szurdalják; »szépen öltözött« kéjhölgyek meztelen hullákkal üzik játékukat.** S miután a rombolóknak e munkájok gyönyört szerez, nem tűrik el, hogy ebben megzavartassanak. A Carrousel udvaraiban, hol kilenczszáz ölnyi hosszúságban gyuladtak ki az épületek, a tűzoltók, négy ízben kísérlik meg eredménytelenül a tűz eloltását; »lőnek reájok, s fenyegetik, hogy őket is a tűzbe dobják«,*** és kérvényezők jelennek meg a nemzetgyűlés korlátai előtt, fenyegető hangon figyelmeztetve azt, hogy a Tuileriák égnek és égni fognak mindaddig, míg a gyűlés a király letételét ki nem mondja.

* Lásd: Mercier. *Le nouveau Paris*. II. 108. — *Le comte de Fersen et la cour de France*. II. 348. (Saint-Foix levele augusztus 11-ikéről): »A pinczéket feltörték, és 10,000 palaczk bornál több anynyira megrészegíté a népet, hogy siettem befejezni a meztelen fegyverekkel igen ügyetlenül bánó 2000 embernyi tömegben az oktalanul kezdett kihallgatást. A palaczkok törmelékeit ott láttam heverni az udvaron.«

** Napoleon elbeszélése. — Lásd: Barbaroux. *Mémoires*.

*** Lásd: *Moniteur*. XIII. 387. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 340.

A szánalmas képet nyújtó nemzetgyűlés, mely legújabb megcsonkítása következtében girondistává lőn, néhány hasztalan erőlködést visz véghez, hogy gátat vessen a fejtelenségnek, hogy, a mint erre esküdjözik, fentartsa a törvényes hatóságokat*, hogy legalább XVI. Lajost a Luxembourg-palotába helyeztesse el, hogy a dauphinnek nevelőt nevezzen ki, hogy a minisztereket ideiglenesen teendőik gyakorlatában megtartsa, hogy a foglyokat és az utczákon járó-kelőket megmentse. A gyűlés azonban ép annyira fogoly, s majdnem ép annyira megbukott, mint a király maga, már nem egyéb, mint a nép akaratának igdató irodája, és reggel óta láthatta, minő tisztelettel viseltetik a csőcselék, rendeletei iránt. Már reggel, nyílt parancsainak megvetésével, öldököltek ajtaja előtt; nyolcz órakor Suleau, és három más egyén kiragadva őrszobájából, ablakai előtt hányattak kardélre. Délután hatvan-nyolczvan lefegyverzett svejczy, kik még ott maradtak volt a Feuillant-templomban, a városházára vezettettek, de még mielőtt odaértek volna, a Grève-téren lemészároltattak. Egy másik csapatuk, mely a Roule-kerületbe vezetett, hasonló módon gyilkoltatott le.** A csendőrség parancsnoka, Carle, kihívatta a gyűlésteremből a Vendôme-téren gyilkoltatott meg, s fejét egy lándzsa végére tűzve viszik körül. Clermont-Tonnerre, az egykori monarchista-klubb alapítója, ki két év óta visszavonúlt a közügyektől, s most nyugodtan ment végig az utcán,

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 303. Vergniaud elnök szavai, mikor XVI. Lajost fogadta. — *U. o.* 340, 342, 350.

* Lásd: *U. o.* 356, 357.

felismertetve, a csatornában meghurczoltatott és darabokra konczoltatott. — Ily figyelmeztetések után, a törvényhozó gyűlés számára nem marad fenn egyéb, mint hogy engedelmeskedjék, nagy szavak mögé rejtven meghunyászkodását. Ha a dictátori-bizottmánynak, mely a városházán fészkelte meg magát, még meghagyni méltóztatik azt, ezt csupán új megbízással,* és annak kijelentésével teszi, hogy ne avatkozzék abba, a mit a bizottmány tesz, vagy tenni fog. Vonúljon vissza kötelességeinek korlátai mögé, ez pedig abból áll, hogy hozza meg a pártra nézve szükséges rendeleteket; és ezen elhamarkodott rendeletek, egymásután jelennek meg, mint a hogy az erősen megrázott fáról a gyümölcs, a lent várakozók kezeibe; ilyenek** azon rendeletek, melyekben a király felfüggesztése, egy nemzeti Convent összehívása, a választók és választhatóknak minden census alóli felmentése, a lakhelyöket megváltoztató választók kárpótlása, a gyülekezeteknek, a választók kényétől függő megtartása,*** az utolsó minisztereknek letétele és bezáratása,

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 337. Huguenin, a községtanács elnöke, a nemzetgyűlés sorompója előtt tartott beszédében így szól: »A nép, mely minket hozzátok küldött, megbízott minket annak kijelentésével, hogy ismét felruház titeket bizalmával; de egyidejűleg kötelességünké tette annak kijelentését is, hogy azon rendkívüli rendszabályok dolgában, melyekre őt a szükség és az elnyomatás elleni ellentállás kényszerítik, nem ismerhet el más bírót maga felett, mint az elsőd-választói gyülekezetben összegyűlt francia népet, a ti, és a mi souverainünket.«

** Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az augusztus 10 — szeptember 20-iki rendeleteket.

*** Lásd *u. o.* az augusztus 11 — 12-iki rendeletet. »A nemzet-

Servan, Clavières és Roland visszahelyezése, Dantonnak igazságügyi miniszterré való megtétele, a bitorló községtanács elismerése, Santerrenek új rangjában való elismerése kimondatik; az, mely által a rendőrség és közbiztonság terén való teendők a helyhatóságra ruháztatnak, az, melylyel minden jóakaró polgár hatalmat nyer a gyanus egyének befogatására; * azok, melyekben házmotózások, a lőkészletek és fegyverek kikutatása ** megparancsoltatik, az, melylyel elrendelik, hogy valamennyi párizsi békebíró a hatóságok alá tartozás által újra választassék, s az, melynek értelmében valamennyi csendőrségi tiszt katonái által való új választásnak vettetik alá, *** továbbá azok, melyekben a marseilleieknek, megérkezésök napjától kezdve naponkénti harmincz sou engedélyeztetik, a svejcziek ellen hadi törvényszék felállítása, az augusztus 10-iki legyőzöttek ellen egy gyorsan eljáró végrehajtó törvényszék felállítása rendeltetik, és számtalan más, még fontosabb jelentőségű rendelet, milyen az, mely eltörli azon biztosokat, kiknek feladatuk volna a polgári és fenyítő törvényszékeknél a törvények megtartása felett őrködni, † az, melyben valamennyi, a

gyűlés, tekintetbe véve, hogy *nincs joga* egy nemzeti Convent alakításában a souverainitás gyakorlását parancsoló szabályokhoz kötni . . . *felhívja* a polgárokat a következő rendszabályokhoz való alkalmazkodásra.«

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az augusztus 11-iki rendelet 8-ik cikkét.

** Lásd: *u. o.* az augusztus 10—12 és 28-iki rendeleteket.

*** Lás: *u. o.* az augusztus 10 és 13-iki rendeleteket. — V. ö. *Moniteur*. XIII. 399. Augusztus 12-iki ülés.

† Lásd: *Moniteur*. III. 399. Augusztus 18-iki ülés.

katonai fegyelmetlenség, sajtóvétség, gabonarablás következtében bevádoltak vagy elítéltek szabad lábra helyezése kimondatik, * melyek által a községi javak felosztása, ** a kivándoroltak javainak elkobzása és elárverezése, *** atyáik, anyáik, nejeik, gyermekeik belebbezése, az esküt megtagadott egyháziak számúzetése vagy deportáltatása, † a könnyű elválás megállapítása, a két hitves közöl csak egynek megkeresésére két hónapi határidő letelte után, kimondatik, †† szóval, mindazon szabályok, melyek megingatni képesek a tulajdont, szétbontani a családot, üldözni a lelkiismeretet, felfüggeszteni a törvényt, megrontani az igazságszolgáltatást, rehabilitálni a gázságot, parancsnokságokat, a jövőendő mindenható nemzetgyűlés megválasztását, szóval a közügyet, az erőszakos kisebbség önkényének kiszolgáltatni, mely, min-

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az augusztus 23 és szeptember 3-iki rendeletet. A nemzetgyűlés már augusztus 11-ikén elrendeli Saint-Huruge szabadon bocsátatását, és az Antoine ellen kiadott elfogatási parancsot visszavonja.

** Lásd *u. o.* az augusztus 14-iki rendeletet.

*** Lásd *u. o.* az augusztus 14-iki rendeletet. E rendelet szerint a kivándoroltak birtokai kettőtől négy holdig terjedő részekre osztandók, hogy »a kisbirtokosok száma növeltessek.« — *U. o.* a szeptember 2-iki rendelet. A kivándoroltak és rokonaik ellen vannak intézve még más rendeletek, t. i. az augusztus 15, 23, 30, és szeptember 5 és 9-iek.

† Lásd *u. o.* az augusztus 26-iki rendeletet. A különféle egyházi személyek és javak ellen még más rendeletek is bocsátattak ki, ilyenek pl. azok, melyek augusztus 17, 18, 19, és szeptember 9 és 19-ikén hozattak.

†† Lásd *u. o.* a szeptember 20-iki rendeletet.

dent merve, hogy a dictatúrát magához ragadja, mindent fog merni, hogy azt meg is tartsa.

VIII.

Állapodjunk meg egy pillanatra, hogy szemügyre vegyük a nagy várost és annak új királyait. — Messziről Párizs egy, 700,000 oly őrjüngöből álló klubbnak látszik, kik a nyilvános téreken lármáznak és határoznak; közelről tekintve a dolgot, látjuk, hogy e vélemény téves. Az iszap felemelkedvén a mélyből, felszínre változott, és színét a folyóval közli; de az emberi áradat rendes medrében foly odább, és, ezen külső zavar alatt, körülbelől olyan marad, a minő elébb volt. Hozzánk hasonló emberek városa ez, kormányzottak, elfoglaltak és mulatóké; a magánélet a többség túlnyomó részére nézve, bonyolódottsága és időt rabló sajátságánál fogva a közéletnek csupán a legcsekélyebb részt engedi át. A gyári munka, a kirakatok, az adás-vevés, az irodai élet, a foglalkozások és a hivatások, megszokottság és szükségesség folytán mindig tovább haladnak rendes útjukban. A hivatalnok irodájában, a munkás és napszámos műhelyében, a kereskedő boltjában, az író ember dolgozó szobájában, a hivatalos foglalkozással bíró szolgálatában van; * mindenekelőtt üzletökkel vannak elfoglalva, a mindennapi kenyér gondjaival, fizetési határidejökkel, előmenetelökkel, családjokkal, élvezeteikkel; hogy mindezekről

* Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 241.

kellően gondoskodhassanak, a nap nem elég hosszú. A politika csak negyedórákat foglal el ezektől, s ezt is inkább a kíváncsiság folytán, mint valamely színjáték, melyet nézőhelyekről tapsolnak meg vagy fütyölnek ki, a nélkül, hogy ők maguk a színpadra lépnének. — »Annak kijelentése, hogy a haza veszélyben van, mondják szemtanúk, nem változtatott semmit Párizs arczatán. Ugyanazon mulatozások, ugyanazon zaj vannak mindenfelé . . . A színházak telve vannak mint rendesen; a csapszékekben, mulatozó helyeken hemzseg a nép, a nemzetőrség, katonaság . . . Az előkelő világ megteszi mulatozó kirándulásait.« * — Azon rendelet kiadatása utáni napon, mely a hazát veszélyben lenni állítja, az oly jól elrendezett szertartás csak igen csekély hatást idéz elő. »A menethez tartozó nemzetőrség, írja egy hazafi-hírlapíró, legelső ád példát a szórakozásra, sőt az unalomra«; ** ki van fáradva a virrasztástól és őrzéstartóktól; bizonyára azt mondja, hogy a nemzetért való díszelgés következtében, már nincs ideje, hogy magának dolgozhassék. — Nehány nappal utóbb, e nagy, közönyös, és kifáradt közönségre a braunschweigi herczeg kiáltványa »már semmiféle hatást sem gyakorol; nevetnek felette; csupán a hírlapok és azok ismerik, kik azt olvassák . . . A népnek épen semmi tudomása sincs róla . . . Senki sem tart sem a koalítiótól, sem a külföldi hadaktól.« ** — Augusztus 10-ikén, »a küzdelem színhelyének kivételével, egész Párizs nyugodt; az emberek sétálgatnak és társalognak

* Lásd: *Mercure de France*. 1792 július 21-iki szám.

** Lásd: *Révolutions de Paris*. XIII. 137.

*** Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. I. 322. Mallet-Dupanhoz, augusztus 4-ikén, s a következő napokon írt levelek.

az utczákon, mint rendesen.« * — Augusztus 19-ikén, egy Moore nevű angol, megdöbbenve látja az elyséi-mezőket elborító gondtalan tömeget, a szórakozásokat, az ünnepies hangulatot, a számtalan apró bódét, melyekben frissítőket árulnak, ének és zene kísérete mellett, a némajátékok és bábszínházak sokaságát. »Olyan boldogok-e az emberek, mint a minőknek látszanak? kérdé egy vele levő francziától. — Boldogok, mint az istenek. — Hiszi-e ön, hogy sohasem gondolnak a braunschweigi herczegre? — Legyen biztos uram, a felől, hogy éppen a braunschweigi herczeg az az ember a világon, a kire legkevesebbet gondolnak.« **

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 446. Pétion elbeszélése. — Arnault. *Souvenir d'un sexagenaire*. I. 342. Arnault, ki szemtanu, mondja augusztus 10-ikéről: »A mézszárlás nem igen terjedt túl a Carrousel-téren, s a Szajján nem csapott át. Máshol mindenütt oly nyugodtnak találtam a lakosságot, mint ha mi sem történt volna. A város belsejében, a nép alig tanúsított némi megdöbbenést; tánczoltak a csapszékekben. Maraisben, a hol ekkor laktam, csak gyanították a történeteket, úgy mint Saint-Germainben, hol azt mondták, hogy Párizsban történik valami; s az emberek türelmetlenül lesték az esti-lapokat, hogy megtudják, tulajdonképen mi volt az.«

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 122. — A forradalom egyéb válságaiban is ugyanezen látvány merül fel. Sainte-Beuve beszéli *Causeries du lundi* című munkájában (XII. 461), hogy Sénac de Meilhan egy estélyen a következő társalgásnak volt fültanuja: »,Látta ön a királyt távozni? kérdé az egyik? — ,Nem, én a színházban voltam.‘ — ,Játszott-e Molé?‘ — ,Én kénytelen voltam a Tuileriákban maradni, lehetetlen volt kilencz óra előtt eljőnnöm onnan.‘ — ,Ön tehát látta királyt távozni?‘ — ,Nem tudtam megkülönböztetni, sötét volt már.‘ — Egy másik így szólt: ,Legalább hat órára volt szüksége, hogy Ver-

Olyan a nagy, önző tömegnek hidegsége és lanyhasága, mely másfelé van elfoglalva, s bármilyen legyen a kormány, mindig szenvedőlegesen viseli magát, mint valóságos nyáj, mely engedi, hogy tegyenek vele, a mit akarnak, csak kénye-kedve szerint hagyják legelni és ugrándozni. — A mi a bátor szívű embereket illeti, kik szeretik a hazát, azok még kevesebbé vannak zavarban; mert elutaztak vagy elutaznak, néha egy-egy nap 1000 sőt 2000 önkéntes indul el, július utolsó hetében 10,000,* szeptember első felében 15,000, s így egyedül a főváros összesen mintegy 40,000 önkéntest adott, kik a megyék-

saillesből eljőjön. — Mások egész hidegen más körülményeket említettek fel. — Azután ismét így szólt az előbbi: „Játszik ön whistet?” — „Vacsora után játszom, most már mindjárt asztalhoz ülünk.” — Itt-ott sugdosnak, és elmúló szomorú kifejezés látható az arcokon. Egyszerre ágyúdörgés hallatszik. „A király távozik a városházáról, ugyancsak fáradtak lehetnek.” Vacsorához ülnek; a társalgás a legkülönfélébb tárgyakról szól; azután trente-et-quarant-ot játszanak, s a vendégek, sétálgatva, várva a lövéseket és kártyáikra ügyelve, mondanak néhány szót: „Ez borzasztó!” Nehányan csendesesen röviden beszélgetnek. Az óra kettőt üt, mindenki aludni tér. — Az ily emberek igen érzéketleneknek látszanak, pedig nincs közöttök egy sem, ki a király lábai előtt, érette, nem hagyta volna magát megöletni.« — Csötörtökön, 1791 június 23-ikán azon hírre, hogy a király Varennesben elfogatott, a »boullognei-erdő, és az elyséi-mezők sétányait ellepik az emberek, kik a legkomolyabb tárgyakról felületességgel beszélnek, s lehetett látni oly fiatal embereket, kik halálos ítéleteket mondtak ki, közben a divathölgyekkel tréfálództak.« (Lásd: *Mercure de France* 1791 július 9-ikéről. A lap fején egy kis darab van ily czímmel: *Dépit d'un amant. (Egy szerelmes bosszúsága.)* — Lásd alább e kötet XI. fejezetében, a nép érzelmeit 1793 május és június hónapjaiban.

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 290, július 29., és 278, július 30-ikáról.

ből ezek számához aránylag jövő, velök hasonérzelműekkel együtt fogják Franciaország menekvését képezni.* — A bátrak ez eltávozása, s a hadsereg tétlensége következtében, Párizs a csöcselék fanatikusainak kezeiben van. »Ezek a sansculotte-ok, írta Palloy hazafi, ezek Párizs részegesei és alávaló csöcseléke, s én dicsőségemnek tartom, hogy ez osztályhoz tartozom, mely legyőzte az úgynevezett becsületes embereket.« ** Az augusztus 10-iki forradalmat, mondá később Soulavie girondista, háromezer munkás csinálta, a Feuillant-ok uralkodása, a főváros, és a törvényhozó testület ellenében.« *** Tény, hogy a munkások, napszamosok és kiskereskedők, nem számítva a nőket, az egyszerű csavargókat és a nyílt

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 145. Santerre levele a belügyminiszterhez, 1792 szeptember 16-ikáról, a Párizsból szeptember 3—15-ikig, naponként eltávozottak kimutatásával; ezek száma összesen 18,635, s közöttök 15,504 önkéntes. Ugyanott vannak ugyanattól más levelek, melyekben a következő adatok vannak: szeptember 17-ikén eltávozott 1071 ember; a következő napokon senki; szeptember 21-ikén 243; szeptember 22-ikén 150; szeptember 22—26-ig 813; október 1-én 113; október 2- és 3-ikán 1088; október 4-ikén 1620; október 16-ikán 196, stb. — Én azt hiszem, hogy az eltávozók között voltak olyanok is, kik Párizsba a vidékről jöttek be egy időre, s e miatt bajos a párizsi önkéntesek számát pontosan kimutatni. Lavalette, ki maga is önkéntes volt, 60,000-re teszi, de bizonyítékok nélkül.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 362.

*** Lásd: Soulavie. *Vie privée du Maréchal duc de Richelieu*. IX. 384. — Lafayette *Mémoires* című munkájában (I. 454) mondja: »Alig lehet megérteni, hogyan történhetett, hogy a jakobinus kisebbség és egy maroknyi állítólagos marseillei Párizs uraivá tette magát, midőn a nemzetörség 40,000 polgárának majdnem valamennyi tagja akarta az alkotmányt.«

rablókat, a felnőtt férfi-lakosságnak egy huszadát teszik, körülbelül kilencz ezeren vannak, Párizs valamennyi kerületeiben. De ezek, az általános gondatlanság és megdöbbenés közepette egyedül szavaznak és működnek. — Így pl. a Szajna-utczában hét ilyen van; ezek: Lacaille pecsenyesütő, Philippe, »marhahízlaló, ki a mellbetegtek számára szamárkanczákkal jár, azok tejét árulva«, most kerületi elnök és az Abbaye mézszárlóinak egyike, Guérard, »roueni tengerész, ki elhagyta a Szajrán való nagybani hajózást, és most csak egy csónakja van, melyen az átkelőket a Louvre-hídtól a Mazarin-rakpartig szállítja«, és négy más, hasonszörű ember. Egy nap Guérard, Hua képviselőt is átszállítván, figyelmeztetésképen mondá neki: »Nagy gazember, szerencséd volt, hogy mások is voltak veled. Ha magad lettél volna, kifordítottalak volna a hajóból, meg lett volna azon örömmöm, hogy vízbe fojtottam volna egy f. . e aristocratát.« * — Tudatlanságuk nem hozza őket zavarba; sőt ellenkezőleg, ők büszkék neveletlenségökre, s a Saint-Antoine külváros rendes szónoka, egy szövetminta rajzoló, Gouchon, megjelenik a törvényhozó gyűlés korlátjai előtt »a július 14 és augusztus 10-ike embereinek nevében« dicőíteni a vad tehetetlenség uralmát: »Mindezen nagy lángeszek, az alkotmánypártiak szép színével felruházva, kénytelenek igazságot adni azon embereknek, kik sohasem tanulták máshol a kormányzás művészetét, mint a természet könyvében . . . A mi szép szellemeink nem az elvektől, hanem a szokástól kérve tanácsot, már jó idő óta keresik a politikai egyensúlyt, mi megtaláltuk azt,

* Lásd : Hua *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris*. 169.

a nélkül, hogy kerestük volna: az ember szívében van az. Legyen oly kormányotok, mely a szegényt, silány segédeszközei fölé helyezi, s a gazdagot, vagyonának alárendeli: s az egyensúly tökéletes lesz.* Ugyanaz áll a többire nézve is; bevallott céljok a tökéletes egyenlősítés, nem csupán a politikai jogok, de, és pedig kivált az állapotok és vagyon tekintetében; megígérik egymásnak »a teljes egyenlőséget«, sőt »a hivatalokat és a hatalmat«; Franciaország az övék, s van bennök elég vakmerőség, hogy azt hatalmokba kerítsék.** — De másrészt, zsákmányuk kisiklik kezeik közül, érzik, hogy el van veszve, mert a braunschweigi herczeg kiáltványa, mely a nagy közönségre nem gyakorol hatást, maradandóan bevésődött emlékezetökbe. Ők magukra alkalmazzák a fenyegetéseket, és képzelődésök, szokás szerint, azokat meghatározott mesére változtatta. Párizs összes lakossága a Saint-Denisi síkságra fog vezetetni, s ott helyben meg-tizedeltetik; a legismertebb hazafiakat azonban előre ki fogják választani, s azok, valamint negyven-ötven halárusnő, kerékbe fognak töretni.*** Már augusztus 11-ikén híre megy, hogy az egykori királyi testőrség 800 embere készen áll, hogy Párizsra törjön;† ugyanaz nap,

* Lásd: *Moniteur*. III. 437. Augusztus 16-iki ülés. Ismételt tapsok; beszéd kinyomatni határozottatott.

** Lásd: Roederer. *Oeuvres complètes*. VIII. 477. »A klubbok szónokai úgy mutattak a proletárok előtt Franciaországra, mint oly zsákmányra, mely biztosan az övék, ha rá akarják tenni kezöket.«

*** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 303–309.

† Lásd: *Archives nationales*. 474, 426. Gravillers-kerület. Chemin Károly biztos levele Santerrehez, és Hingray, nemzeti lovas csendőr tanuvallomása, augusztus 11-ikén.

Beaumarchais házában hét óráig tartó kutatás van, a falak áttöretnek, a pöczegödrök megvizsgáltatnak, a kert talaja egész a tőzeg rétegig felásatik; * ugyanily kutatást visznek végbe a szomszédházban is, és különösen a nők »dühöngenek a miért semmit sem találnak«, újra akarják kezdeni a munkát és esküdöznek, hogy nyolcz percz alatt megtalálják a búvhelyet. — Világos, hogy e szegény, ellensúly nélküli agyvelőkre gyakorolt nyomás igen erős, meggörnyednek rögtönzött királyi méltóságuk súlya alatt, s a felhevült önszeretet, a mérték nélküli vágyak, a folytonos, néma félelem azon beteges és kártékony vegyülékét hozzák létre, mely a democratiában és a monarchiában egyaránt ** Nerókat hoz létre.

Vezetőiket, kik még nyugtalanabbak, még elbizakodottabbak és zsarnokiabbak, semmiféle lelkiismereti aggodás nem tartja vissza; ugyanis ezek legelőkelőbbjei rossz hírű emberek, és épen ezek azok, kik a többieket előre úzik, vagy egyedül cselekszenek. Az egykori helyhatóság három feje közül, Pétiont a polgármestert, tényleg megsemmisítették, bár szavakkal dicsőítették, mellőzték, de

* Lásd: Beaumarchais. *Oeuvres complètes*. 1792 augusztus 12-iki levél. — Ez igen furcsa levél jól jellemzi az e korbani csoportosulásokat. Állanak pedig valódi rablók és tolvajok egy-egy kis csapatából, melyek valamely jó fogást megbeszélnek, s azután egy tömeg emberből, mely megrémülve, megalondúlva, kegyetlenné válhatik ugyan, de becsületes marad.

** Hobbes szavai, melyeket Roederer az 1792-iki democratiára alkalmaz. »In democratia tot possent esse Nerones, quot sunt oratores qui populo adulantur; simul et plures sunt in democratia, et quotidie novi suboriuntur.« (Annyi Neroja lehet a democratiának, a hány. a népnek hízelgő szónok van; s vannak is többen a democratiában, és naponként újak támadnak.)

mint ócska díszet fentartották. A mi a másik kettőt illeti, kik a működés terén és a hivatalban megmaradnak, Manuel a községi ügyész egy kapusnak fia, nagy szavú de tehetségtelen járdataposó, egy nyilvános üzletben tolvajlást követett el, a Mirabeau levelezését meghamisította és a maga hasznára eladta.* Manuel helyettese Danton, kettős hűtlenséget követett el, a király fizette őt, hogy a zendülést meggátolja, s ő a pénzt épen a zendülés felidézésére használta.** — Varlet, »e rendkívüli szavaló,

* Lásd : Lucas de Montigny. *Mémoires de Mirabeau*. II. 231 és köv. ll. Azon előszó, melyet Manuel a maga kiadásának élére tett, a gorombaságnak és szemtelenségnek remeke. — Peltier. *Histoire du 10 août*. II. 205. — Boquillon békebíró tanuvallomásában azt mondja Manuelről, hogy »egy montargisi kis boltocskából származva, a hatodik emeletet járta, trágár füzetek eladására. A rendőri hivatalban hatalmába keríté Mirabeau leveleit, s azokat 2000 talléron eladta.«

** Lásd : Lafayette. *Mémoires*. I. 467, 471. »A királyné, rövid idővel e borzalmas napok előtt 50,000 tallért adatott át Dantonnak.« — Az udvar két év óta mint kémet fizette és használta Dantont a jakobinusok ellen.« — *Correspondance de Mirabeau et du comte de la Marck*. III. 82. Mirabeau 1791 márczius 10-iki levelében írja: »Danton tegnap 30,000 livret kapott.« — Egyéb tanúságok olvashatók : Bertrand de Molleville. *Mémoires*. I. 354. II. 288. — Brissot. *Mémoires*. IV. 193. — Miot de Melito. *Mémoires*. I. 40, 42. Miot jelen volt Danton, Legendre s mások társalgásán Desforges, külügyminiszter asztalánál. Ő mondja: »Danton nem rejtette a gyönyörök és pénz iránti vágyát, s nevetségessé tette a lelkiismeret és finomság haszontalan aggályoskodásait.« — »Legendre kifogyhatatlan volt Danton dicsőítésében, midőn azon tehetségeiről beszélt, melyeket mint a nyilvánosság embere, kiűntetett; de erkölcei, pazar vágyai miatt hangosan feddé meg őt, és sohasam csatlakozott egyetlen szégyenletes számításához sem.« — Robinet és Bougeart, Dantonról írt tanulmányaikban

oly piszkos és pazar életet élt, hogy anyját a búbá-
nat e miatt sirba vitte, ekkor azután elverte a mi

épen az ellenkező állítást védik. Hosszadalmas volna, ha erről vi-
tatkozni akarnánk. Megjegyzendők azonban a következők: 1. Dan-
ton, 1787-ben ügyvéd a királyi tanácsnál, 1791-ben körülbelől
10,000 frankot veszít, mely összeget állásának megnyeréseért kell
utólag lefizetnie. 2. 1787 júniusban kiállított házassági szerződés-
ében, atyai örökségül földekben és házakban csupán 12,000 fran-
kot vall be, neje csak 20,000 frank hozományyal bír. 3. 1787—
1791-ig keveset szerezhett magának, miután folytonosan a Cor-
delier-klubban ült, és a politika emésztette fel idejét; Lacretelle
1788 óta minden lázadásban látta őt. 4. Halálakor körülbelől 85,000
frank értéket hagy hátra nemzeti javakban, melyeket 1791-ben
vásárolt. 5. Valószínű, hogy ezen kívül voltak birtokai és érték-
papirosai más egyének neve alatt, kik azt halála után megtar-
tották. (Lásd: De Martel. *Types révolutionnaires*. II. rész, 139.
Blache vizsgálata Choisy-sur-Seineben, hol úgy látszik Dan-
ton *Fauvel* név alatt dolgozott.) — Lásd még e kérdésre nézve
Émile Bos *Les avocats aux conseils du roi* című munkáját 513—
520. A Bos által megállapított számadásokból kitűnik, hogy 1791
vége felé Dantonnak körülbelől 53,000 frank adóssága volt; ez
volt azon verem, melyet az udvar pénze töltött ki. Másrészt,
Danton, a forradalom előtt magát *d'Anton*-nak írta, még a hiteles
okiratokban is, a mi a nemességnek bitorlása, s ekkor a gá-
lyákra vezethette volna őt. — Azon kettős hűtlenségnek, melyről
fentebb szó van, gyakorinak kellett lennie, mert a vezetőknek
mindent inkább lehetne szemökre vetni, mint finomságot. Au-
gusztus 7-ikén mondá Erzsébet hercegné Montmorinnek, hogy
zendülés nem lesz, hogy »Pétion és Santerre erre nézve köte-
lezettségeket vállaltak, és 750,000 livret kaptak annak meggátlá-
sára, s arra, hogy a marseilleieket ő felsége hűségére visszavezes-
sék.« (Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 233.) — Santerre kétségtelenül
azt hívé, hogy a király pénzét a király ellen felhasználva hazafias
dolgot cselekszik. Minden zendülésnél ott látjuk különben a pénz-
kidobást, ha másra nem, arra, hogy az alárendelt ügynökök cse-
lekedjenek, és hogy itatni lehessen.

még fenmaradt a vagyonból, s most semmije sincs.* — Mások nem csupán a becsületet sértették meg, de még a közönséges értelemben vett tisztességet is. Carra, ki a szövetségesek titkos directóriumában ült, s ki a zendülés tervét szerkeszté, a mâconi törvényszék által betöréssel párosult lopás miatt két évi börtönre volt ítélve.** Westermann, ki a támadó hadoszlopot vezette, Creux János Poulies-utczai vendéglősnél egy czímeres ezüst tálat lopott, és gázságai miatt két ízben üzetett ki Párizsból.*** Panis, a felügyelő bizottság feje, 1774-ben elcsapatott a kincstárból, hol nagybátyja alpénztárnok volt, és pedig lopás miatt. † Társa, Sergent, egy letéteményből, melynek őre volt, »három arany órát, egy gyűrűbe foglalt achátkövet és egyéb ékszereket tulajdonított el.« †† »A zártörések, hamis tanuskodások, hűtlenségek«,

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 92. Gadol levele Rolandhoz 1792 októberből, Varlet harcourti kollégiumi tanító elbeszélése után.

** Lásd: *U. o.* XIII. 254.

*** Lásd: *C. Desmoulins* par Claretie. 238. 1775-ben és 1786-ban: »A vizsgálati okmányok még megvannak; szerencsétlenségre, bizonyító erővel bírnak.« — Westermann ezek miatt 1792 deczemberben a Lombard kerületben »bemutatott bizonyítékok« kíséretében bevádolták. — Morris kormányzó, ki igen jól volt értesülve, 1793 január 10-én írja Washingtonnak: »A porosz király visszavonulása Westermannak körülbelől 10,000 font sterlinget jövedelmezett. Erre azután a végrehajtó tanács . . . ellene rendeletet adott ki, apró, elébb elkövetett gázságok miatt.«

† Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 4434. (A közbiztonsági bizottság iratai közt.) A Panisről szóló jegyzet a tény valamennyi részleteivel és jelentésekkel.

†† Lásd: *Révolutions de Paris*. 177-ik szám. (A főtanács ülése

elferdítések, a bizottság valamennyi tagjaira nézve igen megszokott dolgok; kezei közt egész halom ezüstnemű és 1,100,000 frank vész el.* — Az új községtanács tagjai közül, az elnök, Huguenin, vámhivatalnok, becstelenszerető. ** Rossignol aranyműves legény és egy gyilkosságba bonyolódott ember, kit épen ekkor is a törvényszék körözött. *** Hébert, a hírlapirodalom ocsmányságainak képviselője; egykor az igazolási bárczák ellenőre volt a Variétés-színházban, onnan gázságai miatt elcsapatott. † A végrehajtás emberei között Fournier, az amerikai, Lazowski, Maillard, nem csupán mészárlók, de tolvajok is, †† és mellettök emelkedik fel a párizsi nemzetőrség jövődjő tábornoka, Henriot, ki előbb egy ügyésznek szolgálja, de ettől lopás miatt elcsapatik, utóbb pénzügyőr, de innen is elűzetik lopás miatt, azután rendőr-kém, s lopás miatt ismét a Bicêtrebe kerül, végül csapatparancsnok, és egyike a szeptemberi napok hóhérainak. ††† Sades,

a városházán 1792 november 8-ikán; a felügyelő bizottság jelentése.) Sergent bevallja tettét, egy óra kivételével, s azt mondja, miszerint »szándéka volt a mondott tárgyakat azon áron megfizetni, a melyre becsültettek. Midőn ezt mondta, látták ujján azon keresett gyűrűt, melyben az achátkő volt.«

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 638. III. 500 és köv. IV. 132. — V. ö. *u. o.* II. 451.

** Lásd: *U. o.* II. 456.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 138, 140. Mathon de la Varenne tanuvallomása, ki ez ügyben szintén szerepelt.

† Lásd: *Dictionnaire biographique* par Eymery (Lipcse 1807). a »Hébert« cikket.

†† Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 484, 601. V. ö. Cavaignac képviselő levelét, *u. o.* 399.

††† Lásd: *Dictionnaire biographique*, a »Henriot« cikket. —

ki *Fustine*-jét, mielőtt azt megírta, gyakorlatban is véghezvitte, s ki a forradalom következtében szabadult ki a Bastilleből, a Vendôme-téri kerület titkára.* Marat, az örjöngő emberölő, augusztus 23-ikán, a városházán, magát az új községtanács főhírlapírójának, politikai tanácsosának, s lelkiismerete irányadójának tette meg, s azon terv, melyet egy rögeszme által megszállva, három év óta hirdet, oda megy ki, hogy nagyban, rögtön, és szóvesztegetés nélkül kell gyilkolni. »Adjon ön nekem, mondá Barbarouxnak, 200 nápolyit, kik törrel, és balkarjukon pajzsúl szolgáló kezelővel legyenek fegyverezve; ezekkel végig száguldozom Franciaországon, és megcsinálom a forradalmat.«** Szerinte

Ez alárendelt vezetők némelyikének életrajza igen jól van írva. V. ö. *Stanislas Maillard*, par Al. Sorel. *Le Patriote Palloy*, par V. Fournel.

* Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. 409. — *Archives nationales*. F⁷ 3196. Sades levelei, Apt melletti házának kiraboltságáról, polgári érzelmét bizonyító tanuskodásokkal, s ezek között van egy kérvény, melyet a Piques-kerület nevében ő szerkesztett, s mely a Conventben a II. év brumaire hónap 25-ikén felolvastatott. »Törvényhozók, a bölcsészet uralma végre elérkezik, hogy a gázságét megsemmisítse . . . Egy zsidónak, a rómaiak rabszolgájának tisztelete, nem felelhetett meg Scaevola gyermekeinek . . . Az általános jólét, az egyén boldogságának biztos eredménye, a mindenség legtávolibb részeire is el fog terjedni, s az ultramontán babonáság rémítő hydrája, az ész és erény egyesült világa által üldözötve, nem találva többé menedéket máshol, mint a kimúló aristocratia undok búvhelyeiben, kétségbeesésben fog elmúlni, látva, hogy végre győzedelmeskedik a bölcsészet a világon.«

** Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. 57, 59. A törvényhozó gyűlés végső hónapjairól.

»emberségből« ki kell irtani 260,000 embert; mert e nélkül nincs szabadulás a többiekre nézve. »A nemzetgyűlés még megmentheti Franciaországot: elég volna, ha elrendelné, hogy valamennyi aristocratának kék szalagot kell viselnie, s hogy mihelyt közlök hármat együtt találnak, akasztassanak fel.« — Egy másik eszköz az volna, »ha az utcák és sétányok kijárásainál meglesnék a kiráypártiakat és feuillant-okat, s megfojtanák őket. S ha száz megölt ember közt találkoznék is tíz hazafi, ez mit se tesz. Ez még mindig kilenczven ember, tízzel szemben. Különben nem lehet csalódni, törjetelek azokra, kiknek vannak kocsijaik, szolgálók, selyemruháik, vagy kik a színházakból jönnek; biztosak lehetnek, hogy ezek aristocraták.« — Látható, hogy a jakobinus népség megtalálta már azon vezérkart, melyre szüksége van; nehézség nélkül fogják egymást megérteni; hogy az önkénytelenül meginduló mérsárlás közigazgatási ténykedéssé váljék, arra elég, ha a csatornák Nerói a városházán levő Neróktól átveszik a jelszót.

IX. FEJEZET.

I. A bandák kormánya a fejetlenség idejében. — Azon eset, melyben a fejetlenség új és rögtöni. — Az elbukott kormány öröklő bandája és közigazgatási eszközei. — II. A gyilkolási eszme keletkezése a párt nagy tömegében. — Az augusztus 10-ike utáni nap. — Az augusztus 17-iki törvényszék. — Az augusztus 27-iki gyászünnep. — A börtönök összeesküvésének meséje. — III. A gyilkos eszme keletkezése a vezetőkben. — Helyzetök. — Bitortlott hatalmok. — A fosztogatások, melyeket gyakorolnak. — A veszélyek, melyeknek ki vannak téve. — Boldogulásuk a rémület. — IV. Az eszme keletkezésének ideje. — A szereplők és a szerepek. — Marat. — Danton. — A községtanács. — Ennek munkatársai. — Az akarat megegyezése és a működés könnyüése. — V. A kézművesek. — Számuk. — Állapotuk. — Érzelmeik. — A gyilkolás hatása a gyilkosokra. — Letételök. — Elbutulásuk. — VI. A mézszárlás hatása a közönségre. — Az általános lehangoltság és társadalmi felbomlás. — A jakobinusok befolyása Párizsban döntővé válik. — A szeptemberi férfiak megmaradnak a községtanácsban és a Conventbe küldetnek.

I.

A fejetlenségben nem az a legnagyobb baj, hogy a lerombolt kormány megszűnik, hanem az, hogy új, és

silányabb kormányok következnek. Minden felbomló államban küzdő és souverain bandák keletkeznek; így volt ez Galliában a római uralom bukása után, és Nagy Károly utolsó ivadékai alatt; így áll a dolog ma is Ruméliában és Mejikóban. Kalandorok, gonosztevők, megromlott vagy állásaikból elüzött, adósságokban elmerült és becsstelen emberek, csavargók, szőkevények és kiszolgált katonák, a munkának, engedelmességnek és a törvénynek valamennyi ellenségei, szövetkeznek arra, hogy együttesen lépják át azon korhadásnak indult korlátokat, melyek a birkához hasonló tömeget még visszatartják, s miután a lelkiismeretesség nem bántja őket, minden alkalommal ölnek. Ez alapon épül fel az ő hatalmok, a mint a sor reájok kerül, uralkodnak, mindenik a maga kerületében, és kormányzásuk, mely ép oly állatiasan durva mint természetök, lopásból és gyilkolásból áll; barbároktól és ráblóktól egyebet várni sem lehet.

De az ily bandák sohasem oly veszélyesek, mint egy oly államban, mely csak az imént bomlott fel, melyben egy hirteleni forradalom a központi hatalmat az ő kezeikbe tette le; mert ekkor ők magukat az elbukott kormány törvényes örököseinek tartják, és, ezen jogczim alatt vállalkoznak a közügyek vezetésére. Már pedig a fejetlenség idejében az akarat nem felülről, hanem alulról jó, s a fők, hogy azok maradhassanak, kénytelenek csapatjaik vak ösztönét követni.* Ezért azután a befo-

* Thierry, Clovis fia, nem akarván részt venni azon expedícióban, melyet fivérei Burgundba tettek, emberei azt mondák neki: »Ha nem akarsz fivéreiddel Burgundba menni, mi elhagyunk téged, és helyetted követjük őket.« — Egy másik, Clothar, a szászokkal békét akarva kötni, »a felbőszült frankok reá veték ma-

lyásos és uralkodó személyiség, az, kinek gondolatai túlsúlyban vannak, Richelieu és XIV. Lajos valódi utóda, itt az alárendelt jakobinus, a klubbok mindennapi látogatója, az indítvány-gyártó, az utczai zendülő, Panis, Sergeant, Hébert, Varlet, Henriot, Maillard, Fournier, Lazowski, vagy még ezeknél is alantiabbak; a legelső jöttment, a marseillei bunkósok, a külvárosi tüzérek, az ittas teherhordó, ki politikai képzetét ivás közben készíti el. * — Összes tudomása azon utczasarki hírekből áll, melyek minden házban egy-egy árulót mutatnak neki, s minden ismeretök a klubbok nagy szólamai, melyek a nagy gépezet vezetésére meghívják. Az ily óriási és bonyolódott gépezet, az egymásba nyúló szolgálati ágak összesége, melyek megszámlálhatlan tisztségekre ágaznak el, annyi különleges eszköz, melyek oly kényesek, s melyeket folytonosan a változó körülményekhez

gukat; elhalmozák bántalmakkal, s fenyegeték, hogy megölik, ha vonakodnék velök menni. Erre azután élökre állva megindúlt. « (Toursi Gergely.)

** Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 480 ki-mutatja, hogy az illetők társadalmi helyzetét és műveltségi fokát gyakran helyesírásuk is kitünteti. Így Bécard, azon expedíciónak másod parancsnoka, mely a foglyokat Orléansba visszavitte, így írja magát alá: »Bécard, comandant congointement aveque M. Fournier generalle.« (E helyett: Bécard, commandant, conjointement avec M. Fournier général.) — *Archives nationales*. F⁷ 4426. Chemin, a Gravilliers-kerület biztosának levele Santerrehez, 1792 augusztus 11-ikéről: »Mois Charles Chémin comisaire . . . fait part à Monsieur Santaire générale de la troupe parisienne que le nommé Hingray cavaliers de la gendarmerie nationale . . . ma déclarés qu'ille sestés trouvés aux jourduis 11 aoux avec une homme atachés à la cours aux Equris; quille lui aves dis quiere 800 home a peupres des sidevantgarde du roy étes tous prés a

kell alkalmazni, a diplomacia, pénzügyek, igazság, hadügy, közigazgatás, minden felülmúlja az ő szükkörű fel fogását: egy hordó tartalmát nem lehet egy palaczkba szorítani.* Az ő korlátolt agyvelejében, mely meg van hamisítva és felforgatva azon aránytalan ismeretek által, melyeket beléje erőszakolnak, csupán egy egyszerű eszme rakodik le, mely alkalmazkodik képességei és ösztönei durvaságához, akarom mondani: azon vágy, hogy megölje ellenségeit, kik az államnak is ellenségei, bárminők legyenek is azok, nyílt, titkos, jelenlegi, jövő, valószínű

fondre sure Paris pour donaire du sécour a naux rébelle et a signer avec moi la presente.« (Helyesen így kellene lenni: »Moi, Charles Chemin, commissaire, fais part à Monsieur Santerre, général de la troupe parisienne, que le nommé Hingray, cavalier de la gendarmerie nationale . . . m'a déclaré, qu'il s'est trouvé au jour du 11 août avec un homme attaché à la cour aux Écuries; qu'il lu avait dit que hier 800 hommes à peu près des çidevant gardes du roy, étaient tous prêts à fondre sur Paris, pour donner du secours à nos rébelles, et à signer avec moi la présente.«) »Én, Chemin Károly biztos . . . tudósítom Santerre urat, a párizsi csapatok tábornokát, hogy a nevezett Hingray, a nemzeti csendőr-ezred lovasa kijelenté előttem, miszerint augusztus 11-ikén egy emberrel volt együtt ki az istállók udvarában van alkalmazva; hogy az mondotta neki, miszerint az egykori királyi testőrségnek körülbelől 800 embere készen áll Párizsra törni, hogy lázadóinknak segílyt hozzanak, és velem együtt aláírják ez okmányt.« — Ha utánozni akaróknak e sorok francia eredetijét, körülbelől a Tallérosy-Zebulon-féle írmodort kellett volna használnunk. — Fordító jegyzete.

* 1871 márczius 19-ikén találkoztam a Varennes-utczában egy szövetségessel, ki részt vett a vezérkari iskola kirablásában, és vállán két puskával tért vissza; azt mondám neki: »De hisz ez a polgárháború, s ön oka lesz, ha a poroszok Párizsba jönnek. — Jobb szeretem a poroszokat, mint Thiers urat; Thiers úr a porosz idebenn.«

vagy akár csak lehető ellenségei. Állatias durvaságát és elhamarkodását átviszi politikájába, és bitorlása ezért oly rossz hatású. Mint egyszerű rabló csak azért ölt volna, hogy lophasson, s ez korlátolta volna gyilkosságait. Mint az állam képviselője, nagyban vállalkozik a gyilkolásra, s vannak eszközei, hogy azt megtegye. — Mert annyi ideje még nem volt, hogy a közigazgatás régi eszközeit összetörje; az alsóbbrangú kerekék legalább, a csendőrök, börtönőrök, hivatalnokok, irnokok és számadók még mindig helyökön és keze ügyében vannak. A befogatandók részéről nem találkozik semmiféle ellentállással; mert ezek, megszokva a törvények oltalmát és az erkölcsök szelidségét, sohasem számítottak arra, hogy saját magukat kellend védelmezniök, s nem is képzelik, hogy ily seregesen akarják őket leöldösni. A mi pedig, a régi központosítás által minden kezdeményezéstől megfosztott tömeget illeti, ez tétlen, szenvedőleges, és nem fogja a dolgok menetét megakadályozni. — Ezért, több egymásután következő hosszú napon által, sietség és akadály nélkül, rendben levő irományokkal és számadásokkal fogják majd a mészárlást mint valamely lebunkózási műtétet rendezni, ép oly büntetlenül és rendszeresen, mint a hogy az utczai szemetet felszedik, vagy a kóbor ebeket lebunkózzák.

II.

Kövessük a gyilkolási eszme fejlődését a párt nagy tömegében. Ez eszme képezi alapját még a forradalmi dogmának is, és, két hónappal utóbb, a jakobinusok szó-

székén Collot d'Herbois igen helyesen jegyzi meg: »Szeptember 2-ika szabadságunk *Credójának* egyik nagy czikelye.« * A jakobinus sajátsága, hogy magát törvényes souverainnek és ellenségeit ne hadviselő félnek, hanem vétkeseknek tekintse. Vétkesek ők a népfelség megsértésében, a törvényen kívül állanak, jó dolog őket bármikor és bárhol leölni, méltók e büntetésre, még akkor is, ha nincsenek, vagy nem lesznek már azon állapotban, hogy árthassanak. — Ezen felfogás következménye, hogy augusztus 10-ikén megölték azon svejczieket, kik épenséggel nem lőttek, sőt megadták magukat, hogy megölték a földön heverő sebesülteket, ezek sebészeit, a királyi kastély összes cselédségét, sőt még azon embereket is, kik mint Clermont-Tonnerre az utcán járkáltak; hivatalos nyelven ezt most a nép igazságszolgáltatásának nevezik. — Kis híja, hogy a feuillant-ok épületébe zárt svejczy katonákat augusztus 11-én meg nem ölik; a köröskörül összecsoportosult csöcselék fejeiket követeli; ** »az emberek elhatározzák, hogy végig járják Párizs valamennyi börtönét, hogy a foglyokat összeszedjék és gyorsan végezzenek velök.« — Augusztus 12-ikén az árúcsarnokban »különféle népcsoportok azt beszélik, hogy Pétion gazember«, mert »megmentette a Bourbon-palotában levő svejczieket.« *** E megzavart szellemekben a világos, kézzelfogható igazság helyet ad az ellenkezőnek: »nem ők a támadók, hanem a királyi kastélyból jött a

* Lásd: *Moniteur*. 1792 november 14-ikéről.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 31.

*** Lásd: *Archives nationales*. F^o 4426. Lettre des administrateurs de police, 11 août. Déclaration de Delaunay, 12 août.

jeladás a vészharang megkondítására; a királyi kastély fogta ostrom alá a nemzetet, s nem a nemzet támadta meg azt.« * A legyőzöttek »a nép gyilkosai«, ők a tetten kapottak, s augusztus 14-ikén a szövetségesek hadi törvényszéket követelnek ellenök, »hogy testvéreik véréért megboszlúlják« ; ** de a hadi törvényszék még nem elég. Nem elég megbüntetni az augusztus 10-ikén elkövetett vétkeket, »a nép boszúját ki kell terjeszteni valamennyi összeesküvőre«, azon »Lafayettere, ki talán nem is volt Párizsban, *de ott lehetett volna*«, a miniszterekre, tábornokokra, bírákra s egyéb hivatalnokokra, ügynökökre, kiknek vétkök, hogy fentartották a törvényes rendet, akkor, mikor az még létezett, s nem ismerték el a jakobinus kormányt, midőn ez még nem létezett. Vezetesse nek nem a rendes törvényszékek elé, melyek gyanúsak, miután a megdöntött uralom egy részét képezik, de egy kivételes törvényszék elé, »az inquisitionális törvényszék« *** egy neme elé, melyet a városi kerület, azaz, a jakobinus kisebbség állítson össze, hogy e rögtönzött bírák, mihelyt be van bizonyítva a vád, souverain módon, és mint legfelsőbb bíróság határozzanak ; minden előleges

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 59. Az augusztus 12-iki ülésről, Leprieur beszéde a nemzetgyűlés sorompója előtt.

** Lásd: *U. o.* XVII. 47 — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 31. Robespierre beszéde a törvényhozó gyűlés sorompója előtt a Commune nevében, augusztus 15-ikén.

*** Brissot kifejezése az eredetiben: »chambre ardente« Robespierrenek e kérvénye feletti jelentésében. — A megválasztott főbírák nevei igen jelentőségteljesek. Fouquier-Tinville, Osselin. Coffinhal.

kihallgatás, az ítélet és végrehajtás közötti minden időhalasztás nélkül, elhalasztásról, védelemről szó se legyen. Különösen azt követelik, hogy a törvényhozó gyűlés siessen ezen rendelet meghozásával, ha nem, így fenyegeti azt a községtanács egy küldötte, »még ez este, éjfélkor megszólal a vészharang s a riadó; a nép megünnta várni, hogy megboszúttassék, óvakodjatok, nehogy maga szolgáltatson magának igazságot.« * — Egy perczcel utóbb újabb fenyegetés hallatszik, és pedig rövid határidőre szóló. »Ha két-három óra letelte előtt . . . az esküdtek nem lesznek azon helyzetben, hogy cselekedhessenek, Párizsban nagy szerencsétlenségek fognak történni.«

Hasztalan nyaktilóztat le a rögtön felállított új törvényszék öt nap alatt sietve három ártatlant; lassúnak találják ezt, és augusztus 23-ikán az egyik városi kerület a községtanácsnak dühöngő kifejezésekben kijelenti, hogy a nép »kifáradva és méltatlankodva« ennyi késedelmeskedés által, fel fogja törni a börtönöket és le fogja mészárolni a foglyokat. ** — A bírákat nemcsak ingerlik, de a letartóztatottakat eléjük lökdösik; a községtanács és a szövetségesek egy küldöttsége felszólítja a törvényhozó gyűlést, »hogy az orléansi vétkeseket hozassa Párizsba, hogy ott vegyék el gázságaik büntetését«; ha nem, mondja a szónok, »mi nem leszünk felelősek a nép boszúállásáért.« *** S még parancsolóbb hangon mondja:

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 91. Augusztus 17-ikéről.

** Lásd: *Moniteur*. 1792 november 10. Pétion elbeszélése az általa mondott beszédben.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 116. Augusztus 23-iki ülés.

»Hallottátok, és tudjátok, hogy a felkelés szent kötelesség«, szent kötelesség mindenki iránt és mindenki ellen; a törvényhozó gyűlés ellen, ha megtagadja követelésünket, a törvényszék ellen, ha felmenti az illetőket. A törvényhozási és igazságszolgáltatási formák megtartása nélkül úgy csapnak le zsákmányukra, mint a keselyű a pókhálón keresztül, s rögeszméjüktől semmi sem téríti el őket. Montmorin Lucius felmentetvén, a durva körülállók, kik őt unokatestvérével, XVI. Lajos egykori miniszterével tévesztik össze, zúgolódásban törnek ki. Az elnök iparkodik a csendet helyreállítani; azonban a kiabálások csak megkettőztetnek, és Montmorint veszély fenyegeti. Ekkor az elnök kibúvó ajtót talál, kijelenti, hogy az esküdtek egyike talán rokona a vádlottnak, hogy ez esetben új esküdtszékre és új ítéletre van szükség, hogy erről bizonyosságot fognak szerezni, addig pedig a fogoly visszavitetik a Conciergeriebe. Erre azután Montmorin urat karon fogva, üvöltések között, saját maga veszélyeztetésével vezeti el; a külső udvarban egy nemzetőr kardjával reá csap, és másnap, a törvényszék kénytelen a hallgatóság közől nyolcz embert megbízni, hogy azok saját szemeikkel győződjenek meg, vajjon Montmorin úr még mindig zár alatt van-e.*

Midőn Montmorin felmentetett, egy tragikus mondat lehetett hallani. »Ma felmentitek őt, s két hét múlva ő fog minket megöletni!« — Világos, hogy a gyűléshez járul a félelem. A jakobinus népség bír kisebbségének,

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 461. — John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 273. Augusztus 31-ikéről.

bitorlásainak, veszedelmének, mely azon mértékben növekszik, minél inkább közeledik a braunschweigi herceg, meghatározatlan tudatával. Érzi, hogy akna felett táboroz, mi lesz, ha az akna felrobbanik!? — Miután ellenségei gazok, képesek is arra, hogy valami rossz tréfát csináljanak, valami összeesküvést vagy mézszárlást; miután a jakobinusok soha ennél egyebet nem tettek, nem is tudnak mást amazokról elképzelni, és, kikerülhetlen vak-ságból, azoknak tulajdonítják azon gyilkos gondolatokat, melyek az ő zavart agyveleikben homályosan kifejtettek. — Augusztus 27-ikén, azon gyászpompa után, melyet Sergent egyenesen azon czélből rendezett, hogy a nép ellenszenvét ingerelje, világos és határozott gyanujok bizonyossággá kezd válni; tíz »emlékeztető« zászló,* melyek mindenikét egy-egy lovas önkéntes vitte, szemeik elé idézi az »udvar és ennek ügynökei által« végrehajtott mézszárlások hosszú sorozatát; a nancyit, nîmesit, montaubanit, avignonit, de-la-chapelleit, carpentrasit, a marsmezeit, stb. Az ily tüntetések előtt nem állhat meg semmiféle ingadozás; ezentúl a karzatok női közönsége, a klubok törzsvendégei, a külvárosok lándzsásai előtt be van bizonyítva, hogy az aristocraták megszokták az erőszakoskodásokat.

Másrésről pedig, s ez épen oly nyugtalanító jel: »e gyászos szertartás, melynek tárgyánál fogva magába szállást és méltatlankodást kellett volna felidéznie, . . . általában nem idézte elő ezt a hatást.« Az egyenruhába öltözött nemzetőrök, kik »világosan csak azért jöttek,

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 207. (Prudhomme cikke a *Révolutions de Paris*-ban.)

hogy kárpótolják magukat, a miért a cselekvés napjain nem mutatkoztak«, nem viselték magukat úgy mint polgárok, sőt ellenkezőleg, »bizonyos szórakozottság, sőt zajos vígság volt rajtuk észlelhető«; mint kíváncsiak, mint járdapadosok, mint valódi párizsiak voltak ott, és pedig sokkal nagyobb számban, mint a lándzsás sansculotte-ok.* Ezek megszámlálhatták, hányan vannak; saját szemekkel győződnek meg, hogy kisebbséget, és pedig igen csekély számú kisebbséget képeznek, és hogy dühöngősök nem talál visszhangra; az ítélet siettetésére és a büntetések követelésére, csupán az ünnepélyesség rendezői és szereplői vannak jelen. Egy külföldi, éles észlelő, ki azon boltosoknál, kiskéknél vásárol, azon kereskedőknél kikkel üzletei vannak, azon embereknél, kikkel a kávéházakban találkozik, tudakozódik, azt írja, »hogy sehol sem tapasztalt vérengző hajlamokat, csupán a nemzetgyűlés karzatain és a jakobinusok klubjaiban.« A karzatokon vannak ugyanis a fizetett lármázók, »különösen a nők, kik sokkal lármásabbak, és ezt olcsóbb áron teszik«; a jakobinus klubban pedig »a vezetők, kik félnek a bekövetkezendő fordulatától, vagy kik boszújokat akarják kielégíteni«; ** s e szerint az egyedül dühöngők a vezetők, s a külvárosi csöcselék. — A hazafiak, elveszve az

* Lásd: *Les Révolutions de Paris*. »Jó nagy számmal voltak ott lándzsás sansculotte-ok; de a valamennyi zászlóaljhoz tartozó egyenruhások ezek számát sokban felülmúlták.« — John Moore. *A journal during a residence in France*. Augusztus 31-ikéről: »Jelenleg a Saint-Antoine- és Saint-Marceau-külvárosok lakói Párizsban a souverain nép egyedüli képviselői.«

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. Augusztus 26-ikáról

óriási városban, a még mindig fegyverben álló s nálok-nál háromszorta számosabb nemzetőrséggel, a közönyös vagy elégedetlen polgársággal szemben, megrémülnek. Az aggodalom ez állapotában, a lázas képzelődés, a vá-rakozás következtében elkeseredve, akaratlanul is oly ábrándokat szül, melyeket, igazságok gyanánt, szenvedé-lyesen elfogad, s most már elég egy véletlen, hogy azon mese elkészüljön, melynek magva, öntudatlanul növeke-dett bennök.

Szeptember 1-én egy Julien János nevű fuvaros tizenkét évi, vasban eltöltendő börtönre ítéltetett, és pel-lengérré állíttatott; két órai ott állás után, valószínűleg a nézők gúnyolódása miatt dühöngeni kezd. A fajabeli emberek szokásos durvaságával, tehetetlen haragját károm-kodásokba önti, felgombolkozik, meztelenségét mutatja a közönségnek, és, természetes, hogy az őt bámuló kö-zönségre nézve legsértőbb kifejezéseket keresgéli össze: »Éljen a király! éljen a királyné! éljen Lafayette ő méltósága! az ördögbe a nemzettel!« * Természetes az is, hogy ezt látva és hallva, kis híja, hogy agyon nem verik; gyorsan a Conciergeriebe vezettedik, rögtön elítél-tetik, és feje, a lehető legrövidebb idő alatt már a nyak-tiló alatt gördült le, mint oly zendülés előmozdítójáé, mely az augusztus 10-iki összeesküvéssel volt kapcsolatban. — És így az összeesküvés még mindig tart; ezt a törvény-szék kijelenti, pedig az bizonyítékok nélkül nem teszi.

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 471. Vádirat Julien János ellen. Hogy Mortimer-Ternauxhoz utaljuk az olvasót, annak oka, hogy ő mint valód kritikus, hiteles, és gyak-ran kiadatlan okmányokra hivatkozik.

Bizonyos, hogy Julien vallomásokat tett; de mit fedezett fel? — Másnap, a mily gyorsan a mérges gomba egy éjjel át felburjánzik, ugyanazon mese vert gyökeret mindenkinek agyában. »Julien azt mondta, hogy valamennyi párizsi börtönben úgy gondolkoznak mint ő, hogy nem sokára az emberek szép dolgokat fognak látni, hogy az illetőknek vannak fegyvereik, s hogy, ha majd az önkéntesek el fogtak utazni, azokat a városra ráeresztik.« * Az utczákon csak aggódó arcokat látni. »Egyik azt beszéli, hogy Verdun és Longwy átadattak; mások, fejüket csóválva mondják, hogy a Párizsban levő árulóktól kell tartani, s nem azon nyílt ellenségtől, mely a határon áll.« ** Másnap a mese még inkább bővül. »Párizsban és környékén királypárti vezérek és csapatok rejtőznek; ezek fel fogják nyitni a börtönöket, felfegyverezni a foglyokat, kiszabadítani a királyt és családját, a párizsi hazafiakat pedig, s azoknak nejeit és gyermekeit, kik a hadseregnek vannak, megölni . . . Nem természetes-e, hogy a férfiak gondoskodni fognak gyermekeik és nejeik biztonságáról, és hogy fel fogják használni az egyetlen hatásos eszközt, melylyel a gyilkosok törét feltartóztathatják?« *** — A népies fáklya meg van gyújtva; most a nyilvános gyújtogatás vezetőinek dolga a lángnak irányt adni.

* Lásd: Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. XI. nuit. 372.

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. Szeptember 2-ikáról.

*** Lásd: *U. o.* Szeptember 3-ikáról. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVI. 159. (Tallien elbeszélése.) — Procès-verbaux de la commune de Paris. 4 septembre. (Lásd: Barrière és Berville gyűjteményében a *Mémoires sur les journées de septembre* című kötetben.) A község-tanács elfogadja sőt nagyítja azon mesét, melyet talán maga

III.

S már régen szítják a lángot. Az új községtanács már egy, augusztus 11-iki kiáltványában kijelenti, hogy valamennyi vétkes a vérpadon fog elveszni*, s ugyan-csak a községtanács a nemzetgyűléshez menesztett fenyegető küldöttségeivel kényszeríti ezt egy vértörvényszék felállítására. A durva erőszak által vergődve hatalomra, megsemmisülne, ha abban magát fentartani nem tudná, s erre csupán rémület segélyével képes. — És valóban, ves-sünk csak egy pillantást e rendkívüli helyzetre. Nehány száz, egy párt által küldött ismeretlen egyén, kik hiszik, vagy mondják, hogy ők a nép küldöttei, egy éjjeli fogás által a városházán magukhoz ragadva a hatalmat, feldöntik az állami hatalom egyik nagy ágát, megcsonkítják és szolgáljokká teszik a másikat, s nyolcz-tízezer fanatikus és gyilkos kegyelméből uralkodnak egy, 700,000 lakossal bíró fővárosban. Soha még gyors változás nem ragadott meg ily alatt álló embereket, hogy őket ily magasra emelje. A legalsóbb rangú hírlapírók, a csatornák firkászai, a korcsmák izgató szónokai, csuhájokat elvetett szer-zetesek vagy papok, az irodalom, bírói kar és papság

gondolt ki. — Prudhomme igen jól jegyzi meg, hogy a börtönök össze-
esküvéséről szóló mese, melyet a rémuralom idejében oly ügyet-
lenül zsákmányoltak ki, először szeptember 2-ikán kezd kísérteni.
Ugyanezt a mesét híresztelték a vidéken is. Genevilliers mellett,
egy földműves, bár megbotránkozott a mézszárlásokon, így szólt
Malouethez: »Másrészt azonban mégis borzasztó, hogy az aristoc-
raták azzal akarták megölni az egész népet, hogy a várost leve-
gőbe akarták repíteni.« (Lásd: Malouet. *Mémoires*, II. 244.)

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 11 août.

salakja, asztalosok, esztergályosok, fűszerkereskedők, lakatosok, cipészek, egyszerű munkások, közöttök többen foglalkozás és hivatás nélküliek,* vándorló politikusok és nyilvános csaholók, kik mint a vásári szédelgők, három év óta aknázzák ki a nép hiszékenységét, s ezek között számtalan rossz hírben álló, kétes becsületességű vagy bebizonyítottan becsutelen ember, kik fiatal korukban ide-oda kóboroltak, s még most is szennyesek a régi piszoktól, kiket vétkeik kizártak a hasznos munka teréről, s kik az alárendelt foglalkozások közül is kirúgattak a csempészet körébe, vagy salto mortaléjok alkalmával nyakukat szegték; lelkiismeretök kifíczamodott, mint a kötél-tánczos dereka, s kik, a forradalom nélkül még most is azon sárban henteregnének, melyben születtek, várva a Bicêtre-re vagy a gályákra, melyre kijelölvék; lehet-e elképzelni ittasságukat, mely azon mérvben növekszik, minél hosszabbat kortyintanak az abszolút hatalom feneketlen poharából? — Mert a mit ők követelnek és gyakorolnak, az valóban nem más, mint az abszolút hatalom.** Különleges küldetés által a rendes hatalmak fölé

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 446. Liste des commissaires de section qui siégeaient à l'Hôtel de Ville, le 10 août avant 9 heures du matin.

** Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 21 août. »A községi főtanács elhatározza, hogy tekintetbe véve azt, miszerint a közjó és szabadság biztosítására *szüksége van azon egész hatalomra, melyet a nép reá ruházott* azon pillanatban, midőn jogainak gyakorlását kényszerítettett ismét kezeibe venni«, küldöttséget meneszt a nemzetgyűléshez, mely azt követelje, hogy az új hivatal »egyes-egyedül adóbizottsággá alakíttassék át.« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 25. Robespierre beszéde a községtanács nevében. »Miután a nép megmentette a hazát, s miután önök elrendelték

helyeztetve, ezeket csak úgy tűrik el, mint alárendelteket, s azokat, melyek versenytársaikká lehetnek, sehogy sem tűrik el. Ennek következtében a törvényhozó gyűlést rendeleteik szerkesztőjévé és kihirdetőjévé tették; a megyék új közigazgatási tisztviselőit kényszerítik, hogy »mondjanak le címökről«, ne tegyenek mást, mint hogy az adót kivessék, és tudatlan kezüket mindennap reá teszik a szolgálat főágaira, a pénzügyekre, hadseregre, élelmi szerekre, közigazgatásra, igazságszolgáltatásra, bár azon veszályben vannak, hogy a gépezet kerekeit széttörik, s így megakasztják annak működését.

Ma a hadügyminisztert, vagy, ha ez nincs jelen, első hivatalnokát idézik maguk elé; holnap, hivatalának egész személyzetét két órán át letartóztatják, azon ürügy alatt, hogy egy gyanus nyomdászt keressenek.* Majd lepecsételik a rendkívüli kiadások pénztárát; majd ismét szétkergetik az élelmezési bizottságot;** majd ismét az igazságszolgáltatás menetébe avatkoznak, vagy azért, hogy megnehezítsék az eljárást, vagy hogy a meghozott

egy nemzeti convent összejövetelét, mely az önök helyére lépni van hivatva, nincs már egyéb feladatuk, mint a nép óhajtását teljesíteni. . . . A nép, kényszerülve, örködni saját java felett, küldöttei által gondoskodott a maga biztonságról. . . szükséges, hogy azok, kiket a nép előljáróivá megválasztott, *birjanak a hatalomnak azon teljességével, mely a souveraint megilleti.*«

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 10 août. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 155. Lettre du ministre Servan, 30 août. — *U. o.* 149.

** Lásd: Mortimer-Ternaux, *u. o.* 148. Miután a községtanács feloszlatta az élelmezési bizottságot, Roland felkéri a nemzeti gyűlést, miszerint rögtön intézkedjék, mert »ő nem vállal tovább felelősséget Párizs élelmezésére vonatkozólag.«

ítélet végrehajtását gátolják meg. * Nincs elv, törvény, szabály, ítélet, intézmény vagy nyilvános ember, ki ne függene az ő önkényök kegyétől. — S a mint megrabolták a hatalmat, úgy megrabolják most az állam pénzét is. Nem csupán kicsikartak a törvényhozó gyűléstől havi 850,000 frankot, s az összegnek 1792 január 1-étől számított kamatait, összesen 6 milliónál többet, hogy katonai rendőrségöket eltartsák, azaz, hogy bandáikat fizessék,** de »a helyhatósági vállszalaggal felruházva a nemzet palotáiban talált bútorokat és legértékesebb tárgyakat« is hatalmokba ejték. »Egyetlen egy házból ellopnak 100,000 tallérnyi értéket.« *** Másutt, a civillista kincstárnokánál, eltulajdonítanak egy ékszerekkel és drágaságokkal telt dobozt, és 340,000 livret. † Biztosaik Chantillyből három, három ló által vont kocsit hoznak el, »melyek a Condé úrtól rabolt zsákmánynyal vannak terhelve«, vállalkoznak a kivándoroltak házaiból a »bútorok s egyéb tárgyak

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 21 août. E napon a község tanács elhatározza annak megkövetelését, hogy a nemzet sértése miatt vádoltak védelmével megbizottaknak, városi kerületök teljes ülése által kiállítandó, becsületességöket bizonyító okmányokkal kell bírniok, és hogy a védenzeikkel való értekezéseiknek nyilvánosan kell történniök. — *U. o.* Augusztus 17-ikén elhatározza hogy Simonneau polgármester két gyilkosának, kiket a seine-et-oise-i törvényszék halálra ítél, kivégeztetése felfüggesztessék.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 11. Augusztus 11-iki rendelet.

*** Lásd: Prudhomme lapjának *Les révolutions de Paris*, szeptember 22-iki számát. (Rapport de Roland à l'Assemblée nationale, le 16 septembre, à 9 heures du matin.)

† Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 414. (Barrière és Berville kiadása.) Rapport de Roland du 29 octobre. E rablás augusztus 17-ikén történt.

elszállítására.« * Párizs templomaiban elkobozzák »a fészületeket, könyvvállványokat, harangokat, rostélyokat, s mindent a mi bronzból« vagy vasból van, a gyertyatartókat, edényeket, szentség- és ereklyetartókat, szobrokat, s mindent, mi az »ezüstneműek« közé tartozik, az »oltárakról és sekrestyéből«** egyaránt, s a zsákmány óriási voltára következtethetünk abból, hogy egyedül arra, miszerint a madeleine-la-ville-l'évêque-i templomból a zsákmány elhozassék, egy négyfogatú szekérre volt szükség. — Mindezen, oly szabadon lefoglalt ezüstöt és értéktárgyakat ép oly szabadon használják fel, mint magát a hatalmat. Egyikök a Tuileriákban szemtelenül tömte meg zsebeit; egy másik, az udvar szertárában kutatja a szekrényeket, s egyet, mely telve van mindenféle tárgyakkal, el is visz;*** azt már láttuk, hogy a községtanács letételi hivatalában »a legtöbb zár feltört« , hogy ezüstből, ékszerekből, arany- és ezüstpénzekből óriási érték hiányzott; a kihallgatások és későbbi számadások a felügyelő bizottságnak róják fel »a sik-

* Lásd: *Mémoires sur les journées de septembre* (Barrière és Berville kiadása). 307—322. A községtanács pénztárnoka által kifizetett összegek kimutatása. — E tolvajságok folytatására nézve lásd Roland október 29-iki jelentését; a senlisi kórházból (szep-tember 13-ikán) elvitt pénz, ezüstneműek és assignátákról, a Coigny-palota kiürítéséről, az Egmont-palota bútorzatának eladásáról, stb.

** Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 17 et 20 août. — *Mémoires sur les journées de septembre* (Barrière és Berville kiadása). 307—322. A községtanács pénztárnoka által kifizetett összegek kimutatása. — Augusztus 28-ikán Szent Rókusnak egy ezüstből készült szobra tétetett le a nemzetgyűlés asztalára.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 156, 161, 511. Rapport de Roland, du 29 octobre, 414.

kasztásokat, tolvajlásokat, pazarlásokat«, szóval, »egész seregét az erőszakoskodásoknak és hűtlenségeknek.« — Ha valaki királyi hatalomra vergődött, és sietnie kell, nem ragaszkodik a formákhoz, és könnyen összetéveszti azon fiókot, melybe az állam pénzét tevő, azzal, melyben a magáét helyezte el.

Szerencsétlenségre, a hatalom és közvagyon e teljes birtoklása csak egy hajszálon függ. — Ha a kiszorított és erőszakot szenvedett többség, merészelne, úgy mint később Lyonban, Marseilleben és Toulonban, visszatérni a városi kerületi gyűlésekre, és visszavonni azon csalfa megbízatást, melyet a jakobinusok furfang és erőszak által maguknak bitoroltak, ezek a souverain nép hatalma által, és saját dogmájok erejénél fogva, rögtön ismét azzá lesznek, a mik valósággal, t. i. bitorlók, sikkasztók és tolvajokká; a dictatúra és a gályarabság között számukra nincs semmiféle középút. — Az ily alternatíva előtt, a szellem, hacsak rendkívüli egyensúlyban nincs, elveszti támaszát: már nem kerül nekik fáradságba, hogy csalódásban ringassák magukat, hogy azt higgyék, miszerint az állam az ő személyeikben fenyegetve van, hogy szabályul állítsák fel azt, miszerint nekik minden, még a mérsárlás is meg van engedve. Hiszen Bazire a szószéken mondá, hogy a nemzet ellenségeivel szemben »minden eszköz jó és helyes.« Egy másik képviselő pedig, Debry János, egy 1200 önkéntesből álló csapat alakítását indítványozta, mely arra »áldozná« magát« mint egykor a vieux-de-la-montagnei gyilkosok, hogy »szemtől szembe személyesen támadja meg a zsarnokokat« és a hadvezéreket.* Merlin de Thionville azt követelte, hogy »azon

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 514, 542. Augusztus 23 és 26-iki ülés.

kivándoroltak« nejei és gyermekei, »kik résztvesznek a hatóság megtámadásában, mint kezesek tartassanak vissza«, és felelősekké tétessenek, más szavakkal, hogy ezek, ha rokonaik folytatnák a támadást, ölessenek meg.*

S egyebet már nem is lehet tenni, mert a többi eszközök nem voltak elégségesek. — Hasztalan rendelte el a községtanács, hogy az ellenpárt hírlapírói zárassanak el, és sajtóik osztassanak szét a hazafi-nyomdászok között.** Hasztalan volt, hogy a Saint-Chapelle klub tagjait minden ténykedésre képteleneknek jelenté ki, valamint a nemzetőröket, kik Lafayettenek esküt tettek, s a 8000 és a 20,000 kérelmező kérvényeinek aláíróit.*** Hasztalan volt, hogy a házmotozásokat megszorítá, s azt még a velencei követ palotájára és kocsijaira is kiterjeszté. Hasztalan, hogy a legtisztességesebb és leghíresebb férfiakat, Lavoisier-t, Dupont de Nemourst, a nagy sebészt Desault-t, a legártalmatlanabb és legegészségesebb nőket, Toursel

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 99. Augusztus 15 és 23-iki ülés. — *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. E jegyzőkönyvek szerint a községtanács augusztus 18-ikán elhatározza, hogy egy oly törvény meghozatalára fog hatni, mely a községtanácsot felhatalmazza, »hogy a kivándoroltak nejeit és gyermekeit biztos őrizet alá vettesse, és e célra az eddigi apácza-zárdákat használhassa fel.«

** Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 12 août. — *U. o.* 18 août. A községtanács, nem tudva hatalmába ejteni Geoffroy hírlapírót, »elhatározza, hogy Geoffroy asszony ingóságait foglaltatja le, sőt őt magát elzáratja, mindaddig, míg férje nem jó el kiszabadítására.«

*** Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 17 et 18 août. De ennél még tovább is megy a községtanács, t. i. elhatározza, hogy a kérvényezők névsorát elkéri a nemzetgyűléstől és azt ki-nyomatja.

asszonyt és kisasszonyt, Lamballe herczegnőt, sértő és ismételt kihallgatásokra, korlátai elé idézi, s ezek ott kipiszszegésben és halállal való fenyegetésben részesülnek.* Hasztalan az is, hogy húsz napon át üzött tömeges elfogatások után egész Párizsban alapos éjjeli házmotozásokat tartat; ** hogy minden sorompót, a rakpartokon levő őrállomásokat, kettős őrséggel zárat el, és a Szajján czirkáló hajókat járat; hogy a vizen való szökést meggátolja; hogy a város már előre is bizonyos számú kerületekre osztatik, s minden kerület számára készül a gyanúsok egy

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 18, 19, 20 août. — A községtanács augusztus 20-ikán kihallgatja a velencei követet, kit maga elé idézett. »Egy polgár szót kér a követ ellen való tanuskodásra, és kijelenti, hogy annak neve alatt több kocsi hagyta el Párizst. E polgár neve Chevalier, foglalkozására nézve patkoló kovácslegény. . . A tanács elhatározza, hogy a jegyzőkönyvben megtisztelő módon fog megneveztetni, e denuncziáció miatt.« A kihallgatások hangjára nézve lásd Weber *Mémoires* című munkáját (II. 245), ki itt a magáét írja le.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 215. Peltier elbeszélése. — A nemzetgyűlés tilalma daczára a kihágások ismét megkezdődtek, és augusztus 19-ikétől 31-ikének estéjéig tartottak. — John Moore. *A journal during a residence in France*. (Augusztus 31-ikéről.) E helyen igen jól van vázolva azon polgárok öntetsző, birkaszerű ostobasága, kik fel engedik magukat használtatni arra, hogy a sansculotte-ok érdekében csendőrségi szolgálatokat teljesítsenek. A Maurice-szálloda gazdája, kinél Moore és lord Lauderdale szállva voltak, előtte való éjjelen őrvjáraton volt, és részt vett a hajtóvadászatban. »Sokat beszélt fáradozásairól, és vonatkozásokat tett azon veszélyekre, melyeknek a kínos kötelesség teljesítése alkalmából ki volt téve. Azon kérdésre, vajjon a gyanúsok elleni kutatásaiban szerencsével járt-e, így felel: Igen, mylord, rendkívül, csapatom négy papot fogott meg. — Ha a braunschweigi herceget fogta volna el, nem lehetett volna büszkébb.«

** Roederer szerint a befogottak száma öt—hatezer volt.

névjegyzéke; hogy a kocsiközlekedés meg van szüntetve; hogy minden polgárnak ki van adva a rendelet a honmaradásra, s esti hat órától kezdve, halotti csend uralkodik, továbbá, minden utczában egy, hatvan lándzsás emberből álló őrző csapat czirkál, s így hétszáz csapat sansculotte működik egyszerre, még pedig szokott durvaságával, az ajtók fejszékkel betöretnek, a falak kőművesek által megvizsgálatnak, a pinczék felásatnak s felkutattatnak, az iratok lefoglaltatnak, fegyverek elkoboztatnak, háromezer ember elzáratik és elhurczoltatik, * papok, aggok, betegek, erőtlenek, és, esti tíz órától hajnali öt óráig, mint egy rohammal bevett városban, a durván bántalmazott nők jajjai, a bekísért foglyok kiabálásai, a lármázó, s minden csapszéknél megállapodó és ivó örök káromkodásai hangzanak mindenfelé; soha még ily általános, ily rendszeres, az ellentállás minden akaratát a rémület csendjébe elfojtó végrehajtást nem láttak az emberek. — S mégis, a jóhiszemű emberek, a városi kerületekben és a törvényhozó gyűlésben, épen ekkor méltatlankodnak a felett, hogy ily emberek uralkodnak. A Lombards- és a Halle-du-Blé-kerület egy-egy küldöttsége megjelenik a törvényhozó gyűlés előtt, orvoslátot követelve a községtanács bitorlásai ellen. * Choudieu hegypárti, vádat emel

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 147, 148. Augusztus 28 és 29-ről. — *U. o.* 176. Más városi kerületek igen éles panaszokat emelnek a községtanács ellen. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 358. — *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. Szeptember 1-én »a Temple-kerület küldöttséget meneszt ide, mely kijelenti, hogy a nemzetgyűlés rendeletének értelmében visszavonja azon meghatalmazásokat, melyeket az általa, a főtanácsba választott biztosoknak adott.«

e kiáltó visszaélések ellen. Cambon, a szigorú pénzügyér, nem akarja tovább túrni, hogy számításait gazok csalásai zavarják meg.* A gyűlés végre öntudatra látszik ébredni; védelmével fedi Girey hírlapírót, ki ellen az új basák egy rendeletet adtak ki, melynek értelmében eléjük vezettessék; e rendelet aláíróit maga elé idézi, s megparancsolja nekik, hogy jövőre maradjanak meg azon törvény szigorú korlátain belül, melyet most átlépnek. Sőt, felosztatja a betolakodott tanácsot, és ezt kilenczvenhat kiküldött által helyettesíti, kiket a városi kerületeknek kellend a következő huszonnégyszáz órában kijelölniök. Sőt még tovább megy, megparancsolja a községtanácsnak, hogy a következő két nap alatt adjon számot mindazon értékekről, melyeket lefoglalt, s az arany és ezüst készletet hozza el a kincstárba. A városházának autokratái, megsemmisítve, és felszólíttatva, hogy bocsássák el zsákmányukat, hasztalan jönnek el másnap teljes számmal a törvényhozó gyűlésbe,** hogy attól, rendeleteinek visszavonását kicsikarják, a gyűlés az ő, és csatlósaiuk fenyegetésével szemben is szilárd marad. — De ez annál rosszabb a makacsokra nézve; s miután nem akarják látni a kard villanását, érezni fogják élet és hegyét. A községtanács Manuel indítványára elhatározza, hogy helyén

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 154. Augusztus 30-iki ülés.

** Lásd: *U. o.* III. 171. Augusztus 31-iki ülés. — *U. o.* 208. — Másnap, szeptember 1-én Thuriot, Danton biztatásaira keresztülviszi, hogy a nemzetgyűlés egy kétféleképen magyarázható rendeletet ad ki, mely a községtanács tagjainak megengedni látszik, hogy legalább ideiglenesen megmaradhassanak a városházán.

marad mindaddig, a míg a közveszély tart; elfogadja Robespierre egy feliratát, melynek czélja, hogy »a souverain hatalom visszaadassék a népnek«, azaz, hogy a fegyveres bandák megjelenjenek az utczákon: * magához csatolja a rablókat, felruházván őket mindannak tulajdonjogával, a mit augusztus 10-ikén elloptak. ** — A gyűlés, mely éjjel is tovább folyt, csupán hajnali félkettőkor ért véget; felvirradt a vasárnap, s már nincs vesztetni való idő, mert néhány óra múlva összegyűlnek a választók, hogy 'a Conventbe küldendő képviselőket megválasszák; a nemzetgyűlés rendeletének erejénél fogva, néhány óra múlva, a városi kerületek, a Templekerület példájára, melyet az még előtte való nap este adott, talán visszavonják a városházán levő állítólagos megbizottjaikat. A vezetőknek tehát, hogy a városházán maradhassanak, s a Conventbe beválasztathassanak, csatános fogásra van szükségök, és pedig még az nap. — Ez a nap szeptember 2-ika.

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 1-er septembre.

** Lásd: *U. o.* »Elhatározottak, hogy mindazon értékek, melyek az augusztus 10-ikén a szabadságért és egyenlőségért küzdött polgárok kezei közé jutottak, ezeknek birtokában maradjanak; következésképen, Tallien, titkár és jegyző úr felhatalmaztatik, hogy egy aranyórát adjon vissza Lecomte esendőrnak.«

IV.

Elhatározásuk már augusztus 23-ika óta* készen áll, a mészárlás terve lerajzolódott szellemökben, és lassanként, önmagától, mindenik, a maga képességei szerint

* Négy egyidejű és összevágó jel enged ezen keletre következtetni. 1-ször; Augusztus 23-ikán a főtanács elhatározza, hogy az ülésteremben egy hirlapíró (Marat) számára egy emelvény tartassék fenn, az illető hirlapíró egyszersmind meg fog bízni, hogy a községtanács határozatairól, és a kebelében történekről naplót vezessen.« (Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 23 août.) — 2-szor; Ugyane napon »egy tagnak azon indítványát, hogy a nemzet megsértéseért elfogottak azoktól, kik másféle okokból vannak elzárva, elválasztassanak, a tanács elfogadja.« (Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 100.) — 3-szor; Ugyane napon a községtanács »tapssal fogadja az egyik városi kerület küldötteit, kik lángoló szavakban« jönnek eléje vádat emelni az igazságszolgáltatás lassú menete miatt, és kijelenti, hogy a nép »fel fogja áldozni« a börtönökben levő foglyokat. (Lásd: *Moniteur*. 1792 november 10-iki szám. Pétion elbeszélése.) — 4-szer: A községtanács ugyanezen napon küldöttséget meneszt a nemzetgyűléshez, melynek feladata megparancsolni, hogy az orléansi foglyok Párizsba hozassanak. (Lásd; Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 116.) Másnap azután, daczára a nemzetgyűlés tilalmainak, Fourniert és bandáját Orléansba küldi (Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 364), és mindenki tudja már előre, hogy Fournier meg van bízva azoknak útközben való legyilkolásával. (Lásd: Balleydier. *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon*. I. 79. Lettre de Laussel, datée de Paris, 28 août): »Önkénteseink két-három nap óta Orléansban vannak, hogy a forradalomellenes foglyokat, kikkel eddig igen jól bántak, a másvilágra küldjék.« Fournier elutazásának napján (augusztus 24-ikén), Moore észreveszi a Palais-Royalban és a Tuileriában, hogy a szabad ég alatt beszélő szónokok száma nagyobb mint valaha, s hogy az illetőkön meglát-

átveszi azon szerepet, melyet magának választ, vagy melyet számára kijelölnek.

Mindenekelőtt Marat indítványozta és hirdette ez eljárást, s az ő részéről ennél nincs természetesebb, ez az ő politikájának veleje; 1789 július 14-ike óta az az ő programja: legyen egy dictátor vagy tribún, az öldöklés teljhatalmával, és csakis erre való hatalommal, egy »lánczra vert és lábain békókkal megvasalt« főhóhér; s nem is pirúl ezt kimondani; »annál rosszabb azokra nézve, kik nem tudnak annyira felemelkedni, hogy azt megértsék.«* Ő, a forradalomnak jellegét nem esze, de rokonszenve segélyével az első pillanatban felfogta, ő maga ép oly korlátolt szörnyeteg mint amaz, három év óta szenved gyanakodási és emberölési örületben, mely, értelmi szegénysége folytán egyetlen eszmére, a gyilkoláséra vitetik vissza, még a közönséges okoskodás képességét is elveszté, a hírlapírók közt az utolsó, czikkei csupán a halárusnők és lándzsások számára valók, s folytonos őrjöngésében oly egyhangúak, hogy, ha olvassuk lapjának számait, a mint egymásután következnek, azt hihetnők, hogy valamely örültnek zárkájából folytonos, rekedt kiáltást hallunk. Augusztus 19-ike óta a népet a börtönökbe úzi. »A legbiztosabb és legokosabb dolog, mondja ő, ha az ember fegyveresen megy az Abbayebe, onnan kiragadja az árulókat, különösen a svejci tiszteket és azok büntársait, s azokat kardélre hányja. Minő örültség velők szemben még pe-

szik, miszerint *be vannak tanítva és meg vannak fizetve*, és hogy a királyok vétkei ellen dörögnek.

* Lásd: *Moniteur*. 1792 szeptember 25. Marat beszéde a Conventben.

reskedni! Minden el van már intézve. — Meggyilkoltatok a legénységet; miért kímélnétek meg a tisztetek, kik végtelenül bűnösebbek? * — És, két nappal utóbb, hóhéri képzelő tehetségében sürgetvén a dolgot, így szól: »A katonák ezer halált érdemeltek . . . A tiszték pedig megérdemlik, hogy felnégyeltessenek úgy mint Capet Lajos, és a lovardában levő segédei.« ** Erre azután a községtanács őt hivatalos hírlapírójának fogadja, ülés-termében külön emelvényt ad neki, reá bízva a tárgyalásairól szóló értesítések elkészítését, és nemsokára be fogja választani felügyelő, vagyis végrehajtó bizottságába.

De a hozzá hasonló őrjöngő csak arra való, hogy az izgató és trombitás szerepét viselje; legfeljebb a végső percekben szerepelhetne az alárendelt rendezők között. — A fővállalkozó, Danton, *** más fajból való, s más ter-

* Lásd Marat két hírlapját, a *L'ami du peuple*-t, és a *Le journal de la République française* t, különösen 1792 júliustól októberig. — Az augusztus 16-iki számban a vezércikknek ily czíme van: »Az udvar azon rettenetes összeesküvésének felfedezése, melyet valamennyi hazafinak tüzzel-vassal való kipusztítására létrehozott.« — Az augusztus 19-iki számban ily czím van: »A lovarda (vonatkozás a gyűlés helyiségére) gyalázatos összeírt atyái, elárulják a népet, és az árulók elítéltetését Mottié megérkezéseig elhalasztani iparkodnak, ki seregével Párizs felé jő, hogy a hazafiakat legyilkolja.« — Az augusztus 21-iki számban: »A nemzetgyűlés megvesztegetett tagjai, a hűtlen Mottié bűntársai, ennek segítséget nyújtanak a menekülésre. . . Az összeírt atyák, a hazafiaknak Nancyban, a Mars-mezején, a Tuilerákban végbevitt mészárlások alkalmával, gyilkosai«, stb. — Mindezeket utczai ujságárusok, mindennap reggel így ordítózik a közönség füleibe.

** Lásd: *L'ami du peuple*. Augusztus 19 és 21-iki számok.

*** Lásd: *Lettres autographes de Mme Roland*, publiées par Mme Bancal des Issarts. Roland asszony szeptember 9-ikén este így

metű ember, valóságos népvezér ; az általa elfoglalt hely, és múltja, népies cynismusa, modora és nyelve, kezdeményezési és parancsoló képessége, óriási testi és szellemi alkata, mértéktelen és emésztő akarátának physicali befolyása által, már előre is alkalmassá vált borzalmas feladatának végrehajtására. — A községtanács tagjai közül egyedül ő lett miniszter, és kivüle nincs is más, ki a helyhatóság merényletét a központi hatalom oltalmának és tétlenségének védelme alá helyezhetné. — A községtanács és a miniszterium tagjai közül egyedül ő képes hatást gyakorolni, és a cselekvésnek irányt adni, a forradalmi zavar össze-visszaságában, s most, a minisztertanácsban épen úgy, mint elébb a városházán, ő kormányoz. Az összefüggés nélküli vitatkozás folytonos zajában,* a »rögtönzött indítványok, kiabálások, esküdözések, a szóbeli kérvényezők jövés-menése közt«, látni mint uralkodik új kartársai felett, »stentori hangja, óriási testének mozdulatai, rémítő fenyegetései« által, mi által magának igényli azok ténykedéseit, reájok parancsolja saját választását, »a bizottmányokat készen összeállítva bejelenti«, magára vesz mindent, »elkészíti az indítványokat, határozatokat, kiáltványokat, rendeleteket«, és

ír: »Danton intéz mindent ; Robespierre az ő engedelmes eszköze ; Marat tartja neki a tört és a fáklyát.«

* Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 19 (Roland jegyzete). — *U. o.* II. 21, 23, 24. Monge így szólt: »Danton akarja ezt ; ha nem teljesítem, bevádol a községtanács és a Cordelier-klubb előtt, és felakasztat.« — Fourniernek orléansi kiküldetése minden szokásos külsőségek szem előtt tartásával ment végbe ; Roland az erre vonatkozó rendeletet valószínűleg hirtelen meglepetve írta alá, mint azt, melylyel a végrehajtó tanács biztosai a megyékbe kiküldettek. (Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 368.)

millió számra merítve a közkinctárból, dobja oda a konczot a Cordelier-klubb és a községtanács szelindekeinek, »egyiknek 20, másiknak 10 ezer livret«, »a forradalom számára, hazafiságuk jutalmazására«; ebből áll egész számadása. A böjtölő »lármások« és mohó »fondorkodók« falkája ily módon etettetve, a kerületek és klubbok egész működő személyzete az ő kezeiben van. Ily kísérettel a fejetlenség idejében, igen erős lehet az ember; s valóban augusztusban és szeptemberben Danton uralkodott, s később ő maga szeptember 2-ikéről úgy mint augusztus 10-ikéről méltán mondhatja: »Ez az én művem.« *

* Azon egyén, ki nekem az itt következő eseményt elmondá, azt Lajos-Fülöp királytól tudja, ki akkoriban a Kellermann csapatában volt tiszt. — A valmyi csata napjának estéjén a fiatal tiszt Párizsba küldetik, hogy oda a hírt megvigye. Ide érkezve (1792 szeptember 22- vagy 23-ikán), meghallja, hogy helyébe mást neveztek ki, ő pedig Strasburg kormányzójává neveztetett. Erre Servan hadügyminiszterhez megy; eleinte nem akarják bebocsátani: Servan beteg, ágyban fekszik, valamennyi miniszter körülötte van. Az ifjú tiszt kijelenti, hogy a hadseregtől jő, és újságot hoz; bebocsátják, Servant valósággal ágyban leli, többen vannak körülötte; jelenti a győzelmet. — Erre kérdéseket intéznek hozzá, ő elmondja a részleteket. — Ezután sajnálkozását fejezi ki, hogy mást tettek helyébe, kijelenti, hogy ő még igen fiatal ahhoz, hogy Strasburgban tekintélylyel gyakorolhassa a kormányzói tiszteletet, és kéri, helyezték vissza. — Lehetetlen, mondja Servan, az ön állása már be van töltve, más van kinevezve.« Erre a jelenlevők egyike, egy sajátságos külsejű és nyers hangú ember, félre vonja őt és így szól hozzá: »Servan ostoba ember, jöjjön ön holnap hozzám, rendbe hozom ügyeit. — Ki ön? — Danton, igazságügyminiszter.« — Az ifjú másnap felkeresi őt, és Danton így szól hozzá: »A dolog rendben van, ön megtartja állását, nem ugyan Kellermann, hanem Dumouriez alatt. Meg van elégedve?« — Az ifjú ember igen megörül, és köszönetét nyilvánítja. Danton

De azért ne gondoljuk, hogy Danton természeténél fogva boszúálló és vérengző; sőt épen ellenkezőleg: a mézáros vérmérsékletével emberi szív jár nála együtt, és ő volt az, ki csak az imént, saját compromittáltatásának veszélyével Marat és Robespierre ellenében megmenti politikai ellenfeleit, Duport-t, Brissot-t, a girondistákat, az egykori jobboldalt.* Nem azért, mintha a félelem, gyűlölet vagy elmélet elvakítaná őt, benne a klubbista hevességével a politikus tisztánlátósága jár együtt, őt nem szedik rá az általa kimondott gögös beszédek, jól tudja mit érnek azon gazemberek, kiket felhasznál; **

így szól: »Adok egy tanácsot, mielőtt elutazik. Önnek van tehetsége, lesz jövője; de van egy hibája, szokják le arról: ön sokat beszél; még csak huszonnégy órája van Párizsban, és már is több ízben nyilatkozott rosszalólag a szeptemberi dologról. Én tudom, mondták nekem. — De hisz az mézárálás volt; lehet-e azt nem borzasztónak itélni? — Az én művem. A párizsiak mindátkozott gazemberek. A kivándoroltakat vérözönnel kelle tőlök elválasztani. Ön még nagyon fiatal, hogysem ily dolgokat megérthetne. Térjen vissza a hadsereghez, ma ez az egyetlen állás oly embernek, a milyen ön, s az ön rangjabeli számára. Önnek van jövője, de ne feledkezzék meg arról, hogy hallgatnia kell.«

* Lásd: Hua. *Mémoires d'un avocat au parlement de Paris*. 167. Hua vendége, Lambry orvos, Danton benső barátja, egy igen fanatikus ember, s egy bizottságnak tagja, mely azon kérdést tárgyalta, nem kellene-e a jobboldali képviselőket is legyilkolni, elbeszélte, hogy »Danton határozottan visszautasítá a vérengző indítványt. — Tudják, mondá ő, hogy én nem ijedek vissza a büntől sem, ha az szükséges, de a midőn hasztalan, megvetem.«

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 437. Danton a megyékbe kiküldött »szenvedélyes« biztosokról így nyilatkozott: »Az ördögbe, azt hiszik talán, hogy kisasszonyokat küldünk hozzájuk?«

nem ringatódzik csalódásban sem az emberek, sem a dolgok, sem maga, sem mások felett; ha öl, azt feladatának, pártjának, a helyzetnek, a forradalomnak teljes ismeretével teszi, s azon nyers szavak, melyeket bikahangjával röptében odavet, csupán az igazságnak felelnek meg: »Mi a legaljasabb söpredék vagyunk, a csatornából jöttünk elé«; az emberiesség rendes elvei szerint »nem sokára ismét el fogunk abban merülni;* csak úgy kormányozhatunk, ha félelmet keltünk.« »A párizsiak gazemberek, vérözönnel kell őket és a kivándoroltakat egymástól elválasztani.« ** »A vészharang, melyet meg fognak kondítani, korántsem a riadónak jele, hanem a haza ellenségeinek megtámadását hirdető jel . . . Mi szükséges ezek legyőzésére? Bátorság, és ismét bátorság, és mindig bátorság.« *** »Elhozattam 70 éves anyámat; elhozattam két gyermekemet; tegnap este érkeztek meg. Azt akarom, hogy családom velem együtt veszszen el, mielőtt a poroszok bejönnek Párizsba; azt akarom, hogy húszezer fáklyának lángja egy pillanat alatt hamvaszsza el Párizst.« † »Minden áron Párizsban kell magunkat fentar-

* Lásd: Philippe de Ségur. *Mémoires*. I. 12. Ségur atyja és Danton beszélgetése néhány héttel szeptember 2-ika után.

** Lásd fentebb Lajos-Fülöp király idézett elbeszélését.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 347. Danton szavai a nemzetgyűlésben, szeptember 2-ikán, valamivel két óra előtt, épen azon perczben, melyben a vészharang kongása, s az ágyú bömbölése az előre kitűzött jeladást megadták. — Csatlósa, Tallien már augusztus 31-ikén így szólt a nemzetgyűlésen: »Elfogattuk a zavargó papokat; magán házban vannak elzárva, s néhány nap múlva a szabadság földje meg lesz szabadítva az ő jelenlétöktől.«

† Lásd: Meillan. *Mémoires*. 325. (Barrière és Berville ki-

tanunk. A republikánusok végtelenül csekély kisebbséget képeznek, s hogy megküzdjünk, csupán reájok számíthatunk; Franciaország többi része csupán a királysághoz ragaszkodik. A királypártiakat meg kell félemlíteni!« * — Danton volt az is, ki augusztus 28-ikán kieszközölte a törvényhozó gyűléstől azon nagy mérvű házmotozásokat, melyek segítségével a községtanács megtölté börtöneit. Ő volt az, ki szeptember 2-ikán a becsületes emberek elmentállásának sikeretlenné tételére, halálos büntetést hozott mindenki ellen, »ki akár közvetlenül, akár közvetve, megtagadja a végrehajtó hatalom által adott rendeletek és szabályok teljesítését, vagy azt bármi módon meggátolja.« Ő az, ki ugyanazon nap, Prudhomme hírlapírót értesíti a börtönök állítólagos összeesküvéséről, s harmadnap elküldi hozzá titkárát Desmoulins Camillt, hogy a mézszárlásokról szóló jelentést meghamisítsa. ** Ő

adása.) Fabre d'Églantine beszéde a jakobinus klubban. Ő küldetett ki a fióktársulatokhoz 1793 május 1-én.

* Lásd: Robinet. *Procès des Dantonistes*. 39, 45. (Danton szavai az általános honvédelmi bizottságban.) — Mme Roland. *Mémoires*. II. 30. Szeptember 2-ikán, Grandpré, ki meg volt bízva, hogy a belügyminiszternek jelentést tegyen a börtönök állapotáról, megvárja Dantont a minisztertanács kijáratánál, és kifejti előtte aggodalmait. »Danton, kinek e kijelentés igen rossz kedvében tétetett, ordítva, s a hanghoz illő mozdulattal mondá: Eh, füttyölök is én a foglyokra; legyen belőlök akármilyen boszankodva ment tovább. Ez a második előteremben történt, húsz ember jelenlétében.« — Arnault. *Souvenirs d'un sexagénaire*. II. 101. A szeptemberi mézszárlások idején »Danton, egyik barátom jelenlétében azt felelte valakinek, ki őt felszólítá, lépjen fel tekintélyével a vérontás meggátolására: »nincs-e itt az ideje, hogy a nép boszút álljon?«

** Lásd: Prudhomme. *Crimes de la Révolution*. IV. 90. Prud-

az, ki szeptember 3-ikán, az igazságügyminiszteriumban, a csapatparancsnokok és a főbb-hivatalnokok előtt, Lacroix, a nemzetgyűlés elnöke, Pétion, Párizs polgármestere, Clavières, Servan, Monge, Lebrun, s az egész végrehajtó tanács előtt, Roland kivételével, az állam fő embezeit egy mozdulattal szenvedőlegesen bűntársakká teszi, s egy embernek, ki elég bátor felszólalni s a gyilkosságok megszüntetését követelni, így felel: »Ülj le, erre szükség volt.« * Ő az, ki ugyane napon, ellenjegyzésével ellátott

homme, a vészharang és vészlövés hangjára, szeptember 2-ikán Dantonhoz megy, a dolog mibenlétéről tudakozódni. Danton elmondja neki a börtönök összeesküvéséről szóló mesét és hozzá teszi: »A felháborodott és ideje korán figyelmeztetett nép maga akar igazságot szolgáltatni a börtönökben levő gazok felett.« — Majd Desmoulins Camill is oda jövén, Danton így szól hozzá: »Halljad csak, Prudhomme azért jött, hogy megkérdezze tőlem, mi történik. — Talán nem mondtad neki, hogy az ártatlanokat nem fogják összezavarni a vétkesekkel? — Mindazok, kiket kerületeik visszakövetelnek, ki fognak adadni.« — Szeptember 4-ikén Desmoulins megjelenik a szerkesztőségben, és így szól a szerkesztőkhöz: »Nos, minden megtörtént a legnagyobb rendben. A nép maga bocsátott szabadon számos aristocratát, kik ellen nem forgott fenn semmi egyenes vád... Reméllem, önök minderről pontos jelentést fognak adni, mert a *Journal des Révolutions* a közvélemény iránytűje.«

* Lásd: Prudhomme. *Crimes de la Révolution*. 123. Mandar Theophil városi kerületi alelnök elbeszélése nyomán, ki maga is tanuja és tényezője volt a fentebbi jelenetnek, s ki Prudhomme-ot felhatalmazá, hogy őt megnevezze. — Ezután Mandar, a másik szobában felszólítja Pétiont és Robespierret, hogy menjenek másnap a nemzetgyűlésbe, és követeljék a mézárálás beszüntetését; ha szükség van rá, nevezzen ki a nemzetgyűlés 24 órára dictátort. »Vigyázz magadra, válaszol Robespierre, dictátorrá Brissot-t választanák.« — Pétionról nem szól. »Valamennyi miniszter teljesen megegyezett abban, hogy a mézárálást tovább folyni engedik.«

körlevelet küldet szét, melyben a felügyelő bizottság az illetőknek tudokra adja a megtörtént mérsárlást, és felszólítja »a megyékben levő testvéreket«, hogy kövessék Párizs példáját.* Ő az, ki szeptember 10-ikén, »nem mint igazságügyminiszter, hanem mint a nép minisztere« üdvözli a versaillesi gyilkosokat és köszönetet mond nekik.** — Augusztus 10-ike óta, egykori titkára Billaud-Varennes, pecsétőre Fabre d'Églantine, és a községtanács titkára s az ő leghívebb csatlósa Tallien által, pontosan értesül a városháza valamennyi határozatáról, s az utolsó órában még gondja van, hogy a felügyelő bizottságba, irodafőnökké egy hívét, Desforges-t, helyezze.*** — Nem csupán az ő szemelattára és helybenhagyására készült a

* Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 37. — *Angers et le département de Maine-et-Loire de 1787 à 1830*, par Blordier-Langlois. A körlevélhez egy nyomtatott felirat volt mellékelve, melynek czíme *Compte rendu au peuple souverain* (Beszámoló jelentés a souverain néphez), »mely az igazságügyminiszter ellenjegyzésével, kívülől pedig a miniszter pecsétjével volt ellátva,« és a megyékben levő jakobinus társulatokhoz volt intézve, melyeket felszólított hogy hirdessék ők is a vérfürdő szükségességét.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 398, 391. — Danton, Alquier, a versaillesi fenyítő törvényszék elnöke által figyelmeztetve azon veszélyről, melyben az orléansi foglyok forognak, így felelt neki: »Mit érdekli ez önt? Ez emberek dolgához önnek semmi köze. Tegye meg saját kötelességét, és ne avatkozzék másba. — De, Uram, a törvény parancsolja, hogy a foglyok biztonsága felett örködjünk. Mit érdekli ez önt? Vannak közöttök igen nagy vétkesek; még nem lehet tudni, minő szemekkel fogja a nép őket nézni, s meddig meg majd felháborodásában.« — Alquier még akart megjegyzéseket tenni, azonban Danton hátat fordított neki.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 217.

kaszáló gép, de, a midőn mozgásba tétetik, ő kezei'közt tartja annak fogantyúját, hogy a kaszát jól irányozhassa.

Igaza van, mert ha néha meg nem állítaná a gépezetet, ez saját működése következtében törnék össze. Marat, mint a politikai érvágás tanára, bevezetett a bizottságba, a rögeszme makacsságával jóval mélyebbre vágott, mint a mennyire az előirt határvonal szerint kellett volna ; már ki volt bocsátva a rendelet harmincz képviselő elfogatására, felturkálták Brissot iratait, körülvették Roland palotáját, s Duport, kit egy szomszéd kerületben megragadtak, a mézárszékre érkezett. Ezt megmenteni a legnehezebb ; s ismételve ütlegelni kell azon őrjögőt, ki őt magának követeli. Előre lehet látni, még ha a kést nem taszítják is be markolatáig, hogy az amputáció igen nagymérvű lesz, ha egy oly sebész van jelen a műtétnél, mint Marat, és oly segédek, mint a községtanács és a kerületek öt-hatszáz kolomposa. Egyedül neveik is elég hangosan beszélnek. A községtanács-tól Manuel a községi ügyész, Hébert és Billaud-Varennes, annak két helyettese, Huguenin, Lhuillier, Chénier Mária, Audouin, Bourdon Lénard, Boula és Truchon, egymást követő elnökök ; a községtanács és a városi kerületektől Panis, Sergent, Tallien, Rossignol, Chaumette, Fabre d'Églantine, Pache, Hassenfratz, Simon varga, Momoro nyomdász ; a nemzetőrségtől Santerre főparancsnok, Henriot zászlóaljparancsnok, s ezek alatt a helybeli demagógok csoportja, Danton, Hébert vagy Robespierre hívei, kik utóbb vezetőikkel együtt a nyaktiló alatt vesztek el,* szóval, a jövőendő rémuralom virágjai. — Ma

** Lásd: *Lettres autographes de Mme Roland*, publiées par Mme Bancal des Issarts. Roland asszony 1792 szeptember 5-ikén

teszik első lépéseket a vérben, mindenik a maga saját módja szerint, és személyes indokai által vezetettve; Chénier, ki feljelentetik, hogy a Sainte-Chapelle-klubb tagja, ki annál hevesebb lesz, minél inkább gyanúsítják;* Manuel, szegény, könnyen izgatható, eszét vesztő ember, ki saját művétől fog borzadni, ha azt meg fogta látni; Santerre, egy igen körültekintő mellékszereplő, ki szeptember 2-ikán, azon ürügy alatt, hogy a pogyászt kell őriznie, egy útjában megállított hintóba ül, és két órát tölt ott, hogy ne kelljen főparancsnoki tisztét végeznie;** Panis, a felügyelő bizottság elnöke, jó alárendelt hivatalnok, született tanítvány és uszályhordozó, Robespierre bámulója, kit ő a dictatúrára indítványozott, és Marat-é,

írja: Robespierre és Marat kései alatt élünk itt; ez emberek erőlködnek a nép felizgatásában, s abban, hogy a nemzetgyűlés és a miniszterium ellen fordítsák. Kínzó törvényszéket (*chambre ardente*) állítottak fel, egy kis hadseregök van, melyet a királyi kastélyban és másutt talált vagy lopott értékekből fizetnek, miket Danton ad nekik, ki, kéz alatt e bandának feje.« — Dussaulx. *Mémoires*. 441 írja: »Másnap (szeptember 3-ikán) meglátogattam ez idők legtekintélyesebb embereinek egyikét.' Ön tudja, mondám neki, mi történik?« — ,Nagyon jól, de nyugodjék meg, vége lesz ennek is, csak hogy még egy kis vérontásra van szükség.' Más egyének, kikkel szintén találkoztam és beszéltem e dologról, még világosabban beszéltek.« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. II. 445.

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 17 août. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XII. 206. Az augusztus 27-iki ünnepély leírása, Chénier elleni vád, »kit már nem neveznek másként, mint így: Chénier, a káplán.« — Weber. *Mémoires*. II. 274, 275.

** Lásd: Mme de Staël, *Considérations sur la Révolution française*. III. rész. 3-ik fejezet.

kit prófétának hirdet; * Henriot, Hébert és Rossignol egyszerűen vállszalaggal vagy egyenruhában járó gonosz-
tevők; Collot-d'Herbois, fűzfapoéta-színész, kinek szí-
nési képzelődése elégtelenen gondol már előre is a melo-
drámai borzalmakra; ** Billaud-Varennes, egykori orato-
riánus pap, epés és komor, ki ép oly hideg a gyilkosok
előtt, mint egy inquisitor a máglya előtt, végre az óvatos
Robespierre, ki a többieket űzi előre a nélkül, hogy
maga beleavatkoznék, nem ír alá semmit, nem ad sem-
miféle parancsot, sokat szónokol, mindig tanácsot ad,
mindenütt mutatkozik, előkészíti a maga uralmát, s egy-
szerre, az utolsó pillanatban, mint a prédájára ugró
macska, iparkodik versenytársait, a girondistákat lemé-
szároltatni. ***

* Lásd Prudhomme *Les Révolutions de Paris* című lapjá-
nak szeptember 22-iki számát. A községtanács utolsó ülésének egyi-
kén »Panis úgy szólott Maratról, mint prófétáról, mint egy második
Stylita Simeonról.« Marat, mondá ő, »hat héten át ült alfelé-
nek egy oldalán egy kutyaketrezben.« — Barbaroux. *Mé-
moires*. 64.

** Lásd: Weber. *Mémoires*. II. 348. Collot d'Herbois »öröm-
mel és hidegvérrel«, hosszadalmasan beszélt Lamballe asszony
meggyilkoltatásáról, azon undokságokról, miket holttestével elkö-
vettek. »Sajnálkozva sóhajta fel, hogy ha tőle kértek volna taná-
csot, azt indítványozta volna, hogy Lamballe asszony fejét egy
fedett tálban tegyék a királyné elé vacsorára.«

*** Robespierrenek a községtanácsban való szereplésére és
folytonos ottlétére vonatkozólag lásd: Granier de Cassagnac.
Histoire des Girondins. II. 55. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la
Terreur*. III. 205. Robespierre beszéde a községtanács szeptember
1-i ülésében. »Senki sem meri az árulókat megnevezni. Jól van
tehát, a közügy érdekében megnevezem őket én. Vádolom a sza-
badság gyilkosát Brissot-t, a girondista-pártot, a nemzetgyűlésnek

Ekkoráig, ha öltek vagy ölettek, azt mint lázadók, az utcán tevék; most, mint hivatalnokok és tisztviselők, a börtönökben, a foglyok névjegyzékének nyomán, az illetők ugyanazonosságának megállapítása, és sommás ítélet nyomán, fizetett hóhérok által, a közjó nevében, rendszerrel és hideg vérrel teszik azt, majdnem ugyanazon szabályossággal, mint később »a forradalmi kormány.« S valóban ennek kezdete, mintája, rövidlete a szeptember hónap; a nyaktiló legszebb virágzásának korában sem fognak másképp és jobban cselekedni. Csakhogy, miután szerszámokkal most még nincsenek eléggé ellátva, a nyaktiló helyett a lándzsákat használják, s miután még nem vezett ki minden szemérem, a fők, a napszamosok mögé rejtőznek. De lehet követni nyomukat, tetten érni őket, bírjuk saját kézírásukat; ők együtt beszéltek meg, parancsolják meg, és vezetik a műtétet. A községtanács augusztus 30-ikán elhatározta, hogy minden városi kerület ítélje el a maga foglyait, és szeptember 2-ikán öt szövetkezett kerület kijelenti, hogy az illetők meg fognak öletni.* Ugyanaz nap, szeptember 2-ikán, Marat belép a felügyelő bizottságba. Ugyane napon, szept-

gaz huszonegyes bizottságát; vádolom őket, hogy eladták Franciaországot a braunschweigi herczegnek, és hogy előre megkapták gyávaságuk bérét.« Szeptember 2-ikán ismétli vádját; s ennek következtében ugyanazon nap a felügyelő bizottság, 30 képviselő, Brissot és Roland ellen, elfogatási parancsot bocsát ki. (Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 216, 247.

* Lásd: *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 30 août. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 217. (A Poissonnière és Luxemburg-kerületek határozatai.) — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 104. (A Mauconseil-, Louvre- és Quinze-Vingts-kerületek csatlakozási nyilatkozata.)

tember 2-ikán, Panis és Sergent aláírják »bajtársaiknak«, Maillard és társainak az Abbaye-börtönbe való kiküldetését, és »megparancsolják nekik, hogy ítéljenek« a foglyok felett, azaz, hogy azok ölessenek meg.* Ugyanezen és a következő napokon la-Forceban, a községtanács három tagja, Hébert, Monneuse és Rossignol, egymást felváltva elnökölnek a gyilkosok törvényszékén.** Ugyanaz nap, a felügyelő bizottság egy biztosa, a Sans-Culottes-kerületbe jó, tizenkét ember felfogadására, kiknek a saint-firmini papok lemeszárlásában kellene segédkezniök.*** Ugyanaz nap a községtanács egy biztosa, megvizsgálja a különböző börtönöket, mi közben ott öldökölnek, s azt tapasztalja, »hogyminden egészen jól megy.« † Ugyanaz nap, esti öt órakor, Billaud-Varennes, a községtanács egy megbizottja, »bolhaszínű ruhájában s fekete parókájában, melyről általánosan ismeretes«, az Abbaye-börtönben a hullákon járdal, s a gyilkosokhoz így szól: »Nép, te feláldozod ellenségeidet, kötelességedet cselekszed«; éjjel visszajő, dicséretekkel halmozza el és biztositja őket, hogy a »kialkudott« bért meg fogják kapni; másnap délben ismét megjelenik, a legszebben üdvözli

* Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 156.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 265. — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. XII. 402. A másik öt bíró, szintén a községtanács tagja volt.

*** Lásd: Granier de Cassagnac. *U. o.* II. 313. Registre de l'Assemblée générale de la section des Sans-Culottes, 2 septembre. — *Mémoires sur les journées de septembre 1792*, par Barrière. 151. — *Ant. Gabr. Jourdan*. Déclaration, 1-er floréal, an III par Barrière.

† Lásd: *Mémoires sur les journées de septembre*. Sicard abbé jelentése. 111.

őket, mindeniknek egy-egy louis d'ort ígér és biztatja, hogy folytassák a munkát.* — E közben, a vezérkarnál Santerre, Roland által felszólíttatva, kétszínű módon siránkozik önkéntes tehetetlensége felett, és megmarad a mellett, hogy nem adja ki a parancsot, mi nélkül pedig a nemzetőrség nem indulhat meg.** A kerületekből, Chénier, Ceyrat, Boula, Momoro, Collot d'Herbois elnökök a szerencsétleneket a lándzsák közé küldik vagy vezetik vissza. A községi főtanács 12,000 livret szavaz meg, mely összeget a halottak birtokán kell megvenni, hogy a végrehajtás költségei fedeztessenek.*** A felügyelő bizottságban Marat és társai tollal küzdenek a mellett, hogy a gyilkolások a megyékben is terjesztessenek. — Világos, hogy a vezetők és alárendeltjeik egy értelműen vannak, mindenik a maga helyén és foglalkozásában, az

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVIII. 109, 178. (*La vérité tout entière*, par Méhée fils.) Sicard abbé jelentése. 132, 134.

** Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 92, 93. — Santerre jelenlétéről és büntettségéről, *u. o.* 89—99.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 277 és 299 (szeptember 3-ika). — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 257. A Quatre-Nations-kerület egy biztosa, jelentésében azt írja, hogy »a kerület felhatalmazta őket, hogy a költségeket ez úton hajtsák be.« — *Mémoires sur les journées de septembre*. 1792. 151. Déclaration de Jourdan. — Lavalette. *Mémoires*. I. 91. A községtanács kezdeményezését még a következő részlet is bizonyítja. (Szeptember 2-ikán) »öt óra felé községi tisztviselők lóháton, zászlót tartva kezökben benyargalják az utcákat e felkiáltással: *Fegyverre!* S hozzá teszik még: Az ellenség közel van, mind el vagytok veszve, s a várost felgyújtják és kirabolják. Ne féljeteek semmit azon árulóktól és üsszeesküvőktől, kiket itt hátra hagytok; ezek a hazafiak kezei között vannak, s a nép igazság-

egész párt önkéntes közreműködésével, a felülről jövő parancs találkozva az alant kifejlődő ösztönnel;* s a kettő közös gyilkos akarattá olvad össze, s a munka annál nagyobb pontossággal megy végbe, mert könnyebbé is tétetik. — A börtönőrök parancsot kaptak a börtön megnyitására, s arra, hogy ne gátolják a történeendőket, Túlságos elővigyázatból elvették a foglyoktól evőkéseiket, sőt még a villákat is.** Egymásután, azon sorrendben, a mint neveik felolvastatnak, fognak előjárni, mint az ökrök a vágóhidon, s minden börtönre vagy húsz méz-
száros jutván, összesen két-háromszázan,*** s ezek elegendők lesznek a munka elvégzésére.

szolgáltatása még távozástok előtt *le fogja őket sujtani villámaival.*« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 105. Lettre de Chevalier Saint-Dizier, membre du premier comité de surveillance, 10 septembre. Itt olvassuk: »Marat, Duplain, Fréron, stb. általában nem tesznek egyebet, mint hogy személyes boszújokat elégitik ki... Marat hangosan hirdeti, hogy még 40,000 fejet kell leütni, hogy a forradalom sikere biztosíttassék.«

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVIII. 146. — *Ma résurrection*, par Mathon de la Varenne. »Előtte való nap félig ittas asszonyok hangosan mondák a Feuillant-kolostor előtti emelkedésen: holnap fogják a börtönökben lelkeiket hátulról kiűzni.«

** Lásd: *Mémoires sur les journées de septembre*. — *Mon agonie*, par Journiac de Saint-Méard. 22. — Mme de la Fausse-Landry. *Quelques uns des fruits amers de la révolution et une faible partie des journées de 2 et 3 septembre 1792*. par Barrière. 72. Fausse-Landry asszony augusztus 29-ikén engedelmet kapott, hogy nagybátyját a börtönben meglátogassa. »Sergent úr és mások azt mondák nekem, hogy oktalanságot követek el, mert a börtönök nem biztosak.«

*** Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 27. — Roch Marcandier. *Histoire des hommes de proie*. Marcandier Rókus szerint számuk »nem múlta felül a 300-at.« — Louvet de de Couvray. *Mémoires*. Louvet szerint »200-an, sőt talán annyian

Az ujonczokat az emberek két faja szolgáltatja, s különösen ebben csodálhatjuk a forradalmi dogma hatását a durva agyvelőkre. Első sorban a déli szövetségesekkel találkozunk, ezek mindenféle országból való és mindenféle származású vad, víg ficzkók, volt katonák vagy rablók, szökevények, kóborlók és gazemberek, kik, miután elébb Marseilleben vagy Avignonban dolgoztak, Párizsba jöttek, hogy újra munkához lássanak. »Az ördögbe is, mondá egyikök, nem azért jöttem 180 mérföldnyiről, hogy ne tűzzek vagy 180 fejet lándzsám végére!« * E czélből ők maguk egy külön, állandó, itt székelő testületet alkottak, s nem tűrik, hogy valaki eltérítse őket azon feladattól, melyet maguk elé tűztek. »Nem fognak hallgatni a helytelenül felfogott hazafiség megindulásaira«; nem fognak a határra menni. Az ő helyök a fővárosban van, ők »megesküdtek, hogy védelmezni fogják a szabadságot«; sem szeptember előtt, sem ez után nem lesz lehetséges őket ettől eltántorítani.** S midőn végül, miután elébb minden pénztár által, és mindenféle ürügyek alatt

sem voltak.« — Brissot. *Mémoires*. Brissot szerint az öldöklést »vagy száz ismeretlen rabló vitte végbe.« — Pétion a la-Force-börtönben, szeptember 6-ikán csak vagy tizenkét hóhért talál. (Lásd: *u. o.* 75.) — Roland asszony szerint az Abbayeban »nem voltak tizenötven sem.« (Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 35.) Első napon Lavalette a la-Forceban csak ötven mézszárlót talál.

* Lásd: Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des évènements qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792*. 137.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*, XVII. 183. A jakobinusok ülése augusztus 27-ikén. Egy tarn-i szövetséges beszéde. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 126.

megfizettették magukat, rá állanak, hogy elhagyják Párizst, ezt csak azért teszik, hogy visszamenjenek Marseillebe; mert ők az országban maradnak, és csupán a politikai ellenség ellen harcolnak. De e feladatban csak annál buzgóbban járnak el, ők az elsők, kik eljárnak a városházára, átvenni a huszonnégy papot, s midőn azokat átszállítják, sajátkezüleg kezdik meg az öldöklést.* — Ezután jönnek a párizsi csőcselék dühöngői, nehányan ezek közül hivatalnokok vagy boltosok, a legtöbben mindenféle mesterséget űzők, lakatosok, kőművesek, mészárosok, kerékgyártók, szabók, czipészek, különösen pedig fabordók és kikötői munkások, teherhordók, de legkivált napszámosok, boltoslegények és tanoncok, szóval oly emberek, kik megszokták a kézzel való szolgálatokat, s kik, a foglalkozások lajtorjájának legalsó fokán állanak.** Ezek közt találkozunk ragadozó állatokkal, kik

* Lásd: Sicard abbé jelentése. 80. — Méhée (fils). *La vérité tout entière*. 187. — Weber. *Mémoires*. II. 279. — V. ö. Journiac de Saint-Méard munkájában, *Mon agonie*, ennek egy provencai emberrel való beszélgetését. — Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. 375. »Hajnali két óra felé (szeptember 3-ikán), ablakaim alatt egy csapat emberevőt hallottam elmenni, kik között, úgy látszik, egy sem volt, a ki párizsi kiejtéssel beszélt volna; mind idegenek voltak.«

** Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 164, 502. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 350. — Maillard bírótársai az Abbayeban egy a Childebert-utczában lakó órás, egy a Mazarin-utczában lakó gyümölcsáros, egy a Four-Saint-Germain-utczában lakó korcsmáros, és egy a Sainte-Marguerite-utczában lakó kalaposlegény voltak, s ezeken kívül még két egyén, kiknek foglalkozása nincs megemlítve. — Az abbaye-i és la-force-i törvényszék megalakulásáról v. ö. Journiac de Saint-Méard. *Mon agonie*. 120. és Weber. *Mémoires*. II. 261.

öszönből gyilkolnak, és egyszerű tolvajokkal.* Mások, mint pl. Sicard abbé egy hallgatója, bevallják, hogy ők csupán kényszerítették amazokkal menni.** Ismét mások csupán egyszerű gépek, melyek engedik magukat előre tolatni; egyik utcasarki hordár, egy igen tisztességes ember, de az ár elragadta, azután leitatták, elbolondították, s most ő maga husz papot gyilkol le, s egy hónap múlva, miután folytonosan ivott, nem aludt, habzó szájjal és minden tagjában reszketve, hal meg.*** Végre, nehányan, kik jó indulattal jöttek, midőn a vérengző zivatarral érintkeznek, elragadtatnak a szédület által, s a forradalmi malaszt gyors hatása következtében, a gyilkolás vallására térnek; egy Grapin nevű ember, kit kerülete két fogoly megszabadítására küldött, Maillard mellett foglal helyet, és hatvanhárom órán át vele együtt itél, s erről bizonyítványt kér tőle. † De legtöbben azon

* Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 507. (Damiensről), 513 (Lempereur-ről.) — Meillan. *Mémoires*. 388. (Laforêtről és feleségéről, a Louvre-rakparti zsibárusokról, kik május 31-ikén már készültek egy második támadásra, és úgy számítottak, hogy reájok ötven ház jut, melyet kirabolhatnak.)

** Lásd: Sicard abbé jelentése. 98.

*** Lásd: De Ferrières. *Mémoires*. (Barrière és Berville kiadása.) III. 486. — Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. 381. Egy fogoly, midőn egy másikat a börtönben megöltek, hirtelen kilökvén a börtön ajtaját, megmenekül. Egy ember, ki nem tartozott a mérsárlók közé, de egyike volt azon gondolkozás nélküli gépeknek, milyen igen sok van, a menekvőt lándzsája hegyével föltartoztatá... A szerencsétlent üldözői elfogták és leölték. A lándzsás ember pedig egész hidegvérrel mondá nekem: »Én nem tudtam, hogy meg akarják ölni.«

† Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 511.

szakács véleményét vallják, ki a Bastille bevétele után, mivel épen ott volt, levágta Launay fejét, s azt hivé, hogy ezzel »hazafias« eselekedetet végzett, és méltónak ítélte magát arra, hogy »érdemrendet kapjon, a miért egy szörnyeteget megsemmisített.« Ezek nem közönséges gonosztevők, hanem jóakaró szomszédok, kik, látva, hogy városrészökben a közszolgálat behozatott, * elhagyják házaikat, hogy egy kicsit ők is segítsenek, megvan bennök a becsületesség azon adaga, melyet, az ő fajokbeli embereknél ma is tapasztalunk.

Különösen kezdetben senki sem gondol arra, hogy zsebeit megtöltse. Az Abbayeból hűségesen elhozzák a polgári bizottság asztalára, a megöltekénél talált tárczákat és ékszereket. ** S ha valamit eltulajdonítanak maguknak, az legfeljebb a cipők, melyeket mezítelen lábaikra húznak, de azt is csak úgy, ha elébb engedelmet kértek erre. A mi a bért illeti, nos hát, minden munka megérdemli ezt, és különben is, erre nézve toborzóik meg-

* Az abbaye-i bírák és mészárlók, kikkel a IV. évi perben is találkozunk, majd valamennyien a szomszédban laktak; a Dauphin-, Nevers-, Guénégaud-, de-Buci-, Childebert-, de l'Égaut-, du-Vieux-Colombier-, de l'Echaudé-Saint-Benoit-, du Four-Saint-Germain-utczákban, a Petite-rue-Taranne-ban, stb.

** Lásd: Sicard abbé jelentése. 86, 87, 101. — Jourdan nyilatkozata 123. »A felügyelő bizottság elnöke azt felelé nekem, hogy ezek az emberek igen becsületesek; hogy egyikök tegnap vagy tegnapelőtt ingújjban egészen vérben ázva jelent meg a bizottság előtt, s kalapjában 25 louis d'ort hozott, melyeket egy általa megölt embernél talált. — A becsületesség egy más vonását említi a *Procès-verbal du conseil général de la commune de Versailles*. 367, 371. — A tolvajlások másnap szeptember 3-ikán kezdődnek, és folyton szaporodnak.

alkudtak velök. Minthogy éltek fentartására nincs egyebök mint karjaik, ingyen nem áldozhatják fel idejüket,* s miután a munka kemény, napszámjokat kétszeresen kell felszámítani. Az élelmen s a tetszés szerinti bormennyiségen felül hat frank kell nekik naponként; egyetlen vendéglős 346 korsó bort szolgáltat ki az Abbayeban működőknek; ** az oly munkához, mely se éjjel, se nappal nem szünetel, s hasonlít a csatornatisztítók és peczerek munkájához, csupán ily módon lehet bátorságot szerezni. Az ellátást és bért a nemzet fogja megfizetni, miután ennek számára dolgoznak, és természetes, hogy ha ebben lényegtelen kifogásokkal találkoznak, felbőszülnek, elmennek Rolandhoz, a városi pénztárnokhoz, a kerületi bizottságokhoz, a felügyelő bizottsághoz, *** zúgolódnak, fenyegedőznek, s mutogatják véres lándzsaikat. Íme, itt a bizonyosság, hogy jól végezték munkájokat; dicsekszenek ezzel Pétion előtt, érvényesítik előtte »igazságosságukat, figyelmességöket,« † megkülönböztetési képességöket, a

* Lásd: Méhée (fils). *La vérité tout entière*. 179. »Hiszi-e, hogy csak 24 livret szereztem?« mondá hangosan egy bunkósbottal fegyverzett péklegény. »Pedig egy magam negyven embernél többet öltem meg.«

** Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 153. — V. ö. u. o. 202—209, a napszamosok étkezése, és Maillard, és ülnökének finomabb lakomájára vonatkozó részleteket.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 175—176. — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 84. — Jourdan nyilatkozata 222. — Méhée (fils). *La vérité tout entière*. 179. »Éjfélnél, káromkodva, szitkozódva, dühtől tajtékozva jönnek vissza, s az egész bizottságot fenyegetik, hogy valamennyinek levágják a fejét, ha rögtön ki nem fizetik béröket.«

† Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 320. Pétion beszéde a Robespierre ellen szándékolt vádra.

munka tartós voltát, ennyi napon át, s ennyi óráig dolgoztak; ők nincsenek zavarban, jogaik iránt nincsenek kétségben; csupán azt követelik, »a mi nekik jár«; s midőn valamely pénztárnok, mielőtt őket kifizeti, neveiket akarja tudni, azt minden vonakodás nélkül megmondják. Azok, kik egy felmentett foglyot elvezetnek, legyenek bár kőművesek, parókakészítők, vagy szövetségesek, nem kívánnak semmiféle jutalmat, csupán »egy kis frissítőt.« »Ezt a dolgot, mondják ők, nem teszszük pénzért; itt van barátotok, ígért nekünk egy pohárka pálinkát, ezt megiszszuk, s azután visszamegyünk dolgunkra.« * — Ha nincsenek munkában, meg van bennök a piaczi munkás közlékeny rokonszenvezése és készséges érzékenysége. Az Abbayeban egy szövetséges, megtudván, hogy a foglyoknak huszonhat órán át nem adtak vizet, határozottan követelte, hogy a hanyag börtönőr »megölessék«, s meg is tette volna ezt, ha csak »maguk a foglyok nem esedeztek volna érte.« ** Ha valamely fogoly felmentetik, az örök és a mézszárlók, s mindenki egyaránt megindultán csókolják meg; Weber, száz lépésnél hosszabb darabon egyiknek karjaiból a másikéiba vándorolt; »elhalmozák« szerencsekívánatokkal. Mindenik el akarja kísérni a foglyot, megrohanják Mathon de la Varenne bérkocsiját; »a kocsis ülését, az oldalakon levő hágsókat, a kocsi tetejét és hátulsó részét elborítják ez emberek.« *** — Némelyiknél sajtóságos finomság nyilatkoza-

* Lásd: Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des évènements qui ont eu lieu en juin, juillet août et septembre 1792.* 156. — Journiac de Saint-Méard. *Mon agonie.* 129. — John Moore. *A journal during a residence in France.*

** Lásd: Journiac de Saint-Méard. *Mon agonie.* 115.

*** Lásd: Weber. *Mémoires.* II. 265. — Journiac de Saint-

taival is találkozunk. Két ily mézszárló, kik még vértől áznak, s kik Bertrand lovagot elvezetik, minden áron fel akarják őt kísérni lakásába, hogy családjának örömében gyönyörködhessenek; borzasztó munkájok után szükségét érzik annak, hogy édes megindulás által enyhítsenek magukon. Belépve a lakásba, a szalonban, szerényen vára-koznak, míg a hölgyek el vannak készítve; a boldogság, melynek tanui, megindítja őket; sokáig ott maradnak, visszautasítják a nekik kínált pénzt és köszönetet mondva távoznak.* — Még saajátságosabbak a velők született udvariasság nyomai. Egy teherhordó, meg akarván ölelni egy felmentett foglyot, azzal kezdi, hogy erre engedelmet kér az illetőtől; a »megaerák«, kik az elébb látott gyilkosságokon tapsoltak, »erőszakkal« megállítják az öröket, kik, elővigyázat nélkül vezetik át a fehér selyem harisnyás Webert a véres tócsákon. »Vigyázzatok hát,

Méard. *Mon agonie*. 129. — Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des événements qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792*. 155.

* Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. 267. — V. ö. Malouet. *Mémoires*. II. 240. Malouet szeptember 1-én este sógornőjénél volt; éjjel itt házmotozást tartottak; s a nő, mikor az őrzáratot a lépcsőn feljönni hallá, elájult. »Én megkértem őket, hogy ne jöjjenek a szalonba, kíméljék a szegény beteget. Az elájult, kellemes arcú nő látása megindította őket. Rögtön el is mentek, engem ott hagyva mellette.« — Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. I. 108. (Beaulieu azon két Abbaye-beli mézszárlóról, kikkel Journiac de Saint-Méardnál találkozik, s kikkel beszélgetett és kik elkisérték őt, így szól): »Leginkább meglepett bennök az, hogy vad szándékaik közepette észrevettem nálok azon ember nemeslelkű érzelmeit, ki szilárdan el van tőkélve mindent merészelni azért, a kinek ügyét magáévá tette.«

hiszen a pocsolyában vezetitek az urat!« * Szóval, meg vannak bennök fajuk és osztályuk állandó sajátságai; nem látszik, mintha hasonlóik között akár felette, akár alatta állanának a középső fokozatnak, s valószínű, hogy legnagyobb részök, soha nem követett volna el semmi borzalmat, ha jóra való rendőrség, pl. az olyan, mely rendes időben a rend fentartására ügyel, visszatartja őket műhelyeikben, csapszékeikben, vagy lakásaikban.

De most, saját szemeikben is királyok; »a souverainitás reájok ment át«; ** hatalmuk korlátlan; ki ebben kétkedik, áruló, büntetése igazságos, halála sürgős, és uralmuk tanácsosaiul őrülteket, bolondokat választottak, kik őrzöngésből vagy számításból hirdetik nekik mindezt: épen úgy, mint egy néger király, kit fehér négerek környeznek, kik őt elfogatásokra ingerlik, és fekete boszorkányok, kik őt a mészárlásokra izgatják. Hogyan alkalmazhatná az ilyen ember, ily dologban és ily vezetőik mellett az igazságosság és méltányosság halasztásait? A méltányosság és igazságosság a polgárisúltság által kifejlett termékek, ő pedig a politikában csupán vadember. Hasztalan ajánlják pártfogásába az ártatlanokat. »Mondja csak polgár úr, ön is el akar minket altatni? Ha az átkozott porosz és osztrák gazemberek Párizsban volnának,

* Lásd: Weber. *Mémoires*. II. 264, 348.

** Lásd: Sicard abbé jelentése. 101. Billaud-Varennes szavai a gyilkosokhoz. — *U. o.* 75. »Még nagyobb hatalmat akarnátok?! miért is ne?! válaszola nekik a felügyelő bizottság egy tagja. Még nagyobb hatalmat adni nektek annyi volna, mint megszorítani azt, melylyel már úgyis bírtok. Megfeledekettek-e arról, hogy souverainek vagytok, miután a népfelség reátok van ruházva, s azt épen e pillanatban is gyakoroljátok?«

vajjon keresnék-e a vétkeket? Nem ütnének le mindenkit, ki útlejtőbe kerülne, mint a svejcziek augusztus 10-ikén? — Nos, én nem vagyok szónok, és nem altatok el senkit, s mondom önnek, családátya vagyok, van feleségem és öt gyermekem, kiket szívesen itt hagyok a városi kerület oltalma alatt, és elmegyek küzdeni az ellenséggel. De nem akarom, hogy mialatt én távol vagyok, azon gonosztevők, kik itt vannak a börtönben, s kiknek más gonosztevők fogják az ajtókat megnyitni, megöljék feleségemet és gyermekeimet. Van három fiam, kik, mint reméllem, egykor hasznosabb polgárai lesznek a hazának, mint azon gazemberek, kiket ön meg akar kímélni. Különben, bocsássák ki őket; adunk nekik fegyvert, s egyenlő számban megküzdünk egymással. Akár itt halok meg, akár a határon, mindenképen a gonosztevők ölnek meg, s én drágán fogom nekik életemet eladni. De akár én, akár mások, e börtönt megtisztítjuk ez átkozott gazemberektől.« * — Általános felkiáltás hallatszik: »Igaza van, semmi kegyelem, be kell menni.« A tömeg csak annyit enged, hogy törvényszék rögtönöztessék, az elfogatási jegyzőkönyv felolvastassék, az ítélethozatal siettetessék; majd azután a szokásos rend szerint fognak ítélni és ölni: ezzel a dolog igen egyszerűvé tétetik. — Más, még félelmesebb neme az egyszerűítésnek abban áll, hogy az embereket osztályok szerint fogják elítélni és megölni. Svejcziek, papok, a király tisztjei vagy szolgálói »a civillista ingyenélői«, e címek közül egy is elégséges. Azon börtönökben, melyekben csupán papok vagy svejcziek vannak, nem vesznek maguknak annyi fárads-

* Lásd: Méhée (fils). *La vérité tout entière*. 171.

ságot sem, hogy ítéletet hozzanak, hanem az illetőket csapatosan ölik le. — A művelet, ily módon megrövidítve, a műveletet végzők szellemi képességéhez van alkalmazva; az új souverain karjai ép oly erősek, mint a mily korlátolt értelme, s kikerülhetlen alkalmazás által munkáját levonja képességeinek színvonalára.

Viszont a munka, melyet végez, megrontja és lealjasítja őt. Nem történhetik meg büntetlenül, hogy az ember, különösen a nép embere, kit régi polgárisúltság békés állapotba helyezett, souverainné, s ugyanazzal együtt hóhérrá legyen. Hasztalan ingerli magát áldozatai ellen, és bátorítja önmagát szitkokat szórva reájok; * erőt vesz rajta azon öntudatlan érzés, hogy borzalmas tettet követ el, és lelkét, mint Macbethét »ellepik a skorpiók.« Borzasztó görcsökben rángatózik a benne megrendülő átörökölt emberséges érzelem ellen; ez ellentáll, ő elkesedik, és hogy elnyomja azt, erre nincs egyéb eszköze, mint a gyilkolásokat szaporítva, »borzalmakba fúlni.« ** Mert a gyilkolás, különösen az, melyet ő gyakorol, azaz, a meztelen fegyverrel, fegyvertelenek ellen, az ő állati és erkölcsi lényébe két rendkívüli és aránytalan érzést olt bele, ezek megzavarják őt; egy részről az ellenőrzés, akadály és veszély nélkül gyakorolt mindenhatóság, az emberek élete és az érzékeny test felett, *** más részt

* Lásd: Sicard abbé jelentése. 81. Kezdetben még maguk a marseilleiek is vonakodtak lefegyverzett embereket megölni, s így szóltak a tömeghez: »Itt vannak szablyáink és lándzsáink; öljétek meg e szörnyeket.«

** Macbeth szavai Shakespearenél: »*I have supped full with horrors.*« (Tele vagyok borzalommal.)

*** Figyeljük meg a gyermekeket, kik kutyát fullasztanak

a véres halálnak különféle alakban való észrevéve, annak mindig új és új torzaival és jajkiáltásaival;* egykor, a római circusokban nem menekülhettek tőle az emberek, s ki egyszer tanuja volt az ily látványnak, mindennap visszajött azt megnézni. S épen ekkor minden fogház udvara egy-egy circus, azon súlyosító körülménnyel, hogy itt a nézők egyszersmind a végrehajtó tényezők. — S így reájok nézve a két égető ital egybevegyül. Az erkölcsi ittasultsághoz vegyük hozzá a physicit; a bor mérték nélkül özönlik, minden megpihenésnél ott áll a színig telt pohár, a hullák felett orgiákat csapnak; s ekkor, a természetéből kivetkezett teremtményből látjuk Dante daemonát kilépni, mely állatias és finomult egyaránt, s nem csupán romboló, de a kínzásokban találékony és számító hóhér, s a roszzsal, melyet elkövet, dicsekszik és örvend neki.

Ez emberek vidámak, minden új hulla körül tánczolnak s a carmagrólát éneklik;** felébresztetik a kül-

meg, vagy kígyót ölnek meg; áldozataik életének szívóssága bántja őket, mint a zsarnokságuk elleni lázadás, és csak annál elkeseredettebben dühöngenek áldozataik ellen.

* Idézzük vissza emlékezetünkbe a bikaviadalok által felkeltett érzelmeket, és a circusi látványoknak Szent Ágostonra gyakorolt ellentárlhatlan vonzerejét, midőn ő először hallá a halálra sebzett viador felkiáltását.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 131. A szeptemberi gyilkosok pörében, a tárgyalást vezető elnök, annak összefoglalásában mondja: »A harmadik és negyvenhatodik tanu azt mondá önöknek, hogy látták Monneuse-t (a községtanács tagját) a la-Forceban ki- és bejárni, látták, mint örül az ott végbemelő szomorú eseményeken, látták, hogy ott sok erkölcstelenség uralkodik, és azt is említették, hogy előtte hegedültek, és hogy egy társa hegedűszó mellett tánczolt.« — Sicard abbé jelentése. 88.

város kíváncsi embereit, hogy azokat »mulattassák«, hogy ők is részt vegyenek »a vigalomban.« * Padok vannak elhelyezve »az urak«, s mások »a hölgyek« számára, ezek, kíváncsiabbak, még a már megölt »aristocratákat« is kényelmesen akarják nézegetni; e miatt azután lámpákat szereznek, s minden hullára tesznek egyet. — E közben a mészárlás tovább foly és tökéletesedik. Az Abbaye-börtönben »az öldöklők egyike a miatt panaszkodik, hogy az aristocraták gyorsan halnak meg, és a miatt hogy csupán a legfelül állóknak van meg azon gyönyörűségök, hogy őket leölhetik«; ** ezentúl csupán a kard hátával fogják őket ütni, s az öldöklők két sora között kellend végig futniok, mint egykor a katonáknak, kik vesszőt futásra valának elítélve. Ha ismert egyénről van szó, úgy annak büntetését még gondosabban hosszabbítják meg. La-Forceban, a szövetségeseik, kik Rulhier urat akarják kivégezni, »borzasztó esküdzésekkel fogadják, hogy fejét vágják le annak, ki a kard hegyével szúrná meg«; legelőször is meztelenre vetkőztetik, azután, egy fél órán át, a kard lapjával ütik, egészen összemarczangolják testét, melyből csergedez a vér, s lassanként nyúzzák meg, »míg beleihez nem érnek.« — Az emberi sziv legfenekén rejtőző valamennyi szörny, egyszerre lép ki az emberi barlangokból, nem

* Lásd: Sicard abbé jelentése. 91, 87. E szót egy borkereskedő mondá, ki szerette volna, »ha a gyilkosok hozzá járnának inni.« — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 197—200. A bor, szalma és lámpa-számla eredetiben megtaláltatott.

** Lásd: Sicard abbé jelentése. 91. — Mathon de la Varrenne. *Histoire particulière des événements qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792*. 150.

csupán az irigy ösztönök kampóikkal,* de a tisztátalan ösztönök is tajtékjokkal együtt, s a két egyesült farka elkeseredetten veti magát a nőkre, kiket gyalázatos vagy dicsőséges nevezetességek állított előtérbe, Lamballe asszonyra, a királyné barátnőjére, Desrués asszonyra, a híres méregkeverő özvegyére, a Palais-Royal egy virágárusnőjére, ki két évvel előbb, a féltékenység egy rohamában, megcsönkítá szeretőjét, a francia testőrség egyik tagját. E miatt a kegyetlenséggel párosúl a trágárság, hogy a kínzásba a meggyalázás is vegyüljön, és hogy a szemérem elleni merénylettel kövessenek el merényletet az élet ellen. Az igen gyorsan megölt Lamballe asszonyban a kéjencz hóhérok csupán a hullát gyalázhatják meg; de Desrués asszonynyal,** különösen pedig a virágárusnővel szemben, egy Nero képzelő tehetségével megtalálják módját annak, hogy az irokézek kínzásait használják fel ellenök.*** — Az irokéztől az emberevőig csak csekély távolság van, néhányan átlépik azt. Az Abbaye-ban egy Damiens nevű volt katona, kardját Laleu főhadsegéd oldalába meríti, a támadt nyíláson bedugja

* Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des événemens, qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792.* 154. Egy külvárosi ember mondá (Mathonnak ki ügyvéd volt): »Várj csak finombőrű uracska, felfrissítem magamat egy pohárnyival véredből.«

** Lásd: Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris.* IX-e nuit. 388. »Mialatt a rablók azzal mulatoztak, hogy gyalázatosságokat kövessenek el rajta, ő rettenetesen jajveszékelt. Testét halála után sem kímélték meg. Ez emberek hallották, hogy egykor szép volt.«

*** Lásd: Prudhomme. *Les Révolutions de Paris.* 1792 szeptember 8-iki szám. »A nép a palais-royali virágárusnőn a megtorlás bosszúját állotta. — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins.*

kezét, megragadja szivét »s azt, mintha el akarná nyelni, szájához viszi.« — Egy szemtanu mondja: »szájáról lecesegett a vér, s úgy szólván bajuszt képezett.« * A la-Forceban feldarabolják Lamballe asszonyt, hogy mit tett Charlot, parókacsináló, ki fejét vitte, azt le sem írhatom; csak annyit mondhatok, hogy egy másik, ki a Saint-Antonie-utczában vitte körül szivét, azt »harapdálta.« **

Ölnek és isznak, s újra ölnek és újra isznak. Végre megérkezik a kimerülés, és megkezdődik az elbutulás. Egyikök, egy kerékgyártó legény, maga tizenhetet ölt meg; egy másik »annyit dolgozott, hogy kardjának éle kicsorbúlt«; »azon két óra alatt, hogy a jobb és baloldal tagjait öldösöm, mondá egy szövetséges, jobban elfáradtam, mint a kőműves, ki két nap óta vakolatot hány.« *** Első haragjok elmúlt, most már csak mint öntudatlan gépek dolgoznak. † Némelyek a padokon kinyujtózkodva

II. 329. A forradalmi törvényszék jelentésének (Bulletin du tribunal révolutionnaire) szeptember 3-iki száma után. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 291. A Conciergerie házmesterének vallomása. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 198. — *Histoire des hommes de proie*, par Roch Marcandier.

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 257. A szeptemberi gyilkosok pöre; Roussel vallomása. — *U. o.* 268.

** Lásd: *U. o.* III. 633. Millet asszony vallomása. — Weber. *Mémoires*. II. 350. — *Histoire des hommes de proie*, par Roch Marcandier. 197, 198. — Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. 381.

*** Lásd: Mathon de la Varenne. *Histoire particulière des événements qui ont eu lieu en juin, juillet, août et septembre 1792*. 150. — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins* 515, 508. A szeptemberi gyilkosok pöre; a Sainte-Foy és Debèche-ügy. — *U. o.* 507, 513. A Corlet, Crapier és Leroux-ügy.

† E gépies, gyilkos mozdulatokra nézve lásd: Dussaulx.

alusznak. Mások, csapatosan, félrevonúlva, mámorukat heverik ki. A mézszárlás következtében oly erős a kipárolgás, hogy a polgári bizottmány elnöke elájul székében,* s a csapszék kigőzölgése a mézszárszékével együttesen száll fel. Az elhomályosult agyvelőket, súlyos és komor elbágyadás fogja el, s az ész végső világi egymásután alusznak ki, mint a füstölgő lámpák, melyek köröskörül ott égnek, a halottak már hideg keblein. Az elbutuló arczaton keresztül, a hóhér és emberevő alatt, a hülyét látjuk megjelenni. A forradalmi hülye az, kiben, két kezdetleges, gépies és megrögzött eszmén kívül minden más elhomályosult, ezek egyike a gyilkolás, a másik a közjó eszméje. Üres fejében mindkettő egyedül állva, ellentállhatatlan vonzerővel egyesülnek, s eltalálhatjuk a hatást, mely találkozásukból származik. »Van-e még munka«, kérdé az egyik hóhér, az elhagyott udvaron. — »Ha nincs több, felelé két nő az ajtóban, *szerezni kell.*«** S természetes, hogy szereznek.

Miután arról van szó, hogy a börtönök megtisztíttassanak, legjobb ha mindjárt és valamennyit megtisztítják. A svejcziek, papok, aristocraták, s »a finom bőrű urak« után hátra vannak a rendes igazságszolgáltatás révén elítéltek s elzártak, a Conciergerieben, a Châteletben, a Szent-Bernát-toronyban levő tolvajok, gyilkosok és gályára itél-

Mémoires. 440. Dussaulx a foglyok érdekében szólani kezd, s a megindult nép kezeit tartja feléje. »De a hóhérok már megütöttek ekkor arczomat lándzsáik vasával, melyről vérző emberhúsdarabok függöttek le. Mások fejemet akarták leütni, a mi meg is történik, ha két fegyveres ember vissza nem tartja őket.«

* Lásd: Jourdan nyilatkozata. 219.

** Lásd: Méhée (fils). *La vérité tout entière.* 179.

tek, s a Bicêtreben és Salpêtrièrèben levő bélyegzett nők, csavargók és vén koldusok, s ifjú foglyok. Mindezek sem mire valók, sőt eltartásuk költséggel jár,* s valószínűleg rosszban török fejüket. Így pl. Desrués, méregkeverőnek neje, a Salpêtrièrèben, bizonyosan ép oly »fondorkodó, gonosz és mindenre képes« mint férje volt; bizonyára dühöng is, a miért börtönben van; ha tehetné, felgyújtaná Párizst; ezt bizonyosan mondotta is, kellett mondania;** szükség van tehát a sepregetésre. — És e még szennyesebb munkában a seprő még szennyesebb kezekben van; a sepregetők között olyanok is vannak, kik szokásos lakói valának a fegyházaknak. Az Abbayeban, különösen az utóbbi időben az öldöklést végzők már lopnak is;*** innen, a Châteletből és Conciergerieből, elhordanak »mindent, a mi előttök elhordásra érdemesnek látszik«, még a holtak ruháit is, még a börtönökben levő lepedőket és ágytakarókat is, még a börtönőrök apró megtakarításait is; felhasználják az alkalmat szövetségesek szerzésére is. »Harminczhat szabadon bocsátott fogoly között számos gyilkos és tolvaj volt; az öldöklők bandája felvette azokat. Volt hetvenöt, részben lopás miatt letartóztatott nő, s ezek megigérték, hogy jól fog-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 558. Ugyanezen eszmével találkozunk az Égalité-századot képező szövetségesek és párizsiak között, kik Orléansból elhozták a foglyokat, és azokat Versaillesben lemészárolták. Eljárásukat azzal magyarázzák meg, »hogy azt remélték, miszerint véget vetnek azon óriási kiadásoknak, melyekbe az összeesküvők hosszas letartóztatása a francia birodalmat sodorja.«

** Lásd: Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. 388.

*** Lásd: Méhée (fils). *La vérité tout entière*. 177.

ják szolgálni megszabadítóikat«; s valóban, később, a jakobinus és Cordelier-klubban ezek a karzatok kötögető asszonyai.* — A Salpêtrièrèben, »Párizs valamennyi kitarói, a régi kémek . . . . a kicsapongók, Franciaország és Európa gazemberei, előre is készültek a műtéthez«, s az erőszakétel a mézszárlásokkal váltakozik.** — Eddig legalább a lopás és kicsapongás voltak a gyilkosságok fűszerei; de a Bicêtreben a vérengzés egész nyerseséggel lép fel; csupán a mézszárlási ösztön kerekedik felül. Egyéb letartóztatottak közt, volt ott az alsó néposztályhoz tartozó negyvenhárom, tizenkét-tizenhét éves gyermek, kiket szüleik vagy gazdáik adtak volt be, hogy ott javítás alá vétessenek;*** csak rájuk kellett nézni, hogy az ember felismerhesse bennök az igazi párizsi bitangokat, a nyomor és vétek tanonczeit, az uralkodó banda jövendő újonczait, s a banda, bunkósbotokkal támad rájuk. Ezeket lehet a legnehezebben megölni: ily korban az élet szívós, meg kell kettőzni a fáradságot, hogy a cél eléérssék. »Ott lenn, abban a zugban, mondá egy börtönőr, testökből halmot képeztek. Másnap, midőn el kelle őket temetni, ez oly látvány volt, melyre meg-hasadt a szív. Volt közöttök egy, ki aludni látszott, mint a jó isten angyala; a többiek azonban borzasztóan megvalának csonkítva.« † — Ez alkalommal a gyilkosok még

* Lásd: Prudhomme. *Les crimes de la Révolution*. III. 272.

** Lásd: Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris*. 388. A Salpêtrièrèben a nők két osztálya volt képviselve, az egyikhez tartoztak a legbélyegzettebb nők, a másikkhoz az itt felnevelt fiatal leányok. Ez volt oka a kétféle bánásmódnak.

*** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 295. A nevek, korok és foglalkozások jegyzéke.

† Lásd: Barthélemy Maurice. *Histoire politique et anecdotique des prisons de la Seine*. 329.

az embernél is alább szállottak, az állatvilág legalsóbb rétegeihez, a farkasnál is lejjebb: a farkasok ugyanis nem ölik meg kölykeiket.

VI.

Az öldöklés hat napon és öt éjen át szakadatlanúl foly. * Az Abbayeban 171-en, a la-Forceban 169-en, a Châteletben 223-an, a Conciergerieben 328-an, a Szent-Bernáttoronyban 73-an, a karmelítáknál 120-an, Saint-Firminben 79-en, Bicêtreben 170-en, Salpêtriéreben 35-en öletnek meg; a halottak között 250 pap, 3 érsek vagy püspök, főtisztok, hivatalnokok, egy volt miniszter, egy királyi hercegnő, Franciaország legszebb nevei, másrészt pedig egy néger, a néphez tartozó nők, utczai suhanczok, fegyenczek, régi koldusok vannak; vajjon ki az az ember, ki most, legyen bár nagy vagy kicsi, nem érezné a kést nyakán? — Annál inkább pedig, mert a banda megszorodott. Fournier, Lazowsky és Bécard, a fő gyilkosok és tolvajok, 1500 nyakvágóval jönnek vissza Orléansból; ** az úton megölték Brissac és Delessart urakat, s más

* Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 421. Procès-verbal du commissaire de police Auzolle. A la-Force felügyelőjének kijelentése szerint a megszárlás itt szeptember 7-ikéig húzódott. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 548.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *U. o.* III. 399, 592, 602—606. — *Mémoires sur les journées de septembre 1792*. 358 és köv. lapokon. Procès-verbal des 8, 9 et 10 septembre, extrait des registres de la municipalité de Versailles. — Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II. 483. Midőn Bonnet törvényszolga szeptember 1-én Orléansban egy törvényszéki megbízatást közölt Four-

negyvenkettőt, kik a népfelség megsértéseért valának vádolva, kiket kiragadtak bíráik kezéből, s ezeken felül még »Párizs példájára« huszonegy letartóztatottat, kiket a versaillesi börtönből elhozni mentek; most azután Párizsban az igazságügyminiszter köszönetet mond nekik, a községtanács szerencsekívánatokkal fogadja, kerületeikben ünneplik és ölelgetik őket.* — Kétkedhetik-e valaki, hogy ezek nem készek-e újra kezdeni a munkát? Lehet-e Párizsban vagy ennek környékén csak egy lépést is tenni, a nélkül, hogy ezek nyomását ne érezze az ember, vagy ne legyen tanúja zsarnokságuk látványának? — Ha valaki kimegy a sorompónál, találkozik hasonlóikkal, kik ott őrt állanak, azután, a városi kerületi bizottságokban, hol állandóan ott tanyáznak. Malouet a roulei kerület elé vitetve,** ott őrjögők pokoli gyülekezetét

nier-vel, ez így szólt: »B..... az i..... én nem fogadok el semmiféle parancsot; majd ha az átkozott gazemberek feje le lesz ütve, indíthatnak pert ellenök.«

* Lásd: Roch Marcandier. *Histoire des hommes de proie*. 210. Lazowsky beszéde a finistèrei városi kerület gyűlésén, a Saint-Marceau-külvárosban. Lazowski annyira ment, hogy az étampesi polgármester gyilkosait is szabadon bocsátá, és békóikat a gyülesterem asztalára tette.

** Lásd: Malouet. *Mémoires*. II. 243. (Szeptember 2-ikáról). — *Moniteur*. XIII. 48. Az 1792 szeptember 27-iki ülésről. Panis beszédéből kitűnik, hogy az itteni jelenetek hasonlítanak azokhoz, melyek a felügyelő bizottság bebelében előfordultak. »Képzeljék el a mi helyzetünket, mondja ő; az udvar árulásain felbőszült polgárok yettek körül minket; azt mondák nekünk: íme, itt van egy aristocrata, ez megszökik, el kell fogniok őt, vagy önök maguk is árulók. A pisztolyt szegezték mellünkre, s mi láttuk, hogy nem tehetünk mást, mint hogy aláírjuk az elfogatási parancsokat, nem annyira a mi biztonságunk, mint a denuncziáltaké végett.«

látja, ugyanazon teremben legalább száz, gyanus, denuncziáló, közreműködő, segédkező ember van jelen; a terem közepén egy hosszú zöld asztal, telve kardokkal és törökkel, körülötte a bizottmány tagjai, »húsz hazafi, felgyúrt ingújjakkal, az egyiknek kezében pisztoly, a másikéban toll«, melylyel elfogatási parancsokat írnak alá, »szitkozódva, fenyegetődzve, valamennyien egyszerre beszélve, és kiáltozva: Áruló! — Összeesküvő! — A börtönbe! — A nyaktiló alá! — s ezek mögött a nézők zagyvaléka, feleselve és kezeiket mozgatva«, hasonlók a vadállatokhoz, melyek ugyanazon egy ketreczbe tömve, fogaikat csikorgatják egymásra, egyik a másikra akarva ugrani. »A leghevesebbek egyike, kardját kivonva, hogy egyik ellenfelére vágjon, engem meglátva megállapodik egy pillanatra s így kiált: itt van Malouet! — De az ellenséges hős, ki kevesebbet törődik velem, mint amazal, felhasználja ez alkalmat, hogy azt egy bunkós bottal lecsapja.« — Malouet meg van mentve, épen jókor; Párizsból csak ily véletlenek által lehet kijutni. — Ha az ember ott marad, gyászos képek ostromolják; minden utczában lehet találkozni csapatokkal, melyek a gyanusakat gyors léptekkel vezetik a bizottmány elé vagy a börtönbe; minden börtön körül csoportokat képeznek az emberek, kik »eljárnak szerencsétlenségeket látni«; az Abbaye udvarában állandóan tart az árverés, a holtak ruháinak eladása céljából; mindenfelé a szemetes kocsik zaját hallani, melyek éjjel-nappal döcögnek a kövezeten, az 1300 hulla elszállítására; a nők énekét hallani mindenfelé, kik a már teli kocsikra ülnek fel, s a meztelen testeken újjaikkal verik hozzá az ütenyt. * Ván-e ember,

* Lásd: Granier de Cassagnac. *Histoire des Girondins*. II.

ki ilyen találkozás közben, képzeletben ne látná magát is a kerületi bizottmányban a zöld asztal előtt, utóbb a börtönben a feléje kivont kardokkal szemben, végre a szemetes kocsin a véres halom tetején ?

Az ily látvány behatása alatt elcsügged a bátorság; valamennyi hírlap helybenhagyja és takargatja a történeteket, vagy hallgat; senki sem mer ellentállani semminek. A javak épúgy mint az élet azé, a ki el akarja venni. A vámoknál, az árúcsarnokban, a Temple-boulevardon, három színű szalaggal diszített gazemberek elragadják az árúkat, s azon ürügy alatt, hogy az ékszereket le kell tenni a haza oltárára, elveszik az erszényeket, órákat, gyűrűket stb., oly durván, hogy a nőknek, kik nem voltak képesek fülbevalóikat elég gyorsan levenni, azokat füleikkel együtt tépik ki.* Mások, a Tuileriák pinczében foglalva állást, ott saját hasznukra eladják a nemzet borát és olaját. Mások, kiket a nép egy héttel előbb kiszabadí-

258. — Prudhomme. *Les crimes de la Révolution*. III. 272. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 631. — De Ferrière. *Mémoires*. III. 391. — (Az idézett kifejezést Rétif de la Bretonne jegyezte fel.)

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 688, 698 (a szeptember 15 és 16-iki számok). — *U. o.* Roland levele, 701, Pétion levele, 711-ik lapon. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVIII. 33, 34. — Prudhomme lapjában, a *Les Révolutions de Paris* szeptember 14-iki számában, egy, e tárgyra vonatkozó kép van. — »Egy angol, ki a nemzetgyűlés sorompója elé bocsáttatott; két törvényszolga és ezek csatlótsai ellen azon vádat emeli, hogy Chaillotban, az általa lakott házban, loptak. És pedig 12 louis d'ort, 5 guinéát, 5000 livret assig-nátákban, és egyéb értékeket.« A törvényszékek, melyekhez panaszával fordúlt, nem mernek eljárni benne. (Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 1-ső lap; szeptember 18-ikáról.)

tott, egy még nagyobb fogásra készülnek, s a királyi szertárba betörve, onnan 30 millió értékű gyémántot lopnak el.* — A lábairól levert Párizs, hasonlóan azon emberhez, kit bunkós bottal fejbe ütöttek, enged történni mindent, s a mézszárlás szerzői elérték céljokat: a párt belekapaszkodott a hatalomba, s azt többé ki nem ragadják kezeiből. Szívós bitorlása ellen a girondisták sem a törvényhozó gyűlésben, sem a Conventben nem képesek felülkerekedni. Csattanós példával bizonyítá ez be, hogy mindenre képes, és ezzel dicsekszik is; nem fegyverkezett le, mindig ott áll, névtelenül, és készen gyilkoló elvével, röviden elbánó szereivel, fanatikus és orgyilkos személyzetével, Maillard-ral, Fournier-vel, ágyúival és lándzsáival. Mindaz, a ki nem tartozik a párthoz, csak ennek kegyelméből él, egyik napról a másikra. Mindenki tudja, hogy a nemzetgyűlésnek már eszébe sem jut kiutasítani az oly egyéneket, kik a kiutasítási rendeletre mézszárlással felelnek; már nem arról van szó, hogy számadásuk megvizsgáltassék, vagy hogy a törvény korlátai között tartassanak. Dictatúrájuk megtámadhatatlan, megrostálási működésök tovább foly. Tizenegy nap alatt négy-ötszáz újabb fogoly, kik vagy a helyhatóság, vagy a városi kerületek, vagy valamely jakobinusnak parancsára elfogattak, van ismét a még vérrel telt zárkákba bezsúfolva, és hírlik, hogy szeptember 20-ikán a börtönök egy második mézszárlás által fognak kiürítettetni.** — Foglalja el bár a

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 461. — Prudhomme. *Les Révolutions de Paris*. 1792 szeptember 22-iki sz.

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 711. Szeptember 16-iki ülés. Roland levele a nemzetgyűléshez. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 42. — *Moniteur*. XIII. 731. Szeptember 17-iki ülés. Pétion így szólt a többi között: »Tegnap szó volt arról, hogy ismét elmennek a börtönökbe, különösen, a Conciergeriebe.«

Convent, ha neki tetszik, megbízatását nagy pompával, mint souverain, és működtesse a rendeleteket létrehozó gépet; ez mit sem változtat a dolgon, a kormány, akár szabályos, akár nem, mindig annak keze szerint mozog, ki a kardot tartja. A rögtönzött rémuralom által a jakobinusok kezeikben tartották a törvénytelen hatalmat; a folytatott rémuralom által, meg fogják állapítani törvényes hatalmokat. A kierőszakolt szavazatok a városházán, a törvényszékeken, a nemzetőrségben, a városi kerületekben, a közigazgatási hivatalokban, nekik adják a helyeket, s a Convent számára már megválasztották Marat-t, Dantont, Fabre d'Églantinet, Desmoulins Camillt, Manuelt, Billaud-Varennest, Panist, Sergent-t, Collot-d'Herboist, Robespierret, Legendret, Osselint, Fréront, Davidot, Robert-t, Lavicomteriet, szóval a mézszárlás izgatóit, vezetőit, bűntársait.* Nem mulasztatott el semmi, a mi által a

* Lásd : *Archives nationales*. C II. 58—76. Procès-verbaux de l'Assemblée électorale de Paris. — Első, kit megválasztottak (szeptember 5-ikén) Robespierre volt, azután Danton és Collot-d'Herbois (szeptember 6-ikán), továbbá Manuel és Billaud Varennes (szeptember 7-ikén), majd Desmoulins Camill (szeptember 8-ikán), Marat (szeptember 9-ikén), stb. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 35. (A községtanács azon határozata, melyet Robespierre izgatásaira hozott a választási eljárás szabályozására.) — Louvet. *Mémoires*. A választói gyűlésen Louvet, Marat jelöltsége felől akarva beszélni, szót kért, de nem kapta meg. »Midőn távoztam, így szól, körülvettek azon nagy botokkal és kardokkal felfegyverzett emberek, kik a leendő dictátornak szüntelen nyomában jártak, — Robespierre testőrsége. — Fenyegettek, és érhető szavakkal mondák: Nemsokára megemlékezel erre. Ez volt a szabadság e gyülekezetben, melyben, török között, hangosan kellett szavazni.«

szavazatokat kierőszakolni vagy meghamisítani lehetett. Először is, a népet bevezették a választói gyülekezetbe, s e célból azt a jakobinusok nagy termébe tették át, a jakobinusok karzatainak nyomása alá. Egy második óvrendszabály által, minden ellenzékeskedőt, minden alkotmánypártit, a monarchikus, a Sainte-Chapelle és Feuillant-klubbnak valamennyi egykori tagjait, a 20,000-ek és a 8000-ek kérvényének valamennyi aláíróit, kizárták a szavazásból, s midőn a kerületek ez ellen óvást tettek, felszólalásaitkat, mint »a fondorlat« gyümölcsét visszavetették. Végre, minden szavazásnál a névszerinti felhívást használták, s minden választónak fennhangon kellett szavaznia; így előre is tudták, hogy jól fog szavazni; a figyelmeztetés, melyet kaptak nagyon is világos volt. Szeptember 2-ikán, mialatt a választó gyülekezet a püspöki palotában első ülését tartá, ettől ötszáz lépésnyire a marseilleiek, elvittek a kerület huszonegy papját, s azokat már az átkísérés alkalmával a Pont-Neuf-ön kardjaikkal kezdék szurdalni. A helyhatóság munkásai az Abbayeban, a karmelitáknál, la-Forceban, egész este és egész éjjel dolgoztak, és szeptember 3-ikán, midőn a választói gyülekezet a jakobinusok helyiségeibe ment át, a Pont-au-Change-on két sor hullá közt vonúlt el, melyeket a mézszárlók a Châteletből s a Conciergerieből hoztak oda.

X. FEJEZET.

A megyék. — A forradalmi kór járványos és ragályos volta. — I. Elve a népfenségről szóló jakobinus dogma. — Az új jog hivatalos kihirdetése. — Az új kormány nyilvános meghatározása. — Ennek célja, ellenzői, és eljárása. — Az új kormányforma Párizsból a vidékre terjed el. — II. Több megyében az új kormányforma már elébb lépett életbe. — Példa Var megyéből. — III. Minden jakobinus csoport dictatúrája a maga helységében. — Saint-Afrique az interregnum alatt. — IV. A jakobinus dictatúra rendes eljárása. — A klubbisták helyi bandája. — Személyzete. — Vezetői. — V. Az önkéntesek vándorló bandája. — Az újonczok minősége. — A tisztek megválasztása. — Rablások és gyilkolások. — VI. Utazás Franciaországon át a belügyminiszter kabinetjében. — Carcassoneból Bordeauxba. — Bordeauxból Caenbe. — Az észak és kelet. — Châlons-sur-Marneből Lyonba. — A Comtat és a Provence. — A jakobinus községi tanácsok hangja és feleletei. — A párt programja.

A megyékben százával fordultak elő oly napok, minők június 20-ika, augusztus 10-ike, és szeptember 2-ika; ha van járványos és ragályos betegség, mely a testet érheti, van bizonyára ilyen a szellemekre nézve is, és a forradalmi kór ekkor ilyen volt. Ugyanegy időben lép fel az ország valamennyi részében, s valamennyi meg-

fertőztetett hely hozzájárul a többiek megfertőzéséhez. Minden városban vagy mezővárosban a klubb olyan gyuladási fészek, mely feldúlja az egészséges részeket, és minden feldúlt középpont, a fertőző lég terjedéséhez hasonlóan messze kilöveli példáit.* Ugyanazon láz, ugyanazon őrjöngés, és ugyanazon rángások mindenütt fellépve azt mutatják, hogy mindenütt megvan ugyanazon méreganyag, s ez nem más, mint a jakobinus dogma; ennek köszönhető, hogy a bitorlás, orzás, gyilkolás, a politikai bölcsészet köpenyébe takaródnak, s a személyek és a köz vagy magán vagyon elleni leggonoszabb merényletek törvényekké válnak; mert azok a törvényes souverain tettei, ki meg van bízva a közjónak gondját viselni.

I.

A jakobinusok szerint természeti jog az, hogy minden jakobinus csapat a maga kerületében a helyi dictatúrát gyakorolja, s mióta a nemzetgyűlés kijelenté, hogy a haza veszélyben van, ez egyszersmind írott jog is lett. »E naptól kezdve«, írja a legelterjedtebb hírlap,** s már ezen kijelentés folytán is, »Francziaország népe összegyűlt, felkelt . . . s a souverain hatalommal van felru-

* Lásd: Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 122. Laussel levele a lyoni jakobinusokhoz, Párizsból 1792 augusztus 28-ikáról, melyben e szavak olvashatók: »Mondd meg csak, hány fejet vágtak le nálunk? gyalázat volna, ha ellenségeinket menekülni hagytuk volna.«

** *Les révolutions de Paris*, par Prudhomme. XIII. köt. 59—63 lapok (1792 július 14-ikéről).

házva.« Összes hivatalnokai, képviselői, törvényes hatóságai, visszatérnek a semmiségbe, mely az ő lényegök. Ti ideiglenes és visszahívható képviselők »nem vagytok egyebek mint a nép elnökei; nincs már egyéb dolgok, mint szavazatait összeszedni, . . . és, ha a nép azokat ünnepélyes alakban kimondá, neki kihirdetni.« — Nem csupán a jakobinus, de még a hivatalos elmélet is ilyen. A nemzetgyűlés helyesli a felkelést, elismeri a községtanácsot, maga hátralép, s a mennyire csak teheti, lemond jogairól, és csak azért marad meg helyén ideiglenesen, hogy az üres ne maradjon. Óvakodik a parancsolástól, még akkor is, midőn arról van szó, hogy utódait kijelölje; csupán »meghívja« a francia nemzetet, hogy alakítson nemzeti conventet; bevallja, »hogy nincs joga a souverainitás gyakorlását kötelező szabályokkal rendezni«; nem tesz mást, »mint hogy reá mutat« a választási módzatra, »és felhívja a polgárokat, hogy ahhoz tartsák magukat.« * — A közben pedig alkalmazkodik mindenhez, mit az úgynevezett souverain nép akar; nem mer ellentállani gazságainak; s a gyilkosokat csupán kérelmekkel iparkodik meglágyítani. — De sőt, minisztereinek aláírása vagy ellenjegyzése által felhatalmazza őket, hogy másutt újra kezdjék a dolgot; így Roland aláírta Fourniernek Orléansba való kiküldetését; Danton egész Franciaországba szétküldé Marat körlevelét; a minisztertanács a megyék újjászületésének eszközlésére a községtanács és a párt legdühösebb tagjait küldi ki, milyenek Chaumette, Fréron, Westermann, Audouin, Huguenin, Momoro, Couthon,

* Lásd Duvergier *Collection de lois et décrets* című munkájában az 1792 augusztus 10 és 11-iki rendeleteket.

Billaud-Varennes,* sőt még más rossz hírben álló és durvább tagjait is, kik a jakobinus dogmát egész rideg-ségében hirdetik. »Egész nyíltan hirdetik, hogy nincs többé törvény, hogy, miután a nép souverain, mindenki úr; hogy a nemzet minden egyes töredékének jogában áll oly rendszabályokat alkalmazni, melyeket a közjó érdekében szükségeseznek tart; hogy mindenkinek joga van a gabona árát megszabni, a gabonát a földművesek magtáiraiban lefoglalni, s azon földművesek fejét leüttetni, kik nem akarják a gabonát vásárra vinni.« ** Lisieuxben Dufour és Momoro a telektörvényt hirdetik. Douaiben más párizsi izgató szónokok így szólnak a népegyletekben: »állítsatok máglyákat; állítsatok fel a város sánczain bitófákat, hogy azok, kik nincsenek a mi véleményünkön, felakasztassanak.« — Mindez igen helyes, és tökéletesen megfelel az elveknek, s a hírlapok, kivonva a következtetéseket, megmagyarázzák a népnek, mi módon kell élnie visszaszerzett souverainitásával. Így pl.: »Azon körülmények, melyek között élünk, a vagyonsközséget jogossá teszik; minden a mienk.« Különben is »szükséges, hogy a vagyoni viszonyok terén közeledés hozassék létre . . . oly egyenlősítés, mely lerontsa ama bűnös elvet, hogy a gazdagok túlsúlylyal bírnak a szegények felett.« S ez annál sürgősebb, mert »a népnek,

* Lásd Prudhomme lapjának, *Les révolutions de Paris*, szeptember 15-iki számát, 483. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 430.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *U. o.* IV. 11. Fauchet jelentése 1792 november 6-ikáról. — *U. o.* IV. 91, 142. Fockedeynek, a Nord megye közigazgatási főbb tisztviselői egyikének, és Baillynak, seine-et-marnei képviselőnek beszédei.

a valóságos népnek, a souverainnek, majdnem annyi az ellensége, mint a mennyi birtokos, nagykereskedő, tőkepenzes és gazdag ember van Francziaországban... Mindenkit, a kinek feleslege van, forradalom idején olybá kell venni, mint a népuralom nyílt vagy titkos ellenségét.« S azért minden község tagjait, mielőtt oda hagyják házi tűzhelyeiket« és a hadsereghez távoznak, »tegyék biztos helyre, s a törvény védelme alá mindazokat, kik arról gyanúsak, hogy nem szeretik a szabadságot; tartassanak zár alatt a háború bevégetéig; őrizték őket lándzsás emberek«, s minden ór kapjon naponként harmincz sout ezen fáradságáért.* A mi az elbukott kormány párthíveit illeti, »élőkön Roederer és Blondelle« a párizsi directórium tagjaival, a főtiszték, »élőkön Lafayette-tel és Affryval«, az alkotmányozó gyűlés revisorai, Barnave-val és Lameth-tel élőkön, a törvényhozó gyűlés Feuillant-párti képviselői Ramond-nal és Jaucourt-ral élőkön; ** mindazok,

* Lásd: Prudhomme. *Les révolutions de Paris*. 1792 szeptember 1-i szám, 375, 381, 385 l.; szeptember 22-iki szám, 528, 530 l. — V. ö. Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 144. A lyoni jakobinusok vezetői Châlier, Laussel, Cusset, Rouillot s mások, a következő elveket hirdetik: »Elérkezett az idő, melyben e jövendölés: a gazdagok a szegények, s a szegények a gazdagok helyére fognak jönni, teljesedésbe megy.« — »A gazdagok boldogok lesznek, ha meghagyatják nekik javaiknak fele.« — »Ha Lyon munkásainak nincs munkájok és kenyerek, e bajt felhasználhatják a maguk javára, lefoglalva a gazdagok javait, melyeket kezök ügyében találnak.« — »Senki sem halhat éhen, midőn a gabonával telt zsák mellett áll. Kell-e jelszó, melylyel meg lehet fizetni mindent, mire szükségtek van? Haljatok meg vagy öljetek.«

** Lásd: *U. o.* 1792 augusztus 28-iki szám. 284—287. l.

kik megegyeztek abban, hogy beszennyezik kezeiket azzal, hogy a civillistához nyúljanak, mindazon 40,000 orgyilkos, kik augusztus 9 és 10-ike közötti éjjel a királyi palotában összegyűltek, . . . valamennyien őrzöngő szörnyetegek, kiket az utolsó emberig ki kell irtani. Nép! . . . te felkeltél, maradj így; maradj így mindaddig, a míg az összeesküvők közül már egyetlen egy sem él. Az emberiesség követeli, hogy ez egyszer kérelhetetlennek mutakozzál. Rémiítd meg a gonoszakat; a proscriptiók, melyeket kötelességeddé teszünk, a hazának szent haragja.« — Ilyenek hallattára nincs helye a csalódásnak: a vészharang kondulása ez, mely megszólal valamennyi törvényes hatalom, minden társadalmi rangfokozat, az egész közigazgatás, törvénykezés, valamennyi táborkar, a papság és nemesség, a földbirtokosok és tőkepénzesek, a pénzemberek, a kereskedelem és ipar vezetői ellen, szóval Franciaország régi vagy új kiváló elemei ellen. A párizsi jakobinusok példájokkal, hírlapjaikban, kiküldötteik által megadják a példát, és híveik a megyékben kik ugyanazon elvekkkel vannak telítve, csupán a felhívásra várnak, hogy előrohanjanak.

II.

Több megyében* a jakobinusok be sem várták a Párizsból jövő jelszót, hanem, mint pl. Varban már májusban megkezdődtek a rablások és proscriptiók. — Szokás

* Lásd e munka II. kötetének 549–550 lapjait. Tíz megyében a hatodik pórháborúra rögtön a hetedik következik. Egyebek közt olvasható a tarni közigazgatási hatóság levele 1792

szerint legelőször is az urasági kastélyok és a kolostorok ellen indulnak, daczára annak, hogy ezek nemzeti vagyonná lettek; ennek okául majd azt adják, hogy a közigazgatási hatóságok »igen lassan hajtják végre a kivándorlók ellen hozott rendeleteket«, majd azt, hogy »a kastély, miután magaslaton áll, bántja a lakosság szemeit.« * Alig van Franciaországban falu, melyben ne volna vagy negyven oly semmiházi, ki mindig kész zsebeit tele rakni; és épen egy ily számú csapat rabol el mindent a montaurouxi kastélyból; »bútorokat, élelmi szereket, sőt még a pinczében talált faedényeket is.« Ugyane csapat ugyanígy járt el a tournoni kastélyban; a salerni kastély felgyújtatott; a flagose-it lerombolták; a Cabris-csatornát szétrombolják; ezek után a montrieuxi karmelita-kolostor, a grassei, caneti, régussei, brovazi és más kastélyok pusztítottak el, s »az ily pusztítások mindennaposak.« — Lehetetlen a falusi rablógarázdálkodást elnyomni, az uralkodó dogma kicsikarja a

június 18-ikáról, melyben ez áll: »Számptalan csapat járta be a várost (Castrest) és környékét. Erőszeakkal betörték a polgárok házaiba, összezúzták a bútorokat, és megraboltak mindenkit, a ki kezeik közé került. A nők és leányok meggyaláztattak, a kerületi, és a helyhatóság által küldött biztosokat, kik békére inték őket, szidalmazták és fenyegették. A rablást újra kezdték, a polgárok házi jogait megsértették.« — »Annyi bizonyos, mondják tovább a levél írói, hogy az alkotmány haladása észrevehető elleneinek gyors és nagy számú kivándorlásából.« (Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3271.)

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3272. Lettre des administrateurs du Var, 27 mai 1792. — Lettre du ministre Duranthon, 28 mai. — Lettre de la commission composant le directoire, 31 octobre.

hatóságok kezeiből a hatalmat, s »a megyékben hemzsegő« klubbok mindenfelé elterjesztik az anarchia csiráit. »Azon közigazgatási hivatalnokok, bírák, helyhatósági tisztviselők, szóval mindazok, kik bárminő hatalommal vannak felruházva és bírnak bátorsággal, hogy a törvényt tiszteletben tartassák, egymás után bevádoltatnak a közvélemény előtt, mint az alkotmány és a szabadság ellenségei, mert, így szólnak, ők sohasem beszélnek másról, mint a törvényről, mintha nem tudnák, hogy a nép akarata készíti a törvényt, és mi vagyunk a nép.«.*

Íme, ez a valódi elv, s itt úgy mint Párizsban, rögtön megszületnek következményei. »E klubbok közül többen, nem foglalkoznak mással, mint a birtokok elpusztításának, az aristocraták lefejezésének megbeszélésével. S vajjon, kit értenek ezen gyalázni akaró elnevezés alatt? Városokban a nagykereskedőket és gazdag földbirtokosokat, falvakon az úgynevezett polgárokat; mindenütt azon békés polgárokat, kik, mint a rend barátjai, végre valahára szeretnének a védő törvények, az alkotmány jótékonyágának árnyában megpihenni. Az ily denuncziációkban oly örültséggel járnak el, hogy pl. egy ily társaságban nem rég egy derék bátor földművest bevádoltak mint

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3272. Lettre des administrateurs du Var, 27 mai. — E jelszó, mint a forradalmi szellem foglalata, mindenütt előfordúl. — V. ö. Duc de Montpensier. *Mémoires*. 11. Aixben, a herczeg egyik öre így szólt a sansculotte-okhoz, kik berontottak azon terembe, melyben a herczeg mint fogoly őriztetett: »Polgárok, minő parancs folytán jöttetek ide be, és miért fegyvereztetek le az ajtó előtt álló őrt?« — Egyikök így felelt: »A nép parancsára. Nem tudod-e, hogy a nép souverain?«

aristocratát; egész aristocratasága abból állott, hogy azoknak, kik a helység elébbi urának kastélyát kirabolták, azt mondá, hogy vétségök gyümölcsét nem fogják békében élvezhetni.« — Íme, már előre ki van jelölve a párizsi jakobinusok programja, t. i. a francziáknak két osztályba való sorozása, az egyiknek kiraboltatása, a másiknak önkénye, a jó módú, rendben élő, becsületes emberek elnyomása azoknak dictatúrája által, kik nem ilyenek.

Itt úgy mint Párizsban pontról-pontra megvalósítják e programot. Beaussetben, Toulon mellett, egy Vidal nevű nemzetőr-kapitány, »ki két egymásra következő amnesztia folytán kétszer bocsáttatott ki a börtönből«, halállal bünteti nem csupán az ellentállást, de még a zúgólódást is.* Ezt az embert két aggastyán, egy jegyző és egy esztergályos, a közvádlónál feljelentvén, megszólal a riadó, fegyveres emberek gyülekeznek az utcán, s a két senátort megtámadják, lelövöldözik őket, és hulláikat egy kútba dobják. Barátjaik közül többen megsebesülnek, mások menekülnek; két ház kiraboltatik, s a helyhatóság, mely vagy »le van igazva, vagy bűntársuk«, csak akkor lép közbe, mikor már mindennek vége van. — A bűnösök üldözésére nincs mód; az esküdtszék elnöke, kinek ezer ember képezi kíséretét, vizsgálatot akar tartani, de nem képes tanúkat szerezni. A helyhatóság azt állítja, hogy nem hallott semmit, sem a

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3272. Lettre de l'accusateur public, 23 mai. — Lettres des administrateurs du département, 22 et 27 mai. (A Beaussetben, május 13-ikán történt eseményekre vonatkozólag.)

riadónak, sem az ablakai előtt kilőtt fegyvereknek zaját. A többi tanúk egy szót sem szólnak, csupán egész csendben mondják meg hallgatásuk indokát: ha vallának »biztosak arról, hogy mihelyt a csapat eltávozik, meggyilkoltatnak.« Magát az esküdtszék elnökét is fenyegetik, s ez jónak látja, három negyed órai itt tartózkodás után elhagyni a várost. — Erre azután a beausseti és a környéken levő klubbok, neki bátorodva a törvények tehetetlenségén, újabb lázító indítványokat tesznek. »Kijelentik, hogy a csapatok visszavonulása után más tizenkilencz házat fognak elpusztítani; indítványozzák, hogy az aristocraták, azaz, a vidék valamennyi földbirtokosai fejeztessenek le.« Sokan menekültek, de az emberek ezzel nem érik be. Azon beaussetieknek, kik Toulonba menekültek, Vidal megparancsolja, hogy rögtön térjenek vissza; ha ezt nem tennék meg, házaik le fognak romboltatni, s valóban, még az nap, mintegy intelem gyanánt, Beausset több háza, egyebek közt a jegyzőé, a tetőtől a pinczéig leromboltatik vagy kirabolgatik; a város egész söpredéke, »félíg ittas emberek és nők«, munkában vannak, s miután lopásról és ivásról van szó, nem is vágyódnak más után, mint hogy a megye székhelyén is így dolgozhassanak. — A klubb ki is jelenté, »hogy nem sokára Toulonban egy új Bertalan-éjt fognak rendezni«; vannak ott szövetségeseik, s ezekkel meg egyeznek; valamennyi, kis szomszéd városbeli klubb el fogja küldeni a maga embereit; mindannyian a touloni klubb vezérlete alatt fognak megindulni. Toulonban úgy mint Beaussetben, a helyhatóság fogja a dolgokat a maga útján haladni engedni, s a közvádlóval, a kerület és megye közigazgatási tisztviselőivel szemben azon eljárást

fogják követni, mely miatt ők maguk is panaszkodnak. Ezeknek azután szabadságukban fog állani Párizsba írni, s a hazafiakat a nemzetgyűlés és a király előtt bevádolni; a klubb az ő irka-firkáikra tényekkel fog felelni. Különben az ő órájok is közeledik; Toulonban is vannak lámpák és fáklyák, s a párt meggyilkolja őket, mert ők a gyilkosok ellen lépnek fel.

III.

Abból, a mit a párt merészelt, mikor a kormány még fennállott, következtethetünk arra, mit fog majd az interregnum alatt magának megengedni. Ekkor, mint mindig, a példák adnak kellő felvilágosítást, s hogy az új souveraint megismerjük, lássuk meghatározott helyen való működését.

Aveyron megye egy kis városkájában Saint-Affriqueben, az augusztus 10-iki események közhírré jutásakor, a jakobinusok arra vállalkoztak, hogy ők is meg fogják menteni a hazát, s e célra, hasonlóan a kerület egyéb mezővárosaiban levő klubbokhoz, ők is *végrehajtó hatalom* gyanánt megalakultak.* Ez eljárás nem új, különö-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193 és 3194. Az ezen számú csomagokban feltalálhatók a megelőző részletek is; e megye egyike azoknak, melyekben a hetedik pórlázadás tulajdonképen a hatodiknak folytatása. — *U. o.* F⁷ 3193. Lettre du commissaire du roi près le tribunal de Milhau, 5 mai 1791. E levélben olvassuk: »Helyzetünk mind rosszabra fordul; a közigazgatási hatóságok hatalma és befolyása még mindig semmis. A tagok legtöbbszei, még nem folytathatják működésüket, s a pártoskodók, kik még

sen délen, Lyontól Montpellierig, Agentól Nîmesig, már másfél esztendeje virágzik az; de az interregnum kezdete óta, a legszebb virágzásban áll; e végrehajtó hatalom egy titkos társaság, mely kötelezi magát, hogy a klubb indítványait és utasításait keresztülviszi.* Ennek tagjai rendszeren éjjel dolgoznak, álarcczal fedetten, vagy nagy, az arcot eltakaró kalapokban, s az arcra lehulló hajzat által felismerhetlenül. Neveik a társulat székhelyén, egy-egy számmal ellátva, vannak egy táblára írva. Fegyverök és jelvényök egy vastag, háromszegletes

mindig uralkodnak, minden irányban csak szaporítják gaz kihágásaikat. Legújabbán a város közvetlen közelében egy mezei lakot égettek fel; egy másikat megtámadtak, az összes bútortatot, s az asztali edények egy részét összezúzták; több házat kikutattak azon ürügy alatt, hogy ott fegyverek és lőpor vannak elrejtve; valamennyi oly magán embertől és kereskedőtől, ki nem tartozik a párthoz, elkobozták a lőport; lázító zajongás, éjjeli csoportosulások, rablás és gyujtogatás czéljából alakult csapatok garázdálkodásai mindennapi dolgok; a gabona eladása miatt zavargások támadnak, s ezen ürügy alatt a magányosok csüreit kikutatják, a rendes árfolyam önkényesen leszállítatik; egy a falura visszavonuló úrhölgytől 40 louis d'ort visznek el, melyet bőröndjében találnak, melyet feltörnek; megigérik, hogy az arany helyett assignátákat fog kapni. A rendőri és helyhatósági tisztviselők, kik tanúi e kihágásoknak, néha kénytelenek azokat jelenlétökkel helybenhagyni; nem merik azokat sem elnyomni, sem az ismert izgatókat megbüntetni. *Ez azon kihágások leírása, melyek nem egészen egy hét alatt vitettek végbe.* — Különösen Saint-Affriquere vonatkozólag lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3194, többi közt: Lettre des administrateurs du département, 29 mars 1792.

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193. Extrait des régistres du greffe du juge de paix de Saint-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792 (a tanúk vallomásaival együtt, mik egy 115 lapra terjedő füzetet képeznek).

bot, melyet három színű szalag diszít; e botnak birtokában minden tag »elmehet bárhova«, és teheti azt, a mit jónak lát. Saint-Affriqueben vagy nyolczvanan vannak, s ezek közé számítandók a tarni 7-ik századnak ekkor itt állomásozott mihasznái; hogy ezek is belépjenek a bandába, szünetlenül »prédikálták nekik a rablást«, és folyton azt hajtogatták előttök, hogy a szomszédos kastélyokban minden az övék. * — Nem azért, mintha e kastélyok félelmesek volnának: mert a legtöbb üresen áll; de meg a régi uralom hívei sem Saint-Affriqueben, sem a környéken nem képeznek pártot; de meg, az orthodox papok és nemesek már több hónap előtt kénytelenek voltak menekülni, most pedig ugyane kényszerűség előtt állanak a jómódú emberek is. De a nép katolikus; számtalan kereskedő, kézműves és falusi gazda elégedetlen; arról van tehát szó, hogy mindezen ingadozók előre mozdíttassanak.

E czélból legelőször is kiadatik a parancs, hogy valamennyi, minden rangú és rendű nő, a munkások és szolgálók, az esküt tett pap miséjén jelenjenek meg, ha ezt nem teszik, majd megismerkednek a furkós bottal. — Másodszer elrendeltetik, hogy minden gyanus ember lefegyvereztessék; éjjel, erőszakkal, váratlanul jelennek meg az illetőknél, s nem csupán puskájokat, de még élelmi szereiket és pénzüket is elviszik. Így, egy fűszerkereskedőt, ki makacsúl megmarad közönyössége mellett.

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3193. Extrait des registres du greffe du juge de paix de Saint-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792. Bro Elek önkéntesnek és más három egyénnek vallomása.

másodszor is meglátogatnak; egy este hét-nyolcz ember egy gerenda segélyével bezúzza ajtaját; s ő, a padlásra menekül, és csupán másnap hajnalban mer onnan lejönni, s ekkor látja, hogy boltjából mindent elraboltak, és a mit ott hagytak, azt összezúzták. * — Harmadik rendszabály a »rosszakaratúak megbüntetése«; esti kilencz órakor egy csapat megzörgeti egy gyanus czipésznek ajtaját; legénye ajtót nyit; öt ficzkó belép, s egyikök egy darab papírt mutatva a szegény megrémült czipésznek, így szól: »Én a végrehajtó hatalom nevében vagyok itt, mely önt megbotoztatásra ítélte. — Miért? — Ha ön nem tett is rosszat, legalább gondolt rá.« ** S valóban, ott helyben, családjá jelenlétében megbotozzák, és számos más ember, kiket épen úgy mint őt, megtámadnak, épen úgy mint őt el is vernek házaikban. — Az eljárás költségeit a rosszakaróknak kell viselniök; e czélből megbírságotatnak, mindenik vagyona szerint; egy tímár s egy állatkereskedő 36, egy kalapos 72 livrere; ha nem fizetnek »még az nap este kilencz órakor kivégeztetnek.« Senki nem vétetik ki, ha nem tartozik a bandához. Oly szegény öreg emberek, kiknek nincs egyébök egy 5 livrere szóló assignátánál, ezt az egyetlen értéket kénytelenek kiadni; »egy szegény földmunkásnak feleségétől« kinek összes pénze 7 $\frac{1}{2}$ souból áll, ezt a 7 $\frac{1}{2}$ sout is elviszik e sza-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193. Extrait des registres du greffe du juge de paix de Saint-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792. Pons kereskedő vallomása. Ezen pusztítás után még kénytelen volt a végrehajtó hatalomhoz folyamodványt intézni, melyben azért kell esedeznie, hogy engedjék meg neki, miszerint a városban maradjon.

** Lásd: *U. o.* Capdenet czipész vallomása.

vakkal: »Ezért is kapunk 3 pint bort.«* Végre, a hol nem akadnak pénzre, ott elszedik azt, a mit előtalálnak, kirabolják a pinczét, az éléstárt, a kenyeres kosarat, a baromfi-udvart; esznek, isznak, rombolnak, és szivők szerint garázdálkodnak nem csupán a városban, de a szomszédos falvakban is. Egy csapat Brusquebe jó garázdálkodni, s ezt oly erélyesen, hogy a polgármester és a községi ügyész a réteken át szöknek meg, és két napig nem mernek visszajönni.** Versolban az esküt tett plébánosnál, Lapeyreben az esküt tett segédlelkésznél, mindent elrombolnak; a pénzt ellopják, a hordókat kiüritik.*** Douyreben a plébános »bútorait, házi szereit, szekrényeit és ablakait összezúzzák«; kiiszszák borait, felfalják élelmi szereit, s a mit nem bírnak elkölteni, azt az utcára dobálják, azután megkeresik a plébánost és fivérét, ki ezelőtt karthausi szerzetes volt, és azt kiabálják, hogy »fejüket le kell vágni, s testökből kolbászokat készíteni.« Némelyek, kik gyakorlottabbak a maguk szakállára is dolgoznak; így pl. egy bizonyos Bourguière nevű sorcsapatbeli lovas katona, egy orvos és egykori polgármester özvegyének szőlejét keríti hatalmába; † »nyilvánosan, fényes nappal« leszedi a szőlőt a maga számára, s a tulajdonos nőnek megjelenteti, hogy, ha pa-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3193. Extrait des registres du greffe du juge de paix de Saint-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792. Galzeng Margit, Guibal molnárné, Canac Péter s mások vallomásai.

** Lásd: *U. o.* Martin brusquei ügyész vallomása.

*** Lásd: *U. o.* Aussel versoli plébános, Martial Aussel lapeyrei segédlelkész, és mások vallomásai.

† Lásd: *U. o.* Tourtoulon Anna vallomása.

naszt mer indítani ellene, megfojtja, s miután valószínű, hogy mégis panaszt tett, a végrehajtó hatalom nevében kényszeríti, hogy kárpótlás gyanánt 50 tallért fizessen neki. — A garázdálkodók nagy tömegének zsoldja a kedves bortól eltekintve a tökéletes zabolátlanság. Azon házakban, melyeket esti tizenegy órakor támadnak meg, mi alatt a családapa menekül, vagy a férj a botütések alatt jajgat, a gazok egyike, kivont karddal áll őrt az ajtó előtt, s e közben a nő vagy leány a többiek kegyére van bízva, kik azt torkon ragadják, és lefogják.* Hasztalan kiáltanak szegények segélyért; »Saint-Affriqueben már senki sem mer éjjel házából kijönni«; nem is jön senki; másnap azután a békebíró nem meri felvenni a panaszt, azzal mentegetődzvén, »hogy ő maga is fél.« — S valóban, kis híja, hogy a helyhatósági tisztviselők és a tollnok, kik szeptember 23-ikán őrjáratot tartottak, botokkal és kövekkel agyon nem üttettek; október 10-ikén egy más helyhatósági tisztviselőt úgy elvernek, hogy azt hiszik holtan maradt ott; két héttel előbb pedig, az önkéntesek egy Mazières nevű hadnagyát »kötelességét teljesíteni akarván, saját emberei ágyában gyilkolják meg.« — Természetes dolog ilyenek után, hogy senki sem mer csak mocczanni is, és feltehető, hogy ilyen, két hónapig tartó uralom után, az október 21-iki választá-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193. Extrait des registres du greffe du juge de paix de Saint-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792. Tuffon Johanna, Terral Marianna, Thomas Margit, Martin, brusquei községi ügyész, Virot, Brassier, s mások vallomásai. A kínzás részletei oly érthetők, és oly világos szavakkal vannak elmondva, hogy lehetetlen azokat idéznünk.

soknál a választók nem fognak nehézséget támasztani. Elővigyázatból az illetők elmulasztják a választókat a választásról, mint a törvény rendeli, egy héttel előbb értesíteni; s még tovább mennek ez elővigyázatban, a mennyiben tudtokra adják, hogy, ha nem szavaznának a végrehajtó hatalom embereire, lesz dolguk a háromszegletű botokkal.* — Ennek következménye, hogy legtöbben elmaradnak a választásokról; egy oly városban, melynek hatszáz választó polgára van, negyven szavazat képezi a többséget; a végrehajtó hatalom két feje Bourgougnon és Sarrus, az egyik polgármesternek, a másik községi ügyésznek választatik meg, s a hatalmat, melyet eddig az erőszak segélyével bírtak, ezentúl a törvény nevében bírják.

IV.

Körülbelől ez ama kormány jellege, mely augusztus 10-ike után Franciaország valamennyi községében hatalomra jut; a klubb uralkodik, de, dictatúrájának alakja és eljárása a körülmények szerint különböző. — Majd közvetlenül a végrehajtó banda által működik, melyet ő vezet, vagy a söpredék által, melyet felizgat; majd ismét

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193. Extrait des registres du greffe du juge de paix de Sainte-Affrique, et rapport des commissaires du département, 10 novembre 1792. Moursol gyapjufésülő, Grand Lajos kerületi közigazgatási hivatalnok, s mások vallomásai.

közvetve, a választói gyülekezetek által, melyeket ő választatott meg, vagy a helyhatóság által, mely büntársa. Ha a közigazgatási hatóságok jakobinus érzelműek ezek segélyével, ha szenvedőlegesen viselik magukat, ezek mellett uralkodik; ha ellenzékiek, megrostálja,* vagy lecsapja őket,** s hogy megfélemezze azokat, nem csupán ütlegetek osztogat, de gyilkol,*** sőt mézszároltat is.† Minden fokozaton, mely a fenyegetés és mézszárlás között van, végig mennek, s a forradalmi bélyeg mindenre reá nyomatik, bár a lenyomat nem mindenütt egyforma.

Sok helyen a fenyegetés is elegendő. Oly vidékeken, melyeken hidegvér jellemzi a lakosságot, és nincs semmi ellenállás, felesleges tettelegességekre vetemedni. Pl. mire való volna oly városban, mint Arras, öldökölni; hol a polgári eskü letétele napján, a megye elnöke, egy igen okos millionárius, karon fogva sétál végig az utcákon Duchesne anyóval, ki egy pinczehelyiségben lepényt árul; — hol, a választó polgárok, a választás napján gyávaságból a klubb jelöltjeire szavaznak, azon ürügy alatt, hogy »a gazembereket és hunczfutokat« Párizsba kell küldeni, hogy tőlök a város megtisztíttassék? †† Felesleges fáradság volna, ily kitűnően csúszó-mászó embereket bán-

* Pl. Limogesben, augusztus 16-ikán. — V. ö. Louis Guibert. *Le parti girondin dans la Haute-Vienne.* 14.

** Lásd, Paris. *Histoire de Joseph Lebon.* 1. 60. Az arrasi helyhatóság megújítása. Lebon József, szeptember 16-ikán polgármesterré kiáltatott ki.

*** Pl. Caenben és Carcassoneban.

† Pl. Toulonban.

†† Lásd: *Un séjour en France.* 19, 29.

tani.* A párt beéri, hogy az illetőkkel úgy bánják, mint rühös ebekkel, hogy egy falkában, pórázon, együtt tartsa őket, s hogy megfaggassa őket.** Az őrszobák ajtaira szegezteti azon lakosok névsorát, kik rokonságban állanak valamely kivándorolttal; házmotozásokat tart; tesszése szerint elkészíti a gyanus egyének névjegyzékét, s kisül, hogy valamennyi gazdag ember neve e jegyzéken áll. Gyalázza és lefegyverzi ezeket; a városba bellebbezi, s megtiltja, hogy abból távozzanak még gyalog is; megparancsolja nekik, hogy mindennap megjelenjenek az általa felállított közbiztonsági bizottmány előtt; arra itéli, hogy huszonnégyszáz óra lefolyása alatt egész évi adójokat befizessék; felbontja a hozzájuk intézett leveleket; elkozza családi sírboltjaikat a temetőben, lerontatja és eladatja rólok az emlékeket. Mindez rendes, előírt módon történik; így a vallási üldözés is; betörnek a magán kápolnába, melyekben mise tartatik, a miséző papot ökölcsepásokkal és botokkal ütlegelik; az orthodox szülőket kényszerítik, hogy gyermekeiket a szakadár papok által kereszteltessék meg, a szerzetesnőket elűzik, az esküt nem tett papokat üldözik, börtönbe vetik, deportálják.

De, ha a klubb uralma nem mindig vérengző is, önkénye mindig hasonlít azon fegyveres emberéhez, ki,

* Lásd: *Un séjour en France*. 38. »M . . . úr, ki harmincz évig szolgált, fegyvereit egy egészen fiatal embernek adta át, s ez, a legnagyobb szemtelenséggel viseltetett iránta.«

** Lásd: Paris. *Histoire de Joseph Lebon*. I. 55 s köv. lapokon. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 503—515. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 1-ső fejezet.

az úton leskelődve az arra menőkre, az illetőket célba veszi puskájával, s megállítja; az elmenő rendszeren térdre borúl, oda nyújtja erszényét, s a lövés nem dördül el. De azért mindig eldördülhet, ezt észreveszszük, ha a fegyver kakasán nyugvó meggörbített ujra tekintünk. Emlékezzünk csak vissza azon rabló népségre, mely a régi uralom korában burjánzott az országutak mentében, a dugárusok, sócsem-pészek és orgazdák kettős zárövére, mely az ezerkét-száz mérföldnyi belső vámvonalakat bekeríté, a vadászokra, kiktől hemzsegték a négyszáz mérföldnyi őrzött vadászati kapitányságok, az oly nagyszámú szökevényekre, kiknek száma nyolcz év alatt hatvanezerre ment, a kol-dusokra, kiket a fegyházak már nem voltak képesek befogadni, azon ezernyi ezer rablóra és csavargóra, kik az országutakat állották el: a csendőrség ezen egész vad-állományát a forradalom felfegyverzé s a társadalomra uszítá; most azután a vad lépett a vadász szerepébe.* Három év óta ez erőskarú semmiháziak képezték a helyi lázadások magvát; most ők az általános lázadás vezetői. Nimesben a végrehajtó hatalom feje »egy tárczmester.«** Toulouseban a demagógok két vezetője egy cipész és egy színész, ki a színházban az inas szerepeket játszsza.*** Toulonban, hol a klubb önkényesebben uralkodik, mint egy ázsiai zsarnok, tagjait a szükölködők, tengerészek, kikötői munkások, katonák, »foglalkozás nélküli idege-

* Lásd e munka első kötetének 596 s köv., 612 s köv. lapjain.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3217. Lettre de Castanet ancien gendarme, 21 août 1792.

*** Lásd: *U. o.* F⁷ 3219. Lettre de M. Alquier au premier consul, 18 pluviôse, an VIII.

nek« sorából veszi, és elnöke, Sylvestre, kit Párizsból küldtek ide, a legalábbvaló fegyenczek egyike.* Reimsben egy kivetkőzött pap a szóvivő, ki egy apácát vett nőül, segéde egy pék, kit egykor, mint katonát, kis híja hogy fel nem akasztottak.** Máshol ismét egy szökevény, ki lopás miatt állíttatott a törvényszék elé;*** emitt egy szakács vagy csapláros, amott egy volt inas a vezetők. Lyon jósdája egy Châlier nevű volt kereskedelmi utazó, ki Marat-t törekszik elérni, s kinek gyilkoló őrjöngése beteges mysticismussal párosul; Châlier csatlósai egy borbély, egy parókakészítő, egy zsibáros, egy mustár-és eczetgyáros, egy posztókészítő, egy selyem-, s egy gaze-készítő; s eljő az idő, melyben a hatalom még mélyebbre aljasul, »rimák és kéjleányok« kezeibe jut, kik »nehány kevés számú kitartóik által« segítettve, »női biztosokat« választanak, az élelmi szerek árát meghatározzák és három napon át rabolják az árúcsarnokokat.†

* Lásd: Lauvergne. *Histoire du département du Var*. 104.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 325, 327.

*** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3271. Lettre du ministre de la justice, avec procès-verbaux de la municipalité de Rabastens, 5 mars 1792: »A rabastensi békebíró saját házában bántalmazták; elvitték tőle azon pernek iratait, melyet egy helyhatóság feje ellen, ki egykor szökevény katona volt, és lopás miatt állíttatott a törvényszék elé, indított; a békebíró azzal fenyegették, hogy leszúrják, ha a pert újra megkezdi. Foglalkozás nélküli emberekből álló számtalan csoport járja be a falvakat, zsákmányolva és megsarczolva a földbirtokosokat... Egy helyhatósági tisztviselő, egy alkotmányos plébános, és Tournal úrnak, a Comtat-t pusztító rossz egyik okozójának fivére vezették a népet tévútra.«

† Lásd: Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon*

Avignon urai a Glacière buzdítói. Arles, tengerészeinek és teherhordóinak igája alatt nyög. Marseille »oly gazok bandájának tulajdona, kiket a rossz hírű házak okádtak ki, s kik sem törvényt sem hivatalnokot nem ismernek el, és a város felett a rémület segélyével uralkodnak.«* — Nem csodálkozhatunk, ha ily emberek, ily hatalommal felruházva, természetökökkel megegyezőleg gyakorolják azt, s ha az interregnum, mely az ő uralmok, Franciaországra a pusztítás, lopás és gyilkosság szakadatlan sorozatát hozza.

V.

A klubbok állandó bandáját rendesen, egy, ugyanily elemekből álló mozgó banda segíyezi; az önkénteseket értem, kik még félelmesebbek, még több gázságot követnek el; mert ezek csapatosan, felfegyverkezve járnak körül.** Mint polgári bajtársaik, igen sokan ezek között is falusi és városi mezítlábas koldusok; legnagyobb részök, nem tudva miképen éljen meg, a naponkénti 15

pendant la révolution. I. 84, 109, 139, 155, 158, 464. — *U. o.* 441. Részletek Châlier-ről, melyeket társa Chassagnon adott róla. — *Archives nationales.* F⁷ 3255. Lettre de Laussel, 22 septembre 1792.

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires.* 85. Barbaroux szemtanu, mert épen akkor jött vissza Marseilleből, s a bouches-du-rhônei választói gyülekezetre megy elnökölni.

** Lásd: C. Rousset. *Les Volontaires.* — Dubayet Aubert 1792 június 27-iki jelentésében, az önkéntesek számát 84,000-re teszi

sou-nyi zsold által hagyta magát elcsábíttatni; a munka és kenyér hiánya folytán lettek katonákká. * Ezen felül, minden községnek kötelességévé tétetett a maga jutalékát kiállítani, »városokban összeszedtek mindenkit, a kit előtaláltak, az utczákon kóborló semmiháziakat, s falun, minden nyomorúltat és csavargót, s majd valamennyiöket, részint sorshúzás, részint pénzt adva nekik besorolták«, s valószínű, hogy a közigazgatási hatóságok »ezen eszköz segítségével vélték Franciaországot megtisztíthatni.« ** »A községek által megvásárolt« nyomorúltakhoz számítsuk az ugyanily fajtajú embereket, kiket a gazdagok fizettek meg, hogy fiaikat helyettesítsék. *** Derekasán hozzá lát-

* Lásd: C. Rousset. *Les Volontaires*. 101. Kellermann levele 1792 augusztus 23-ikáról. — *Un séjour en France*. 27, 28. — Az általános nyomort rendkívüli sok adat bizonyítja. V. ö. e munka II. kötetének 424 és köv. lapjait. — *Archives nationales*. F7 3214. Lettre d'un habitant de Nogent-le-Rotrou (Eure), 3 décembre 1792. »A 8000 lakosnak legalább fele segélyre szorúlt, s ezeknek kétharmada a legborzasztóbb nyomorban sínlik, fekhely gyanánt alig van szalmájok.«

** Lásd: C. Rousset. *Les Volontaires*. 106. Biron tábornok levele 1792 augusztus 23-ikáról. — *U. o.* 226. Vezu csapatparancsnok levele 1793 július 24-ikéről.

*** Lásd: *U. o.* 144. Moulins-kerület egyik közigazgatási tisztviselőjének levele Custines tábornokhoz, 1793 január 27-ikéről. — *Un séjour en France*. 27 »Nagy sajnálatomra tapasztalom, hogy a hadsereghez menő önkéntesek legnagyobb része aggastyánokból vagy igen ifjú gyermekekből áll.« — C. Rousset. *Les Volontaires*. 74, 226 és 108. Biron levele 1792 november 7-ikéről. — *U. o.* 105. Fort-Louis parancsnokának levele augusztus 17-ikéről. — *U. o.* 127. Motmé kapitány levele, mely szerint a haute-saône 2-ik zászlóalj egy harmada 13—14 éves gyermekekből áll.

tak tehát a társadalmi trágyadombok megtisztításához, mert az önkéntesek a fegyházak, koldustanyák és kórházak természetes és praedestinált lakóiból vétettek, s e mellett még az illetők minőségével, még testi minőségével sem törődtek; »betegek, gyengék, félszeműek, sánták«, csonkák vagy nyomorékok, »majd igen idősek, majd igen fiatalok és gyengék a háború fáradalmainak elviselésére, mások ismét oly alacsony természetűek valának, hogy puszkáik egy lábbal voltak magasabbak náloknál«, számtalan tizenhat, tizennégy, tizenhárom éves gyermek, szóval a nagy városok utczagyerekei, a minőket még ma is látunk, kiaszott, elnyomorodott, természettől fogva szemtelen és lázadó elemek.* Midőn a határra érnek, kitűnik, hogy »harmadrészők képtelen a szolgálatra.«** De még mielőtt

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 742 (szeptember 21-ikéről). Lückner tábornagy és hadsegédei, kis híja, hogy a párizsi önkéntesek által meg nem ölettek. — *Archives nationales*. BB. 16703. Lettre de Labbarrière, aide de camp du général Flers, Anvers, 19 mars 1793, melyben az mondatik, hogy Dumouriez hadseregéből tömegesen szöknek a csendőr-katonák és Párizsba térnek vissza.

** V. ö. *L'armée et la garde nationale*, par le baron Poisson, III. 475. »Midőn a háború (1792 áprilban) kimondatott, az önkéntesek száma 200,000-ben állapítottatott meg. E második kísérletnek csupán zavaros és rendetlen ujonczozás volt a következménye. Az önkéntes csapatok csekély ellentállási képessége lehetlenné tevé a háború folytatását Belgiumban, s lehetővé tette az idegeneknek, hogy átlépjék a határt.« — Governor Morris. *Correspondance with Washington*. Morris, ki alapos értesüléssel bírt a dolgok állásáról, már 1791 december 27-ikén írja: »Azon nemzetőrök, kik önkénteseknek álltak be, sok esetben amaz egészségtelen kinövések, melyek nagy városok felesleges lakosságából képződnek; . . . . . nincs testi erejük a háború fáradalmainak elviselésére; . . . . . telve vannak mindazon bűnökkel és betegségekkel,

a határra érnek, útközben, valóságos »kalózok« módjára dolgoznak. — A harmadik harmadbeliek, kik testileg erőteljesebb, és becsületesebb lelkű emberek, a folytonos veszély fegyelme következtében egy év alatt jó katonákká válnak. De azalatt ők sem okoznak csekélyebb károkat; mert ha nem is oly tolvajok, de fanatikusabbak. Nincs kényesebb dolog a katonai intézménynél, mert az ember már az által is, hogy hatalma van, kísértetbe jö visszaélni e hatalommal; hogy egy szabad csapat a polgári lakosság között ártalmatlan maradjon, ahhoz a legerősebb megzaboláztatásra van szükség, pedig épen ez, mind külsőleg, mind belsőleg, teljesen hiányzott az 1792-diki önkénteseknél.*

E kézművesek, parasztok, kispolgárok, az uralkodótan által lelkesített és hevített ifjú emberek, még inkább jakobinusok mint hazafiak. A népfenség dogmája ujonczagyvelejöket ittassá tevé mint az erjedő bor; elhittették magukkal, »hogy azon tisztelet, miszerint ők vannak hivatta megküzdeni a köztársaság ellenségeivel, jogot ad

melyek következtében barátjaikra nézve veszedelem, ellenségeikre nézve pedig nevetség tárgyává lehetnek.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 177. Egy tervezetben, melyet Héroult megye közigazgatási hivatalnokai terjesztenek a Convent elé, 1793 ápril 27-ikén, ezt olvassuk: »Nem szabad titkolnunk, minő elemekből állanak az ujonczok. Legnagyobb részök nem önkéntes, nem a társadalom valamennyi osztályából való polgárok, kik, akár sorshúzás, akár választás folytán, önként határozták el magukat a köztársaság megvédelmzésére. *Az ujonczok legnagyobb része helyettesítő, kik jelentékeny kárpótlás csalátke mellett, határozták el magukat házi tűzhelyök elhagyására.*«

* Lásd: C. Rousset. *Les volontaires*. 47. A sommei directórium levele 1792 február 26-ikáról.

nekik mindent követelni és merészelni.« * A legkisebb is közölközött azt hiszi, hogy a törvények felett áll, »mint egykor Condé«, ** azt hiszi, hogy önmaga által beigtatott kis király, hogy boszúálló autocrata, az igazságtalanságok megbüntetője, a hazafiak támasza, az aristocraták ostora, ki rendelkezik vagyon és élet felett, és minden külsőségek megtartása, minden halasztás nélkül magára vállalja, hogy azon városokban, melyeken keresztül megy, a forradalmat keresztülviszi. — Tisztjei nem fogják őt ebben gátolni. »Mint előljáróinak megteremtője, nem törődik velök többet, mint a mennyit az ember a maga teremtményeivel rendesen törődni szokott«; nem csupán nem engedelmeskedik ezeknek, de még tiszteletben sem tartja őket, »s ennek oka, hogy tisztökké magához hasonlókat választott, tekintet nélkül a katonai képességekre, és erkölcsi fölényre.« *** E választásoknak természetszerű kö-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3270. Délibération du conseil général de la commune de Roye, 8 octobre 1792. (E határozat azon alkalomból hozatott, midőn a párizsi csendőrség két hadosztálya, október 6, 7 és 8-iki átvonulása alkalmával, erőszakoskodásokat követett el.)

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 338. 1792 szeptember 8-ikáról.)

*** Lásd: C. Rousset. *Les Volontaires*. 189. A hadügyminiszterhez intézett levél, Dunkerque 1793 ápril 29-iki kelettel. — *Archives nationales*. BB. 16,703. »Garde nationale parisienne. État-major général. Ordre du jour. Lettre du citoyen Ferat, commandant d'Ostende, au ministre de la guerre, 19 mars 1793« felirattal. »Mióta a csendőrök itt vannak velünk Ostendeben, naponként vannak veszekedések; megtámadják a tiszteket és önkénteseket. elég vakmerők letépni azok vállbojtjait, nem beszélnek egyébről. mint hogy lekaszabolják és összeaprítják őket, és azt mondják, hogy nem ismernek el senmi feljebbvalót, hogy ők mindenkivel egyenlők,

vetkezménye az, hogy a tisztí állások a fecsegőknek és demagógoknak adattak. »A fondorkodók, a nagy szájuak, és különösen a nagy ivók győztek a képességekkel bíró emberek felett.« * Sőt, az új tiszt, hogy népszerűségét el ne veszítse, legénységével együtt iszik a csapszékekben, ** és kénytelen magát még jakobinusabbnak mutatni, mint a milyenek ezek; s ebből következik, hogy nem csupán el kell viselnie kihágásaikat, de ő idézi elő azokat. Ezért azután, 1792 márcziustól kezdve, sőt még előbb, *** látjuk, hogy az önkéntesek úgy viselik magukat Franciaországban, mint valamely meghódított országban. Majd házmotozásokat tartanak és mindent összezúznak az ily

és hogy saját tetszésök szerint akarnak cselekedni. Mindenkit, kinek parancsot adok elfogatásukra, fenyegetnek, és kardcsapásokkal, s pisztolylyal vesznek üzöbe.«

* Lásd: C. Rousset. *Les volontaires*. 20. Wimpfen tábornok levele 1791 december 30-ikáról. — *Souvenirs du général Pelleport*. 7. és 8. l.

** Lásd: Rousset. *U. u.* 45. Wimpfen tábornok levele 1792 január 20-ikáról. — *U. o.* 103. Biron tábornok levele 1792 augusztus 23-ikáról.

*** Lásd: Rousset. *U. o.* 47, 48. — *Archives nationales*. F⁷ 3249. Procès-verbal de la municipalité de Saint-Maxence, 21 janvier 1792. — *U. o.* F⁷ 3275. Procès-verbal de la municipalité de Châtellerault, 27 décembre 1791. — *U. o.* F⁷ 3285 és 3286. Lettres du directoire du département de l'Aisne, 9 et 10 mars 1792. — *U. o.* F⁷ 3213. Lettre de Servan, ministre de la guerre à Roland, 12 juin 1792. E levélben olvassuk: »En úgy, valamint ön és az igazságügyminiszter úr gyakori panaszokat hallunk a nemzeti önkéntesek ellen. Naponként igen megrovandó kibágásokra ragadtatják magukat, azon helyeken a hol állomásoznak, vagy a melyeken át kell haladniok, hogy rendeltetési helyökre érjenek.« — *U. o.* Lettre de Duranthon, ministre de la justice, 5 mai. Ebben olvassuk: »E tények, többé-kevésbbé terhelő körülmények között ismétlődnek minden megyében.«

motozást szenvedett magánembereknél; majd újra megkereszteltetik a gyermekeket a conformista papok által, és lövöldöznek az orthodox atyákra. E miatt saját szakállukra börtönöznek be embereket; amott a lázadókhöz csatlakoznak, kik gabonával terhelt hajókat tartanak vissza. Másutt kényszerítik a helyhatóságokat a kenyér árának megállapítására; odább felégetik vagy kirabolják a kastélyokat, és, ha a polgármester meg akarja velök értetni, hogy az a kastély most nem valamely kivándoroltnak, hanem a nemzetnek tulajdona, »öklelődzésekkel« felelnek, s fenyegetik, hogy levágják nyakát.* — Minél inkább közeledik augusztus 10-ike, annál inkább tünedezik még azon hatalom árnyéka is, mely néha parancsolt nekik, »és nem igen aggályoskodnak abban, hogy levágjanak mindenkit«, a ki nekik nem tetszik.** Elkeseredve

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3193. Procès-verbal des commissaires du département de l'Aveyron, 4 avril 1792. »Privesac, Vaureilles, Péchins és egyéb fenyegetett kastélyok kirablói és gyújtogatói között számtalan oly ujonez volt, kik már Rodez felé voltak útban, hogy illető ezredeikhez menjenek.« A privesaci kastélyból nem marad egyéb egy romhalmaznál; a falu házai »teletömvék rablott holmikkal«, s a lakosok osztozkodtak a földbirtokos marháiban. — Comte de Seilhac. *Scènes et portraits de la révolution dans le bas Limousin*. 305. Itt le van írva a Saint-Jéal és Seilhac kastélyoknak, 1792 ápril 12-ikén, a Bellegarde, a kastély egykori szolgálja által vezetett 3-ik comèrei zászlóalj általi kirablása.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3270. Délibération du conseil général de la commune de Roye, 8 octobre 1792 (a párizsi csendőrök két lovas osztályának átvonulásáról): »A lakosok és a helyhatósági tisztviselők egymásután valának játékszerei az ő durvaságuknak és szemtelenségöknek; folyton fenyegettettek, hogy, ha ellentállanak, levágják fejüket, és folyton látniok kellett a mon-

azon veszélyek következtében, melyek elé mennek az ország határára, már bent kezdik meg a háborút; elővigyázatból és óvatosságból mellékesen a más világra küldik azokat, kiket aristocratáknak vélnek, s a tisztekkel, nemesekkel, papokkal, kikkel útjokban találkoznak, rosszabbúl bánnak, mint a klubbokban levő szövetségeseik. Mert, egy részt, annál fogva, mivel útban vannak, biztosabbak a büntetlenségről, mint a többi gyilkosok; egy héttel utóbb beolvadva a hadseregbe, senki sem megy el a csataterre őket ott felkeresni, és így teljes biztonsággal öldökölhetnek. Másrészt pedig, mint idegenek, újonnan jöttek, s nem levén képesek mint a benlakók a személyeket megkülönböztetni, sem nevökről, ruházatukról, sem más ismertető jelről, kávéházi hírek folytán, vagy valamely külső látszat után: nem is tekintenek az egyénre, bármily ártalmatlan és tiszteletre méltó legyen is az illető, megölik, nem azért mert ismerik, de épen azért mert nem ismerik.

dott csendörököt és különösen a tüzéreket, kik őket mezítelen kardjaikkal fenyegeték. Kivált a polgármester polgártárust halmozták el bántalmaikkal a nevezett tüzérek . . . megtánczoltatták a Fegyver-téren, hová hegedűkkel vonúltak, és éjjelig maradtak, nyomkodták és durván lökdösték ide-oda, úgy bántak vele, mint aristocratával, veres sapkát tettek fejére, s folyton azzal fenyegették, hogy levágják fejét, s a város összes aristocratáinak fejéit, és esküdöztek, hogy ezen fenyegetést másnap végre is hajtják, nyíltan kijelentvén, különösen ketten-hárman közölök, hogy ők gyilkolták meg a párizsi foglyokat szeptember 7-ikén, és hogy a mészárlás nekik semmiféle nehézséget sem okoz.

VI.

Lépünk be két héttel a Convent megnyitása után Roland miniszter dolgozó szobájába, és gondoljuk el, hogy egy este, táblázatos kimutatásban meg akarja vizsgálni az általa igazgatott ország állapotát. Hivatalnokai asztalára tették, szép rendbe sorozva az utolsó tíz hét levelezését; a lapok szélein ott találja saját válaszait kivonatban; előtte fekszik Franciaország térképe, és azon ujjaival a rendes utat, déltől kezdve követi. Minden állomásnál lapozgat a levelezések csomagjaiban, s mellőzve számtalan erőszakoskodást, csupán a nagy forradalmi eseményekkel foglalkozik.* Oda képzelem Roland aszszonyt is, ki férjét munkájában támogatja, s a két hitves, egyedül, a lámpa világa alatt, elgondolkozik, látva a vadállat működését, melyet Párizsban úgy, mint a vidéken, ők bocsátottak szabadon.

Legelőször is Franciaország déli csúcsára pillantanak. Itt, a két tengert összekötő csatornán, Carcassonneban, a csőcselék elfoglalt három, gabonával terhelt hajót, élelmi szereket követelt, azután a gabona árának leszállítását, azután a raktárban levő puskákat és ágyúkat, továbbá a közigazgatási hivatalnokok fejeit; a fő adófelügyelőt fejszezacsapással megsebesítette, s a megye ügyé-

* Néha az ily csomagokban előfordúlnak adatok vagy helyek szerint összeállított rövidletek, hasonlóak azokhoz, a melyekkel a következőkben meg fogunk ismerkedni. Én e tárgyban csak a rendes hivatalnok munkáját végeztem, Roland módszeres szokásaihoz alkalmazkodva.

szét, Verdier urat lemészárolta.* — A miniszter pillantásaival kíséri a Carcassoneból Bordeauxba vezető utat, s ennek jobbán úgy mint balján, mindenütt vérnyomokat fedez fel. Castresben pl. híre terjed, hogy egy gabna-kereskedő a gabona árát felveretni iparkodik, rögtön csődület támad, a kereskedőt, hogy megmentethessék, őrizet alá teszik; de az önkéntesek levervén az őrséget, az illetőt egy első emeleti ablakból ledobták; azután azzal fejezték be munkájokat, hogy »botokkal és súlyokkal ütlegettek«, az utczákon megvonszolták és a folyóba dobták.** — Egy nappal előbb, Clairacban, Lartigue-Langa nevű esküt nem tett papot, egy csapat férfi és nő az utczákon kerget meg, le akarják róla tépni ruháját, és egy szamárhátán körülvezetni; a pap csak nagy nehezen volt képes mezei lakába menekülni; de oda is utána mentek, megfogták, s a sétatérre vitték és megölték. Nehány derék embert, ki közbe akart lépni »polgári érzelem hiányáról« vádoltak és megütlegeltek. Megtorlásról szó sem lehet; a megye értésére adja a miniszternek »hogy jelenleg hiba volna az ügyet vizsgálni.«*** Roland ezt tapasztalásból tudja, s a kezeiben levő levelek mutatják, hogy ott lenn úgy mint Párizsban egyik gyilkosság a másikat idézi elő. Néracban egy Alespée nevű nemest gyilkolnak meg. »Valamennyi, némileg tekintélyes polgár saját testével fedezte őt«; de a csöcselék győzött, s a gyilkosok

* 1792 augusztus 17-ikén. Lásd: *Moniteur*. XIII. 383. Emmery jelentése.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3271. Lettre des administrateurs du Tarn, 21 juillet.

*** Lásd: *U. o.* F⁷ 3234. Rapport des officiers municipaux de Clairac, 20 juillet.

»ismeretlenségök által« menekülnek meg a vizsgálat elől.* — A miniszter ujja Bordeauxnál állapodik meg: itt a szövetségi ünnepélyességeket háromszoros gyilkosság jelzi.** Langoirac úr, az érsekség fő helynöke, hogy a veszélyt baj nélkül elkerülhesse, fél mérföldnyire, Cauderan faluba távozott, egy nyolczvan éves agg lelkészhez, ki úgy mint ő, soha életében sem avatkozott a közügyekbe. Július 15-ikén azonban, a falunak az előtte való nap hallott izgató beszédek által felhevült nemzetőrei azon házba jöttek, a hol a két öreg tartózkodott, s ezeket, és még egy harmadik papot a szomszédságból elfogtak. Nem forgott fenn ellenök semmi ok ily bánásmódra; a helyhatósági tisztviselők s a békebíró, kik elé vezettetek, kénytelenek kijelenteni, hogy ők ártatlanok. Végre tehát Bordeauxba vezetik őket a megyei directórium elé. De a nap alkonyodóban van, s a felizgatott csöcseléknek türelme fogyni kezd; megtámadják szegényeket. A nyolczvan éves agg »annyi ütletet kap, hogy lehetetlen magához térnie«; a puy-i apátot agyonütik, és lábaira kötelet kötvén, annál fogva hurczolják meg; Langoirac úrnak pedig levágják fejét, s azt egy lándzsa hegyére tűzve körülhordják, elviszik lakására, bemutatják szolgálójának, s jelentik neki, »hogy ura nem jó vacsorára.« A három pap szenvedése hajnali öt órától esti hét óráig tartott; a helyhatóság előre értesült a történendőkről, de nem vehette magára azon alkamatlanságot,

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3234. Lettre du procureur-syndic de Lot-et-Garonne, 16 septembre.

** Lásd: *Mercure de France*. Július 28-iki szám. Lettres de Bordeaux.

hogy segélyökre siessen; igen fontos dolgai valának: egy szabadságfát állíttatott fel.

Kövessük a Bordeauxból Caenbe vezető utat. — A miniszter újja észak felé huzódik, és Limogesnél állapodik meg. A szövetség utáni napot itt is úgy ünnepelték, mint Bordauxban. Chabrol abbét, egy esküt nem tett papot férfiakból és nőkből álló banda támadott meg, s legelőször az őrszobába, onnan a békebíró elé vezették; ugyanis, hogy megmentethessék, elfogatási parancsot bocsátottak ki ellene, s egy szobába zárva, négy vadászkatona őrizete alá helyezték, hogy ezek őt folyton szemmel tartsák. De mindez nem elég a csőcseléknek. Hasztalan esedeznek hozzá a helyhatósági tisztviselők; hasztalan helyezkedtek a csendőrök, a csőcselék és a fogoly közé, amaz szétrobbantá őket. E közben a ház ablakai csörömpölve hullanak le a kődobásokra, s a kapu megremeg a fejszecsapások alatt; vagy harmincz őrjüngő megmászta az ablakot, s a papot, mint valamely csomagot, kidobták azon. Száz lépéssel odább »elborítva bot- és egyéb ütlegekkel, vagy húsz halálos csapás által összezúzott« fejjel végsőt sóhajtott.* — Még feljebből, Orléans felől, Roland a Loiret-t illető csomagban a következő sürgönyöket olvassa: »Az anarchia tetőpontjára hágott, írja egyik kerület a megye directóriumához; már nem létezik semmi tekintély; a kerület közigazgatási közegei és a helyhatóságok annyira le vannak gyalázva, hogy nincs erejük tiszteletet parancsolni . . . Már csak fenyegetéseket lehet hallani, hogy ölni fognak, hogy le-

* Lásd: *Archives nationales*. F7 3275. Lettre des administrateurs de la Haute-Vienne, 28 juillet (a jegyzőkönyvvel együtt).

rontják és zsákmányra bocsátják a házakat; tervben van valamennyi kastély lerontása. Achères helyhatósága számos lakossal egyetemben már Oisonba és Chaussyba ment, hol mindent összetörtek, zúztak, elhurczoltak. Szeptember 16-ikán hat felfegyverzett magán ember Vaudeuil úrhoz ment, és 300 livret fizettetett magának, mint oly bírságot, melyet állítólag elébb ők fizettek. Tudomásunkra jutott, hogy ma, ugyanily czélből Dedeley úrhoz akarnak menni Achèresben. Lory urat hasonló sors fenyegeti . . . Végre, mindezen emberek azt mondják, hogy nem kell nekik többé semmiféle közigazgatás, sem törvényszék, hogy ők maguk a törvény, s azt végre is fogják hajtatni. Ezen szorúlt helyzetünkben elhatároztuk, hogy az egyedüli lehetőséget választjuk, azt t. i. hogy békében elviseljük mindazon meggyaláztatásokat, melyeknek tárgyai vagyunk. Nem folyamodtunk önökhöz, mert éreztük, hogy önök is minő zavarban vannak.« * — És tényleg, miután a megye székhelyén a nemzetőrség jobb részei lefegyvereztettek, nem létezik már hatalom a lázadás ellen. És így, ugyanekkor ** az »idegenek«, és közönséges kóborlók odátódulása által felszaporodott csőcselék egy gabonabiztost felakaszt, fejét egy lándzsa hegyére tűzi, hulláját meghurczolja az utczákon, kirabol öt házat, s egy helyhatósági tisztviselő bútorait ennek saját kapuja előtt égeti el. Erre

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3223. Lettre du directoire du district de Neuville aux administrateur du département, 18 septembre.

** Lásd: *U. o.* Rapport des administrateurs du département et du conseil général de la commune d'Orléans, 16 et 17 septembre. (A lefegyverzés az augusztus 26-iki, és szeptember 2-iki rendeletek által vitetett keresztül).

azután az engedelmes helyhatóság szabadon bocsátja az elfogott lázadókat, s a kenyér árát egy hatoddal lejjebb szállítja. — A Loire-on túlról, az Orneből és Calvadosból jövő sürgönyök befejezik a képet. »A mi kerületünk, írja a lovasság egy hadnagya, zsákmánya mindenféle rablógarázdálkodásnak . . . Vagy harmincz gazember ép az imént rabolta ki a dompierrei kastélyt. Minduntalan követelésekkel fordulnak hozzánk«, azonban nem tehetünk eleget, »mert ezek csak mindmegannyi kárpótlási kívánatok.« * A részletek igen sajtáságosak, s bármennyire meg is szokta már a miniszter a csőcselék gaztetteit, kénytelen belátni, hogy itt a zsarolásnak egy eddig ismeretlen módjáról van szó. »A falvak lakosai összecsoportosúlnak, elmennek a különböző kastélyokba, hatalmokban kerítik a földbirtokosok nejeit és gyermekeit, s azokat, azon ígéretek fejében, melyekkel ezek visszafizetésekre írásban kötelezik magukat, kezesekül megtartják; s e visszafizetések nem csupán a hűbéri illetményekre vonatkoznak, de azon költségekre is, mik az illetményekkel együtt járhatnának«, és pedig mind a jelenlegi mind a volt birtokos korából; a közben letelepednek a kastélyban, napi-díjakat követelnek, elpusztítják az épületeket vagy eladják a bútorokat.** — Mindez a szokásos gyilkolások kíséretében

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3249. Lettre du lieutenant de gendarmerie de Domfront, 23 septembre (a szeptember 19-iki jegyzőkönyvvel együtt).

* Lásd: *U. o.* Roland október 4-iki levelének, és más leveleknek fogalmazványai. — Lettre des officiers municipaux de Roy, 24 septembre. — Lettre de M. Desdouits, propriétaire, 30 septembre. — Lettre du conseil permanent de l'Aigle, 1-er octobre, stb.

történik. Orne directóriuma levélben jelenti a miniszternek, »hogy Sep kerületében egy egykori nemest, Bellême városában egy explébánost, Putanges kerületében egy esküt nem tett papot, Alençon területén egy exkapuczinust megöltek.« * Caenben, ugyane napon, a calvadosi községi ügyészt, Bayeux urat, egy minden tekintetben érdemes férfiút, ki a helybeli jakobinusok által vettetett fogságba, puskalövésekkel és szuronydöfésekkel megölnek, és pedig éppen akkor, midőn a nemzetgyűlés egy rendelete kijelenti, hogy ártatlan, és megparancsolja, hogy bocsássák szabadon. **

Fordúljunk kelet felé. — Rouenban a nemzetőrség egy óránál tovább kövekkel dobáltatva, végre lőni kezd, és megöl négy embert; a gabonaforgalom az egész megyében mindenfelé erőszakoskodásokat okoz; a gabona árát erőszakkal állapítják meg, vagy magát a gabonát el is rabolják; *** de Roland kénytelen most ezeket figyelmen kívül hagyni, és csupán a politikai lázadásokat veheti tekintetbe. De meg sietnie is kell olvasmányával, mert ezen az egész vonalon, melyen áthalad, hemzseg a gyilkosság; a főváros és a hadsereg forrongása mel-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3249. Lettre des administrateurs de l'Orne 7 septembre.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 337. (szeptember 6-ikáról).

*** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3265. Lettre du lieutenant général de gendarmerie, 30 août. — Procès-verbal de la municipalité de Rouen sur l'insurrection du 29 août. — Lettre des administrateurs du département, 18 septembre. — Lettre de David, cultivateur et administrateur du département, 11 octobre. — Lettre des administrateurs du département, 13 octobre, stb.

lett,* valamennyi, Párizshoz közel fekvő megye, vagy azok, melyek a határon vannak, fel tudják mutatni a maguk gyilkolási jutalékát. Gyilkolnak Gisorsban Eure megyében, Chantillyban és Clermontban Oise megyében, Saint-Amandban Pas-de-Calais megyében, Cambraiben Nord megyében, Rethelben és Charlevilleben Ardennes megyében, Reimsben és Châlonsban Marne megyében, Troyesben Aube megyében, Meauxban Seine-et-Marne megyében, Versaillesben Seine-et-Oise megyében.** — Képzelem, hogy az utolsó levélsomagot Roland fel sem bontja, oka ennek az, hogy ő igen jól tudja, miként veszttek el Brissac, Delessart, s a Versaillesben meggyilkolt többi hatvanhárom fogoly; ő volt ugyanis az, ki sajátkezűleg írta alá a főbakó, Fournier, kiküldetését; sőt

* Lásd: Albert Babeau. *Lettres d'un député de la municipalité de Troyes à l'armée de Dumouriez*. 8. Egy, 1792 szeptember 7-ikén Sainte Menehouldból keltezett levélben ez áll: »Csapataink égnék a vágytól, hogy az ellenséggel megmérkőzhessenek. Azon mérsárlás, mely, mint jelentik, Párizsban történt, nem veszi el bátorságukat; sőt ellenkezőleg, el vannak ragadtatva azon, hogy az ország belsőjében a gyanus emberek eltéttetnek láb alól.«

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. I. 338. (szeptember 4-ikéről). Bretagnei önkéntesek Clermontban egy halárust ölnek meg néhány goromba szóért. — *U. o.* 401. (szeptember 7-ikéről). A saint-amandi postamester fiát az ellenséggel való czimborálás gyanuja miatt megölik. — *Archives nationales*. F⁷ 3249. Lettre des administrateurs du district de Senlis, 31 octobre. (Chantillyben augusztus 15-ikén Pigeau urat ezerkétszáz ember jelenlétében gyilkolják le.) — C. Rousset. *Les volontaires*. 84. (Szeptember 21-ikén Châlons-sur-Marneban, Immonnier alezredes gyilkoltatik meg). — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 172. (Október 5-ikén párizsi önkéntesek Rethelben négy porosz szökevényt gyilkolnak meg.)

épen most is kénytelen e ficzkóval levelezni, »buzgalmáról és hazafiasságáról« bizonyítványt kiállítani, és, eltekintve lopásaitól, működése fejében neki még 30,000 livret utalványozni.* — De a sok egyéb sürgöny között vannak olyanok, melyeket lehetetlen végig nem futnia, ha tudni akarja mivé lesz az ő hatalma, minő megvetés ért már valamennyi hatalmat, miképen gyakorolja a polgári és katonai csőcselék uralmát, minő készséggel metszi el a legfényesebb, leghasznosabb életek fonalát, különösen az oly férfiakét, kik parancsoltak vagy parancsolnak, s talán azt is elgondolja a miniszter, hogy reá is kerülhet a sor.

Ki érdemelné meg inkább, hogy megkíméltessék, mint de-la-Rochefoucauld, philanthrop ifjúsága óta, szabad-elvű, mióta belépett az alkotmányozó gyűlésbe, Párizs megye választott elnöke, kezdettől fogva a legkitartóbb, legnemeslelkűbb, legtiszteltebb hazafi? A párizsi községtanács rendeletére Gisorsban elfogják; ő maga gyalog jó ki a szállóból, a párizsi biztos kíséretében, körülvéttelve a községi tanács által, tizenkét lovas és száz nemzetőr fedezete alatt; mögötte kocsiban, nyolczvan éves anyja, és neje; nem lehetett attól tartani, hogy megszökik. De a gyanus ember ellenében a halál biztosabb kezesség mint a fogság, és a Gisorson átmenő 300 ornei és sarthei önkéntes összecsoportosúl és így kiáltoz: »fejét akarjuk; ebben nem gátol meg minket senki.« Egy kődobás halántékán éri a foglyot, ez elbukik; kíséretét szétszórják, s kard- és botütésekkel megölik, a községtanácsnak épen csak annyi ideje marad, »hogy »a nőket vivő kocsikat

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 378, 594 és köv. lapokon.

megmentethesse.« * — Igen, az önkéntesek kezei között levő nemzeti igazságszolgáltatás oly hirtelen, mértéktelen, vagy kiszámíthatlan, hogy okosabb annak hatását be nem várni. Pl. Cambraiben, a gyalog csendőrök egy osztálya, épen elhagyni készülve a várost, észreveszi, hogy elfelejté »megtisztogatni a börtönt«; visszatér, hatalmába ejti a börtönőrt, a városházához vezeti, felolvastatja az elfogatási jegyzőkönyveket, kibocsátja azon foglyokat, kiknek vétkeiket megbocsáthatóknak itéli, és útleveleket adat nekik; viszont azonban lemészárol egy egykori királyi ügyészt, kinél »aristocraticus elvekkel« szennyezett felhívásokat találtak, továbbá egy nem igen népszerű alezredest, és egy gyanús kapitányt.** — Bármily könnyed és alaptalan legyen is a gyanu, annál rosszabb ez az olyan tisztre nézve, a kire esik. Charlevilleben történt, hogy két, fegyverrel telt szekér, a rossz út kikerülése végett más kapun indult ki a városból, mint a mely rendesen használtatni szokott; az önkéntesek és a csőcselék e miatt Juchereau urat, a gyár felügyelőjét és térparancsnokot árulónak kiáltják ki; kiragadják a helyhatósági tisztviselők kezei közül, puska-agyakkal földhöz verik, lábbal tiporják, keresztülszurdalják. Fejéi szuronyra tűzve körülhordják Charleville-

* Lásd: Lacretelle. *Dix ans d'épreveus*. 58. Liancourt le-rása. — *Archives nationales*. F^o 3249. Lettre des administrateurs de l'Eure, 11 septembre, (a gisorsi helyhatóságnak, szeptember 4-ikén felvett jegyzőkönyvével). — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 550.

** Lásd: *Archives nationales*. F^o 4394. Lettre de Roland, à la Convention, 31 octobre (azon iratok másolatával, melyeket Nord-megye az október 10 és 11-iki események alkalmával beterjesztett).

ben, azután Mézièresben, és a két várost elválasztó folyóba dobják. A helyhatóság megparancsolja, hogy az ott maradó test eltemetessék; de ő méltatlan a temetésre; a gyilkosok tehát megragadják hulláját, s a vízbe dobják, hogy érje utól a fejet. E közben a helyhatósági tisztviselők élete is csak hajszálon függ; egyet közölök nyakánál fogva megragadnak, egy másikat lelöknek székéről, a lámpaoszloppal fenyegetik, célba veszik puskával, rúgásokkal elhalmozzák; másnap azon indítvány felett tanácskoznak, »hogy fejeik levágattassanak, házaik pedig kiraboltassanak.« *

Valóban, azok kik mások élete felett rendelkeznek, rendelkeznek egyszersmind mások javai felett is, és a miniszternek csak két-három jelentést kell végig lapoznia, hogy láthassa, miképen burjánzanak fel a hazafiság leple alatt a legbrutálisabb gerjedelmek. Coucyban, Aisne megyében, tizenhét község parasztsága, összegyűlve az ujonczjutalék kiállítására végett, nagy lárma és z sivaj között megtámadja Fossés úrnak az alkotmányozó gyűlésen a nemesség egykori képviselőjének két házát, ezek a legszebbek a városban, s az egyikben IV. Henrik is la-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3191. Procès-verbal de la municipalité de Charleville, 4 septembre, et lettre de la même, 6 septembre. — *Moniteur*. XIII. 74², az 1792 szeptember 21-iki szám. Egy, szeptember 17-ikén kelt, és a Lückner tábornagy seregében levő párizsi önkéntesekről szóló levélben olvassuk: »Még tegnap este a párizsi önkéntesek részéről többeknek fejei valának fenyegetve, többi közt a tábornagyé és hadsegédeié. Ő ugyanis néhány szökevényt azzal fenyegetett, hogy visszaküldi őket ezredeikhez. Rög-tön el is kezdték kiabálni, hogy már nem áll fenn a régi uralom, hogy a testvérekkel nem lehet így bánni, hogy a tábornokot el kell fogni. Már többen meg is fogták lovának kantárát.«

kott volt. A helyhatósági tisztviselők, közbe akarván lépni, majd hogy fel nem apríttatnak, s az egész hatóság menekül. Fossés úrnak sikerül két leányával egy szomszédos ház rejtett zugában elbújnia, innen egy emberséges kertész által felajánlott rejtekhelyre menekülnek, végre, nagy nehezen Soissonsba jutnak. A két háznak »csupán falai maradnak meg. Az ablakokat, tükröket, ajtókat, képeket mind összezúzzák«; egy tárczában 20,000 livre-re szóló assignátákat találtak, s ezeket szétépték vagy ellopták; birtokaira vonatkozó okmányai eltűntek; az okozott kár 200,000 frankra tétetik. A rablás reggeli hét órától esti hét óráig tartott, s mint rendszeren, itt is dorbézolással végződött; a rablók a pinczékbe menve, ott »két hordó bort és két hordó pálinkát ittak meg, harminczan-negyvenen holt részegen maradtak ott, s alig lehetett őket onnan kivonszolni.« A garázdákat nem üldözi senki, s nem is tartatik vizsgálat; az új polgármester, ki, egy hónap múlva elszánja magát az esetet feljelenteni, kéri a minisztert, hallgassa el nevét; mert, mint mondja, »a község főtanácsában az izgatók indítványára fenyegetéseket szórtak, és borzasztó terveket állapítottak meg az ellen, legyen bárki, a ki önnek e dologról jelentést tenni merészelné.« * Ilyen folytonos fenyegetések között

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3185. Pièces relatives à l'affaire de M. des Fossès. (A rablás szeptember 4-ikén történt.) — U. o. Lettre de Goulard, maire de Coucy, 4 octobre. — Lettre d'Osselin, notaire 17 novembre: »Az emberek fenyegetődznek, hogy felgyújtják azon két majorságot, melyek még megmaradtak Fossès úrnak.« — Lettre de M. des Fossès, 28 janvier 1793. Ebben Fossès kijelenti, hogy nem tett panaszt; ha azt valaki helyette tette, ő e miatt igen boszankodik: »Mert mint mondja, e

élnék a nemesek, még azok is, kik régóta állanak a szabadság szolgálatában, s Roland a kezei közt levő csomagok között számos, kétségbeesett, és egyenesen, személyesen hozzá intézett levelet talál, melyekben az illetők, hozzá, mint végső menedékhez fordulnak. — Ennek egy példáját Gouy d'Arcy nevű nemes ember személyében találjuk. Ő volt az első, ki 1789-ben írásban követelte vissza a nép jogait; ő volt az első, ki mint az alkotmányozó gyűlésen a nemesség képviselője, a harmadik rendhez csatlakozott; s midőn a nemesség szabadelvű kisebbsége a közrendűek termébe jött helyet foglalni, kiűnt, hogy ő már egy hét óta ült ott, és harmadfél éven át »szilárdan megmaradt a baloldalon.« Szolgálati ideje következtében tábornagy volt, s a törvényhozó gyűlés őt bízta meg Noyonban a 6000 felkelő leverésével, »de tíz napon át hordozta zsebében a hozzá küldött szigorú rendeletet«, hagyta magát bántalmaztatni, koczkára tette életét, »hogy tévútra vezetett polgártársaiét kímélhesse, és oly szerencsés volt, hogy egy csepp vért sem kellett ontania.« Ennyi munka és erőlködés következtében kimerülve, majdnem haldokolva falura küldötték orvosai, »összes jövedelmeit a nyomor enyhítésére fordította«, s ő volt az első, ki birtokán a szabadság fáját felállítá, pénzt adott az önkéntesek ruházatára és fegyverzetére, »adó fejében jövedelmének ötöd része helyett a harmad részt fizette be.« Gyermekeivel együtt azon uradalomban él,

panasz a legnagyobb veszélybe dönthet, a mint ismerem a Coucyban uralkodó közszellemet, s azon módot, melyen a vétkesek már is felizgatták és tovább is izgatni fogják a pusztításban részt vett tizenkét község szellemét.«

mely négy század óta képezi családjának tulajdonát, s a vidék parasztsága őt »atyjának« nevezi. Nem lehet békésebb, érdemesebb viseletet tanusítani, mint az övé. De, miután nemesember, ezért gyanus, és a párizsi községtagács egyik küldötte bevádolta őt Compiègneben, hogy két ágyú, s 550 lőfegyver van nála. Rögtön megmottozzák házát; 800 főnyi gyalog és lovas katonaság csatarendben közeledik az arcyi kastélyhoz. Ő eljök megy, átadja a kulcsokat. Hat óra hosszáig tartó kutatás után tizenkét vadászfegyvert és tizenhárom rozzant pisztolyt találnak, melyeket különben már bejelentett volt. A kutatók így csalódva zúgolódnak, rombolnak, esznek, isznak, s 2000 tallérnyi kárt okoznak; * azonban vezetőjük kértére végre mégis visszavonólnak. De Gouy úrnak 60,000 livre évi jövedelme van, s ez a nemzet tulajdonává lenne, ha ő kivándorolna, erre kell tehát őt kényszeríteni, az által, hogy elkergetik, s e közben az illetők tele tömik zsebeket. E felől nyolcz álló napig értekeznek és tanácskoznak a compiégnei klubban, a csapszékekben, a kaszárnyában, s kilenczedik nap 150 önkéntes, fényes délben távozik a városból, azt mondva, hogy elmennek Gouy urat és az övéit megölni. Ő, figyelmessé téve a történetdőről, egész családjával távozik, nyitva hagyva a ka-

* A legtöbb házmotozás ily károsításokkal végződik. Egyebek közt példa erre a cattévilei kastély is, melyet szeptember 7-ikén a környék nemzetőrei látogattak meg. »A nemzetőrség lerészegszik, összetör minden bútort, kétszeres sortűzet intéz a tükrökre és ablakokra, s a kastély tele van romokkal.« A helyhatósági tisztviselők, közbe akarva lépni, majd hogy meg nem öletnek. (Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3265. Lettre des administrateurs de la Seine-Inferieure, 18 septembre 1792.)

pukat s ajtókat. Erre öt óráig tartó általános rablás következik; a rablók megiszszák a drága borokat, ellopják az ezüstneműeket, lovakat követelnek zsákmányuk elhordására, és megigérik, hogy nem sokára eljönnek a gazda fejéért. — S valóban, másnap hajnali négy órakor megújul a rablás, mely most már végleges; a cselédség puska-lövések között menekül, és Gouy úr a falu kérelmére, kénytelen elköltözni a vidékről.* — Felesleges volna a levélsomagot tovább lapozni. A miniszter igen jól tudja, miben áll egy bizonyos Gauthiernek, »a párizsi különítvény parancsnokának, s a felügyelő bizottság meghatalmazottjának« hazafias körútja, melyben ő Houdainvilleben Saint-Mauricet, Nointelben Bourbon herceget, Chantillyben Condé herceget, továbbá Fitz-James urat és másokat meglátogatja; mindezt a miniszter már előre tudja; nem egyéb ez, mint valamennyi nemes ember házában elkövetett erőszakoskodások, melyeket végbevisznek, akár otthon találják őket akár nem.**

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3249. Lettre de M. de Gouy à Roland, 21 septembre. (Ez igen szép levél, melyet érdemes volna egész terjedelmében közölni, hogy megismerkedhessünk az 1789-iki nemesekkel. Sok kedély és képzelődé, és kissé nagy adag szószaporítás. A levél e sorokkal végződik: »Nem, soha sem fogok távozni Franciaország földjéről.« Az első motozás szeptember 4-ikén, a másik szeptember 13-ikán tartatott. — Gouy Párizsban a II. év thermidorjának 5-ikén a nyaktiló alatt vérzett el, mint állítólagos bűntársa a börtönök állítólagos összeesküvésének.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3265. Lettre des administrateurs de l'Oise, 12 et 15 septembre. — Lettre du procureur-syndic du département, 23 septembre. — Lettre des administrateurs de l'Oise, 20 septembre (sur Chantilly). E levélben áll: »E hely óriási kincsei a rablás tárgyai lettek.« — A hez-i erdőben és Fitz-James

S mégis, még az üldözött nemeseken kívül is van oly vad, a melyre különösebb előszeretettel vadásznak, s ez a papság, s a miniszter, kinek kötelessége a közrendet fentartani, azt kérdi magától, miképen védelmezhetné meg a törvény által reá bízott ártalmatlan papok szabadságát és életét? — Troyesben Fardeau urnál, egy non-conformista explébánosnál egy a szent edényekkel fedett oltárra akadtak, s Fardeau, elfogatva, megtagadá a polgári eskü letételét; a börtönből kihurczoltatva, s röviden felszólíttatva, hogy kiáltsa! *Éljen a nemzet!* még mindig megtagadja a kívánság teljesítését. Erre azután egy önkéntes egy péktől fejszét véve kölcsön, széthasítá fejét, s ezen, a folyóban megfürösztött fejet a városházára vitték.* — Meauxban a párizsi csendőrség egy dandára hét papot ölt meg, s ezeken felül, még a rendes bíróság által bebörtönzött hat embert.* — Reimsben, a párizsi önkéntesek először is a postaigazgatót és segédét verik agyon, mert mind a ketten gyanuba keveredtek azért, mert kéményökből elégett papír füstje látszik felszállani; azután egy Montrosier nevű elaggott obsitos katona-

parkjában, melyek nemzeti vagyonná lőnek, a legszebb fák kivágtak, elhordattak, és nyilvánosan eladattak.« — *U. o.* F⁷ 3268. Lettre du directeur des domaines nationaux de Rambouillet, 31 octobre. Az erdőségek pusztítása által »augusztus 10-ike óta 100,000 tallérnál nagyobb veszteség okoztatott.« — »Azon izgatók, kik a falusiaknak a szabadságot hirdetik, ugyanazok, kik azon rendetlenséget idézik elő, mely az egész vidéket fenyegeti. Ők idézik elő az osztogatásra vonatkozó, fenyegetésekkel kísért követeléseket.«

* Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant le révolution*. I. 504 (augusztus 20-ikáról).

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 322. (Szeptember 4-ikéről).

tisztet; ezekkel kezdék meg a vadászatot. Erre azután a gazok, lándzsákkal és kardokkal, a hajtóik által a faluról beüldözött két kanonokra vetik magukat, majd ismét más két papra, továbbá Saint-Jean egykori plébánosára, majd Rilly agg plébánosára; hulláikat összeaprítják, darabonként hurcolják meg a városban, s egy kemenczében elégetik; a megsebesített papok egyike, Alexandre abbé, még élve dobatott a zsarátnok közé. * — Roland felismeri bennök a szeptemberi gyilkosokat, kik, felmutatva még vértől csepegő lándzsáikat, az ő saját palotájába jöttek megkövetelni béröket; a hol e banda megjelenik, »a nép nevében« hirdeti, hogy teljhatalma van egész útja mentében terjesztani a főváros példáját.« Nos tehát, az augusztus 26-iki rendelet értelmében 40,000 esküt nem tett pap íteltetett arra, hogy illető megyéikből egy hét, Franciaország területéről két hét alatt távozzanak; de vajjon meg fogják-e nekik engedni, hogy távozzanak? Rouenba 8000-en gyűltek, s hogy a rendeletnek engedelmeskedjenek, gabonás hajókat béreltek ki, de a fellázított csöcselék a Szajna két partján összecsoportosúlva, visszatartja a hajókat. A miniszter, ha átolvassa a sürgönyöket, meggyőződhetik, hogy Rouenban s egyebütt csapatosan jelennek meg a helyhatóság előtt útlevelekért, ** de gyakran megtagadják ezeket tőlök; de

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 325. — *Archives nationales*. F⁷ 3239. Procès-verbal de la municipalité de Reims, du 3 au 6 septembre.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 4394. Correspondance des ministres en 1792 et 1793. (Rolandnak a Convent elé terjesztett kimutatása, melyet a különböző kerületek küldöttek be hozzá, s melyekben azon papok névleg fel vannak sorolva, kik a külföldre

sőt Troyesben, Meauxban, Lyonban, Dôleban, és számtalan más városban, úgy tesznek mint Párizsban, bellebezik vagy legalább egy időre börtönbe vetik őket, »attól való félelmökben, hogy a német sas szárnyai alá sereglenének: s ez által az illetők akarataik ellenére lázadókká lesznek, és árulókká jelentetvén ki, a bárd folytonos fenyegetés gyanánt függ fejük felett. El levén tiltva készpénznek kivitele az országból, azoktól, kiknek sikerült szabad átmeneti jegyet szerezni maguknak, a határon elkobozzák egész pénzüket, s a többieket, kik egészen a véletlenre bízva magukat, akarnak menekülni, meghajszolják mint a vadkant, vagy lövöldözik mint a nyulat; így Barrai püspök a szuronyok között, Guillon abbé kardcsapások között menekülnek, van olyan is, kit e közben levágnak vagy lelőnek, mely utóbbi sors Pescheur abbét érte.*

Az idő halad, már késő éjjel van, s a levélcsomagok száma és terjedelme nagy; a miniszter belátja, hogy a nyolczvanhárom közül legfeljebb ötvenet lapozhat át; sietnie kell, s keletről újra dél felé veti pillantásait. — Ez irányban is kellemetlen látványok tárúlnak szemei

szóló útlevelet kértek, továbbá azoké, kik útlevél nélkül távoztak, s végre a megyék székhelyeire bellebezett elaggott vagy beteges papoké.)

* Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 515—517. — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 120. Lyonban, augusztus 10-ike után az esküt nem tett papok elrejtöztek; a helyhatóság útlevelekkel kínálja meg őket; többen, kik ezért elmennek, börtönbe záratnak; mások oly jellel ellátott útlevelet kapnak, melynek segélyével felismertetnek, s mely útközben az önkéntesek dühöngését hívja fel ellenök. »A katonák legnagyobb részének e kiáltása tölti be a leve-

elé. Châlons-sur-Marneban történt, szeptember 2-ikán, hogy egy Chanlaire nevű nyolczvan éves, süket; öreg ember, imádságos könyvét tartva hóna alatt, visszafelé jöve Mailból, a hova mindennap ellátogatott isteni szolgálatra. A vele találkozó párizsi önkénteseknek nem tetszván a jámbor ember ábrázata, megparancsolják neki, hogy kiáltsa: *Éljen a szabadság!* A szegény öreg, nem hallván a hozzá intézett szavakat, nem is válaszolt. Erre füleinél fogva megragadják, s mivel nem képes elég gyorsan menni, előre lökdösik, szegény embernek fülei beszakadnak, a vér látása felingerli a katonákat, levágják füleit és orrát, s a vérző emberrel a városháza elé érnek. Ezt meglátva egy érzékeny szívű jegyző, ki őr gyanánt áll ott, rémülettől eltelve megfutamodik, s az őrségen levő többi nemzetőrök sietve becsukják a kaput. A párizsiak, foglyukat maguk előtt lökdösve, a kerületi, azután a megyei hatósághoz mennek, »hogy az aristocratákat feljelentsék«; útközben folyton ütlegelik az öreget, ki elbukik; erre levágják fejét, testét darabokra vagdalják, s fejét egy lándzsa hegyére tűzve körülhordozzák.* Ugyane városban huszonkét nemesembert, Beauneban negyven papot és nemest, Dijonban nyolczvanhárom csa-

göt: *Halál a királyra és papokra!* — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 9-ik fejt. és különösen 193-ik lap, hol ezt olvassuk: »Pescheur Belfortból Porentruybe sietvén, az önkéntesek egyik kapitánya, ki kocsin ugyanazon úton haladt néhány tiszttársaságában, észrevette őt; megpillantva a menekvőt, előkérte puskáját, célba vette és lelőtte.«

* Lásd: *Histoire de Châlons sur-Marne et de ses monuments*, par L. Barbat, 420 és 425-ik lap.

ládapát mint gyanusakat, kihallgatás és bizonyítékok nélkül két hónapig letartóztatnak, az illetők maguk kénytelenek eltartatásukról gondoskodni, s a lándzsákat megpillantva minden reggel azt kérdik magukban, vajjon a csőcselék és az önkéntesek, kik az utczákon folyton hangoztatják a halállal való fenyegetést, nem úgy fogják-e őket kiszabadítani, mint ezt a párizsi foglyokkal tevék?* — Valódi semmiség is elegendő arra, hogy

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3207. Lettres du directoire de la Côte-d'Or, 28 août et 26 septembre. — Adresse de la municipalité de Beaune, 2 septembre. — Lettre de M. Jean Sallier, 9 octobre. E levélben olvassuk: »Engedje meg Uram, hogy az ön igazságosságához és közbenjárásához folyamodjam fivérem, magam és öt szolgálta érdekében, kik múlt szeptember 14-ikén Roche-en-Bressyben, hol az utolsó három éven át laktunk, e város helyhatóságának parancsára, a saulieui nemzetörség által elfogattunk, s elébb e város börtönébe vitettünk, azután 18-ikán, a semuribe, a nélkül, hogy letartóztatásunk indokait értésünkre adták volna; hasztalanul kérelmeztük írásban a kerületi directóriumnál, hogy számunkra igazságot szolgáltatasson; sőt a directórium sem ki nem hallgatott, sem semminemű felvilágosítást nem adott, és 25-ikén, óriási költségekkel Dijonba vitetett minket, hol a megyei hatóság ismét elzárattott, de szintén nem adta ennek okát.« — A megye directóriuma írja: »a városi és falusi hatóságok elfogatják az előttök gyanusaknak látszó egyéneket, s a helyett, hogy ők maguk örködnének az illetők felett, a kerületi hatóságokhoz küldik őket.« — Ez önkényes elfogatások 1792 vége felé és 1793 első hónapjaiban szaporodnak. A Convent biztosai Sedanban egyetlen egy napon 55, Nancyban három hét alatt 104, Arrasben két hónap alatt 2000-nél több, Jurában két hónap alatt 4000 embert vettettek börtönbe. Lons-le-Saulnierben valamennyi nemes, szolgálkival együtt, Aixben egy városrész egész lakossága, kivétel nélkül börtönbe kerül. (Lásd: Sybel. *Geschichte Europa's während der französischen Revolution*. II. 305.)

valakit meggyilkoljanak. Augusztus 19-ikén, Auxerreben, a nemzetőrség felvonulása közben, három polgár, miután letették a polgári esküt, »kilépett a sorból«, s midőn felszólíttatnak, »hogya lépjenek vissza«, az egyik, türelmetlenségében vagy rossz kedvében »illetlen kézmozdulattal felel«; e pillanatban, a magát bántalmazottnak vélt csőcselék reájok veti magát, félre löki a helyhatósági tisztviselőket és a nemzetőröket, megsebesíti az egyik, és megöli a másik két polgárt.* Két héttel utóbb ugyanazon helyen fiatal papokat mészárolnak le, »az egyiknek hullája három napig hever egy trágyadombon, mert nem engedik meg szüleinek, hogy eltemettessék azt.« Majdnem ugyanekkor, egy, faczipőkészítők által lakott városban, Autunhez öt mérföldnyire, négy, útlevéllal ellátott papot, köztök egy püspököt és annak két főhelynökét, a parasztok megállítják útjukban, megmotozzák, meglöpják, és végre meggyilkolják őket. — Autun alatt, különösen a roannei kerületben, a falusiak elégetik a nemzeti jószágokra vonatkozó okmányokat, az önkéntesek megsarczolják a földesurakat; s ezek is, amazok is, hol különváltan hol együttesen, »nem riadnak vissza semmiféle kihágástól, semmiféle borzalomtól azok ellen, kiket, az illetők vallási nézeteinek ürügye alatt, a polgári érzület hiányáról gyanúsítanak.«** Bármennyire el-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3276. Lettres des administrateurs de l'Yonne, 20 et 21 août. — U. o. F⁷ 3255. Lettre du commissaire Bonnemant, 11 septembre. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 338. — De Lavalette. *Mémoires*. I. 100.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3255. Lettre des administrateurs du district de Roanne, 18 août. Tizennégy, Néronde kerületbeli önkéntes Chenevouxba megy, Dulieu úrnak házába, kiről

fogult és elhomályosult legyen is Roland értelmisége a bölcsészet általános tanai következtében, mégis, azon körülmény, hogy e vidékeken a gyárakban sokáig vitte a felügyeletet, emlékébe véste az összes helyneveket; és most az egyszer a tárgyak és formák lerajzolódnak kiaszott képzeletében, s kezdi a szavakon keresztül meglátni a valóságot is.

Roland asszony újja a térképen Lyon nevénel állapodik meg, e városnál, melyet oly jól ismer. Két évvel előbb kikelt e városnak »négyféle, kisebb nemesekből, papokból, nagykereskedőkből és jogászokból álló aristocratiája, szóval azok ellen, kiket a régi uralom szemtelensége tisztességes embereknek nevezett el«;* s most egy más aristocratiát lát ott: a csatornáét. A lyoni klubbisták, a párizsiak példájára, Châlier által vezetettve, nagyban készíték elő valamennyi rosszakaratú vagy gyanus ember lemészárlását; egy másik vezető, Dodieu, el-

azt hiszik, hogy kivándorolt, és a ház gondnokától halálos büntetés alatt 200 frankot követelnek, mit az meg is adott. — Lettre des mêmes, 11 septembre: »Ez állapotok elnyomásának lehetősége napról-napra tűnedezik. A békebírák, kiknek a kihágások feljelentetnek, nem mernek vizsgálatot rendelni és ítéletet hozni azon polgárok felett, kik magukat félelmesekké tudják tenni. A tanuk nem mernek ellenök vallani, attól való félelmökben, hogy a gonosztevők megkínózzák és kirabolják őket. — Lettre des mêmes, 22 août. — Procès-verbal de la municipalité de Charliou, 9 septembre, sur la destruction des terriers: »Erre azután kijelentvén nekik, hogy nem levén elég erősek velök ellenkezni, miután ök maguk az erő és hatalom, mi visszavonulunk.« — Lettre de l'officier de gendarmerie, 9 septembre, etc.

* Lásd: *Lettres autographes de Mme Roland*, publiées par Mme Bancal des Issarts. 5. (1790 június 2-iki levél.)

készíté kétszáz, felakasztandó aristocrata névjegyzékét, és szeptember 9-ikén, lándzsákkal fegyverzett asszonyok, a külvárosok őrjögői, az »ismeretlenek» bandája, kiket a központi klubb szedett össze, megkezdik a börtönök megtisztítását. * S ha a mészárlás itt nem is oly nagy mérvű mint Párizsban, ennek oka az, hogy a nemzetőrség erélyesebb levén, éppen akkor lép közbe, midőn egy párizsi küldöncz, Saint-Charles, a roannei börtönben, az elfogatási jegyzőkönyvben álló neveket akarja jegyzékbe venni. De ezen segély más helyeken későn érkezik. — Az Auchban, helyőrségen levő Royal-Pologne ezred nyolcz tisztje, kik közül néhányan már húsz-harmincz éve szolgálnak, lovas legénységök engedetlensége által kényszerítették lemondását beadni; azonban, a hadügyminiszter határozott kérésére, hazafiságból megmaradtak helyeiken, és huszonkét napi fáradságos menet után ezredöket Auchból Lyonba vezették. Megérkezésök után harmadnapra éjnek idején megrohanják őket ágyaikban, Pierre-Encizebe viszik, s útközben kövekkel dobálják meg, majd elrejtetnek; az ismételt, hosszantartó kihallgatás csupán tett szolgálataikat és ártatlanságukat deríti ki. Ezeket

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3245. Lettre du maire et des officiers municipaux de Lyon, 25 août. — Lettre du substitut du procureur de la commune, 29 août. — Copie d'une lettre de Dodié, 27 août. (E levélre Roland elborzadva felel, és azt írja, hogy Dodiéut üldözni kell.) -- Procès-verbal de la journée du 9 septembre, et lettre de la municipalité, 11 septembre. — Mémoire des officiers de Royal-Pologne, 7 septembre. — Lettre de M. Perigny, beau-père d'un des officiers assassinés, 19 septembre. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 342. — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon, pendant la révolution*. I. 124. — Balleydier. *Histoire du peuple de Lyon*. 91.

azután a jakobinus csőcselék kivezeti a börtönből, de nyolcz közül hetet meggyilkol azutczán, s velök még négy papot; s a gyilkosok hetykesége, melylyel gaztettöket végzik, még szemtelenebb, mint a minőt a párizsiak ki-tüntettek. Egész éjen át az utczákon hetykélkednek áldozataiknak levágott, és lándzsa hegyére tűzött fejeivel; a Terreaux-térre, a kávéházakba viszik azokat, és itt az asztalokra teszik, s gúnyolódva sörrel kínálják; azután fáklyákat gyújtanak, bemennek a Célestins-színházba, s győzelmi jelvényeikkel átvonódnak a színpadon, s így a valódi tragédiát, a költött tragédia helyére beviszik. — Ez ügynek groteszk és borzasztó utójátéka van: az irat-csomó végén Roland, kartársának, Dantonnak, egy leve-lére akad, melyben ez arra kéri őt, hogy bocsáttassa sza-badon a három hét előtt legyilkolt tiszteket, »mert — mondja Danton — ha nincs ok reá, hogy vád alá he-lyeztessenek, lázító igazságtalanság volna őket tovább is békóban tartani.« Danton levelére Roland titkára ezt je-gyezte: »Elintézett ügy.«* — Úgy képzelem, hogy e levél olvasásakor a két hitves szótlanul néz egymásra. Roland asszony-nak talán eszébe jut, hogy a forradalom kezdetén ő maga kivánta bizonyos emberek fejét, különösen »két kiváló fejet«, és azt óhajtá, »hogy a nemzetgyűlés szabá-lyosan fogja őket perbe, vagy hogy találkozzanak ne-mes Deciusok«, kik vállalkoznának »azok leütésére.«**

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3245. Lettre de Danton, 3 octobre.

** Lásd: *Étude sur Mme Roland*, par Dauban. 8. Lettre de Mme Roland à Bosc, 26 juillet 1789: »Ön egy város helyhatósá-gának élén áll, és menekülni hágy olyanokat, kik új borzalmakat akarnak létrehozni. Önök gyermekek, lelkesülések csak szalma-

E vágy teljesült, a szabályos perbefogatás nemsokára meg fog kezdődni, s az óhajtott Deciusoktól hemzseg egész Franciaország.

Hátra van még, hogy a miniszter és hitvese délkeleten tartson szemlét, azon Provenceben, melyet Barbaroux a miniszternek a bölcsészet és szabadság végső menedékhelye gyanánt jelölt meg. A miniszter újja végig vonúl a Rhône mentén, és a folyam mindkét partján a rendes gaztettekkel találkozik. — A jobb parton Cantalban és Gardban »a haza védői« azon emberek rovására tölték meg zsebeiket, kiket ők maguk kényszerítettek külön adók megfizetésére, s ezt az erőszakos aláírást az új nyelven »önkéntes adományoknak« nevezik. »Szegény nemesi munkásokat 50 livre fizetésére szorítottak, másokat 200, 300, 900, 1000 livre fizetésére, mindannyit azon fenyegetéssel, hogy jószágaik elpusztítatnak, ők pedig rossz bánásmódban fognak részesülni.«*

tűz, s ha a nemzetgyűlés nem fogja perbe szabály szerint azt a két kiváló fejet, vagy ha nem találkoznak nemes Deciusok, kik azokat leüssék, önök mindannyian h.....« — *U. o.* 17 mai 1790. »A mi falusi embereink igen elégedetlenek a hűbéri jogokról szóló rendelet miatt... Reformra van szükség, vagy újra fogunk felgyújtott kastélyokat látni. Ez nem volna nagy szerencsétlenség, ha nem kellene attól tartanunk, hogy a forradalom ellenségei hasznukra fordítják ez elégedetlenségeket, hogy a nép bizalmát a nemzetgyűlés iránt aláássák.« — *U. o.* 27 septembre 1790. »A gonosz párt diadalmaskodik, s az emberek feledik, hogy mikor a haza veszélyben van, legszentebb kötelesség a felkelés.« — *U. o.* 24 janvier 1791. »Az okos ember szemet húny a magán ember igazságtalanságai és gyengeségei felett; de a polgár nem kegyelmezhet meg még atyjának sem, mikor a közjó forog szóban.«

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3202. Rapport du commis-

Falun, Tarascon közelében az önkéntesek, a régi rablók modorát utánozva, a földbirtokosokhoz vagy bér-
lőkhöz berontanak, szablyát tartanak az illető anyjának
feje fölé, fenyegetődznek, hogy vagy nénjét ágyában meg-
fojtják, vagy gyermekét a kút fölé tartják, s így csikar-
nak ki tőlök 4, sőt 5 ezer livret; az illető legtöbb eset-
ben nem mer szólni egy szót sem, mert tudja, hogy ekkor
felgyújtják birtokát, s kivagdalmják olajfáit.* — A bal
parton, Isèreben, Tullins csőcseléke, elfogja Spendeler al-
ezredest, meggyilkolja, és azután az út mentében egy

saire, membre du directoire du Cantal, 24 octobre. Az önkéntesek
október 16-ikán Chaudesaiguesben be akarnak zúzni egy ajtót, s
egy társukat, ki ezt ellenzi, meg akarják ölni, csupán a biztos,
saját testével fedezvén az illetőt, menthette meg azt. A helység
polgármestere maga, hivatalos vállszalagával diszítve, vezeti őket
az aristokratákhoz, s buzdítja őket a zsákmányolásra; s ők erő-
vel törnek be különböző házakba, és követelnek bort. Másnap
Saint-Urcizeben, betörik a volt plébános házának kapuját, elpusztítják s kirabolják házáat, és »bútorait a helység különféle lakosainak eladogatják.« Ugyanily bánásmódban részesül a polgármester, Vaissier, és Lavalette nevű asszonyság; pinczéikbe betörnek, a hordókat felhordják a piacra, és a csap alá hevernek, hogy igranak. Ezután »az önkéntesek csapatonként keresik fel a szomszéd községeket, s kényszerítik a lakosokat, hogy pénzt és egyebeket adjanak nekik.« Kevésbe mult, hogy a saint-urcizei biztos és a helyhatósági tisztviselők, kik megkísérték a közbenjárást, meg nem ölettek, menekülésöket csupán a rendes lovasság egy csapatának köszönheték. A mi a chaudesaiguesi polgármestert illeti, könnyen megmagyarázható, hogy ő izgatott a rablásra, mert az apácák holmiainak eladása alkalmával »elávolított minden árverezőt, és potom áron szolgáltatotta ki magának a tárgyakat.«

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3217. Lettre du Castanet, ancien gendarme, Nîmes, 21 août. — Lettre de M. Griolet, procureur-syndic du Gard, 8 septembre: »Engedje meg Uram, hogy e levél

fára akasztja;* Drômeban, a gardi önkéntesek erőszakkal behatottak a montélimari börtönbe, s egy ártatlan embert karddal aprítottak fel;** Vaocluseben a rablás általános és szakadatlan. Az egykori avignoni rablók, egyedül közölök választatván a nemzetőrség és a hivatalnokok, a helyhatósággal egyetértve rabló kirándulásokat tesznek a városban és a falvakon; a városban a Glacière gyilkosai 450,000 frank »önkéntes adományt« fizettetnek maguknak a megholtak barátjai vagy rokonai által; falun a gazdag földbirtokosokra 1000—10,000 livrenyi sarczokat vetnek ki, nem is számítva a hódítók orgiáira, és a zsarnokok fesztelen mulatozásaira, a fegyverekkel behajtott és házmotozásokkal összekötött kényszeradományokat, a megszámlálhatlan szabadságfák ültetvényei öntözésének költségeire kicsikart pénzből fizetett, 5—600 livrebe kerülő lakomákat, a megtámadott jószágok rovására és minden fék nélküli károsításával megtartott dőzsöléseket, szóval, a vigadozó erőszak minden visszaélé-

tartalma különös okok folytán köztünk maradjon; kérem önt, ne hozzon engem bajba.« — Lettre de M. Gilles, juge de paix de Roquemaure, 31 octobre (18 jegyzőkönyvvel).

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3227. Lettre des officiers municipaux de Tullins, 8 septembre.

** Lásd: *U. o.* F^o 3190. Lettre de Danton, 9 octobre. — Mémoire de M. Casimir Audiffret (bizonyító okmányokkal). Audiffret fiát tévedésből egy más Audiffret helyett, ki comtati lakos volt, beletették az elfogatandók névjegyzékébe, és augusztus 25-ikén, a börtönben le is kaszabolták. A sebész október 4-ikéről jelenti: a sebesültnek még két nagy sebe van fején, egy pedig bal arczán, és jobb lába megbénult; oly durván hurczolták egyik börtönből a másikba, hogy keze csuklóján egy kelest kapott, s ha ki nem bocsátják, nem sokára meghal.

seit, mely gyönyörködik vadságain és büszke kihágásaira.*

A miniszter, a gyilkosok és tolvajok e nyomain végre Marseillehez érkezik, és elképzelem, mint állapodik meg ott hirtelen, mintegy megrémülve. Nem azért, mintha a nép által véghezvitt gyilkosságok megdöbbenének; kétségtelen, hogy ezekről is értesítik Aixből, Aubagneból, Aptból, Brignollesből, Eyguièresből, tudja, hogy ilyenek Marseilleben többször is fordultak elő, egyszer júliusban, kétszer augusztusban, kétszer szeptemberben; ** de hisz ezt megszokhatta; a mi őt megzavarja az, hogy ott lenn megszakadnak a nemzetiségi kapcsok; látja, hogy egész megyék válnak el Franciaországtól, és a népfenségre hivatkozva új, külön álló, független, teljes államok keletkeznek; és ez államok nyíltan és hivatalosan, saját helyi szükségleteik számára visszatartják a központi kormány

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3195. Lettre de M. Amiel, président du bureau de conciliation, 28 octobre. — Lettre d'un habitant d'Avignon, 7 octobre. — Más, alá nem írt levelek. — Lettre de M. Gilles, juge de paix, 23 janvier 1793.

** Lásd: Fabre. *Histoire de Marseille*. II. 478 és köv. lapokon — *Archives nationales* F⁷ 3195. Lettre du ministre de la justice, M. de Joly (bizonyító okmányokkal), 6 août. — Procès-verbaux de la municipalité de Marseille, 21, 22, 23 juillet. — Procès-verbal de la municipalité d'Aix, 24 août. — Lettre du procureur-syndic du département (az aubagnei helyhatóság egy levelével), 22 septembre, stb. Jourdan úr, miniszteri hivatalnok Aubagneban »aristocratismusa miatt bevádoltatik; őrt rendelnek melléje; éjfél után fél órával megtámadják az őrt, és ő elhurczoltatik, s neje és fia esedezése daczára megöletik. A helyhatóság levele így végződik: »Jajgatásaik átjárják szivünket. De, fájdalom! ki állhat ellent a francia nép dühének. Maradunk a legszivélyesebb üdvözlettel: az aubagnei helyhatósági tisztviselők.«

számára kivetett adókat, büntetéseket szabnak Franciaországba menekült lakosaikra, törvényszékeket állítanak fel, adókat vetnek ki, katonát szednek, és katonai expedíciókat rendeznek.* A Bouches-du-Rhône választói, összegyűlve, hogy megválaszsják képviselőiket a Convent számára, ezen felül az egész megyében meg akarták alapítani »a szabadság és egyenlőség uralmát«, s e célra, mondá egyikök, »ezerkétszáz hősből álló hadsereget alakítottak, a kerületek megtisztogatására, hol a polgári aristocrazia még mindig elég oktalan és vakmerő fejét felemelni.« Ebből kifolyólag az ezerkétszáz hős fel van hatalmazva, hogy Sonasban, Novesben, Saint-Remyben, Maillanban, Eyragesben, Gravesonban, Eyguièresben, Tarascon, Arles és Salon kerületek egész vidékén, kényökedvök szerint élhessenek a lakosok rovására, az expedíció egyéb költségeit pedig »a gyanus polgárok fogják viselni.«** Ez expedíciók hat héten át, sőt azon túl is tar-

* Lásd: *Moniteur*. XIII. 560. Arrêté des administrateurs des Bouches-du-Rhône, 3 août. E rendeletben az adófizetőknek megtiltatik, hogy »a beszedett adót ezentúl az államkincstárba szolgáltatassák.« — *U. o.* 744. Rapport de Roland. Var megye Avignonba gyűlésre hívta össze a biztosokat, azon célból, hogy a hozzá tartozó vidékek védelméről gondoskodjék. A miniszter így szól: »E rendszabály felfogat minden kormányt, és megsemmisíti a végrehajtó hatalom valamennyi általános intézkedéseit.« — *Archives nationales*. F⁷ 3195. Délibération des trois corps administratifs réunis à Marseille, 5 novembre 1792. — Pétition d'Anselme, habitant d'Avignon, résident à Paris, 14 décembre. — Rapport sur l'affaire de Saint-Rémy, stb.

** Lásd: *Archives nationales*. CII. I. 32. Procès-verbal de l'assemblée électorale des Bouches-du-Rhône, 4 septembre: »A Tarascon-kerületi községi ügyész fel van hatalmazva, hogy ezen expedíció költségeinek fedezésére a bélyeg- és betáblázási adó-

tanak; egyik a megye határain túl is terjed, Manosqueba, Basses-Alpes megyére, és Manosque kénytelen »meghódítóinak és atyáinak« az utiköltség kárpótlása fejében 104,000 livret fizetni, de megírja a miniszternek, hogy ezentúl nincs azon helyzetben, hogy adóit megfizethesse.

Minő fajhoz tartoznak e rögtönzött souverainek, kik e vándorló rablásokat létrehozták? — Erre nézve Rolandnak, barátja, s e rablók elnöke, és határozataik végrehajtója, Barbaroux ad felvilágosítást. Ő maga írja: »kilencszáz, átlag véve igen kevésbé tanult ember, kik csak nagy nehezen hallgatnak a mérsékeltre, de mindig készek a kihágásokra; a rágalom terjesztésében ügyes fondorkodók, kicsinyes, gyanakodó szellemek; van kö-

szedő pénztárából vegyen pénzt, és, ha kell, az egyenes adók pénztárából is. Ez expedíció költségeit azon forradalomellenes izgatók fogják viselni, kik azt szükségessé tevék. E célra a költségek jegyzéke el fog készíttetni, és a nemzetgyűléshez beküldetni. A biztosoknak jogában állandó felfüggeszteni a kerületi közigazgatást, helyhatósági tisztviselőket, és általában minden oly közhivatalnokot, ki polgári érzület hiánya, vagy helytelen magaviselete által a közügyre veszélyessé válhatnék. Ezeket el is fogathatják, valamint a gyanús polgárokat is. Végre fogják hajtani a gyanús polgárok lefegyverzéséről, és a papok deportációjáról szóló törvényt is.« — *U. o.* F' 3195. Lettre de Truchement, commissaire du département, 15 novembre. — Mémoire pour la communauté d'Eyguières, et lettre de la municipalité d'Eyguières, 23 septembre. — Lettre de M. Jaubert, secrétaire de la société populaire de Salon, 22 octobre. — »Bouches-du-Rhône megye másfél hónap óta a bizottságok rablásainak áldozata . . . Az egy ember zsarnoksága meg van szüntetve, s most a zsarnokok tömegének sokkal súlyosabb igája alatt nyögünk.« — A megye helyzetét 1792 szeptemberében és októberében (bizonyító okmányokkal feltüntetve) is e csomagból lehet megismerni.

zöttök néhány, de felvilágosodottság nélküli derék ember, s néhány felvilágosodott, de bátortalan ember, számos hazafi, de mérsékelt és bölcsészet híjával«, szóval, egy jakobinus klubb, olyannyira jakobinus, »hogy a szeptember 2-iki mérsárlás hírére, a terem visszhangzik tapsaik-tól;« * első sorban pedig »egy csapat pénz és hivatal után sovárgó ember, örökös denunciánsok, kik kigondolnak nem létező zavargásokat, vagy a létezőket túlozzák, *hogy ez által nyereséges megbízatásokat kapjanak*«, ** más szavakkal, az éhes csaholók rendes tömege, kik a konczra vetik magukat. — Ha Roland alaposan meg akarja ismerni ez embereket, elég, ha az utolsó iratesomagot, mely a szomszéd megyére, Varra vonatkozik, átlapozza, és ez emberek itteni bajtársaival megismerkedik. Az ész és

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. 89.

** Lásd: *Archives nationales*. F' 3196. — Lettres et pétition du citoyen de Sades, novembre 1792, 17 février 1793, et 8 ventôse an III. (A régi időszámítás szerint) »1792 szeptember közepe táján, marseillei rablók rontottak be, egy Apt melletti házamba. Nem elégedtek meg azzal, hogy hat szekerre való bútoromat elvitték, . . . még a tükröket és faburkolatokat is összetörték. »A kár 80,000 frankra becsültetett. — Rapport au Conseil exécutif d'après le procès-verbal de la municipalité de la Coste. Szeptember 27-ikén, Montbrion, Bouches-du-Rhône megye közigazgatási biztosa, két törvényszolgát küld, hogy a biztosokat Aptba szállítsák. Ezek Aptba érve, Montbrion és társa Bergier leszállíttatják a bútorokat a szekerekről, s egyre ismét a legértékesebbeket feltéteik, maguknak eltulajdonítják, és jó messzire elvitetik, s e célra a fuvardíjt saját zsebköböl fizetik meg. »Nincs semmi kétség, hogy Montbrion és Bergier, a megye két igazgatója és biztosa, gazemberek«. — Sades a *Justine* szerzője, hivatkozik általánosan ismert polgári érzületére, és azon túlzó forradalmi kérvényekre, melyeket a lándzsások kerületének nevében ő fogalmazott.

becsületesség e nagy hajótörésében, melynek neve a jakobinus forradalom, még néhány töredék úszik a felszínen: ezek a megyei directóriumok, melyek sok helyen szabad-elvű emberekből, a rend barátjaiból állanak, kik a törvénynek felvilágosodott és kitartó védői. Ilyen volt pl. a vari directórium.* A touloni jakobinusok, hogy ettől megszabaduljanak, oly tervet főztek ki, mely alattomoságában méltó volt volna a tizenhatodik század Borgiái és Oliverettóihoz.** Július 28-ikának reggelén Sylvestre, a klubb elnöke, a városban és környékén levő csatlósai között veres sapkákat osztat ki nagy mennyiségben; embereit pedig alkalmas helyekre állítja örök gyanánt. E közben a helyhatóság, a klubbnak büntársa, a megye adminisztrátorait meglátogatja, és felszólítja, hogy a nép jelenlétében fraternizáljon vele. Ezek bizalmasan, mindenik egy-egy helyhatósági tisztviselő, vagy a klubb egy-egy küldöttének karján kilépnek. Alig hogy néhány lépést tesznek, a leshelyeiken elrejtőzött veres sapkások mindenfelől reájok rontanak. Ezek a községi ügyészt, a megye alelnökét, és két más adminisztrátorát megragadják, összekaszabolják és felakasztják; egy másik, Debaux nevűnek, sikerül megmenekülnie, elrejtőzik, s éjjel a sánczfalon leugrik, de czombját töri, és tehetetlenül fekve ott marad; másnap reggel felfedezik; egy, Jassaud nevű kikötői munkás, és Lemaillé nevű ember által, — ki magát »a

* Lásd: *Archives nationales*. F' 3272. E csomagban olvasható a directórium és a közvádoló egész levelezése.

** Lásd: *U. o.* Délibération de la commune de Toulon, 28 juillet et jours suivants. — Délibération des trois corps administratifs, 10 septembre. — Lauvergne. *Histoire du département du Var*. 104—137.

város akasztójának« nevezi, — vezetett banda saraglyára téve elviszi őt onnan és a legelső lámpaoszlopra felakasztja. Más bandák ugyanily módon bánnak el a közbátlóval, egy kerületi közigazgatási tisztviselővel, s egy kereskedővel, azután elszéledve a vidéken, a majorságokban gyilkolnak és rabolnak. — Hiába esedezik Dumberbion, térparancsnok a helyhatóságnak, hogy hirdesse ki a hadi törvényt. Ez nem csupán megtagadja kivánságát, de sőt reá parancsol, hogy csapatainak felét parancsolja vissza a laktanyába. Viszont azonban szabadon ereszt valamennyi gályára ítélt katonát, s mindazokat, kik engedetlenség miatt valának letartóztatva. — Ez időtől kezdve a fegyelem utolsó árnyéka is eltűnik, és a következő hónapban szaporodnak a gyilkosságok. A tengerészet igazgatóját Possel-t elhurczolják házából, és kötelelet tesznek nyakára; épen jókor szabadítja meg egy arra menő bombavető, a klubb titkára. A directórium egy tagját, Senist, falusi lakából elhurczolják, s a Vieux-Palais téren felakasztják. Desidery hajóskapitányt, de-la-Valette plébánost, és Sacqui-des-Thourets nevű urat a környéken fejeznek le, s fejeik, három rúd hegyén hozatnak a városba. De-Flotte-d'Argenson altengernagyot, egy herkulesi termetű, s komoly és szigorú vonású férfiút, kit ezért az »örök atyának« neveznek, furfanggal a fegyvertár kapujához csalnak, s midőn látja, hogy a lámpát leveszik az oszlopról, puskát ragad, védelmezi magát de elbukik a sokasággal szemben, elébb lekaszabolják, s azután felakasztják. Rochemaure urat, tengerészeti vezérőrnagyot ugyanily módon kaszabolják össze és akasztják fel; egy, a hullá nyakán levő nagy üteret felmetszenek, s abból magasra felszökellő vérsugár omlik alá a

kövezetre; a hóhérok egyike, Barry, megmossa abban kezeit, és meghinti vele a körülállókat. — Toulon új királyai, Barry, Lemaillé, Jassaud, Sylvestre, s a többi főgyilkosok, valóban igen hasonlítanak a párizsiakhoz; ezekhez számítandó még egy bizonyos Figon, ki padlás-szobájában ad kihallgatást, elsimítja a társadalmi egyenlőtlenségeket, erőszakkal házasítja össze a gazdag földbirtokosok leányait szegény republikánusokkal, vagy bukott leányokat gazdag fiatal emberekkel,* s a klubb vagy a szomszédos helyhatóságok által összeállított névjegyzékek nyomán egyenként megsarczolja a gazdag és jólétben levő embereket. Hogy a banda rajzából semmi vonást ne mellőzzünk, megemlítendő még, hogy augusztus 23-ikán megkísérlé szabadon eresztetni az 1800 fegyenczet; de

* Lásd: *Souvenirs* (manuscrits) de M. X.... — X.... urat Picardiában, feleségével együtt elfogják, s a községtanács egy tagja, egy kis, görbelábú ember, ki egykor az ő községének plébániájában a templomi székek bérlője volt, s ki most a kor tanaitól van áthatva, és egyenlősítő, visszavezeti őt Párizsba. Saralles faluban, és Livry nevű úr háza előtt mennek el, ki 50,000 livre évi jövedelemmel bír, és Sauniernek, a Párizsi Opera tánczosnőjének kedvese. »Ez derék fiú, kiált fel a görbelábú, ép az imént házasítottuk meg. Ah! mondtuk neki, itt az idő, hogy e rossz tréfának vége legyen; le az előítéletekkel.« Az egykori marquisnak nőül kell vennie a tánczosnőt. El is vette, és jól tette, mert máskülönben még a fűbe harapott volna, vagy legalább is a Luxemburg kapuja mögött ülne a hűvösön.« — Máshol, egy nem rég lerombolt kastély előtt menve el, az egykori templomszékbérlő, Rousseau e mondatát idézte: »Nem omlik össze kastély a nélkül, hogy helyén ne látnánk húsz kunyhót emelkedni.« Ez ember feje zsúfolva volt hasonló mondatokkal és szóáradatokkal, melyeket azután alkalom adtával el is mondott. — Ez az ember a jakobinusok elég hű typosának tekinthető.

ezek bizalmatlansággal fogadták a kísérletet, nem értve meg, hogy őket politikai szövetségeseeknek tarthatná valaki, nem mertek kijönni, vagy, lehet az is, hogy a nemzetörségnek legalább tisztességes része épen jókor érkezett, hogy újra lánczra verhesse őket. De erőlködése itt meg is állapodott, és még egy egész esztendő elmúlik, mely alatt a nyilvános hatalom oly párt kezeiben marad, mely a közrend dolgában még annyi jó érzéssel sem dicsekedhetik, mint egy fegyencz.

A miniszter, e hosszas szemle alatt, bizonyára nem egyszer érezhette, mint borítja el arcját a szégyen pírja; mert, a tétlen közigazgatási hatóságok, nekik tett rendretasítására, saját példájával felelnek: »Ön azt kívánja, hogy jelentsük fel a közvádlónak az önkényes elfogatásokat; de feljelentette-e ön a fővárosban történt hasonló, és ezeknél nagyobb vétkek elkövetőit?« * — Az elnyomottak mindenfelől hozzá kiáltottak segélyért, »a hazafi miniszterhez, az anarchia nyílt ellenségéhez, a derék és megvesztegethetlen belügyminiszterhez . . . kinek semmi egyebet nem lehetett szemére vetni, mint felesége józan esztét«, és ő nem tudta őket mással vigasztalni, mint értekezésekkel és részvétnyilatkozatokkal; nem tudott egyebet mint »sopánkodni azon események felett, melyek a megyét kétségbeejtik, s bevallani, hogy a közigazgatási hatóságok valóban hasznosak, ha megelőzik a bajokat, hogy szomorú azon kényszerűség, melynél fogva orvosszereket keresve, csupán tevékenyebb felügyeletet ajánlhat nekik.« ** A miniszter »sopánkodik, és vigaszt merít

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3207. Lettre des administrateurs de la Côte-d'or au ministre, 6 octobre 1792.

** Lásd: *U. o.* F⁷ 3195. Lettre des administrateurs des

egy levélből«, mely őt négy gyilkosságról értesíti, de megjegyzi, hogy »a leölt áldozatok a forradalom ellenei valának.« * A miniszter írásban tartott párbeszédet a falusi helyhatóságokkal, és kövágással foglalkozó községeknek az alkotmányos jogok felől adott tanításokat. **

Bouches-du-Rhône, 29 octobre, és a miniszternek, e levél szélére vetett válasza.

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3249. Lettre des administrateurs de l'Orne, 7 septembre, és a miniszternek a levél szélére vetett válasza.

** Lásd: *U. o.* Correspondance avec la municipalité de Saint-Firmin (Oise). Lettre de Roland, 3 décembre. E levélben olvassuk: »Olvastam önök, múlt hó 25-ikén hozzám intézett levelét, és nem tagadhatom, hogy fájdalommal vettem abból tudomást azon elvekről, melyek széttépik az alkotmányos hatalom iránti engedelmesség minden kötelékét; ezen elvek annyira tévesek, hogy a mely pillanatban a községek azokat elfogadnák, lehetetlenné válnék, bármely kormányforma, és a társadalom felbomlanék. S valóban, elhihette-e Saint-Firmin községe, hogy ő a souverain, a mint ezt maga hirdeti? és a polgárok, kik e községet képezik, megfélemlettek-e arról, hogy a souverain az egész nemzet, és nem ennek egy negyvennégyezred része? hogy Saint-Firmin nem egyéb, mint azon töredék, mely szintén felruházta a nemzeti Conventbe megválasztott képviselőket, s a megyei és kerületi igazgatókat azon hatalommal, melyet a község lehető legnagyobb előnyére gyakoroljanak és végezzenek, de egyszersmind, hogy ezen pillanattól kezdve, melyben igazgatókat és ügynököket választott, a rend teljes megdöntése nélkül nem veheti vissza azon hatalmat, melyet ezeknek adott?« stb. — Idéznünk kellene tulajdonképen valamennyi ez ügyre vonatkozó iratot; s valóban, nem nyújthatnánk tanulságosabb és egyszersmind komikusabb olvasmányt, mint a minőt a saint-firmini jegyző létrehozott. Pl.: »Esedezünk, emlékezzék meg arról, hogy a Senlis-kerület igazgatói azon syrének szerepét akarják játszani, kik Ulyssesst csalábitani megkísérlék.«

— De, e téren, saját elvei czáfolták meg őt, és most, viszont, a jakobinusok leczkézttetik meg őt; mert ők is le tudják vonni a dogmájukból eredő következtetéseket. •Testvérünk, és barátunk, miniszter úr, írják neki a roueni jakobinusok, *hogy ne legyünk kénytelenek folyton térden állani a helyhatóság előtt*, a községtanács tanácskozó és állandó osztályának jelentettük ki magunkat.« * Az úgynevezett törvényes hatóságok, a végrehajtó tanács formalistái és tudákosai, s a belügyminiszter, vizsgálják meg jól a dolgot, mielőtt a népfenség gyakorlását feddő szavakkal illetik. A souverain felemeli szavát, és a miniszteri hivatalnokokat a föld alá bujtatja, mert mindaz a mit tesz, helyesen van téve, a rablás és gyilkolás is. »Vajjon elfelejtette-e ön a vihar után azt, a mit maga mondott akkor, midőn a vihar legnagyobb erejével tombolt: hogy a nemzet kötelessége megvédeni önmagát? Nos, ezt tettük mi . . . . Hogyan! mialatt egész Franciaországban visszhangzott azon rég várt kiáltvány, mely hírül adá, hogy a zsarnokság megdöntetett, ön azt kívánná, hogy azon árulók, kik annak újból való felélesztésén erőlködnek, ne hívják ki maguk ellen a közboszút? Nagy isten! minő században lehetne ily minisztereket találni?« Vajjon mit lehet rosszalni önkényes megadóztatásokon, bíróságokon, elkobzásokon, forradalmi expedíziókon, vándorló végrehajtási csapatokon, rablásokon? »Nem mondjuk, hogy ezek törvényes dolgok; de, miután közeledünk a természeti állapothoz, kérdjük, melyik azon czél, melyet az elnyomott maga elé tűz, midőn igazságot kö-

* Lásd: *Archives nationales*. F^o 3265. Lettre du bureau central des sections de Rouen, 30 août.

vetel? Talán az, hogy hiában sovároghjon és keressen oly méltányos elégtételt, mely az igazságszolgáltatás formalitásai következtében a távolban marad? Tegye jóvá e visszaéléseket, vagy ne mondja helytelennek, ha a souverain nép azokat már előre megszünteti . . . Elég oka van önnek miniszter úr, visszavonni sértéseit, és megorvosolni azt, miben nincs igaza, mielőtt még azokat a nyilvánosságnak átadjuk.« . . . »Miniszter polgártárs, azzal hizelegnek önnek, igen sokszor mondják önnek, hogy erényes ember; de mihelyt ön tetszeleg magának ezek hallásában, megszünt erényesnek lenni . . . Kergesse el azon alattomos rablókat, kik ön körül vannak, hallgasson a népre és gondoljon arra, hogy a polgárminiszter nem egyéb, mint a souverain nép akarátának végrehajtója.« * — Bármily korlátolt eszű legyen is Roland, végre mégis be kell látnia, hogy a megszámlálhatlan lopások és gyilkosságok, melyekről épen szemlét tartott, nem tulajdoníthatók valamely meggondolatlan kitörésnek, valamely múltó örvényezés rohamának, hanem, hogy azok a győztes párt nyilatkozványai, egy újon megalapított kormány első fellépései. Ezen kormány alatt, írják a marseillei jakobi-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3195. Lettre des trois corps administratifs et des commissaires des sections de Marseille, 15 novembre 1792. Lettre des électeurs des Bouches-du-Rhône, 28 novembre. — (E levelek végéről, bizonyosan szándékosan, elmaradtak az udvariasság kifejezései.) — Roland (december 31-ikén) válaszol nekik. Többi közt mondja: »Bár teljesen elismerem Marseille derék lakosainak polgári érzületét. . . ki kell jelentenem, hogy nem egészen úgy gondolkozom a népfenség gyakorlásáról, mint önök.« Levelét azzal végzi, hogy leveleiket és válaszait közölte a bouches-du rhônei képviselőkkel, és hogy ezek vele egy véleményen vannak és hogy minden rendbe fog hozatni.

nusok, »ma, a mi boldog vidékeinken *a jók uralkodnak a gonoszak felett, és oly testületet képeznek, mely semmiféle vegyüléket nem tűr, minden megromlott elem elrejtőzik vagy kiirtatik.*« — A program világosan beszél, s a tények eléggé megmagyarázzák. Ez azon program, melyet a párt, az interregnum egész tartama alatt, a választók szeme elé tartott.

XI. FEJEZET.

I. A jakobinus hódítás második állomása. — Az üresedésben levő hivatalok fontossága és sokasága. — II. A választások. — A fiatal emberek és a szegények szavazata. — A jelöltek gyanánt fellépő mérsékelteket fenyegető veszélyek. — A mérsékeltek vezéreinek tartózkodása. — A távollevők számaránya az elsőd-választói gyülekezeteken. — III. A másod-választói gyülekezeteket képező elemek, és ezek hangja. — A feuillant-párti választók kirekesztése. — A többi választókra gyakorolt nyomás. — A mérsékeltek által megválasztottak visszalépni kényszerítettnek. — A katolikus választások megsemmisítettnek. — A jakobinus kisebbségek közötti szakadás. — Választottjaik megerősítése. — Egyenetlenség a hivatalos választásokban és a közvéleményben. — IV. A nemzeti Convent elemei. — A hegypártiak eredeti mennyisége. — A centrum képviselőinek véleményei és érzelmei. — A girondisták. — A girondisták túlsúlya a Conventben. — Szellemök. — Elveik. — Alkotmánytervezetők. — Fanatizmusuk. — Őszinteségök, míveltségök, ízlésök. — Miben válnak el a tiszta jakobinusoktól? — Milyen módon értelmezik a népfeliséget? — Minő eljárást állapítanak meg az egyének és csoportok kezdeményezésére vonatkozólag? — A bölcsészeti okoskodás és parlamenti hatalom gyengesége anarchia idején. — V. A közvélemény Párizsban. — A lakosság többsége alkotmányhű marad. — Az új uralom népszerűtlensége. — Az élelmi szerek hiánya és drágasága. — A katolikus szokások megsértése. — Általános és növekvő elégedetlenség. — A girondisták elleni ellenszenv és közöny. — A többség politikai visszavonulása. — Az

új erkölcsöknek az abszolút democratiával való összeférhetlensége. — A földbirtokosok és tőkepénzesek visszavonulása. — Az iparosok és kereskedők visszavonulása. — A mérsékelték megoszlása, félnkésége, tehetetlensége. — Egyedül a jakobinusok képezik a souverain népet. — VI. A jakobinus párt elemei. — Számbeli és minőségi hanyatlása. — A kisiparosok, kiskereskedők, inasok. — Az élvhajászó és csavargó munkások. — A külvárosi népsöpredék. — Az utonállók és rablók. — A kéjleányok. — A szeptemberi gyilkosok. — VII. Az uralkodó egyéniségek. — Ezek jelleme és szelleme. — Naule politikai eszméi.

I

Megérkeztünk a jakobinus hódítás második állomására. Augusztus 10-ikétől kezdve, három egymás után következő hónapon át, a jakobinusok a hivatalnoki fokokozatok legfelső lépcsőjétől a legalsóig szaporítják és előidézik az üresedéseket, hogy azután ők tölthessék be azokat. — Első sorban, a nyilvános hatalmak élére, a párt oly képviselőket állít, kik csupán őt képviselik, t. i. hétszáz-negyvenkilencz mindenható képviselőt, kik oly Conventet alkotnak, mely, miután sem mellérendelt hatalom, sem más előbb megállapított alkotmány nem korlátolja, kényekedve szerint intézkedik valamennyi francia polgár birtoka, élete, lelkiismerete felett. — Ezután, alig hogy ezen Convent összegyűlt, valamennyi közigazgatási és igazságszolgáltatási testület, megyei és kerületi tanács, községi tanács és helyhatóság, polgári, fenyítő, kereskedelmi törvényszék, békebíróság, teljes megújítását, a békebírák, békebírósági ülnökök, pótbírák, a polgári törvényszékek mellé rendelt nemzeti biztosok, a közigazga-

tási és törvényszéki jegyzők és tollnokok újjáválasztását rendeli el. * Ezzel egyidejűleg megszüntettetik azon követelés, hogy a választandónak kellett joggyakorlattal bírnia, s a legelső jött-ment, ha a klub tagja, bíróvá lehet, még ha írni nem, és olvasni is alig tud. ** — Valamivel előbb, minden oly városban, melynek lakossága ötvenezernél több, továbbá, minden határszéli városban, a nemzetörtség vezérkara újól megrostáltatott a választások által. Hasonlóképen a csendőrség tisztjei, Párizsban és egész Franciaországban, újólag kénytelenek valának legénységök részéről megválasztatni magukat. Végre a postagazgatók és ellenőrök is új választás alá vettek. *** —

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1792 szeptember 22-iki és október 19-iki rendeleteket. A választói gyülekezetek és a klubok, több helyen, már saját hatalmokra támaszkodva, intézkedtek ez újításra nézve, e rendelet megerősíti az ő választásaikat. — Azon szükségesség, hogy mindenhova jakobinusok tétessenek, igen világosan kiolvasható a doubsi főügyész 1792 december 23-ikán kelt leveléből, melyben többek között ez áll: »Felkérem önt, . . . jelölje meg keresztel a hú jakobinusok neveit, az ön kerületéről felvett esküdtek névjegyzékében, hogy kiválogathassuk azon kétszáz egyént, kik a jövő harmadra esküdtek gyanánt lesznek megválasztandók; szükségünk van jó hazafiakra.« (Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 220.)

** Lásd: Pétion. *Mémoires* (Dauban kiadása). 118. »Az engem kísérő békebíró igen sokat fecsegett, de egyetlen mondata sem volt jól francziául; elmondta nekem, hogy mielőtt békebíró lett, kővágó volt, de hazafiasságának köszönheti állását. Jegyzőkönyvet akart felvenni, hogy engem két caendőrt oltalmára bizon; de nem tudta, hogyan fogjon hozzá; én mondtam azt neki tollba, de végletekig feszíté béketúrésemet, azon hihetetlen lassúságával, melylyel azt megírta.«

*** Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című mun-

De sőt, a közigazgatási megrostáltatás nem csupán a választott tisztviselőkre, hanem a nem választottakra is kiterjed, bármily semleges legyen az illetők hivatási köre, bármily közvetett és gyenge legyen azon kötelék, mely az ő hivatalukat a politikai ügyekkel összeköti, az adószedők és behajtók, víz- és erdőmesterek és igazgatók, mérnökök, jegyzők, ügyvédek, közigazgatási alsóbb hivatalnokok és irnokok; mindezek elvesztik állásukat, ha helyhatóságuk nem ad bizonyítványt polgári érülettökről; Troyesben tizenöt jegyző közül négytől megtagadják az ily bizonyítványt;* és így már ez is négy állomás a jakobinusok számára. Párizsban a tengerészeti miniszteriumból elkergetnek »minden becsületes embert és tanult hivatalnokot«; a miniszterium »oly rablóbarlanggá lesz, melyben csak veres sipkában dolgoznak, mindenkit, még a minisztert is tegeznek, melyben négyszáz hivatalnok, közöttök több asszony, megédlésből a legpiszkosabb öltözetben jár, s a legszemtelenebb cynismust tünteti fel, nem végeznek semmit, és csak lopnak mindenfelé.** — A klubbokban uralkodó árulkodási szellem annyira megy, hogy még a hivatalnoki rangfokozat

kájában az 1792 július 6, augusztus 15 és 20, szeptember 26-iki rendeleteket.

* Lásd Duvergier *Collection de lois et décrets* című munkájában az 1792 november 1-i rendeletet. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. II. 11, 39, 40.

** Lásd: Dumouriez. *Mémoires*. III. 309, 355. — Miot de Mérito. *Mémoires*. I. 31, 33. — Governor Morris. *Correspondance with Washington*. Morris. 1793 február 14-ikéről szóló levelében írja: »A felbomlás orvosolhatlannak látszik lenni. Az emberek annyira megvesztegethetők, hogy, ha áruló nem jelentkezik, ennek oka csupán az, hogy az ellenségek a józan ész híjával vannak.«

legalsóbb rétegeiben is működik a seprő, lehat a falusi polgármesterek jegyzői, a városi hivatalok kiadói és futárai, a börtönőrök, sekrestyések, erdőkerülők, mezei csőszök, csődügyelők rétegeihez is;* mindezen embereknek jakobinusokká kell lenniök, vagy legalább azoknak látszaniök; ha nem, elcsapatnak, és mindig találkoznak elegenden, kik e helyekre áhítoznak, azokat kérik, és elfogadják. — A hivatalnokokon kívül a seprő a szállítók közé is befurakodik; mert hát itt is vannak olyanok, kiket hű csatlósok által kell helyettesíteni, s a családok sehol sem oly csábító, mint e téren. Még rendes időben is az állam a legnagyobb fogyasztó, és most, egyedül a háborúra havonként 200 milliót költ rendkívüli kiadás gyanánt; mennyit lehet itt a zavarosban halászni!** — A jako-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3268. Lettre des officiers municipaux de Rambouillet, 3 octobre 1792. E levélben Rambouillet helyhatósága panaszt emel a város jakobinusainak egy kérévénye ellen, melyben azok negyven erdőkerülőnek, kik majd mindannyian családapák, elbocsáttatását követelik, mint olyanokét, »kik egykor egy esküszegő király által fogadtattak fel.« — Arnault. *Souvenirs d'un sexagénaire*. II. 15. Arnault lemond egy kis hivatalról, melyet az assignáták műhelyében viselt, mert, mint mondja, »az emberek még a legcsekélyebb hivatalra is mohón leselkednek, s e miatt a legkisebb hivatalnok is mindenféle feljelentések czéltáblája lett.«

** Lásd: Dumouriez. *Mémoires*. III. 339. — Meillan. *Mémoires*. 27. »Bernonville, egy héttel utóbb hogy a hadügyministerségbe beigtattatott, megvallá nekem, hogy másfél millió frankot ígértek neki, az esetre, ha sikkasztásokat elősegítene.« Ő arra törekedett, hogy a tolvaj hivatalnokokat eltávolítsa a minisztériumból, de erre Marat rögtön denuncziálta őt. — Barbaroux. *Mémoires* (Dauban-féle kiadás). Egy 1793 február 5-ikéről kelt levélben ez áll: »Sírva találtam a belügyminisztert, Vieilz makacssága

binus tömeg rendelkezik minden nyereséges megrendelés felett, minden megfizetett hivatal felett, s a jakobinusok osztogatják is azokat; a jakobinus tömeg úgy tesz, mint a jogos háztulajdonos, a ki hosszú távollét után visszatérve, pártfogását kénye-kedve szerint osztogatja vagy visszavonja, és a régi cselédséget elküldi. — Egyedül a közigazgatási és törvénykezési szolgálatban egy millió háromezreszer hivatalnok működik; ide járúlnak a pénzügyekkel, közmunkákkal, közoktatással és egyházi ügyekkel összeköttetésben levő hivatalok, a nemzetőrségben és hadseregben levő összes tisztségek, a főparancsnoktól kezdve le a dobosig; szóval, az egész központi és helyi kormányzat, az ezekből származó óriási befolyással; soha még ily óriási zsákmány egyszerre nem bocsátott a nép rendelkezésére. Látszólag választások útján fognak azok betöltetni; de napnál világosabb, hogy a jakobinusoknak nincs szándékukban zsákmányukat a szabad vá-

miatt, ki (az előléptetésekre vonatkozó) 1791 október 12-iki törvény megsértésére akarta őt bírni.« Vieilznek a törvény által előírt öt évi szolgálat helyett csupán négy havi szolgálata volt, s a miniszter nem mert egy ily, a klubbokban befolyásos embert ellenségévé tenni. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 10. Május 14-ikéről. Barbaroux e helyen idézett beszédében mondja: »A jakobinusok társasága azzal dicsekszik, hogy 9000 ügynökét tette közigazgatási hivatalokba.« — *U. o.* XXVIII. 19. (Publication des pièces relatives au 31 mai, à Caen, par Bergoeing, 28 juin 1793). Itt olvasható: »Barátom megtudta, hogy ez állás egy másiknak adatott, ki 50 louis d'ort fizetett a képviselőnek. — A hegypárti képviselők mint souverainek rendelkeznek a hivatalokkal, s árukat is megszabják; a díjjegyzék majdnem nyilvános.« — A hivatalok száma nagy mértékben szaporodik a következő évben. (Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 56. 1794 márcziusról). »Egyedül a fővárosban harminczötezer közhivatalnok van.«

lasztás esélyeinek kitenni; a mint erőszakkal ragadták azokat magukhoz, úgy fogják azokat erőszakkal meg is tartani, és nem fognak elmulasztani semmit, hogy a választásokat hatalmokban tartsák.

II.

Mindenek előtt megtörték maguknak az utat. A törvény által a cselekvő és szenvedőleges választási joggal felruházottaktól megkivánt függetlenség, becsületesség és jogosság gyenge és utolsó biztosítékait már kezdetben egy rendelettel megszüntették. * Ezentúl már nincs különbség a választóképes és nem választóképes polgárok között; nincs különbség az elsőd és másod-választó censusa közt; egyáltalában nincs már census. Minden francia, kivéve az inasokat, kikben nem bíznak, mert felteszik, hogy gazdájok befolyása alatt állanak, szavazhat ezentúl az elsőd-választói gyülekezetben, és pedig, nem élte huszonötödik évétől kezdve, hanem már huszonegy éves korában; ez által a két, leginkább forradalmi szellemű csoport bocsáttatik szavazásra, egy részről a fiatal emberek, más részről a szűkölködők; és ez utóbbiak, az éhínség, munkahiány és nyomor e napjaiban óriási számúak, s így két és fél, sőt talán három millióval szaporodott meg a választók száma: Besançonban pl. a választók száma kétannyi mint előbb volt. ** — És így a

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az 1792 augusztus 11—12-iki rendeletet.

** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans*

jakobinus tömeg, mely eddig ki volt zárva a választási porondról, oda bebocsáttatott,* és hogy még biztosabban hű maradjon a párthoz, pártfogóik egy rendeletet hajtanak keresztül, mely azt határozza, hogy minden választó, ki kénytelen lakhelyéről távozni, »mértőrdenként húsz sout«, s ezen kívül »a választás helyén való tartózkodásért három livre napi díjat kapjon.« **

A jakobinusok midőn híveiket összegyűjtik, nem feledkeznek meg elleneik eltávoztatásáról sem. E tekintetben azon politikai rablórendszer, melynek segítségével ők Franciaország felett uralkodnak és rémuralmat gyakorolnak, már hasznukra vált. Annyi önkényes bebörtönzés, annyi eltúrt rablás és büntetlenül maradt gyilkosság intő szózat azon jelöltekre nézve, kik nem tartoznak az ő pártjukhoz; s itt nem a nemesekről, vagy a régi ura-

le département du Doubs. III. 45. A bejegyzett választók száma 3200-ról 7000-re emelkedett.

* Lásd: Durand-Maillane. *Mémoires.* 30. »Ez által Franciaország valamennyi proletáriusa, kiknek sem vagyonuk, sem biztos keresetök nem volt, a választói gyülekezetek uralkodó részévé lettek . . . Ez által a Franciaországban létező különféle klubok (lőnek) a választások uraivá.« Bouches-du-Rhône megyében »négy-száz marseillei választó, kik közül talán egy tized résznek nem volt egy márka ezüstnyi jövedelme, zsarnokoskodott a mi választói gyülekezetünk felett. Senkinek sem engedték meg, hogy szavát ellenök felemelje . . . Csupán azok választatnak meg, kiket Barbaroux kijelöl.«

** Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az augusztus 11—12-iki rendeletet. — *Archives nationales.* CII. 58—76. Procès-verbal de l'assemblée électorale de Rhône-et-Loire, tenue à Saint-Étienne. A saint-étiennei választók azt követelik, hogy tekintetbe véve, miszerint ők épen úgy áldozzák idejüket, mint a többiek, ők is kárpótoltassanak. — Megadatik.

lom barátjairól szólok, kik menekvőben vagy fogságban vannak, hanem az alkotmányos monarchistákról és feuillant-pártiakról. Ezek részéről minden, a választások dolgában való kezdeményezés örütség, majdnem öngyilkosság volna. Nem is helyezkedik közölök előtérbe egy sem. Ha egy-egy szégyenlős mérsékelt, mint pl. Durand-Maillane valamely névjegyzéken szerepel, ez csak úgy történhetik, hogy a forradalomárok az illetőt elfogadták a nélkül, hogy közelebbről ismernék, vagy mert gyűlöletet esküszik a királyságnak.* A többiek, őszintébbek, hogysen a nép szolgájának ruháját felöltsék, és a klubbok pártfogását kikérjék, óvakodnak a megjelenéstől; igen jól tudják, hogy ez annyi volna, mint fejeiket a lándzsa, házaikat a kiraboltatás veszélyének kitenni. Még a szavazás idején is, több képviselő birtoka zsákmányra bocsáttatik, csupán a miatt, hogy a párizsi jakobinusok által a megyékbe szétküldött »hét névszerinti szavazás összehasonlító jegyzékében« neveik a jobb oldalra vannak írva.** — Túlságos elővigyázatból a törvényhozó

* Lásd: *Archives nationales*. C II. 1—32. Procès-verbal de l'assemblée électorale des Bouches-du-Rhône. Durand-Maillane így szól: »Lehetnék-e a nemzeti Conventben hűtelen önmagam iránt, az egykori XVI. Lajosról táplált nézeteimet illetőleg, kit június 21-iki futása óta, méltatlannak tartok a trónra? Lehetséges volna-e, hogy királyaink annyi vétkei után, ne borzadjak a királyságtól?«

** Lásd: *Moniteur*. XIII. 623. A szeptember 8-iki ülésről szóló jelentésben, Larivière beszédét. — *Archives nationales*. CII. 1—83. (A választási gyülekezetek jegyzőkönyvei gyakran említik ez összehasonlító névjegyzékek szétküldését, s a jakobinusok, kik azokat szétküldik, felszólítják a választó gyülekezeteket, hogy azok nyílt ülésben felolvastassanak.) Lásd pl. az ardèche-i válasz-

gyűlés alkotmányhű képviselői visszatartattak a fővárosban; nem adtak nekik útleveleket, hogy meggátolják őket abban, miszerint a vidéken a szavazatokat összegyűjthessék, s hogy nyilvánosan elmondhassák az új forradalomról az igazságot. — Hasonlóképen, minden conservatív hírlapot betiltottak, vagy elhallgattattak, vagy véleményváltoztatásra kényszerítettek. — Ha pedig nincs oly közeg, melylyel valamely párt felszólalhatna, s nincs jelölt, ki azt képviselné, mire való volna akkor a szavazás? Annál is inkább, mert az elsőd-választói gyülekezetek a rendetlenség és erőszakosság helyei,* mert sok helyen csupán a hazafiak bocsáttatnak oda, mert ha valamely mérsékelt ott megjelenék, »a tömeg szidalmazná és elnyomná«, mert, ha beszél, veszélyben forog, ha pedig hallgat, el lehet rá készülve, hogy vádak, fenyegetések és ütlegek képeznék osztályrészét.** A basának, kü-

tói gyülekezet jegyzőkönyvét. — Balleydier. *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon*. I. 79. (Laussel levele, 1792 augusztus 28-ikáról, Párizsból.)

* Lásd: Rétif de la Bretonne. *Les nuits de Paris* című munkájában (*X-e nuit*) 301-ik lapon: »Mihelyt az elsőd-választói gyülekezetek megalakultak, a fondorkodók elkezdék az izgatást; megválasztották a választókat, és a kerületekben elfogadott rossz szokás következtében a zajongók uralkodtak a többség felett.« — V. ö. Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 98. Damournak, a Théâtre-Français kerület alelnökének levele október 29-ikéről. — *Un séjour en France*. 29. »Az elsőd-választói gyülekezetek már megkezdődtek e megyében (Pas-de-Calais). Véletlenül egy templomba jutottunk, hol az ifjabb Robespierre, egy oly kis számú, mint nem igen tiszteletreméltó hallgatósághoz tartott izgató beszédet. Különben elég zajosan tapsoltak neki, hogy így pótolják azt, a minek máskülönben híjával voltak.«

** Lásd: Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révo-*

lönösen ha e basa a nép, uralma alatt ez a szabály: nem mutatkozni, rejtve maradni, kerülni a megláttatást, elfelejtetni, hogy a világon vagyunk. Ezért azután a többség tartózkodik a szavazástól, s a szavazási helyeken maradnak. Párizsban, a polgármester és a helyhatósági tisztviselők választása alkalmából az októberi, novemberi és decemberi szavazások alkalmával 160,000 bejegyzett választó közül csupán 14,000, majd 10,000,

lution. I. 518. Troyesben, augusztus 26-ikán, a forradalmárok a legtöbb városi kerületben határozattá emeltették, hogy a kívándorlottak azon rokonai, kik kezeseknek jelöltettek ki, s a kiráypárti feliratot aláírók, ne bocsáttassanak a választásra. »Az elsőd-választói gyülekezetben jelenlevő fenséges nép sorai közé csupán oly polgárokat bocsáthat, kik tiszták, és kikhez a legcsekélyebb gyanu sem férhet.« (A Madeleine-kerület határozata.) — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs.* III. 47, 49 és köv. lapokon. Quingeyben, augusztus 26-ikán, Louvot, a châilloni kovácsműhelyek bérlője, vagy száz munkásával, kik botokkal valának felfegyverkezve, kizárta a választásból Courcelles község választóit, mint olyanokat, kik »a polgári érület hiánya miatt« gyanusak. — *Archives nationales.* F⁷ 3217. Lettres de Gilles, juge de paix du canton de Roquemaure (Gard) 31 octobre 1792 et 23 janvier 1793, sur les procédés électoraux employés dans son canton. E levélben többi között ez áll: »Dutour leszállott elnöki székéről, hogy azon indítvány mellett szóljon, mely szerint a békétlenkedőket és csalfa hazafiakat a lámpaoszlopokra kellene akasztani . . . November 4-ikén megsarczoltatta a polgárokat azon fenyegetéssel, hogy fejeiket leütteti és házaikat feldúlatja.« Ő azután békebírónak választatott meg. — Egy másik, Magère nevű pártolta azon indítványt, hogy állíttassék fel egy bitófa, csak ne az ő ablakjai előtt, és a teljes számmal egybe- gyűlt klubb ülésében azt mondotta, hogy, ha mindenben a törvényt akarnák követni, soha semmi emlékezetre méltó dolog nem történék.« Ez az ember a megyei directórium tagjává választá-

végül csupán 7000 szavazó jelenik meg a választásra.* Besançonban 7000 bejegyzett választó közül 600-nál kevesebben szavaznak; ugyanily arány tapasztalható más városokban, pl. Troyesben. Hasonlóképen áll a dolog a falusi kerületekben, keleten Doubsban, nyugaton Loire-Inférieureben, csupán a szavazók egy tizedrésze bátorodik választói jogával élni.** A választói forrást annyira

tott. — Egy harmadik, Tournier nevű, »akkor, midőn a polgárok csupán azért adakoztak, hogy éltöket megmentsek, azt írta, hogy ez adományok önkéntesek.« Ő a megyei tanács tagjává választatott. — »A békés polgárok ingóságait biztonságba helyezik, hogy elmenekülhessenek . . . Nincs már biztonság Franciaországban; az aristocrata, feuillant-párti, mérsékelt, elnevezések, a legbecsületesebb polgár neve mellé téve, elegendők arra, hogy az illető kiraboltassék, és élte veszélyeztessék . . . Megmaradok azon véleményemen, hogy az anarchia fő okát azon helytelen felfogásban látom, melyet az emberek a népfeliségről alkotnak maguknak.«

* Lásd: Schmidt. *Pariser Zustände*. I. 50 és következő lapok. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 95, 109, 117, 129. (Az október 4-iki választáson 14,137, az október 22-ikin 14,006, a november 19-ikin 9800, a november 30-ikin 10,223, és a december 6-ikin 7062 választó szavazott.)

** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 45, 46, 221. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. I. 517. — Lallié. *Le district de Machecoul*. 225. — Hasonlítsd össze ide vonatkozólag a saint-affrique-i választások történetét: 600-nál több bejegyzett választó közül, a polgármestert és községi ügyészt 40 szavazattal választották meg. — Az 1795-iki szavazásnál a III. év alkotmányára csupán 958,000 szavazó jelenik meg; látjuk, hogy a választásoktól való idegenkedés még folyton tart. »Száz ily kérdésemre: polgártárs, hogyan végződött a ti kerületekben a választás? kilenczvenszer ily választ kaptam: Én, polgártárs? ugyan mit keresnék ott? Biz isten,

kimerítették, felforgatták, betömték, hogy az majdnem teljesen kiapadt; ezen elsőd-választói gyülekezetekben, melyeknek hivatása, hogy közvetlenül vagy közvetve delegáljanak minden nyilvános hatalmat, s melyeknek, hogy a közakaratot kifejezhessék teljeseeknek kellene lenniök, *hét millió választó közül csupán hétszázézer jelenik meg* jogának gyakorlására.

III.

Ezen már előre végzett megrostálás következtében az elsőd-választói gyülekezetek nagyobb részét jakobinusok, következésképen az ezek által megválasztott másod-választók is nagyobb részét jakobinusok, és számtalan megyében ezek gyülekezete hasonló azon klubbokhoz, melyekben a legnagyobb anarchia uralkodik, melyek a legzajosabbak, melyek a bitorlást a legnagyobb mértékben űzik. Nem is lehet ezekben mást hallani, mint folytonos lármát, vádaskodásokat, káromkodásokat, gyilkos indítványokat, a szavazást elnyomó közfelkiáltásokat, a párizsi biztosoknak, s a helyi klubbok küldöttjeinek, a keresztülvonuló szövetségeseknek, a fegyvert követelő halárusnőknek dühöngő izgatásait.* Az arrasi választó gyüleke-

elég baja van az embernek, hogy ott megértesse magát. Vagy így válaszoltak: Mit akar ön, bizony kevesen voltak ott; mi becsületes emberek honn maradtunk.« (Lásd: Meissner. *Voyage à Paris*. 1795 vége felé.)

* Lásd: *Archives nationales*. CII. 1—76, több helyen, különösen a Bouches-du-Rhône, Hérault és Párizsban tartott választási gyülekezetek jegyzőkönyveit. Barbaroux, a bouches-du-rhônei

zet szabadon bocsát és megtapsol egy nőt, ki azért fogatott el, mert egy népcsődület alkalmával verte a nagy dobot. A párizsi gyülekezet fraternizál a versaillesi gyilkosokkal, s az étampesi polgármester gyilkosaival. A bouches-du-rhônei választó gyülekezet Jourdan, a glacièrei mészárló számára erkölcsi bizonyítványt állít ki. A seine-et-marnei gyülekezet pedig egyhangúlag elfogad egy indítványt, mely azt célozza, hogy öntessék egy ágyú, a melyből golyó helyett XVI. Lajos fejét lehessen az ellenségre löni. — Nem csodálkozhatunk cseppet sem azon, ha oly választói testület, mely semmit sem tart tiszteletben, magát sem tiszteli, és azon ürügy alatt, hogy magát megrostálja, megcsonkítja önmagát.* A zsarnoki kisebbség rögtön, korlátlanul akar uralkodni, és saját hatalomteljével elüzi a neki nem tetsző választókat. Pá-

választó-gyülekezetben, a szeptember 3-iki ülésén többi közt így szólt: »Testvérek és barátim! a szabadság elvész, ha a nemzeti Conventbe nem oly férfiakat küldtök, kik a királyság iránti gyűlöletet hordják szivökben. . . . Az én gondolkozásom a szabad ember gondolkozása; lelkem négy esztendő óta a királyok iránti gyűlöletből táplálkozik. Vagy megszabadítom Franciaországot e gonosz fajtól, vagy meghalok. Mielőtt elutaznám, alá fogom írni halálos ítéletemet; meg fogom nevezni vonzalmam valamennyi tárgyait, ki fogom jelölni összes vagyonomat, és az irodában leteszek egy gyilkot azon célból, hogy azt forgassák meg szivemben, hacsak egy pillanatra hűtelen lennék a nép ügyéhez.« — Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 135. — Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 140.

* Lásd: Durand-Maillane. *Mémoires*. I. 33. A bouches-du-rhônei választó-gyülekezetben »meg akartak gyilkolni egy választót, kit azzal vádoltak vagy gyanúsítottak, hogy az aristocratákhoz szít.«

rizsban, Aisneben, Haute-Loireben, Ille-et-Vilaineben, Maine-et-Loireban kizárja az egykori feullant-párti vagy monarchista klubok tagjait, és az alkotmányszerű óvások aláíróit, mint méltatlanokat. Héraultban megsemmisíti Servian-kerület választásait, mert mint mondja, a választók »dühös aristocraták.« Orneban kizárja Goupil de Préfelnt, az egykori alkotmányozó gyülekezet tagját, mert ő az alkotmány revisiójára szavazott, és ennek vejét, mert az ő veje. Bouches-du-Rhône megyében, hol Seignon-kerület akár vigyázatlanságból, akár megszokásból megesküdött, »hogy a királyság alkotmányához hű lesz«, megsemmisíti e hátramaradók megválasztatását, s »e végbevitt merénylet« miatt üldöztetést rendez, és csapatokat küld Noves ellen, mert a novesi másod-választó, egy békebíró, denuncziáltatva s veszélyben forogva, elmenekült a választási rablóbarlangból. — Az emberek között ily módon elintézve a megrostálás művét, a kisebbség most az érzelmek megtisztogatásához lát. Párizsban, és még legalább kilencz megyében,* a törvény világos megvetésével, megszünteti a

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 52 — *Archives nationales*. CII. 1—32. Procès-verbal de l'assemblée électorale des Bouches-du-Rhône. Bayle Péter szeptember 3-ikán tartott beszédében mondja: »Nem szabad ember az, ki véleményét a szavazás árnyéka alá rejti. A rómaiak hangosan választották meg tribúnusaikat. . . . Vajjon van-e közöttünk valaki, ki ily üdvös rendszabályt el akarna vetni? *A nemzetgyűlés tribúnusai tettek annyit a forradalom érdekében, mint a hazafiak szuronyai.*« — Seine-et-Marneban a választó-gyülekezet eleinte a titkos szavazás mellett volt; Ronsin és Lacroix párizsi biztosok felszólítására azonban visszavonta ez első határozatát, és a névszerinti, fenszóval való szavazást rendelte el.

titkos szavazást, a félénk mérsékeltek végső menedékét, és megparancsolja, hogy minden szavazó, névszerint felszólíttatva, hangosan szavazzon, mi annyit tesz, hogy, ha rosszul szavaz, ott van számára a lámpaoszlop.* Valóban, ennél hatásosabb eszköz nem is képzelhető az ingadozó akaratoknak helyes útra való térítésére, és sok helyen még ennél is hatalmasabb eszközök vétettek erőszakosan alkalmazásba, a választások megejtése céljából. Így pl. Párizsban a mézszárlások közben történt a szavazás, és a mézszárlás egész tartama alatt, a hóhérok nyársai és a gyilkosok vezetése mellett folyt a szavazás. Meauxban és Reimsben a választók, midőn gyűlést tartottak, hallhatták a megfojtott papok kiáltásait. Reimsben maguk a mézszárlók adtak utasítást a választói gyülekezetnek, hogy az ő jelöltjeiket válasszák meg, Drouet-t, a hirhedt postamestert, és Armonvillet, egy részeges gyapjufésülőt; erre azután a választók fele visszavonúlt, s a gyilkosok két jelöltje megválasztatott. Lyonból a jakobinus parancsnok két nappal a mézszárlás után írja a miniszternek: »A tegnapelőtti katasztrófa következtében az aristocraták menekülnek, a többség Lyonban biztosítva van számunkra.«** Az annyi megrostálásnak alávetett, oly durva

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. 379. »Egy alkalommal, midőn a választást akarták megkezdeni, e kiáltás hallatszott: 'Ez ember egy arlesi ellenforradalmár, fel kell akasztani!' S valóban, el is fogtak a piacon egy arlesi embert, a választó gyűlés elé vitték, s egy lámpát leakasztottak az oszlopról, hogy őt felkössék.«

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 338. — Sybel. *Histoire de l'Europe pendant la révolution française* (Dosquet fordítása). I. 525. (A déli hadsereg levelezése, hesseni Károly, a lyoni sorcsapatok parancsnokának levele.)

nyomás által elcsigázott, a forradalmi lombikban sűrített és átszűrt általános szavazati jogból a műtők kivonják azt, a mit akarnak, egy sűrített kivonatot, a jakobinus szellem velejét.

Különben, ha az így nyert kivonatot nem tartják elég erősnek, ott, a hol ők souverainek, visszavetik azt, és újra kezdik a műveletet. — Párizsban, az új községi tanács, utólagos megrostálás segélyével menekül lanyha tagjaitól, a mérsékelték által megválasztott polgármestert, Ormessont, annyi fenyegetéssel halmozzák el, hogy midőn hivatalát el kellene foglalnia, lemond arról.* Lyonban szintén egy mérsékeltet, Nivière-Chol-t, választanak, és pedig két ízben, s 11,000 szavazat közül majdnem 9000-rel, s ő két ízben kénytelenítettik visszalépni; utána egy Gilibert nevű orvost, ki ugyanezen szavazatokkal szintén maga köré gyűjti a többséget, rögtön megragadnak, s börtönbe vetik; még midőn börtönben van is megválasztják; de a klubbisták csak annál erősebben őriztetik és akkor sem bocsátják szabadon, midőn kiereszszakolták azon ígéretét, hogy le fog mondani.** Máshol, a vidéki kerületekben, pl. Franche-Comtéban,*** számtalan

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 101, 122 és köv. lapokon.

** Lásd: Guillon de la Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 172, 196 és következő lapokon.

*** Lásd: Sauzay. *Histoire de la persécution révolutionnaire dans le département du Doubs*. III. 220 és köv. lapokon. — Albert Babeau. *Histoire de Troyes pendant la révolution*. II. 15. Troyesben két, egymásután megválasztott polgármester utasítja vissza megválasztását. A harmadszori szavazás alkalmával, ezen, 32—35,000 lakossal bíró városban a polgármester 555 szavazat közül 400-zal választatik meg.

választás megsemmisített, ha a megválasztott katolikus volt. Gyakran megtörténik az is, hogy a jakobinus kisebbség kiválik, külön, valamely csapszékben választó gyülekezetté alakul, s megválasztja a maga emberei közül a polgármestert vagy békebíró; annál rosszabb azután ez a többség választottjára nézve, azon sokkal nagyobb számú szavazat, melylyel ő választatott meg, semmis, mert választói »fanatikusok.« — Ily értelmzés mellett az általános szavazati jognak más eredménye nem lehet, mint az, mely már előre megállapítatik. Mily mértékben kierőszakolt és meghamisított az eredmény, minő távoltság választja el a hivatalos választásokat és a közvéleményt, s hogy a választások a nép érzelmeit mennyire gyökeresen átalakítják, azt megdönthetlen tények bizonyítják. Deux-Sèvres, Maine-et-Loire, Vendée, Loire-Inférieure, Morbihan és Finistère csupán katolikus ellenes republikánusokat küldöttek a Conventbe, pedig épen ezen megyék kiapadhatlan melegágyai a nagy katolikus és royalista felkelésnek. Lozèret négy képviselő képviseli, s ezek közül három királygyilkos, pedig ugyanitt fél esztendő múlva harmincezer paraszt követi a fehér zászlót. Vendéet kilencz képviselő képviseli, s ezek közül hat királygyilkos, pedig nemsokára egész Vendée fel fog lázadni a király nevében. *

* Lásd: *Moniteur*. XV. 184—223 (névszerinti szavazás a XVI. Lajosra kimondandó büntetés dolgában). — Dumouriez. *Mémoires*. II. 73. (Dumouriez 1793 február 2-ikán érkezik Párizsba, miután Dunkerquetől Anversig végig járta a tengerpartot.) »Egész Picardiában, Artoisban, és Flandria tengerparti részeiben a nép meg volt rémülve XVI. Lajos tragikus halála felett. A nép a jakobinusoknak már csak nevére is retteg, és borzalom fogja el.«

IV.

Bárminő erőteljes volt is a nyomás, mely a választásokra gyakoroltatott, a szavazó gép még sem tette meg mindazt, a mit tőle követeltek. Az ülésszak kezdetén hétszáznegyvenkilencz képviselő között alig találkoznak ötvenen,* kik a községtanács uralmát helyeslik, s ezek

* E fontos számnak helyességét a következő adatok bizonyítják: a *Moniteur*-ben az 1792 december 29-iki ülésről szóló jelentésben, Birotteau beszédében ez áll: »Vagy ötven tag hatszázkilenczven ellen... Vagy húsz egykori nemes, tizenöt—húsz pap, s vagy tizenkét szeptemberi bíró (akar uralmat gyakorolni) hétszáz képviselő felett.« — *U. o.* 851. A december 26-iki ülésben, azon indítvány felett, hogy a király feletti ítélet odáztassék el, mondja: »Vagy ötven hang erőszakosan kiabálja: Nem, nem.« — *U. o.* 865. Lequinio december 27-iki lázító beszédéről, melyet a szélsőbal és a karzatok megtapsolnak, az elnök pedig szólót rendre inti, mondatik: »Vagy ötven tag a szélsők közül folytonosan tapsol.« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VI. 557. Tallien felszólításában a párizsiakhoz Orléans herczeg száműzetése ellen, többi közt ezeket mondja: »Holnap, azon semmitmondó ürügy alatt, hogy a közbiztonság érdekében más rendszabályhoz kell nyúlni, el lehetne üzni azon hatvan vagy nyolczvan tagot, a kik bátor erélyök és az elvekhez való rettenthetlen ragaszkodásuk által a brissotisták (t. i. a girondista-párt) nem-tetszését alaposan megszerezték maguknak.« — *Moniteur*. XV. 74 (január 6-ikáról). Robespierre, Rolandhoz fordulva e szókat mondá: »a pártoskodó miniszterek«. »Erre ily kiáltások hallatszanak: *Rendre, meg kell büntetni, az Abbayeba vele!* »Szabad-e, mondá az egyik képviselő, így bánni azon becsületes miniszterrel, kit Franciaország tisztel?« — »E felkiáltást vagy hatvan képviselő hosszú kaczagása nyomja el.« — *U. o.* XV. 114 (január 11-ikéről). Buzot denuncziálja az anarchista pártot. Garnier így felel neki: »Ön Párizst rágalmazza, ön a polgárháborút hirdeti. — Igen, igen! kiáltja vagy hatvan képviselő.«

majd valamennyien oly helyeken választattak meg, hol, mint pl. Reimsben és Párizsban, a rémuralom torkuknál fogva ragadta meg a választókat, s a választások »kampos botok, fejszék, a gyilkosok töreinek és bunkós botjainak segítségével« ejtettek meg.* Másutt, a hol a gyilkolás physicailag nem észleltetett oly közvetlenül és megkapóan, a szemérem némi maradványa meggátolta a nagyon is kirívó választásokat. Nem lehetett meggátolni, hogy a választás ismeretes egyénekre essék; az alkotmányozó gyűlésnek hetvenhét, a törvényhozó gyűlésnek pedig száznolczvanhat tagja jutott be a Conventbe, és ezek közül sokat a kormányzásban való egykori részvétel szellemileg felvilágosított. Szóval, hatszázötven képviselőnek lelkiismerete és értelmisége csak félig-meddig tévelyedett el.

Abban nincs kétség, hogy valamennyien határozottan republikánusok, a hagyomány ellenségei, az ész apostolai, s a deductív politika emlőin táplálkoztak; csupán csak ilyenek voltak megválaszthatók. Minden jelöltnek kötelessége volt a jakobinus hitet vallani, vagy legalább a forradalmi hitvallást hirdetni. Ennek következtében a Convent, első ülésétől kezdve, egyhangúlag, lelkesedéssel és közfelkiáltással szavazza meg a királyság eltöröltetését, és három hónappal utóbb, túlnyomó többséggel itéli XVI. Lajost »bűnösnek a nemzet szabadsága elleni összeesküvésben, és az állam közbiztonsága ellen intézett

— Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 368. (Február 26-ikáról.) Arról van szó, vajjon vád alá helyeztessék-e Marat. »A szélső baloldalon zúgás, vagy hatvan képviselő nagy zajjal a napirendre térést követeli.«

* Lásd: Mercier. *Le nouveau Paris*. II. 200.

merényletben.« * — De a társadalmi szokások a politikai előítéletek mellett is megmaradnak. A ki a régi társadalom alatt született, és abban sokáig élt, már ez által is annak kinyomatát viseli magán, és azon szokások, melyek e társadalom sajátjai, érzelmek alakjában nyilatkoznak benne; ha e társadalom rendezett és erkölcsös, úgy öntudatlanul is magába szívta az illető a tulajdon, és az emberi élet iránti tiszteletet, s a legtöbbször jellemben, ez a tisztelet igen mély gyökeret vert. Valamely tan, még ha az illető azt magáévá is teszi, nem képes azt lerontani; csak igen ritka esetben sikerül ez, akkor t. i. midőn vad és egészségtelen természetekkel van dolga; hogy a tan ily befolyást gyakoroljon, a régi romboló vágyak ritka vetésű örökösei közé kell magát befészkelnie, azon elmaradt szellemek közé, kikben egy más kor szenvedélyei szenderegnek; csupán csak ily esetben nyilatkozhatik ki egész gonoszsága; mert ilyenkor a barbár, a durva lókupecz, az inquisitor, a basa vad és rabló ösztöneit ébreszti fel. A nagy többségnél ellenben, bármit tegyen e tan, a becsületesség és emberség mindig hatalmas indokok maradnak. Majd valamennyi törvényhozónk, a közép, polgári osztály szülöttje, s bárminő legyen is agyvelejöknek pillanatnyi megháborodása, alapszabályában véve azok maradnak, a mik eddig valának, t. i. a régi uralom ügyvédei, ügyészei, kereskedői, papjai vagy

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIX. 17 és XXIII. 168. — 683 szavazat jelenti ki a királyt bűnösnek; 37 képviselő, mint bíró, nem akar szavazni; de e harminczhét közül is huszonhatan, részint mint magánemberek, részint mint törvényhozók bűnösnek mondják a királyt. A többi tizenegy közül is, egy sem jelenti ki, hogy ártatlan.

orvosai, s azok maradnak, a mik később is lesznek, a császárság tanulékony alattvalói vagy buzgó hivatalnokai,* azaz, közönséges polgárisült emberek, a tizennyolczadik és tizenkilenczedik század polgárai, elég becsületesek a magán életben, hogy a közéletben is ilyenek akarjanak maradni. — Ez oka annak, hogy borzadnak az anarchiától,** Marat-tól, a szeptemberi gyilkosoktól és tolvajoktól. Egybegyülésök után harmadnapra »majdnem egyhangúlag« szavazzák meg egy »a gyilkosság és öldöklés felidézői ellen« hozandó törvény elkészítését. »Majdnem egyhangúlag« határozzák el azt is, hogy mind a nyolczvanhárom megyében őrség toboroztassék Párizs és a községtanács fegyveres bandái ellenében. Első elnökül »majdnem az összes szavazatokkal« Pétiont választják meg. Rolandot, midőn jelentését felolvassa, »majd-

* Lásd: *Dictionnaire biographique*, par Eymery, 1807 (4 köt.). E munka felvilágosítást nyújt a Convent azon tagjairól, kik túléltek a forradalmat. Legnagyobb részök bíró a polgári és fenyítő-törvényszékeknél, megyefőnök, rendőrbiztos, irodafőnök, postavagy telekkönyvi hivatalnok, adószedő, szemle-felügyelő, stb. — Az így elhelyezett Convent-tagok között a királygyilkosok aránya a következő: 23 megyefőnök közül 21-en, 43 bíró közül 42-en, — a 43-ik az ítélet meghozatalakor beteg volt —; 5 senátor közül 4-en; 16 képviselő közül 14-en; 36 másféle tisztviselő közül 35-en szavaztak a király halálára. A többi királygyilkos között volt még 2 államtanácsos, 4 diplomata és konzul, 2 tábornok, 2 fő adószedő, 1 fő rendőrbiztos, egy csendőr-ezredes, József király egy minisztere, a császárság rendőrminisztere, és főkancellárja.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIX. 97. Az 1792 szeptember 25-iki ülésben Marat így kiált fel: »E gyülekezetben számos személyes ellenségem van!« — »Valamennyien!« kiáltá fel a gyülekezet méltatlankodásában felemelkedve. — *U. o.* XIX. 9, 49, 63, 338.

nem az egész gyülekezet a legélénkebb helyesléssel árasztja el. — Szóval, valamennyien az eszményi köztársaság részén állanak, a valóság rablói ellenében. Ez oka annak, hogy becsületes, és meggyőződésökhöz ragaszkodó képviselők köré sorakoznak, kik a két előbbi nemzetgyűlésben, vagy azok mellett, a lehető legjobban védelmezték az emberiséget és elveiket egyaránt; ilyenek Buzot, Lanjuinais, Pétion, Rabaut Saint-Étienne, Brissot, Vergniaud, Guadet, Gensonné, Isnard és Condorcet, Roland, Louvet, Barbaroux; s a centrum ötszáz képviselője egy ember gyanánt halad a száznyolczvan girondistá nyomában, kik most a jobb oldalt képezik.*

A republikánusok között ezek a becslésre legméltóbbak, és ezek meggyőződése legmélyebb; mert régóta, gondolkodás, tanulmány tette azokká, ezek rendszeresen is republikánusok; majd valamennyien irodalmilag művelt emberek, olvasnak, gondolkoznak, bölcselkednek, Diderot vagy Rousseau tanítványai, és meg vannak győződve arról, hogy tanítójok az abszolút igazságot mutatta ki, az *Encyclopaedia* vagy *Társadalmi szerződés* tanait szívták magukba, mint egykor a puritánok a Bibliáét.** Azon

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 20. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. Az 1793 ápril 15-iki ülésről. Midőn a párizsi városi kerületek a huszonnégy képviselőt denuncziálják, Boyer-Fonfrède kijelenti, miszerint sajnálja, »hogy az ő neve nem áll szintén e tiszteletreméltó nevek jegyzékében.« — »Mi is, valamennyien, valamennyien!« kiált fel »helyéről felemelkedve a gyülekezet három negyed része.«

** Lásd: *Archives nationales*. AF II. 45. Payne Tamás levelében (angolul) Dantonhoz, 1792 május 6-ikáról, írja: »Nem ismerék jobb embereket, sem jobb hazafiakat.« — E levél, ha azt összehasonlítjuk az e korban mondott beszédekkel és iratokkal, a

korban, melyben a nagykorúvá lett elme az általános eszmékbe szeret,* házasságra léptek az elmélettel, és a társadalmat elvont elvek alapján akarták újra építeni. E célra mint tiszta logikusok cselekedtek, az e korban divatozott elemzési rendszer egész felületes és hamis szigorával: az embert általánosságban tekintették, egyformának minden időben és mindenhol, az ember kivonátának és minimumának; e kivonatolt lényt aztán több ezer és millió példányban képzeltek el, és képzelt akaratukat jogok gyanánt állíták fel, s lehetetlen társulásuk agyrémszerű szerződését már előre megállapították. Nincs többé előjog, nincs örökösödés, nincs census, mindenki választó, mindenki választható, mindenki a souverain nép egyenlő tagja; minden hatalom csak rövid időre és választás útján adatik; egy kamrából álló képviselőlet, mely évenként választatik és megújittatik; végrehajtó tanács, mely szintén választatik, és évenként felényiben megújittatik, nemzeti pénzügyi hivatal, mely évenként egy harmad részében megújittatik; a helyi hatóságok választatnak, valamint a törvényszéki testületek is; a néphez való referendum a választó testületé legyen úgy, mint a kezdeményezés joga is, és a souverain nép, melyhez folytonosan fellebbezni kell, s melytől folyton tanácsot kell kérni, mely folyton mozgásban van, nem csupán megbizottainak választása, de azon »censura« által is fogja gyakorolni akarátát, melyet a törvényekkel szemben fog érvényesíteni; ilyen azon al-

legsajátságosabb hatást kelti, a benne nyilatkozó józan ész által. Az angol-amerikai férfiú, bármily radikális legyen, politikai okoskodásaiban csupán a példákra és tapasztalatokra támaszkodik.

* Lásd: Buzot, Barbaroux, Louvet, Roland asszony és mások emlékiratait.

kotmány, melyet ez emberek maguknak kovácsolnak.* »Anglia alkotmánya, mondja Condorcet, a gazdagok, Amerikáé a vagyonos polgárok számára készült; Franciaország alkotmányának olyannak kell lennie, hogy minden ember számára legyen.« — És így, ez az egyedül törvényszerű; s minden intézmény, mely ezzel ellenkezik, ellentétben áll a természeti joggal is, következésképpen csak arra való, hogy elvettessék. — Ezt tették is a girondisták, midőn a törvényhozó gyűlés állott fenn; tudjuk azt is, mennyire üldözték a katolikusok lelkiismeretét, mennyire megsérték a hűbéri birtokot, minő beavatkozásokat bitoroltak a király törvényes jogaival szemben, minő elkeseredéssel küzdöttek a régi uralom maradványai ellen, minő elnézők valának a csöcselék vétkei iránt, minő nyerseséggel, minő elhamarkodással, minő vakmerőséggel, minő csalódással** vitték oda a dolgot, hogy Franciaországot európai háborúba döntötték, hogy a legaljasabb csöcseléknek kezébe fegyvert adtak, hogy minden rend felforgatásában a bölcsészet uralmát és az ész diadalát látták. — A girondista, midőn az ő agyréméről van szó, már oly pártember, ki nem ismer kicsinyes aggályokat. Nem törődik azzal, hogy tíz

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 102. Condorcet alkotmányjavaslata, melyet 1793 ápril 15 és 16-ikán az alkotmánybizottság nevében beterjesztett. E javaslatához van csatolva Condorcetnek egy hosszú jelentése; Condorcet ezen kívül a *Chronique de Paris*-ban jelentésének elemzését is közzétette.

** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* — Condorcet elemzésében a következő nevezetes állítás is befoglaltatik: »Minden szabad országban joggal félnek a csöcselék befolyásától; de adjatok mindenkinek egyenlő jogokat, s nem lesz többé csöcselék.«

választó közöl kilencz nem szavazott: ő magát mind a tíz jogos képviselőjének tartja. Nem törődik azzal sem, hogy a francziák nagy többsége az 1791-iki alkotmány részén áll: ő követeli, hogy az övét fogadják el. Azzal sem törődik, hogy egykori ellenei, a király, az emigránsok, az esküt nem tett papok tiszteletreméltó, vagy legalább kimenthető emberek: ő ezek ellen pazarúl alkalmaz minden törvényes szigort, a deportációt, a jószágelkobzást, a polgári, sőt a physicali halált is. * A girondista saját magát büntető boszúállónak tartja, és ezen működésre őt, szerinte, az örök igazság hatalmazza fel; nem lehet veszedelmesebb dolgot képzelni, mint ha az ember így elvakúl, ily abszolút jogot követel magának; nincs semmi, a mi alkalmasabb volna benne az átöröklött erkölcsi ismereteket lerombolni. — De a girondisták dogmájok szűk keretén belől következetesek és őszinték; ők értik formuláikat; le tudják azokból vonni a következtetéseket; hisznek azokban, mint a mérnök a maga tantételeiben, mint a theologus a maga hitágazataiban; ők e következtetéseket alkalmazni is akarják, el akarják készíteni az alkotmányt, rendszeres kormányzatot akarnak életbeléptetni, ki akarnak lépni a barbárság állapotából, véget akarnak vetni az utczai erőszakoskodásoknak, rablásoknak, gyilkolásoknak, a vad erő és meztelen karok uralmának.

Különben a rendetlenség nem csupán mint a logika embereit bántja őket, hanem mint művelt, finom embere-

* Edmond Biré. *La légende des Girondins* című munkájában felvilágosítást ad azon részvétről, melyet a girondisták mindezen gyűlöletes rendelkezésekben gyakoroltak.

ket is. Illedelmes magatartásúak, meg van bennök a tisztesség szükségességének érzete, sőt az elegancia is ízlésök szerinti dolog.* Nem akarják, de nem is tudnák utánozni Danton durvaságait, nyers beszédeit, káromkodásait, és a csöcselékéhez hasonló bizalmaskodásait. Nem követték Robespierre példáját sem, ki egy asztalos mesterhez ment lakni, hogy annak családja körében éljen, s velök egy asztalnál egyék. Nincs közöttök egy sem, ki mint Pache, a hadügyminiszter, azzal »tisztelné meg magát, hogy kapusánál ebédeljen«, és leányait a klubba küldje, hogy azok ott a részeg jakobinusoknak testvéri csókokat adjanak.** Roland asszony szalont tart, bár ott merev és tudákos modor uralkodik. Barbaroux verseket

* A girondisták e jellemzése igen élesen van kifejezve azon szemrehányásokban, melyekben őket a néppárt, Fabre-d'Églantine által részelteti. Meillan, *Mémoires* című munkájában (323-ik lapon), közli Fabre d'Églantine beszédét, melyet az a jakobinusokhoz tart, a községtanács azon felirata dolgában, melyben a huszonkét képviselőnek kiüzetése követeltetik. »Ti néha pórázon vezetétek a népet, sőt néha kedveskedni is akartatok neki; de a ti kedveskedétek magán viselte azon *aristokratikus szárazság és kedvetlenség bélyegét*, melyet félreismerni soha sem lehetett. A ti szavaitokból és tetteitekből mindig kilátszott *rendszeretek a polgári patriciátusról; ti nem akartatok a néppel összevegyülni*. Szóval, ez a ti tanotok: a nép, miután megtette kötelességét a forradalomban, térjen vissza a porba, ne vétessék többé számba, vezettesse magát azok által, kik ehhez többet értenek, és alá akarják vetni magukat azon fáradtságnak, hogy őt vezessék. Ön Brissot, s különösen ön Pétion, büszkén, gögösen és tartózkodással fogadtak minket. Önök egy újokat nyujták nekünk, sohasem kezöket, önök még a nagyravágyók azon gyönyöréről sem mondtak le, hogy szemtelenek és lenézők legyenek irányunkban.«

** Lásd: Buzot. *Mémoires*. 78.

ír egy marquisnéhoz, ki június 2-ika után őt Caenbe fogja követni. * Condorcet a nagy világban forgolódott, s neje, egy egykori alapítványi hölgy, a tökéletes nagyvilági hölgy kellemével, komolyságával, míveltségével és finomságával bír. Ily emberek nem képesek sokáig elviselni a fegyveres csőcselék tehetetlen, durva dictatúráját. Ők a kincstárt nem önkényes elkobzásokkal, hanem rendes adók segélyével akarják megtölteni. ** A rosszakaratók elnyomására ők »büntetéseket, de nem proscriptiókat« kívánnak. *** Az állam ellen elkövetett vétségek felett nem kivételes törvényszékek által akarnak ítéletet hozatni, és arra törekszenek, hogy a vádlottak számára megőrizzenek néhányat a szokásos biztosítékok közül. † [S a midőn a királyt vétkesnek jelentik ki, óvakodnak halált mondani rá, és felelősségöket a néphez való fellebbezés által iparkodnak csökkenteni. Politikai gondolkozásuk rövidlete e néhány szó: »törvényeket, nem vért!« mely szavak e kor egyik vígjátékában nagy hangsúlyozással mondatnak. — De már most, a törvény lényegénél fogva, különösen a republikánus törvény általános érvényű; és ha egyszer

* Lásd: Edmond Biré. *La Légende des Girondins*. — (Lásd Pétion és Barbaroux kiadatlan *emlékiratainak* töredékeit, melyeket Vatel *Charlotte Corday et les Girondins* című munkájának III. kötetében a 471 és 478-ik lapokon idéz.)

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 177. A Hérault megye által benyújtott, Cambon által elfogadott, de a girondisták által elvetett pénzügyi tervezet.

*** Lásd: *U. o.* 377, 378. Vergniaud (ápril 10-ikén) tartott beszédében mondja: »A rémuralommal akarják befejezni a forradalmat; én jobb szerettem volna ezt a szeretettel megtenni.«

† Lásd: Meillan. *Mémoires*. 22.

ki van hirdetve, senki, sem polgár, sem község, sem párt nem tagadhatja meg attól az engedelmességet, a nélkül, hogy vétket követne el. Szörnyű dolog volna az, ha egy város bitorolná azon jogot, hogy az egész nemzetet kormányozza; Párizsnak ép úgy mint a többi megyéknek erre a befolyásnak csak egy-egy nyolczvanharmad részét áll jogában érvényesíteni. Szörnydolog, hogy egy 700,000 lakossal bíró fővárosban, öt-hatezer szélső jakobinus nyomja el a kerületeket, és maga vezesse a választásokat; a kerületekben és a választásokon minden polgárnak, vagy legalább is minden republikánusnak egyenlő, és szabad választási joggal kellene bírnia. Szörnydolog az is, hogy a népfelség elve a népfelség elleni merényletekre használtassék fel, hogy az állam megmentésének örve alatt az első jött-ment megölhesse azt, kit jónak lát, hogy az elnyomás elleni ellentállás látszata alatt minden csoportosulásnak joga legyen megdönteni minden kormányt. — És ezért szükséges ezen harczias jogokat lecsendesíteni, törvényes formák közé szorítani, meghatározott eljárás alá vetni.* Ha magán ember valamely törvényt, reformot vagy közérvényű szabályt kíván, nyújtsa be ez iránti kérvényét írásban, a maga, és azon elsőd-választói gyülekezet ötven tagjának, melyhez ő is tartozik, aláírásával; az ily indítvány azután azon elsőd-választói gyülekezet elé terjesztetik, melynek ő is

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 109. A Condorcet által benyújtott alkotmánytervezetben, az emberi jogok kijelentésének czíme alatt, a 32-ik cikkely így szól: »Minden szabad kormány mellett, az elnyomás különféle nemei elleni eljárásnak, törvény által kell szabályozva lennie.« — *U. o.* 136. Az alkotmány VIII. fejezetének czíme: »A törvények censurájáról.«

tagja; azután, ha itt többséget nyer, a kerület elsőd-választói gyülekezete elé vitetik; s ha itt is többsége van, a megye elsőd-választói gyülekezetei elé; és ha itt is elfogadtatik, a törvényhozás elé; ha pedig ez elvetné, akkor az az ország valamennyi elsőd-választói gyülekezetei elé vitetik, úgy, hogy az esetben, ha a másod ízben megkérdezett gyülekezetek azon indítványt másodszor is elfogadják, a törvényhozó testület meghajolva az elsőd-választói szavazatok többsége előtt, oszolja fel, s adjon helyet egy új törvényhozó testületnek, melyből az eléb-
 binek valamennyi tagjai ki legyenek zárva. — Az elmélet e végszava, egyszersmind remekműve annak; Condorcet, annak tudós megalkotója önmagát multa felül vele; lehetetlen ennél szellemesebb, de egyszersmind bonyolultabb gépezetet papírra vetni; a girondisták, e feddhetetlen alkotmány befejező cikkével, nézetök szerint megtalálták azon eszközt, melylyel a népben a vadállatot megfékezzék, és a souverainnek érvényt szerezzenek.

Mintha bárminő alkotmánynyal, főkép pedig ilyen-
 nel lehetne a vadállatot megfékezni! Mintha annak kedve volna odanyújtani nyakát, és azt azon járomba hajtani, melyet reá akarnak tenni! Condorcet ezen cikkelyére a jakobinusok nevében Robespierre egy ellentétes cikkel felel: »Az elnyomatás elleni ellentállást törvényes formák alá vetni, a zsarnokság legvégső találékonysága... Ha a kormány megsérti a nép jogait, az egész népnek, s a nép minden egyes részének felkelése a legszentebb kötelesség.«* Már pedig, ezen folytonosan zúgolódó felkelés

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 93. A jakobinusok ülésében, 1793 ápril 21-ikén.

ellen, a politikai orthodoxia, az okoskodás helyessége, s a szó hatalma nem jó fegyverek. »A mi bölcsészeink, mondja egy éles észlelő, mindent rábeszélés által akarnak megnyerni; ez épen annyi, mintha valaki az ékesszólás érvei, ragyogó beszédek, alkotmánytervek által akarna ütközetet nyerni. Ezek szerint . . . . nemsokára elegendő lesz, ha a harczba ágyúk helyett Macchiavelli, Rousseau, Montesquieu egy teljes kiadásával indulnak, s nem gondolják meg, hogy ez emberek, épen úgy mint műveik, egy erős szablyával felfegyverzett mészárló mellett valóságos oktondiak.« * S valóban, a parlamentáris modor már megszűnt; az emberek a természet állapotában vannak, azaz, harczolnak, s most már nem vitatkozásról van szó, hanem arról, ki erősebb. Hogy igazok legyen, hogy a Conventet meggyőzzék, többségre vergődjenek, rendeleteket elfogadtassanak, mindez helyén van rendes idők-

* Lásd: Dutard jelentését 1793 június 6-ikán, Schmidt *Tableaux de la révolutions française* című munkájában, II. 4. A jakobinusok szelleme merőben ellenkezik a girondistákéval, és a következő mondatokból kiviláglik: »*Zsarnokilag* követelünk egy népszerű alkotmányt.« (Lásd: Adresse de la société des Jacobins de Paris aux sociétés des départemens, 7 janvier 1793. Buchez és Roux *Histoire parlementaire* című munkájokban, XXIII. 288.) — *U. o.* 274 olvasható Legros beszéde a jakobinusokhoz január 1-én, melyben így szól: »A hazafiakat nem számláljuk, hanem súly szerint mérlegeljük . . . . Az igazság mérlegében egy hazafinak többet kell nyomnia 100,000 aristocratánál. Egy jakobinusnak többet kell nyomnia 10,000 feuillant-pártinál. Egy republikánusnak többet 100,000 monarchistánál. Egy hegypárti hazafinak többet 100,000 Brissot-pártinál. Ebből azt következtetem, hogy a XVI. Lajos halálára szavazók nagy többségének nem szabad feltartóztatnia a Conventet, még ha csupán a nemzet kisebbsége akarná is Capetnek halálát.« — »Taps.«

ben, s oly kormány alatt, mely haderővel és rendezett közigazgatással bír; ily esetben a közhatalom magaslatáról a többség által elfogadott rendeletek az engedelmes hivatalnokok révén leszállanak a rokonszenvező vagy engedelmes lakossághoz. De, az anarchia korában, különösen a községtanács rablóbarlangjában, Párizsban, a milyenné azt augusztus 10-ikeés szeptember 2-ika tették, mindez semmit sem használ.

V.

És e nagy Párizsban a girondisták elszigetelten állanak; veszély esetében hű pártfelek buzgó csapatára sem számíthatnak. Mert, bár a nagy többség az ő elleneknek is ellensége, még azért nincs velök; szíve mélyében e többség »alkotmányos« érzelmű maradt.* Egy hivatásszerű észlelő mondja: »Egy hét alatt *egy csapás nélkül* urává lehetnék Párizsnak, ha volna hatezer emberem, és ezek számára parancsnokul Lafayette istállójából egy lovász legényem.« S tényleg, mióta a királypártiak

* Lásd: Buzot. *Mémoires*. 33. »A francia nép többsége a királyság és az 1790-iki alkotmány után vágyódott vissza. Ez óhaj különösen Párizsban volt általánosan elterjedve. . . . E nép csupán a nyaktilótól való félelmében republikánus. . . . Minden vágyuk, minden reményök az 1791-iki alkotmány felé tekint.« — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 232. (Dutard jelentése május 16-ikán.) Dutard, egykori ügyvéd, Garat barátja, azon ritka emberek egyike, kik a sorok között is tudnak olvasni; élesen látó, erélyes, tevékeny ember, bővében van a czélszerű tanácsoknak, és megérdemelné, hogy különb főnöke legyen, mint a minő Garat.

elutaztak vagy elrejtöztek, Lafayette képviseli leghívebben a főváros benső, régi és meghatározott véleményét. Párizs a girondistákat csak úgy tűri, mint a hegypártiakat, t. i. kénytelenül, mint bitorlókat; a közönség nagy tömege neheztel rájuk, s nem csupán a polgárság, hanem a nép nagy többsége is elégedetlen az új kormányzattal.

Munka nincs, és minden élelmi szer drága; a pálinka ára háromszoros lett; a poissyi vásárra hét-nyolcezer ökör helyett csak négyszázat hoznak; a mészárosok mondják, hogy jövő héten Párizsban már csak a betegek számára lesz hús.* Ha valaki csak egy kis adag kenyeret akar kapni, öt-hat óráig kell sorban állania a pékek boltjai előtt,** s a munkások és házi asszonyok, szokás szerint mindezt a kormánynak róják fel vétkül. S e kormány, mely oly rosszul gondoskodik szükségleteikről, még legbensőbb érzelmeiket is sérti, megzavarja őket legdrágább szokásaikban, hitőkben és isteni tiszteletőkben. Ez időben ugyanis az alsóbb néposztály, még Párizsban is igen vallásos volt, sokkal vallásosabb, mint ma. Ha pap az utolsó vacsorát viszi a beteghez, látni »mint

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 173, 179. (1793 május 1-éről.)

** Lásd: *La démagogie à Paris en 1793*. 152 (Beaulieu naplójában ápril 17-ikéről.) — *Archives nationales*. AF. II. 45. (Rapports de police, 20 mai): »Az izgatottság és zúgolódás főoka az élelmi szerek drágasága.« — *U. o.* (május 24-ikéről): »A Párizsban uralkodni látszó nyugalom igen hamar meg fog zavartatni, ha a legfontosabb szükségletek árát gyorsan le nem szállítják.« — *U. o.* (május 25-ikéről): »Az élelmi szerek drágasága miatti zúgolódás napról-napra növekszik, s úgy látszik, hogy e körülmény lesz a készülődő események egyik indoka.«

fut arra a sokaság minden oldalról, mint borúlnak térdre férfiak, nők, ifjak és öregek egyaránt, imádva a szentséget.« * Azon napon, melyen a saint-leui ereklyeszekerény körmenetben vitetik végig a Saint-Martin-utcán, »mindenki térdre borúl; nem láttam egy embert sem, ki kalapját le nem vette volna. A mauconseil-kerületi őrségen az egész katonaság fegyverével tiszteleg.« Ugyanez időben »a csarnok hölgyei tanácskoznak a felett, nem volna-e lehetséges valamiképen szőnyegekkel diszítani az utcát?« A következő héten kényszerítik a saint-eustache-kerületi forradalmi bizottmányt, hogy engedélyezzen egy másik körmenetet is, és ez alkalommal is mindenki térdre borúl, »mindenki helyesli a szertartás megtörténtét, és tudomásomra senki sem ellenezte azt. Megkapó ez a kép. . . . Láttam a megbánást, láttam, mint von mindenki erőszakosan párhuzamot a dolgok jelen és egykori állapota közt; láttam, miképen érez a nép azon szertartás megszüntetése következtében, mely egyike volt a legszebbeknek az egyházban. Minden rangú és korú emberek szégyenkezve álltak ott, le valának verve, s némelyeknek könny csillogott szemökben.« Mindezek Dutardnak, a figyelmes szemlélőnek szavai. ** E tekintetben pedig a girondisták, mint bölcsészek, képrombolóbbak, türelmetlenebbek mint bárki más,*** és valóban nincs ok, őket

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 198. (Dutard szavai május 9-ikén.)

** Lásd: *U. o.* I. 350. II. 6. (Dutard szavai május 30, június 6 és 7-ikén.)

*** Lásd: Durand-Maillane. *Mémoires*. 100. »A girondista-párt még Robespierrenél is istentelenebb volt.« — Midőn egy képviselő azt kívánta, hogy az alkotmány bevezetésében a legfőbb lény is

elleneik fölé helyezni. A párizsiak nagy többsége az utolsó választási komédia által létrejött új kormányt alapjában véve nem tartotta másnak, mint olyan valaminek, mit másnak híjában a szükség kényteleníte őket elviselni; s elismerve azt is, hogy mit sem ér,* eltűrik; ez idegenek, betolakodottak, izgatók, képtelen, gyenge és erőszakoskodó emberek kormánya. A Conventnek sem a népben, sem a polgárságban nincsenek gyökerei, s minél lejjebb siklik a forradalom lejtőjén, egyenként szakadnak el azon fonalak is, melyekkel még a közönyösekhez volt fűzve.

A Convent, nyolcz hónapig tartó uralkodása után

megemléttessék, Vergniaud így felelt: »Nekünk sem Numa nymphájával, sem Mahomet galambjával nincs dolgunk; elég az ész maga ahhoz, hogy Franciaországnak a legbölcsebb alkotmányt megadjuk.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XIII. 444. Robespierre, Lipót császár haláláról, mint a gondviselés intő tettéről beszélve, Guadet azt felelte neki, hogy ő »e szavakban semmi értelmet« sem talál, és megrójjá Robespierret, »a miért ő is hozzájárul, hogy a nép a babonaság járma alá vezetessék vissza.« — *U. o.* XXVI. 63. (1793 ápril 19-iki gyűlés.) Vergniaud azon beszédében, melyet az emberi jogok kijelentéséről szóló cikkelyek 9-ikének e szavai ellen »mindenki szabad vallásának gyakorlatában« tartott, így szólt: »E cikkely azon zsarnokság és babonaság kifolyása, mely alatt oly sokáig görnyedtünk. — Salles mondja: »Felszólítom a Conventet egy oly cikkely szerkesztésére, mely minden polgárt kötelezzen arra, hogy bármilyen vallást gyakorolna is, alávesse magát a törvénynek.« — Lanjuinais, kit gyakran számítanak a girondisták közé, katolikus, és meggyőződésből hű gallicánus.

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française* I. 347. (Dutard szavai május 30-ikán.) »Mit látok e perczen? A Convent, valamennyi adminisztrátort, és általában a dolgok jelen rendjét gyűlöelő, elégedetlen népet.«

elidegeníté magától az egész közvéleményt. »Majd mindenki, a kinek van valamije, mérsékelt«, mondá Dutard,* s a mérsékelték mind a Convent ellen vannak. »Az itteni csendőrök nyíltan beszélnek a forradalom ellen; még a forradalmi törvényszék közvetlen közelében is fennhangon törnek pálczát annak ítéletei felett. A régi katonák valamennyien utálják a jelenlegi uralmat.« ** — »A hadseregből visszatérő önkéntesek neheztelni látszanak a felett, hogy a királyt megölték, és már ez maga is elég volna, hogy nyársra húznának valamennyi jakobinust.« *** — A Convent valamennyi pártja kénytelen érezni ezen általános ellenszenvet és elégedetlenséget. »Ha név szerinti szavazásra bocsáttatnék azon kérdés, nyaktiló alá kell-e vinni a Convent tagjait, erre a közönségnek legalább tizenkilencz huszad része igenlőleg szavazna«, † s valóban, körülbelül ezen arányban áll azon választók száma, kik félelemből vagy a dolog megutálásából, nem szavaztak, vagy nem szavaznak többé. -- Győzzön vagy győzessék le a Conventben a jobb vagy baloldal, ez a jobb vagy baloldal dolga; a nagy közönség nem avatkozik meghódítóinak vitáiba, és a girondistákért ép oly kevéssé fog tüzeskedni, mint a hegypártiakért. Régi panaszai »Vergniaud, a Guadet-k« és hasonszórú emberek ellen mindig megújulnak; †† épen séggel nem szereti ez embereket, nem viseltetik bizalommal irántok, és nem sietne

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 278. (Dutard szavai május 23-ikán.)

** Lásd: *U. o.* I. 216. (Dutard szavai május 13-ikán.)

*** Lásd: *U. o.* I. 240. (Dutard szavai május 17-ikén.)

† Lásd: *U. o.* I. 217. (Dutard szavai május 13-ikán.)

†† Lásd: *U. o.* I. 163. Dutard szavai ápril 30-ikán.)

segítségökre, ha elpusztulnának. Az őrjüngőknek szabadságukban áll a harminczkettőt kiüzni, és azután zár alá tenni. »Az aristocratia« (értsd ezalatt a földbirtokosokat, kereskedőket, bankárokat, s a gazdag vagy vagyonos polgárokat) »semmit nem óhajt oly melegen, mint őket a nyaktiló alatt látni.« * »Még az alsóbb rangú aristocratia (értsd ezalatt a kiskereskedőket és mesterembereket) sem törődik sorsukkal többet, mintha kiszabadult vadállatok volnának . . . melyeket újra befognak.« ** »Gaudet, Pétion, Brissot nem találnának Párizsban harmincz oly embert, ki pártjokra állana, vagy, ki csak a legcsekélyebb fáradságot is magára venné, hogy megakadályozza azt hogy elveszzenek.« ***

Különben a többségnek rokonszenve nem sokat használ; ha van rokonszenve, az mindig csak plátói marad. A többség már egyik táborban sem számít; visszavonúlt a harcz teréről, már nem egyéb mint betét a játékban, a jövő győző zsákmánya. Mert nem akarván és nem is tudván meghajolni azon politikai forma előtt, melyet reá erőszakoltak, saját maga kárhoztatta magát a teljes tehe-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 37. (Dutard szavai június 13-ikán.) — V. ö. u. o. II. 80. (Dutard szavai június 21-ikén.) »Ha azon kérdés, vajjon a harminczkettőt nyaktilóra kell-e itélni, név szerinti szavazás alá bocsáttatnék, és a szavazás titkon történnék, higgyék meg, hogy valamennyi szomszéd községből eljönnének a tisztességes emberek, s hogy a párizsiak közül egy sem hiányoznék a maga kerületében.«

** Lásd: U. o. II. 35. (Dutard szavai június 13-ikán.) — Az alsóbb rangú aristocratia kifejezésre nézve lásd Dutardnak, és Garat többi alkalmazásban levő észlelőinek jelentéseit.

*** Lásd: U. o. II. 37. (Dutard szavai június 13-ikán.)

tetlenségre. E forma a népnek a nép általi kormányoztatása, mindazzal, a mi vele jár, a választó gyülekezetek állandósága, a klubok nyilvános tanácskozásai, a karzatok zajongása, a szabad ég alatti indítványtevések, az utczai csoportosulások és tüntetések; nincs ezeknél a polgárisült és elfoglalt emberekre visszataszítóbb és czélszerűtlenebb valami. A mi modern társadalmainkban a munka, a család s a világ majdnem minden időt igénybe vesznek; s ezért is az ily uralom, csupán a tétleneknek és munkakerülőknak tetszhetik; nem lévén házi tűzhelyök és foglalkozásuk, a klubban, a csapszékekben és kávéházakban töltik idejüket, és ezek egyedül vannak ott, helyökön; a többiek vonakodnak oly keretbe belépni, mely egyedül foglalkozás nélküli, hónapos szobákban lakó nőtlenek, lelenczek, szaglási érzék nélküli, szemtelen beszédű, erős karú, vastag bőrű, erős derekú, lökdösésben jártas embereknek és oly szájhősöknek van szánva, kikre nézve az ütlegek érvek számába mennek.* — A kapúk

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 328. (Perrière szavai május 28-ikán.) »A tehetséges emberek és a birtokosok amazoknak engedték át a kerületi gyülekezeteket, mint oly helyeket, a hol a munkás ökle diadalmaskodik a szónok nyelve felett.« — *Moniteur*. XV. 114. A január 11-iki ülésen Buzot mondja: »Nincs egyetlen oly ember sem e városban, ki, ha van valamije, ne félne attól, hogy szidalmaztatik, sőt meg is veretik választó-kerületében, ha szavát az uralkodók ellen merné felemelni . . . A párizsi állandó kerületi gyülekezetek oly csekély számú emberekből állanak, kiknek sikerült a többi polgárokat eltávolítani.«! — Schmidt. *U. o.* I. 325. (Dutard szavai május 28-ikán): »Egy második rendszabály az lehetne, hogy az ifju emberek a botokkal való vívásra taníttatnának. Ily eszközök kitalálására sansculotte-nak kell az embernek lenni, és ilyenek

megnyitása, és a szeptemberi mézszárlások után, rögtön számtalan földbirtokos és tőkepenzes, és pedig nem csupán a gyanusak, hanem azok is, kik vélték, hogy gyanuba jöhetnek, elmenekültek Párizsból, s a következő hónapokban, a veszély növekedésével az emigráció is növekedik. Deczember hónap felé, a régi feuillant-pártiak ellen névjegyzékek levén forgalomban, »biztosan állíták az emberek, hogy egy hét alatt tizennégyezer embernél többen hagyták el a fővárost.« * Magának a miniszternek jelentésében áll, hogy »számtalan, állása és vagyona által független ember távozik az oly városból, melyben a mindennapi beszéd tárgya a proscriptiók megújítása.« ** — »A legszebb utczákon a fű nő, és a Saint-Germain külváros magányában síri csend uralkodik«, írja egy képviselő. — Az ott maradó mérsékelték magán életök körébe zárkoznak, a miből az következik, hogy a politikai mérlegben a jelenlevők nem nyomnak többet mint a távollevők. Az októberi, novemberi és deczemberi helyhatósági választásokon 160,000 bejegyzett választó közül 144, majd 150, végül 153 ezren tartózkodnak a szavazástól; még bizonyosabb, hogy ugyanezek esténként, kerületi gyűléseiken sem láthatók. Legtöbbször megesik az, hogy három-négyezer polgár közül nem jelenik meg több, ötven-hatvannál; volt olyan, úgynevezett közgyűlés is,

között élni. Semmitől sem félnek a sansculotte-ok jobban, mint ettől. Nem rég néhány fiatal ember botot viselt nadrágjában, s ezeket látva, mindenki remegett. Szeretném, ha ez a divat általánossá válnék.«

* Lásd: *Moniteur*. XV. 95. Villette Károly képviselő levele.

** Lásd: *U. o.* XV. 179. Roland levele 1793 január 11-ikéről.

mely ily név alatt adta tudtára a Conventnek a nép akaratát, pedig csak huszonöt szavazó volt jelen.* De mit is keresne józan eszű ember ez őrjöngők gyülekezetében? Otthon marad, mint vihar alkalmával szokás; hagyja zuhogni a szavak áradatát, és nem megy el, hogy magát a fecsegés folyamában, melyben városrészének egész szemetje összegyűl és forrong, beszennyezze.

Ha mégis távozik lakásáról, ez azért történik, hogy sétálni menjen, mint egykor, hogy azon szokásait kövesse, melyekkel a régi uralom alatt bírt, hogy szokásait mint párizsi csevegő, járdataposó, és szeretetreméltó kóborló, ki magát kormányoztatni engedi, folytassa. »Tegnap este, írja valaki, a ki érzé a rémuralom közeledését, az elyséi mező jobb szárnyának közepén helyezkedtem el; telve volt az, de kikkel? Hinnék-e? Mérsékeltekkel, aristocratákkal, földbirtokosokkal, igen csinosan öltözött szép nőkkel, kik ott a tavaszi levegőt élvezék. Gyönyörű látvány volt ez; mindenki mosolygott; csak én nem... Gyorsan visszavonultam, s a Tuileriák kertje mellett elhaladva, az imént látottak ismétlődtek, negyvenezer, mindenfelé elszórt földesúr, tehát majd annyi, amennyi egész Párizsban van.«** — Világos, hogy ezek mind a vágó-

* Lásd: *Moniteur*. XV. 65. A január 5-iki gyűlésen Párizs polgármesterének beszéde. — *U. o.* XV. 114. A január 14-iki gyűlésen Buzot beszéde. — *U. o.* XV. 136. A január 13-iki gyűlésen a szövetségesek egy küldöttségének beszéde. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 91. Gadol levele Rolandhoz 1792 októberből. — *U. o.* XXI. 417. (Marat cikke december 20-ikáról.) »Az unalom és undor következtében a gyülekezetek néptelenek lettek.« — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 69. (Dutard szavai június 18-ikáról.)

** Lásd: Schmidt. *U. o.* I. 203. (Dutard szavai, május

hídra megérett birkák. Lemondtak arról, hogy védelmezzék magukat, minden állást sansculotte-oknak engedtek át, »visszautasítanak minden polgári és katonai tisztséget«, * elvonják magukat a nemzetőri szolgálat elől, és helyetteseket fizetnek. Szóval, visszavonólnak azon játéktól, melyet 1789-ben akartak játszani, a nélkül hogy azt ismerték volna, s mely, 1791 vége óta mindig megégette újjokat. Vegyék a kártyát mások kezeikbe, különösen, a mióta a kártyák piszkosak, és a játszók egymásnak vágják azokat szeme közé; ők a nézők, s nem is akarnak mások lenni. -- »Hagyják meg nekik egykori szórakozásaikat; ne foszszák meg azon kellemetességtől, hogy az ország belsejében, tetszésök szerint erre, arra meheszenek; ne kényszerítsék őket háborúba menni. S ha a legnagyobb sarczolásoknak vettetnének is alá, meg sem fognak mocczanni, még azt sem fogják tudni az emberek, hogy ők a világon vannak, s a legfontosabb kérdés, azon napokon, melyeken okoskodni fognak, az lesz: mulatnak-e oly jól az emberek a köztársasági kormány, mint a régi uralom alatt?« ** — Talán remélik, hogy ártalmatlan semlegességök meg fogja őket óvni minden bajtól, mert, lehet-e feltételezni, hogy a győző, legyen az bármilyen, ellenségek gyanánt bánják oly emberekkel, kik már előre is megnyugszanak uralmában? »Egy piperkőcz

10-ikéről.) — A forradalom első éveiben és a directórium uralma alatt nyomtatott képek az egész jelenetet szemeink elé idézik. (Cabinet des estampes.)

* Lásd: *Moniteur*. XV. 67. Az 1793 január 5-iki ülésben, a párizsi polgármester beszéde.

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 378. (Blanc szavai június 12-ikéről.)

mondá tegnap reggel mellettem: engem sohasem fognak lefegyverezni, mert soha sem volt fegyverem. — No, no, ne dicsekedjék ezzel; mert talál ön Párizshan negyven-ezer embert, kik ugyanazt mondják, s valóban, ezzel nem nagy becsületet szereznek Párizsnak.« * — Ily nagy a polgár elvakúltsága vagy önzése, ki, mindig jó rend-
őrség oltalma alatt élve, nem akarja megváltoztatni szokásait, és nem érti meg, hogy eljött azon idő is, melyben reá is kerül a sor, hogy ő is fegyvert fogjon.

Az iparos, a kereskedő és kalmár még a tőkepénzesnél is kevesebbé hajlandó magán ügyeit a közügyeknek alárendelni; mert a magán ügyek nem tűrnek halasztást, sőt hivatala, irodája, raktára, visszatartják. Így pl. »a borkereskedők majd valamennyien arististocraták a szó azon értelmében, melyet ez időben annak tulajdonítanak«; de »soha annyi bort nem adnak el, mint a forradalom, s a népfelkelés napjaiban.« Következésképen, ily napokon lehetetlen az ő segélyökre számítani. »Otthon vannak, három-négy pinczérökkel«, nagyon elfoglalva, s minden hozzájuk intézett felszólítás siket fülekre talál. »Hogyan is távozhatnának, ennyi dolguk levén? A vendégeket szolgálni kell. Ki szolgálna fel, ha én és pinczéreim elmegyünk hazulról?« ** — A girondisták tehetetlenségének

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 5. (Dutard szavai június 5-ikéről.)

** Lásd: Schmidt. *U. o.* II. 19. (Dutard szavai június 11-ikéről.) — *U. o.* II. 70. (Dutard szavai június 18-ikéről): »Szeretném, ha lehetséges volna, önökkel meglátogatni a Párizsban levő 3000—4000 borkereskedőt, s ugyanannyi citromvizárust; önök tapasztalnák, hogy azon 15,000 segéd, kik ezeknél alkalmazásban vannak, igen el van foglalva. — S ha innen a 114 közjegyzőhöz mennénk, azt látnók, hogy azok két har-

még más okai is vannak. Miután a nemzetőrség valamennyi tisztségeit, és a helyhatóságokat átengedték a szélső jakobinusoknak, nincsen egy vezetőjük sem; a girondisták nem értenek ahhoz, hogy ezeket maguk köré csoportosítsák; Garat miniszter pedig nem akarja őket felhasználni. Különben, egymás között is annyira meghasonlottak, hogy egyik a másikra nem számíthat, »egymáshoz kellene őket lánczolni, hogy hasznukat lehessen venni.« * Végre, a szeptemberi emlékek is lidércznyomásként nehezednek lelkükre. — Mindezek által oly nyáj lesz belőlök, melyet elfog a félelem, és szétriaszt a legcsekélyebb zajra. »A társadalmi szerződésről elnevezett városi kerületben, mondja egy nemzetőrségi tiszt, azoknak, kik megvédelmezhetnék a kerületet, egy harmada falun van, egy másik harmada otthon rejtőzik, a harmadik pedig nem mer semmit tenni.« ** — »Nagyon csodál-

mad része is veres sapkában és nadrágban van otthon, szintén nagyon el vannak foglalva irlókaikkal együtt. — Ellátogathatnánk még a Párizsban levő 200—300 nyomdászhoz; s tapasztalónok, hogy az ezeknél dolgozó 4000—5000 hírlapíró, szedő, segéd, irlók, stb. mindannyian *mérsékelték*, egy részök azért, mert már nem szereznek annyit, mint azelőtt, a másik, mert meggazdagodtak.« — A modern élet és az abszolút democratia összeférhetlensége lépten-nyomon csattanósan bizonyúl be; mert a modern élet más feltételektől függ mint a régi. A modern élet e feltételei: az államok nagy terjedelme, a munkafelosztás, a rabszolgaság megszüntetése, és a jólét szükségessége. Sem a girondisták, sem a hegypártiak, kik Athénét és Spartát akarták visszaállítani, nem értették meg világosan azon teljesen ellentétes feltételeket, melyek között Athén és Spárta éltek.

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 207. (Dutard szavai május 10-ikéről.)

** Lásd: *U. o.* I. 79. (Dutard szavai június 19-ikéről.)

koznám, ha ötvenezer mérsékelt közül csak háromezret is össze tudnának gyűjteni. S még inkább csodálkoznom, ha e háromezer közül csak ötszázan volnának egy véleményen, s elég bátrak, hogy véleményöket kimondják. *Ezeknek ugyanis el kellene készülvén lenniök arra, hogy velök szemben a szeptemberi mészárlások megújulnának.** — S ők tudják ezt, és ez oka hallgatásuknak, és meghunyászkodásuknak. — »S mit tegyen maga a városi kerületek többsége, miután be van bizonyítva, hogy tizenkét dühöngő örült, a sansculotte-ok kerületének élén, megszalasztaná Párizs többi negyvenhét városi kerületét?«** — A mérsékelték, a közügynek és önmaguknak ily elhanyagolásával már előre is megadják magukat, s a nagy fővárosban, mint egykor Spartában vagy a régi Rómában, a jog nélküli lakosság óriási tömege mellett és felett ott látunk egy csekély számú zsarnok oligarchiát, mely egyedül magára képezi a souverain népet.

VI.

S ez nem azért van, mintha e kisebbség augusztus 10-ike óta számban növekedett volna, sőt ellenkezőleg. —

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 70. (Dutard szavai június 10-ikéről.)

** Lásd: *U. o.* II. 81. (Dutard szavai június 19-ikéről.) — *V. ö. u. o.* I. 333. (Dutard szavai május 29-ikéről.): »Be van bizonyítva, hogy néha húsz mérsékelt, két-három csaholó társaságában, úgy szólván kényszerül ezeknek leglázítóbb indítványait tapssal fogadni.« — *U. o.* I. 163. (Dutard szavai ápril 30-ikáról.): »Tizenkét jakobinus megfélemlít két-háromszáz aristocratát.«

1792 november 19-ikén, a polgármesteri tisztségre felállított jelöltje, Lhuillier, csak 4896 szavazatot kapott.* 1793 június 18-ikán a kisebbségnek a nemzetőrségi parancsnoki állomásra kitűzött jelöltje, Henriot csupán 4573 szavazatot kap; s hogy mégis megválaszthassák, két ízben semmisítették meg a választást, fennhangon való szavazást rendeltek el, felmenték a szavazókat azon kötelezettség alól, hogy városi kerületek igazoló jegyét felmutassák, mi által a párt csatlósaira nézve lehetővé tétett, hogy egymás után több kerületben is szavazhassanak, s ez által számuk látszólag megnövekedett, mert mindenik kétszer-háromszor szavazhatott.** Párizsban ez időben mindössze alig van hatezer jakobinus, derék sansculotte-ok, s a hegypárt hívei.*** Rendszerint egy

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 101.

** Lásd: Meillan. *Mémoires*. 54. — Henriot vetélytársa. Raffet, ki aristocratának denunziáltatott, eleinte több szavazatot kapott mint Henriot, t. i. 4953-at 4578 ellenében. Az utolsó szavazásnál is, 15,000 szavazat közül, még mindig 5900 esett reá, Henriot 9087 szavazata ellen. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VIII. 31. »A választóknak fennhangon kellett szavazniok; mindazok nevei, kik megkísérteni merészlék Raffetre adni szavazatukat, a választók névjegyzékében veres kereszttel jelöltettek meg, és ők ellenforradalmároknak neveztetek.«

*** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 37. (Dutard szavai június 13-ikáról): »Maratnak és másoknak négy hatezer emberből álló pártjok van, kik mindent megtennének, hogy őket megmentsek.« — Meillan. *Mémoires*. 155. A tizenkettes bizottság által összegyűjtött vallomások egyike így szól: »Lafort mondá, hogy hatezren vannak sansculotte-ok, készen, az első jeladásra lemészárolni a rossz képviselőket.« — Schmidt. *U. o.* II. 87 (Dutard szavai június 24-ikéről.) »Tudom, hogy Párizsban nincs háromezer elszánt forradalmár.«

városi kerületben »tízen-tizenötten«, legfeljebb »harminczan-negyvenen vannak, mint örökös zsarnokok oda állítva« . . . »A többiek hallgatnak, és gépiesen emelik fel kezöket« . . . »Három-négyszáz ittas ember, kiknek odaadása ép oly nyílt mint buta, és két-háromszáz olyan, kiknek az utolsó forradalom sikere nem szerezte meg azon hivatalokat és tisztségeket, melyekre nagyon is láthatóan számítottak«, képezi a pártnak összes működő személyzetét. Ezek »a választói gyülekezetek és csoportosulások lármázói, az egyedüliek, kik határozottan kimondott ellenségei a rendnek, . . . egy új lázadás apostolai, beszennyezett vagy tönkrement emberek, kiknek zavaróságokra van szükségök, hogy élhessenek«, s még ezeknek is alatta állanak Marat követői, a csatornák megerái, az utcagyerekek és »a naponkénti három livreért csaholók tömege.«

A lázongók minősége pedig még számuknál is nagyobb arányban csökkent. Számtalan jóra való ember, kiskereskedő, bőrkereskedő, laczikonyhás, bolti segéd, kik augusztus 10-ikén az udvar ellen valának, most ellenzik a községtanács uralmát; ** valószínű, hogy megremültek a szeptemberi mérsárlásokon, s nem akarják,

* Lásd: *Moniteur*. XV. 114. A január 11-iki ülésben Buzot beszéde. — *U. o.* 136. A január 13-iki ülésben a szövetségesek beszédei. — *U. o.* XIV. 852. Az 1792 deczember 23-iki ülésben a finistèrei szövetségesek beszédei. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 80, 81, 87, 91, 93. Gadol levelei Rolandhoz 1792 októberből. — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 207. (Dutard szavai 1793 május 10-ikéről).

** Lásd: Schmidt. *U. o.* II. 37. (Dutard szavai június 13-ikáról.)

hogy azok újra kezdődjenek ; pl. Gonchon munkás, a Szent-Antal külváros rendes szóvivője, egy becsületes, önzetlen és jóhiszemű ember, támogatja Roland-t; és midőn Lyonban szemtanuja az ott történő dolgoknak, tökéletesen helyesli a mérsékeltek fellázadását a Marat-pártiak ellen.* — »Az iparos osztály tisztességes elemei mondják a megfigyelők, lassanként elhagyják a szélső pártot, hogy az egészségesebbhez csatlakozzanak.«** — »Mióta a vízfordók, teherfordók és más ily emberek nagy lármát csapnak a városi kerületek gyülekezeteiben, nyíltan látható, hogy a gyümölcsárosokat, czitromvázárulókat, szabókat, czipészeket és más hasonló embereket, »elfog az utálat az ily elemektől.«*** — Végre »mind az előkelő mind az alsóbb rangú osztályok mészárosai is aristocratákká lesznek.« — Hasonlóképen »a csarnok hölgyei, kivéve néhányat, kik fel vannak fogadva, vagy kiknek férjeik jakobinusok, káromkodnak, szitkozódnak, dühöngenek és kikelnek a jakobinusok ellen.« — »Ma

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 269. (A Gonchon által benyújtott kérvény.) — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 82, 83, 93. Gadol levelei, bizonyosságok Gonchonra nézve. — *Archives nationales*. AF.II. 43. Gonchon levelei Garat miniszterhez, 1793 május 31, június 1 és 3-ikáról; e levelek igen furcsák és gyermekdedek, így szólítja meg bennök a minisztert: »Garra polgártárs.«

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 254. (Dutard szavai május 19-ikéről). — *Moniteur*. XIV. 522. (Rolandhoz szóló levél) az 1792 november 21-iki számban. »A városi kerületek gyülekezeteit tizenkilencz huszad részben az erkölcsök és ismeretekben legalsóbb rendű néposztály képezi vagy látogatja.«

*** Lásd: Schmidt. *U. o.* II. 39. (Dutard szavai június 13-ikáról.)

reggel, mondá egy kereskedő, négyen vagy öten voltak nálam; nem akarják, hogy *polgártársnőknek* nevezzék őket, s azt is mondják, hogy sz..... a köztársaságra.« * — Csupán a hazafias nők szítanak e párthoz, kiknek csoportja a legelvetemedettebb osztály legelvetemedettebb tagjai közül kerül elő, ezek azon megaerák, kik kirabolják a boltokat, irigységből és szükségből egyaránt, ezek a »hajósnők, ** kiket a nyomor elkeserít, . . . s kik ép oly boszúsak a jobban öltözött fűszerkereskedők, mint ezek a tőkepénzesek és nemesek nejeire. A néphez tartozó nők azt hiszik, hogy nem képesek eleget tenni arra, hogy a fűszerkereskedőnét saját színvonalukra leránthassák.«

A párt, félig-meddig tisztességes elemeinek visszavonulása következtében már csak a csöcselék legalsóbb seprejéből áll, ezek első sorban »az alárendelt munkások, kik mindannyian, bizonyos kárörömmel tekintik gazdáik károsodását«, továbbá, a teljesen jelentéktelen kiskereskedők, zsibárusok és áruló kofák, »az árucsarnokban tanyázó ócska ruha árulók, a laczikonyhások, kik az Innocents-temetőben napernyő alatt árulnak bort és babot«, *** továbbá azon inasok, kik el vannak ragadtatva, hogy most ők urai egykori gazdáiknak, † a kukták, karszék-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 87. (Dutard szavai június 14-ikéről.)

** Lásd: Rétif de la Bretonne. *Bibliographie de ses oeuvres*, par Jacob. 287. — A boltok 1793 február 25 és 26-ikán történt kirablására vonatkozólag.

*** Lásd: Schmidt. *U. o.* II. 61. I. 265. (Dutard szavai június 17 és május 21-ikéről.)

† Lásd: *U. o.* I. 96. (Lauchou polgár levele a Convent elnökéhez 1792 október 11-ikéről.)

vivő, bérruhás inasok, házmesterek, mindenféle komornyikok, kik, a törvény tilalma ellenére szavaztak a választásokon, és kik a jakobinusok klubbjaiban »a baromnépet« alkotják, és meg vannak győződve, »hogy egy szer-kétszer utazván postakocsin, jártasak az egész földirátban«, és hogy alaposan értenek a politikához, »minthogy olvasták a *Négy Haimon gyermeket.*« * — De ezen, világos nappal fellépő és kiáradó posványnak a nagy városok szennye és szemetje képezik legbővebb forrását, a minden rendű és foglalkozású gazemberek, a társadalomnak kéjvágyó, rendetlen, rabló tagjai, oly emberek, »kik a lelenczházból kerülnek elő, s miután kicsapongó

— *U. o.* II. 37. (Dutard szavai június 13-ikáról.) Egy parókakészítő feleségének elbeszélése: »Ezek az inasok hitvány állatok. Mindennap idejönnek, gazdáik ellen beszélnek és a látottakat elmondják; nincs olyan borzalom, a mit reájok nem kennének. És valamennyien ilyenek, és nincsenek náloknál dühösebb emberek. Ismerek olyanokat, kiket uraik jótéteményekben részesítettek, sőt kik most is élvezik azok jótékonyágát, de ez mind nem használ semmit.

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française.* I. 246. (Dutard szavai május 18-ikáról.) — Grégoire. *Mémoires.* I. 387. Minő erkölcsi és értelmi hanyatláson ment keresztül a párt, az világosan mutatkozik a jakobinusok társaságának 1792 szeptemberében történt újjáalakulásában. Erre nézve mondja Grégoire 1792 szeptemberben: egy évi távollét után »megjelentem ott egy pillanatra; már nem ismerhettem fel azt; már nem szabad ott más véleményen lenni, mint a milyenben a párizsi párt vala. . . . Nem is mentem oda többé vissza. Csak izgató pletyka volt az egész.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire.* XXVI. 214. Az 1793 április 30-iki ülésen mondá Buzot: »Nézzétek meg ez egykor híres társulatot, valódi megalkotói közül alig maradt meg harmincz ember; csupán vétkek és adósságokba süllyedt emberekből áll az már.«

pályájokat befutották, a Bicêtreben végzik éltöket.«*
 »A Pitiéből a Bicêtrebe,** ez már közmondása lett a népnek. Az emberek e faja nem ismeri a rendes életet, ha 50 livreje van, megesszik 50-et, ha csak 5 livreje van, 5-öt; úgy, hogy körülbelől mindig elköltvén mindent, körülbelől soha sincs semmije, nem tesz félre semmit. Ez a faj foglalta el a Bastillet,*** ez csinálta augusztus 10-ikét, stb. E faj szolgáltatta egyszersmind a mindenféle gyülekezetek tagjait, ez képezte a csoportosulásokat«, és ez az, mely az egész idő alatt nem dolgozott semmit. Ennek következtében »a nők, kiknek volt órájok, fülbevalójok, gyűrűjök, egyéb ékszerök, ezeket először is a zálogházba vitték, azután eladták. Jelenleg ez emberek közül sokan tartoznak a mészárosnak, péknek, kereskedőknek, stb.; már senki sem akar nekik hitelre adni. Van feleségök, kit már megúntak, vannak gyermekeik, kik hangosan kiáltanak kenyérért, mialatt az atya a klubban vagy a Tuileriákban van. Sokan ez emberek közül elhagyták állásaikat, foglalkozásukat«, és akár »tunyaságból«, akár »tehetetlenségök« érzetéből . . . nem szívesen látnák, ha mesterségök újra virágzásnak indulna.« A politikai néma szereplők, a megfizetett tapso-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 189. (Dutard szavai május 6-ikáról.)

** *Pitié* a lelelenzház, *Bicêtre* az örültek számára való kórház.

*** Lásd: Rétif de la Bretonne. *Nuits de Paris*. XVI. köt. (1789 július 12-ikéről.) E napon Rétif a Palais-Royalban volt, »hol június 13-ika óta népes gyülekezetek tartattak, és indítványok tétettek . . . Csupán durva embereket láttam ott, kiknek szemeik lángoltak, és meglátszott rajtuk, hogy inkább zsákmányolni, mint a szabadságot élvezni készülnek.«

lók foglalkozása sokkal kellemesebbnek tűnik fel előttök, s ez azon járdataposók véleménye is, kiket trombitaszóval gyűjtöttek össze a Párizs alatti tábor felállítására. — Itt nyolczezren kapnak naponként 42 sout »semmiért«; »a munkások nyolcz, kilencz, tíz óraker jelennek meg. Ha ott maradnak, miután névszerint felhivattak . . . nagy kínnal néhány talyiga földet hordanak. A többiek egész nap kártyáznak, legnagyobb részök pedig délutáni három-nég óraker távozik. Ha a felügyelők e miatt feleletre vonatnak, rögtön azt mondják, hogy nem képesek engedelmességre szorítani ez embereket, s nem akarnak agyonütni általok.« * Erre azután a Convent elhatározza, hogy a fizetés a végzett munka arányában történjék, mi ellen az állítólagos munkások az egyenlőség névében tiltakoznak, és kijelentik, hogy ők augusztus 10-ikén felkeltek, és le fogják mészárolni a biztosokat. Csupán november 2-ikán sikerül őket szétesztatni, az által, hogy a vidékről valóknak mérföldpénz gyanánt, mérföldenként három sout biztosítanak (a hazautazásra); de azért elegenden maradnak Párizsban arra, hogy a herék tömegét mérték felett szaporítsák, kik, megszokván a méhek által gyűjtött mézet elkölteni, azt hiszik, joguk van a közönség által megfizettetni magukat, hogy az állam ügyei körül czéltalanul zümmögjenek.

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 226 és köv. lapokon. (A Sansculotte-kerület felirata szeptember 25-ikéről.) — *Archives nationales*. F⁷ 146. (A Roule-kerület felirata szeptember 23-ikáról.) A tábor felállításán munkálkodó napszámosok fenyegető hangjára nézve a kérelmezők mondják: »1789 és 1790-ben ugyanily hangon beszéltek a nemzeti műhelyekben dolgozó munkások.«

Ez emberek tartalékcsoportja »Párizs környékének egész csőcseléke, mely a legcsekélyebb dobszóra megjelenik, mert nyereséges csapást vél tehetni.« * — Előcsapataik első sorban »a rablók s mindazon tolvajok, kik Párizsban vannak, s kiket a párt besorozott, hogy a szükséghez képest felhasználja őket«, másod sorban, »szám-talan egykori inas, a játékbarlangok és hirhedett házak czinkostársai, szóval az egész aljas néposztály.« ** — Természetes, hogy a kéjhölgyek is ide tartoznak. »Polgártársnők, így szól Henriot a Palais-Royalban megjelentekhez, kiket ő hivatott oda nagy tömegben, jó republikánusok vagytok-e? — Igen, igen, tábornok. — Nem rejtettetek-e el véletlenül kamrátokban néhány makacs-kodó papot, néhány osztrákat vagy porost? — Piha, piha, mi csak sansculotte-okat fogadunk.« *** — Ezekkel a tolvajnök és azon rimák, kiket a szeptemberi mézár-lók a Châteletből és a Conciergerieből kibocsátottak, és szeptemberben soraik közé felvettek, egy Lacombe Róza nevű »vén szipirtyóval« élőkön, † képezik a Convent rendes közönségét; fontosabb napokon a Convent épüle-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 12. (Dutard szavai június 7-ikéről.) »Ez elmúlt napokban láttam Neuillyből, Versaillesből, Saint-Germainből, s egyéb helyekről való embereket, kiket a préda szaga állandóan itt marasztott.«

** Lásd: *U. o.* I. 254. (Dutard szavai május 19-ikéről.) — Ez időben a tolvajok száma nagyban növekszik Párizsban, és a polgármester, Chamon, maga vallja meg ezt a Conventhez intézett jelentésében. (Lásd: *Moniteur*. XV. 67. 1793 január 5-iki ülés.)

*** Lásd: De Goncourt. *La société française pendant la révolution*. (A *Courrier de l'égalité* 1793 júliusi számai után.)

† Lásd: Buzot. *Mémoires*. 72

tének karzatain vagy bejáratainál reggeli kilencz órától kezdve, hét-nyolczszázan, néha kétezeren is vannak ott.* A hím- és nőnemű »társadalomellenes férgek«** így hemzsegnék a Convent, a községtanács, a jakobinusok, a forradalmi törvénytörők és városi kerületek gyülekezeteinek üléseiben, elképzeltjük azok arczatát. »Úgy látszott, mondja egy képviselő, hogy Párizs és a nagy városok valamennyi levezető csatornáiból kihalszták a legszennyesebb, legundokabb, legragályosabb szemetet . . . Silány, fakó, fekete vagy bőrszinű, zsiros hajpamatokkal fedett, mélyen fekvő szemekkel bíró ábrázatok . . . Bűzös lehelletökkel a legdurvább szitkokat szórták, s a vad állatok éles kiáltásait hallaták.«*** — »Ezek között, mondja egy valaki, a kinek igen bő alkalmá nyílt őket megfigyelni, meg lehet különböztetni a szeptember 2-iki mézszárlókat, kiket a pihenő tigrisekhez hasonlíthatok, melyek morogva nyaldossák tenyereiket, keresve azokon még néhány csepp vért a már kiontottból, és újabb prédára lesve.« † S ez embereknek korántsem jut eszökbe

* John Moore. *A journal during a residence in France*. 1792 november 10-ikéről (a *Chronique de Paris* egy cikke után). Azon nap, melyen Robespierre saját maga feletti védbeszédét tartá, »a karzatokon hét nyolczszáz nő, és legfeljebb kétszáz férfi volt jelen. Robespierre oly pap, kinek megvan a maga ájtatos közönsége.« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 562. (Michel képviselő levele 1793 május 20-ikáról): »Két-háromezer nő, kik a jakobinus testvérület által szerveztettek és fegyelmeztettek, elkezdék lármájokat, mely hat óráig tartott, úgy hogy ekkor be kellett szüntetni a gyűlést. E nők legnagyobb része kéjhölgy.«

** Gadol kifejezése Rolandhoz intézett leveleiben.

*** Lásd: Buzot. *Mémoires* 57.

† Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 80. Gadol levele Rolandhoz.

elrejtőzni, sőt épen mindenütt ők állanak elől. Egyikök, egy Petit-Mamain nevű, egy bordauxi vendéglős fia, és azelőtt katona, »egy szikár, halvány arcú ember, villogó szemekkel, vakmerő tekintettel, oldalán görbe karddal, övében két pisztolylyal« * sétálgat a Palais-Royalban, »az ő fajtájához tartozó emberek társaságában, vagy azoktól követve«, s »minden társalgásba belevegyülve.« Én voltam az, mondá, ki Lamballe asszonynek hasát felhasítottam, és kiteptem szívét... Csak azt bánom, hogy a mézárulás oly rövid ideig tartott, de hisz majd újra kezdődik; várjunk csak két hétig.« Végül, kihívólag, hangosan, megmondja nevét. — Egy másik, kinek szüksége sincs hogy nevét megmondja, miután azt nagyon is ismerik, t. i. Maillard, az Abbaye-börtönben véghezvitt mézárulás elnöke, a Favart-utczában levő Chrétien-kávéházban tartja főhadiszállását; onnan, egyik poharat a másik után ürítve »küldi ki bajuszos embereit, a hatvannyolcz gyilkost, kik a körülfekvő városrészek rémei«; a kávéházakban és színházak csarnokaiban »nagy szabályjokat kivonva« hirtelen feltűnnek, és így szólnak a békés emberekhez: »Én ez és ez vagyok, s ha lenézőleg tekintesz reám, rögtön összeaprítlak.« ** — Nem telik bele egy

* Lásd: Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. I. 108. (Beaulieu mint szemtanu beszél.) — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 15. Perrière jelentése június 8-ikáról.

** Lásd: Beaulieu. *Ű. o.* I. 100. »Maillard« (1794 ápril 15-ikén) »meghalt, miután beleit a pálinka összeégette.« — Alexandre Sorel. *Stanislas Maillard*. 32—42 lapokon. (Fabre d'Églantine jelentése Maillardról, 1793 december 17-ikén.) Azon védíratából, melyet Ronsin-nel és Vincent-nal együtt történt bevádoltatása alkalmával kiadott, kitűnik, hogy már május 31-ike

hónap, és Henriot egyik szárnysegédének vezetése alatt, e bandának egy csapata fogja meglopni a Corbeil és Meaux vidékén levő parasztokat, és fogja azok lábait *megperzselni*. * 1793 február 25 és 26-ikán, az összes kis és nagy fűszerkereskedőknél, »kivéve néhány jakobinust«, a Lombards-, Cinq-Diamants-, Beaurepaire-, Montmartre-utczákban, az Ile-Saint-Louis-ban, a Port au Blé-n, a városháza előtt, a Saint-Jacques-utczában, szóval ezerkétszáz boltban, nem csupán a legszükségesebb élelmi szereket, szappant és gyertyát rabolják el, de a cukrot, pálinkát, fahéjat, vaniliát, indigót és theát is. »A de-la-Bourdonnaie-utczában többen cukorsüvegekkel jöttek ki a boltokból, melyeket nem fizettek meg, s melyeket ismét eladtak.« Ez a dolog előre el volt készítve; mint 1789 október 5-ikén, most is lehet az asszonyok között

előtt működött a Favart-utczai klubban. »Egyik tagja vagyok az igaz hazafiak ezen gyülekezetének, s ezt dicsekedve említem; mert innen pattant ki a május 31-iki szent felkelésnek szikrája«, mondja ő.

* Lásd: Alexandre Sorel. *Stanislas Maillard*. (Lecointre feljelentése ez eseményről 1793 december 14-ikéről, és a békebírák által felvett jegyzőkönyvek.) — *Archives nationales*. F⁷ 3268. Lettre du directoire de Corbeil au ministre, avec procès-verbal, 28 novembre 1792. November 26-ikán, nyolcz-tíz fegyveres ember, gyalogos, és többen mások, lovasok, behatottak Ruellehez a des-Folies nevezetű s Lisse községhez tartozó jószág bérlőjéhez. Ruellet karddal összevagdalták, fejére zsákot húztak, arczba rúgták, megkínózták, feleségét és két szolgálóját majd megfojtották, hogy kényszerítsék pénzének kiadására. Egy talyigást pisztolylyal vállba löttek, s két kardcsapással illettek; a többi cselédeket és cséplőket összekötözték, és mint a borjúkat karóhoz kötötték. Végre eltávoztak a rablók, magukkal vivén az ezüstneműeket, egy órát, gyűrűket, csipkét, két puskát, stb.

»számtalan női ruhába öltözött férfiút látni, kik még annyi elővigyázattal sem éltek, hogy szakállukat levágták volna«, és néhol, a rendetlenség védpajzsa alatt, tetzsésők szerint lakmároznak. A ház ura, kinek lábait tűz fölé tartják, s homlokára pisztolyt szegeznek, kénytelen kiadni nekik »aranyát, ezüstjét, assignátáit és ékszereit«, s még boldognak érzi magát, ha szemeláttára erőszakot nem követnek el feleségén és házán, mint a rohammal bevett városokban szokás.*

VII.

Ilyen azon politikai nép, mely 1792 utolsó hónapjaitól kezdve, Párizsban, és így Párizson át, Franciaország felett is uralkodik; ötezer vadállat vagy semmiházi,** és ezekkel vagy kétezer rima, kiket, ha a fő-

* Lásd: *Moniteur*. XV. 565. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 335 és következő lapokon. — Rétif de la Brétonne. *Nuits de Paris*. VIII. 460. (Szerző mint szemtanu beszél.) Az utolsó részletek tőle vannak.

** V. ö. Édouard Fleury. *Baboeuf*. 150 és 139-ik lapokat. — Nevezetes véletlenség folytán a párt személyzete még 1796-ban is ugyanaz. Baboeuf becslése szerint párizsi hívei »4000 forradalmár, 1500 ember az egykori hatóságok tagjai, 1000 polgári tüzér«, ezeken kívül katonák, letartóztatott egyének, és rendőri közegek. A párt számos rimát is vett fel sorába; az emberek, kik ide csatlakoznak oly munkások, »kik azt állítják, hogy a forradalomban már végeztek ily piszkos munkát, és azonnal készek ismét munkához látni, feltéve, hogy a gazdag gazemberek, gabonauzsorások, kereskedők, a Luxembourg kénei és jelöltjeinek leöléséről van szó.« (A Bonne-Nouvelle városi kerület ügynökének levele 1796 ápril 13-ikáról.)

város megtisztogatásáról volna szó, jóra való rendőrség kiűzhetne; * de ez emberek meg levén győződve jogaikról, annál hevesebbek forradalmi hitökben, mert dogmá-

* A párt számaránya, alkatrészei és szelleme mindenütt ugyanazok, névleg Lyonban (lásd: Guillon de Montléon. *Mémoires pour servir à l'histoire de Lyon*, és Balleydier. *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon* című munkáikat, több helyen), Toulonban (lásd: Lauvergne. *Histoire du département du Var* című munkáját), Marseilleben, Bordeauxban, Toulouseban, Strasburgban, Besançonban, stb. — Bordeauxban »a párt hívei valamennyien foglalkozás nélküli emberek voltak, savoyaiak, biscayaiak, sőt még németek is . . . sarki hordárok és vízholdók . . . Ez emberek annyira meghatalmasodtak, hogy elfogták a gazdagokat, és oly szerencsések, hogy külön postán utazhattak.« Riouffe, (kinek *Mémoires* című munkája 23-ik lapjáról vesszük ez adatot) még hozzáteszi: »Midön (emlékirataimból) ezen részt a Conciergieben felolvastam, a köztársaság minden részéből való emberek egyhangúlag kiálták: ,Ugyanez történt valamennyi községben!« — V. ö. Durand-Maillane. *Mémoires*. 67: »Ez a nép az ezüst márka megszüntetése óta a társadalom legromlottabb és legvétkesebb része volt.« — Dumouriez. *Mémoires*. II. 51. »A jakobinusok, legnagyobb-részt a nemzet legmegvetettebb és legdurvább részei lévén, s nem tudva a hivatalokba eléggé tanult embereket tenni, a hivatalokat aljasították le a maguk színvonalára . . . Részeg és barbár helóták ezek, kik spartaiak helyét bitorolják.« — A jakobinusok hatalomra jutásának jele az, hogy az 1789-iki szabadelvű és művelt emberek elüzetnek. (*Archives nationales*. F⁷ 4434. 6-ik szám. Lettre de Richard au Comité de salut public, 3 ventôse an II.) Midön Toulouseban Baudot volt proconsul, »majdnem valamennyi 1789-iki hazafit kizártak azon népegyletből, melyet ezek alapítottak; számtalan oly embert fogadtak oda be, kiknek hazafisága legfeljebb 1792 augusztus 10-ike óta, ha nem az utolsó év május 31-ikétől keltezhető. Bizonyosnak mondják, hogy azon több, mint ezer ember között, kik ma e társulatot képezik, nincs ötven olyan, kinek hazafisága összeesnék a forradalom keletkezésével.«

jok erénynyé emeli vétkeiket, és gáztetteiket a közjó-
 nak tett szolgálatok magaslatára helyezi. A valóságban
 ezek képezik a souverain népet, és fontos, hogy legben-
 söbb gondolataikat megismerjük. Ha meg akarjuk érteni
 az eseményeket, szemügyre kell vennünk azon váratlan
 kedélymozgalmakat, melyeket bennök a király elleni
 per, a neerwindeni vereség, Dumouriez elpártolása, a
 Vendée felkelése, Marat bevádoltatása, Hébert bezáratása,
 s mindazon veszélyek előidéznék, melyek egymás után
 tornyosúlnak össze felettök. Mert ezen kedélymozgalom
 nem kölcsönzött, nem felsőbb meghagyás folytán kelet-
 kezik; s ez emberek nem képeznek fegyelmezett kato-
 nákból álló bizalommal telt hadsereget, hanem ideiglenes
 párthívek bizalmatlan, rendetlenül összehányt csoportját.
 Ha ezeknek valaki parancsolni akar, engedelmeskednie
 kell nekik, és vezetőik mindenkor egyszersmind eszkö-
 zeik is lesznek. Bármennyire lelkesüljenek is valamely
 vezetőjük iránt, és bármily szilárdnak látszassék is ennek
 állása, az illető csak egy ideig képes magát fentartani,
 sub beneficio inventarii, mint szenvedélyeik tolmácsa,
 és vágyaik betöltője. Ilyen ember volt Pétion 1792 jú-
 liusban, s ilyen Marat a szeptemberi napok óta. »Egy
 Marat-val több vagy kevesebb (s ez nemsokára be fog
 bizonyúlni), semmit sem változtat az eseményeken.« * —
 »Ha csupán csak egy maradna fenn, pl. Chaumette, ez
 is elég volna a csorda vezetésére«, mert hisz tulajdon-
 képen a csorda vezet. »Minden tisztelet mellőzésével
 régi vezetői iránt, mindig ahhoz fog ragaszkodni, a ki
 kihágásaiban tovább is követné... Marat-t, Robespier-

* Lásd: Roederer. *Chronique des cinquante jours.*

re-t is csak addig szeretik, míg ezek így szólnak hozzájuk: öljünk, raboljunk«, * és, mihelyt az időszerinti vezető nem akar tovább úszni az árral, összetörik őt mint újtokban levő akadályt, vagy nem törődnek vele mint a bitang állattal. — Világos, hogy a jakobinusok nem engedik magukat megfogatni a girondisták által számukra szőtt hálóban. A számukra készített metaphysicai alkotmányval ellentétben meg van az ő agyukban a másik, teljesen kész alkotmány, mely rendkívül egyszerű, felfogásukhoz és ösztönükhöz mért. Idézzük csak magunk elé e párt egyik oszlopát, kivel már találkoztunk, t. i. Saule-t, »azt a kis, vastag, elnyomorodott vén embert, ki egész életében iszákos, egykor kárpitos volt, azután nyegle házaló, ki 4 souért árulgatta dobozát az akasztottak hájából készült zsiradékknak a vesebajok ellen«, ** később az alkotmányozó gyűlésben a karzatok tapsvezetője lett; gazságai miatt azonban elüzetett, de a törvényhozó gyülekezet uralma alatt visszahívatott, s egy udvari hordszékvivő pártfogása által jutalmul engedélyt kapott, hogy a nemzetgyűlés bejáratánál egy hazafias kávéházat nyithasson. Majd azután 600 livre jutalommal tiszteltetett meg, nemzeti lakást kapott, a karzatok felügyelőjévé nevezetett, a közszellem vezetőjévé lett, és jelenleg »a gabonacsarnok dühöngőinek egyike.« Az ilyen ember a pártnak jellege, átlagos mintaképe, nem csupán neveltetése, jelleme és viselete, hanem törekvései, elvei, logikája és sikerei által is. »Ő megesküdt, hogy megalapítja szeren-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 246. (Dutard szavai május 18-ikáról.)

** Lásd: *U. o.* I. 215. (Dutard szavai május 23-káról.)

cséjét, s meg is alapította. Folytonosan azt lármázta, hogy el kell űzni a papságot és nemességet, s íme, mindketten ledöntettek. Folytonosan azt lármázta, hogy meg kell szüntetni a civillistát, s íme a civillista meg van szüntetve. Végre, XVI. Lajos házában lakván, folyton azt mondá ennek szeme közé, hogy fejét le kell űtni, s íme, XVI. Lajos feje legurult.« — Íme, rövidletben a többinek is története és arczképe; nem csodálkozhatunk azon, ha a valódi jakobinusok úgy értelmezik a forradalmat mint Saule úr, * ha reájok nézve az egyetlen törvényes alkotmány abból áll, hogy az ő mindenhatósá-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 156. (Kivonat a *Patriote français* 1793 márczius 30-iki számából.) Chasles, a jakobinus klubban, márczius 27-én tartott beszédében mondja: »Kihirdettük a falusi polgároknak, hogy a hadi adó segélyével a szegények a gazdagok által fognak tápláltatni, és hogy az önzők tárczáiban kielégítést fognak találni szükségleteik számára.« — *U. o.* 269. Lacombe Róza a jakobinus klubban ápril 3-ikán így szólt: »Biztosítanunk kell magunkat az aristocratákkal szemben, nekik kell elől menniök azon ellenség elé, melyet Dumouriez vezet Párizsba; tudtokra fogjuk adni, hogy, ha árulók lennének, nejeiket és gyermekeiket agyonütjük, birtokaikat felgyújtjuk... En nem akarom, hogy a hazafiak távozzanak Párizsból, hanem hogy őrizzék Párizst; és ha mi elbuknánk, a legelső, ki ingadozni találna a gyújtogatásban, rögtön le fog gyilkoltatni. Azt akarom, hogy a birtokosok, kik mindent összevásároltak, hogy a népet elkeserítsék, vagy öljék meg a zsarnokokat, vagy veszszenek el.« (Taps.) — *U. o.* 302. (A Convent ápril 8-iki ülésében) »Marat azt kívánja hogy a kivándoroltak 100,000 rokona és barátja kezesekül tekintessenek, az ellenségnek kiadott biztosokért. — V. ö. Balleydier. *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon*. 117, 122. Lyonban, 1793 január 26-ikán Châlier így szólt a központi klubban: »Sansculotte-ok! örüljetek, mert a királyi tigris vére az ő barlangja előtt ontatott ki; de a nép még nem szolgáltatót teljesen igaz-

guk állandóan megalapíttassék, ha rendnek és igazságnak azon korlátlan önkényt nevezik, melyet ők gyakorolnak élet és vagyon felett, ha egy ázsiai bejéhez hasonlító rövidlátó és erőszakos ösztönük csupán a legvégső és romboló rendszabályokat, befogatást, deportációt, elkobzást, kivégzést érti meg, s mindezt magasra emelt fővel, örömmel teljesítik, mint valami hazafias kötelességet, egy bizonyos erkölcsi, papi, hivatás erejénél fogva, a nép nevében akár közvetlenül, nagy zajjal, sajátkezűleg, akár közvetve és szabályszerűen tanulékony választottak keze által. Ez az ő politikájok, és ettől őket semmi el nem téríti, mert erkölcstelenségök, tudatlanságuk, és ostobaságuk egész súlyával és minden kötelékeivel ebbe kapaszkodnak. A kötelező díszelgések képmutatásán keresztül, a felettök uralgó rögeszme uralkodik szónokaikon, kik azt nagyhangú mondásokba öltöztetik, a törvényhozó felett, ki azt törvénynyé emelteti, a közigazgatási hivatalnokok felett, kik azokat gyakorlatban keresztül viszik; és, azon percztől fogva, midőn a küzdéren megjelennek, végleges győzelmökig, e rögeszmében csak egy, és pedig igen csekély változtatást engednek meg. 1792 szeptemberében, tetteikkel ezt mondják: »Azo-

ságot, még 500 fej van közöttetek, mely megérdemli a zsarnok sorsát.« — Február 5-ikén ugyancsak Châlier azt indítványozza, hogy az elfogottak forradalmi elítélésére egy forradalmi törvényszék állíttassék fel. »Ez egyetlen módja annak, így szól, hogy valamennyi pártoskodó királpártit és aristocratát megfélemlítsünk, egyetlen észszerű módja annak, hogy a *derék sansculotteok souverainitásáért, mely egyedül a mienk*, boszút álljunk.« — Hydens nemzeti biztos hozzáteszi: »Százeezerszerre inkább veszszem el a huszonöt millió francia, semhogy csak egyszer az egy és oszthatatlan köztársaság.«

kat, kik nem úgy gondolnak mint mi, legyilkoljuk, s az ő aranyuk, ékszereik, tárczáik, a mieink lesznek.« 1793 novemberben pedig a forradalmi kormány hivatalos életbeléptetése által így szólnak: »Azok, kik nem gondolkoznak úgy mint mi, a nyaktiló alá kerülnek, és mi leszünk azok örökösei.«* — Könnyen előrelátható, hogy ezen a jakobinus csőcselék, és a Convent többsége által támogatott girondista program, Condorcet alkotmánya és Saule úr rövid alkotmánya közül, melyik fog győzedelmeskedni. »Ezek a párizsi gazkópék, mondá egy girondista, minket inasaiknak tartottak,** az inast pedig elküldik, ha nem engedelmeskedik gazdájának. A Convent, üléseinek már elején, midőn testületben ment végig az utczákon, az ülésterembe, bizonyos jelentőségteljes mondásokból láthatta, minő gyáva és borzasztó kezek közé jutott. »Minek hívnak ide annyi embert a vidékről, így szóltak mellette, Franciaország kormányzására! Talán nincsenek elegenden Párizsban«?***

* Ez utolsó kifezejés Mallet-Dupantól maradt reánk.

** Lásd: Buzot. *Mémoires*. 64.

*** Lásd: Jules Michelet. *Histoire de la révolution française*. IV. 6. (Daunou szóbeli elbeszélése nyomán.) — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 101. Louvet levele Rolandhoz: »Azon perczben, midőn a 48 párizsi városi kerület állítólagos biztosai eljöttek beadni kérvényöket a (megyei) fegyveres hatalom ellen, hallám, midőn Santerre, ki szintén kiment, a körülötte állókhoz körülbelől ezeket mondá: „Látjátok, hogy a képviselők nem állanak a forradalom magaslatán . . . Ők 50, 100, 200 mérföldnyiről jönnek, és nem értenek abból semmit, a mit ti nekik mondotok.“

XII. FEJEZET.

Kétséges állapota a helyi hatalom által körülvelt központi kormányknak. — I. A jakobinusok előnyei. — Túlsúlyuk a városi kerületek gyűléseiben. — A községtanács fentartatik, újra megválasztatik és teljessé tétetik. — Új vezetői, Chaumette, Hébert és Pache. — A nemzetőrség újjáalakíttatása. — Tisztekké és altisztekké jakobinusok választatnak. — A tape-dur-ök fizetett bandája. A párt nyilvános és titkos pénzforrásai. — II. A jakobinusok ujonczai a parlamentben. — Ezek jelleme és szelleme. — Saint-Just. — A kisebbség erőszakoskodásai a Conventben. — A karzatok nyomása. — Utczai fenyegetések. — III. Elpártolások a többség részén. — A physical félelem hatása. — Az erkölcsi félenkség hatása. — A politikai szükségesség hatása. — A girondisták belső gyengesége. — Elveik által a hegypárt bűntársaivá lesznek. — IV. A girondista többség által alkotott főbb rendeletek. — Azon fegyverek és támadási eszközök, melyeket a girondisták ellenségeiknek kezébe adnak. — V. A felügyelő bizottságok 1793 márczius 28-ikától kezdve. — Visszaállítása az 1792 augusztusi és szeptemberi uralomnak. — A lefegyverzés. — A polgári érületről kiállított igazolványok. — A kényszertoborzás. — A kényszerkölesön. — A behajtott pénz felhasználása. — A Convent hasztalan ellentállása. — Marat bevádoltatik, de felmentetik. — A lakosság hasztalan ellentállása. — A fiatal emberek nyilatkozásai elnyomatnak. — A jakobinusok erőszakoskodása és győzelme a városi kerületek gyűlésein. — VI. A jakobinusok taktikája a Convent feletti uralomra jutásban. — A girondisták ellen intézett ápril 15-iki kér-

vény. — Minő eszközökkel szerzettetek meg e czélra az aláírások. — A Convent kijelenti, hogy a kérvény rágalmazásokat tartalmaz. — A tizenkettes bizottság, és Hébert elfogatása. — Mészárlási tervek. — A hegypárt vezéreinek beavatkozása. — VII. Május 27-ike. — A forradalmi központi bizottság. — A letett és újra visszahelyezett helyhatóság. — Henriot főparancsnokká lesz. — Május 31-ike. — A községtanács rendszabályai. — Június 2-ika. — A »tizenkettő« és »huszonkettő« elfogatása. — VIII. Az új uralodók minősége. — Mi okból követte őket Franciaország?

»Danton polgártárs, írja Payne Tamás képviselő, naponként növekszik ama veszély, hogy Párizs és a megyék között szakadás fog létrejönni; a megyék nem azért küldötték képviselőiket Párizsba, hogy azok ott bántalmaztassanak, és minden bántalom, melyben a képviselők részesülnek, a megyék ellen intézett bántalom, mert ezek választották meg és küldötték el a képviselőket. Csupán egy hathatós módját látom annak, hogy meggátoltassék e szakadás kitörése, s ez az, ha a Convent, és a leendő nemzetgyűlések üléseinek számára, Párizstól bizonyos távolságban jelöltetik ki hely.... Az amerikai forradalom alatt észleltem azon óriási nehézségeket, melyek annak következményei valának, hogy a Congressus kormánya valamely helyhatóság hatalmának körében volt. A Congressus kezdetben Philadelphiában székelt, de négy évi ott tartózkodása után belátta, hogy kénytelen távozni e városból. Jersey államban telepedett le. Azután Új-Yorkba ment át. Végre, Új-Yorkot is elhagyva visszatért Philadelphiába, s miután mindezen helyeken tapasztalta azon nagy kellemetlenségeket, melyek abból származnak, ha valamely kormány egy más

kormánynak területén tartózkodik, elhatározta, hogy a Congressus leendő székhelyéül oly várost fog építeni, mely egyetlen helyhatóság területére sem lesz korlátolva. Mindazon helyeken, a hol a Congressus székelt vala, a helyhatóság majd nyilvánosan, majd magán úton ellenzék-
ket alkotott a Congressus hatalmával szemben, és mind-
ezen helyek lakossága a Congressus részéről többnek ki-
vánt tekintetni, nagyobb számba vétetni, mint a milyen őt
megilleté egyenlő államok szövetségében. Jelenleg Fran-
cziaországban ugyanezen kellemetlenségek keletkeznek,
de sokkal nagyobb mértékben.« * — Danton tudja ezt,
és elég világosan látja, felfogja a veszélyt; de az irány
megvan, s ezt ő maga tűzte ki. Augusztus 10-ike óta
Párizs leigázta Franciaországot, Párizs felett pedig egy
maroknyi forradalmár zsarnokoskodik. **

* Lásd: *Archives nationales*. AF. II. 45. Angol nyelven, 1793
május 6-ikáról.

** Lásd: John Moor. *A journal during a residence in France*.
I. 185. (október 20-ikáról): »Világos, hogy ámbár elméletileg Fran-
cziaország valamennyi megyéjének egyenlő része van a kormány-
zásban, mégis tényleg, Párizs megye magamagának foglalta le az
egész kormányhatalmat. — A lázadás nyomásával Párizs a Con-
ventnek és egész Franciaországnak szab törvényt.« — *U. o.* II.
534 (a király ellen indított per alkalmából): »Valamennyi megye,
ide számítva Párizst is, gyakran kénytelen magát fizetett gazem-
berek bandája lármás zsarnokságának alávetni, kik a karzatokon
bitorolják a souverain nép nevét és ténykedéseit, kik titokban
demagógok egy kis csapata által vezetettve uralkodnak e szeren-
csétlen nemzet fölött.« — *V. ö. U. o.* II. (a november 13-ikáról
mondottakkal).

I.

A városi kerületi gyülekezetek alkatrészeinek és magatartásának következtében, a hatalom első forrása jakobinus maradt, és színezete mindig sötétebb és sötétebb lesz; ennek következtében a választási eljárás, mely a törvényhozó gyülekezet uralma alatt az augusztus 10-iki bitorló községtanácsot létrehozta, állandóvá sőt nyomasztóbbá lesz a Convent alatt.* »Majd valamennyi városi kerületben a sansculotte-ok foglalják el az elnöki széket, ők rendezik be az üléstermeket, helyezik el az öröket, jelölik ki a censorokat és revisorokat. A városi kerületnek az ülés elejétől végeig öt-hat, negyven sou napidíjjal ellátott törzskéme van jelen; oly emberek ezek, kik mindenre képesek. Ez emberek feladata még az is, hogy az egyik felügyelő bizottság rendeleteit a másikhoz elvigyék, . . . azon célra, hogy, ha valamely városi kerület sansculotte-jai nem elég erősek, segélyül hívják a

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 96. Lauchou levele a Convent elnökéhez 1792 október 11-ikéről. »Az 1792-iki városi kerület, saját hatalomteljéből kiindulva elhatározta e hó 5-ikén, hogy elsőd-választói gyülekezeteinkben a cselédséghez tartozók is szavazhatnak. . . Jó volna, ha a nemzeti Convent módot találna felvilágosítani Párizs lakosait arról, hogy nem egyedül ők képezik az egész köztársaságot. Ez eszme, bár képtelen, még mindennap fellép.« — U. o. 99. Damour, a Pantheonkerület alelnökének levele október 29-ikéről: »Paris polgártárs. . . azt mondotta, hogy, ha a törvény megsérti a közvéleményt, nem kell iránta tekintettel lenni. . . Ezek a zavargók, kik minden áron hivatalba akarnak jutni, akár a helyhatóságnál, akár másutt, okozzák a legnagyobb botrányokat.«

szomszéd kerületét.* — Az ily gyülekezetekben a választások már előre megtörténnek, s látható miképen marad vagy kerül valamennyi állás erőszakkal a párt kezére. A község tanácsának sikerült a törvényhozó gyülekezet és a Convent ellenségeskedései daczára is, egyelőre négy hónapon át fentartani magát; azután, deczemberben,** midőn végre kénytelen feloszlani, újra megjelenik, a nép új szavazatai következtében, hasonló által megerősödve és kiegészítve, három vezetővel: a községi ügyészszel, ennek helyettesével, és a polgármesterrel, kik mindhárman a szeptemberi események előidézői vagy előmozdítói valának; ezek, Chaumette, az úgynevezett Anaxagoras, ki azelőtt felügyelő volt a bagnoban, utóbb ügyvédi irnok, majd hivatalnok, mindig eladósodott, fecségő és iszákos ember; a második Hébert, kit *Père Duchesne*-nek is neveznek, s ezzel mindent megmondottunk; a harmadik Pache, egy mindenbe beleavatkozó alárendelt ember, édeskés fondorkodó, kit, egyszerű modora, és becsületes emberre valló arcza egész a hadügyminiszterségig segített, de ki azután ott minden állást zsákmányra bocsát, és egy házmesteri szobában születvén, számításból vagy ízlésből ide jár ebédelni. — De a

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 223. Dutard jelentés május 14-ikéről.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VI. 117. VII. 59 (a deczember 2 és 4-iki szavazásokról). — Ezen szavazásokban, valamint ez összes ezeket követőkben, a beírt választóknak csak vagy huszad része szavaz. Chaumette, kerületében 53, Hébert 56, Geney, bodnärmester 34, Lachenard, szabó 39, Douce, hajómunkás, 24 szavazattal választatnak meg. — Pache-ra, ki 1793 február 15-ikén polgármesterré választatik, 160,000 beírt választó közül csak 11,881-en szavaznak.

jakobinusok nem csupán a polgári, hanem a katonai hatalmat is magukhoz ragadták. Rögtön augusztus 10-ike után,* az újra alkotott nemzetőrség annyi zászlóaljra osztatott, a hány városi kerület van, és így minden zászlóalj »fegyveres városi kerületté« lőn; ebből következtethetünk arra, mikből áll az jelenleg, s minő demagógokat választ magának tisztekké és altisztekké. Egy képviselő írja: »azon lándzsás emberekből és helyettesekből álló zagyva tömeget, melyben néhány polgár is van, s mely augusztus 10-ike óta Párizsban a katonai szolgálatot végzi, nem nevezhetjük többé nemzetőrségnek.« Tényleg ugyan 110,000 név áll a papíron; és a nagy behívások alkalmával, valamennyi bejegyzett, ha nincsenek lefegyverezve, megjelenhetik; de rendszeren majd mindannyian otthon maradnak, és egy-egy sansculotte-ot fizetnek, hogy helyettök ezek menjenek őrségre. És így valójában, a mindennapi szolgálat elvégzésére, minden városi kerületben csupán egy zsoldos tartalékcsoport van, mintegy száz ember, s mindig ugyanazok. Ez, egész Párizsban egy négy-ötezer *tape-dur*-ből álló bandát képez, melyben könnyen kiismerhetők azon előcsahosok, kik már szeptemberben is szerepeltek; Maillard és az ő 68 embere az Abbayeban, Gauthier 40 emberével Chantillyben, Audouin, kit a *karmeliták árkászának*** neveztek, és 350 embere Párizs

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XVII. 101. (Az 1792 augusztus 19-iki rendelet.) — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 223. — Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. III. 454. »Augusztus 10-ike óta a nemzetőrség megszűnt létezni.« — Buzot. *Mémoires*. 454. — Schmidt. *Tableaux de la révolution française* I. 333. (Dutard szavai május 29-ikéről.) Tény, hogy Párizs katonai ereje semmi.«

* *Sapeur des Carmes*.

határában, Fournier, Lazowski, és 1500 emberök Orléansban és Versaillesben.* — Ezeknek, és polgári szövetségeseiknek zsoldjára nézve a párt nincs zavarban; mert a hatalommal, a pénzt is megszerezte. Nem számítva szeptemberben tett zsákmányát,** nem azon megszámlálhatlan nyereséges állást, melyekkel rendelkezik, s melyek közül maga Pache négyszázat, maga Chaumette*** más négyszázat osztott ki, a községtanács havonként 850,000 frankkal rendelkezik csendőrsége számára. De a közkinctárnak még más módon való megcsapolásai is ömlesztik a pénzt a párt híveinek zsebeibe. Hónaponként egy milliót kapnak azon semmit sem dolgozó munkások, kiket trombitaszóval gyűjtött össze a Párizs alatti tábor felállítására. Öt millió frank kárpótlást kapnak a fővárosi kiskereskedők a papírpénz értékének csökkenése követ-

* Lásd: Beaulieu *Essais sur la révolution française* IV. 6. — *Archives nationales*. F' 3249. (Oise). Lettres des administrateurs de l'Oise, 24 août, 12 septembre, 20 septembre 1792. Lettre des administrateurs du district de Clermont, 14 septembre, stb.

** Lásd fentebb a IX. fejezetet. — *Archives nationales*. F' 3249. Lettre des administrateurs du district de Senlis, 31 octobre 1792. A senlisi kórház két hivatalnokát a párizsi biztosok elfogták, és elvezették, s »az állítólagos párizsi jólétbizottság elé vitték, az illetőknek összes feltalálható pénzével, assignátaival és ékszereivel együtt.« Ugyanezen biztosok elvezetnek a kórházból két ápoló apácát is, a háznak összes ezüstműivel; az apácák elbocsáttattak, de az ezüstöt nem kapták vissza. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 209. (*Patriote français*), az 1793 április 30-iki ülésről, az egykori felügyelő bizottság számadásainak megvizsgálásával megbízott bizottmány végleges jelentésében mondja: »Parisra és Sergantra rábizonyult a zártörés« . . . »a Septeuilnél talált 67,580 livre eltűnt«, s ezzel együtt számos más érték is.

*** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 270.

keztében. Naponként tizenkétezer frank fizettetik a párizsi szűkölködők számára kiosztott kenyerekért. * Számítsuk ezen, szabályosan befolyó összegekhez azokat, melyeket a párt elsikkaszt vagy kizsarol. Egy részről Pache, a hadügyminiszter, a községtanács büntársa, mielőtt annak polgármestere lett, állandósította miniszteriumában a lopást és harácsolást, úgy, hogy három hónapig tartó uralma után, 130 milliónyi »nem nyugtatványozott« hiányt hagy hátra.** Másrészt, Orléans herczeg, most Égalité Fülöp, kit egykori zsoldosai folyton előre tóltak, és a nyakára tett kötéllel majd megfojtottak, mélyebben kénytelen zsebébe nyúlni mint valaha; miután, saját élte megmentésére megígéri még azt is, hogy a király halálára fog szavazni, s ez annyit tesz, hogy még egyéb áldozatokra is kész;*** valószínű, hogy a hagyatéki lel-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. IV. 221—229, 242—260. VI. 43—52.

** Lásd: Sybel. *Histoire de l'Europe pendant la révolution française*. II. 76. — Mme Roland. *Mémoires*. II. 152. »130 milliónak kiderítése, nem csupán lehetséges, de képzelhető sem volt. . . Azon huszonnégyszáz óra alatt, melyek lemondását követték, hatvan helyet töltött be. . . Vejétől kezdve, kit 19,000 livre fizetéssel a nyilvános temetések rendezőjévé nevezett ki, parókakészítőjéig, kit, egy 19 éves ficzkót, hadi biztossá tett.« — »Be van bizonyítva az is, hogy a csekély számra leszállított ezredeket úgy fizette, mintha teljes számúak lettek volna.« — Meillan. *Mémoires*. 20. »A párt az általa fizetett rablók segélyével, kiket azon milliókból díjazott, melyeket az élelmi szerek biztosítására az állam által a helyhatóságnak fizettetett, úrrá lett Párizs felett.«

*** Mme Elliot *Mémoires* című munkájában olvashatók e szavazat körülményei. — Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. I. 445. »Az utczasarkakon egy Marat által aláírt falragaszt láttam, melyben ő 15,000 livret követel Orléans herczegtől, jutal-

tárába később felvett 74 milliónyi adósság nagy része ebből ered. — És így a párt, ily módon hivatalok, tisztségek, katonai hatalom és a pénz birtokába jutván, úrrá lett Párizs felett, s most már csak az van hátra, hogy az elszigetelt Conventet,* melyet minden felől megoldoz, szintén vezesse.

II.

A választások segélyével a párt bevitte már előcsapatát, t. i. ötven képviselőt, a Conventbe, és azon vonzerő által, melyet a hirtelen fellobbanó és zsarnoki természetekre, a vad vérmérsékletekre, a korlátolt és zavaros szellemekre, az eltévelyedett képzelődésekre, a kétes becsületességre, a régi, vallási vagy társadalmi elégedetlenségre gyakorol, fél esztendő alatt oda jut, hogy száma megkétszereződik.** A szélső bal padjain, Robespierre, Danton és Marat körül, a szeptemberi gyilkosok eredeti

múl azért, a mit ő érette véghezvitt.« — Governor Morris. *Correspondance with Washington*. I. 200. Az 1792 december 21-ikéről szóló levél. A karzatok kényszerítik a Conventet, hogy vonja vissza a Bourbonok kiűzetését elhatározó rendeletet. — December 22-ikén a városi kerületek egy ugyanily tartalmú kérvényt nyújtanak be, s a külvárosban majdnem felkel a nép Égalité Fülöp érdekében.

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 246. (Dutard szavai május 13-ikáról). »A Convent Párizsban nem számíthat harmincz emberre, kik az ő pártján volnának.«

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 463. Az 1793 ápril 13-iki névszerinti szavazásnál kilenczvenkét képviselő Maratra szavaz.

magva oda vonja a hasonszörű embereket, eleinte a rothadókat, minők Chabot, Tallien, Barras, azután a gazokat, minők Fouché, Guffroy és Javogues, továbbá a szenvedélyeseket és dühöseket, minő Carrier, a gonosz fél örülteket, minő Lebon József, az egyszerű fanatikusokat, minők Levasseur, Baudot, Jean-Bon Saint-André, Romme és Lebas, végre, és leginkább az ököl jövődő képviselőit, nyers, zsarnoki és korlátolt embereket, kik politikai milicziában kitűnő vasgyúrók volnának, minők Bourbotte, Duquesnoy, Rewbell, Bentabolle, »egy rakás tudatlan gazembert« mint Danton mondá, »kiknek nincsen józan eszök sem, és csak akkor hazafiak, midőn részegek . . . Marat csupán csahol; Legendre csak mészárosnak való; a többiek csupán szavazni tudnak felállással vagy ülve maradással; de vannak izmaik és idegeik.« * Ezen erélyes semmiségek közül egy fiatal, nyugodt és szép arcú szörnyeteget látunk kiválni; ez Saint-Just, egy korán érett Sulla, huszonöt esztendős, új ember, és hirtelen lép elő a többiek sorából, s nagy kegyetlensége által tör magának utat. ** Hat évvel elébb történt első

* Lásd: Prudhomme. *Crimes de la révolution*. V. 133. Dantonnal való beszélgetés, 1792 decemberben. — De Barante. *Histoire de la Convention*. III. 123. Ugyanazon beszélgetés, de valószínűleg egy más szóbeli előadás nyomán. — Kénytelen voltam az idézet utolsó, nagyon is nyers szavai helyett rokonértelműeket tenni.

** A király ellen indított perben ő a hegypárt első szóvivője, s azonnal a jakobinusok elnökévé lesz. XVI. Lajos elleni beszéde jelentőségteljes. »Lajos egy második Catilina«; meg kell őt ölni, első sorban mint árulót, kit tetten kaptak, azután mint királyt, azaz, mint természetes ellenséget, és csapdában megfogott vadállatot.

nyilvános fellépése; ekkor egy tolvajlást követett el; ugyanis anyját látogatta volt meg, és éjnek idején elszökött, magával vivén az ezüstneműeket és ékszereket, és azokat egy hôtél-garniban, a Fromenteau-utczában a párizsi prostitúció központján eldorbézolta;* erre, családjának kérelmére fél esztendőre egy fogházféle helyre zárták el. Onnan kiszabadulva, üres óráiban egy a *La Pucelle*-hez hasonló trágár költeményt írt; azután, mintha csak űrült görcs fogná el, fejjel rohant bele a forradalom örvényébe. Tulajdonságai »tanulmány által kiforrott vér«, óriási gög, helyéből kivetett lelkiismeret, dagályos, komor, Róma és Spárta véres emlékein kéjelgő képzelődés, olyannyira kificzamodott és tévútra került értelem, hogy a legnagyobb képtelenségekben, szentelen sophiszmákban és gyilkos hazugságokban** érzi jól magát; mindezen veszedelmes alkatrészek, a visszaszorított és egy pontra irányzott nagyravágyás kemenczéjében összevegyülve, már régóta, csendesen forrtak benne, és lett

* Lásd: Vatel. *Charlotte Corday et les Girondins*. I. Előszó CXLI. (itt az ügyre vonatkozó valamennyi okirat olvasható, Saint-Just asszony levelei, az 1786 október 6-iki kihallgatás, stb.) A lopott tárgyakhoz tartozott hat darab ezüst, egy finom gyűrű, arannyal berakott pisztolyok, néhány csomag ezüstpaszománt, stb. — A fiatal ember kijelenti, »hogy Artois gróf őrségébe szándékozik belépni, és ott maradni, míg elég magas lesz arra, hogy a testőrségbe vétessék fel.« Arra is gondolt, hogy oratóriánus legyen.

** V. ö. a király ellen mondott beszédét, Dantonra és a girondistákra vonatkozó jelentéseit, stb. Saint-Just jellemének megítélésére szolgál d'Aubignyben, 1792 július 20-ikán kelt levele: »Mióta itt vagyok, a republikánus láz fogott el, mely elnyel és felemészt . . . Szerencsétlenség, hogy nem maradhatok Párizsban.

belőlök a folytonos mértéknélküliség, szándékos érzéketlenség, automatikus merevség, a dictátori és mindent kiirtani vágyó utopista sommás politikája. — Világos, hogy az ily kisebbség nem fog alkalmazkodni a parlamenti viták szabályaihoz, s inkább, mintsem meghajolna a többség előtt, a felelőst, szidalmakat, fenyegetéseket, a veszekedésekben öklözést, gyilkot, pisztolyt, kardot, sőt a valódi csatában használt »lőfegyvert« is behozzák a vitába.

Rendes megszólításaik ezek: »silány fondorkodók, rágalmozók, gazemberek, szörnyetegek, gyilkosok, hülyék, tökfűjek, disznók«; s ezek csak legcsekélyebb kihágásaik. Van oly ülés is, melyben az elnök három ízben kénytelen feltenni kalapját, * s végre elnöki csengetyűje a folytonos használat következtében megreped. Szidalmazzák, kényszerítik, hogy hagyja ott az elnöki széket, követelik, hogy »tétessék le.« Bazire »ki akar rántani az elnök kezéből« egy nyilatkozatot, melyet az be akar jelenteni; és Bourdon, Oiseból azt kiáltja neki, »hogy, ha oly vakmerő volna, hogy azt felolvasná, meggyilkolja őt.«** Az

Érzem, hogy e században a felszínen tudnék úszni... Ti mindnyájan gyávák vagytok, kik engem nem becsültetek meg. Mégis én fogok győzni, és talán el is homályosítlak titeket. Alávalók vagytok; azt mondjátok, hogy gaz, csaló vagyok, mert nem tudok nektek pénzt adni? Tépjétek ki szívemet és egyétek meg; akkor azok lesztek, a mik nem vagytok, t. i. nagyok.«

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 296, 363. XXV. 323. XXVII. 144, 145. — *Moniteur*. XIV. 80. (Danton, David, Legendre, Marat szavai.)

** Lásd: *Moniteur*. XV. 74. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 254, 257, a január 6, és május 27-iki ülések

ülésterem »gladiátorok küzdtere lett.« * Néha az egész hegypárt kirohan a padokból, és ezen, balfelől előrohanó emberhullámmal szemben, egy hasonló hullám ront elő jobbfelől; a két hullám a terem közepén találkozik össze, kiabálások és dühös mozdulatok közt; egy ilyen zavar-
gás alkalmával egy hegypárti pisztolyának kakasát húzza fel, mire Duperret nevű girondista kardot ránt. ** Dec-
zember közepétől kezdve a jobb oldal jelentékenyebb tagjai, »folyton üldözöttetve, fenyegettetve, bántalmaztatva«, kénytelenek »minden éjjel lakásaikon kívül aludni, s önvédelmökre fegyvert hordani magukkal«, *** s a király kivégeztetése után »majd valamennyien« fegyveresen jönnek a Convent üléseire. Valóban, mindennap készen lehetnek a végső támadásra, s ők nem akarnak bosz-
latlanul meghalni; márczius 9 és 10-ike közötti éjjel már csak negyvenhárman levén, megadják egymásnak a jel-
szót, melyre, »a legelső ellenséges mozdulat esetében« együtt rohanjanak »elleneikre«, hogy, mielőtt elveszné-
nek, »minél többet megöljenek azok közül.« †

* Lásd: *Moniteur*. XIV. 851. Az 1792 december 26-iki ülésben Julien beszéde.

** Lásd: *U. o.* XIV. 768. 1792 december 16-iki ülés. Az elnök: »Három ízben utasítám rendre Calont, s ő három ízben állott ellent.« — Vergniaud: »A gyűlés többsége egy lázadó kisebbség járma alatt áll.« — *U. o.* XIV. 851, 853, 865. A december 26 és 27-iki ülések. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 396. Ápril 11-iki ülés.

*** Lásd: Louvet de Couvray. *Mémoires*. 72.

† Lásd: Meillan. *Mémoires*. 24. »Egy idő óta mindnyájan kardokkal, pisztolyokkal és puskákkal valánk felfegyverkezve.« — John More. *A journal during a residence in France*. II. 215 (1792 októberről.) Már ez időben számtalan képviselő csupán bot-
tőrrel és zsebpisztolylyal felfegyverkezve lépett ki lakásából.

Kétségbeesett mentőeszköz, de az egyetlen; mert a képviselők nem csupán a gyűlésteremben, de a karzatokon levő őrzőgöggel is szemben állanak, s a karzatokon is vannak szeptemberiek. A leggonoszabb jakobinus csőcselék környezi őket folytonosan, elébb a lovarda régi, majd a Tuileriák új termében. Maguk mellett és felett, naponként ott látják fegyelmezett ellenségeiket, »a középső nagy karzat mély és süket bolthajtása alatt nyolczkilenczszáz fej van összezsúfolva«, s ezeken kívül ezer-ezerötszáz más, kik a két óriási oldalkarzatokat teljesen betöltik.* Az alkotmányozó és törvényhozó gyűlés karzatai ezekhez képest csendesek valának. »Semmi sem becsteleníti meg annyira a Conventet, írja egy külföldi szemtanu, mint ezen hallgatóság szemtelensége«; tényleg egy rendelet megtiltja a tetszés és nem tetszés minden jelét, de »e rendeletet naponként megszegik, s ezért még soha senkit sem büntettek meg.« A többség hasztalanul méltatlankodik e »zsoldos hülyék ellen«, kik gyöttrik és elnyomják; bár felszólal és óvást tesz ellene, eltűri e gyötörtetést és elnyomatást.** »Borzalmas egy küzdelem ez, mondja egy képviselő; kiáltások, zúgolódások, lábdobogás, pisszegés . . . A karzatok a legrágárabb szitkokat okádják.«*** »Már régóta, mondja egy másik,

* Lásd: Dauban. *La demagogie en 1793*. 181. A gyűlésterem leírása Prudhomme-tól, képekkel. — *U. o.* 199. Brissot levele megbízóihoz: »A rablók és bacchansnők módját ejtették annak, hogy az új termet hatalmokba kerítsék.« Prudhomme szerint a karzatok összesen ezernégyszáz, és Dulaure szerint két-hármezer embert képesek befogadni.

** Lásd: John More. *A journal during a residence in France*. I. 44. (október 10-ikéről), és II. 534.

*** Lásd: *Moniteur*. XIV. 795. Az 1792 deczember 19-iki ülésen Lanjuinais beszédében.

nem lehet itt beszélni, 'hacsak a karzatok azt meg nem engedik.« * Azon nap, melyen Buzotra került a sor, s ő Marat ellen beszélt, »a karzati közönség dühösen rohan be, üvölt, lábával dobog, fenyeget« ;** s valahányszor Buzot szólni kezd, a zaj elnyomja szavát, s ő fél óráig áll a szószéken, a nélkül, hogy egyetlen mondatot befejezni tudna. Különösen név szerinti szavazások alkalmával, a kiabálások hasonlítanak azon őrzöngő tömeg kiabálásaihoz, mely egy spanyol circusban, szívvel és szemmel követi a picador és a bika viadalát; »kannibálok feleselése« hallatszik, valahányszor egy képviselő nem szavaz a király halálára, vagy a néphez intézendő fellebbezésre szavaz; »vég nélküli pisszegés hallatszik«, valahányszor egy képviselő Marat vád alá helyezettetésére szavaz. »Kijelentem, mondják a képviselők a szószéken, hogy itt nem vagyok szabad; kijelentem, hogy a kést torkomra illesztve kénytelenítenek tanácskozni.« *** A terem ajtajában kijelentik Villette Károlynak, hogy »ha nem szavaz a király halálára, legyilkolják.« † — S ezek nem üres fenyegetések. »A figyelmeztetett karzatok . . .« márczius 10-én, várva a

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XX. 5, 396. Az 1793 ápril 11-iki ülésben. Duperret beszéde.

** Lásd: Dauban. *La démagogie en 1793*. 143. Valazé levele ápril 14-ikéről. — V. ö. *Moniteur*. XIV. 746, a december 14-iki ülésről szóló jelentést. — *U. o.* 800. Az egész december 20-iki ülést. — *U. o.* 853, a december 26-iki ülést.

*** Salles szavai. — Lanjuinais is mondja: »Az ember azt hinné, hogy itt szabad Conventben tanácskozunk, pedig a pártosok gyilkai és ágyúi között történik ez.«

† Lásd: *Moniteur*. XV. 180. A január 16-iki ülésről szóló jelentésben, N. képviselő beszédét, ki Villette Károly kérelmére szólalt fel.

megigért zendülést, »már töltögetik pisztolyaikat.« * Májusban a rongyos és megfizetett nők, kik »a testvérísülés hölgyei« elnevezés alatt klubbot alakítottak, mindennap reggel eljönnek fegyveresen, a Convent folyosóiban őrt állani; eltépik azon belépti jegyeket, melyek oly férfiaknak vagy nőknek adtak, kik nem tartoznak az ő bandájokhoz; elfoglalnak minden helyet; pisztolyaikat és töreiket mutogatják, és azt mondják, hogy »ezernyolczszáz fejnek le kell hullani, hogy minden jól menjen.« **

E két első támadó vonal megett áll egy harmadik, mely sokkal sűrűbb, és annál rémítőbb, mert homályban van és meghatározatlan, t. i. az anarchista csöcselék ingadozó sokasága, mely egész Párizsban szét van szórva, és minden pillanatban kész a makacskodó többség ellen augusztus 10-ikét és szeptember 2-ikát ismételni. A községtanáctól, a jakobinus-, a Cordelier- és a püspöki palotában székelő klubbtól, a városi kerületektől, a Tuileriákban és az utczákon állomásozó csoportosulásoktól szünet nélkül jönnek a lázító indítványok, és a zendülésre szító felhívások. A Tuileriák választó kerületének elnöke írja: »Tegnap, ugyanegy időben, és Párizs különböző pontjain, a Bac-utczában, a Marais-n, a Szent Euszták-templomban, a forradalom-palotájában, a Feuillant-kolostor előtti emelkedésen, gazemberek a rablást és gyilkolást prédikálták.« *** — Másnap, ismét a Feuillant-kolostor

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 24.

** Lásd: *Archives nationales*. AF. II. 45. A rendőrség jelentései május 16, 18 és 19-ikéről. »Félnek, hogy az első napon valami véres jelenet fog előidéztetni.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 125. Gamon, a Convent-terem őrének jelentése.

*** Lásd: *Moniteur*. XIV. 362. (1792 november 1-éről.) — U. o. 387. A november 4-iki ülésről, Royer és Gorsas beszédei.

előtt, azaz a Convent ablakai alatt »Louvet meggyilkolására lázítanak, a miért ő Robespierre-t bevádolta.« — »Nem hallok másról, mint összeesküvésekről, lázadási tervekről«, írja Roland.* — Három héttel utóbb, több napon át »híresztelik, hogy Párizsban felkelés lesz«; ** a miniszternek jelentés tétetik, »hogy el akarták sütni a riadót jelentő ágyut«, s azok, kiknek fejére e folyton zúgó felkelés le fog csapni, már előre ki vannak jelölve. Az erre következő hónapban, a világos és újonnan hozott törvény megvetésével »a választó-gyülekezet kinyomatja és ingyen kiosztatja azon egyének névjegyzékét, kik a Saint-Chapelle és Feuillant-klubok tagjai; elrendeli a »nyolczezer«, és a »húszezer«, valamint az 1789-iki és a Montaigu-klubb tagjai neveinek kinyomatását és kiosztását.« ** Januáriusban »a könyvházalók az utczákon kiáltják ki azon aristocraták és királypártiak neveit, kik a néphez intézendő fellebbezésre szavaztak.« † A fellebbezők közül néhánynak nevét falragaszok is hirdetik, és Thibaut, cantali püspök, midőn egy utczasarkon a reá vonatkozó hirdetést olvasta, e szavakat hallá maga körül:

* Lásd: *Moniteur*. XIV. 382. Roland levele november 5-ikéről.

** Lásd: *U. o.* 699. Roland levele november 28-ikáról.

*** Lásd: *U. o.* XIV. 697. Deczember 11-iki szám.

† Lásd: *U. o.* XV. 180. A január 16-iki ülésről szóló jelentésben Lehardy, Hugues és Thibaut beszédeit. — Meillan. *Mémoires*. 14. »Ekkor a nemzetgyűlés két oldala közé választó vonal húzatott. Több képviselő, kiket a párt el akart veszíteni, a király halálára szavazott. Előnyt adtak azon eljárásnak, hogy alapúl veszik azok névjegyzékét, kik a néphez való fellebbezésre szavaztak, s melybe majd valamennyinek neve fel volt véve. E miatt azután *fellebbezőknek (appelants)* neveztek el minket.«

»Nagyon szeretném ismerni ezt a cantali püspököt, hogy levághatnám a nyakát.« Tape-dur-ök újjal mutatnak a gyűlésből kijövő képviselőkre, s így kiáltanak: »Le kell ütnünk ezeket a gazembereket!« — A felkelés előfutárai hétről-hétre követik egymást, és szaporodnak, mint a zivataros felhőkkel borított égnek villámai. Január 1-én azon hír kering, »hogy ha beesteledik, el kell zárni a sorompókat, s a házmotozások újra megkezdődnek.« * Január 7-ikén a Gravilliers-kerület indítványára, a községtanács a kerületek közötti szétosztásra elkéri a Saint-Denis-raktárban levő 132 ágyút a hadügyminisztertől. Január 15-ikén ugyancsak a Gravilliers-kerület azt indítványozza a többi negyvenhét kerületnek, hogy, mint augusztus 10-ikén, neveztesse ki külön biztosok, kik a püspöki palotában gyűljenek össze, és virraszszanak a közbiztonság felett. Ugyanezen napon, nehogy a Convent ez üzelmek czéljairól kétségben legyen, hangosan mondják annak karzatain, hogy az ágyúk azért hoztattak vissza Párizsba, »hogy a Convent ellen egy második augusztus 10-ike intéztessek.« Ugyane napon katonai erőt kell alkalmazni, hogy a banditák megakadályoztassanak a börtönökbe való betörésben, és ott »a mézárások megújításában«. Január 28-ikán, esti nyolcz

* Lásd: *Moniteur*. XV. 8. Rabaut Saint-Étienne beszéde. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIII. 24. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 418. — *Moniteur*. XV. 180. A január 16-iki ülés. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 292. — *Moniteur*. XV. 182. A párizsi polgármester levele január 16-ikáról. — *U. o.* 179. Roland levele január 16-ikáról. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 448. Santerre jelentése.

órákor, Santerre körülvéteti a Palais-Royalt, az élvágyók találkozási helyét, és »mintegy hatezer embernél nem találtatván meg a polgári érületükről tanuskodó igazolvány«, ezek elfogatnak, hogy egyenként vonassanak illető kerületeik ítélete alá. — A villám nem csupán fénylik, de itt-ott már le is csap.* Deczember 31-ikén egy Louvain nevű embert, kit egykor Marat mint Lafayette ügynökét bevádolt, a Szent-Antal külvárosban meggyilkolnak, és hulláját az utczákon keresztül a Morgue-ig hurczolják. Február 25-ikén Marat felszólítására és a községtanács büntárssága vagy türelme mellett a fűszerkereskedések raboltatnak ki. Márczius 9-ikén kétszáz, karddal és pisztolylyal felfegyverzett ember Gorsas nyomdáját rombolja szét. Ugyanez nap este és másnap a már előkészített zendülés magát a Conventet támadja meg; »a jakobinusok bizottsága volt az, mely Párizs valamennyi többi kerületét felszólítá, hogy fogjanak fegyvert«, hogy »lerázzák magukról« a fellebbező képviselőket és a minisztereket; a Cordeliers-klubb volt az, mely felszólítá a párizsi hatóságokat, »hogy ragadják magukhoz a souverainitás gyakorlatát, és zárassanak el minden áruló képviselőt«; Fournier, Varlet és Champion azok, kik felkérrik a községtanácsot, »hogy jelentse ki, miszerint fellázadt, és zárassa el a sorompókat«; valamennyi, a Conventhez

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 23—26. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VI. 184. (A központi bizottmány nyilatkozata márczius 9-ikén hajnali 2 órákor.) — *U. o.* 193. Fournier elbeszélése a Convent sorompója előtt, márczius 12-ikén. A párizsi polgármester jelentése márczius 10-ikén. — Az igazságügyminiszter jelentése márczius 13-ikán. — Meillan. *Mémoires*. 24. — Louvet de Couvray. *Mémoires*. 72, 74.

vezető utat elfoglaltak »a mézszárlás dictátorai.« Pétion és Beurnonville, útközben felismertetve, üzőbe vétetnek és halálos veszedelemben forognak;* a Feuillant-klubb előtti téren dühöngő csoportosulások keletkeznek, hogy »a nép módjára törvénytartókat tartssanak«, hogy »fejeket leüssenek«, és hogy »azokat a megyékbe szétküldözzék.« — Szerencsére esik az eső, és ez mindig le szokta hűteni a nép hevét, s egy finistère-i képviselő, Kervélegan, menekülve, módot talál eljutni és megkeresni a Saint-Marceau-külvárosban tanyázó, és csak néhány nap előtt megérkezett, s még hű bresti önkéntesek zászlóalját; s ezek még épen jókor érkeznek, hogy a Conventet felszabadíthassák. — Így él a többség, a hegypárt, a karzatok, s a külső csöcselék háromszoros nyomása alatt, s e nyomás hónapról-hónapra, különösen márczius 10-ikétől kezdve, mindig terhesebbé lesz.

III.

E nyomás következtében a többség hónapról-hónapra mindinkább visszavonúl. — Némelyeket maga a physicali félelem is megszelidít; a király elleni perben, a harmadik név szerinti szavazás alkalmával, midőn a halálra szóló szavazatok a szószékről hangzottak le, egy képviselő, Daunou szomszédja, »erélyes kézmozdulatokkal adta jelét nem tetszésének. Reá kerül a sor; a karzatok, me-

* Lásd: Pétion. *Mémoires*. 106. (Dauban-féle kiadás.) »Hányszor hallottam, midőn így szóltak hozzám: „Gazember, fejed a mienk lesz!“ — És nem kételkedhetem, hogy többször ezélba vékett meggyilkoltatásomat.«

lyek kétségtelenül észrevették volt az ő mozdulatait«, oly heves fenyegetésekben törnek ki, hogy az illető képviselő több perczen át nem volt képes szavát meghallatni, »végre, a csend helyreállván, ő — a király halálára szavaz.« * — Mások, mint Durand-Maillane, Robespierre által figyelmessé tétetve, hogy »a legerősebb párt egyszermind a legbiztosabb is«, azzal biztatják önmagukat, »hogy okos és szükséges dolog a felizgatott néppel szembe nem szállani«, s elhatározzák, »hogy állandóan hallgatásuk és semmiségök védpajzsa mögé rejtőznek.« ** A centrum ötszáz képviselője között sokan vannak, kik így gondolkoznak; s már »a pocsolya békáinak« nevezik őket; fél esztendő múlva ők maguk állanak be néma szereplőknek vagy inkább gyilkos bábúknak, és »rettegéstől összeaszott szívök« ** Robespierre egy pillantására torkukra forrasztja a szót. Más szóval a girondisták bukása előtt »a jelen annyira lesújtja őket, s nem találva lelkökben semmi bátorítást«, arcaikon már meglátszik »a félelem

* Lásd: Taillandier. *Documents biographiques sur Daunou*. (Daunou elbeszélése.) 38. — Douleat de Pontéculant. *Mémoires*. I. 139. olvassuk: »Ekkor láthattuk, hogy a hegypárt felhasználta mindazon megfélemlítő eszközöket, melyeket oly jól tudott gyakorolni; a karzatokat megtölté esatlósaival, kik fennhangon neveztek meg minden képviselőt, ki az elnök emelvényére lépett szavazatát indokolni, s kik vad üvöltéssel üldöztek mindenkit, a ki nem szavazott a király azonnali és feltétlen halálára.« — Carnot. *Mémoires*. I. 293. — Carnot is a király halálára szavazott, de bevallja, hogy »ha a Convent nem határozott volna a török befolyása alatt, XVI. Lajos megmenekült volna.«

** Lásd: Durand-Maillane. *Mémoires*. 35, 38, 57.

*** Dussaulx szavai *Fragments pour servir à l'histoire de la Convention* című munkájában.

sápadtsága vagy a kétségbeesés önelhagyása.« * Cambacérés ide-oda ingadozik, s végre a törvényalkotó bizottságba menekül. ** Barrère, a született szolga, és szolga, a ki mindenre kész, délies ékesszólását a valószínű többség rendelkezésére bocsátja mindaddig, a míg kegyetlen szónokiasságát az uralkodásra jutó kisebbség szolgálatába fogja szegődtetni. *** Sieyès, miután a király halálára szavazott, makacs hallgatásba merül, részint undorból, részint okosságból. »Mit használ, mondja ő, ha egy pohár borral áldozok e pálinka-özönben« ? † — Többen, még a girondisták közül is, álokoskodásokkal takargatják saját maguk előtt engedményeiket. Vannak olyanok, kik »azon hitben, hogy némi népszerűséggel bírnak, félnek azt elhomályosítani. Némelyek azt hozzák fel, hogy szükségesnek vélik befolyásukat fontos körülmények számára fentartani. Némelyek azt negédlük, mintha mondanák, vagy valóban mondják is, jóhiszeműleg: hagyjuk (a szélsőket), majd megismertetik, s elkoptatják magukat.« †† — A felhozott indokok gyakran botrányosak vagy ne-

* Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. Barrière és Berville kiadása. II. 52. (Roland jegyzete.)

** Lásd: *Moniteur*. XV. 187. Cambacérés így szól: »Lajos a büntető törvénykönyvnek az összeesküvők elleni büntetését érdemelte ki.... Fel kell függeszteni a végrehajtást az ellenségeskedések megszűntéig; az esetben, ha a köztársaság ellenségei berontanának Franciaország területére, a rendelet hajtassék rajta végre.«

*** Barrère-re vonatkozólag lásd Macaulay borzasztó cikkét a *Biographical Essays*-ben.

† Lásd: Saint-Beuve. *Causeries du lundi*. V. 209. (Sieyès kiadatlan irataiból.)

†† Lásd: Mme Roland. *Mémoires*. II. 56. (Roland jegyzete.)

vetségesek. Barbaroux szerint a rögtöni kivégzést már csak azért is meg kell szavazni, mert az legjobb módja annak, hogy a girondisták büntelensége bebizonyíttassék, és jakobinus rágalmozók elhallgattassanak.* Berlier szerint a király halálára kell szavazni, mert mi célra szavaztatnék meg száműzetése? Hiszen XVI. Lajost szét-tépnék az emberek, még mielőtt a határra érne.** — A kivégzési határozat meghozatala előtti napon Vergniaud így szólt Ségurhez: »Én megszavaznám a halált! a ki ily méltatlan tette képesnek tartana, az sértést követne el rajtam.« És, »e tettnek borzalmas gonoszságát, céltalanságát, sőt veszedelmes voltát is részletezi. — Egyedül maradok talán véleményemmel, és nem fogok a halálra szavazni.«*** Másnap pedig, mint tudjuk, arra szavazott, s ekkor azzal mentegeté magát, hogy »nem gondolta helyesnek, hogy a közügy egyetlen egy ember életével szemben kockáztattassék.« † Tizenöt-husz képviselő, az ő példája által buzdítva, úgy szavazott mint ő, és e támogatás elég volt a többség leszavazására. †† — Ugyanily gyengeséget mutatnak a girondisták más döntő pillanatokban is. Vergniaud, megbízatva, hogy a márczius 10-iki összeesküvést helytelenítse, azt az aristokratáknak tulajdonítja, és megvallja Louvet előtt, »hogy nem akarta megnevezni a valódi összeesküvőket, félve, hogy az erő-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. V. 476.

** Lásd: *U. o.* V. 513.

*** Lásd: Philippe de Ségur. *Mémoires*. I. 13.

† Lásd: Harmand de la Meuse (Convent-tag). *Anecdotes relatives à la révolution*. 83, 85.

†† Lásd: Meissner. *Voyage à Paris*. 148. (1795 utolsó hónapjairól.) Audrein királygyilkos tanuskodása.

szakos, és máris minden kihágásra képes embereket nagyon elkéséríthetné.« * A valóság az, hogy a girondisták, mint egykor az alkotmányhívek, elleneikkel szemben nagyon is polgárisultak, és, nem tudva elhatározni magukat az erőszakoskodásokra, inkább ők maguk tűrik el ezt amazok részéről.«

»E pártot, mondja a girondisták egyike, csak úgy lehetett volna leigázni, ha megsemmisítették, s ez talán nem volt volna igen nehéz. Egész Párizs ép annyira megúnta már annak igáját, mint mi, s ha lett volna kedvünk a lázadáshoz és értettünk volna hozzá, rövid idő alatt meg is semmisítettük volna. De hogyan nyúlhattak volna oly emberek ily kegyetlen segédeszközkhöz, kik épen ilyenek alkalmazását vetik elleneiknek szemére? Pedig ezzel megmentették volna a hazát.« ** Ezekből kifolyólag a girondisták, képtelenek levén cselekedni, és csak beszélni tudván, s egyedül óvástételekre, s a forradalmi rendeletek ellen való fellépésre, a megyéknek Párizs ellen való segítségül hívására korlátoltatván, a gyakorlati, és minden erejökkel a cselekvés terére hívott emberek [szemeiben akadálnak tűntek fel. — Bizonyos, hogy Carnot is csak oly becsületes mint ők, ép oly becsületes, »mint bármely fanatikus fecsegő lehet.« *** Bizonyos, hogy Cambon, ki nem kevesebb becsületes mint Roland, ép oly hangosan kelt ki szeptember 2-ika, a községtanács, az anarchia ellen, mint ez. † — De, Carnotnak és Cambonnak, kik

* Lásd: Louvet de Couvray. *Mémoires*. 75.

** Lásd: Meillan. *Mémoires*. 16.

*** Guizot szavai *Mémoires* című munkájában. II. 73.

† Lásd: *Moniteur*. XIV. 432. Az 1792 november 10-iki ülésről szóló jelentést. Cambon beszédében mondja: »A mi miatt szept-

közül az első térképeinek tanulmányozásával, a másik költségvetésének összeállításával tölti el éjjeleit, mindenekelőtt oly kormányra van szükségök, mely nekik milliókat és hadseregeket ad, azaz, egyvéleményű és aggályoskodások nélküli Conventre, azaz, miután nincs más kisegítő eszköz, kényszerített Conventre, azaz, olyanra, mely végre megszabadult ezen kényelmetlen és ellenzékieskedő szónokoktól,* más szavakkal, a párizsi csőcselék dictatúrájára. 1792 december 15-ike óta Cambon engedett ennek, sőt a csőcselék zsarnokságát európai rendszerbe is önté; e naptól kezdve** hirdeti ő az általános sansculotte-ságot, oly uralmat, melynek vezetői a szegények, adófizetői a gazdagok lesznek,*** szóval a

tember 2-ikát mindig gyűlölni fogom, az, hogy sohasem fogom a gyilkolásokat helyeselni.« Ugyane beszédében kimentí a girondistákat a federalismus vádjá alól.

* Lásd: *Le maréchal Davoust*, par Mme de Blocqueville. Davoust, zászlóaljparancsnok 1793 június 2-ikáról kelt levelében írja: »Lepelletier lelke belénk vette magát; ebből tudhatja ön nézeteinket, és azt, minő lesz a mi viseletünk, azon válságban, melybe újra bele fogunk sodortatni azon párt által, mely Párizs és a megyék között a polgárháborút kívánja felidézni... Szentelen ékes-szólás... Mérsékelt képmutatók!»

** Lásd: *Moniteur*. XIV. 758. Cambon jelentése december 15-ikéről, »a francia tábornokok által szem előtt tartandó viseletről, a köztársaság hadserege által elfoglalt tartományokban.« E lényeges okmány a forradalom igazi manifestuma.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 140. A május 20-iki ülésről, és XXVI. 177, az árpil 27-iki ülésről, melyben Cambon többi között így szólt: »Hérault maga így szólt valakihez: ,Te gazdag vagy, és oly nézeteket vallasz, melyek nekem pénzembe kerülnek... Akaratod ellenére is a forradalomhoz akarlak lánczolni; akarom, hogy vagyonodat kölcsönözd oda a köz-

szabadalmak visszaállítását, de a régivel szemben megfordított alakban; és így Sieyès későbbi sorai már is valósággá lesznek: már nem arról van szó, hogy a forradalom elvei alkalmaztassanak, hanem arról, hogy az emberek megmentessenek. Ezen, folyton kényszerítőbb szükséggel szemben számtalan ingadozó képviselő az árhoz csatlakozik, hagyja cselekedni a hegypártot, és elválnak a girondistáktól.

És, a mi még nagyobb baj, az, hogy a girondistapárt, mindezen elpártolások általi vesztesége mellett, még máskép is vét önmaga ellen. Nem csupán nem ért ahhoz, hogy szövetséget alkosson, testületté képezze magát; nem csupán »az együttes fellépés gondolata hozza forrongásba, miután minden egyes tagja független akar lenni, és saját módja szerint vezetni önmagát«,* indítványát, a nélkül, hogy arról másokat eleve értesítene, maga akarja benyújtani, és, alkalom adtával saját pártja ellen is szavazni; de sőt, elvont elve következtében ellenségeivel van egy véleményen, és e közös dogma, azon végzetes lejtőn, melyen becsületességi és emberségességi ösztönei még visszatartják, mint valamely belső súly mindig lejjebb és lejjebb sodorják, a feneketlen örvénybe, melyben a Jean Jacques formulája szerinti mindenható,

társaságnak, s ha a szabadság biztosítva lesz, a köztársaság vissza fogja adni tőkédet. — Azt szeretném tehát, ha a Convent, utánozná Hérault megyét, és egy, egy milliárdnyi polgári-kölcsönt nyitna, melyet az önzők és közönyösek adnának össze.« — A május 20-iki »majdnem egyhangúlag elfogadott« rendelet mondja: »A gazdag polgárok egy milliárdnyi kényszerkölcsönt fognak összeadni.«

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 100.

bölcsész, katolikus ellenes, keresztény ellenes, parancsoló, egyenlősíteni törekvő, türelmetlen és véleményét felerőszakoló állam elkobozza a nevelést, egyenlősíti a vagyont, üldözi az egyházat, elnyomja a lelkiismeretet, tönkre teszi az egyént, és, katonai erejével kormányformáját a külföldre is ráerőszakolja. * Alapjában véve, a durvaság és elhamarkodás túlzásait leszámítva, a girondista-párt, ugyanazon elvekből kiindulva, mint a hegypárt, ugyanazon cél felé is törekszik, mint ez; s e miatt a párt előítéletei meglágyítják benne az erkölcsi ellentállást; szívök mélyében a forradalmi ösztön elleneikkel szövet-

* Ducos, márczius 20-ikán tartott beszédében mondja: »Választanunk kell a házi nevelés és a szabadság között. A míg közös nevelés által nem hoztátok közelebb a szegényt a gazdaghoz, mindaddig törvényeitek hasztalan hirdetik a *szent egyenlőséget*.« — Rabaut-Saint-Étienne mondja: »Minden kerületben egy-egy nemzeti templomot fogunk felállítani, melyben a helyhatósági tisztviselők minden vasárnap erkölcsi oktatást fognak tartani az összegyűlt polgároknak. Ez oktatást a törvényhozó testület által jóváhagyott könyvekből fogják venni, és, szintén a törvényhozó testület által jóváhagyott énekek elzengése fogja követni. A törvényhozó testület által szerkesztett rövid és egyszerű káté fog taníttatni, és azt minden fiúnak kívülről kellend tudnia.« — A girondistáknak a kereszténységre vonatkozó nézeteit lásd e kötet V. és XI. fejezeteiben. — A birtokegyenlősítésre szolgáló eszközökre nézve pedig, Rabaut-Saint-Étienne cikkét, Buchez et Roux. *Histoire parlementaire* című munkájokban, XXIII. 467. — *U. o.* XXIV. 475 (7—11 márczius), a végrendelkezési jogot megszüntető rendelet. — Condorcet, *Tableau des progrès de l'esprit humain* című munkájában a társadalom céljainak egyikéül az állapotok egyenlősítését is kitűzi. — A külföldön életbeléptetett propagandára nézve olvasandó Cambon (deczember 15-iki) jelentése. E jelentés majdnem egyhangúlag fogadtatik el, és Buzot még egy módosítással is súlyosítja azt.) Lásd: *Moniteur*. XIV. 761.

kezik, és gyakran, ők maguk árulják el magukat. — E különböző és szaporodó gyengülések következtében, egyrészt a többség annyira csökkenik, hogy már csak 279 szavazattal bír 228 ellenében, * másrészt, folytonos hátrálásaival a köz erődnek valamennyi uralkodó pontjait az ostromlóknak adja fel, úgy, hogy a legelső roham alkalmával nem lesz egyéb választása mint menekülni, vagy kegyelemért esdeni.

IV.

A girondista párt elvben megszavaztatott egy, a megyékben toborzandó Convent-őrséget, de a hegypárt óvásaival szemben nem merte az elvben elfogadott indítványt valósítani. — A megyei szövetségesek önkéntes segítsége által hat hónapon keresztül pártfogoltatott, márczius 10-ikén pedig megmentetett; a helyett azonban, hogy a mulékony segédcsapatokat szervezte volna hű védelmezők állandó seregévé, megengedi, hogy Pache és a jakobinusok azt szétszórják vagy megvesztegessék. — Ismételten is elhatározá a szeptemberi borzalmak előidézőinek megbüntetését, de ezek fenyegető kérvényére határozatlan időre abbahagyja a gazok elleni per megindítását. ** — Sorompói elé idézte Fourniert, Lazowskit,

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 287. A május 28-iki ülésben, a tizenkettes bizottság fentartása feletti szavazás.

** Lásd: *Moniteur*. XV. 395. Az 1790 február 8-iki ülésről szóló jelentést.

Deffieux, s a többi fő kolomposokat, kik azután márczius 10-ikén az egész többséget ki akarták dobni az ablakon, és szemtelen önvédelmökre felmentve elbocsátja őket, * s ezek most szabadok levén, készek újra kezdeni a borzalmakat. — Hadügyminiszterré egymás után két furfangos jakobinust tesz, Pachel és Bouchotte-ot, kik nem szűnnek meg ellene dolgozni. Roland belügyminiszter, legszilárdabb támaszát bukni engedi, és helyébe Garat-t, egy politikus ábrándozót tesz, kinek szelleme üres általánosságokon táplálkozik; jelleme pedig egymással ellentmondó szándékok megcsontosodása, és ezek e reá nézve nagyon is terhes hivatal súlya alatt elhallgatásokba, hazugságokba és félárulkodásokba keverednek. — Megszavazza e párt a király meggyilkoltatását is, mi által maga, és a tisztességes emberek között áthidalhatlan vértengert idéz elő. — A nemzetet elvek harczába dönti, ** és Franciaország ellen európai szövetekezést idéz fel, minek következtében, az ország határait a szeptemberi veszedelmeket hozza vissza, s ez által az ország belsejében állandóvá teszi a szeptemberi uralmat. — Előre megköv-

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a márczius 13 és 14-iki rendeleteket.

** Lásd: John Moore. *A journal during a residence in France*. II. 44. (1792 októberről.) Danton kijelenti a szószéken, hogy »a Conventnek egy, a mindenség valamennyi királyai ellen intézett felkelési bizottmánynak kell lennie.« — Erre azután Moore azo megjegyzést teszi, hogy ez annyi, mint Szejzet kivéve egész Európának hadat üzeni. — Mallet-Dupan. *Considérations sur la révolution de France* című munkájának 37-ik lapján mondja: »Egy levélben mely véletlenül jutott kezeim közé, Brissot azt írja a múlt év vége felé Franciaország egyik diplomacziái képviselőjének: „Fel kell gyújtani Európa négy sarkát, az a mi üdvünk.“

csolja a jövendő rémuralom leggonoszabb eszközeit, azon rendelet által, melylyel Fouquier-Tinville-lel mint közvádlóval, és azon kötelezettséggel, hogy minden esküdt hangosan mondja ki szavazatát: felállítja a forradalmi törvényszéket; * azon rendelettel, mely minden kívándorlót, »férfit és nőt egyaránt«, s még egy egyszerű menekülőt, sőt még azt is, ki fél év előtt visszatért: megfosztja összes polgári jogaitól, és elkobozza összes vagyonukat; ** azon rendelet által, »mely törvényen kívül helyezi az aristokratákat és a forradalom elleneit«; *** azon rendelet által, mely meghatározza, hogy a gazdagok minden községben megsarczoltassanak, hogy a kenyér ára a munkadíjjal arányban leszállítottassék; **** azon rendelet által, melylyel minden zsák gabona a declaráció és a maximális ár megállapításának alávettetik; † azon rendelet által, mely hat évi, békében töltendő börtönre ítéli mindazokat, kik pengő pénzt eladnak; †† azon rendelet által, mely »a gazdagok által fizetendő egy milliónyi kényszerkölcset« rendel el; ††† azon rendelet által,

* Lásd: Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a márczius 10—12-iki rendelet I. czímének 1, 12 és 13, II. czímének 2 és 3-ik cikkelyeit. Ide számítandó még azon márczius 29—31-iki rendelet is, mely halálos büntetéssel sújtja mindazokat, kik akár szerzői, akár nyomtatói, valamely, a királyság visszaállítását indítványozó iratnak.

** Lásd *u. o.* a márczius 28 — ápril 5-iki rendelet 6-ik cikkelyét. — V. ö. a márczius 18—22 és ápril 23—24-iki rendeleteket.

*** Lásd *u. o.* a márczius 27—30-iki rendeletet.

**** Lásd *u. o.* az ápril 5—7-iki rendeletet.

† Lásd *u. o.* a május 4-iki rendeletet.

†† Lásd *u. o.* az ápril 11—16-iki rendeletet.

††† Lásd *u. o.* a május 20—25-iki rendeletet.

mely minden nagy városban fizetett sansculotte-okból szervezendő hadsereg felállítását parancsolja, »hogy az arisztokraták ezeknek lándzsái által tartassanak félelemben« ; * végre azon rendelet által, mely a jólét-bizottság felállításával ** egy oly központi hajtókereket állapít meg, mely a legnagyobb sebességgel működtesse mindezen éles kaszáló eszközöket, melyek oly sok embernek pusztítják el vagyonát és metszik el élte fonalát. — Az általános rombolás e műszereihez csatol még egyet, melylyel saját magát rontja meg. Nem csupán átengedi a községtanácsban levő vetélytársainak azon milliókat, melyekre azoknak szükségök van bandáik fizetésére; nem csupán azt teszi, hogy kölcsön czíme alatt előlegezi a különféle városi kerületeknek *** azon száz- és százezrekre rúgó összegeket, melyekre ezeknek szükségök van csatlósaik itatására, de még, márczius végső napjaiban, ugyanekkor, midőn csak a véletlen menté meg a jakobinusok első támadásától, minden városi kerületben egy felügyelő bizottságot választat, és ezt felhatalmazza házmotozások tartására, és a gyanusak lefegyverzésére: † de még azt is eltűri, hogy e bizottságok elfogatásokat eszközöltesse- nek, és egyesekre különböző adókat vessenek ki; és, hogy e bizottságok működését megkönnyítse, elrendeli, hogy minden ház valamennyi lakójáról, »az illetők ve-

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában az ápril 5—7-iki rendeletet. Az idézett szavakat Danton mondá a tárgyalás folyamán.

** Lásd *u. o.* az ápril 6—11-iki rendeletet.

*** Lásd *u. o.* a május 13, 16, 22, 23, 24, 25, 26, 29 és június 1-i rendeleteket.

† Lásd *u. o.* a márczius 21—23, és 26—30-iki rendeleteket.

zeték és keresztnevének, előnevének, korának és foglalkozásának megjelölésével« ellátott névjegyzék, jól olvasható írással, a kapukra kifüggesztessék;* s e jegyzék másolata a bizottságoknak adassék át ellenőrzés végett. És mindezeknek betetőzéseül a párt magát is aláveti ez intézkedéseknek, és »tekintet nélkül a franczia nemzet képviselőinek sérthetetlenségére« ** azt határozza, hogy politikai denuncziáció esetén saját tagjai is vád alá legyenek helyezhetők.

V.

Úgy rémlik előttem, írja gúnyosan egy észlelő, mintha azt mondanátok a jakobinusoknak: Halljátok csak, kezeinkben vannak a fegyverek, de nem akarjuk azokat ellenetek fordítani; miután kisebbségben vagytok, nem nagy bátorság volna titeket megtámadni. A nyilvános hatalom két elvnek kifolyása, a törvényes tekintélynek és a fegyveres erőnek. Nos tehát, először is felügyelő bizottságokat fogunk életbe léptetni, és azok élére titeket állítunk, s ezen vesszővel megkorbácsolhatjátok Párizs valamennyi becsületes emberét, és szabályozhatjátok a közszellemet. Sőt ennél is többet szándékozunk tenni, mert ezzel az áldozat még nem volna teljes; fegyveres erőnket is nektek ajándékozzuk, és felhatalmazunk titeket minden gyanus ember lefegyverzésére. A mi pedig minket illet, szívesen kiadjuk nektek még tollkéseinket

* Lásd Duvergier *Collection des lois et décrets* című munkájában a márczius 29—31-iki rendeletet.

** Lásd *u. o.* az ápril 1—5-iki rendeletet.

is; * mi erényeinkkel és tehetségeinkkel elszigetelten maradunk. De, vigyázzatok. Ha hálátlanok lesztek, és a mi szent személyeink ellen merényletet mernétek elkövetni, a vidék megboszúlna minket. — Ugyan mi hasznok van abból, a mit az egymás ellen bősztített megyék képesek volnának tenni, ha már többé nem lesztek? így végzi szavait idézett forrásunk. ** — E rövid fejtegetésnél pontosabbat, e jóslatnál alaposabbat nem lehetett volna mondani. Ezentúl, magának a Conventnek rendeleteinél fogva is, a jakobinusok nem csupán a teljes végrehajtó hatalomnak jutnak birtokába, mint a milyennel a polgárisult államokban találkozunk, vagy mint a milyen a régi zsarnokok, vagy újabbkori basák egészen önkényű hatalma, hasonló azon kényúri hatalomhoz, mely, kiválasztva magának az egyént, arra lecsap, hogy elvegye fegyvereit, szabadságát és pénzét. Márczius 28-ikától kezdve látjuk Párizsban újra megkezdődni azon uralmat, mely augusztus 10-ikén létesült, és szeptember 2-ikán érte el tetőpontját. Korán reggel megszólal a dob az általános összehívásra; délben elzáratnak a sorompók, a hidakon és átjárókon beszüntettetik a közlekedés, min-

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 2401—2505 A párizsi kerületek határozatainak jegyzéke. — E jegyzékek közül sok 1793 márczius 28-ikával kezdődik, és a forradalmi bizottságok határozatait tartalmazza, pl. az, mely F⁷ 2475 alatt van, s a Piques- vagy a Vendome-téri kerületéi. A márczius 28-ikán és következő napokon kelt jegyzőkönyvekből látni, hogy még a legcsekélyebb fegyverek is, mint pl. a bottőrök, aczél- vagy ezüstmarkolatú díszkardok is gyanusaknak tekintetnek.

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française* I. 232. (Dutard jelentése május 10-ikén.)

den utczasarkon ott áll a párt egy-egy embere; senki sem lépheti át »kerületének határát«; senki nem járhat fel s alá saját kerületében, polgári érzületéről szóló igazolvány nélkül; a házak körül vannak véve, számtalan egyén elfogatik,* s e művelet a következő két hónap alatt a felügyelő bizottságok önkényuralmának oltalma alatt folytattatik. Már pedig, majd valamennyi kerületben »sansculotte-okból áll a bizottság«, nem pedig család-atyákból, nem negyven év körüli férfiakból, régóta az illető városrészen lakó egyénekből, hanem »idegenekből, vagy oly fiatal emberekből, kik valamivé lenni törek-szenek«,** alárendelt nagyravágyókból, tudatlan vak-merőkől, zsarnoki betolakodottakból, újoncz, elkeseredett, bizalmatlan inquisitorokból.

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 157. — *Archives nationales*. F^o 2494. A Réunion-kerület jegyzőkönyve márczius 28-ikán.

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 223. (Dutard szavai május 14-ikéről.) — *U. o.* a 224-ik lapon olvassuk: »Ha a Convent megengedi, hogy az ő hatalmának helyére a felügyelő bizottságoké lépjen, akkor nem adok neki egy hetet.« — Meillan *Mémoires*. 111-ik lapon mondja: »A kerületek izgatói majd valamennyien idegenek voltak.« — *Archives nationales*. F^o 3294 és 3297. A Réunion- és a Droits-de-l'homme kerületek felügyelő bizottsága határozatainak jegyzéke. A helyesírás és az irány tanuskodnak az illetők szelleméről és neveltségéről. Pl. »Le dit jour et an que deçus.« — (»Orloger« e helyett *Horloger*, órás) »Lecture d'une letres du comité de surté general de la convention qui invite le comité a se transporter de suites chez le citoyen Louis Feline rue Baubourg, a leffets de faire perquisiton chez lui et dans tout ces papiers, et que ceux qui paraitrons suspect lon y metes les selés.« (E helyett: »Le dit jour et an que deçus. — »Horloger.« Lecture d'une lettre du comité de sureté générale, de la Convention qui invite le comité à se transporter (tout) de suite chez le

Lássuk először is a gyanusak lefegyverzését. Arra, hogy a bizottság egy küldöttje tíz fegyeres emberrel eljőjön valamely polgárnál vizsgálatot tartani, »elég az, hogy az illető gyanusnak denuncziáltassék, és hogy e gyanus volta bejelentessék a bizottságnak«, * vagy, hogy polgári érületét bizonyító igazolványa csak egy hónappal elébb adatott légyen neki. ** Egyedül a Réunion-kerületben, mindjárt az első napon ily módon ötvenhét denuncziált embert fogtak el »a polgári érület hiánya, vagy a köztársaság elleni szándéklatok miatt«, és pedig nem csupán ügyvédeket, jegyzőket, építészeket és más előkelő polgárokat, de még kiskereskedőket és boltosokat, kalaposokat, ruhafestőket, lakatosokat, gépészeket, aranyozókat és czitromvízkészítőket is. Egy kerület, a törvény megvetésével, a »húszezer« és a »nyolczezer« aláírással bíró kérvények összes aláíróit is, együttesen, gyanusaknak jelenti ki; »ezen fogás által, mondja egy észlelő, a Párizsban levő valamennyi puska, százezer-nél több, a párt kezeibe jut.« *** Elleneik még a fegy-

citoyen Feline, rue Baubourg, à l'effet de faire perquisition chez lui, et dans tous ses papiers, et qu'on mette les scellés sur tous ceux qui paraîtront suspects.« — Az alább mondott napon és évben. Felolvastatik a Convent közbiztonsági bizottságának levele, mely felhívja a bizottságot, hogy rögtön keresse fel a Baubourg utczában lakó Feline polgárt azon czélból, hogy nála házmotozást tartson, és valamennyi iratait átnézze, s azokat, melyek gyanusaknak látszanának, helyezze zár alá.)

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 4394. A Réunion-kerület jegyzőkönyvét márczius 28-ikáról.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 168. A községtanács márczius 27-iki határozata.

*** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 223. Dutard jelentése május 14-ikén.

verárusoknál sem találnak több puskát, mert a község-tanács egy határozatának értelmében »kerülete felügyelő bizottságának igazolványa nélkül senkinek sem szabad vásárolnia.« * — Másrészt ismét, minden egyes bizottság, azon jogánál fogva, hogy a polgári érzületről szóló igazolványt megadhatja vagy megtagadhatja, kénye-kedve szerint saját hatalmára támaszkodva, kerülete valamennyi lakosának köz úgy mint magánéletét korlátok közé szoríthatja. A ki nem kapja meg igazolványi jegyét,** az, ha pl. kereskedő, és el akarna utazni, nem kap útlevelet, ha a közigazgatásban van alkalmazva, ha ügyvéd vagy jegyző, lehetetlen állásában megmaradnia; lehetetlen bárkinek Párizsból kimenni, vagy késői órában visszatérni. Ha valaki sétálni megy, kiteszi magát azon lehetőségnek, hogy elfogatik, és két fegyveres ember kíséri el a kerület bizottmánya elé; ha pedig otthon marad az ember, ezzel azon kilátása lehet, hogy megmottozzák lakását, nem rejtett-e el papokat vagy nemeseket. Az olyan párizsi ember, kinek nincs meg zsebében az elmaradhatlan igazolvány, el lehet készülvén azon látványra, hogy midőn reggel kinyitja ablakait, házát a forradalmi katonák egy csapata vette körül.*** Már pedig a jakobinus bizottság szemében

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 167. A község-tanács márczius 27-iki határozata. XXVII. 151. A község-tanács május 20-iki határozata.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3294. Lásd különösen az ápril hónapi jegyzőkönyveket. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 149, és XXVI. 342. A község-tanács határozatai márczius 27 és május 2-ikáról.

*** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVI. 402. (A »Patriote français« czikke május 8-ikáról, melyben olvassuk): »Az utóbbi napokban az elfogatások rémítő módon szaporodtak. A pol-

csupán az bír polgári érülettel, a ki jakobinus, elképzelhetjük tehát, hogy az ilyen bizottság nem szívesen állít ki igazolványt elleneinek, sőt még a közönyöseknek sem, el azt, hogy minő vizsgálatot kell az illetőnek kiállania, minő kihallgattatásoknak magát alávetnie, hány-szor kell jönnie, mennie, hány-szor zaklattatik, hány-szor kell megidézttetve megjelennie, várakoznia, s minő macacssággal halogatják amaz igazolvány kiadását, minő örömmel tagadják meg azt. Buzot négy ízben jelent meg a Quatre-Nations-bizottság előtt, hogy inasa számára kérjen igazolványt, de nem bírta azt megkapni.* — Van azonban még egy más, sokkal hatásosabb segédeszköz is, melylyel a rosszakaratúakat féken lehet tartani. Minden kerületben a bizottság a községtanács egyik tagjának segélyével** jelöli ki azon besorozandó egyéneket, kik a Vendéeba menesztendő expedíció tagjai lesznek, s

gármesteri hivatal zsúfolásig tömve volt foglyokkal, és nem lehet elképzelni azon szemtelenséget és durvaságot, a melylyel a polgárokkal elbántak. Nem is volt szó másról mint agyonütésről, és egy új Bertalan-éjrről.« — Meillan *Mémoires*. 55. »Ha valaki valamely gyülekezetben, vagy csak egy kis körben is, csupán megvillanni enged oly véleményt, mely nem hangzik össze a helyhatóság nézetével, biztos lehet, hogy a legközelebbi éjjel elfogják.« — Governor Morris. *Correspondance with Washington*. 1793 márczius 29-ikéről: »Tegnap elfogtak az utczán, és a Butte-des-Moulins kerület elé vitettek . . . . Ugyancsak tegnap fegyveres emberek jöttek házamba « — Lebrun miniszter válaszában ápril 3-ikáról mondja: »A házmotózás oly általános rendszabály, mely alól Párizs egyetlen háza sincs kivéve.«

* Lásd: Buzot és Roux. *Histoire parlementaire* XXVI. 384. Buzot beszéde május 8-ikán.

** Lásd: *U. o.* XXVI. 332. A községtanács határozata május 1-éről.

ezeket egyenként, saját választása szerint névleg megjelöli, ez által megszabadul Párizs tizenkétezer jakobinus-ellenes embertől, és a kerületek is visszanyerik a nyugalmat, mert ezekben az ellenzékiek néha már igen kelemetlenek valának. E célból a bizottságok az elküldendőket legelőször, és előszeretettel a jegyző- és ügyvéd-segédék, közigazgatási és bankhivatalnokok, kereskedő segédék, irodákban alkalmazottak, szóval a polgárság és kispolgárság nőtlen tagjai közül választják meg, van ilyen Párizsban huszonötezer;* a hozott határozat szerint minden második ilyen embert, természetesen a leggyanusabbakat választják ki, mi által a többiek szája betömetik, és ezzel meggátoltatik, hogy kerületeikben kelemetlenekké tegyék magukat.**

Mialatt így egyik kéz torkon ragadja az embereket, a másik zsebeikben kutat. A felügyelő bizottság minden kerületben, és pedig mindig a községtanács egyik tagjá-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 216. Dutard jelentése május 13-ikán.

** Lásd: *U. o.* I. 301. (Dutard szavai május 25-ikén): »Kerületeinkben a legjobb polgárok még mindig félnek, hogy bezáratnak vagy lefegyvereztetnek. Csak kedvetlenül beszélnek ott.« — Ugyanígy számítanak a forradalmárok Lyonban. (Lásd: *Archives nationales*. AF. II. 43). Lettre des administrateurs du département du Rhône aux représentants du peuple, 4 juin 1793. A forradalmi bizottmány »a legjobb módú polgárokat, vagy azokat jelölte ki mint a Vendéeba küldendőket, kiket a gyűlölet jelölt meg, míg a feltételes beiratást a megyében való megmaradásra egyedül csak azoknak engedték meg, a kiknek érdekében állott a rombolás.« — V. ö. Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 235.

nak segédkezése mellett* kijelöli a jó módban levő embereket; tetszése vagy a közvélelem szerint becsüli fel jövedelmeiket, és megküldi nekik a rendeletet, hogy ennyit meg ennyit fizessenek, feleslegök arányában, és fokozatosan emelkedő kimutatás szerint. A megengedett szükséges összeg a családfej számára évi 1500 frankban állapíttatik meg, neje részére 1000 frankban; ha a jövedelem ez összeget 15—20,000 frankkal múlja felül, az illetőtől 5000 frankot követelnek, ha 40—50,000-rel, akkor 20,000-et; a meghagyott felesleg semmiképen sem haladhatja meg a 30,000 frankot, s minden, a mi ez összeget felülmúlja, az államé. A rögtöni megadóztatásnak első harmadát az illetőknek két nap alatt kell befizetniök, második harmadát két hét múlva, harmadikát pedig egy hónap alatt, különbeni súlyos büntetés terhe alatt. Ha a bírság túlzott, ez csak annál rosszabb a megadóztatottra nézve, ha jövedelme bizonytalan vagy képzelt, ha pénze csak későbbben fog befolyjni, ha nem képes magának készpénzt szerezni, ha, mint pl. Francoeurnek, az opera vállalkozójának »csupán adósságai vannak.« »Ha nem engedelmeskedel, írja neki a Bon-Consail-kerület bizottsága, ingóságaid és ingatlanaid a forradalmi bizottság által el fog-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 399. A községtanács május 3-ikán, a 12 milliónyi kényszerkölcsonról szóló határozatának 6-ik cikkelye így szól: »A forradalmi bizottságok csupán azért kapják meg az adójegyzékeket, hogy ez nekik tájékozásul szolgáljon, de korántsem azért, hogy azokat alapúl vegyék fel.« — A 14-ik cikkely pedig ezt mondja: »Azoknak, kik a hozzájuk intézett hazafias felszólításnak nem feleltek meg, ingóik és ingatlanaiuk lefoglaltatnak, és a forradalmi bizottságok sürgetésére eladatnak, a tulajdonosok pedig gyanusaknak jelentetnek ki.«

nak adatni, te magad pedig gyanusnak fogsz kijelentetni.« *
 És ez csupán részletfizetés: »A bizottság egyelőre feleslegednek csupán egy részét követeli«, a többit majd később fogja behajtani. A jakobinusok szószerén a bukott Deffieux Párizs száz leggazdagabb jegyzőjének és tőkepénzesének vagyonát 640 millióra teszi; ** ezek névjegyzékét a helyhatóság, kiegészítés céljából elküldötte a kerületekhez; ha ezektől, vagyonuknak csak tized része vétetnék el, már ez is 64 millióra rúgna; és, ha e nagy »szivacsokat« keményen megnyomkodnák, azokból még több is ömlenék ki: »Elég, ha a leggazdagabb francziának 3000 livre jövedelme van«, mondja Robespierre. ***
 Az »urak« adójából fognak a sansculotte-ok felfegyvereztetni, ebből »fognak fizettetni a kézművesek, hogy jelen lehessenek a kerületi gyűléseken, s ebből fognak segélyeztetni a munkahiányban szenvedő munkások.« †

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 17. (A »Patriote français« május 14-iki száma.) Francoeurre 3600 livre fizetése vettetik ki. — Ugyanezen eljárást követik Lyonban. (Lásd: Balleydier. *Histoire politique et militaire du peuple de Lyon*. 174, és Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I 233) A Convent biztosai által helybenhagyott fizetési meghagyások 6 milliónyi összeget tettek ki; a forradalmi bizottság azonban, parancsoló rendeletek által 30–40 millióra emeli azokat, s egy nap lefolyása alatt (május 13–14) kifizetést követel. Többen 80–100,000 livre megfizetésére köteleztetnek, és a parancs szövege ellenséges érzelmű gúnyról tanuskodik.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 463. A jakobinusok ülése május 11-ikén

*** Lásd: Meillan. *Mémoires*. 17.

† Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVI. 463. A jakobinusok május 11-iki ülésében Hassenfratz beszéde. — *U. o.* A jakobinusok május 10-iki ülésében Robespierre így szólt:

A sommás eljárások nagy hatása már is mindent zsákmányolás tárgyává tett; az istállókból elviszik a fényűzésre szolgáló lovakat, s az öreg asszonyságok, legtöbbszörre özvegyek kocsiszíneiből az utolsó hintókat, melyek még Párizsban találhatók.* — Az ilyen, és így gyakorolt hatalommal, a kerület csak még inkább fejleszti a szegényeknek a gazdagok iránti meggyökerezett gyűlöletét, és régi haragját; ** maradandóan magához lánczolja az inségben levőket és kóborlókat, és tevékeny hívei erős karjainak köszönheti, hogy végre is sikerül megtörnie a gyarló, mulékony, rosszul szervezett ellentállásokat, melyeket a nemzeti Convent és a párizsi nép még uralma ellen felállít.

»Valamennyi gazdag óhajtja az ellenforradalmat; csupán a kol-dusok, csupán a nép mentheti meg a hazát.« — *U. o.* 453. N . . . . : »Minden megyében a gyáva gazdagok költségén fentartandó forradalmi csapatokat kell alakítani.« — *U. o.* XXVII. 317. A Szent-Antal külváros kérvénye május 11-ikéről. — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 315. Dutard jelentése május 13-ikáról: »A külvárosok nem soroztatják be magukat, mert tudják, hogy itt nagyobb szükség van reájok mint Vendéében. A többieket, kik gazdagabbak, hagyják a háborúba menni. Ők itt virrasztanak, és Párizs megőrzésében senki másra nem számítanak, mint saját magukra.«

* Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 2494. A Réunion-városi kerület jegyzőkönyvei május 15 és 16-ikáról. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 167. A községtanács márczius 27-iki határozata.

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 327. Perrière jelentése május 28-ikán. »A mi csoportunk is csupán a szegénynek a gazdag iránti régi gyűlöletének látszik engedelmességedni. Nagyon ügyetlen szemlélőnek kellene annak lennie, a ki az ezernyi jeltől nem venné észre, hogy e két természetes ellenség csatarendben áll, és csak a jelt vagy alkalmat lesi, hogy egymásra támadjon.«

A méltatlankodó többség ápril 13-ikán végre elhatározá Marat vád alá helyezését, ki már három hónap előtt vádoltatott be, és azóta napról-napra lázítóbb szerepet játszott,* s Marat 24-ikén meg is jelent a forradalmi törvényszék előtt. De a forradalmi törvényszék, mint általában valamennyi újonnan felállított testület, tiszta jakobinusokból áll, s különben, a párt maga is megtette óvrendszabályait. Maratnak a kihallgatás alkalmával kísérői »a helyhatósági biztosok, több városi kerület, és valamennyi hazafias társulat küldöttei«, s ezeken felül »a jó hazafiak tömege« már jó előre lefoglalták a termet; »már reggeltől kezdve a palota többi termei, folyosói, udvarai, s a közeli utcák« hemzsegek »a hü védelmezőjök ellen létesülhető bántalmakat megboszúlni kész sansculotte-októl.«** Természetes, hogy ő souverain elbizakodottságában, nem mint vádlott, hanem mint »apostol és vértanú« beszél; elhalmozzák tetszésnyilatkozatokkal, egyhangúlag felmentik, borostyánnal koszorúzzák meg, diadalmenetben viszik a Conventig, ott azután győzelmi éneket kezd és a girondisták többség kénytelen eltérni az ő jelenlétét, s nem sokára az ő proscriptiója fog a párt feje felett dühöngeni. — A milyen tehetetlenek a törvényhozó testület-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXV. 460. A vád alá helyezés Marat lapjának január 5 és február 25-iki számaira való hivatkozással történt. Azon cikk, mely az ellene hozott rendeletet felidézte, ily címet visel: *Adresse à la Convention nationale*; lásd *u. o.* a 446 és 450-ik lapokon.

** Lásd: *U. o.* XXVI. 149. — *U. o.* Marat elbeszélése. 114. A forradalmi törvényszék jelentése. — *U. o.* 142. A Convent ülése.

ben ülő mérsékeltek, ép oly tehetetlenek azok, kik azon kívül állanak, s alig hogy felegyenesedni merészelnek, rögtön ismét a földre terítettnek. Május 4 és 5-ikén, öthatszáz, jól öltözött, fegyvertelen fiatal ember, összegyűlt az Élyzéei mezőkön, és a Luxembourg palotában, hogy óvást tegyenek a községtanács azon határozata ellen, mely őket a Vendéembe küldendő expedícióba besorozta; * így kiáltanak: *Éljen a köztársaság! Éljen a törvény! Le az anarchistákkal! Az ördögbe Dantonnal, Marat-val, Robespierre-rel!* Természetes, hogy Santerre zsoldos serege szétkergeti ez úrfiakat; vagy ezren elfogatnak, s jövőben a többiek majd tartózkodni fognak attól, hogy nyilvános helyeken ily zajos tüntetést vigyenek végbe. A mérsékeltek azután, jobbnak híjában, különösen május első napjaiban, több ízben megjelennek a városi kerületek gyűlésein; itt többségben levén, a jakobinus zsarnokság ellen hoznak határozatokat; a Bon-Conseil-, a Marseille- és Unité-kerületekben lepisszegik Lhuilliert, fenyegetik Marat-t, denuncziálják Chaumette-et.** — De ez csak szalmatűz; ahhoz, hogy a mérsékeltek állandóan uralkodhassanak e parmanens gyülekezetekben, szükséges volna,

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 358. A *Chronique de Paris* czikke 356, Marat czikke. — Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 184. Dutard jelentése május 5-ikén. — Paris. *Histoire de Joseph Lebon*. I. 81. Az ifjabb Robespierre levele május 7-ikéről.

* Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXV. 240 és 246. A Mail-kerület, a választói testület, az Arsenal-, Marais-, Gravilliers- és Arcis-kerület óvásai. (A Convent és a községtanács ápril 2-iki ülése.) — *U. o.* XXVI. 358. A Bon-Conseil- és az Unité-kerületek óvásai május 5-ikén. — *U. o.* XXVII. 71. Az anarchisták veresége a Butte-des-Moulins-kerületben. »Számos kerület han-

hogy ők is kitartók, és készek legyenek minden este ökleiket is használni, mint a jakobinusok. Szerencsétlenségre az 1793-iki fiatal emberek még nem bírnak azon fájdalmas tapasztalatokkal, azon mély haraggal, s azon athléta nyerseséggel, mely őket 1795-ben fenn fogja tartani. »Egy este, midőn majd mindenütt a székeket törtek el a küzdők hátain,* elgyengülnek, nem jönnek többé vissza, és két hét múlva az egész vonalon a hivatásos tape-dur-ök diadalmaskodnak. — Hogy az ellentállás még alaposabban leveressék, a gyilkosok írásban kötöttek szövetséget, és egyik kerületből a másikba mentek egymás segítségére.** *Küldöttség* neve alatt, vagy

gosan fejezi ki azon szándékát, hogy az anarchiát meg akarja semmisíteni.« (*Patriote français*, május 15-ikéről.) — *U. o.* 137. A Panthéon-français-, a Piques-, Mail- és számos más kerület óvátsai. (*Patriote français*, május 19-ikén.) — *U. o.* 175. A Fraternité-kerület óvása (a Convent május 23-iki ülésében).

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 189. (Dutard szavai május 6-ikán.)

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 218. A Lombard- és Bon-Conseil-kerületek jegyzőkönyvei (ápril 12-ikéről) »melyekben a nevezett két kerület szövetséget, segílyt, testvériséget és segédkezést ígér, és esküszik egymásnak az esetre, ha az aristocratia meg akarná semmisíteni a szabadságot« — »Ennek következtében, mondja a Bon-Conseil-kerület, a Lombards-kerület számos polgára jelent meg nálunk, kik méltán nyugtalanokdtak azon zavarok folytán, melyeket a rosszakaratúak felidéztek, és nekünk segílyt hoztak.« — Az Amis-de-la-Patrie kerület ragaszkodási nyilatkozata. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 138, (a *Patriote français* czikke május 19-ikéről): E rabló-gazdálkodás az egyesült kerületek gyülekezetének nevezi magát.« — *U. o.* 236. A községtanács május 26-iki ülése. »A Montreuil-, a Quinze-Vingts-, a Droits-de l'Homme kerületek küldöttségei segílyére jöttek az Arsenal-kerület hazafiainak; az aristocraták megfutottak,

a zavarok meggátlásának örve alatt, egy markos legényekből álló csapat, az egyik kerület által küldetve, megjelenik egy másiknak ülésén, s a kisebbségből rögtön többség válik, vagy lármája által uralkodik a szavazatokon. Néha megesik az is, hogy késő órában, midőn az ülésteremben már alig van valaki, az ott levő tizenöt-húsz ember kijelenti, hogy teljes ülést tart, és visszavonja az az nap hozott határozatokat. Máskor ismét az is előfordul, hogy, miután a helyhatóság az ő hatalmokban van, a rendőrség felett is rendelkeznek, s így a fegyverek hatalmát hívják segélyül, s a makacskodókat kényszerítik a távozásra. S miután példát kell adni arra, hogy a mérsékeltek mikép hallgattassanak el egyszer mindenkorra, azon tizenöt-húsz ember, a ki kijelenté, hogy teljes ülést képez, és a felügyelő bizottságot alkotó öt-hat ember, a legelőkelőbb ellenzékiek ellen elfogatási parancsot hoznak. A Bon-Conseil-kerület alelnöke, s az Unité-kerület békebírója a börtönben elmélkedhetnek a felett, minő veszedelmes dolog az anarchisták ellen a Conventhez intézett kérvényt aláírni.* — Május vége felé a kerületi

s még kalapjaikat is ott hagyták.« — Schmidt. *Tableaux de la révolution française* I. 213, 313. (Dutard szavai május 13 és 27-ikén.) A Bon-Conseil és az Arsenal-kerületben a mérsékeltek ellen elkövetett erőszakoskodásokról mondatik: »a székekkel ütlegeltek, több ember megsebesült, egy kapitányt karosszékből vittek el; a küldöncz-gyerekek és a bolti inasok elfutottak, s a sansculotte-ok maradtak urai a helynek.« — Meillan. *Mémoires*. 111. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 237. A jakobinusok ülése május 26-ikán. »A Butte-des-Moulins-kerületi gyűlésen a hazafiak, látva hogy nincsenek túlsúlyban, székeket kaptak fel és kivették az aristocratákat.«

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 78.

gyűléseken senki sem merészel már csak egy szóval sem a jakobinusok indítványai ellen felszólalni, sőt gyakran csupán jakobinusok vannak jelen; és így pl. a Gravilliers-kerületben mindenkit kiűztek, ki nem tartozott az ő bandájokhoz, s ezentúl már egyetlen »fondorkodó« * sem viszi végbe azt az oktalanságot, hogy ott megjelenjék. — A jakobinusok most már egyedül képezik a határozó népet, és teljhatalommal vannak felruházva, hogy mindenkit, ki szálka szemökben lefegyverezhessenek, proscribálhassanak, hivataláról letehessenek, megadóztathassanak, a hadsereghez küldhessenek, börtönben tarthassanak, mert, a helyhatóság büntársok és vezetőjök levén a Convent ellen fordíthatnak minden fegyvert, melyet az adott kezökbe, megtámadhatják a girondistákat utolsó menedékhelyökön, és hatalmokba ejthetik azon utolsó erődöt, mely még nem az övék.

VI.

Hogy ez utóbbi czélt elérjék, ahhoz nem kell egyéb, mint, hogy valamennyi városi kerületben egyszerre tegyék meg azt, a mit megszoktak volt mindenikben külön-

Roux, békebíró, ápril 16-ikának éjjelén elfogatik és börtönre vettetik. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. III. 220, hol Sagnier alelnökről van szó, május 10-ikéről. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 231, az Union-kerület azon öt polgáráról van szó, kik a kerület forradalmi bizottsága által elfogattak, »a miért Marat és Robespierre ellen beszéltek.«

* Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 154. Bourdon beszéde a jakobinusokhoz május 20-ikán.

külön tenni, erőszakkal és csellel a valódi nép helyét foglalva el, mert már a nép haragjának rémképét állítatják a Convent elé. — A városházán üléselő helyhatóság, és a püspöki palotában székelő központi zugszűlekezet küldötteket meneszt, egyidőben, s ezek, Párisz valamennyi kerületében ugyanazon kérvényt adják át: * »Itt van egy kérvény, melyet alá kell írni. — Olvastásék fel. — Felesleges, hisz a kerületek többsége már elfogadta.« »E hazugság néhol sikerrel jár; sokan jóhiszeműleg, a nélkül, hogy elolvassák, elfogadják. Több kerületben felolvassák, és megtagadják annak aláírását; máshol felolvassák, de megelégszenek azzal, hogy napirendre térjenek felette. Mi történik tehát ilyenkor? A fondorkodók és kolomposok helyben maradnak mindaddig, míg a jóra való polgárok eltávoznak; ekkor, ők levén urai a helyzetnek, elhatározzák, hogy alá kell írni, s az meg is történik. Másnap, midőn a polgárok ismét megjelennek a gyűlésen, eléjük teszik azt aláírás végett, s ha ezek akadékoskodnának, az előtte való napon hozott határozatra hivatkoznak. Ha valaki némi észrevételt akarna tenni, e rettentő szavakkal hallgattatják el: írd alá, vagy nem kapsz igazolványt polgári érzületedről.« — És e fenyegetés szentesítésére több kerületben, hol a proscritionális jegyzékek szerkesztői viszik az uralmat,

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 3. Adresse rédigée par les commissaires des 48 sections, approuvée par 35 sections, et par la Commune, et présentée à la Convention, le 15 avril. — E kérvényt több más előzte meg, melyek kísérletképen bocsáttattak világgá. — *U. o.* XXV. 319. Pétition de la section Bon-Conseil, 8 avril. — *U. o.* XXV. 320. Pétition de la section de la Halle-au-Blé, 10 avril.

határozatba megy, hogy a polgári érületről szóló igazolványok meg fognak változtatni, és olyanok, kik nem akarnak aláírni, nem kapnak igazolványt. De még ezzel sem elégszenek meg; lándzsával fegyverzett embereket szólítanak fel az utczákon, hogy ezek kényszerítsék a járókelőket az aláírásra.« * — A helyhatósági tekintély egész súlyát nyilvánosan vetik a mérleg serpenyőjébe. »A községtanács biztosai, követve helyhatósági titkároktól, asztalokkal, téntával, papírral és jegyzékekkel járnak körül Párizsban, dobos kíséretében, és polgárkatonák által megelőzve.« Időről-időre »ünnepélyesen megállanak«, és Brissot, Vergniaud, Guadet ellen szónokolnak, azután

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 83. Vergniaud beszéde a Conventben ápril 20-ikán. »Mind e tények ismereteseek, senki sem vonhatja azokat kétségbe; 10,000-nél több tanu igazolhatja azokat.« — Ugyanezen eljárás követtetik Lyonban, 1792 január 13-ikán, midőn a népre való fellebbezés ellen akarnak egy kérvényt aláíratni. (lásd: Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution* című munkájában. I. 145, 155.) A jakobinusok jegyzőkönyve azt állítja, hogy a kérvényen 40,215 aláíró van: »A kérvényt először is körülbelől kétszáz klubbtag írta alá, kik magukat a népnek nevezék... A nép között azon hírt terjesztették, hogy mindazok, kik azt alá nem írják, egy proscritionális, vagyis fekete névjegyzékre jutnak. Ezután minden piacon padokat állítottak fel, és minden arra járó karjánál fogva vezettek oda, hogy írjon alá. Miután pedig ez az eljárás nem volt eléggé sikeres, hat-hét éves gyermekeket, nőket, és még olvasni sem tudó falusiakat is aláíratnak.« Azt mondták ezeknek, hogy az aláírások következtében a kenyér ára fog lejjebb szállani... »Esküszöm önnek, hogy ez a kérvény legfeljebb száz ember műve; Lyon polgárainak igen nagy többsége souverainitásának jogában kíván maradni, hogy Lajos felett ítélhessen.« (David levele Lyonból a Convent elnökéhez, január 16-ikáról.

»aláírásokat kérnek és szednek össze.« * — Az így kisikart parancsoló irályú kérvényt a polgármester a községtanács és harminczöt kerület főtanácsának nevében a Convent elé viszi, s abban huszonkét girondistának, mint árulóknak kiűzetését szemtelen módon követeli. — Más alkalommal egy hasonló sommás kérvényt nyújtanak be a Conventnek mind a negyvennyolcz kerület nevében, utóbb kitűnik, hogy csupán tizenhárom-tizennégy kerület fogadta azt el.** Néha e politikai hetvenkedés még szemtelenebb módon nyilatkozik. A Szent-Antal külváros állítólagos képviselői megjelennek a Convent előtt a forradalmi programm bemutatására. »Ha ezt el nem fogadjátok, mondják a küldöttek, kijelentjük, hogy fellázadunk; 40,000 ember áll az ajtó előtt.« *** A tény pedig az, »hogy vagy ötven, a külvárosban alig ismert bandita«, kiket egy, egykor kárpitosból lett rendőrbiztos vezet, »útközben összeszedtek mindenkit, a kit a műhelyekben és boltokban előtaláltak«, és hogy a Vendôme-téren összegyűlt tömeg nem is tudja, mit fognak az ő nevében mondani. † — De bárminő mesterségesen történt is e népnek összecsedítése, mégis hasznára válik a jakobinusoknak; ugyanis megmutatja a Conventnek, hogy tulajdonképen ki az ura, és ez által új, hatásosabb táma-

* Lásd: *Fragment par Lanjuinais* (Durand-Maillane *Mémoires* című munkájában 297.)

** Lásd: Meillan. *Mémoires*. 113.

*** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVI. 319 (május 12-ikéről). — Meillan. *U. o.* 113.

† Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XVI. 327. Midőn a tömeg megtudja, hogy miről van szó, új képviselőket küld a Conventbe, kik kijelentik az elsőkről: »Mi ezeket megtagadjuk.«

dás útjait jelöli meg. Az nap, melyen Marat felmentetett, egész him- és nőnemű »csöcseléke« elkísérte őt; s azon ürügy alatt, hogy a Convent előtt akarnak felvonulni, eláraszták a gyűléstermet, elfoglalták a padokat, s a karzatok által támogattatva, a taps és lárma viharának közepette ismét a szószékre emelték a lázadás, rablás és gyilkolás czégéres terjesztőjét.* — Mindazonáltal, bármily erélyes és kitartó legyen is az ostrom, a Convent, mely annyi dologban engedett már, korántsem egyezik bele, hogy önmagát megcsonkíttassa. Kijelenti, hogy a huszonkét képviselő ellen beadott kérvény rágalmazó; és egy tizenkét tagból álló rendkívüli bizottságot küld ki azon czélból, hogy ez a községtanács és a kerületek irataiból keresse ki azon állandó összeesküvés törvényes bizonyítékait, melyet a jakobinusok egész nyíltan szerveznek a nemzeti képviselő ellen; Pache polgármester a Convent sorompói elé idéztetik; Hébert, Dobsen és Varlet ellen elfogatási parancs adatik ki. — Miután tehát a nép akaratának nyilvánulása nem tette meg a kívánt hatást, és a Convent, a helyett, hogy engedelmeskednék, fellázad, nem marad más hátra, mint az erőszaknak alkalmazása.

»Márczius 10-ike óta ez emberek nem szűnnek meg nyíltan a ti legyilkolástokra izgatni«, mondja Vergniaud.** — »Borzasztó pillanat ez, írja május 12-ikén egy észlelő, és nagyon hasonlít azokhoz, melyek szeptember 2-ikát készítették elő.«*** — Ugyanazon nap estéjén a

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIV. 143.

** Lásd: *U. o.* XVII. 175. (Május 23-ikáról.)

*** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 212.

Dutard jelentése május 13-ikán.

jakobinusok klubbjában egy tag azt indítványozza, »hogy minden gazember irtassék ki, mielőtt a többiek a hadsereghez távoznának.« * »Én tanulmányoztam a Conventet, mondja a szónok; részben kivégzendő gazemberekből áll az. Dumouriez valamennyi hívének, és minden összeesküvőnek el kell vesznie; ki kell lőni a riadóra hívó ágyúkat, és elzárni a sorompókat.« ** Másnap reggel »Párizs falai tele vannak oly falragaszokkal, melyek a párizsiakat felszólítják, »hogy rögtön üssék agyon az álamférfiakat.« *** — »Végezni kell már velök«, ez a sansculotte-ok kifejezése. — A következő héten, a jakobinus klubokban úgy mint másutt »a rögtöni felkelés tárgyalása van napirenden. . . . A mit mi egykor a szabadság, a haza iránti szent lelkesedésnek nevezünk, dühöngéssé változott, mely az őrző felbőszültségében nyilvánul, s melyet már lehetetlen mással, mint erőszakkal szabályozni, fegyelmezni. Nincs e szerencsétlenek között egyetlen egy sem, a ki ne állana reá az ellenforradalomra, ha megengednék neki, hogy a leginkább megbélyegzett feketéket saját ujjáival megfojtsa, lábaival eltiporja. . . . † Ebből következik: hogy azon nap, azon óra, azon pillanat, melyben a felkelés kitör, lesz kétség kívül az is, melyben a jakobinus párt, nézete szerint haszonnal, és

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 218 : »Ily tervről valóban van szó, és több egyénnek feje már ki is van jelölve.« (Terrasson szavai május 13-ikáról.)

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 9. Guadet elbeszélése a Conventben, május 14-ikén.

*** Lásd: *U. o.* XXVII. 2. (*Patriote français*, május 13-ikáról.)

† Lásd: Schmidt. *U. o.* I. 242. Dutard jelentése május 18-ikán.
— *U. o.* 245.

minden veszélyeztetés nélkül fogja Párizs valamennyi rablóját a küzdőterre bocsáthatni;* és a városházán, a püspöki palotában, a jakobinus klubbokban a legaljasabb ördögök már rendezik a mézszárlás tervét.**

Ezen terv szerint egy elszigetelt házat fognak választani, melynek földszinti részén három, egymásba nyíló szoba van, a háttérben egy kis udvarral; a huszonkét girondistát éjjel el fogják hurczolni lakásaikról, s ezen, már előre elkészített mézszárszékre fogják hozni; egymás után fognak az utolsó szobába löketni; itt meg fognak öletni, hulláik pedig, egy, az udvar közepén ázott verembe fognak dobálni, s oltatlan mézszszel befedetni; a közönség azt fogja gondolni, hogy kivándoroltak, a mit költött leveleik kinyomatásával fog a párt hihetővé tenni. A városi rendőri bizottság egy tagja kijelenti, hogy a művelet könnyen keresztülvihető. »A szeptemberiek módjára fogunk velök elbánni, nem ugyan sajátkezűleg, hanem kéz alatt levő fizetett emberek által.« — A jelenlevő hegypártiak, Bourdon Lénárt és Legendre, semmi ellenvetést nem tesznek; az utóbbi csak azt jegyzi meg, hogy a Conventben nem kell a gi-

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 254. Dutard jelentése május 19-ikén.

** Lásd: Bergoeing, Chatry, Dubosq. *Pièces recueillies par la commission des Douze et publiée à Caen, le 28 juin 1793*. (Meillan *Mémoires* című munkájában 176—198 lapokig.) Különben a gyilkosságra vonatkozó kísérletek már megkezdődtek. — »Nem sok híja volt, hogy Lanjuinais legyilkoltatott; több képviselőt sértettek és fenyegettek. A hadsereg egy húron pendül a rosszakarókkal, és így semmi védelmi eszköz sincs kezünkben.« (Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 562. Michel képviselő levele megbízóihoz május 20-ikáról.)

rondistákhoz nyúlni; a Conventen kívül ők »csupán oly gazemberek, kinek halála meg fogja menteni a köztársaságot«, azért legyilkoltatásuk meg van engedve; hozzá teszi még azt is, hogy »tanuja lehetne annak, miként pusztul el a fekete oldal valamennyi gazficzkója, a nélkül, hogy azt meggátolná.« * — Többen a huszonkét kijelölt képviselő helyett azt kívánják, hogy harmincz vagy harminczkettő gyilkoltassék le, sőt némelyek háromezernak halálát követelik; ezekhez járulnának még minden városi kerület gyanus egyénei, és már is tíz-tizenkét proscritionális névjegyzék van forgalomban. Ugyanazon éjjel, s ugyanegy órában általános razziát tartanak, és az illetőket a karmeliták zárdájába vinnék a Luxembourg palota közelében, és »ha e hely nem volna elegendő«, a Bicêtrebe; itt azután »eltüntetnék őket a föld színéről.« A kolomposok némelyike Párizs megtisztítását a néposztón találékonyságára akarja bízni. »Szaggatott, határozatlan mondatokban« így szólnak a néphez: »Emelkedjél fel, és tégy szived sugallata szerint, én nem adhatok neked tanácsot, mert ennek következtében azok, kikre le kellene csapnod, menekülnének.« Varlet ellenben egy, a közjóra vonatkozó, igen is határozott és helyes, tizenöt cikkelyből álló tervezetet ajánl: »hurczoltassanak el a centrum képviselői, és azok, kik az alkotmányozó és törvényhozó gyűlésnek is tagjai voltak; a nemesek,

* Lásd: Bergoeing, Chatry, Dubosq. *Pièces recueillies par la commission des Douze et publiées à Caen, le 28 juin 1793.* (Meillan *Mémoires* című munkájában.) — Meillan. *Mémoires* 39–40-ik lapon. A vallomásokat mind szemtanuk tették. A mézszárlásra való indítványok a polgármesteri gyülekezetben május 19, 20 és 21-ikén, a Cordeliers-klubban május 22 és 23-ikán tétettek.

papok, jogászok, stb.; irtassanak ki mindezek, és a Bourbonok, és valamennyi miniszter.« Hébert viszont, a girondistákról szólva azt írja lapjában, hogy »haláluk órája nem sokára ütni fog«, és »ha majd szennyes vérök kiöntatott, az aristocrata csaholók vissza fognak térni barlangjaikba, mint augusztus 10-ikén.« — Világos, hogy a hivatásos gyilkosok már jó előre értesítették. Egy Laforêt nevű ember, ki a Louvre-rakodón zsibárus bolttal bír, s ki, feleségével együtt kitüntette már magát szeptember 2-ikán, kiszámítja, hogy »ők Párizsban hatezren vannak sansculotte-ok, kik mindannyian készek legyilkolni a legelső jeladásra a rossz képviselőket, és a nyolcz-ezer kérvényezőt«; ezek alatt kétség kívül azok értendők, kik több kerületben aláírták a községtanács ellen a Conventhez intézett kérvényeket.* — Egy másik szeptem-

** Ugyanily öldöklési terveket táplálnak Lyonban. (Lásd Guillon de Montléon. *Histoire de la ville de Lyon pendant la révolution*. I. 248). Châlier így szól a klubban: »Háromszáz kijelölt fej nem fog kezeink közül kisiklani. Kerítsük kezeink közé a megye igazgatóit, a városi kerületek elnökeit és títkárait; kössük őket egy kötegbe, tegyük a nyaktiló alá, mossuk meg kezeinket kiomló vérökben. Erre azután a forradalmár helyhatóság a május 28 és 29-ike közötti éjjelen hatalmába ejti a fegyvertárt, és a városházát ágyúkkal tölteti meg. De a lyoni városi kerületek, sokkal erélyesebbek levén mint a párizsiak, fegyvert ragadnak, és borzasztó ütközet után hatalmukba ejtik a városházát. A két párt közötti erkölcsi különbség Gonchon leveleiben igen jól van megjelölve. (Lásd: *Archives nationales*. AF. II. 43. Lettre de Gonchon à Garat. 31 mai, 1-er et 3 juin.) Többi között így ír Gonchon: »Nyugtassa meg a Conventet, hogy ne féljen semmitől. Lyon polgárai elboríták magukat dicsőséggel; a legnagyobb bátorságot mutatták ki mindazon ütközetekben, melyek a város különböző részeiben folytak le, s a legnagyobb nemeslelkúséget elleneik iránt, kik magukat gazúl

beri gyilkos, Henriot, a Jardin-des Plantes-zászlóalj parancsnoka, találkozva kikötőbeli munkásokkal, rekedt hangján így szólt hozzájuk: »Jó napot, bajtársak, nem-sokára szükségünk lesz reátok, még pedig jobb munkára; nem fát, hanem hullákat kell majd talyigáitokon szállítanotok. — Jól van, jól, felelé egyik munkás félig ittas hangon; úgy teszünk majd, a hogy szeptember 2-ikán tettünk; ez pénzt hoz a konyhára.« — »Cheynard lakatosmesternél, a pénzverde gépészénél töröket gyártanak, ... s a karzatokon levő nők között már kiosztottak kétszáz darabot.« * — Végre, május 29-ikén azt indítványozza Hébert a jakobinusok klubbjában, »hogy a tizenkettes bizottság tagjai támadtassanak meg«, s egy más jakobinus kijelenti, hogy »azok, kik a dictátori hatalmat bitorolták«, értsd ez alatt a girondistákat, »a törvényen kívül állanak.« **

viselték.« — A helyhatóság úgy tön, mintha alkudozni akarna, s e célból egy trombitást küldött ki, zászlóval, azután, hirtelen, áruló módon a kerületi tagokra ágyúgolyók özönét bocsátatá, s a sebesülteket a folyóba vetteté.« »Lyon annyira rágalmazott polgárai elsők adták példáját annak, minőnek kell lennie a valódi republikánus jellemnek; nézze ön végig a forradalmak történetét: talál-e ehhez hasonló példát; ők valának a győztesek, és nem ontottak egy csepp vért sem.« Ápolták a sebesülteket, és gyűjtést rendeztek a halottak özvegyei és gyermekei számára, tekintet nélkül a pártállásra. — V. ö. Lauvergne. *Histoire du département du Var*. 17. Ugyane látvány észlelhető Toulonban (a mérsékeltek felkelése alkalmával 1793 július 12 és 13-ikán). — Toulonban úgy mint Lyonban a győzelem után csak is rendes törvényszéki eljárás tartatott, s két-három gyilkos, kiknek gazzetteik törvényesen be valának bizonyítva, kivégeztetett.«

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 335. Perrière jelentése május 29-ikéről.

** Lásd: Bergoeing, Chatry, Dubosq. *Pièces recueillies par la*

Mindezek túlzott, ügyetlen, haszontalan, veszedelmes vagy legalább is korai dolgok, s a hegypárt fejei, Danton, Robespierre, sőt maga Marat is, kik jobban vannak tájékozva, és nem oly korlátolt elméjűek, előre látják, hogy ily állatias vérfürdő teljesen fellázítaná a már félig lázadó megyéket.* A törvényhozói gépezetet nem szabad összetörni, csupán használni; az érdeklett felek fel fogják használni a Conventet, hogy a kivánt csonkítást rajta véghez vigyék; ilyképen a műtét, távolból törvényesnek fog látszani, és a szokásos nagy szavak kíséretében, a vidékre nézve elfogadhatónak lehet majd azt feltüntetni. Robespierre, ki mindig körültekintő és illedelmes, ápril 3-ikán a jakobinus klubban már előre is meghatározta és megvonta a közel álló lázadás határait. »A jó polgárok, így szólt ő, gyűljenek össze kerületeikben, és jöjenek el *minket kényszeríteni, hogy a hűtlen képviselőket vessük börtönbe.*« ** Ennél mérsékeltebben, és az elvekből kiindulva, helyesebben, nem lehet eljárni. A nép mindig megtartja azon jogát, hogy megbizottaival együtt működhessék, és a karzatokon ezt naponként meg is teszi. Az elővigyázat legnagyobb mértékével, mi Ro-

commission des Douze et publiées à Caen, le 28 juin 1793. 195. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire.* XXVII. 296.

* A lyoni felkelés május 29-ikén történt. Június 2-ikán jelentik a Conventnek, hogy Lozère megye felkelőinek serege, mely 30,000 embernél többre rúg, elfoglalta Marvejols-t, és Mende-ot készül elfoglalni. (Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire.* XXVII. 387.) — *U. o.* a 3 és 214-ik lapokon olvasható Bordeaux-nak (május 14-ikén), és Marseille harminczkét városi kerületének (május 25-ikén kelt, s) a jakobinusok elleni fenyegető felirata. — V. ö. Robinet. *Le procès des Dantonistes.* 303, 305.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur.* VII. 38.

bespierrezet oly jól jellemzi, ő megtagadja további közreműködését. »Én nem vagyok azon helyzetben, hogy a népnek előírjam a megszabadulására vezető eszközöket; ezt egy ember nem is képes tenni«, én nekem sem adott ez, kit a négy év óta tartott forradalom, és a zsarnokság diadalának szívszaggató látványa kimerített, . . . nem nekem, kit lassú láz, különösen a hazafiúság láza emészt. Én szólottam; e pillanatban egyéb kötelességem nincs.« Különben pedig a helyhatóságra bízva, »hogy egyesüljön a néppel, s alkosson vele szoros szövetséget.«* — Más szavakkal, a községtanács dolga a csínyt véghezvinni; a hegypártnak nem szükséges előtérbe lépnie. De azért e párt »tökéletesen be van avatva a titokba«, fejei húzogatóják azon zsinórokat, melyeken a városháza nyílt színpadán a bábok ugrándoznak; »Danton és La-croix magának a jólét bizottmányának irodájában írták meg« azon sértő felszólítást, melyet a községtanács szónoka május 31-ikén a Conventben fog felolvasni, és a válság egész hetében, Danton, Robespierre, Marat, lesznek tanácsadói, igazgatói, mérséklői, az összes tevékenységnek, ők fogják vezetni, buzdítani, programjok háttárai közt visszatartani a felkelés valamennyi csatlósait.**

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 297. A jakobinusok ülése május 29-ikén.

** Lásd: Barrère. *Mémoires*. II. 91, 94. Bárminő hazug is különben Barrère, e dologban elfogadhatjuk tanuskodását; nem látom be, miért hazudott volna, s különben is, tagja levén a jólétbizottmányának, tájékozva lehetett. De meg a hegypárt bűnrészességére és Danton szerepére vonatkozó állításait a tények összesége is bizonyítja. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 200. Danton, a Conventben, június 13-ikán tar-

VII.

Egy három felvonásos tragikomikus drámával van dolgunk, melynek minden felvonása, mindig ugyanazon, és mindig előrelátott színházi fogással végződik; a fő intézők egyike Legendre, gondoskodott róla, hogy a fogás jó előre köztudomású legyen. »Ha a dolog még tovább tart, mondá ő a Cordelier-klubban, ha a hegypárt még tovább is tehetetlenkedik, akkor a népet hívom fel, így szólok a karzatokhoz: jőjjetek le, és vegyetek részt tanácskozásainkban.« * — Kezdetnek, május 27-ikén, Hébert és társainak elfogatása alkalmából a hegypárt, a karzatok által támogatva, dühöng. Hasztalan jelenté ki a többség ismételten is akaratát. »Ha van itt száz derék polgár, mi ellentállunk, mondja Danton. — Elnök, kiált Marat Isnard-ra, ön zsarnok, ön gyalázatos zsarnok! — Követelem, kiáltja Couthon, hogy az elnök letétessék. — Az Abbayeba az elnökkel!« — A hegypárt elhatározta,

tott beszédében a többi közt így szól: »A május 31-iki ágyúk s a felkelés nélkül, az összeesküvők diadalmaskodtak volna, ők szabtak volna nekünk törvényt. Essék vissza reánk a törvény átka! *En idéztem fel ezen felkelést!*... Kivánom, hogy jelentse ki a Convent, miszerint május 31-ike nélkül a szabadság már nem léteznék.« — *U. o.* 220-ik lapon, Leclercnek a Cordelier-klubban tartott beszédében olvassuk: »Nem Legendre volt-e az, ki megghiúsítá azon bölcs intézkedéseket, melyeket mi annyiszor megragadtunk, *hogy ellenünket kiirtsuk? Ő volt az, ki Dantonnal együtt, vétkes ellentállásával a május 31-iki napokban mérsékletre kényszerített minket; Legendre és Danton elleneztek azon forradalmi eszközöket, melyekkel a nagy napokban el akartunk tiporni Párizsban minden aristocratát.*«

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française.* I. 244. Dutard jelentése május 18-ikán.

hogy nem fog többé elnökölni; kirohan a padokból, és hozzá fut, emlegeti, hogy »legyilkolja«, szavát ordításai-
val elnyomja, s kényszeríti, hogy végre, elfáradva és ki-
merülten hagyja el az elnöki széket; ugyanígy kergeti
ki Fonfrède-et, ki Isnard helyét foglalja el, s végre bün-
társainak egyikét, Hérault de Séchelles-t ülteti az elnöki
székbe.* — E közben a Convent bejáratánál álló »őrség
szétugrasztatott«, és fegyveres emberek tömege »tölti be
a folyosókat, és zár el minden bejáratot«; Meillan,
Chiappe és Lydon, ki akarván menni a teremből, elfo-
gatnak, Lydonnak »kardot tesznek mellé«,** s a bent-
levő kolomposok izgatják, pártolják és igazolják künn
levő csatlósaikat. -- Marat, megtudva, hogy Raffet pa-
rancsnok kiürítette a folyosókat, szokott vakmerőségé-
vel oda megy hozzá, »pisztolyt szegezve rá elfogatja«,***
mert a népet, a kérvényezés és a kérvényezők szent jo-
gát tiszteletben kell tartani. »Öt-hatszáz ember, majd
mind fegyveres«, † három óra óta ott áll már a terem
ajtai előtt; s az utolsó perczen még két csapat képében, a
Gravilliers- és Croix-Rouge kerületből, megérkezik a vég-
leges segély. Így felszaporodva, kiáradnak a nekik kije-
lölt padokból, elszélednek a teremben, s a még ülésező

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 253 és köv. lapokon. A május 27-iki ülés. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 294. — Buchez et Roux. *U. o.* XXVIII. 9. (*Précis rapide*, par Gorsas.)

** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 258. — Meillan. *Mémoires* 43.

*** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 259 (Raffet szavai).

† Lásd: Meillan. *Mémoires*. 44. — Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 267, 280.

képviselők közé vegyülnek. Éjfél már elmúlt; számtalan képviselő, a fáradságtól és undortól kimerülve, távozik; Pétion, Lasource, és néhány más, kik vissza akarnak jönni, nem képesek áttörni a fenyegetődöz tömegen. A kérelmezők, önmagukat téve meg Franciaország képviselőinek, kárpótlásul, és a távollevők helyében, a hegy-párttal szavaznak, s a jakobinus elnök, esze ágában se levén őket visszautasítani, még fel is szólítja, »hogy távoztassanak el minden akadályt, mely a nép jóléte ellen emelkedik.« E handabandázó tömegben, a füstölgő lámpák félhomályában, a karzatok zajongása közepett, nem is lehet jól hallani, minő indítvány bocsáttatik szavazás alá; nem lehet jól megkülönböztetni ki marad ülve, vagy ki áll fel; de két rendelet elfogadtatik, vagy legalább elfogadtatni látszik, az egyik, mely Hébert és bűntársainak szabadon bocsáttatását követeli, a másik, mely a tizenkettes bizottságot szünteti meg.* A dolgok kimene-

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 44. »Az elnökkel szemben, tőle tíz lépésnyire, tekintetemet mindig reá függesztém, mert azon borzasztó zajban, mely a gyülekezetet lealacsonyítja, nem lehetett egyéb iránytűnk, és határozottan állíthatom, hogy sem nem láttam, sem nem hallottam, hogy a rendelet szavazás alá bocsáttatott volna.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 278. Osselinnek, május 28-ikán tartott beszédében mondatik: »Ma reggel a rendelet szövegezését a titkároknak aláírás végett átadtam. Egyikök. elolvassván azt, mondá, miszerint az utolsó cikkely nem fogadtatott el, de az előbbieket igen.« — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 562. A Michel képviselő itt idézett május 29-ikén kelt levelében ez áll: »Az őrség lefegyvereztetett, s a törvények szentélye körülbelül négy órától tíz utánig körül volt véve, úgy, hogy senki sem mehetett ki, még a legsürgetőbb szükség miatt sem.«

telére váró hírnökök, az újdonsággal azonnal a városházára sietnek, s a községtanács, diadalát viharos tapsokban ünnepli meg.

Másnap azonban a többség, daczára a név szerinti szavazás borzalmainak, és a hegypárt dühének, védelmi állásba helyezkedik, visszavonja az őt lefegyverző rendeletet, s egy újonnan hozott rendelet a tizenkettes-bizottságot állítja vissza. A műveletet tehát újra kell kezdeni; de nem az egészet, mert Hébert és a többi letartóztatott egyén szabadon maradt, s a többség, mely vagy szeméremből, vagy az önfentartás ösztönéből, visszahelyezi állomására az őrséget, gyengeségből, vagy a kiengesztelődés reményéből beleegyezik, hogy foglyai szabadon bocsáttassanak. — A többség tehát a küzdelemben tulajdonképen a rövidebbet húzza; ebből kifolyólag feltámadt ellenfelei azonnal újra megkezdik a támadást, és taktikájok igen egyszerű, t. i. az, mely már augusztus 10-ikén is oly jól sikerült.

Arról van szó, hogy az életbeléptetett kormány lezármaztatott és ideiglenes jogaival a nép fensőbb és elidegeníthetlen joga, és a már természeténél fogva törvényes hatalommal, a már lényegében abszolút hatalom állítassék szembe. E célra a Cité-kerület, Maillardnak, a szeptemberi gyilkosok egyikének alelnöksége alatt felszólítja a többi negyvenhét kerületet, hogy mindenik két-két, »korlátlan hatalommal« felruházott biztost válasszon. Harminczhárom epurált, megrémített vagy megfojgatózott kerületben a jakobinusok egyedül, vagy majdnem egyedül,* bandájok legelszántabb tagjait, főleg

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 308.

idegeneket* és gazokat, választanak e célra, összesen hatvanhat ily biztost, kik, 29-ikén este összegyűlnek a püspöki palotában,** és maguk közül kilencz egyént kiválasztanak, a kik Dobsen alelnöklete alatt a forradalmi központi végrehajtó bizottságot alkotják meg. Ez a kilencz ember teljesen ismeretlen, alárendelt, névtelen báb; egy héttel utóbb, midőn szerepüket már el fogták

A butte-des-moulinsi hazafias társulat május 30-iki jegyzőkönyvének kivonata így szól: »Miután feltehető, hogy a kerület többsége, ismeretes levén polgári érzületének hiányáról és forradalomellenes szelleméről, . . . vagy visszautasítaná e biztosok megválasztását, vagy olyanokat választana, a kik nem bírják a hazafiak bizodalját«, . . . a hazafias társulat maga vállalkozik a kívánt két biztos kiküldésére.

* Lásd: Durand-Maillane. *Mémoires*. 297. *Fragments* par Lanjuinais, a hol ez mondatik: »Hét idegen, hét külső ügynök, Defieux, Proly, Pereyra, Dubuisson, Gusman, a két Frey testvér, tétettek meg a községtanács által felkelési bizottsággá.« — Legnagyobb részök még korhely is; ilyenek névleg Varlet, Dobsen, Hassenfratz, Rousselin, Deffieux, Gusman, stb.

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 156. Itt olvassuk: »Mi a forradalmi bizottság tagjai, Clémence polgár a Bon-Conseil kerület részéről; Dunouy polgár a Sansculottes-kerület részéről; Bonin polgár a des-Marchés-kerület részéről; Auvray polgár a Mont-Blanc-kerület részéről; Séguy polgár a Butte-des-Moulins-kerület részéről; Moissard polgár Grenelle, Berot polgár Issy kerületből, Rousselin polgár az Unité-kerület részéről; Marchand polgár a Mont-Blanc-kerület részéről, Grespin polgár a Gravilliers kerület részéről.« E biztosok június 6-ikán lemondanak. — A bizottság, melynek eleinte kilencz tagja van, később tizenegyre (lásd: Buchez et Roux *Histoire parlementaire* című munkájokban XXVII. 316. *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 31 mai), majd huszonötre (lásd Pache beszédét a jóléti bizottmányban június 1-én) szaporodik.

játszani, és nem lesz reájok többé szükség, visszaküldetnek a színpalak mögé. Addig is azonban úgy tekintetnek mint a souverain nép megbizottai, fel vannak hatalmazva mindenre, mert a nép mindenhatóságát reájok ruházta, egyedül ők vannak felhatalmazva, mert az ő megbízatásuk a legkésőbbi keletű, s ők e minőségben díszlegnek is, körülbelől úgy, mint az arannyal és bíborral elhalmozott néma személyek, kik az operában a bíbornokok konklávéját vagy a szent birodalom gyűlését képviselik; a politikai komédia ehhez hasonló szemtelen bohózzattá még soha sem aljasodott le. — Május 31-ikén, reggeli hat és fél órakor, Dobsen és segédei megjelennek a község főtanácsa előtt, felmutatják meghatalmozásukat, és kijelentik, miszerint a főtanács fel van oszlatva. A főtanács épületes alkalmazkodással beismeri bukását, és elhagyja a termet. Ugyanily gyorsan nyilatkozó hálaérettől eltelve Dobsen azonnal visszahívja a főtanácsot, s a nép nevében visszaállítja összes működését, kijelenti, miszerint érdemeket szerzett a hazával szemben.*— Ugyanezen időben, egy másik demagóg, Varlet, ugyanezt a műtétet végzi a megyei tanácssal, s e két testület, új keresztelek által szentesítve, egyesül a hatvanhat biztossal, a diktatúrának együttes gyakorlására. — Ennél törvényszerűbb eljárást képzelni sem lehet, s a Convent helytelenül cselekednék, ha annak ellentállana, hiszen »csupán azon czélra választatott meg, hogy ítéletet mondjon a zsarnok fölött, és elkészítse az alkotmányt; a souverain másra

* Lásd : Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 306. *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 31 mai. — Buchez et Roux. *U. o.* 316. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 319.

nem adott neki felhatalmazást;* következőleg, egyéb tettei, elfogatási parancsai, nem egyebek bitorlásnál, önkénynél. Különben is Párizs sokkal inkább képviseli Francziországot mint a Convent; mert Párizs úgy szólván »kivonata valamennyi megyének, tükre ezek véleményének«,** előőrse a hazafiságnak. »Emlékezzetek vissza augusztus 10-ikére; e korszakot megelőzőleg a vélemények meg valának oszolva a köztársaságban; de alig hogy megtették a döntő csapást, minden elcsendesült. Mit se féljete a megyéktől; egy kis rémitgetéssel és a szükséges utasításokkal a szellemeket a magunk részére fogjuk hajlítani.«*** Nehány békétlenkedő folytonosan az elsőd-választói gyülekezetek összehívását követeli. De »volt-e erre szükség augusztus 10-ikén? S a megyék nem helyeselték-e akkor Párizs eljárását? Most is így fognak cselekedni; Párizs menti meg azokat† következőkép, az új kormány a hadsereg főparancsnokságát egy megbízható emberre, Henriot-ra, a szeptemberi mézszárlók egyikére bízva; ezután egy oly merényletet követ el, melyet a törvény főbenjárónak jelent ki, megparancsolja, hogy a riadóra ágyúlövésekkel jel adassék; másrészt pedig megszólaltatja a riadót, meghúztatja a

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 274. Hassenfratz beszéde a jakobinus-klubban, május 27-ikén.

** Lásd: *U. o.* XXVII. 346. Lhuillier beszéde a Convent május 31-iki ülésében.

*** Lásd: *U. o.* 302. A Convent május 30-iki ülésében, Hassenfratz, Varlet, Chabot szavai, melyeket Lanjuinais idézett.

† Lásd: Mme Roland. *Appel à l'impartiale postérité*. Roland asszonynak egy tüzérrrel tartott beszélgetéséből május 31-ikének estéjén a Carrousel-téren.

vészharangot; elzáratja a sorompókat; a posta kezelői elfogatnak, a levelek felfogatnak és felnyittatnak; ki van adva a rendelet, hogy »a gyanusaktól elvétessenek a fegyverek, és adassanak át a hazafiaknak; a vagyontalanabb polgárok, a míg fegyverben állanak naponként negyven souban részesüljenek.« * Az illető városrészekben lakó csatlósokat sem felejtik el még előtte való nap figyelmeztetni; és így a jakobinus kerületekben a felügyelő bizottságok már reggel megválasztották »a legszükségesebb századokat, hogy fegyvert adjanak mindazok kezeibe, kik valóban méltók küzdeni a szabadságért«, és kioszták valamennyi puskáikat »a jó republikánus érzelmű munkások között.« ** — A mint a nap halad, óráról-órára, látjuk, mint ragadja az erőszak a hatalmat az ellentálló kerületekben a maga kezeibe; a Finistère-, a Butte-des-Moulins-, a Lombards-, a Fraternité-, a Marais-kerületekben *** a nekibátorodott sansculotte-ok megsemmisítik a mérsékelték által hozott határozatokat, és küldötteik délután már megjelennek a városházán az eskületételére.

E közben a községtanács, a nép egyhangúságára hivatkozván, gyakori és fenyegető kérvényekkel ostro-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 307—323. — *Procès-verbaux de la Commune de Paris*. 31 mai.

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 2494. Registre du comité révolutionnaire de la section de la Réunion, procès-verbal du 31 mai, six heures du matin.

*** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 335. A Convent ülése május 31-ikén. A biztosok által a negyvennyolcz kerület nevében benyújtott kérvény; kitűnt, hogy kezdetben csupán huszonhat kerületből kaptak volt meghatalmazást.

molja a Conventet. A kérvényezők betöltik a termet, mint május 27-ikén, és »testvériesen összevegyülnek a baloldalon ülő képviselőkkel.« Nemsokára ezután a hegy-párt, L'aveugle indítványára, tudva, hogy »helye jól meg lesz őrizve«, elhagyja azt és a jobb oldalra ül.* Most azután a jobboldal is elárasztatván, ez kijelenti, miszerint nem tárgyal; Vergniaud azt kívánja, hogy »a gyülekezet csatlakozzék a helyben levő fegyveres hatalomhoz, és helyezze magát annak oltalma alá«; erre barátjaival kimegy, mire a fejét vesztett többség rendes habozásába esik vissza. Körülötte csak lárma és zaj hallható. A hegypártiak, a kérvényezők és karzatok kiabálása úgy hallatszik a teremben, mint a folyton tartó vihar zúgása. A termen kívül, az utcákban húsz-harmincz-ezer ember csap talán össze;** a butte-des-moulinsi zászlóalj a szomszéd kerületek által küldött csapatokkal együtt a Palais-Royalban sánczolja el magát, és Henriot, mindenfelé azt kiabálva, hogy a középső városrészek a fehér jelvényrőzsát tüzték fel, a Saint-Antoine és Saint-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 347, 348. — Mortimer-Ternaux *Histoire de la Terreur*. VII. 350. A városháza küldötteinek, kik jelen vannak az ülésben, harmadik izenetében mondatik: »A nemzetgyűlés csupán akkor volt képes az illető nagyszabású rendszabályokat megragadni . . . miután a gyülekezet megzavarói, kik a jobboldal neve alatt ismeretesek, eléggé igazságot szolgáltatnak maguknak az által, miszerint nem méltók a tárgyalásban részt venni, és nagy handabandázások és káromkodások között, melyekre, mint önök tudják, képesek, ott hagyták az üléstermet.«

** Lásd: Dauban. *La démagogie en 1793*. — Beaulieu. *Diurnal*. Május 31-ikéről. — Henriot nyilatkozata a III. év germinál 4-ikén. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 351.

Marceau-külvárosok sansculotte-jait küldi ellenök ; az ágyúkat mindkét részen felszerelik. — De nem szabad elsütni a megtöltött ágyúkat, nem szabad megadni a jelt a polgárháborúra, »meg kell előzni azon mozgalom következményeit, melyek a szabadságra csak vészthozók lehetnek«, és sürgős dolog a közbékét visszaállítani, és biztosítani, így ír egy képviselő.* A többség tehát azt hiszi, hogy megtagadva a községtanács azon kívánságát, miszerint a huszonkét képviselő, Lebrun és Clavière miniszterek elfogattassanak, bátor tettet visz véghez ; viszontzásul azonban beleegyezik, hogy az általa kiküldött tizenkettes bizottság feloszlattassék ; megerősíti azon határozatot, melylyel a községtanács naponként negyven sout biztosít a fegyverben álló munkásoknak ; kijelenti, hogy a karzatokra szabad a bemenet, és köszönetet szavaz valamennyi kerületnek, azoknak, melyek őt meg akarák védelmezni, valamint azoknak is, melyek meg akarták támadni, megerősíti a nemzetőrség folytonos fegyverben-állására vonatkozó intézkedést, a következő augusztus 10-ikére általános szövetkezést hirdet, fraternizál a Palais-Royalban levő zászlóaljakkal, melyeket a községtanács rágalmi egymás ellen felfegyverzettek, és melyek az utolsó pillanatban belátva a csalódást, most a helyett hogy egymásra törnének, összecsókolóznak.

Az előny most is még a községtanács részén van. Nemcsak kívánatai emeltettek rendeletekké, de forradalmi keresztsége is érvényes marad, végrehajtó bizottmánya hallgatag elismertetik, az új kormány működés-

* Lásd : Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 565. Lettre du député Loiseau, 5 juin.

ben marad, bitorlásai szentesítettnek, tábornoka, Henriot, megmarad az egész hadsereg parancsnokának, és valamennyi dictátori rendszabályai minden akadály nélkül végrehajthatnak. — Annál több ok van ezeket folytatni, súlyosabbakká tenni. »Győzelmetek csak félig győzelem, írja Hébert, *Père Duchesne*-jében, mert mind e gaz fondorkodók még élnek.« — Május 31-ikén este a községtanács elfogatási rendeletet bocsátott ki Clavière és Lebrun miniszterek, Roland és felesége ellen. Ugyanaz nap este, s másnap egész nap, és egész éjjel, azután még harmadnap is, a felügyelő bizottságok mind a negyvenyolcz kerületben, a városháza által kiadott utasításokkal megegyezőleg * átnézik a lakás-jegyzékeket, ** s azok-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 352—360, 368—377. *Procès-verbaux de la Commune de Paris* 1-er et 2 juin. A forradalmi bizottság június 1-i kiáltványában olvassuk: »A ti küldötteitek elrendelték mindazon gyanus emberek elfogatását, kik a párizsi kerületekben rejtőznek. Ez elfogatások e pillanatban hajthatnak végre mindenfelé.«

** Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 2494. Section de la Réunion. Procès-verbal du 1-er juin. — *U. o.* június 2-ikéről. Június 2-ikán elfogatott Robin polgár »mint olyan, ki a törvényhozó gyűlekezetben a nép felségével ellenkező nézeteket nyilvánított.« Ugyanazon napon, a nevezett kerület területén, a községtanácsnak egy, a bizottság egy tagja és két dobos által kísért küldöttsége, egy kiáltványt hirdet ki, melynek czélja a népnek tudtára adni, hogy a haza meg fog mentetni, ha azon rendeletet, melynél fogva az árulóknak nincs többé helyök a senátusban, bátran bevárják.« — *U. o.* június 4-ikéről. A bizottság elhatározza, hogy új tagokkal fogja magát megerősíteni, de hogy ilyenekké csupán »derék sansculotte-okat választ, és nem vesz fel egyetlen jegyzőt, jegyzőségédet, ügyvédet, bankárt és nagy tőkepénzest«, hacsak polgári érzületökről 1789 óta, megdönthetlen bizonyítékot nem szolgál-

ban új neveket jelölnek meg, és biztosokat küldenek ki a gyanusak lefegyverzésére és elfogására. A ki csak beszélt a forradalmi bizottmányok ellen, vagy ellenszegült a május 31-iki merényleteknek, vagy augusztus 10-ikén nem mutatkozott hajlandónak, vagy rosszul szavazott az egykori törvényhozó gyülekezetben, az megérett az elfogatásra; általános, egyidejűleges razzia ez; minden utcában lehet látni összekötözött embereket, kik a kerület gyűlései elé vagy börtönbe vezetnek, kíséret mellett; első sorban a »hazaellenes« hírlapírók; ezen felül az illetők hírlapjainak már lenyomtatott számai elkoboztatnak, s hírlapjaik megszüntetnek: Gorsas nyomdáját elpusztítják, sajtóira pecsétet nyomnak, * magát Prudhomme-ot is elfogják. A Contrat-, Social-, Fraternité-, Marais- és Marseille-kerületekben meg van törve a végső ellentállás, és a községtanács, az utcát illetőleg nyugodt lehetvén, újra kezdheti a Convent elleni támadást.

A községtanács minden kerületre nézve elkészítteté »a sansculotte munkások névjegyzékét«, és ezeknek ideiglenes munkanélküliségök kárpótlásául ** fejenként a Convent által fizetendő hat frankot engedélyezett; ezzel a felkelést díjazza, s miután a készpénznél nincs hatásosabb szer,

tattak. — V. ö. *U. o.* F⁷ 2497 (section des Droits-de-l'Homme). F⁷ 2484 (section de la Halle-au-Blé). Mindezekben hasonlítanak a határozatok és a helyesírás. A Piques-kerület jegyzékei (*u. o.* F⁷ 2475) a legérdekesebbek egyike; találunk ott a miniszterek megidézésére vonatkozó részleteket; az őket kikérdező bizottság még neveiket sem tudja helyesen leírni; többször írja »Clavier« Clavière helyett, és »Goyer« Gohier helyett.

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 19.

** Lásd: *U. o.* XXVII. 357. — *Procès-verbaux de la Commune de Paris*, 1-er juin.

Pache megszerzi a szükséges összegeket, a san-domingói ültetvényesek számára kiutalványozott összegből véve el 150,000 frankot; június 2-ikán a megbizottak elvegyülnek a munkások csoportjai közé, öt livre-es assig-nátákat osztogatva nekik.* Hogy az emberek szíveseb-ben megmaradjanak fegyver alatt, minden zászlóalj-t élelmi szerekkel megrakott kocsik kísérnek;** a gyo-mornak nem szabad üresnek lenni, s az itcze bor igen jól megszilárdítja a hazafiságot. Henriot Courbevoie-ból hivatta vissza azon önkéntes zászlóaljakat, melyek nehány nappal elébb csaptak fel a Vendée ellen intézendő expedi-czióhoz,*** dorbézoló és rabló »kalandorok« valának ezek, kiket utóbb az »ötszáz livre-es hősöknek« neveztek el. A Rosenthal-huszárok is az ő kezeiben vannak, ezek német vasgyúrók, kik, nem értve francziául, süketek ma-radnak minden törvényes felszólításra. Végre a Convent körül körbe állítja válogatott sansculotte-jait, kik között első helyen állanak a legjakobinusabb érzelmű tüzérek, †

* Lásd: Meillan. *Mémoires* 307. — *Fragment* par Lanjuinais. Beaulieu *Diurnal*. Június 2-ikáról. — Buchez et Roux. *Histoire par-lementaire*. XVII. 399. (Barrère beszéde.)

** Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 357. Procès-verbaux de la Commune de Paris. 1-er juin.

*** Lásd: Meillan. *Mémoires*. 58, 53, 307. — Buchez et Roux. *U. o.* XXVIII. 14. (*Précis* par Gorsas.)

† Lásd: Buchez et Roux. *U. o.* XXVII. 359. Procès-verbaux de la Commune de Paris. 1-er juin. »Egy községtanácsos, ki a Beaurepaire-kerületben megjelent, beszéli, hogy nem jól fogadták, hogy azon kerület elnöke elég durván támadta meg őt, és csak képzelt tanácsosnak nézte, hogy bezáratással fenyegették, és hogy szabadságát csupán a Sansculotte-kerület derék polgárainak, és a Beaurepaire-kerület, kíséretében levő tüzéreinek

kik a legrémesebb tüzérszervezeteket, százhatvanhárom ágyút hordanak magukkal, rostélyokkal, és a golyók izzítására való szénnel. És így a Tuileriákat a tape-dur-ök és őrzőgökök bandája veszi körül; a nemzetőrség, mely öt-hatszorta oly számos,* és melyet azért hívtak össze, »hogy a négy-ötezer rabló vállalkozásának a népies mozgalom látszatát adja meg«, nem jöhet a Convent segélyére; lőtávolon kívül állították fel azt, azon forgó csapó hid mögé, mely a Carrousel-tért a királyi kastélytól elválasztó fasorompó megett van. Vett utasítása következtében lekötve, mozdulatlan diszítés állapotában, tudtán kívül** saját maga ellen felhasználva, nem tehet egyebet, mint hogy az előcsapatául szolgáló lázadóknak szabad kezet engedjen. — A Convent csarnokait, lépcsőit és folyosóit már korán reggel ellepték a karzatok rendes látogatói, s a fizetett nők; »bajuszos«, pisztolyokkal és szablyákkal felfegyverzett emberek, az

köszönhető.« — Az ostromra való előkészületek már június 1-én kezdődnek. (Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 2497. Section des Droits-de-l'Homme, procès-verbal du 1-er juin.) Henriot parancsot ad a kerület parancsnokának, hogy küldjön »négy száz embert. és a tüzér századot két ágyúval a Carrouselre a Tuileriák mentében a Place-de-la-Révolution-ra.«

* Lanjuinais 100,000, Meillan 80,000 emberről beszél; Somme képviselő 60,000-et említ, de minden bizonyíték nélkül. Különféle jelekből én a számot sokkal csekélyebbnek tartom, és pedig a lefegyverzés és tartózkodás miatt; talán 30,000-en voltak, mint május 31-ikén.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 566. Loiseau képviselő írja egyik levelében (jún. 1-éről.): »Végig mentem egy egész zászlóalj előtt; valamennyi katona azt mondá, hogy nem ismerik e mozgalom okát, csupán vezérek tudják azt.«

őrség parancsnokát és tisztjeit szobafogságba teszik; a törvényes őrséget rendkívüli őrség* helyettesíti, s a képviselők most foglyokká lettek. Ha valamelyikök kénytelen néhány pillanatra távozni, négy puskával fegyverzett ember »kíséri ki, várja be, és vezeti vissza.«** Másokat, kik ki akartak nézni az ablakon, czélba vesznek; az öreg Dussaulx-t megverik, Boissy d'Anglast torokon ragadják, s midőn visszajő, nyakkendője és inge rongyokban csüng le róla. A Couvent így két teljes órán át marad börtönben, és midőn határozattá emelte, hogy az őt ostrom alatt tartó haderő eltávolíttassék, Henriot, azon szolgának, ki neki a rendeletet tudtára adja így felel: »Mondd meg annak az e . . . a elnöködnek, hogy fütyülök rá, és gyülekezetére, s hogy ha egy óra lefolyása alatt ki nem adja a huszonkettőt, meglövetem a gyülekezetet.«***

A többség az ülésteremben, elhagyatva elismert vezéreitől és kiváló szónokaitól, óráról-órára gyengül. Brissot, Pétion, Guadet, Gensonné, Buzot, Salle, Grangeneuve, s még mások, a huszonkettőnek kétharmada, barátaik

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 400. A Convent június 2-iki ülése. — *U. o.* XXVIII. 43. Saladin jelentése.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 392. Procès-verbal de la société des Jacobins, 2 juin. Ebben mondtik: »A képviselők annyira körül voltak véve, hogy még természeti szükségük elvégzésére sem mehettek ki.« — *U. o.* 568. Loiseau képviselő levele.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 44. Saladin jelentése. — Meillan. *Mémoires* 237. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 547. Declaration des députés de la Somme.

által visszatartatva, honn maradtak. * Vergniaud eljött, de hallgat, utóbb távozik; valószínű, hogy a hegypárt, melyre nézve az ő távolléte nyereség, az ő számára megszünteti az őrségnek adott utasítást. Négy más girondista, kik az ülés végéig ott maradnak, Isnard, Dussaulx, Lanthenas, Fauchet, kijelentik, hogy készek lemondani képviselői állásukról. Midőn a hadvezérek átadják kardjokat, a legénység sem késik letenni a fegyvert. Lanjuinais, ki nem girondista ugyan, de katolikus, és bretagnei, merészel úgy beszélni mint férfiúhoz illik, azon merénylet ellen, melyet a nemzeti képviselő testület ellen intéznek, erre reá rontanak, megtámadják a szószéken; Legendre hentes két kezével a »hentes bárddal szokásos mozdulatot téve« kiált reá: »Szállj le, vagy agyonütlek«; a hegypártiak egy csapata Legendre segélyére sietve felugrik, s Lanjuinais mellére pisztolyt szegeznek; ** hasztalan tart ki, és kapaszkodik a szószékbe; körülötte, pártjában mindenki elveszti bátorságát. — E pillanatban Barrère, a kisegítő eszközök embere azt ajánlja a Conventnek, hogy rekeszsze be az ülést, és menjen tanácskozni »a hadsereg körébe, mely meg fogja oltalmazni.« *** Jobbnak híjában a többség megragadja a remény ez

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 52. Pétion. *Mémoires*. 109. (Dauban-féle kiadás.) — Lanjuinais. *Fragment*. 299. Itt olvassuk: »Majd valamennyien, kik girondistáknak neveztetnek, jobbnak vélték otthon maradni.« — A *Républicain français* 1793 június 5-iki számában, Vergniaudnak egy június 3-ikáról keltezett levelében olvassuk: »Tegnap egy és két óra között (t. i. hajnalban), jöttem el a gyűlésről.«

** Lásd: Lanjuinais. *Fragment*. 299.

*** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 400.

utolsó horgonyát. A karzatok kiáltozásai daczára felke-
rekedik, és a nagy lépcsőn lemenve a Carrousel-tér bejá-
ratáig eljut. Itt az elnök, a hegypárti Hérault de Séchelles,
felolvassa Henriotnak azon rendeletet, mely neki meg-
parancsolja, hogy vonúljon vissza, és egész rendesen, hi-
vatalosan megteszi a szokásos felszólítást. De számtalan
hegypárti követte vele a többséget, s ezek most azért
vannak itt, hogy lelkesítsék a lázadást. Danton kezét
szorít Henriotval és halkán így szól hozzá: »Csak menj
a magad útján, ne félj, mi kimondatjuk, hogy a nemzet-
gyűlés szabad; tartsd magad erősen.« * A tollas sisakkal
díszelgő nagy gazember e szavakra visszanyeri önbizal-
mát, és borizú hangon így szól az elnökhöz: »Hérault,
a nép nem azért lázadt fel, hogy a te nagy szavaidra
hallgasson. Te jó hazafi vagy; .. megigéred fejedre, hogy
a huszonkettő egy nap lefolyása alatt ki lesz adva? —
Nem. — Ez esetben nem felelek semmiről. Fegyverre
tüzérek, menjetez ütegeitekhez!« A tüzérek kézbe ve-
szik a meggyújtott kanóczokat, »a lovasság kardot ránt,
s a gyalogság czélba veszi a képviselőket.« ** — A
szerencsétlen Convent ez oldalról visszaüzetve balra for-
dúl, áthalad a boltíves folyosón, végig halad a kert nagy
fasorán, s egész a forgó hidig megy kijárást keresve. De
nem talál; a forgó hid fel van vonva, a lándzsák és szu-
ronyok által képezett sorompón sehol sem lehet átha-
tolni; a képviselők soraiból ily kiáltások hallatszanak:

* Lásd: Robinet. *Le procès des Dantonistes*. 169. Danton sza-
vai (Topino-Lebrun esküdt jegyzetei nyomán).

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVII. 44.
Saladin jelentése. — Meillan. *Mémoires*. 59. — Lanjuinais. *Fragment*.
308, 310.

»Éljen a hegypárt! Éljen Marat! Nyaktiló alá Brissot-val, Vergniaud-val, Guadet-vel, Gensonnéval! Tisztítsuk meg e gonosz vért!« s a Convent, hasonlóan a birkanyájhoz, hasztalan forgolódik, hogy kimenekülhessen a csapdából. Ekkor, hogy visszaterelje őket az akolba, Marat, amint csak kurta lábaival szaladni képes volt, mint a csaholó házőrző eb, rongyos ficzkókból álló kíséretével oda fut, és elkiáltja magát: »A hű képviselők térjenek vissza helyeikre!« Szemlesütve, gépiesen mennek vissza az ülésterembe, mely azonnal bezáratik, s ők most újólág le vannak ott tartóztatva. Jóakarató idegenek jöttek be velök együtt a terembe, közéjük vegyülve, hogy tárgyalásaikon részt vegyenek. A sansculotte-ok, hogy ezek felett ellenörködjenek, és siettessék a tárgyalást, puskavégre tűzött szuronyokkal handabandáznak a karzatokon. A szükség kívül úgy mint benn a teremben vas markával ragadja őket torkon és fojtogatja. Komor csend uralkodik. Egyszerre az inaszakadt Couthon felemelkedik helyéről, barátjai karjaikon viszik a szószékre; ő, mint Robespierre barátja fontos és befolyásos ember; leül, és édeskés hangján így szól: »Polgárok! a Convent valamennyi tagját most már meg kell nyugtatni arra nézve, hogy szabad... Ismerjétek el most, hogy szabadok vagytok tanácskozásaitokban.« * — Íme a komédia végcsattanása; valóban, Molièrenél sem találunk ehhez hasonlót. — Az érzelgős nyomorék a karzatok tapsolása közben azon indítvánnyal végzi beszédét, hogy a huzsonkettő, a tizenkettes bizottság, Clavière és Lebrun miniszterek vettessenek fogságra. Ez indítványt senki sem

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 401.

támadja meg, »mert a phisicai szükségletek már jelentkeznek, és a rémület benyomása vesz erőt a gyülekezeten.« Többen így szólnak magukban »hogyminden ezek után a proscibáltak sorsa nem szánandó, mert kénytelenek otthon maradni, s mert így legalább biztonságban vannak, . . . hogy jobb kis bajt eltűrni, mint nagy veszélyeknek tenni ki magát.« Egy képviselő pedig így kiált fel: »Jobb nem szavazni, mint kötelességével szemben árulónak lenni!« * — S ezzel megtalálták a kimenekvő utat, s a lelkiismeretek is megnyugszanak. A gyülekezet két harmada kijelenti, hogy nem vesz részt a tárgyalásokon, tartózkodik a szavazástól, s valóban, a próba és ellenpróba alkalmával ülve marad. A jobb oldalnak a girondisták mellett szavazó vagy ötven tagjának kivételével egyedül a hegypártiak szavaznak, kik most felkelők és velők testvériesen együtt üléselő műkedvelők által megsaporodtak, s így végre a kérdéses rendelet elfogadtatik. — Most, hogy a Convent önmagát csonkította meg, mindenkorra elveszté erejét, s egy clique kezében levő kormányzó géppé válik; a jakobinusok foglalása be van fejezve, s a hódítók kezeiben megkezdődhetik a nyaktiló nagyhatású működése.

VIII.

Ha e hódítókat e döntő perczen veszszük szemügyre, azt hiszem azon meggyőződésre jutunk, hogy nincs állam, s nem is volt oly idő, melyben a nemzet és ural-

* Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 569. Loiseau képviselő levele. — Meillan. *Mémoires*. 62.

kodói között ily ellentét létezett volna. — Esztelen epurációk egész sora által sikerült a pártnak oda vinni a dolgot, hogy csupán sepreje maradt meg; az 1789-ben felemelkedő óriási hullámból nem maradt meg számára egyéb, mint a piszkos hab és iszap; a többi mind vagy mellőztetett, vagy magától hagyta ott a pártot; először is a felsőbb osztályok, a papság, a nemesség, s a parlamenti törvényszékek tagjai, azután a közép osztály, az iparosok, kereskedők, polgárok, végre az alsó néposztály jóra való elemei, a kisbirtokosok, bérlők,* mesterek, szóval minden foglalkozás, állás, mesterség és iparág minden előkelőbbjei, minden oly ember, kinek tőkéje, jövedelme, üzlete, tisztességes hírneve, tekintélye, neveltsége, értelmi és szóbeli műveltsége volt. 1793 júniusban a pártot már csak ide-oda hányt-vetett munkások, városi és falusi csavargók, a kórházak törzsvendégei, katonarimák, közönös és veszedelmes csőcselék,** minden rangú és rendű foglalkozás nélküli romlott, szemérmetlen és eszökben megzavarodott egyének képezik; és Párizsban, a honnan egész Franciaország felett uralkodnak, végtelen kisebb-

* Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVI. 341. Chasles a Conventben, május 2-ikán tartott beszédében mondja: »A földművesek . . . majd mind aristocraták.«

** Sieyèsnek (Barante által, ennek *Histoire de la Convention* című munkája III. köt. 169-ik lapján idézett) szavai: »E hamis nép, melynél a francia népnek nagyobb ellensége soha sem volt, szünetlenül ott álldogált a Convent bejáratai előtt, és elzárta azokat . . . A megrémült szemtanu, a bemenetnél és kijövetnél azt hihette volna, hogy új barbár hordák csaptak be hirtelen; falánk és vérszomjazó harpiák tömegét vélte látni, mely azért sereglett ide, hogy a forradalomra, mint nekik legalkalmasabb zsákmányra rontson.«

ségben levő csapatjok épen azon emberi salakból nyeri ujonczait, mely a fővárosok nyugalmát zavarja, azon nehézkóros, görvélyes csőcselékből, melynek vére már születése által is megromlott, s ezen felül saját kicsapongásai következtében még inkább megrontatott, s a polgári-sodást az elsatnyulás szellemi gyengesége, és elcsenevészedett vérmérséklete gonosz ösztöneinek, és zavaros agyvelejének eltévelyedéseivel támadja meg.* A mit e söpředék a nyilvános hatalmakból csinált, azt három-négy kortárs tanusága meg fogja mondani; az erre vonatkozó jellemzések szemtől szembe, önmagában és fejeiben mutatják meg azt; a tett és kezdeményezés embereit, kik a csőcselék utolsó támadásait vezették, s kik azt legbiztosabban képviselik, szemeink előtt látjuk. — Június 2-ika óta a Conventben »a képviselőknek körülbelől fele nem szavaz, és nem vesz részt a vitákban; százötvennél többen meg épen elmenekültek vagy eltűntek«; ** oda vitte tehát a dolgot, hogy a képviselők elnémúlnak, menekülnek, letartóztatattanak, elítéltetnek, és benső barátja, lelkiismeretének vezetője, Marat, a tisztátalan szörnyszülött, a nyegle, őrjöngő és gyilkos Marat, ki naponként felszolgálja neki a politikai méregpoharat, végre jú-

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. II. 241. 1792 október 23-iki levelében írja: »A csőcselék, mely hál' istennek, Amerikában ismeretlen valami...« Morris több ízben szól a francia forradalom e lényeges vonásáról. — A népnek e mindig élő osztályára nézve érdekes olvasmányúl szolgál Lombroso orvosnak *l'Uomo delinquente* című lelkiismeretes, kimerítő, és okmányokkal igen alaposan támogatott munkája.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. La-plaigne képviselő levele július 6-ikáról.

nus 2-ikán este eléri célját, megkapja azon korlátlan hatalmat, mely után négy év óta vágyódik, Marius és Sulla, Octavius, Antonius és Lepidus hatalmát, azt t. i. hogy a proscribáltak jegyzékére tetszés szerint írjon fel neveket, vagy töröljön le arról; »mialatt a jegyzék felolvasatott, törléseket vagy hozzáadásokat tétetett, s a felolvasó, az ő egyszerű megjelölésére, a nélkül hogy a nemzetgyűlés csak megkérdezett volna, felírt, vagy letörölt neveket.« * — Az elfogott Pétion és Guadet, a városházán június 3-ikán, saját szemeikkel látják a központi bizottságot, mely a felkelést megindítja, s mely rendkívüli hatalommal felruházta, nagyobb uralmat gyakorol mint minden más fennálló hatalom. Pétion így szól e bizottmányról: »Ott horkoltak, részint a padokon végig nyújtózva, részint az asztalra könyökölve; az egyiknek lába mezítelen volt, a másik papucsban; majd valamennyien rosszul öltözöttek, tisztátalanok, gombolatlanok; hajok sörteszerű, arcz kifejezésök elrémitő; öveikben pisztoly, oldalukon kard, vállukon és melleiken kardszalag. Mindenfelé üres palaczkok heverték; kenyérdarabok, húsmaradványok, csontok boríták a padolatot; a szag utálatos volt«; ** valóságos rablóbarlang kinézése volt a teremnek. A banda vezére nem Chaumette, kit ettől

* Lásd: Meillan. *Mémoires*. 51. — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. VII. 356. Procès verbaux de la Commune de Paris. Séance du 1-er juin. Délután megjelenik Marat a községtanács ülésén, beszédet tart a főtanácshoz, és a felkelésnek megadja az utolsó lökést. — Szemmel látható, hogy e két napon (június 1 és 2-ikán) ő játszotta a főszerepet.

** Lásd: Pétion. *Mémoires*. 116.

törvényszerűségi aggályok tartanak vissza, * sem Pache, ki svejczy phlegmatikusságának köpenye alatt csalfán ingadozik ide-oda, de egy másik Marat, az elsőnél még durvább, különösen még silányabb, t. i. Hébert, ki felhasználja az alkalmat, hogy lapjának »Père Duchesne-nek kályháját jól befűthesse«, azzal, hogy 600,000 példányban nyomatja, s a hadsereghez küldött példányokért 135,000 livret fizettet magának, minél 75% tiszta nyeresége van. ** — Az utcán a működő személyzet két bandára oszlik, az egyik katonai, a másik polgári; az első tape-dur-ökből áll, kik nem sokára a forradalmi hadsereget fogják alkotni. »E hadsereg, melyet új intézménynek tekintenek, (tényleg) 1789 óta létezik, Orléans herczeg ügynökei képezték annak első magvát. Azután megszaporodva szervezkedik, parancsnokai találkozási helyeket, jelszókat, sőt külön nyelvet is adnak neki . . . Valamennyi forrongás e hadseregnek segélyével történt; és mindenütt, a hol nagy számban nem jelent is meg, legalább ez adta meg a nép erőszakoskodásainak a lökést. 1789 július 12-ikén ez vitte körül Necker szobrát, és záratta be a színházakat, október 5-ikén ez futtatta a népet Versaillesbe, 1791 ápril 20-ikán ez fogatta el a

* Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. I. 370. — Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VIII. 391. Marchand, a központi bizottság egy tagja, így ír egy levelében: »Tanuja voltam annak, miképen iparkodott Chaumette e dieső forradalmat feltartóztatni, . . . ő lármázott, sírt, haját tépte.« — Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXVIII. 46. Saladin szerint Chaumette annyira ment, hogy Hébertnek elfogatását kívánta.

** Lásd: Mortimer-Ternaux. *Histoire de la Terreur*. VII. 300. — V. ö. Desmoulins lapjának, *Le vieux Cordelier*, 5-ik számát.

királyt a Tuileriákban . . . Westermann és Fournier által vezetettve, s a bresti és marseillei gályarabok által megsokasodva, ez képezte az 1792 augusztus 10-iki támadás központi csapatát, ez hajtá végre a szeptemberi mézszárlásokot; ez oltalmazta meg 1793 május 31-ikén Marat párthíveit . . . Alkatrészei összhangban állanak tetteivel és feladataival. A legelszántabb gazemberek, az avignoni rablók, Marseille, Brabant, Liège, Szejcz, és a genuai partvidék söpredékének salakja található fel benne.« * Gondos válogatás által ** e sereget átvizsgálták, megerősíték, még rosszabbá tették, és háromszoros zsolddal ellátott janicsár-csapatot alkottak belőle; ha egyszer »a munkájokat vesztett parókakészítők, a szolgálat nélküli inasok, a szabad ég alatt indítványokkal fellépők, a kenyerőket tisztességes munkával megszerezni képtelen nyomorútlak által megszaporodnak«, képesek lesznek Bordeauxban, Lyonban, Dijonban, Nantesben állomásozó csapatokat szolgáltatni, s még mindig marad »vagy tíz-

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 52. (1794 márczius 8-ikáról). — A forradalom valódi tábornoka Ronsin volt. A forradalom előtt ez ember silány versfaragó volt, ki azért dolgozott, hogy megélhessen, és megelégedett a boulevardei bohóc-zsínpadokon szerzett dicsőséggel . . . Egy nap így szóltak hozzá: Az ön tábor-kara nagyon rosszul viseli magát; a színházban és mindenütt gyalázatos zsarnokságot gyakorol: megveri az asszonyokat és fejketőiket összetépi. Az ön csapata erőszakot követ el, rabol, gyilkol. Ő így felelt: Mit tehetek én ez ellen? Én ép oly jól tudom, mint önök, hogy ez rablóbanda; de szükségem van e gazemberekre forradalmi hadseregem számára. Keressenek számomra becsületes embereket, kik ezt a munkát magukra vállalják.« (Lásd: Prudhomme. *Les crimes de la révolution*. V. 130.)

** Lásd: Buchez et Roux. *Histoire parlementaire*. XXIX. 152.

ezer ily mameluk, kik a fővárost fogják sakkban tartani.« A sereg polgári személyzete első sorban a kerületi gyűlések törzsközönségéből áll, mely fejenként 40 sout kap egy-egy ülésen való megjelenéseért, továbbá a néma személyek csoportjából, melynek más nyilvános helyeken a népet kell képviselnie, körülbelől ezer tapsoló és csaholó, »kiknek két harmada nők.« »Egész szabadságidőm alatt, mondja Beaulieu,* folyton figyeltem tetteikre; szünetlenül mozgásban levő bűvös lámpa volt ez. A Conventből a forradalmi törvényszékhez mentek, innen a jakobinus klubba vagy a községtanács gyűlésére, melyek este tartattak... Alig vettek annyi időt maguknak, hogy természeti szükségüket kielégítsék; gyakran, midőn valamely általános intézkedésről vagy fontos gyilkosságról volt szó, ott helyben ebédeltek vagy vacsoráltak.« A két hordának fővezére Henriot, az egykori gazember, utóbb rendőrkém, majd lopás miatt a Bicêtre foglya, s azután a szeptemberi gyilkosok egyike, egykor az utcásarkakon vásári kuruzslók bódéjában szerepelt tábornoki jelmezben; innen ered katonás tartása és népszerűsége; valóságos gézengúz és mindig részeg. Tökfilkó fej, iszákos hang, pislogó szem, ideges rángatódzásoktól eltorzult arc; külseje egészen megfelel foglalkozásának. »Ha beszél, azt hinnők valami súlybeteg ember lármáz; szájából síró hang tolul ki, s beszéd után arcza csak akkor nyeri vissza rendes kinézését, ha vonásaiban a rezgések már megszűntek; elébb háromszor hunyorít szemével, s arczizmai csak ezután nyerik vissza az egyensúlyt.« ** —

* Lásd: Beaulieu. *Essais sur la révolution française*. V. 209.

** Lásd: Schmidt. *Tableaux de la révolution française*. II. 85.

Marat, Hébert és Henriot, az örült, a gazember és a barom; Corday Sarolta kése nélkül igen valószínű, hogy e háromság, a sajtó és a hadsereg ura, segítve Roux Jakab, Leclerc, Vincent, Ronsin és az alsó rangú dühöngők karjai által, sikeresen kísérlették volna meg Dantont és Robespierret félre tolni, és Franciaország felett egyedül uralkodni. Ilyenek az uralkodó osztály tanácsosai, kedvencei és vezetői;* ha nem tudnók, hogy ezek mit visznek véghez tizennégy hónap alatt, már ez emberek minősége után is megítélhetnők a kormányt.

És mégis, Franciaország elfogadja vagy eltűri ezt a kormányt, úgy, a milyen. — Igaz, hogy Lyon, Marseille, Toulon, Nîmes, Bordeaux, Caen, s még más városok is, melyek érzik torkukon a kést, ellentállanak egy pillanatra,** félrelökik a csapást, fellázadnak a maguk jakobinusai ellen; de ez csak ösztönszerű védelmi mozdulat; nem jut eszökbe államot alkotni az államban, mint

Dutard június 24-iki jelentésében (az előtte való nap tartott szemle felől) írja: »Alsó rangú mesteremberféle, ki úgy tűnt fel előttem, mintha katona volt volna... Úgy látszik, csak kicsapongó emberekkel érintkezett volt; meg vagyok győződve, hogy szereti a játékot, bort, az asszonyokat és mindazt, a mit gazembereknél tapasztalhatunk.«

* Lásd: Barbaroux. *Mémoires*. 12. »A forradalomban feltűnt fordulat oda törekszik, hogy a jóra való embereket eltüntesse, s a kormányrúd mellé a tudatlanság és vétkek legrothadtabb embereit állítsa.«

** Lásd: *Histoire de la révolution dans le département du Var*. 176. Toulonban »a forradalomellenes szellem nem volt egyéb, mint az egyéni fenmaradás érzetének ösztöne.« — Lyonban ugyanez az indok áll fenn. (Lásd: Nolhac. *Souvenir de trois années de la révolution à Lyon*. 14.)

ezt a hegypárt ürügyül ellenök, állítja, de nem is iparkodnak a központi hatalmat bitorolni, mint a hogy ezt a hegypárt a valóságban teszi. Lyon így kiált: »Éljen az egy és oszthatatlan köztársaság!« tisztelettel fogadja a Convent biztosait, és az alpesi-sereg számára kirendelt fegyver- és lőszállítmányokat átvonulni engedi; hogy Lyon felzendüljön, arra a párizsi zsarnokság esztelen követeléseire lesz szükség, ép úgy, mint a Vendée fellázítására a vallási üldözés brutális makacssága kellett. A lelkiismeretekre nehezülő hosszas elnyomás, és az emberi életet fenyegető közvetlen veszély nélkül, egyetlen város vagy tartomány sem szakadna el. Még ezen inquisitóri és hóhéri uralom alatt sem tesz egyetlen csoport sem, Lyon és a Vendée kivételével tartós erőlködést az államkötelékből való kiválásra, vagy különállásra. A nemzeti kapocs, a századokig tartó központosítás által igen szorossá lett; mindannyinak egy a hazája, és hogy ha e haza veszélyben van, ha az idegen azt a határokon fegyverrel megtámadja, mindenki követi a zászlótartót, legyen az bárki, bitorló, kalandor, utonálló, fejevágó, csak menjen elől és vigye erős kézben a zászlót.* Az ilyen ember kezéből kiragadni a zászlót, megtámadni vélt jogát, elűzni, mást tenni helyébe, annyi volna mint

* Lásd: Governor Morris. *Correspondance with Washington*. II. 395. Az 1794 január 21-iki levélben írja: »Oly egyének, kik azon helyzetben vannak, hogy ismerhetik az igazságot, bár az ellenkező nagyon érdekekben állana, azt mondják, hogy a nemzet kilencz tized része ellenséges érzellemmel viseltetik a kormány iránt; s nem kevesebbé igaz az is, hogy a nemzet kilenczvenkilencz századrésze tudni sem akar semmit a széttagolásról, és küzdeni fog, hogy azt meggátolja.«

a közügyet elveszíteni. A derék emberek feláldozzák ellenszenveiket a közjónak, s hogy Franciaországnak szolgálatot tehessenek, szolgálják méltatlan kormányát is. — A háború-bizottságban a műszaki és táborkari tisztek, kik napokon át tanulmányozzák a térképeket, nem gondolnak egyébire, mint hogy megtanulják azt jól olvasni; egyikök, Arçon, »vezényelte a dunkerquei ostrom megszüntetését, és Maubeuge kiürítését; nem múlja őt senki felül értelmének élességében, gyakorlati ismeretekben, a pillantás és képzelet gyorsaságában; valóságos tűzlélek ez, és rendkívüli fej. — Tíz évi ismeretségem folytán beszélék róla, mondja Mallet-Dupan, ő nem forradalmárabb mint én.« * Carnot még többet tesz; becsületét veti oda, midőn a jólétbizottságban társaival, Billaud Varennes-nel és Couthonnal, Saint-Justtel és Robespierrel oly határozatokat ír alá, melyek gyilkosságok. Hasonló önfeláldozás következtében rohannak a polgárok és parasztok ** százezrenként a hadsereghez, az 1791 iki ön-

* Lásd: Mallet-Dupan. *Mémoires*. II. 44.

** Egyéb okmányok közül a következő levél is igen világosan kitünteti az újonczok származását, különösen az 1791-iekét, kik a legjobbak valának. »Dorat községét a polgárok három osztálya képezi. A leggazdagabb, mely a régi uralom előitéleteiben megcsökönösödött, lefegyvereztetett. A második, mely jó módú emberekből áll, a közigazgatási hivatalokat bírja; a rossz indulatúak dühe ezek ellen irányúlt; s a ki csak képes volt ez osztályból a fegyveres ellentállásra, elment a külellenség ellen küzdeni. Végre a harmadik, a legszamosabb, részben lázadókból állt, kik nem mertek beleavatkozni a zendülésbe, és csak a gabona árának meghatározását szomjazták.« (Lásd: *Archives nationales*. F⁷ 3275. Lettre des officiers municipaux de Dorat, 28 décembre 1792.) — Toulon geon. *Histoire de France depuis la révolution*. IV. 94. »Nem szabad

kéntesektől kezdve az 1793-iki tömeges fegyverre szólításig, s ezek, nem csupán Franciaországért, hanem, és pedig leginkább a forradalomért küzdenek. — Mert most, hogy a kard ki van vonva, a viszonyok és növekedő elkeseredés már csak a szélső pártokat hagyta meg. Augusztus 10-ike, különösen pedig január 21-ike óta, már nem arról van szó, hogy a régi uralommal alkudozzanak, annak holt részeit, vagy sértő töviseit eltávolítsák, azt a modern szükségletekhez alkalmazzák, megalapítsák a polgári egyenlőséget, a mérsékelt monarchiát, a parlamentáris kormányt; hanem arról, hogy a fegyveres ellenség által le ne győzettessenek, hogy a braunschweigi herczeg katonai kivégzéseit megszüntessék, * hogy a proscribált kivándoroltak boszúját elfordítsák, és meggátolják az egykori hűbéri és pénzügyi rendszer visszaállítását és súlyosabbá tételét. A falusi lakosság nagy tömege, tapasztalásai és hagyományai folytán gyűlölettel viselkedik e rémuralom ellen, gyűlöli azon gyűlölettel, melyet a folytonos és százados fosztogatás halmoz össze; semmi áron sem fogja megengedni, hogy az adóbehajtó, a sófelügyelő, a fogyasztási vámhivatalnok visszatérjen, s ezen

lealázni a nemzetet azzal, hogy aljas indokokat és szolgálai félelmet tulajdonítsunk neki. Ellenkezőleg, a közjó érdekében működő fenkölt érzelem volt az, mely mindenkit egész belsejében áthatott. « — Gouvion Saint-Cyr. *Mémoires*. I. 56. »Minden ifjú ember elpirult volna azon, ha otthon kellett volna maradnia akkor, midőn a nemzeti függetlenség fenyegetve látszott lenni; mindenik elhagyta tanulmányait, foglalkozásait.»

* Lásd: Gouvion Saint-Cyr. *Mémoires*. I. 56. »A braunschweigi herczeg manifestuma Franciaországnak száz zászlóaljnál többet szerzett, melyek nem egészen három hét alatt felfegyvereztettek és útnak indítottak.«

emberek szemében a régi uralom csak ebből áll; mert a forradalom kitörése óta, vagy nem fizetnek adót, vagy csak igen keveset. E tekintetben a parasztság elhatározása meg van állapítva, szilárdan, megingathatlanul; mihelyt csak távolról is észrevenné a földjövedelmi adó, a tized, az úri jogok visszaállításának lehetőségét, megvan határozata, hogy mind halálig küzd ellene. — A mi a kézműveseket és kisebb polgárokat illeti, ezeket ama nagyszerű távkép biztatja, mely előttök a jövőre tág kaput nyit, a határtalan előmenetelt, az érdemnek jutalmul adott előléptetéseket; mindenek előtt pedig meg kell gondolni, hogy e képzelődésöket még nem rontotta le senki. Ott lenn, a táborban, az ellenséggel szemben, a nemes általános eszmék, melyek a párizsi demagógok kezeiben vérengző rimákká lettek, a katonák és tisztek képzelődésében még megőrizték szüzi tisztaságukat. Mialatt a jemappei meredek magaslatokat megmászzák, vagy mezít-láb telelnek a Vosges-hegység havában, a szabadság, egyenlőség, emberi jogok, ész uralma, mind e ködben úszó magasztos eszmék, elvonúlnak szemeik előtt. Ez emberek lábai sem nem szennyezik be, sem alakjukból ki nem vetkőztetik ez eszméket, midőn a mennyből a földre lehullanak; nem is tapasztalták, hogy az ő kezeikben utálatos torzképekké váltak volna. Ez emberek nem végzik a politika és nyaktiló piszkos napi munkáit. Ők nem támaszai klubboknak, nem kolomposai kerületi gyűléseknek, nem inquisitorai bizottságoknak, nem jutalom fejében denunciánsok, nem szolgáltatnak a vérpadnak áldozatokat. Miután körben állanak a forradalom boszorkányszombatján, miután a veszély közvetlensége köz-

érzületet ébresztett bennök, megértvén a képességek egyenlőtlen voltát és az engedelmesség szükségességét, úgy viselik magukat, mint férfiak, szenvednek, bajlód-
nak, szembe szállnak a golyókkal, érzik érdeknélkülisé-
göket és az általuk hozott áldozatokat, hősöknek * és
szabadítóknak tekinthetik magukat. És e gondolon
büszkeségök felmagasztosúl. Egy jeles észlelő szerint,**
ki ismerte azokat, kik közölök életben maradtak »sokan
azt hívék, hogy egyedül a francziák értelmes lények . . .
A mi szemeinkben Európa többi országainak lakosai, kik
békóik megtartásáért küzdöttek, szánalomra méltó fél-
kegyelműek, vagy a minket megtámadó zsarnokok által
megvásárolt gazemberek. Pitt-et és Koburgot tekintettük e
gazemberek fejeinek . . . és mindazon árulás és ostobaság
megtestesüléseinek, a mi csak volt a világon . . . 1794-ben
belső érzelmeink és gondolataink ez egyetlen eszmébe
voltak foglalva: *használjunk a hazának*. Minden egyéb,
ruházat, táplálék, előléptetés, nem volt szemeinkben más,
mint nyomorúlt, mulékony csekélység. Miután társadal-
munk nem volt, nem léteztek a nemzetünk jellemében
oly fontos *társadalmi sikerek* sem. Egyetlen összefüggé-
seink ünnepek, s oly megható szertartások valának, me-
lyek bennünk a haza szeretetét táplálták. Midőn az utczán
Barra-nak az ifju dobosnak tiszteletére alkalmazott fel-
írást láttunk, szemeink könybe lábadtak . . . . Ez érzet
volt egyetlen vallásunk«, de az vallás volt. Ha nemzet

* Ez érzelmekre nézve lásd: Gouvion Saint-Cyr *Mémoires*
és Fervel *Campagnes de la révolution française dans les Pyrénées*
orientales című munkákat.

** Lásd: Stendhal. *Mémoires sur Napoléon*.

ily nagyszivű,* az megszabadítja magát, daczára kormányzóinak, bárminők legyenek ezek túlzásai, bárminők vétkei; mert a nemzet bátorsága jóváteszi ezek tehetetlenségét, és hőstettei által fedezi ezek gonoszságát.

* Lásd: Gouvion Saint-Cyr. *Mémoires*. 43. »A hazafiság kipótolt mindent, egyedül ez szerezte meg nekünk a győzelmet, és ez gondoskodott a legnélkülözhetlenebb szükségletek kielégítéséről.«

TARTALOM.

	Lap.
ELŐSZÓ	1

NEGYEDIK KÖNYV.

A JAKOBINUSOK HÓDÍTÁSA.

I. FEJEZET. Az új politikai közeg keletkezése	5
I. A forradalmi párt elve. — Alkalmazásai (6). — II. A jakobinus keletkezése. — Jellemének elemei az emberi faj sajátosságainak szempontjából tekintve. — A gög és dogmatismus minden emberi társulatban elnyomatik és fellázad. — Miképen tartatnak ezek korlátok közt a jó módú társulatokban. — Miképen fejlődnek az új rend alatt. — Az eszköz hatása a képzelődésre és nagyravágyásra. — Az ábrándozásra való kihívás, a szavak dagálya, az eszmék összezavarodása. — Az állomások megüresedése, a kicsapongásra való izgatás, a kedélyek megzavarása (12). — III. A jakobinusok psychológiája. — Ertelmi eljárásuk. — A formulák uralma és a tettek elnyomása. — Az értelmi egyensúly megzavarása. — E megzavarás jelei a forradalmi irányban. — A jakobinusok nyelvezete és gondolkozásmódja. — Miben kártékony eljárásuk? — Miben hatásos? — A csalódások, melyeket előidéz (24). — IV. Miket ígér az elmélet? — Miképen hízeleg a sértett önszeretetnek. — A jakobinusok fő szenvedélye. — E	

szenvedély jelei irányukban és magukviseletében. — A jakobinus szemeiben egyedül ő erényes, ellenei mind gazok. — Ebből kifolyólag kötelességének tartja azt, hogy őket megsemmisítse. — A jakobinus jellem befejezettsége. — A józan ész veszendőbe megy, az erkölcsi érzés megromlik (32).

II. FEJEZET 42

I. A jakobinus párt megalakulása. — Ujonczai. — A fensőbb osztályból és a nagy néptömegeből kevés hívet nyer. — Azonban számosakat a közép polgárságból s a nép felsőbb rétegéből. — A helyzetek s a nevelés, melyek az embereket e párthoz sorakoztatják (42). — II. Az ideiglenes politikai társulatok 1789 július 14-ike után. — Feloszlásuk. — A józan és elfoglalt emberek visszavonulása. — A választásoktól távol maradók mennyisége. — A jakobinus társulatok keletkezése és szaporodása. — Befolyásuk párthíveikre. — Fogásaik és önkényök (50). — III. Miképen értelmezik a sajtószabadságot? — Politikai szerepök (63). — IV. Egyesülési központjuk. — A párizsi társulat eredete és alkotó elemei. — Ez a vidéki társulatokat magához csatolja. — E társulat vezetői. — A fanatikusok. — A fondorkodók. — Céljok. — Eszközeik (70). — V. A jakobinusok csekély száma. — Hatalmok forrása. — Szövetséget képeznek. — Jóhiszemben cselekszenek. — Nincsenek lelkiismereti aggályaik. — A párt kebelében a túlsúly azon csoporté, melyben e feltételek leginkább megvannak (79).

III. FEJEZET. A jakobinusok hatalomra vergődnek. — Az 1791-iki választások. — Minő arányban nyerik el a jakobinusok az állásokat 91

I. Ostromlási eszközeik. — Minő módokat használnak fel arra, hogy a mérsékelt választókat és jelölteket kizárják. — A választások gyakori volta. — Az eskü kötelező volta (93). — II. A közhivatalok iránti utálat, és az azokkal járó veszélyek. — Az alkotmányozó gyűlés tagjai kizáratnak a törvényhozó gyülekezetből (95.) — III. A rend barátaitól elvonatik a gyülekezési jog. — Az egyleteik ellen végbevitt erőszakoskodások Párizsban és a vidéken. — A conservatív társulatok

törvény általi betiltatása (99). — IV. Az 1790-iki választásoknál elkövetett erőszakoskodások. — Az 1791-iki választások. — A király menekülésének hatása. — A házmotozások. — Mortagne a választási időszakban (105). — V. A mérsékelték megfélemlítése és visszavonulása. — Népzendülések Burgundban, Lyonnaisban, Provençében és a nagy városokban. — A jakobinusok eljárása a választásoknál. — Példák erre Aixben, Daxban és Montpellierben. — Az izgatók büntetlensége. — Névszerinti feljelentések. — A paraszttal való bánásmód. — A jakobinusok általános taktikája (111).

IV. FEJEZET 118

I. A törvényhozó gyűlés alkatrészei. — A képviselők társadalmi fokozata. — Tapasztalatlanságuk, tehetetlenségök, előítéleteik (118). — II. Értelmiségök és műveltségök fokozata (125). — III. Gyűléseik képe. — A klubban általok előidézett jelenetek és komédiák. — A nézők közreműködése (129). — IV. A pártok. — A jobb oldal. — A centrum. — A bal oldal. — A girondisták nézetei és érzelmei. — Szövetségeseik a szélső balon (133). — V. Cselekvésök eszközei. — A feuilant-ok klubbjának feloszlata. — A karzatok nyomása a gyűlekezetre. — Külső csoportosulások (139). — VI. Parlamenti fogások. — Visszaélés a sürgősség kimondásával. — Az »elv« feletti szavazás. — Névszerinti szavazás. — A centrum megfélemlítése. — Az ellenzékiek tartózkodása. — A többség végleges elnyomtatása (143).

V. FEJEZET 147

I. A törvényhozó gyűlés politikája. — Franciaország állapota 1791 vége felé. — A törvény tehetetlensége (147). — II. A gyűlés ellenséges érülettel viseltetik az elnyomottak, kedvezővel az elnyomók iránt. — A nemesség és papság ellen kibocsátott rendeletek. — A szökevényeknek, gályaraboknak és rablóknak megkegyelmezése. — Fejetlenségi és egyenlősítési elvek (155). — III. A háború. — A külföldi hatalmak hangulata. — A király idegenkedése. — A girondisták kihívásai. — A szakadás kelete és okai (163). — IV. A vezetők titkos indokai. — Befolyásukat a béke compromittálja. — A jólét-

ben élő és művelő osztály elégedetlensége. — A király és a párt egymáshoz való közeledése (174). — V. A háború hatása a népre. — Ennek félelme és dühe. — A forradalom második rohama és jellemvonásai. — A girondisták és a népség szövetsége. — A veres sipka és a szuronyok. — Az erőszak kormánya mindenütt a törvény kormányának helyét foglalja el (182).

VI FEJEZET. A megyék 191

I. Példa: a Provence 1792-ben. — A jakobinusok korai uralma Marseilleben. — A párt alkatrészei. — A klubb és a helyhatóság. — Az Ernő-ezred kiűzése (191). — II. A marseilleiek expedíciója Aixbe. — A lefegyverzett ezred. — Az elűzött directórium. — Az új directóriumra gyakorolt nyomás (199). — III. Az arlesi alkotmányhívek. — Kihágásaik a városban és annak környékén. — Apt inváziója, a klubb és önkéntesei (200). — IV. Az avignoni jakobinusok. — Miképen ujonczotatott ezek hadserege. — A rablás a Comtatban. — Az avignoni helyhatóság menekül vagy tömlöczben van. — Lécuyer meggyilkoltatása s a glacièrei mézszárlás. — A marseillei szövetségeseik által támogatott mézszárlók visszatérése. — A jakobinusok dictatúrája Vaucuse és Bouches-du-Rhôneban (214). — V. A többi megyék. — A jakobinus foglalás egyöntetű eljárása. — A jakobinus állam alapjai (226).

VII. FEJEZET. Párizs 237

I. A törvényhozó gyűlés nyomása a királyra. — Ennek veto-joga megsemmisítetik vagy kijátszatik. — Miniszterei meggyaláztatnak és elűzetnek. — Girondista minisztereinek bitortlásai. — A király visszautasítja ezeket. — A zendülésre való előkészületek (237). — II. Párizs hullámozó és szűkölködő lakossága. — A munkások hangulata. — A munkahiány és a nyomor hatása. — A jakobinusok izgatásainak hatása. — A forradalmi hadsereg. Ujonczainak minősége. — Első szemléje. — Tényleges állománya (244). — III. Fejei. — Bizottmányuk. — Eljárásuk az izgatásban (249). — IV. Június 20-ika. — A programm. — Az összegyűlés. — A törvényhozó gyűlés előtti felvonulás — A királyi kastélyba való berontás. — A király a nép jelenlétében (255.)

VIII. FEJEZET - - - - - 268

- I. Az alkotmány-pártiak méltatlankodása. — Gyengeségök oka. — A girondisták újra kezdik a támadást. — Kettős tervök (269). — II. A királyra gyakorolt nyomás. — Pétion és Manuel visszahelyeztetnek hivatalukba. — A miniszterek kénytelenek lemondani. — Jakobinus izgatás a király ellen. — A törvényhozó gyűlésre gyakorolt nyomás. — A párizsi községtanács kérvénye. — A kérvényezők és a karzatok fenyegetései. — Augusztus 8-iki ülés. — A girondisták fondorlatának kettős veresége (273). — III. A girondisták a jakobinusok számára dolgoztak. — A hadsereg el van távolítva vagy felbomlott. — A szövetségesek fellebbezése. — A bresztiek és marseilleiek. — A községi tanácsok gyűléseinek nyilvánossága. — A községi tanácsok és városi kerületek állandósíttatnak. — E rendszabályok hatása. — A városi kerületek központi irodája a városházán. — A forradalmi község-tanács eredete és alakulása (280). — IV. A girondisták hasztalan erőlködnek az akadályok elhárítására. — A jakobinusok nyugtalanokodása, felhevülése és programja (291). — V. Augusztus 8-ikának estéje. — Az augusztus 9-iki ülés. — Augusztus 10-ikén reggel. — A törvényhozó gyűlés megrostálása (295). — VI. Az augusztus 9 és 10-ike közti éj. — A kerületek. — A városi kerületek biztosai a városházán. — A forradalmi község-tanács a törvényesnek helyére áll (302). — VII. Augusztus 10-ike. — A király ereje. — Az ellentállás megszűnése. — A király a nemzetgyűlésen. — Veszekedés a királyi kastélyban és a svejeziek csatározása. — A kastély a király parancsára kiürítettik. — Az öldöklések. — A rabszolgá-nemzetgyűlés és rendeletei (308). — VIII. Párizs állapota az interregnum alatt. — A népség nagy tömege. — Az alárendelt jakobinusok. — A jakobinus-vezetők (324).

IX. FEJEZET - - - - - 338

- I. A bandák kormánya a fejletlenség idejében. — Azon eset, melyben a fejletlenség új és rögtöni. — Az elbukott kormány öröklő bandája és közigazgatási eszközei (339). — II. A gyilkolási eszme keletkezése a párt nagy tömegében. — Az augusztus 10-ike utáni nap. — Az augusztus 17-iki törvényszék. — Az augusztus 27-iki gyásznap. — A börtönök összees-

küvésének meséje (342). — III. A gyilkos eszme keletkezése a vezetőkben. — Helyzetök. — Bitorlott hatalmok. — A fosztogatások, melyeket gyakorolnak. — A veszélyek, melyeknek ki vannak téve. — Boldogulásuk a rémület (351). — IV. Az eszme keletkezésének ideje. — A szereplők és a szerepek. — Marat. — Danton. — A községtanács. — Ennek munkatársai. — Az akarat megegyezése és a működés könnyüése (362). — V. A kézművesek. — Számuk. — Állapotuk. — Érzelmeik. — A gyilkolás hatása a gyilkosokra. — Letételök. — Elbutulásuk. (379). — VI. A mézszárlás hatása a közönségre. — Az általános lehangoltság és társadalmi felbomlás. — A jakobinusok befolyása Párizsban döntővé válik. — A szeptemberi férfiak megmaradnak a községtanácsban és a Conventbe küldetnek (396).

X. FEJEZET. A megyék. — A forradalmi kór járványos és ragályos volta 403

I. Elve a népfenségről szóló jakobinus dogma. — Az új jog hivatalos kihirdetése. — Az új kormány nyilvános meghatározása. — Ennek célja, ellenzői, és eljárása. — Az új kormányforma Párizsból a vidékre terjed el (404). — II. Több megyében az új kormányforma már elébb lépett életbe. — Példa Var megyéből (408). — III. Minden jakobinus csoport dictatúrája a maga helységében. — Saint-Afrique az interregnum alatt (413). — IV. A jakobinus dictatúra rendes eljárása. — A k'ubbisták helyi bandája. — Személyzete. — Vezetői (419). — V. Az önkéntesek vándorló bandája. — Az újonczok minősége. — A tiszték megválasztása. — Rablások és gyilkolások (424). — VI. Utazás Franciaországban át a belügyminiszter kabinetjében. — Carcassoneból Bordeauxba. — Bordeauxból Caenbe. — Az észak és kelet. — Châlons-sur-Marneből Lyonba. — A Comtat és a Provence. — A jakobinus községi tanácsok hangja és feleletei. — A párt programja (432)

XI. FEJEZET 471

I. A jakobinus hódítás második állomása. — Az üresedésben levő hivatalok fontossága és sokasága (472). — II. A választások. — A fiatal emberek és a szegények szavazata. — A jelöltek gyanánt fellépő mérsékelteket fenyegető veszélyek. — A mér-

sékelték vezéreinek tartózkodása — A távollevők számaránya az elsőd-választói gyülekezeten (477). — III. A másod-választói gyülekezetet képező elemek, és ezek hangja. — A feuillant-párti választók kirekesztése. — A többi választókra gyakorolt nyomás. — A mérsékelték által megválasztottak visszalépni kényszerítettnek. — A katolikus választások megsemmisítettnek. — A jakobinus kisebbségek közötti szakadás. — Választottjaik megerősítése. — Egyenetlenség a hivatalos választásokban és a közvéleményben (483). — IV. A nemzeti Convent elemei. — A hegypártiak eredeti mennyisége. — A centrum képviselőinek véleményei és érzelmei. — A girondisták. — A girondisták túlsúlya a Conventben. — Szellemlők. — Elveik. — Alkotmánytervezetők. — Fanatizmusuk. — Őszinteségek, míveltségök, ízlésök. — Miben válnak el a tiszta jakobinusoktól? — Miképen értelmezik a népfelséget? — Minő eljárást állapítanak meg az egyének és csoportok kezdeményezésére vonatkozólag? — A bölcsészeti okoskodás és parlamenti hatalom gyengesége anarchia idején (489). — V. A közvélemény Párizsban. — A lakosság többsége alkotmányhű marad. — Az új uralom népszerűtlensége. — Az élelmi szerek hiánya és drágasága. — A katolikus szokások megsértései. — Általános és növekvő elégedetlenség. — A girondisták elleni ellen-szenv és közöny. — A többség politikai visszavonulása. — Az új erkölcsöknek az abszolút democratiával való összeférhetlensége. — A földbirtokosok és tőkepénzesek visszavonulása. — Az iparosok és kereskedők visszavonulása. — A mérsékelték megoszlása, féltékenysége, tehetetlensége. — Egyedül a jakobinusok képezik a souverain népet (502). — VI. A jakobinus párt elemei. — Számbeli és minőségi hanyatlása. — A kisiparosok, kiskereskedők, inasok. — Az élvhajhászó és csavargó munkások. — A külvárosi népsöpredék. — Az utonállók és rablók. — A kéjleányok. — A szeptemberi gyilkosok (514). — VII. Az uralkodó egyéniségek. — Ezek jelleme és szelleme. — Saule politikai eszméi (526).

XII. FEJEZET. Kétséges állapota a helyi hatalom által körülvevett központi kormánynak 533

I. A jakobinusok előnyei. — Túlsúlyuk a városi kerületek gyűléseiben. — A községtanács fentartatik, újra megválasztatik és

teljessé tétetik. — Új vezetői, Chaumette, Hébert és Pache. — A nemzetőrség újjáalakíttatása. — Tisztekké és altisztekké jakobinusok választatnak. — A tape-dur-ök fizetett bandája. A párt nyilvános és titkos pénzforrásai (536). — II. A jakobinusok ujonczai a parlamentben. — Ezek jelleme és szelleme. — Saint-Just. — A kisebbség erőszakoskodásai a Conventben. — A karzatok nyomása. — Utczai fenyegetések (541). — III. Elpártolások a többségrészén. — A physicali félelem hatása. — Az erkölcsi félenkség hatása. — A politikai szükségesség hatása. — A girondisták belső gyengesége. — Elveik által a hegypárt bűntársaivá lesznek (552). — IV. A girondista többség által alkotott főbb rendeletek. — Azon fegyverek és támadási eszközök, melyeket a girondisták ellenségeiknek kezébe adnak (560). — V. A felügyelő bizottságok 1793 márczius 28-ikától kezdve. — Visszaállítása az 1792 augusztusi és szeptemberi uralomnak. — A lefegyverzés. — A polgári érületről kiállított igazolványok. — A kényszerborzás. — A kényszerkölcson. — A behajtott pénz felhasználása. — A Convent hasztalan ellentállása. — Marat bevádoltatik, de felmentetik. — A lakosság hasztalan ellentállása. — A fiatal emberek nyilatkozásai elnyomatnak. — A jakobinusok erőszakoskodása és győzelme a városi kerületek gyűlésein (564.) — VI. A jakobinusok taktikája a Convent feletti uralomra jutásban. — A girondisták ellen intézett ápril 15-iki kérvény. — Minő eszközökkel szereztek meg e célra az aláírások. — A Convent kijelenti, hogy a kérvény rágalmozásokat tartalmaz. — A tizenkettes bizottság, és Hébert elfogatása. — Mérszárlási tervek. — A hegypárt vezéreinek beavatkozása (578). — VII. Május 27-ike. — A forradalmi központi bizottság. — A letett, és újra visszahelyezett helyhatóság. — Henriot főparancsnokká lesz. — Május 31-ike. — A községtanács rendszabályai. — Június 2-ika. — A »tizenkettő« és »huszonkettő« elfogatása (590). — VIII. Az új uralkodók minősége. — Mi okból követte őket Franciaország? (608).

Faint, illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

JAVÍTANDÓK:

81.	l. felülről	13.	sorban elgyengül;	helyett: elgyengül,
92.	»	2.	» fokozatú és rangú	» fokozat és rang
132.	» alulról	11.	» csatot	» csatot: »
184.	» felülről	2.	» voltát:	» voltát;
243.	» alulról	6.	» készen	» készen,
306.	»	3.	» ilyen eszköz,	» ilyen, eszköz
347.	» felülről	4.	» felrobbanik	» felrobban
451.	» alulról	6.	» Arrasben	» Arrasban
575.	»	12.	» parmanens	» permanens

TARTALOM

	KÖNYVTÁRA	
Kéziratok	Kéziratok	1-10
Nyomtatványok	Nyomtatványok	11-20
Könyvek	Könyvek	21-30
Füzetek	Füzetek	31-40
Képek	Képek	41-50
Tárgyindex	Tárgyindex	51-60
Kiegészítő anyagok	Kiegészítő anyagok	61-70
Egyéb	Egyéb	71-80
Összesen	Összesen	81-90

